

3A-1

HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL V

1951

GENT 1951

HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL V

1951

GENT 1951

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

*

Bestuur :

Voorzitter : Mgr G. VANDEN GHEYN, Kwaadham 10, Gent.

Ondervoorzitters :

Professor Dr H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 10 a, St. Denijs-
Westrem.

Professor Dr J. DUVERGER, Toekomststraat 88, St. Amandsberg.

Secretarissen :

Professor Dr J. DHONDT, Voldersstraat 24, Gent.

Professor Dr S. DE LAET, Muinkkaai 26, Gent.

Penningmeester :

Dr H. NOWÉ, Krijgslaan 1, Gent.

P.C.R. van de Maatschappij: 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent)

Lidmaatschap :

Bijdrage: 100 Fr. jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden: 100 Fr.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

INHOUD

A. C. F. KOCH, <i>De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13e eeuw</i>	1-214
M.-E. MARIËN, <i>Coup d'œil sur l'étude de l'âge du bronze en Belgique</i> ...	215-224
J. SABBE, <i>De vijandelijkheden tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland, Holland en Utrecht van 1303 tot 1305</i>	225-304
R. DEMUYNCK, <i>De Gentse oorlog (1379-1385). Oorzaken en karakter</i> ...	305-318
A. CASSIMAN, <i>Drie verdwaalde stukken uit het archief van O.L.Vrouw Ter Hoyen. begijnhof te Gent</i>	319-329

DE RECHTERLIJKE ORGANISATIE
VAN HET
GRAAFSCHAP VLAANDEREN
TOT IN DE 13^e EEUW

DOOR

A. C. F. KOCH

*Aan de nagedachtenis
van Prof. G. G. Dept*

EEN WOORD VOORAF

In dit werk zal de rechterlijke organisatie in Vlaanderen tot in de 13^e eeuw worden besproken, voorzover zij emaneerde van de graaf. Het ligt in de bedoeling de functie te bepalen van ieder onderdeel van die organisatie, door de herkomst en de competentie ervan op te sporen. Aan de vraagstukken die de procedure in de grafelijke rechtspraak opwerpt, zal dus in beginsel geen aandacht worden geschonken.

Het is een goede gewoonte, die ik gaarne aangrijp, om op deze plaats allen te noemen wier hulp bij het tot stand komen van dit werk onmisbaar is geweest.

Mijn leermeester Prof. F. L. Ganshof, die zelf in menige publicatie het licht heeft geworpen op dit en aanverwante onderwerpen, heb ik bereid gevonden promotor te zijn van dit werk, toen het in de vorm van een proefschrift aan het oordeel van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte te Gent werd onderworpen. Moge iets van de wetenschappelijke methode die hij in zijn colleges steeds op een zo machtige wijze demonstreerde, in dit boek zijn terug te vinden.

Aan Prof. D. Th. Enklaar ben ik dank verschuldigd voor meer dan één maning tot voorzichtigheid bij het bepalen van een wetenschappelijk standpunt. Prof. E. I. Strubbe ben ik erkentelijk voor zijn critische opmerkingen die de methodische bouw van dit werk ongetwijfeld ten goede zijn kunnen komen. Aan hem dank ik ook inlichtingen uit niet toegankelijke Brugse archieven. Niet in de laatste plaats dank ik Prof. J. Dhondt voor alles wat hij voor het tot stand komen van dit boek heeft willen doen.

Het is mij ook een behoefte dank te betuigen aan diegenen die mij bij het raadplegen van archieven en bibliotheken hebben bijgestaan.

De heer G. Besnier en zijn opvolger P. Bougard hebben mij in hun kwaliteit van beheerders van de Archives départementales en de Bibliothèque municipale te Arras een meer dan gewone gastvrijheid betoond. Te Brugge hebben de heer B. Janssens de Bisthoven, archivaris van het Groot Seminarie, de heer dr J. Maréchal, archivaris-palaeograaf bij het Rijksarchief, en de heer Secretaris van de Commissie voor Openbare Onderstand, allen recht op mijn bijzondere erkentelijkheid. Wijlen dr L. Van Werveke heeft mij allervriendelijkst inzage verstrekt van een cartularium van de Brugse Sint-Salvatorskerk. Te Doornik dank ik de Z. E. Heer A. Pasture, archivaris van de kathedraal; te Drongen de Z. E. Heer J. Heyrman, rector van de Paters Jezuïeten aldaar. Te Gent hebben mij gedurende vele jaren de heren dr C. Van den Haute en zijn opvolger dr J. Denys, conservator van het Rijksarchief, alsook dr J. Buntinx, thans adjunct-conser-

vator bij die instelling, steeds in ruime mate geholpen. Ook de heren dr H. Nowé en J. Boes, conservator en adjunct-conservator van het Gentse stadsarchief, waren mij steeds ter wille. Menigmaal heb ik ook een beroep mogen doen op de vriendelijke welwillendheid van de Z. E. Heer Kan. J. De Keyzer bij het raadplegen van het archief van de Gentse kathedraal. Te Parijs heeft Mej. S. Solente, adjunct-conservator, mij de weg tot de handschriften der Bibliothèque Nationale vergemakkelijkt. Voorts ben ik de heer Piétresson de Saint-Aubain en echtgenote, conservator en adjunct-conservator van de Archives départementales te Rijsel, dank verschuldigd voor hun bereidwillige hulp. Het was steeds aangenaam te Saint-Omer de gastvrijheid van de Z. E. Heer Kan. G. Coolen te genieten bij het raadplegen van het stedelijk archief en de stedelijke bibliotheek aldaar.

Van sommige instellingen heeft ook het personeel mij aan zich verplicht. Ik noem in het bijzonder het personeel van de Universiteitsbibliotheek te Gent, van het Algemeen Rijksarchief te Brussel, en van de Archives départementales te Arras en te Rijsel. De bekwame hulpvaardigheid van de heer A. De Letter, verbonden aan het Rijksarchief te Gent, is alom bekend.

Speciaal wil ik nog diegenen vermelden, die mij hebben geholpen met kostbare inlichtingen van uiteenlopende aard, namelijk de heren dr G. Van Acker, A. Cassiman, lic. J. Gheysen, dr M. Gysseling, dr W. H. Staverman, dr L. Voet, ds M. A. G. Vorstman en dr C. Wyffels.

Veel ben ik verschuldigd aan mijn vrouw, die mij bij de redactie van dit werk met raad en daad terzijde heeft gestaan.

LIJST DER VERKORT AANGEHAALDE WERKEN

Deze lijst behelst alleen boeken en tijdschriftartikelen die in de loop van dit werk gemakshalve verkort worden aangehaald.

Voorop gaan enkele algemeen bekende verkortingen, uit beginletters gevormd.

- AA.SS. : Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur, Antwerpen enz., sedert 1643. f°.
- A.C.F.F. : Annales du Comité flamand de France, Dunkerque, sedert 1853. 8°.
- A.R.A. : Algemeen Rijksarchief.
- A.S.E.B. : Annales de la Société d'Emulation de Bruges (Handelingen van de « Société d'Emulation » te Brugge), Brugge, sedert 1839. 8°.
- B.C.R.H. : Bulletin de la Commission royale d'Histoire (Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis), Brussel, sedert 1902 (voordien C.R.C.R.H.). 8°.
- C.R.C.R.H. : Comptes rendus des séances de la Commission royale d'Histoire ou Recueil de ses Bulletins, Bruxelles 1834-1901 (sedertdien B.C.R.H.). 8°.
- G.A. : Gemeente-archief.
- MG SS : Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum germanicarum, Hannover-Berlin, sedert 1826. f° en 4°.
- R.A. : Rijksarchief.
- R.B.P.H. : Revue belge de Philologie et d'Histoire (Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis), Brussel, sedert 1922. 8°.
- D'ACHÉRY, *Spicilegium*.
L. D'ACHÉRY, *Spicilegium sive collectio veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliothecis delituerant*, 2° uitg. door L.F.J. De la Barre, Paris 1723, 3 dln. f°.
- VAN ACKER, *Placita generalia*.
G. VAN ACKER, *Placita generalia en soevereine waarheden in Vlaanderen*, in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe reeks, III (Gent 1948), 142-164.
- Annales Elmarenses*, uitg. PH. GRIERSON.
PH. GRIERSON, *Les annales de Saint-Pierre et de Saint-Amand; Annales Blandinienses, Annales Elmarenses, Annales Formoselenses, Annales Elnonenses*, Bruxelles 1937. gr. 8°.
- BERTEN, *Cout. Vieux-Bourg*.
D. BERTEN, *Coutumes du Vieux-Bourg de Gand*, Bruxelles 1903/04, 2 dln. 4°.
- BERTIN, *Aire-sur-la-Lys*.
P. BERTIN, *Une commune flamande-artésienne; Aire-sur-la-Lys des origines au XVIme siècle*, Arras 1947. 8°.
- DE BÉTENCOURT.
P.L.J.A. DE BÉTENCOURT, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Silvin d'Auchy en Artois*, s.l.n.d. 8°.
- BLOCKMANS, *Geeraardsbergen*.
F. BLOCKMANS, *De zoogenaamde stadskeure van Geeraardsbergen van tusschen 1067 en 1070*, in B.C.R.H., CVI (1941), 1-93.
- BLOCKMANS, *Twee Gentsche portus*.
F. BLOCKMANS, *De twee opvolgende Gentsche « portus »*, in A.S.E.B., LXXII (1939), 52-83.
- BLOCKMANS, *Oudste privileges*.
F. BLOCKMANS, *De oudste privileges der groote Vlaamsche steden*, in Nederlandsche Historiebladen, I (Utrecht-Antwerpen 1938), 421-446.

- BLOMMAERT, *Châtelains*.
 W. BLOMMAERT, *Les châtelains de Flandre*, Gand 1915. 8°.
- Capitularia regum Francorum*.
 A. BORETIUS en V. KRAUSE, *Capitularia regum Francorum*, Hannover 1883-1897. 2 dln. 4°.
- DU CHESNE, *Guines. Pr.*
 A. DU CHESNE, *Histoire des maisons de Guines, d'Ardres, Gand et Coucy; preuves*, Paris 1631. f°.
- COPPIETERS-STOCHOVE, *Régestes Thiéri d'Alsace*.
 H. COPPIETERS-STOCHOVE, *Régestes de Thiéri d'Alsace, comte de Flandre*, in *Handelingen van de Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, IV (Gent 1902), 205-324.
- COPPIETERS-STOCHOVE, *Régestes Philippe d'Alsace*.
 H. COPPIETERS-STOCHOVE, *Régestes de Philippe d'Alsace, comte de Flandre*, in *Handelingen van de Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, VII (Gent 1906), 1-177.
- DE COUSSEMAKER, *Documents*.
 E. DE COUSSEMAKER, *Documents relatifs à la Flandre maritime; rapport et dénombrement de la ville et chàtellenie de Bourbourg*, in A.C.F.F., X (1869), 366-406.
- DE COUSSEMAKER, *Lépreux*.
 E. DE COUSSEMAKER, *Maison de Lépreux lez-Bourbourg*, in A.C.F.F., VIII (1864/65), 297-343.
- DHONDT, *Châtelains*.
 J. DHONDT, *Note sur les châtelains de Flandre*, in *Etudes historiques dédiées à la mémoire de M. Roger Rodière*, Arras 1947, 219-227.
- DHONDT, *Développement urbain*.
 J. DHONDT, *Développement urbain et initiative comtale en Flandre au XIe siècle*, in *Revue du Nord*, XXX (1948), 133-156.
- DHONDT, *Ontstaan*.
 J. DHONDT, *Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen*, in R.B.P.H., XX en XXI (1941 en 1942).
- DHONDT, *Waas*.
 J. DHONDT, *Het Land van Waas in het graafschap Vlaanderen (XI-XIIe eeuw)*, in *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van het Land van Waas*, LIV (1943), 49-59.
- DUCHET en GIRY.
 T. DUCHET en A. GIRY, *Cartulaires de l'église de Térouanne*, Saint-Omer 1881. 4°.
- DUVIVIER, *Actes et documents*.
 C. DUVIVIER, *Actes et documents anciens intéressants la Belgique*, Bruxelles 1898-1903, 2 dln. 8°.
- ESPINAS, *Artois*.
 G. ESPINAS, *Recueil des documents relatifs à l'histoire du droit municipal en France des origines à la Révolution; Artois*, Paris 1934-1943, 3 dln. 8°.
- ESPINAS, *Deux fondations*.
 G. ESPINAS, *Les origines du capitalisme; III, Deux fondations de villes dans l'Artois et la Flandre française (Xe et XVe siècle); Saint-Omer, Lannoy du Nord*, Lille-Paris 1946. 8°.
- FEUCHÈRE, *Châtelains d'Arras*.
 P. FEUCHÈRE, *De l'épée à la plume; les châtelains d'Arras*, Arras 1948. 4°.
- FEYS en NÉLIS.
 E. FEYS en A. NÉLIS, *Cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres*, I (Bruges 1880). 4°.
- GALBERT.
 GALBERT VAN BRUGGE, *De multro, traditione et occisione gloriosi Karoli comitis Flandriarum*, uitg. H. Pirenne, *Histoire du meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre (1127-1128) par Galbert de Bruges suivie de poésies latines contemporaines*, Paris 1891. 8°.
- GANSHOF, *Flandre*³.

- F. L. GANSHOF, *La Flandre sous les premiers comtes*, Bruxelles [1950] ³. 8°.
- GANSHOF, *Hofgericht*.
- F. L. GANSHOF, *Die Rechtsprechung des gräflichen Hofgerichtes in Flandern vor der Mitte des 13. Jahrhunderts*, in *Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte*, LVIII (German. Abt.) (Weimar 1938), 163-177.
- GANSHOF, *Instellingen*.
- F. L. GANSHOF, *Geschiedenis van de Middeleeuwsche instellingen*, Gent 1946-1947, 4 dln. (stenc.). 4°.
- GANSHOF, *Vlaamsche instellingen*.
- F. L. GANSHOF, *De Vlaamsche instellingen in de XIIe, XIIIe en XIVe eeuw*, in *Geschiedenis van Vlaanderen* o.l.v. R. Van Roosbroeck, II (Brussel 1937), 109-161.
- GANSHOF, *Organisation judiciaire*.
- F. L. GANSHOF, *Les transformations de l'organisation judiciaire dans le comté de Flandre jusqu'à l'avènement de la maison de Bourgogne*, in R.B.P.H., XVIII (1939), 43-61.
- GANSHOF, *Tribunaux*.
- F. L. GANSHOF, *Recherches sur les tribunaux de châtelainie en Flandre avant le milieu du XIIIe siècle*, Anvers-Paris 1932. 8°.
- GASTOUT, *Châtelain de Courtrai*.
- M. M. GASTOUT, *L'office du châtelain de Courtrai*, in *Miscellanea historica in honorem A. De Meyer*, I (Brussel-Leuven 1946), 494-504.
- Algemene gesch. der Ned.*
- Algemene geschiedenis der Nederlanden in twaalf delen*, onder redactie van J. A. Van Houtte enz., I en II (Utrecht-Antwerpen 1949 en 1950). 4°.
- GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Franc.*
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes du Franc de Bruges*, Bruxelles 1879-1880, 3 dln. 4°.
- GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Furnes*.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et châtelainie de Furnes*, Bruxelles 1896-1902, 6 dln. 4°.
- GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Roulers*.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume de la ville et commune de Roulers*, Bruxelles 1914. 4°.
- GIRY, *S. Omer*.
- A. GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au XIVe siècle*, Paris 1877. 8°.
- GOSSÉS, *Zeeland*.
- I. H. GOSSÉS, *De rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen*, Groningen 1917. 8°.
- GUÉRARD, *S. Bertin*.
- B. GUÉRARD, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Bertin*, Paris 1840. 4°.
- GUESNON, *Arras*.
- A. GUESNON, *Les origines d'Arras et de ses institutions*, Arras 1896. 8°.
- GUIMAN(N).
- GUIMANN, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Vaast d'Arras rédigé au XIIe siècle*, uitg. Van Drival, Arras 1875. 8°.
- GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*.
- M. GYSSELING en A.C.F.KOCH, *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, s.l. 1950, 2 dln. 4°.
- Haigneré.
- D. Haigneré, *Les chartes de Saint-Bertin, d'après le grand cartulaire de Dom Ch. J. Dewitte*, I (Saint-Omer 1886). 4°.
- HAUTCŒUR, *Flines*.
- E. HAUTCŒUR, *Cartulaire de l'abbaye de Flines (1200-1630)*, I (Lille 1873). 8°.
- HAUTCŒUR, *S. Pierre de Lille*.
- E. HAUTCŒUR, *Cartulaire de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille*, I (Lille-Paris 1894). 8°.
- HIRSCH, *Hobe Gerichtsbarkeit*.
- H. HIRSCH, *Die hobe Gerichtsbarkeit im deutschen Mittelalter*, Praag 1922. 8°.

- VAN HOLLEBEKE, *Loo*.
L. VAN HOLLEBEKE, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Pierre de Loo (1093-1794)*, Bruges 1870. 4°.
- VAN HOLLEBEKE, *Nonnenbossche*.
L. VAN HOLLEBEKE, *L'abbaye de Nonnenbossche, suivi du cartulaire de cette maison (1113-1796)*, Bruges 1865. 4°.
- JOHNEN, *Philipp vom Elsass*.
J. JOHNEN, *Philipp vom Elsass, Graf von Flandern*, in B.C.R.H., LXXIX (1910), 341-469.
- KOCH, *Betrekkingen*.
A. C. F. KOCH, *De betrekkingen van de eerste graven van Holland met het vorstendom Vlaanderen*, in Tijdschrift voor Geschiedenis, LXI (Groningen 1948), 31-38.
- KOCH, *Cassel et Bailleul*.
A. C. F. KOCH, *L'origine et la formation territoriale des châtelainies de Cassel et de Bailleul*, in Revue du Nord, XXIX (Lille-Arras 1947), 5-25.
- KOCH, *Ménapiens*.
A. C. F. KOCH, *Le territoire des Ménapiens*, in Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, XVIII (Groningen enz. 1950), 19-35.
- KOCH, *Dipl. studie*.
A. C. F. KOCH, *Diplomatische studie over de 10e en 11e eeuwse originelen uit de Gentse Sint-Pietersabdij*, in Gyseling en Koch, DD Belgica, I, 85-122.
- LESTOCQUOY, *Étapes*.
J. LESTOCQUOY, *Les étapes du développement urbain d'Arras*, in R.B.P.H., XXIII (1944), 163-185.
- Liber traditionum*, uitg. FAYEN.
A. FAYEN, *Liber traditionum sancti Petri Blandiniensis*, Gand 1906. 8°.
- DE LIMBURG-STIRUM, *Cout. Courtrai*.
T. DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes de la ville et châtelainie de Courtrai; ville de Courtrai*, Bruxelles 1905. 4°.
- DE LIMBURG-STIRUM, *Louis de Male*.
T. DE LIMBURG-STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male (1348-1359)*, Bruges 1898-1901, 2 dln. 4°.
- VAN LOKEREN, *S. Pierre*.
VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre à Gand (630-1599)*, Gand 1868-1871, 2 dln. 4°.
- DES MAREZ, *Propriété foncière*.
G. DES MAREZ, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge et spécialement en Flandre*, Gand 1898. 8°.
- MARTÈNE en DURAND, *Amplissima collectio*.
E. MARTÈNE en U. DURAND, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, I (Paris 1724). f°.
- MEYERS, *Ligurisch erfrecht*.
E. M. MEYERS, *Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden*, I-III (Haarlem 1929-1936). 8°.
- MONIER, *Institutions centrales*.
R. MONIER, *Les institutions centrales du comté de Flandre de la fin du IXe siècle à 1384*, Paris 1943. 8°.
- MONIER, *Institutions financières*.
R. MONIER, *Les institutions financières du comté de Flandre du XIe siècle à 1384*, Paris-Lille 1948. 8°.
- NOWÉ, *Baillis*.
H. NOWÉ, *Les baillis comtaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle*, Bruxelles 1929. 8°.
- NOWÉ, *Sénéchaux*.
H. NOWÉ, *Les sénéchaux du comté de Flandre aux XIe et XIIe siècles*, in *Mélanges H. Pirenne*, I (Bruxelles 1926), 335-343.
- PAGART D'HERMANSART.
M. PAGART D'HERMANSART, *Histoire du bailliage de Saint-Omer (1193-1790)*, Saint-Omer 1898, 2 dln. 8°.

PAILLOT.

P. PAILLOT, *La justice vicomtière dans la châtellenie de Lille et la châtellenie d'Orchiès du XIVe au XVIIIe siècle*, in *Revue du Nord*, XXV (Lille 1939), 161-205.

DE PAS, *Statistique*.

J. DE PAS, *Notes pour servir à la statistique féodale dans l'étendue de l'ancien bailliage et de l'arrondissement actuel de Saint-Omer*, Saint-Omer 1924-1935, 3 dln. 8°.

DE POTTER en BROECKAERT.

F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis der gemeenten van Oost-Vlaanderen*, Gent 1864-1903, 25 dln. 8°.

DE POTTER en BROECKAERT, *St.-Nicolaas*.

F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis der stad St.-Nicolaas*, I (Gent 1881). 8°.

PROU, *Actes de Philippe Ier*.

M. PROU, *Recueil des actes de Philippe Ier, roi de France*, Paris 1908. 4°.

PRUVOST, *Bergues*.

A. PRUVOST, *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-St. Winnoc (XII-XVIIIe s.)*, I (Bruges 1875). 4°.

VAN DE PUTTE, *Cartularium de Dunis*.

F. VAN DE PUTTE, *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, Bruges 1864. 4°.

ROLLAND, *Châtelains*.

P. ROLLAND, *L'origine des châtelains de Flandre*, in R.B.P.H., VI (1927), 689-724.

SERRURE, *S. Bavon*.

[C. P. SERRURE,] *Cartulaire de Saints-Bavon à Gand (625-1255)*, Gand [1836-1840]. 4°.

DE SMET, *Corpus*.

J. J. DE SMET, *Corpus chronicorum Flandriae*, I en II (Bruxelles 1837-1841). 4°.

VERCAUTEREN, *Actes*.

F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Bruxelles 1938. 4°.

VERCAUTEREN, *Châtelains*.

F. VERCAUTEREN, *Etude sur les châtelains comaux de Flandre*, in *Etudes dédiées à la mémoire de H. Pirenne par ses anciens élèves*, Bruxelles 1937, 425-449.

VERCAUTEREN, *Civitates*.

F. VERCAUTEREN, *Etude sur les civitates de la Belgique seconde; contribution à l'histoire urbaine du Nord de la France, de la fin du IIIe à la fin du XIe siècle*, Bruxelles 1934. 8°.

VOET, *Othelbold*.

L. VOET, *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent*, Brussel 1949. 8°.

VORSTERMAN VAN OYEN, *Rechtsbronnen Aardenburg*.

G. A. VORSTERMAN VAN OYEN, *Rechtsbronnen der stad Aardenburg*, 's Gravenhage 1892. 8°.

WARNKOENIG.

L. A. WARNKOENIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahre 1305*, Tübingen 1835-1842, 3 dln. 8°.

WAUTERS, *Libertés communales. Pr*.

A. WAUTERS, *De l'origine et des premiers développements des libertés communales en Belgique, dans le nord de la France etc., preuves*, Bruxelles 1869. 8°.

VAN WERVEKE, *Kritische studiën*.

H. VAN WERVEKE, *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen enz. 1938. 8°.

INLEIDING

Alvorens de rechterlijke organisatie in Vlaanderen te bestuderen, moet men enig inzicht hebben aangaande de verdeling van het grondbezit binnen de grenzen van dat graafschap. Rechterlijke organisatie en grondbezit waren echter beide op vele wijzen gebonden aan het uiterlijk van het landschap in die streek.

In het graafschap Vlaanderen, zoals dat zich in de 11^e eeuw van de Schelde tot de Canche, en van de Noordzee tot de Dender uitstreckte, kunnen drie landschappen onderscheiden worden: een tengevolge van indijking uitdijende dunne, grillige kuststrook tussen Aa en Schelde. Vlak daarachter, van Poperinge tot aan de Schelde tegenover Antwerpen, een arme streek met heide en bos bedekt. En tenslotte, in een wijde boog daaromheen, de zone die, in tegenstelling tot de beide voorgaande, reeds vroeg in cultuur was gebracht, het heuvelachtige gebied namelijk dat zich van Gent als meest noordelijke tip, over Oudenaarde tot bij Boulogne uitstreckte, en dat slechts enkele bosrijke enclaves kende. Vooral het zuidelijk deel van deze laatste zone was oud cultuurgebied, in de beide betekenissen van dat woord. Het was van eeuwen her reeds dichter bewoond dan de meer noordelijk gelegen gebieden. Daar in het Zuiden bevonden zich de oude administratieve en culturele centra.

Het graafschap Vlaanderen in zijn oudste gedaante, zoals Boudewijn II het dus ten tijde van de invallen der Noormannen omstreeks 883 had gevormd, was aanzienlijk geringer van omvang geweest¹. Het beperkte zich hoofdzakelijk tot de vlakte tussen Aa en Braakman, tot een open, onbeschermd streek die toen, onder de dreiging der Noormannen, nog dunner bevolkt en nog woester van uitzicht moet zijn geweest dan ooit te voren. De occupatie ervan moet Boudewijn II dan ook geen moeite hebben gekost. Boudewijn begeerde ongetwijfeld ook rijkere, meer zuidelijke streken. Het was hem evenwel bij die

(1) Aangaande de vorming van het graafschap Vlaanderen wordt de opinie van prof. J. DHONDT, voor het eerst geuit in de Wetenschappelijke Tijdingen, V (1940), 231, thans algemeen aanvaard. Ten onrechte heb ik in 1948 gemeend tegen deze mening bezwaren naar voren te kunnen brengen (*Wanneer kwam het vorstendom Vlaanderen tot stand?* in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent, Nieuwe Reeks, III, 131-141, alwaar ook opgave van de desbetreffende literatuur). Toen betoogde ik o.m. dat de eerste verovering van Boudewijn II, verovering die zoals men weet van Brugge uit werd geleid, naar het Oosten toe niet eens tot Gent reikte, en naar het Zuiden niet verder dan de monding van de IJzer. Onhoudbaar moet de laatste stelling worden geacht, dat namelijk Boudewijns graafschap omstreeks 883 (inderdaad verdiende dit eerste gebied van deze Boudewijn de naam graafschap!) naar het Zuiden toe niet verder reikte dan de IJzer (zie vooral de opmerkingen van dr L. Voet in R.B.P.H., XXVIII (1950), 830-831). Wèl meen ik in genoemd artikel te hebben aangetoond dat de streek van Gent niet vóór 892 onder het gezag stond van de Vlaamse graaf.

eerste verovering nauwelijks gelukt door te dringen in de richting van de bovenloop van de Leie². Dit is voor de verdeling van het grondbezit in Vlaanderen van groot belang geweest.

Later immers, voor het eerst in 892, kregen Boudewijn II en zijn opvolgers nog meermalen de kans om hun gezag naar het Zuiden en ook naar het Oosten toe uit te breiden, over de Aa, de Durme en de Schelde heen³. Het graafschap verdubbelde zelfs in omvang. Het grondbezit van zijn graven daarentegen breidde zich niet meer uit. Dit lag in hoofdzaak binnen de oudste grenzen van het graafschap⁴. De basis van de macht en van het prestige der Vlaamse graven, d.w.z. hun grootgrondbezit, lag compact bijeen in een gebied dat in de 10e eeuw nog voor een groot deel ontgonnen moest worden. De grens van dit bezit was in de 11e eeuw ongeveer de volgende: zij volgde de Aa van de kust af tot bij Sint-Omaars, vervolgens de Nieuwe Gracht, daarna de Leie van Aire tot bij Armentières; vandaar liep zij naar een punt op de Schelde even ten Noorden van Doornik, en dan nagenoeg in een rechte lijn tot Ruiselede, om na een wijde boog rondom Gent wederom de Schelde te bereiken. Het Land van Waas bevatte veel grafelijk grondbezit⁵.

Dit grondbezit, men kan ook zeggen dit domein⁶, stelde de graaf

(2) Hij drong slechts in geringe mate door in de streek waar later Hazebroek en Rijsel lagen. In deze richting verliet Boudewijn II het gebied dat omstreeks 883 zo ongeveer een *tabula rasa* was. De streek van Rijsel en Hazebroek lijkt mij toen niet geheel verlaten te zijn geweest door de bevolking (zie verder). De gegevens uit gelijktijdige bronnen en de gegevens over de omvang van het grafelijk domein (waarover aanstonds meer) vullen elkaar in deze materie aan.

(3) Hierover laatstelijk J. DHONDT, in *Algem. gesch. der Ned.*, II, 66 vlg.

(4) In de streek van Hazebroek en Rijsel bezat de graaf echter minder grond dan in de meer noordelijke en noordwestelijke streken, om redenen in noot 2 uiteengezet (zie ook verder, blz. 80 vlg.).

In de streek van Gent moet degene die daar omstreeks 883 het gezag voerde (zie KOCH, *a.w.*, 139-140) veel domeinen van de door de monniken verlaten Gentse abdijen hebben ingepalmd. Later kwam dit grondbezit blijkbaar in handen van de graven van Vlaanderen, die het van 941 af aan de Gentse abdijen terug-schonken.

(5) Deze grens zal in de loop van dit boek nader worden gepreciseerd (zie ook de kaart *in fine*). Volgens dr L. VOET (*De graven van Vlaanderen en hun domein*, in Wetenschappelijke Tijdingen, VII (1942), 31), wiens definitieve studie over het grafelijk domein met spanning wordt verwacht, bevond zich dat grondbezit «ten Noorden van een lijn die gaat van de Aa-rivier tot St. Omaars, dan in zuid-oostelijke richting over Aire, Lillers, Lens tot benoorden en beoosten Atrecht; terwijl de Schelde de oostelijke grens vormt.» Ik kan er echter aan toevoegen dat de conclusies van de heer Voet in deze kwestie de mijne inmiddels sterk hebben benaderd.

(6) Grondbezit was een nog belangrijker bestanddeel van het grafelijk domein, dan men uit de overigens juiste definitie van het begrip domein door dr VOET (*a.w.*, 25-26) zou afleiden. Wij weten hierover weliswaar nagenoeg niets uit de periode vóór het begin der 11e eeuw. Maar nadien waren de overige elementen van het domein, zeker tot op het einde der 12e eeuw (het einde van de door de heer Voet behandelde periode), volkomen secundair t.o.v. het element grondbezit. Men kan in vele gevallen het woord domein, en in alle gevallen het meervoud domeinen als synoniem gebruiken van grootgrondbezit. Men respecteert daarmee overigens één van de betekenissen door de tijdgenoot aan het woord *dominium* gehecht.

van Vlaanderen in de gelegenheid zich te verheffen boven de staat van eenvoudig heer. Door de omvang ervan kon hij zijn supra-heerlijk gezag, dat naderde tot monarchaal gezag, doen uitstralen ver buiten de grenzen van dat grondbezit. Als landsheer stelde hij zich aldus tussen de koning en de gebieden die hij had veroverd. Wij kunnen aannemen dat de graaf tijd nodig had om dit quasi-soevereine gezag buiten de kring van eigen domeinen blijvend te vestigen en uit te breiden. Zo meen ik stellig dat de graaf in sommige streken pas laat kon komen tot het in praktijk brengen van zijn wildernisregaal⁷.

In ieder geval varieerde het gezag van de graaf al naar gelang de omvang van de macht van de aan hem onderworpen heren. Sommige heren, vooral aan de Zuid-Westrand van het graafschap, bezaten na de 10e eeuw zelf semi-soverein gezag en onderhielden met de graaf een louter vassalitische band⁸.

De meeste heren echter konden zulk een macht niet ontplooiën, en bleven onderworpen aan het volle landsheerlijke gezag van de graaf. Zij oefenden in hun heerlijkheden een jurisdictie die gelijk stond met het zg. *comitatus* of met een deel daarvan (óf hoge, óf middelbare, óf lage justitie). Met die rechtsmacht konden zij echter altijd nog een enclave vormen in het rechtsgebied van het dichtstbijzijnde grafelijke ordinaris-rechtercollege.

De rechtsmachten door de grafelijke territoriale gerechten en de gewone heren uitgeoefend, konden aan onderlinge verschuivingen onderhevig zijn. Een belangrijke algemene competentieverschuiving werd — zoals wij zullen vaststellen — door de graaf van Vlaanderen zélf welbewust teweeggebracht. Zijn oogmerk daarbij was de versteviging van zijn binnenlandse macht, door de rechtspraak te ontdoen van de banden die haar tot dan toe (d.w.z. tot het laatste kwart der 12e eeuw) te eng hadden verbonden met grondbezit⁹. Deze jurisdictieverschuiving, die ons in het bijzonder zal bezig houden, hebben de Vlaamse graven veroorzaakt door hun vredesbeweging, die als Godsvrede op het einde van de regering van Boudewijn IV (gest. 1035) een aanvang had genomen¹⁰. Vooraf zal de inwerking van deze vredesbeweging op het begrip *comitatus* worden aangetoond.

(7) Hierop hoop ik in een andere publicatie terug te komen.

(8) Zoals de graafschappen van Boulogne, Guines, St. Pol en Hesdin. Op de instellingen van Zeeland — die wij hier tóch niet dan in een té uitvoerige annex zouden hebben kunnen behandelen — kom ik binnenkort in een afzonderlijk opstel terug.

(9) Ik herhaal, en wij zullen meer dan eens in de gelegenheid zijn om vast te stellen, dat wij nagenoeg niets weten over de relatie tussen grondbezit en rechterlijke organisatie vóór het begin der 11e eeuw.

(10) Over de Godsvreden vooral E. I. STRUBBE, *De Godsvreden in Vlaanderen; oorkonden en losse aantekeningen*, Brugge 1929 (stenc.).

EERSTE DEEL

**DE VERHOUDING VAN DE GRAAF
TOT DE NIET-GRAFELIJKE GERECHTEN
IN ZIJN GRAAFSCHAP**

INLEIDEND HOOFDSTUK

HET BEGRIP «COMITATUS» OP JUSTITIEEL GEBIED VOOR EN NA HET VREDESTICHTENDE OPTREDEN VAN DE VLAAMSE GRAVEN

De Godsvrede (*pax Dei*) droeg aanvankelijk een in wezen kerkelijk karakter en was bedoeld om gewelddaden tussen Christenen tegen te gaan. Als voorstanders van de publieke veiligheid steunden de Vlaamse graven die beweging, om vervolgens de gedachte over te nemen en te verwerken tot wat men de grafelijke vrede (*pax comitis*) is gaan noemen. Met zijn *pax* beoogde de graaf de openbare veiligheid in zijn landsheerlijk gebied tot stand te brengen en te handhaven, door daden van geweld te verbieden, door misdaden in het algemeen tegen te gaan, en door sancties daarop vast te stellen. Deze sancties kregen steeds meer het karakter van lijfstraffen. De grote misdrijven, of zij met of zonder geweld waren gepleegd, werden in de tweede helft der 12^e eeuw, volgens het talio-karakter dat de sancties verworven hadden, in de regel bloedig gestraft. Sedert de 12^e eeuw ontving daarom de competentie om zware delicten, zoals moord, brandstichting en verkrachting te berechten, de naam *justitia sanguinis* (Ned. halsrecht; bloedrechtspraak), doelend op het bloed dat in vele gevallen bij de executie van de misdadiger vloeide.

De vorming van de bloedrechtspraak is voor het staatsgezag in Middeleeuws West-Europa van bijzondere betekenis geweest¹. Uit het vervolg zal blijken welk een omwenteling op het gebied der rechtspraak de *pax comitis* in Vlaanderen heeft te weeg gebracht. Zij is daar zonder twijfel de belangrijkste factor geweest bij de versteviging van het binnenlandse staatsgezag, vooral in die gebieden waar de graaf niet kon steunen op uitgestrekt eigen grondbezit, waar er, zoals wij nog zullen vaststellen, voordien in aanzienlijke mate buiten hem om werd recht gesproken. Het begrip *comitatus* heeft in Vlaanderen van die tijd af in hoofdzaak een rechterlijk voorkomen gekregen. In de evolutie van de toenmalige omschrijvingen van dat begrip *comitatus* is een dergelijke doorwerking van de *pax comitis* trouwens duidelijk te bespeuren.

(1) Voor het eerst heeft H. HIRSCH de betekenis van de vredesbewegingen voor de rechtspraak in de 12^e eeuw aangetoond (*Hobe Gerichtsbarkeit*). Dit baanbrekend werk beperkt zich tot Zuid-Duitsland dat een geheel andere politieke evolutie heeft gekend dan de Franse gewesten.

EERSTE FASE: HET BEGRIP «COMITATUS» VAN DE 10de
TOT DE 12de EEUW

Zomin de Vlaamse als, voor zover mij bekend, de Franse bronnen uit de 10^e eeuw verschaffen ons nadere uitleg over het begrip *comitatus*. Pas omstreeks het jaar 1000, wordt, voor zover ik weet, in Frankrijk iets meer meegedeeld over de inhoud ervan. Het is belangrijk dat die oudste teksten van vóór de eerste landsheerlijke vredespogingen dagtekenen. Door hun geijkte formulering verraden zij daarenboven een reeds langer bestaande toestand.

Het betreft dan eerst een oorkonde van koning Robrecht de Vrome van 1008 Jan. 1, waarin deze de Parijse abdij van Saint-Magloire et Saint-Barthélémy in het dorp Charonne de *bannos (et) furta* schenkt, hetgeen, zoals dadelijk zal blijken, een omschrijving was van het «*comitatus*»⁴. In de immuniteitsformule van een ongeveer gelijktijdige, niet nader te dateren oorkonde van dezelfde koning voor Saint-Lucien te Beauvais wordt aan deze abdij *latronem (et) bannum* toegekend⁵.

In het graafschap Vlaanderen trof ik diezelfde formule voor het eerst aan in de voogdijregeling van 1038 voor de abdij van Marchiennes. Volgens de immuniteitsclausule mocht de voogd daar geen *bannum* uitoefenen en geen *latronem* vonnissen⁶. In een oorkonde van 1051 behoudt de graaf van Saint-Pol zich als voogd over enkele domeinen van de Sint-Bertijnsabdij het *comitatus* voor; uit het vervolg van de oorkonde blijkt dat dit *comitatus* het *bannum* en het *latrocinium* inhield⁷.

Tijdens de regering van Robrecht de Fries (1071-1093) blijkt de Vlaamse abdij van Auchy-les-Moines op het *allodium*, waar haar kloostergebouwen stonden, het *comitatus scilicet ban, latro, tref*, te hebben uitgeoefend⁸. Niet ver daar vandaan bezat de abdij van Charroux een domein te Allouagne. Voor dat domein vaardigde koning Philips I in 1085, in aanwezigheid van Robrecht de Fries, een oorkonde

(4) C. PFISTER, *Etudes sur le règne de Robert le Pieux*, Paris 1885, xlix, nr 4.

(5) *Ib.*, xlv, nr 2 (ad 1007-1016): *ut deinceps non aliquis nostrum sive regnum nostrum inhabitantium audeat ibi accipere latronem vel bannum et falconatum neque rotaticum...*

(6) R. NAZ, *L'avouerie de l'abbaye de Marchiennes*, Paris 1924, 21. Ook bij Warnkönig, III, Urk., Nachtrag, 6, nr 155.

(7) HAIGNERÉ, I, 26-27, nr 73.

(8) DE BÉTENCOURT, 19, nr 5 (ad 1079): *comitatu vero totius allodii ad sanctum pertinet, scilicet ban, latro, tref*. Deze woorden worden herhaald in een oorkonde van Karel de Goede voor dezelfde abdij (VERCAUTEREN, *Actes*, 287-8, nr 124; de betreffende woorden had de uitgever klein moeten laten drukken). Zie ook een oorkonde van de bisschop van Terwaan voor Auchy waarin de prelaat zegt dat Ingelram van Hesdin erkend heeft dat niemand op het abtjodomein *accipiat leges illas quas bannum et latronem dicunt* (DE BÉTENCOURT, 41-2, nr 14). Met *tref* werd schatvond (*inventio*) bedoeld (vriendelijke mededeling van Prof. Strubbe). In zgn. Waals-Vlaanderen gebruikte men later nog de uitdrukking *treuve* (vgl. Bulletin de la Commission historique du département du Nord, XVII (Lille 1886), 200).

uit, waarin de abdij *bannum... latrones et latrocinia, inventiones, placitationes* te Allouagne worden toegekend⁹.

Genoeg voorbeelden om aan te tonen dat het begrip «comitatus», en natuurlijk ook het begrip «immunitet uit dat comitatus» op justitiele gebied in de gehele 11^e eeuw twee bestanddelen samenbond, namelijk *bannum* en *latrocinium*, soms *furtum*. Die bestanddelen moeten nu in hun historische samenhang nader worden belicht.

1. *Bannum*.

Met *bannum* bedoelde men het recht om te gebieden en te straffen. De bestendige neiging die er in de Middeleeuwen heerste om de rechterlijke sancties van de financiële zijde te beschouwen, dus aan te duiden met de opbrengst in baar geld van de executie, had er toe geleid dat ook het *bannum* werd weergegeven door het aantal schellingen dat de overtreding ervan de overheid opleverde¹⁰.

Het *bannum* bij uitstek was in de 9^e eeuw de koningsban. Deze bedroeg 60 schellingen¹¹, en 60 schellingen was dan ook de hoogste ban waard, die in de post-karolingische tijd de gouwgraaf oplegde. De banboete bleef in Vlaanderen lange tijd de hoogste boete die de vicecomes met de landsschepenbank mocht hanteren. Nog op het einde der 11^e eeuw was het *bannum* het recht om geldboete op te leggen: *culpa... unde bannum aut aliquid tale persolvere debe(tur)*¹².

2. *Furtum, latrocinium*.

Twee begrippen die men in de Middeleeuwen niet steeds duidelijk, doch in de Mediëvistiek soms wel te zeer heeft gescheiden gehouden. De dief die in de *Vita Trudonis* door Pepijn de Korte wordt veroordeeld, heet er beurtelings *fur* en *latro*¹³. De rover die een arme vrouw haar koeien afneemt, heet *raptor*, zijn misdaad wordt echter als *furtum* bestempeld¹⁴. Het oorspronkelijke verschil in betekenis tussen *furtum*, diefstal, en *latrocinium*, roof, waarbij in het eerste geval aan heimelijkheid, in het andere aan openlijk geweld wordt gedacht, is veelal vervaagd.

Betere voorbeelden voor dat tijdelijke uitwissen van de grenzen tussen die twee woorden zijn er wel moeilijk te vinden, dan die *latro*

(9) M. PROU, *Actes de Philippe Ier*, 426, nr 175. Allouagne, Fr., Pas-de-Calais, con. Béthune.

(10) Een *bannum* werd reeds in de 8e eeuw betaald (*Diplomata Karolina*, I, uitg. E. Mühlbacher, Hannover 1906, 153, nr 108 (ad 775 Nov.): *ut nullum beribannum vel bannum solvere non debeat*).

(11) R. SCHÖDER, *Lehrbuch des deutschen Rechtsgeschichte*, 7e uitg. door E. von Künszberg, Berlin-Leipzig 1932, 122-123, 138.

(12) Lille, Archives départementales, I H 33, 374-375 (ad 1079). Vgl. *bannos vel emendationes de forisfacturis* (GUÉRARD, *S. Bertin*, 267, Sim. lib. ii, nr 58; s.d.).

(13) *Vita Trudonis confessoris Hasbaniensis*, uitg. W. Levison, MG SS rer. Mer. VI (Hannover-Leipzig 1913), 296-7, c. 29 (s. VIII).

(14) HERMAN VAN DOORNIK, *De restauratione S. Martini Tornacensis*, uitg. G. Waitz, MG SS XIV, 283, c. 22 en 24 (med. s. XII).

die gezegd wordt te zijn *captus in furto*¹⁵ en die *fur* die zich in het middelfrans met « larron » vertaald zag¹⁶. De term *rapina* wilde in de plaats treden van het klassiek-latijnse begrip *latrocinium*.

Diefstal gold als een gemener misdrijf dan roof. De felle reactie van de Middeleeuwer ten aanzien van de « oneerlijke » misdaad, die diefstal was, werd door Hirsch reeds voldoende in het licht gesteld¹⁷.

Het verval van het koninklijk gezag in de loop der 9^e eeuw en de verwarring door de Noormannen gesticht, waren zeer bevorderlijk voor de toeneming van ontvreemding van andermans goed. In 883 vaardigde koning Karloman een verordening uit speciaal gericht tegen roof (*rapina*)¹⁸. De kritieke jaren die het rijk toen doorleefde, waren daar zeker niet vreemd aan. De koning was in zijn capitularia reeds jaren te voren in het bijzonder tegen roof en diefstal opgetreden. In 864 werd er gewaarschuwd dat lieden die voor de Noormannen op de vlucht waren geslagen, hun gerechte straf niet zouden ontlopen als zij onderweg misdaden begingen¹⁹. Deze waarschuwing laat de onmacht vermoeden van de rechterlijke organen in de getroffen gebieden, om aan de verwarring het hoofd te bieden. Men kan zich voorstellen hoe de bevolking zelf zich in die benarde tijd schrap moest stellen tegen roof en diefstal, hetzij zij die van de zijde der vluchtenden, hetzij van de Noormannen zelf te duchten had.

Dit verschijnsel beperkte zich natuurlijk niet tot die bepaalde gezagscrisis. Nog in de 10^e eeuw treffen wij daarvan een sprekend voorbeeld aan in de Engelse institutionele geschiedenis. Dit voorbeeld is te kenschetsend om niet in dit verband ter sprake te worden gebracht.

Naast de oude gerechten had zich in Wessex, na een periode van anarchie in het eerste kwart der 10^e eeuw, een volksrechtspraak ontwikkeld, die zich met het toezicht had belast op de openbare rust en die met dat doel competentie had verworven, om speciaal diefstal en roof te behandelen²⁰. De bevolking rekende dus in die tijden van gezagscrisis op eigen gezag, al dan niet onder vorm van proces, met de *latro* af.

Zulk een ontwikkeling werd in de hand gewerkt door de houding van de tijdgenoot t.o.v. de op heterdaad betrapte dief. Heterdaad

(15) ESPINAS, *Artois*, III, 315, nr 624, c. 43: *quicumque latro captus in furto fuerit, citius morte damnabitur* (ad 1164?). Vgl. de uitdrukking *latro de furto probatus* in een capitulare van Karel de Grote (*Capitularia regum francorum*, I, 49, nr. 20), alsook *latro convictus de furto* in een verordening van Richard Leeuwenhart (MATTHÆUS VAN PARIJS, *Chronica maiora*, uitg. H. R. Luard, II (in *Rerum Britannicarum medii aevi SS.*; Rolls Series), 362 (ad 1190)).

(16) C. BRUNEL, *Recueil des actes des comtes de Ponthieu*, Paris 1930, 159, nr 109: *de furto... fur*; *larrecchin... larron*. *Latro* werd natuurlijk door *larron* vertaald (Lille, Archives départementales, 30 H 59, nr 918: *sanguis et latro*; *Ibid.*, nr 921: *sans et leres*, « cas sujet » van *larron*). Later werd met het woord *voleur* weer het klassieke begrip *fur* weergegeven.

(17) *a.w.*, 80-82.

(18) *Capitularia regum Francorum*, II, 370-1, nr 286.

(19) *Ibid.*, 313, nr 273, c. 6 (ad 864 Juni 25) en 86, nr 213, c. 2 (ad 850).

(20) J. E. A. JOLLIFFE, *The constitutional history of Mediaeval England from the english settlement to 1485*, London 1947², 120-1.

werd door de Middeleeuwer over het algemeen niet kieskeurig behandeld, maar als de betrapting dan nog was voorgevallen bij een zo « gemeen » misdrijf als diefstal, was genade of compositie zo goed als uitgesloten²¹. Vooral in tijden waarin centraal gezag ontbrak, werd de op heterdaad betrapte dief, na een summier geding of liever nog zonder vorm van proces, ter plaatse opgehangen²².

Men kan zich levendig indenken hoe elke grondbezitter op het einde van de 9^e eeuw op eigen gezag, dat wil dus zeggen zonder er de overheid van in kennis te hebben gesteld — als die overheid al aanwezig was, vermogensmisdrijven, al dan niet na heterdaad, vonniste. Zelfs in rustiger tijden kon men in de Middeleeuwen bij een aantal rechters een overgang waarnemen van competentie in zake diefstal-bij-heterdaad naar een al dan niet geusurpeerde competentie in zake diefstal-zonder-meer²³. Om ons tot de aangrenzende gebieden van Vlaanderen te bepalen, kunnen we hier het geval als voorbeeld nemen van de Zeeuwse ambachtsschout, die volgens de keur van omstreeks 1257 behalve « landzaken » (waterstaatsdelicten) alleen manifeste diefstal had te vonnissen, maar wiens feitelijke competentie in zake gewone diefstal reeds enkele jaren later van hogerhand werd bekrachtigd²⁴.

Wij zullen er nog op moeten terugkomen: diefstal was in de 10e eeuw één van de weinige delicten geweest, in elk geval het enige in het oog springende misdrijf dat niet steeds met een geldsom werd geboet. Het viel toen niet steeds binnen het *bannum*, althans niet binnen het begrip *bannum* in de materiële betekenis die het gaandeweg had verworven²⁵.

En om dan, waar het er op aan kwam, elke mogelijke vergissing omtrent de volledigheid van de immuniteit uit de landschepenbank buiten te sluiten, werd naast het *bannum*, de *fur* of de *latro* uitdrukkelijk opgesomd bij de inventaris van het *comitatus*.

De formule *comitatus, id est bannum et latrocinium (furtum)* werd in Vlaanderen en ook in de aanpalende gewesten tot in de tweede

(21) Bijzonder kenschetsend is een bepaling uit de handvest aan Noyon door koning Philips-August in 1181 verleend: *Si quis deprehenderit latronem in domo sua, etiam servientem suum, que sua sunt recipiat, latronem vero judici tradat* (E. BERGER en F. DELABORDE, *Recueil des actes de Philippe I Auguste roi de France*, I (Paris 1916), 61, nr 43, c. 9).

(22) Vgl. HIRSCH, *a.w.*, 18 vlg. en F. DE VISSCHER, *le « Fur Manifestus »*, in *Etudes de droit romain*, Paris 1931, 137-214.

(23) HIRSCH, *a.w.*, 194 vlg.

(24) Vergelijk R. FRUIN, *De keuren van Zeeland*, in *Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht*, 2e reeks, nr 20 ('s Gravenhage 1920), 15, c. 22 uit de keur zelf, en 45, c. 80 uit de aanvullingen op die keur (*Ibid.*, iv). Deze evolutie is aan de aandacht van GOSSES, *a.w.*, ontsnapt.

(25) De competentie om dieven te vonnissen zou men dus, als het niet tot verwarring aanleiding gaf, kunnen aanduiden als het halsrecht van vóór de landsheerlijke vrede (Een merkwaardige tekst uit het begin der 10e eeuw op blz. 27, n. 64). De ter dood veroordeelde dief werd gehangen; de dievegge levend begraven (vgl. J. GESSLER, *Mulier suspensa*, in R.B.P.H., XVIII (1938), 974 vlg.).

helft van de 12^e eeuw regelmatig gebruikt. In Vlaanderen verdween zij daarna uit de oorkonden. Als ik mij niet bedrieg, komt de stereotiepe ontleding van het *comitatus* op de wijze die wij nu reeds meer-malen hebben ontmoet²⁶, in Vlaanderen voor het laatst in 1190 in een grafelijke oorkonde voor²⁷. Het voorlaatste voorbeeld dateert echter reeds van 1175, zodat van een uitsterven van die formule tijdens het bewind van Philips van de Elzas (1157/68-1191) kan worden gesproken²⁸.

TWEEDE FASE:

DE BLOEDBAN EN DE NIEUWE HIERARCHIE DER GE-RECHTEN BINNEN HET KADER VAN HET «COMITATUS»

In de aanhef van dit hoofdstuk heb ik reeds iets gezegd over de bloedrechtspraak door de vrede stichtende activiteit van een aantal landsheren, waaronder die van de graaf van Vlaanderen, in het leven geroepen. Die grafelijke vrede moge hier in haar historische evolutie en in haar inwerking op het 12^e-eeuwse strafrecht in het kort worden geschetst.

Teksten wijzen uit, dat de rechtsbedeling in Vlaanderen ten tijde van Robrecht de Fries (1071-1093) nog verre van doeltreffend mocht worden geacht, en dat een in 1084 ondernomen klopjacht op lieden, die zich, vermoedelijk in veten, aan doodslag hadden schuldig gemaakt, eindigde met de zorg van de graaf om zijn financiën met een ronde som gespekt te zien²⁹. Zo'n klopjacht bracht de graaf gelukkig voordeel; voor de schulden doemde de dood nog niet op als straf.

Reeds met Boudewijn VII (1111-1119) namen de zaken een wending. De ommekeer kwam zelfs tamelijk bruusk, in ieder geval zó onverwachts, dat de ontdane kroniekschrijvers niet konden nalaten menig rauw staaltje mede te delen van het optreden van graaf Boudewijn tegen de misdadigers. Ik bespaar de lezer de kijkjes op de in ziedende of aan koorden bengelende roofridders. Deze stichtelijke lectuur vindt men in ieder handboek voor de vaderlandse geschiedenis.

Het experiment van graaf Boudewijn oogstte succes. Lambert van Sint-Omaars verhaalt dat de vrede in het vierde jaar van Boudewijns regering alom gevestigd was³⁰.

(26) Ik beschouw hier natuurlijk alleen de justitiële, niet de militaire rechten en andere *debita et servitia* aan het bezit van het *comitatus* verbonden, zoals schatvond, bijenvangst en dgl. Een merkwaardige opsomming vindt men bij E. DE COUSSEMAKER, in A.C.F.F., V, 344-5 (ad 1219 Mrt.).

(27) DE BÉTENCOURT, 67, nr 33: *bannum et latronem et inventus apum ad comitatum meum Hisdinensem pertinentes.*

(28) HAIGNERÉ, I, 120, nr 264: *a banno scilicet, furto, teloneo, occasione inventi thesauri et si quid aliud iuris in comitatu esse potest.*

(29) HARIULF, *Vita Arnulfi Suessionensis episcopi*, MG SS XV 890. Een soortgelijk geval op Walcheren bij C. VERLINDEN, *Robert Ier le Frison, comte de Flandre*, in Werken uitgegeven door de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren van de Universiteit te Gent, LXXII (Antwerpen-Parijs-'s Gravenhage 1935), 35-6.

(30) LAMBERT VAN SINT-OMAARS, *Chronica*, in MG SS V, 66 (ad annum). Vgl. VERCAUTEREN, *Actes*, xxxviii, par. 18.

Na enige moeilijkheden te hebben overwonnen, werkte Karel de Goede (1119-1127), na de dood van Boudewijn VII, voort aan het in stand houden van wat de *pax flandrica* heette³¹. Zijn opvolgers zouden de bloedige beteugeling van de zware misdrijven in hun stads- en plattelandskeuren met kracht voortzetten. In die keuren komt, zoals wij nog zullen zien, het talio-karakter van de publieke rechtspraak steeds sterker tot uiting. Vooral ten tijde van Philips van de Elzas zou het bijbelse *caput pro capite* in de keuren een allengs vollediger toepassing vinden³².

Met de *pax flandrica*, waarvan ik de evolutie in het kort heb geschetst, beoogden de Vlaamse graven de hoop van de zware delinquent op afkoop van zijn straf te vernietigen. Die grafelijke vrede heeft gaandeweg het beeld van de hoge justitie gevormd zoals dat tot op het einde van het Ancien Régime is blijven bestaan.

In de 13e eeuw was de scheiding tussen hoge en lage justitie in Vlaanderen reeds scherp getrokken. Men gaf aanvankelijk concreet aan, welke misdrijven tot de categorie der hoge en welke misdrijven en overtredingen tot die der lage justitie werden gerekend. De meest volledige onder de oudere inventarissen van de twee rechtsmachten, die ik heb kunnen vinden, stamt uit het jaar 1255. Hij is getrokken uit een oorkonde van graaf Gwijde van Dampierre:

de *casus inferiores* zijn twisten, vechten, plukharen, met de vuist slaan en slaan zonder bloedvergieten;

tot de *alti casus* worden gerekend: verwonding met bloedvloeiing, doodslag (en moord), brandstichting, diefstal, roof, verkrachting en daden van geweld³³.

De grens lag tussen de verwonding met en de verwonding zonder bloedvloeiing. Dat betekende, in geldboete uitgedrukt, dat de grens toen door de vermogensstraf van 60 schellingen werd gevormd³⁴. Inderdaad zullen wij nog in de gelegenheid zijn om vast te stellen dat de hoogste boete die de «lage justitier» in de 13^e eeuw mocht innen, 60 schellingen of 3 pond bedroeg³⁵. Daar roof gewoonlijk minder

(31) GANSHOF, *Flandre*³, 113. VERCAUTEREN, *Actes*, xlii. GALBERT, 3-4. WALTER VAN TERWAAN, *Vita Karoli comitis Flandriae*, uitg. R. Köpke, in MG SS XII, 544, c. 12.

(32) Vgl. *Deut.* 19, 21. Het adagium *caput pro capite* komt reeds voor in het privilege van Willem van Normandië voor Sint-Omaars in 1127 (G. ESPINAS, *Le privilège de Saint-Omer de 1127*, in *Revue du Nord*, XXIX (Lille-Arras 1947), 48, c. 20) en in dat van de koning van Frankrijk voor de stad Laon van het jaar daarna (D'ACHÉRY, *Spicilegium*, III, 481).

(33) DE POTTER en BROECKAERT, 4e reeks, II, Moerzeke, 25, nr 1, c. 2 en 3: *alti casus ut puta homicidium, incendium, furtum, rapina, oppressio mulierum, vis violenta et effusio sanguinis cum inflicione vulneris, ita ut ad inspectum electorum scabinorum censeatur vulneris esse, vel similia... Alii vero casus inferiores ut puta rixa, pugna, decapillatio, verbere fustium et pugnorum, sine vulneris inflicione.*

(34) Zie n. 68.

(35) Deze boetegrens was zeer verspreid. Enkele vroege voorbeelden: *Ne li juré de le ville ne pueent jugier ne murdre, ne rat, ne ne reube, ne force, ne laron, ne fu, ne forceur forfait de LX s.* (HAUTCŒUR, *S. Pierre de Lille*, I, 266, nr 306;

zwaar werd aangerekend dan diefstal of om het even welk ander «hoog» delict, gebeurde het wel dat lichte gevallen van roof door de houder van de lage justitie werden afgehandeld, terwijl de zgn. *alta rapina* onder de hoge rechtsmacht bleef ressorteren³⁶. Verwonding en roof stonden dus op de drempel van de lage naar de hoge justitie.

De opgave van de inhoud der hoge justitie werd in de 13^e eeuw dikwijls tot vier gevallen herleid, namelijk brandstichting, diefstal, moord (var. doodslag) en verkrachting³⁷. Ook sprak men wel van de *quatuor altæ justitiæ*, maar bedoelde daarmee alleen moord, verkrachting, brandstichting en wegenroof, alleen dus de vier hoogste gevallen uit de hoge rechtspraak³⁸. In een oorkonde uit het jaar 1278 legt gravin Margareta van Vlaanderen de competentie van het klooster Flines op zijn domeinen in dier voege vast: de nonnen hebben alle rechtspraak behalve de « quatre hautes justices », die wij nu kennen en die in de oorkonde ook niet nader worden aangeduid. De oorkonde vervolgt: evenmin berechten zij doodslag, diefstal en verminking. De gravin besluit dan dat zij zich al die *zeven* gevallen voorbehoudt³⁹.

Wij stellen hier een scheiding in de hoge justitie vast tussen de « vier hoge gerechten » en de drie delicten die het dichtst bij de lage justitie stonden. De hoge justitie behelsde dus vooreerst een andere hoge justitie, de « vier hoge gerechten », die wij de hoge justitie in enge zin of het eigenlijke halsgerecht zouden moeten noemen. Daarnaast vormden drie andere delicten een zogenaamd middelbaar gerecht, tussen het zg. halsgerecht en de lage justitie in; of, om de taal van het Parlement van Parijs in de 13^e eeuw te bezigen: de hoge justitie was verdeeld in een *justitia sanguinis* en een *justitia latronis*⁴⁰.

De *justitia latronis* werd dan gevormd door de delicten verwonding-met-bloedvloeïng en diefstal. In de genoemde oorkonde van Margareta kwam daar dan nog eenvoudige doodslag bij. De berechting van

ad 1240 Oct. te Piettre); *cum justitia sexaginta solidorum et infra, sine sanguine et melleja -- retentis nobis quatuor altis iusticiis* (HAUTCŒUR, *Flines*, I, 46, nr 47-48; ad 1245 Mrt. te Barœuil).

(36) *Homicidium, incendium, raptum et altam rapinam* (F. VANDE PUTTE en C. CARTON, *Chronicon Vormeselense*, Brugge 1847, 49, nr 35; ad 1236).

(37) *Retineo -- altam justiciam quantum ad raptum, multum, incendium atque furtum* (Arras, Archives départementales, série H, abdij Marœuil, Cartularium, fol. 24; ad 1242 Mrt).

(38) *Preter quatuor altas justicias retinentes* (Lille, Archives départementales, 30 H 59, nr 938; ad 1246 Nov.). *Altis justiciis, videlicet murdre, rat, arsin et reube de chemin* (M. VANHAECK, *Cartulaire de l'abbaye de Marquette*, in *Recueil de la Société d'Etudes de la province de Cambrai*, XLVI (Lille 1937), 43-44, nr 54).

(39) *Siet justices, c'est a savoir les quatre hautes justices, le mort de home et le laron, le coupure de membres* (HAUTCŒUR, *Flines*, I, 226, nr 206 (ad 1278 Dec. 26)).

(40) A. A. BEUGNOT, *Les Olim, ou registres des arrêts rendus par la Cour du roi*, in *Collection des documents inédits sur l'histoire de France*, I (Paris 1839), 185, nr 1 (ad 1263).

doodslag behoorde wel eens bij het middelbare gerecht, meestal bij het bloedgerecht⁴¹.

Onze documentatie schept dus de mogelijkheid om in de rechtsmachten der 13e eeuw een hiërarchie van drie trappen te onderscheiden: de hoge, de middelbare en de lage justitie.

P. Paillot is, in een studie over de middelbare of « viscontiere » justitie in de kasselrij Rijsel, de mening toegedaan dat de overgang van tweeledigheid naar driedeligheid in de rechtspraak plaats vond in de 13^e eeuw ten gevolge van een inlassing, tussen de hoge en de lage justitie, van een zogenaamde middelbare justitie, waarvan de eigenlijke oorsprong onbekend zou zijn⁴². Paillot, zo min als iemand anders, heeft in de *media justitia* een naamsverandering gezien van de *justitia latronis*, reeds in het begin der 13^e eeuw in een oorkonde van koning Philips-August genoemd⁴³. Nog in de 14^e eeuw zou men in Vlaanderen de middelbare justitie soms « *justicie van dieften* » noemen⁴⁴.

Het is zelfs mogelijk de oorsprong van de middelbare justitie nog over het begin der 13^e eeuw heen te vervolgen. Wij zullen vaststellen dat het bestaan van een hoge justitie in de enge zin, dus van het halsgerecht, de aanwezigheid van een middelbare jurisdictie veronderstelt.

Maar eerst iets over de oorsprong van het halsgerecht zelf.

Daarom keren we terug naar de alles beheersende *pax comitis*. Want het halsgerecht was natuurlijk even oud als het stadium waarin het vreedstichtende optreden van de graaf bloedige sancties ging toepassen op een aantal delicten binnen de landspalen bedreven. Het is het bloedige karakter van de sancties die de Middeleeuwer uit de 12^e eeuw het meest moet hebben getroffen. De beul die reeds in het dagverhaal van Galbert van Brugge (1127) voorkomt⁴⁵, zal ten tijde van Philips van de Elzas wel een vaste functie hebben verworven. Als men omstreeks het jaar 1100 de term *justitia sanguinis* of eenvoudig *sanguis* in correctionele zin heeft gebruikt, dan zal men toen uitsluitend aan het delict verwonding-met-bloedvloeing hebben gedacht⁴⁶. Ten

(41) Men had voor dit grensgeval een afzonderlijke benaming: *justicia simplicis occisionis*. — Ibid., II, 376, nr 23 (ad 1294): *justicia simplicis occisionis et furti* (steeds in deze verbinding). Wanneer *homicidium simplex* of *mort d'homme* tot de « hoogste » justitie werd gerekend, stond dit misdrijf op de drempel van de viscontiere (middelbare) naar de hoge justitie: *mort d'homme et les justices plus hautes* (A.C.F.F., XII (1873/74), 250, nr 14; ad 1330).

(42) PAILLOT, 161-205. De middelbare justitie was volgens die opvatting afgescheiden uit de hoge justitie.

(43) Zie n. 46. De rechtspraak over diefstal-alleen kwam in enkele welbepaalde omstandigheden reeds in de eerste helft der 12e eeuw voor. Daarmee bewijst men echter alleen de grote belangstelling voor diefstal in het algemeen.

(44) DE LIMBURG-STIRUM, *Cout. Courtrai*, xviii (ad 1365).

(45) GALBERT, 129, c. 84: *percussor*.

(46) Zeer duidelijk is de zinsnede uit het testament van Humbertus Guerilla voor de abdij van S. Eparchius te Angoulême: *sanguinem nominatim, id est justitiam sanguinis, quam requirebam, relinquo, quocumque modo vulneratio vel sanguinis effusio facta fuerit in tota terra illa — nisi tantum in morte hominis, nam sanguis qui tantummodo in morte hominis effundetur, meus erit ad justificandum* (D'ACHÉRY, *Spicilegium*, III, 444-5; ad 1107). Een laat voorbeeld van die oude betekenis

tijde van Philips van de Elzas daarentegen verwierf het woord *sanguis* in de Vlaamse rechtspraak m.i. de bijzondere betekenis van « halsrecht », het recht om misdaden te vonnissen die bloedig werden gestraft⁴⁷.

In de loop der 12^e eeuw zou het halsrecht natuurlijk een beheersende plaats innemen in het geheel van de attributen van de grafelijke macht, van het *comitatus* derhalve. Zou de bloedban, zoals men de bevoegdheid ook noemt om de *ardux res* te vonnissen, deel uitmaken van het oude *bannum*⁴⁸? Of zou men, om elk misverstand te vermijden, de bloedban uitdrukkelijk vermelden naast het *bannum*, zoals men na de 10^e eeuw het delict « diefstal » uitdrukkelijk had genoemd, om de volheid van het *comitatus* op rechterlijk gebied te onderstrepen?

De tijdgenoten van Philips van de Elzas hebben deze laatste vorm verkozen. Wij stelden reeds vast dat de inhoud van het *comitatus*, voor het laatst tijdens de regering van Philips van de Elzas, aangeduid werd met de woorden *bannum et latrocinium (furtum)*. Welnu, tijdens de regering van diezelfde Elzasser ontving de inventaris van dat « comitatus » de verwachte amplificatie. Want in een oorkonde van genoemde graaf voor de abdij van Anchin uit het jaar 1180 wordt de volledige zg. grafelijke rechtsmacht weergegeven door *banno vel latrone sive sanguine*⁴⁹. Het is dezelfde formule die men in 1203 aantreft in een oorkonde van de graaf van Ponthieu, aan de zuidergrens van Vlaanderen. Daar luidt ze: *comitatus: latronem et sanguinem et bannum*⁵⁰.

Men herkent in die ontleding van het begrip « comitatus » de drie strafrechterlijke stadia, die zich vooral in de aangehaalde oorkonde van Philips van de Elzas in de juiste volgorde aan ons voordoen. In de 9^e eeuw namelijk gaf het begrip *bannum* de volheid van de gouwgrafelijke jurisdictie weer. Dit begrip duidde evenwel al spoedig alleen de materiële zijde aan van die macht: de boete die men de gouwgraaf of de vicecomes was verschuldigd voor inbreuk op diens jurisdictie.

Met het begrip *latro*, waarmee men — denken wij aan het middel-

van *sanguis* in het strafrecht vindt men in een oorkonde van Philips-August van 1220: *justitia sanguinis de armis, ut baculo seu lapide vel alia re, que ledi possit, et justitia latronis et magna justitia nobis remanent* (L. DELISLE, *Catalogue des actes de Philippe-Auguste*, Paris 1856, 433, nr 1959). *Magna justitia* is minder dubbelzinnig dan *justitia sanguinis*, dat ook later nog in sommige streken, zoals in West-Frankrijk, de rechtsmacht schijnt te hebben betekend om verwonding te vonnissen (H. CHANTEUX, *Les moyennes et basses justices d'après les textes coutumiers normands*, in *Travaux de la semaine d'histoire du droit normand tenue à Guernesey du 8 au 13 juin 1938*, Caen 1939, 292-293; Dez., *La féodalité dans le Bas-Maine*, in *Revue historique de droit français et étranger*, 4me s., XXVIII (Paris 1950), 143). Daar bestond dan ook de duidelijke term *placitum spatae*. Vreemd is de vergissing van E. PERROT waar hij beweert dat dit *placitum spate* reeds ten tijde van hertog Rollo bestond (*Les cas royaux. Origine et développement de la théorie aux XIIIe et XIVe siècles*, Paris 1909, 301).

(47) Vonnissen heeft hier de zeer bepaalde betekenis van *diindicare*.

(48) Ook in Zuid-Duitsland had het begrip *bannum* een rechterlijke betekenis verworven, maar men bedoelde er, in tegenstelling tot Vlaanderen, uiteindelijk « bloedban » mee (HIRSCH, *a.w.*, 176).

(49) COPPIETERS-STOCHOVE, *Régestes Philippe d'Alsace*, 147, nr 227.

(50) BRUNEL, *a.w.*, 250, nr 162, c. 4.

franse « larron » — vooral diefstal was gaan bedoelen, wilde men duidelijk maken dat de speciale aandacht, die er in tijden van anarchie aan dit misdrijf was geschonken, deel bleef uitmaken van het « comitatus ».

Met *sanguis* tenslotte duidde men de groep van delicten aan, die, sedert de 12^e eeuw, tengevolge van de vredeachtende werkzaamheid van de graaf door de overheid werd gestraft op een wijze die van die der onmiddellijk daaraan voorafgaande periode grondig verschilde. Het tijdstip, waarop wij deze omwenteling in de rechtspraak in de formulering van de grafelijke rechtsmacht tot uitdrukking zagen komen, wijst er op dat de bloedban in Vlaanderen onder de regering van Philips van de Elzas in de rechtspraak volledig burgerrecht had verworven.

Reeds sprak ik van een aanvankelijke tweeledigheid van de rechtspraak; daarmee bedoel ik het bekende onderscheid tussen *maiores causæ* en *minores causæ*, dat het Karolingische rijk al kende. Wij zagen, hoe geleerden als Paillot het zich voorstellen alsof een middelbaar gerecht later tussen dat hoge en dat lage gerecht werd ingeschoven⁵¹.

Deze voorstelling van zaken is onjuist: de lage justitie kan de vergelijking met de *minores causæ* goed doorstaan⁵². De middelbare justitie was niet jonger dan de hoge justitie; zij was integendeel ouder. Zij was de directe voortzetting van de *maiores causæ* die door de bloedban, de nieuwe vorm namelijk van de hoge justitie, in een middelbare positie waren gedrongen. Van die *maiores causæ* zou niets zijn overgebleven, m.a.w. de middelbare justitie zou niet hebben bestaan, als het delict diefstal niet reeds vóór de invoering van de bloedban in principe met de dood werd gestraft en daarom voorwerp was van een gerecht dat naast de hoge justitie kon blijven bestaan⁵³.

Belangrijk voor wat nog volgen moet is een kort overzicht van de overgangsfase van de tweeledigheid naar de drieledigheid der rechtspraak en vooral de benaderende datering daarvan.

(51) Volgens A. ESMEIN en R. GÉNESTAL, *Cours élémentaire d'histoire du droit français*, Paris 1925¹⁵, 254, verschijnt de middelbare justitie in de 14e eeuw. Hij noemt haar: « la basse justice enrichie de quelques-uns des droits réservés auparavant à la haute ». Op hetzelfde standpunt staat H. Chanteux (*a.w.*, in n. 46), die het ontstaan van die middelbare justitie evenwel vroeger stelt. Volgens J. DECLAREUIL, *Histoire générale du droit français des origines à 1789*, Paris 1925, zou de 13e eeuwse rechtspraktijk de m.j. tussen de lage en de hoge hebben ingeschoven. E. CHÉNON, *Histoire générale du droit public et privé des origines à 1815*, I (Paris 1926), beschouwt de m.j. als een afsplitsing van de hoge justitie.

(52) Behalve op « civielrechterlijk » gebied. Hierover n. 69.

(53) E. WOHLHAUPTER geeft in zijn werk over de gerechten in Beieren de naam « middelbare justitie » aan het recht om de delicten uit de bloedrechtspraak te berechten, voorzover die verzoenbaar waren gebleven. In het algemeen construeert hij dus een evolutie die de onze benadert. Alleen liep de scheiding tussen de bloedrechtspraak en de zg. middelbare justitie daar verticaal i.p.v. horizontaal (*Hoch- und Niedergerecht in der mittelalterlichen Gerichtsverfassung Bayerns*, in *Deutschrechtliche Beiträge*, XII (Heidelberg 1929), 232-233, 263).

Men moet zich de overgang, tengevolge van de grafelijke vrede, van het oude systeem, waarin de compositie de boventoon voerde, naar de nieuwe geleiding der gerechten niet als gelijktijdig en gelijkvormig voor elke rechtbank in Vlaanderen voorstellen. De graaf zal in zijn eigen vierscharen het voorbeeld hebben gegeven⁵⁴. Een aantal heren probeerde op afstand te volgen, beangstigd door het denkbeeld, dat de misdadigers bij hen een oase zouden kunnen zoeken te midden van de alom grimmiger wordende rechtsbedeling, en daarbij niet genegen om het halsrecht in de handen van de grafelijke instanties te leggen⁵⁵.

Gelukkig zijn er nog enkele bronnen bewaard die ons toestaan een blik te werpen op de inhoud van de *maiores* en de *minores causæ* aan de vooravond van de intrede van de bloedban in de rechtspraak.

Vooreerst is daar een oorkonde uit het jaar 1122, waarbij graaf Karel de Goede de rechten vastlegt van de voogd van het domein te Krombrugge van de Gentse Sint-Pietersabdij. Ik haal de volgende passage aan: *si vero aliquis de advocatia alium de advocatia sive fustibus sive pugnis verberaverit sine sanguine et conquestus homo advocato fuerit, justiciam per villicum abbatis et scabinos eius accipiat. Si homo convictus fuerit huius forisfacti, III solidos habebit advocatus, de sanguine V solidos. Si vero negaverit et pro ea emendaverit VII solidos. Si vero occisus XXIII solidos*⁵⁶.

Kenneren van de Vlaamse Middeleeuwse instellingen hebben bij het lezen van deze zinsnede gedacht aan het derde deel van de boete, dat de voogd bij de genoemde misdrijven gewoonlijk toegewezen kreeg. De werkelijke boete zou dan telkens driemaal het genoemde part van de voogd hebben bedragen.

Maar die werkelijke boete was dan te laag in vergelijking met boeten voor diezelfde delicten in andere Vlaamse bronnen⁵⁷. Hier lag nu juist de methodische fout: men vergeleek deze passage met andere, dat wil hier zeggen jongere Vlaamse bronnen, bronnen dus uit de tijd van Philips van de Elzas of nog later, toen de *pax comitis* de prijs van diezelfde delicten in zo aanzienlijke mate had verhoogd.

Als wij er integendeel het Frankische recht op naslaan, dan is de boete van 9 schellingen voor gewone slagen, van 15 schellingen voor verwondingen normaal. Ongequalificeerde verminking werd reeds in het Ripuarische recht met 36 schellingen gestraft⁵⁸. Het ligt daarom voor de hand dat de boeten, die in 1122 te Krombrugge onder Merelbeke golden, nog stamden uit de tijd toen er alleen *maiores* en *minores causæ* bestonden. Als men dan die opgesomde delicten uit 1122 vergelijkt met de gradatie van de strafmaat in later tijd, dan valt

(54) Natuurlijk eerst in de stedelijke vierscharen.

(55) De vraag zal straks aan de orde komen in hoeverre de graaf het halsrecht heeft overgelaten aan de feodale en allodiale heerlijkheden.

(56) VERCAUTEREN, *Actes*, 242-3, nr 106.

(57) Zie GOSSES, *Zeeland*, 157. VAN ACKER, *Placita generalia*, 149-150, laat de kwestie in het midden.

(58) K. A. ECKHARDT, *Die Gesetze des Karolingerreiches*, I (Weimar 1934), 30, c. 20, § 8-9; 140, c. 5, § 9.

vooral die gelijke wederzijdse waardering van de zwaarte der misdrijven op. Het is trouwens logisch te veronderstellen, dat slagen wel altijd als minder zwaar zullen zijn aangerekend dan verwonding, en verwonding weer minder zwaar dan vermindering⁵⁹. Het spreekt daarom vanzelf dat ergens in die opsomming van delicten de *minores causae* eindigden en de *maiores causae* een aanvang namen. Waarom zou die grens tussen die twee kategoriën strafrechterlijk beschouwd niet, evenals enkele decennia later, bij het misdrijf verwonding hebben gelegen⁶⁰? Dan zou bijvoorbeeld in de streek van Krombrugge in het begin der 12^e eeuw de grens tussen *maiores* en *minores causae* op correctioneel gebied de boete van 15 schellingen zijn geweest⁶¹. De hoogste boete die de rechter, competent in *maiores* en *minores causae*, mocht opleggen, bedroeg natuurlijk de ban van 60 schellingen.

Wij zagen reeds dat degene die de banboete mocht opleggen, ook dieven mocht veroordelen. Er is trouwens nog een bron bewaard gebleven die ons inlicht, dat diefstal op het einde der 11^e eeuw met de banboete van 60 schellingen werd gestraft⁶². Over de strop wordt in die oude oorkonden niet gesproken. Waarschijnlijk was een minnelijke schikking voor diefstal op die plaats en op dat tijdstip weer mogelijk⁶³, zolang er zich geen betrapting op heterdaad voordeed. In ieder geval behoorde diefstal vóór de *pax flandrica*, toen het nog het enig bestaande halsmisdrijf was, tot de zwaarste der *causae maiores*. De strop buiten beschouwing gelaten, gold dus de banboete in die tijd nog altijd als de zwaarste sanctie⁶⁴.

(59) Een continuïteit van de Leges Barbarorum naar de latere Middeleeuwen in de gradatie der strafmaat is onloochenbaar. Men sla er maar het « Registre aux bans municipaux » van Sint-Omaars op na om daarvan overtuigd te zijn (GIRY, *S. Omer*, 572, vlg.; vgl. MEYERS, *Ligurisch erfrecht*, II, 100).

(60) Wij onderzoeken hier alles van de strafrechtelijke zijde, omdat de jurisdictiën later in de 12e eeuw en over het algemeen in de Middeleeuwen vooral langs die zijde werden beschouwd. Vgl. n. 69.

(61) Bestond die grens van 15 schellingen trouwens niet reeds ten tijde van Karel de Grote? Vgl. *Capitularia regum Francorum*, I, 70, nr 26.

(62) *Si autem de furto legitime convictus fuerit, pecuniam quam furatus est, clamatori restituat, et libras III tantum vicecomiti aut minus si forte culpatus (sic) misertus fuerit* (*Cartulaire du chapitre de la cathédrale d'Amiens*, in *Mémoires de la Société des Antiquaires de Picardie. Documents inédits concernant la province, XIV* (Amiens 1905), 14, nr 9; ad 1091-94). Vgl. de zgn. Keurbrief van het Brugse Vrije van omstreeks 1190: *dum veritas accipitur de furibus, qui protractus fuerit, dabit illi, qui suum abstulit, estimationem rerum suarum ablatarum, et comiti et castellano tres libras*. De op heterdaad betrapte dief kon echter worden opgehangen (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Franc.*, II, 11, nr 1).

(63) Nl. te Amiens op het einde der 11e eeuw. Het ressort van Amiens grensde aan Vlaanderen, en had er een tijdlang deel van uitgemaakt.

(64) De galg was toen het embleem van de hoge justitie. De volgende tekst uit de jaren 916/920 (?) is in dit opzicht merkwaardig: *omnem quam regia maiestas habet potestatem, scilicet regalem iusticie disciplinam, excepto dumtaxat stipite quo comitis industria, mallo accersito, iusticiam Dei et regis legaliter habet exhibere, in quodam loco iuxta Atrapis castrum* (= S. Vaast te Atrecht) (A. GUESNON, *Le cartulaire de l'évêché d'Arras*, in *Mémoires de l'Académie d'Arras*, 2e reeks, XXXIII (1902), 260). Volgens een falsum uit 627 zou koning Dagobert zich bij een schenking aan de kerk van Worms *stipe(m)* et *comitatu(m)* hebben

Kortom: vóór de doorwerking van de grafelijke vrede in het Vlaamse strafrecht werd er in de rechtspraak gerekend met *maiores* en *minores causæ*. Het delict verwonding, toen vrij zeker op de grens van die twee kategoriën, werd gestraft met een geldboete van vijftien schellingen of daaromtrent⁶⁵. De top de *maiores causæ* was toen de banboete van 60 schellingen, waarmee o.m. diefstal werd vergolden.

De *pax flandrica* bracht in deze ordening een grondige wijziging, die, naar wij in het vervolg zullen zien, voor de rechterlijke organisatie van vérstreckende betekenis is geweest. De geldboeten werden zwaarder, vele misdrijven werden voortaan bloedig gestraft. Was verwonding tot dan toe het zwaarste misdrijf dat de rechter van *minores causæ* mocht vonnissen, zij bleef de grens tot waar de « lage justicier » mocht gaan; alleen werd dat misdrijf nu met 60 schellingen gestraft⁶⁶. De grens van de hoge justitie steeg van 60 schellingen over 10 pond naar 60 pond, een limiet die reeds door Philips van de Elzas in het begin van zijn regering voor een beperkt aantal rechtskringen werd vastgesteld⁶⁷. Die laatste boete was duizelingwekkend hoog, al mag men misschien aannemen dat de overgang door een tussentijdse monetaire verschuiving enigermate werd verlicht.

In 1162-1163 zijn de eerste sporen merkbaar van de grenzen — 60 schellingen tot 60 pond — waarbinnen tenslotte de nieuwe hoge justitie was ondergebracht⁶⁸.

De bezitter van de lage justitie mocht voortaan voor verwonding de vroegere banboete van 60 schellingen eisen⁶⁹. De berechting van diefstal was het enige dat hem nog scheidde en trouwens bleef scheiden van degene die tot « viscontiere » of middelbare « justicier » was gedegradeerd. Ik zeg « degraderen », want de bezitter van de middelbare rechtspraak had zijn voordeel met de geschetste strafrechterlijke revolutie niet kunnen doen. Uit het *comitatus* had hij alleen het *bannum*

voorbehouden. Ongetwijfeld is deze uitdrukking, waarin *stips* naast *comitatus* wordt geplaatst, van post-karolingische datum (MG DD Imp. I, 139, nr 21).

(65) Het bedrag varieerde waarschijnlijk al naar gelang de sociale stand van het slachtoffer.

(66) Voorbeelden daarvan zijn er genoeg en wij zullen er nog op terugkomen.

(67) Zie blz. 63. In de 12e eeuw werden misdrijven, in de Vlaamse steden gepleegd, zwaarder gestraft dan op het platteland.

(68) 1162 Jan.: *Si quis testimonio scabinorum vel veridicorum convictus fuerit sanguinem alterius iniuste effudisse, LX s. domino solvet* (A. GUESNON, a.w., 95-7, nr 15). In 1163 verschijnt voor het eerst in Vlaanderen de boete van 60 pond (zie blz. 63). Vgl. A.C.F.F., XII (1873/74), 250, nr 14: *quiconques a amende de LX s. ou de LX lib., il a le sanc et le larron et le fourfaiture* (ad 1330).

(69) De lage rechter behandelde ook alle zaken die nu door de civiele rechter zouden worden behandeld. De burgerlijke rechtspraak was toen (naar ik mag aannemen in de tweede helft der 12e eeuw) volkomen ondergeschikt gemaakt aan wat men de criminele rechtspraak noemde, aan de behandeling in gerechte dus van aan den lijve strafbare delicten. Deze tegenstelling in de wereldlijke rechterlijke macht tussen « civiel » (in de voor-Napoleontische, zuiver negatieve zin van « alles wat niet crimineel wordt behandeld ») en « crimineel » vindt men reeds op het einde der 12e eeuw in Normandië. Over deze begrippen van de late Middeleeuwen af: J. VAN DER POEL, *Rondom compositie en compromis (fiscale studie in bestuurs- en strafrecht)*. Utrecht [1942], 41 vlg.

van 60 schellingen en de berechting van *furtum (latrocinium)* overgehouden ⁷⁰.

De nieuwe hiërarchie in drie gerechten vindt men ten tijde van graaf Philips van de Elzas terug in de vernieuwde inhoud van het «comitatus», waarvan de bestanddelen toen immers in overwegend strafrechtelijke termen werden aangeduid; het *bannum* kwam op rechterlijk gebied overeen met de lage justitie, het *furtum* of *latrocinium* met de middelbare justitie, terwijl met *sanguis* de hoge justitie schijnt te zijn weergegeven.

Het moest verwarring veroorzaken dat aan de nieuwe opvatting van de globale heerlijke justitie, evengoed als aan de oude, de naam *comitatus* werd gegeven. De heren die middelbare jurisdictie op hun heerlijkheid bezaten, bleven een tijdlang de naam *comitatus* geven aan hun rechtsmacht, ofschoon de volheid van heerlijke jurisdictie niet meer bestaanbaar was zonder halsrecht.

Een nieuw woord kwam in gebruik, dat weldra zulk een verbreiding vond, dat het ook de termen *media justitia* en *justitia latronis* goeddeels verving. Eerst moet er echter op gewezen worden, dat *comitatus* niet de enige naam was geweest, waarmee vóór de invoering van het halsrecht de globale heerlijke justitie werd aangeduid. In de omgeving van Atrecht en in Vermandois namelijk duidde men deze rechtsmacht aan met het woord *vicecomitatus*. Uit verschillende documenten weten wij, dat ook het *vicecomitatus de* «ban» en de «dief» bevatte ⁷¹.

En was *vicecomitatus* trouwens niet een betere uitdrukking dan *comitatus*, vooral toen de «grafelijke rechtsmacht», in de eigenlijke zin van dit woord, ook landsheerlijke jurisdictie was gaan bevatten? Men voelt dan ook dat *vicecomitatus* eer dan *comitatus* de term bleef om de tot de middelbare justitie gedaalde heerlijke rechtsmacht aan te duiden. *Vicecomitatus*, *vesconté*, *justice vicomtière*, «viscontiere justitie» werd in Vlaanderen dan ook vrij algemeen de naam van de middelbare rechtspraak. Voorzover men er niet «landsheerlijk gebied» mee was gaan bedoelen, werd het woord *comitatus* nog alleen gebruikt in processen waar tot middelbare rechters gedegradeerde heren blijk gaven zich niet te kunnen voegen in de gewijzigde omstandigheden ⁷².

(70) MAILLART, *Coutumes générales d'Artois*, Paris 1739, 75 geeft aldus de competentie van de *vavasseur* met middelbare rechtsmacht weer: «pugnition de sang jusques à soixante sols parisis inclusivement, et du larron jusques à la mort». Over de variant van 62 schellingen: blz. 82.

(71) In een andere publicatie hoop ik hierop binnenkort terug te komen. Het *vicecomitatus* was eigenlijk de rechtsmacht van de *vicecomes*, van degene die de grafelijke rechtsmacht bij delegatie uitoefende. Het werd ook in ruimtelijke zin gebruikt voor het gebied waarover een heer het (*vice*)*comitatus* uitoefende (vgl. VERCAUTEREN, *Actes*, 55, nr 17).

(72) Hiervan een tekenend voorbeeld op blz. 71. Van de 14e eeuw af had *comitatus* alleen nog de betekenis van «landsheerlijk gebied». Toen begreep men de 11e-eeuwse betekenis van het woord beslist niet meer, en waren verwarringen mogelijk als die door prof. GANSHOF beschreven in zijn *Saint-Bertin et les origines du comté de Guines*, in R.B.P.H., X (1931), 554-555. In dit laatste opstel vindt men tevens gegevens over het woord *comitatus* in ruimtelijke zin.

HOOFDSTUK II

DE GRAAF EN DE HEERLIJKHEDEN VAN DE ADEL

Uit het vorige hoofdstuk zal men reeds hebben begrepen dat de middelbare justitie, normaal gesproken¹, de jurisdictie was, die een heer, na aftrek van het halsrecht ten behoeve van een machtiger heer, uit het (*vice*)comitatus had overgehouden. Ons interesseren in de eerste plaats de heerlijkheden waarover de Vlaamse graaf zélf het halsrecht had verworven. Uit dit hoofdstuk zal blijken dat inderdaad een aantal edelen, oorspronkelijk in het bezit zowel van de hoge als de lage rechtsmacht, in de zin van *maiores* en *minores causae*, het halsrecht aan de graaf heeft moeten overlaten. In het hiernavolgende hoofdstuk zal de invloed van de bloedban op de kerkelijke heerlijkheden ter sprake komen, maar wederom vooral in de mate waarop de grafelijkheid daaruit voordeel heeft kunnen trekken.

De volgende vragen komen nu aan de orde. Waren er aanvankelijk veel leken in het bezit van de hoge en lage jurisdictie? Hoevelen hunner hebben geen aanspraak mogen maken op het halsrecht? Wanneer is hun dit halsrecht ontzegd?

De beantwoording van de eerste vragen brengt, wegens gebrek aan documentatie, de meeste moeilijkheden met zich mee. Het verdient aanbeveling met de laatste te beginnen.

Een voorval uit de kasselrij van Rijsel is in dit opzicht tekenend.

In een oorkonde uit het jaar 1174 komen de rechten ter sprake van Anselmus van Crecques op een stuk land te Joncquois onder Fretin. Dit land werd gehouden door enkele laten van de kerk van Terwaan. Deze zouden corveediensten hebben moeten verrichten ten behoeve van Anselmus, als er te Joncquois tenminste één huis had gestaan, waar hij hen had kunnen laten manen. Nu dit niet het geval was, buitte hij hen op andere wijze uit. De kerk van Terwaan deed haar beklag over deze toestand en liet de rechten van Anselmus omlijnen. Daarbij kwam o.m. ter sprake dat de heer van Crecques te Joncquois slechts het comitatus bezat (*tantum comitatum habebat*), zodat hem de traditionele *furem et bannum* toekwamen. Het halsrecht (*sanguis*) wordt daarentegen niet genoemd².

De bloedban had hier blijkbaar in 1174 reeds zijn werk verricht.

In een vroegere periode was het nog wel gebruik geweest, dat

(1) Dit gaat immers niet op voor heerlijkheden die eerst na de invoering van de bloedban tot stand kwamen.

(2) DUCHET en GIRY, 43, nr 52. Over de feodalisering in de kasselrij van Rijsel blz. 85.

schenkers het *comitatus* op de geschonken grond poogden te behouden. Men heeft er de oorkonden van Sint-Bertijns maar op na te lezen om te beseffen dat daaraan in 1180 vrijwel een einde was gekomen. Tussen 1180 en 1190 toonden de schenkers zich nog grootmoediger dan zij in werkelijkheid konden zijn en bepaalden dat de geschonken grond *cum toto comitatu* werd overgedragen³, dat de kerk dus recht had op *omnem comitatum*⁴. Men realiseerde zich de devaluatie van het oude begrip «comitatus» nog niet. Na 1190 zag men de zaken in een nieuw licht en werden de dotaties eenvoudig en eenvormig *cum fundo et comitatu* verricht⁵. Het is daarbij alvast opmerkelijk van welk een geringe omvang die «graafschapjes» konden zijn.

Laten wij nu nader op het besproken probleem ingaan en ons afvragen hoeveel leken het halsrecht aan de graaf hebben moeten overlaten. Laten wij ons daarvoor in gedachten eerst naar Wizernes bij Sint-Omaars verplaatsen, waar zich omstreeks 1200 een betwisting over rechtsmachten voordeed, waarbij de Sint-Bertijnsabdij ten nauwste was betrokken. Uit het voorval zelf kan niet worden afgeleid of de bij de betwisting betrokken partijen de vernieuwing van het begrip *comitatus* al hadden geaccepteerd. Dit doet nu ook niet ter zake.

In 1197 had Nicolaas van Clarques, ten overstaan van de schepenen van Wizernes bij Sint-Omaars, een stuk land in dat dorp, samen met het *comitatus* over dat land, aan Sint-Bertijns geschonken⁶. De heer van Bientques, van wie Nicolaas achterleenman was, had aan die handeling zijn goedkeuring gehecht⁷. De onmiddellijke leenheer evenwel, de heer van Wizernes zelf, eiste het *comitatus* op. Volgens hem kon Nicolaas dit *comitatus* niet hebben geschonken, omdat die rechtsmacht over dat stuk grond zou hebben toebehoord aan de vorige heer van Wizernes, zijn vader. Daarom eiste hij dat de abt van Sint-Bertijns voor dat nieuw verworven stuk land $2\frac{1}{2}$ schepen met een vertegenwoordiger zou zenden naar de jaarlijkse drie gemene dingen te Wizernes. De bisschop van Terwaan evenwel stelde de heer van Wizernes in het ongelijk en bevestigde de abdij in het *comitatus* over haar grond te Wizernes⁸.

Men staat hier voor een reeks van leenverhoudingen op dat éne stuk grond. Aan de top de grafelijkheid, dan de heerlijkheid van Bientques — in handen van belangrijke edelen als de burggraven van Sint-Winoksbergen —, vervolgens de heerlijkheid van Wizernes en tenslotte Nicolaas van Clarques, in wiens plaats in 1197 de abdij van Sint-Bertijns was getreden. Of Nicolaas het *comitatus* werkelijk ooit had uitgeoefend weten wij niet, in ieder geval is dit mogelijk. In dat

(3) Ca 1182: *tres mensuras cum toto comitatu earum* (HAIGNERÉ, I, 144, nr 325).

(4) Ibid., 158, nr 361 (ad 1188).

(5) Ibid., 171-173, nrs 389, 391-393 (ad 1193); 180, nrs 412 en 414 (ad 1197).

(6) Ibid., 180, nr 412.

(7) Ibid., 202, nr 461 (ad 1202).

(8) Ibid., 205, nr. 467 (ad 1203).

geval was reeds deze laatste schakel in de geschetste leenverhouding in het bezit van de zgn. grafelijke rechtsmacht op een betrekkelijk klein stukje grond. Men bedenke dan in hoevele handen het *comitatus* in die streek ten Zuiden van Sint-Omaars wel was geraakt.

De leenheer van Nicolaas bezat dus zeker wel het *comitatus*, dat hij met zijn schepenen uitoefende over dat deel van Wizernes, dat rechtstreeks onder zijn toezicht was gebleven.

Wat was er, na de grafelijke vrede, van die rechtsmachten uiteindelijk overgebleven?

Wij vernemen dat Sint-Bertijns in 1288 op haar grond te Wizernes als hoogste boete 60 schellingen mocht innen: de oude banboete dus, niet de bloedban⁹.

En de heer van Wizernes? Ook hij bezat slechts de middelbare jurisdictie¹⁰. Hij hield er wel schepenen op na, maar natuurlijk niet voldoende vazallen — Nicolaas was gedeserteerd! — om een mannen-gerecht voor criminele zaken op de been te houden.

Ik kan er nog aan toevoegen dat zelfs de heer van Bientques er niet in was geslaagd de hoge ban te blijven uitoefenen¹¹. Er blijkt in die streek een wijdverspreide overgang te hebben plaatsgegrepen van de rechtsmacht, met *comitatus* aangeduid, naar een middelbare jurisdictie. Het nauwe verband tussen die twee rechtsmachten is hiermede wel voldoende aangetoond.

Men wijte het niet aan enige opzet, dat de aangehaalde voorvallen zich in het Zuiden van het graafschap Vlaanderen afspeelden. Het was juist de streek waar de graaf nagenoeg geen eigen landgoederen bezat¹².

Nu ligt het probleem aldus: hoeveel grondgebied was er in die streek vóór het einde der 12^e eeuw in handen van heren die er zelf het *comitatus* over uitoefenden? Ieder stuk grond, waarop een particulier het *comitatus* uitoefende, betekende een enclave in het ressort der grafelijke kasselrijschepenen. Vanuit de gezichtshoek van deze verhandeling beschouwd, luidt de vraag in positieve zin: wat bleef er, aan de vooravond van de invoering van de bloedban, in het gebied waar de graaf geen grondbezitter was, nog over van het geldingsgebied en van de « Gerichtsgemeinde » der kasselrijschepenen?

In ieder geval bleven de *alodiarii*, de bezitters van vrije, niet-heerlijke, meestal kleine stukken land, de *liberi homines* uit de postkarolingische periode, aan de publieke rechtspraak onderworpen. Hun getal nam evenwel steeds af¹³. Wij vragen ons dan ook af, of de publieke rechtspraak in de streek waar geen grafelijk grondbezit was, niet tevens werd bezocht door onderhorigen van grafelijke vazallen die op hun grond het *comitatus* niet uitoefenden. Of vormde ieder

(9) Ibid., II, 181, nr 1289.

(10) DE PAS, *Statistique*, 847.

(11) PAGART D'HERMANSART, II, 39.

(12) Zie blz. 11.

(13) PAGART D'HERMANSART, II, 139.

leen, zo groot als klein, een enclave in het ambtsgebied der grafelijke schepenen? Een probleem dat dringend om opheldering vraagt. De probleemstelling is niet ijdel na hetgeen het werk van N. Didier ons betreffende het naburige Henegouwen heeft geleerd¹⁴.

Wij deden in de loop van dit onderzoek al een paar maal beroep op bewijsplaatsen uit de omgeving van Sint-Omaars en Sint-Bertijns. Het onderzoek loont daar wel de moeite. Wij moeten ons voornamelijk tevreden stellen met documenten van na de 12e eeuw, dat is niet alleen van na het tijdstip waarop de bloedban in de rechtspraak was ingeburgerd, maar dat is ook van na het ogenblik waarop Vlaanderen onder meer het deel van het rechterlijk ressort van Sint-Omaars had verloren, dat geen grafelijk bezit bevatte. Men moet dat wèl begrijpen: het verlies in 1212 van het zuidelijk deel van de kasselrij van Sint-Omaars mocht dan wel zijn gedictieerd door de franse koning, tóch was de lijn waarlangs die amputatie zich voltrok reeds eerder door Philips van de Elzas vastgesteld, toen hij in 1180 had bepaald dat Vlaanderen ten Zuiden van de Aa en de Nieuwe Gracht aan zijn nicht Isabella van Henegouwen zou worden gegeven als bruidschat bij haar huwelijk met de franse koning¹⁵. Graaf Philips had geen willekeurige lijn genomen. Hij gaf dat deel weg, dat zo goed als geen grafelijk grondbezit bevatte, het minder waardevolle deel dus. Wij bepalen ons dus tot het deel van de kasselrij van Sint-Omaars, dat ten Zuiden van de Aa en de Nieuwe Gracht was gelegen en dat, wegens ontstentenis van grafelijk grootgrondbezit, in 1212 aan de franse koning te beurt was gevallen en daarmee voorgoed van Vlaanderen was gescheiden¹⁶. Men duidt dit deel ook aan met de benaming « baljuwschap » van Sint-Omaars¹⁷.

De uit de gemene rechtspraak geëximeerde heerlijkheden die dat baljuwschap van Sint-Omaars in de latere Middeleeuwen telde, waren aanzienlijk van omvang. Vooral van de trotse Motte-Dieu van Fauquembergues werden vele heerlijkheden in leen gehouden. Die heerlijkheid (later graafschap) van Fauquembergues, met de aanzienlijke enclave gevormd door de heer van Renty, besloeg bijna de gehele Zuidelijke helft van het baljuwschap.

(14) *Le droit des fiefs dans la coutume de Hainaut au Moyen Age*, in Bibliothèque de la Société d'Histoire du Droit des Pays flamands, picards et wallons, XVII (Lille 1945), 113-114: « La coutume générale paraît avoir été, ainsi que l'alléguait un plaideur autour de 1400, que la justice (seigneuriale, dans sa forme la plus complète, la haute justice) sur un fief appartient au seigneur ou au vassal. On peut ajouter: incomparablement plus souvent au vassal qu'au seigneur. L'impression qui se dégage des textes, à défaut de statistique, est très nette ». Deze toestand zou er op duiden dat de grafelijke vrede in Henegouwen geen decalage heeft doen ontstaan van de jurisdictie der heren.

(15) KOCH, *Cassel et Bailleul*, 11-12.

(16) De natuurlijke grenzen van 1212 waren die van de eerste landsheerlijkheid van Boudewijn II.

(17) Over dat ressort handelde Pagart d'Hermansart. De eerstvolgende gegevens zijn in hoofdzaak ontleend aan de lijst op blz. 23 vlg. van het tweede deel van dat werk, alsmede aan DE PAS, *Statistique*.

Behalve de hoge heerlijkheden trof men in het baljuwschap van Sint-Omaars ook een dertigtal heerlijkheden aan met middelbare jurisdictie, die rechtstreeks van de graaf in leen werden gehouden. De meeste waren dorpsheerlijkheden. Sommige ervan besloegen een paar honderd hectare¹⁸. De kleinste middelbare heerlijkheid anderzijds, die ik heb kunnen vinden, besloeg ongeveer elf hectare¹⁹. Zij bevond zich te Lumbres, een dorp dat de aandacht trekt omdat daar niet minder dan vijf van die grafelijke lenen met middelbare justitie voorkwamen, een uitzonderlijk groot getal²⁰. De graaf telde in die streek immers ten hoogste één leenman met middelbare rechtsmacht per dorp²¹.

Het lijdt niet de minste twijfel, en in het vervolg zal zulks nog duidelijker worden, dat in de 12e eeuw op die lenen, als zij toen tenminste al bestonden — hetgeen in de meeste gevallen wel zo was — door de heer het *comitatus* werd uitgeoefend. Zij stonden trouwens bijna alle op het niveau van de reeds genoemde dorpsheerlijkheid van Wizernes. Vóór de algehele inburgering van de bloedban in de rechtspraak waren zij dus, samen met de latere hoge heerlijkheden, evenveel enclaves geweest in het rechtsgebied dat de burcht van Sint-Omaars als centrum had.

Tenslotte bestonden er in het baljuwschap van Sint-Omaars in de latere Middeleeuwen grafelijke lenen waaraan geen heerlijkheid was verbonden, waarop de leenman derhalve geen middelbare of hoge justitie, geen enkele vorm dus van *comitatus* uitoefende (de lage justitie of heerlijkheid bestond in die streek immers niet). Ik meen dat men aan zulke jurisdictie zonder heerlijkheid het best de naam grondrechtspraak kan geven (*justitia fundi*; *justice (tref)foncière*)²². Ons houdt dan de vraag bezig, wie over dit soort grafelijke lenen, vóór de invoering van de bloedban en de daarmee gepaard gaande

(18) Het is dikwijls moeilijk de omvang van zulke heerlijkheden te bepalen. De heerlijkheid van Morquines (thans gem. Serques) besloeg in 1617 iets meer dan 646 dagmaten, d.w.z. 225 ha. Over deze maten, n. 27.

(19) De heerlijkheid Campaigne in 1387.

(20) Nl. Campaigne (30 dagmaten), Campaignette (nog minder?), Leulinghem-lez-Etrehem (40 dagm.), Tencques (34 dagm.) en Bois du Fay (34 dagm.). De laatste schijnt een splitsing te zijn van de voorlaatste.

(21) Alleen te Racquinghem en te Difques lagen twee grafelijke lenen met middelbare rechtsmacht.

(22) Het leenrecht in Artois kende alleen grondrechtspraak, middelbare en hoge jurisdictie; dus geen lage rechtsmacht. Over de grondrechtspraak in die streek: P. ROGIER, *Essai sur les justices étudiées principalement dans le nord de la France*, Paris 1899, 105 vlg. (wat deze jurist op blz. 107 zegt over de herkomst der middelbare justitie kan worden verwaarloosd). In (franstalig) Vlaanderen sprak men niet van *seigneurie foncière*, wel van *justice foncière*. De benaming «grondheerlijkheid» die dr Voet (in *Algem. gesch. der Ned.*, II, 452) gebruikt, kan op Vlaamse toestanden niet van toepassing zijn. Aan jurisdictie over «landzaken», zoals men deze bevoegdheid ook kan noemen, was nergens in Vlaanderen heerlijkheid verbonden. Heer was hij die het *comitatus* of een deel daarvan bezat; en wie grondrechtspraak bezat, had geen deel aan het *comitatus*. Men moet er zich voor hoeden grondrechtspraak met lage heerlijkheid of justitie te verwarren.

installatie van de grafelijke mannengerechten als regionale ordinariis-gerechten²³, de heerlijke rechtspraak had gehad.

Hoe groot was vooreerst hun getal?

In de latere Middeleeuwen telde men in het baljuwschap van Sint-Omaars 117 lenen met grondrechtspraak, waarvan 57 in de stad Sint-Omaars. Deze laatste blijven buiten beschouwing²⁴.

Buiten Sint-Omaars waren er in het baljuwschap dus zestig grafelijke lenen met alleen grondrechtspraak, waarvan een vijftiental alleen uit de opbrengst van landerijen bestond²⁵. Zestig lenen was in die streek uiterst weinig, vooral als men dan nog wil bedenken dat deze lenen tezamen amper 250 hectare besloegen, de oppervlakte van een zeer klein dorp²⁶! Zo'n grafelijk leen zonder middelbare justitie besloeg er gemiddeld 5,3 ha²⁷. De meeste van die lenen droegen dan ook geen afzonderlijke naam²⁸. Eén ervan bestond bijvoorbeeld uit een molenstede²⁹. De drie grootste lenen van dit soort besloegen respectievelijk 14 ha. of 10 bunder (Morselede te Campagne-lez-Wardrecques op de grens van Vlaanderen en Artois), 22½ ha. of 16 bunder

(23) In het laatste deel zal worden uiteengezet, hoe, sedert het einde der 12e eeuw, mannengerechten werden geïnstalleerd, ten einde het halsrecht uit te oefenen waar dit, ten gevolge van de *pax comitis*, aan de graaf was gekomen.

(24) Zij waren zeer klein van omvang (dikwijls één huis) en bevonden zich voor het meerendeel bij de grafelijke burcht (*la motte châtelaine*).

(25) Renten en tienden, dikwijls van reeds bestaande grafelijke lenen gescheiden, zoals bv. op het leen Hem onder Dennebrœucq. Soms werd zo'n grafelijk leen door derden tot stand gebracht (PAGART D'HERMANSART, II, 32, vo. Canlers). Dergelijke lenen kwamen in deze streek reeds vroeg, d.w.z. op het einde der 11e eeuw, voor (vgl. M. SZANIECKI, *Essai sur les fiefs-rentes*, Paris 1946, 18-26).

(26) 690 mesures (dagmaten) of 244 ha. Zie een aantal oppervlakten van *villae* in de 9e eeuw bij F. L. GANSHOF, *Le domaine gantois de l'abbaye de Saint-Pierre-au-Mont-Blandin à l'époque carolingienne*, in R.B.P.H., XXVI (1948), 1039-1040. Als vergelijking diene de oppervlakte van de zeer kleine, Oost-Vlaamse gemeente Ronsele (251 ha.). Vergelijk ook de oppervlakte van de middelbare heerlijkheid Morquines in n. 18.

(27) Dat was één derde van de oppervlakte van een 9e-eeuwse *mansus* in die streek (10-12 bunder). Ik heb sterk de indruk dat de versnippering der lenen rondom Atrecht nog groter was. Bij Wiman (uitg. Van Drival) komen omstreeks het jaar 1170 lenen voor van slechts één *mancaldea* (0,28 ha.), die rechtstreeks van de Sint-Vaastabdij in leen werden gehouden. Het leen van gemiddelde grootte besloeg er 8 à 12 manc., dat was de grootte van een gemiddelde hoeve aldaar (ca 3 ha.; vgl. H. PIRENNE, *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel. Polyptyque et comptes de l'abbaye de Saint-Trond au milieu du XIIIe siècle*, Gand 1896, 67, betreffende Provins halverwege tussen Atrecht en Rijsel in 1264/66. De schenkingen aan Sint-Vaast door kleine particulieren in de tweede helft der 12e eeuw bedroegen gemiddeld 9 manc.). Over deze maten o.m. G. W. COOPLAND, *The abbey of St. Bertin and its neighbourhood*, Oxford 1914, 127-159. De *measure* die in de streek van Sint-Omaars dezelfde waarde bezat als de *journal* (*Chronica monasterii Watinensis*, uitg. Holder-Egger, in MG SS XIV, 168, c. 12, ik noem haar daarom dagmaat) bezat dan blijkbaar de vaste grootte van 35,46 are. De bunder bedroeg dan natuurlijk vier maal die oppervlakte of bijna 1,42 ha. Andere maten, met literaturopgaaf, bij N. DIDIER, *a.w.*, 51.

(28) Het kleinste grafelijke leen, dat een afzonderlijke naam droeg, mat ongeveer 2,4 ha. (la Garenne te Difques). La Cousture te Racquinghem mat 14 en niet 2 dagmaten, zoals Pagart d'Hermansart abusievelijk te lezen geeft (II, 49, vo Nelle).

(29) PAGART D'HERMANSART, II, 34 te Serques.

(la Motte te Acquin) en 28 ha. of 20 bunder (la Coudrée te Mentque-Nortbécourt). Waarom op die drie laatste lenen, elk groter dan de reeds genoemde heerlijkheid te Lumbres, door de grafelijke vazal geen middelbare jurisdictie werd uitgeoefend, is niet bekend en doet ook minder ter zake (Deze lenen zullen niet of nauwelijks bewoond zijn geweest). Want is de herkomst van elk leen afzonderlijk moeilijk na te gaan — sommige kwamen voort uit een splitsing van een bestaande heerlijkheid — over de herkomst in het algemeen van het leen zonder middelbare justitie behoeft men niet in het duister te tasten. Het betrof meestal kleine *allodia* die eigenerfden later aan de graaf hadden opgedragen om daarmee een leenverhouding aan te gaan. In een streek waar men geen grond bezat, was het aanvaarden van leenopdrachten vrijwel de enige mogelijkheid om vazallen te verwerven³⁰.

Te Lumbres vindt men daarvan een goed voorbeeld. De vijf genoemde grafelijke lenen met middelbare jurisdictie aldaar waren elk niet erg groot. Wij weten dat één ervan slechts elf hectare besloeg³¹. Voeg daarbij in dat dorp drie grafelijke lenen zonder middelbare justitie en tenslotte vier *allodiarii*, om nog maar niet te spreken van een twintigtal heerlijkheden en lenen niet direct van de graaf gehouden³², dan is de rekensom niet gewaagd dat oorspronkelijk minstens twaalf *allodiarii* uit Lumbres te Sint-Omaars bij de grafelijke instanties recht gingen halen³³; dat vier daarvan tot het einde van het Ancien Régime eigenerfden zijn gebleven; en dat er acht ten aanzien van hun erf een leenverhouding hadden aangegaan met de graaf. Dat drie van deze vazallen later geen middelbare heerlijkheid bezaten, bewijst niet, dat deze nooit in het bezit waren geweest van het *comitatus*, het bewijst alleen, dat, in de 13^e eeuw en later, hun leen als te onbelangrijk werd beschouwd voor een regelmatige mid-

(30) Zeker, de graaf kon zijn grondbezit vergroten door heerlijkheden of lenen te erven, te kopen, te ruilen of te confisqueren. Dikwijls kwam dit echter niet voor. Belangrijke heerlijkheden, door de graaf in later tijd aan zijn domein toegevoegd, zijn trouwens gemakkelijk te onderscheiden van het oudere bezit. Zij behielden steeds een ruime autonomie (bv. Lens, Houdain en Sysèle).

(31) De andere maten iets meer (n. 20).

(32) Gegevens over de « francs alleux » van het baljuwschap Sint-Omaars vindt men bij PAGART D'HERMANSART, II, 125 vlg. Lenen zonder naam zijn bij DE PAS, *Statistique* niet opgenomen. Er kunnen dus nog meer dan twintig lenen te Lumbres zijn geweest, die niet dadelijk van de graaf werden gehouden. Bij die twintig lenen telt men twee dorpsheerlijkheden, en een nogal grote heerlijkheid gehouden van de voogdij van Terwaan. De overige lenen werden gehouden van de heren van Lumbres, Tencques, Fauquembergues, La Viesville, Elnes en Helfaut. Vele machten waren dus te Lumbres vertegenwoordigd. De graaf was er kennelijk in de minderheid. Vgl. de kaart bij COOPLAND, *a.w.*, 161.

(33) Lang nadat ik dit had geschreven, kwam een document uit de Archives départementales te Arras (A 250) bevestigen dat ik moeilijk een beter voorbeeld had kunnen bedenken dan Lumbres. Daar bevonden zich namelijk op het einde der 13e eeuw nog zoveel « francs alleux », dat van een niet nader omschreven opbrengst t.b.v. de graaf uit die erven een leen was gemaakt! Het is de enige belening van dit soort, die ik in deze streek vond. Te Lumbres was dus toen (vóór 1297) een belangrijke concentratie van vrije erven.

delbare rechtspraak. In principe zal iedere vazal te Lumbres het *comitatus* hebben gehad. Elk van die lenen was later in ieder geval te klein voor een hoge heerlijkheid in de zin die Philips van de Elzas en zijn opvolgers daaraan hebben gegeven, sommige ervan waren ook te onbelangrijk om de schepenbank of de drie vazallen te huisvesten, die men er op na moest houden om de middelbare rechtspraak op wettige wijze uit te oefenen³⁴.

Mocht men er aan twijfelen, of zelfs de kleinste vazal in het gebied waar grafelijk grondbezit ontbrak, voor de invoering van de bloedban, het gehele *comitatus* op zijn leen kon bezitten, dan kan daar nog aan worden toegevoegd, dat de grootte van het leen er werkelijk niet toe deed. Want zo er in later tijd lenen van 28 ha. niet in staat bleken de middelbare jurisdictie op te brengen, dan kon er vóór het einde der 12e eeuw sprake zijn van het *comitatus* op een stuk land van één hectare³⁵. Ja! laten wij de horigen niet vergeten, die omstreeks 1100 *cum comitatu* werden weggeschonken³⁶!

Maar oefende daarom werkelijk iedere grafelijke leenman vóór de tweede helft der 12e eeuw in die streek het *comitatus* uit? De macht toch van een heer kon zó groot zijn, dat een naburige vazal of kerk hem de volledige heerlijke rechtsmacht moest overlaten?

Inderdaad, dit laatste kon zeker; wij hebben er voorbeelden genoeg van³⁷. Maar zulk een directe, locale macht kon in die streek niet worden uitgeoefend door een graaf wien daartoe ter plaatse de economische basis ontbrak. Anders had de graaf in deze sterk gefeodaliseerde streek wel niet zulk een klein getal onmiddellijke vazallen gehad. Anders waren er onder hen ook wel niet zoveel heren geweest; want het was in Vlaanderen een onloochenbaar feit: hoe meer landgoederen de graaf in een bepaald gebied bezat, des te minder heren kwamen daar naar verhouding onder zijn vazallen voor³⁸. In het bal-

(34) Volgens de *Coutumier d'Artois* (uitg. A. Tardif, Paris 1883, 53) moest men drie vazallen hebben om de middelbare justitie te mogen uitoefenen. Vgl. G. ESPINAS, *Les origines du capitalisme, IV, Le droit économique et social d'une petite ville artésienne à la fin du moyen âge*. Guines, in Bibliothèque de la Société d'Histoire du Droit des Pays flamands, picards et wallons, XX (Lille-Paris 1949), 10 § 7.

(35) HAIGNERÉ, I, 144, nr 325 (ca 1182).

(36) DU CHESNE, *Guines. Pr.*, 25: *comitatus unius hospitis* (ad 1084); D'ACHÉRY, *Spicilegium*, II², 793: *unum hospitium cum comitatu*, en andere voorbeelden op diezelfde blz. (ad 1122).

(37) Zoals het reeds genoemde voorbeeld van de heer van Wizernes t.o.v. zijn vazal Nicolaas van Clarques (zie blz. 31). De heer van Elnes hield het *comitatus* over enkele landerijen van Sint-Bertijns in leen van de heer van Fauquembergues (HAIGNERÉ, I, 120, nr 264; ad 1175).

(38) Men vergelijkte de feodale statistiek van de omgeving van Sint-Omaars maar eens met die van de polderstreek bij Brugge, waar de graaf zoveel grond bezat, dat hij daar zo goed als alleen heer was. Daar kon de (grafelijke) vazal niet meer verlangen dan de grondrechtspraak op zijn leen, en er waren daar genoeg vazallen die zelfs deze jurisdictie misten. De omvang van het grafelijk grondbezit en die der niet-heerlijke lenen waren overal in Vlaanderen onderling evenredig.

juwschap van Sint-Omaars daarentegen was de graaf voor de meeste houders van lenen een verre suzerain-leenheer (*caput dominus*). Deze valvassoren waren voor hem door één of meer heren, d.w.z. houders van het *comitatus* gescheiden.

De graaf had er trouwens geen belang bij zich te veel aan te trekken van de doelmatigheid der rechtsbedeling op de lenen van zijn kleinste vazallen in de streek waar hij weinig of geen landerijen bezat. Elke eigenerfde die in staat was met zijn erf in de vassaliteit van de graaf te treden, bracht militair voordeel voor de grafelijkheid. Allerminst mogen wij vergeten hoe gering de gezamenlijke oppervlakte was van de grafelijke lenen ten Zuiden van Sint-Omaars, waarop, volgens maatstaven die vermoedelijk niet vóór het einde der 12e eeuw golden, de leenman niet in staat zou zijn de heerlijke rechtspraak te verzorgen.

Hoe meer men overigens in de tijd opklimt, des te meer slinkt het aantal van die grafelijke leentjes tot een quantité négligeable die, op het gebied der rechtsbedeling, nu eenmaal behoorde tot de onveiligheidsmarge waartegen de graaf zich eigenlijk eerst in de loop der 12e eeuw te weer stelde³⁹.

In hoeverre mogen wij deze bevindingen veralgemenen? Zoals wij nog zullen zien, werden de publieke gerechten buiten het gebied met overwegend grafelijk grondbezit sedert de 12^e eeuw nog alleen bezocht door *allodiarii*⁴⁰. Men mag aannemen, en er zijn geen bewijzen welke tegenspreken, dat die rechtspraak daar toen sedert enige tijd dit bijzonder karakter droeg⁴¹; sedert hoelang, blijft voorlopig een open vraag⁴². De grafelijke leenman werd geacht zelf de gemene rechtspraak te kunnen uitoefenen over zijn onderhorigen. Pas tegen het laatste kwart der 12^e eeuw werd daar, ten gevolge van de invoering van de bloedban, onder de lenen die direct van de graaf werden gehouden en die daarom tot dan toe onttrokken waren geweest aan de grafelijke rechtspraak van het gemene recht, een schifting gemaakt, ten gevolge waarvan de meeste ophielden een enclave te vormen in het ressort van het grafelijke territoriale gerecht. De grafelijke lenen van te geringe omvang moesten voortaan zelfs elke vorm van heerlijkheid derven, want heerlijkheid kwam alleen nog toe aan degenen die er een schepenbank of een leenhof op na konden houden.

Wij hebben tot nu toe steeds over het Zuiden van het graafschap

(39) Uit het voorval te Lumbres (aangehaald op blz. 36) mag m.i. toch worden afgeleid dat het aantal *allodiarii* in de 13^e eeuw groter was dan in later tijd. Vermindering van het aantal directe vazallen van de graaf (van Vlaanderen, later die van Artois) zal niet licht zijn voorgevallen. Het wilde toch wel iets zeggen onmiddellijk vazal te zijn van de graaf.

(40) In de veronderstelling natuurlijk, dat die publieke gerechten nog bestonden! Maar daarover meer in de volgende hoofdstukken.

(41) Zo werden in 1170 *allodia* te Serques geschonken aan de abdij van Licques, *coram nobilibus scabinis*, nl. de kasselrijschepenen van Sint-Omaars (D. HAIGNERÉ, *Les chartes de l'abbaye de Licques, Ordre de Prémontré*, in *Mémoires de la Société académique de l'Arrondissement de Boulogne-sur-Mer*, XI (1889/90), 45-46, nr 9).

(42) Daarover meer op blz. 73.

Vlaanderen gehandeld. In het Noorden, in de streken waar de graaf evenmin grootgrondbezitter was, lagen de verhoudingen enigszins anders. Het aantal heerlijkheden was daar niet zo groot, de versplintering der lenen niet zo ver doorgevoerd. Een aantal heren bleef bij machte de gerechten te recruterer nodig voor de verzorging van de hoge justitie. Het is mijn stellige overtuiging dat een aantal hunner de strijd tegen de landsheerlijke centralisatie pas veel later, in de loop der 14^e eeuw heeft opgegeven, — dat deze heren dus nog een tijdlang in het bezit waren geweest van het halsrecht. Toen ze de hoge justitie uiteindelijk tóch verspeelden ten behoeve van de grafelijke instanties, behielden zij het recht om boeten op te leggen tot een bedrag van 60 pond, in plaats van 60 schellingen⁴³. Deze eerst laat gevormde rechtsmacht kreeg de naam «grote viscontiere justitie»⁴⁴.

In sommige streken ook, zoals in het Land van Aalst, had de degradatie van het *comitatus* geen halt gehouden voor het delict diefstal. Diefstal werd daar tot de bloedban gerekend, zodat er de middelbare en de lage justitie geen twee verschillende begrippen waren gebleven. Deze rechtsmacht duidde men aan met de benaming «kleine viscontiere justitie»⁴⁵.

Tenslotte nog de vraag, hoe groot het aantal *alodiarii* in het Zuiden van Vlaanderen op verschillende tijdstippen vóór het einde der 12^e eeuw was geweest. Men kan dat natuurlijk niet meer nagaan. Men moet aannemen dat de *potentes* veel van die eigenerfden onder hun hoede hadden genomen⁴⁶. Zij bleven dan ook uiteindelijk vooral in die dorpen en gehuchten bestaan, waar zij talrijk genoeg waren om elkander te steunen tegen absorptie door grote heerlijkheden⁴⁷. In het baljuwschap van Sint-Omaars is die ontwikkeling zonder meer duidelijk. Vooral bij de grenzen van de reeds genoemde machtige heerlijkheid van Fauquembergues trof men hen in groten getale aan: zo telden, aan weerskanten van die grens, de dorpen Cléty en Dohem in de 18e eeuw nog 20 francs-alleux, Seningham en Bayenghem samen zeventien, Lumbres — zoals wij reeds zagen — nog wel veel meer. Het waren maximale getallen voor die streek. Aan de periferie van een centripale macht als die van de *castrum dominus* van Fauquembergues hadden zij zich kunnen staande houden.

Wellicht is het zo te verklaren dat men een andere grote groep eigenerfden aantrof langs de oevers van de Aa en de Nieuwe Gracht,

(43) Ook met de publieke gerechten gebeurde dat daar wel (bvb. blz. 119). Vgl. L. VAN HOLLEBEKE, *Rôle des feudataires du comte de Flandre dans la châtellenie d'Ypres, rédigé vers la fin du XIVe siècle*, in A.S.E.B., XIX (Bruges 1867), 350.

(44) «Groote viscontiteit» (D. BERTEN, *Coutume de la seigneurie de Saint-Pierre lez Gand*, Bruxelles 1905, 366 vlg.).

(45) Ibidem.

(46) Wat er in de gouw van Atrecht van de eigenerfden was overgebleven, leert ons het volgende hoofdstuk.

(47) De instellingen van deze groepen eigenerfden zijn, helaas, nimmer bestudeerd.

aan weerskanten van Sint-Omaars⁴⁸. Iets meer noordelijk immers eindigde het grootgrondbezit van de graaf. Moet dan, tussen haakjes, de historicus van Sint-Omaars niet terdege rekening houden met een aanzienlijke inslag van eigenerfden in de oorspronkelijke bevolking dezer stad?

(48) Zie hierna blz. 80. Zo bevond zich o.m. te Salperwijk, onmiddellijk ten Noorden van Sint-Omaars een belangrijke concentratie van «francs-alleux» (HAIGNERÉ, II, 170-171, nrs 1271-1272 (ad 1286); 271, nr 1492 (ad 1322); 353, nr 1686 (ad 1357); 373, nr 1721 (ad 1364)).

HOOFDSTUK III

DE GRAAF EN DE KERKELIJKE HEERLIJKHEDEN

EERSTE FASE: DE UITSCHAKELING VAN DE VOOGD

De voogd (*advocatus*) was eigenlijk de bemiddelaar tussen het domein van de kerk en de wereldlijke overheidsinstanties. Van het ogenblik af dat de landgoederen van de kerk de immuniteit op rechterlijk gebied hadden verworven, werd de voogd de taak toebedeeld, de kerkelijke waardigheidsbekleder die aan het hoofd stond van het domein, in de rechtspleging bij te staan¹.

Nadat de graaf van Vlaanderen in zijn markgraafschap in feite in de plaats van de koning was getreden, moet die graaf als lekeabt van een aantal abdijen bij machte zijn geweest de rechtspraak daar geheel voor eigen rekening te verzorgen². Toen de graaf vervolgens, in het tweede kwart van de 10^e eeuw, zijn aanspraken op het abbatiaat van die geestelijke instellingen, vooral onder invloed van de beweging van Gerard van Brogne, geleidelijk opgaf, zal het hem doorgaans wel zijn gelukt de voogdij over de kerkelijke heerlijkheden te maken tot een regelmatige delegatie van eigen gezag.

Zo bijvoorbeeld waren de eerste graven van Vlaanderen tevens lekeabt van Sint-Pieters te Gent. In 941 zag Arnulf I af van dit abbatiaat. De plaatselijke *vicecomes* werd grafelijk voogd over de Sint-Pietersabdij. Na de dood van graaf Arnulf I (965) was de plaatselijke graaf van Gent gedurende een kleine kwart eeuw voogd van Blandinium, totdat Boudewijn IV hem in 988 uit zijn Gentse functies onthief en verving door de *vicecomes*, die de voogdij van Sint-Pieters dus andermaal waarnam³.

In de periode van materiële tegenspoed die Blandinium rondom het jaar 1000 had te doorstaan ten gevolge van een gemis aan belangstelling van hogerhand, had de voogd gelegenheid genoeg om zijn functie, zo nodig, erfelijk te maken en zich op de goederen van de abdij een uitgebreide macht aan te matigen⁴.

Onaanzienlijke varianten daargelaten, moet men dit beschouwen als de normale ontwikkeling van de voogdij in nagenoeg geheel het

(1) GANSHOF, *Instellingen*, II, 142-144.

(2) *Ibid.*, IV, 374. De graaf van Vlaanderen was volgens prof. Ganshof (*Flandre*³, 24-25) lekeabt van de Gentse abdijen, van Sint-Bertijns, Sint-Vaast en Sint-Amands. Of hij dit in Sint-Vaast wel was, zullen wij ons hieronder nog afvragen.

(3) KOCH, *Betrekkingen*, 32-38. Ik zeg «Gentse functies». Stellig behield de oud-graaf van Gent een aantal goederen en vazallen in Vlaanderen.

(4) KOCH, *Dipl. studie*, 91.

graafschap Vlaanderen. Ik neem de Gentse Sint-Pietersabdij als voorbeeld, omdat ook de latere evolutie van de voogdij daar zo betrekkelijk nauwkeurig kan worden nagegaan. Want de beperkingen waaraan de inneming der voogden sedert het einde van de regering van Boudevijn IV werd onderworpen, zien wij weerspiegeld, niet alleen in de afzonderlijke voogdijverordeningen die van 1038 af in de Vlaamse abdiën werden opgetekend⁵, maar eer nog in de oorkondenschat van Blandinium uit de tijd toen er daar van bijzondere, op schrift gestelde voogdijregelingen nog geen sprake was.

In het archief van Blandinium wordt namelijk een vrij groot aantal oorkonden bewaard, waarin één of meer personen aan de kerkpatroon worden geschonken of waarin iemand zichzelf aan die patroonheilige opdraagt⁶. In zulke oorkonden wordt bijna steeds te kennen gegeven van welke zijde zulke lieden voortaan bescherming mochten verwachten. In de oudste oorkonde — zij dagtekent van 947 — wordt die bescherming in handen gelegd van de abt en de voogd⁷. In een origineel van 950-953 vervolgens heet het, dat de voogd of de *custos altaris* die bescherming voor hun rekening nemen⁸. Soms wordt alleen vermeld dat de « sanctuarii » zich in de hoede van het klooster moeten stellen⁹. Die formules, waarvan de eerstgenoemde de overhand heeft ten opzichte van de twee andere, komen in dit soort oorkonden regelmatig terug, voor het laatst in een origineel waaraan men alleen de tijdstermijnen 996 en 1029 kan geven¹⁰. In een andere oorkonde, die nog slechts bestaat in een verjongde redactie van het einde der 10^e eeuw, staat te lezen dat de bescherming van de « sanctuarius » nog altijd *a rectore vel advocato* wordt verwacht¹¹.

Als men, voor de jaren die daarop volgen, rekening houdt met de diplomatische echtheid van zulke oorkonden, verwerft men enig inzicht in de verdere ontwikkeling van de formule betreffende de bescherming van de cijnsplichtige. Deze diplomatische studie is reeds ondernomen¹², zodat wij voor het verdere onderzoek de vermeende originelen dadelijk kunnen elimineren, om alleen de oorspronkelijke oorkonden ter tafel te brengen. Wij slaan daarom drie oorkonden over uit de jaren 996-1031, en nemen een origineel ter hand, dat tussen 1031 en 1034 moet zijn geschreven. Wat stellen wij vast? In deze oorkonde wordt voor het eerst geen bescherming verlangd van de voogd. De belangen van de « sanctuarius » worden alleen aan de *rector*, dus aan de abt toevertrouwd¹³. De oorkonde dagtekent eer uit het begin van de pe-

(5) WARNKOENIG, III, 1. Abt., Urk., 5-6, nr 155. De oudere oorkonden voor Marchiennes zouden op haar echtheid moeten worden onderzocht. De oudst bekende Vlaamse voogdijregeling is namelijk juist die voor Marchiennes.

(6) Daarover meer in mijn *Dipl. studie*, 116-117.

(7) GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*, 147, nr 54.

(8) *Ibid.*, 148, nr 55.

(9) *Ibid.*, 149, nr 56.

(10) *Ibid.*, 188, nr 82.

(11) *Ibid.*, 158, nr 61 (ad 964).

(12) *Ibid.*, 85-221.

(13) *Ibid.*, 194, nr 90.

riode 1031-1034, want een andere oorkonde, met dezelfde tijdstermini, somt onder de getuigen voogd Folkard op, terwijl eerstgenoemde oorkonde nog tijdens de voogdij van zijn vader, tevens voorganger Lambert tot stand gekomen was¹⁴. Ook Folkard moest gedogen dat er in de onder zijn getuigenis tot stand gekomen rechtshandeling geen beroep meer werd gedaan op zijn bescherming. Hetzelfde ervaren wij in twee oorkonden uit de periode 1034-1058, waarin Folkard nog steeds advocaat van de abdij wordt genoemd¹⁵.

De laatste van een regelmatige reeks oorkonden, waarin bescherming van de voogd wordt gevraagd, dagtekende dus van na 996. In of kort na 1031 wordt die bescherming voor het eerst *niet* meer verlangd. Men is voorlopig geneigd deze ommekeer toe te schrijven aan de invloed van de kloosterhervormer Richard van Saint-Vanne, van 1029 tot 1031 abt van Blandinium. De zorg namelijk van deze abt voor de materiële integriteit van die abdij kan richtinggevend worden genoemd¹⁶.

Het is duidelijk dat dit streven omtrent die jaren algemeen was in de Vlaamse abdijen. Te Marchiennes en te Sint-Bertijns werd de inmenging der voogden in de aangelegenheden van de abdij respectievelijk in 1038 en 1048 uitdrukkelijk in oorkonden aan banden gelegd¹⁷. Het was voor vele abdijen slechts het begin van een lange, soms moeizame weg waarop men het gewonnen terrein wel eens tijdelijk moest prijsgeven¹⁸.

Al schijnt dus de eerste tegenweer van de kerk zelf te zijn uitgegaan, de graaf heeft toch weldra zijn krachten met die van de kloostergemeenschappen verenigd om de macht van de voogden, die nochtans eigenlijk vertegenwoordigers van hemzelf waren, aan banden te leggen. In het begin der 12^e eeuw schijnt het pleit te zijn beslecht. Door de ervaring wijs geworden, behield de Vlaamse graaf zich toen bij de stichting van nieuwe kloosters soms uitdrukkelijk de voogdij over het kloosterdomein voor. Daar dit alleen wilde zeggen dat er geen ondervoogd meer werd aangesteld en dat de graaf als landsheer de bescherming van de kerk, van haar landgoederen en van haar rechtsmacht zelf ter harte zou nemen, treft men in oorkonden van die tijd ook wel de clausule aan, dat de graaf de voogdij aan de kerk schenkt¹⁹. Dit is alleen een andere voorstelling van zaken; hoofdzaak

(14) Ibid., 193, nr 89 en Ibid., 408.

(15) Ibid., 204-205, nrs 103-104.

(16) KOCH, *Dipl. studie*, 106. Vgl. H. DAUPHIN, *Le Bienheureux Richard, abbé de Saint-Vanne de Verdun*, in *Bibliothèque de la Revue d'Histoire ecclésiastique*, Afl. XXIV (Louvain-Paris 1946), 125.

(17) Zie n. 5 en P. FEUCHÈRE, *Les avoués de Saint-Bertin*, in *Bulletin de la Société académique des Antiquaires de la Morinie*, XVII (Saint-Omer 1948), 200.

(18) Zo schijnen de voogden in de Gentse Sint-Pietersabdij later in de 11e eeuw wederom meer pretenties te hebben gehad dan omstreeks 1030 (GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 209-210, nrs 109-110).

(19) Ofwel werd er in plaats van een voogd een (afzetbare) baljuw aangesteld. Bescheiden was de abt van Licques, toen hij verklaarde dat een baljuw van de graaf van Guines zijn abdij in de rechtspleging zou bijstaan *quia nos legum maxime*

voor beide partijen — ook voor ons — was en blijft dat de voogd als tussenpersoon tussen de graaf en de kerkelijke heerlijkheid in de 11^e eeuw zoveel mogelijk werd uitgeschakeld.

Aangaande de jurisdictie der voogden zijn de grafelijke oorkonden uit de 11^e en 12^e eeuw op de volgende punten eensluidend; alleen op de jaarlijkse drie *placita generalia* had de voogd zeggenschap²⁰; daar zat hij naast de abt of de proost; meestal was het daar alleen dat hij een derde deel der geldboeten opstreek. In een enkel geval slaagde men er in, om, na de inmenging van de voogd tot de *placita generalia* te hebben beperkt, de duur van die dingen te beperken²¹.

Wie vertrouwd is met de middeleeuwse documenten, verbindt in gedachten het begrip voogd aan dat der drie *placita generalia*. Deze heetten dan ook wel eens voogdgedingen²². Het waren terechtzittingen, die op algemeen bekende dagen werden gehouden ten overstaan van alle dingsplichtigen uit de rechtskring²³.

Wij moeten dus nu onze aandacht samentrekken op de competentie van het *placitum generale* in de Vlaamse kerkelijke heerlijkheid, omdat dat ding op rechterlijk gebied de laatste verschansing was van een lastig geworden vertegenwoordiger van de graaf, namelijk de voogd. Terzelfdertijd zullen een aantal institutioneel-historische begrippen voor de dag komen, die ons in de volgende hoofdstukken dienstig kunnen zijn.

Wij moeten rekening houden met twee uiteenlopende meningen omtrent de competentie der gemene dingen in de kerkelijke heerlijkheden in Vlaanderen.

De eerste, in 1917 door Gosses geuit, komt in het kort hierop neer: de gemene dingen blijken volgens jongere bronnen alleen zaken van geringe betekenis, — volgens oudere documenten geen criminele zaken uit het karolingische *placitum generale* te hebben overgehouden²⁴.

Een andere mening werd in 1948 door G. Van Acker voorgestaan. Volgens hem werden zowel op de Karolingische als op de Vlaamse echte dingen vooral de zware misdrijven berecht. Pas later, in de

mundanarum prout negotia nostra expetunt minime periti sumus, utpote simplices et Deo vacantes. In de verklaring komt verder de afkeer der kloosterlingen van een ondervoogd duidelijk tot uitdrukking (Arras, Archives départementales, A 8; ad 1242 Febr.).

(20) C. PERGAMENI, *L'avouerie ecclésiastique belge, des origines à la période bourguignonne*, Gand 1907, 75-81.

(21) VERCAUTEREN, *Actes*, 179-180, nr 80.

(22) *Generale placitum quod dicitur vochghedinghe* (WARNKOENIG, III, 2. Abt., 236, nr 149; ad 1256). Men duidde ze ook aan als gouwgedingen (GOSSES, *Zee-land*, 153-154).

(23) Over de oorsprong der *placita generalia* of echte (ongeboden) dingen GANSHOF, *Instellingen*, II, 113-114. De immuniteiten hadden op den duur hun eigen drie echte jaarlijkse dingen.

(24) GOSSES, *a.w.*, 156 vlg. Gosses e.a. breiden hun conclusies uit tot de niet-kerkelijke heerlijkheden en de grafelijke rechterlijke organisatie, hoewel de documentatie zo goed als steeds handelt over kerkelijke heerlijkheden. Hoe vermetel deze veralgemening is, moge ik aanstonds beklemtone.

13^e eeuw, verminderde het belang van die gemene dingen en dus ook van het aantal kwesties, dat er werd behandeld²⁵. Beide meningen veronderstellen terecht een vermindering van de competentie van het echte ding in de kerkelijke immuniteit sedert de 9^e eeuw. Het verschil is hierin gelegen dat de ene de vermindering van de betekenis der gemene pleiten enkele eeuwen vroeger stelt dan de andere. Toch halen beide historici in feite dezelfde teksten aan ter staving van hun beweringen.

Wat zeggen beiden, om te beginnen, over de voogdijregeling voor de Sint-Baafsabdij te Gent van 1071-1093²⁶? In de hiervan bewaarde oorkonde is de graaf aan het woord: *Ut advocatus nihil in abbatia preter tria generalia placita et eorum exactiones haberet, et si quilibet pugnaret, furtum aut rapinam faceret, ipse cum abbate sedens justificaret, et exinde tertium denarium acciperet*²⁷.

Gosses geeft deze tekst als volgt in zijn eigen woorden weer: «Drie gemene dingen, die de voogd alleen houdt en waarvan hij alleen de vervallen krijgt; een ander gerecht over vechten, diefstal of roof, dat de voogd deelt met den abt, en waar hij een derde der boeten ontvangt». Meer zegt hij er niet van, tenzij dat hij uit deze en uit twee andere teksten meent te mogen afleiden: «in het gemeene ding komen geen criminele zaken»²⁸.

Van Acker neemt Gosses' ontleiding van de aangehaalde zinsnede over. Zijn gevolgtrekking luidt evenwel: «het blijft dus altijd mogelijk dat (de zware misdrijven) zowel op deze (*placita generalia*) als op de gewone gedingen voorkwamen»²⁹.

Als men die twee opvattingen samenbrengt, luidt de conclusie: uit deze tekst kan niet worden afgeleid welke zaken er in het gemene ding werden behandeld... tenzij de twee genoemde historici de latijnse tekst verkeerd hebben begrepen.

Laten wij beginnen met een letterlijke vertaling: «Dat de voogd niets in de abdij hebbe behalve de drie gemene pleiten en hun opbrengst, en als er iemand vecht, diefstal of roof bedrijft, zal hij (de voogd) samen met de abt te recht zitten, en daarvan zal hij de derde penning ontvangen». Het zou grammaticaal verdedigbaar zijn dat de zin beginnende met «en als er iemand vecht» *een nadere uitleg* bevat van het vorige zinsdeel. Verwerpt men dit trouwens — Gosses heeft dit gedaan — dan staat men voor een zekere tegenspraak tussen die twee zinsdelen. Eerst zegt de graaf, dat de voogd zich alleen met de gemene dingen moet bemoeien; met die bepaling blijft de graaf in de lijn van alle andere voogdijregelingen. Daarna zou hij evenwel zinspelen op een gerecht, dat niet het gemene ding zou zijn, maar waarmee de voogd zich toch zou mogen inlaten. Hoe rijmt dat? In dat tweede zinsdeel is bovendien sprake van een terechtzitting door

(25) VAN ACKER, *Placita generalia*, 145 vlg.

(26) Beiden stellen deze oorkonde ten onrechte in 1070.

(27) GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 251, nr 142.

(28) *a.w.*, 157.

(29) *a.w.*, 148.

de voogd en de abt samen. Het gerecht bij uitstek, waarin de voogd naast de abt voorzat, was toch wel het gemene ding. Dit argument is op zichzelf niet afdoende, zodat ik even verder ga.

Volgens Van Acker zou de graaf in het eerste zinsdeel geheel de opbrengst van de *placita generalia* aan de voogd hebben willen toewijzen. Zulk een bepaling zou wel zeer ongewoon zijn; bedoeld wordt dat de voogd er *zijn deel* in de opbrengst heeft, en wel het gebruikelijke derde deel, — het derde deel namelijk waar het tweede zinsdeel over handelt. Stilistisch komt die latijnse zin ook meer tot zijn recht, als men hem aldus overzet: de advocaat bemoeie zich alleen met de drie gemene dingen, waar hij samen met de abt vonnist in zake vechten, diefstal en roof; van de opbrengst ontvangte hij het derde deel.

Op de *placita generalia* in de Gentse Sint-Baafsabdij werden dus twist, diefstal en roof behandeld. Laten wij overgaan tot de bespreking van twee oorkonden die nog niet eerder in het perk werden gebracht.

Deze oorkonden, waarvan er tot nu toe één in het licht is gegeven, dateren uit de jaren waarin Dirk van de Elzas door zijn zoon Philips in de regering werd bijgestaan. Beide oorkonden betreffen domeinen van de abdij van Saint-Amand. In de uitgegeven oorkonde worden de rechten van de voogd op het domein te Ardoois vastgelegd³⁰; de andere oorkonde behelst een voogdijregeling uit 1162 voor het domein Escaudaing³¹. Dus twee gelijksoortige, gelijktijdig uitgevaardigde oorkonden betreffende twee véér uiteengelegen domeinen van éénzelfde abdij.

De twee oorkonden vullen elkander aan. Beide kennen als belangrijkste gerecht het gemene ding. Alleen dààr mag de voogd verschijnen. En dan licht de oorkonde betreffende Escaudaing ons in een ongewoon uitvoerige en duidelijke zin in omtrent de competentie

(30) COPPIETERS-STOCHOVE, *Régestes Thierry d'Alsace*, 293, nr 54: *De universis legibus vel emendationibus ecclesie duas partes, advocato vero terciam statuerunt. Sessiones autem ad agendas causas in ecclesiastico allodio tres tantum in anno et totidem recapitulationes causarum fieri debere judicaverunt, nisi magni sceleris commissor forte sub fideiussore positus fuerit et tunc ad agendam causam sancti Amandi prepositus sedeat, vel si defuerit villicus ejus vicem suam suppleat.* Een herhaling in een oorkonde van Boudewijn IX (DUVIVIER, *Actes et documents*, II, 194-195, nr 96; ad 1195).

(31) Lille, Archives départementales, 12 H 2, Cartularium 13e eeuw, fol. 214 v°: *Porro de buriniis, de extraberiis, de latrociniis clamores usque ad dies generalium placitorum differuntur, que per annum ter agi consuetudo habet. Illis placitis advocatus suo iure se presente exhibebit et de emendationibus secundum iudicium scabinorum quid sui iuris est medium habebit. Sane si quis per territorium Sca(l)diniis transiens in aliquo horum trium que diximus videlicet in latrocinio, in burinio vel in extraberio deprehensus fuerit deliquisse unde reus debeat iudicari nolit autem aut non possit dare fideiussorem quod iustum est exequendi cum dies generalis placiti advenerit, statim coram advocato causa tractabitur et emendationem que secundum iudicium scabinorum pro forisfacto proveniet monachus et advocatus equaliter partientur. Si quis in aliquo commisso convinci poterit de forcen (?) monachus et maior, absente advocato, super hoc placitabunt quando sibi libitum fuerit. Quod si advocatus in generali placito de eodem agere voluerit, nullo repugnante causam retractabit et quod scabini iudicaverint habebit.* Escaudain, Fr. Nord, cant. Denain. De voogd heeft hier de helft i.p.v. één derde van de opbrengst der terechtzittingen.

van het gemene ding: *Porro de buriniis, de extraheriis, de latrociniiis clamores usque ad dies generalium placitorum differentur*. Duidelijker kon het niet. Klachten over twist, goed van vreemdelingen en diefstal worden telkens uitgesteld tot het eerstkomende *placitum generale*. Maar nu kan het gebeuren, zo vervolgt de oorkonde, dat de dader van één der drie genoemde misdrijven geen borg kan leveren, zodat zijn zaak niet tot het gemene ding kan worden uitgesteld. In dat geval mag de voogd de delinquent onmiddellijk vonnissen. Alle andere delicten worden, buiten de voogd om, door de kerkelijke proost en de meier berecht, tenzij niemand er bezwaar tegen heeft dat de voogd er zich toch mee bemoeit.

Ook te Ardoois werden jaarlijks drie *sessiones* gehouden. Over de zaken, die men er behandelde, bekomen wij alleen zijdelingse inlichtingen. Wel blijkt al dadelijk, dat de *placita generalia* hier een nog meer centrale plaats in de rechtspraak innamen dan te Escaudaing. Wij kunnen uit de oorkonde besluiten dat een zware misdadiger (*magni sceleris commissor*) die niemand vond om borg voor hem te spreken, door de kerkelijke proost van Saint-Amand, of bij diens afwezigheid door de meier zou worden gevonnist. Uit het verband blijkt dat men hier stilzwijgend te kennen heeft willen geven, dat de voogd zich met de zware misdaden niet mocht bemoeien. Het spreekt vanzelf, dat de berechting van de zware delinquent, als deze een borg kon vinden, werd uitgesteld, natuurlijk « tot op het volgende gemene ding ». Zonder borg zal men hem wel onmiddellijk hebben berecht; maar daarover spreekt de oorkonde niet, want — wij hebben ons maar te herinneren wat er te Escaudaing gebeurde — een onmiddellijke berechting viel normaal buiten de *placita generalia*, buiten de gezichtseinder dus van de voogd en zo ook van deze oorkonde.

Op de gemene dingen werden dus geen *magna scelera* behandeld, tenzij ze waren opgezameld om er gemakshalve tegelijk met de andere delicten te worden behandeld. Maar stof voor de gemene dingen waren ze eigenlijk niet, zodat de voogd zijn plaats naast de proost of diens plaatsvervanger moest ruimen als ze er toch werden voorgebracht.

De drie besproken oorkonden betroffen domeinen die vèr uit elkaar waren gelegen: Sint Baafs te Gent, Ardoois en Escaudaing. Toch is er een in het oog lopende overeenkomst tussen de gemene dingen in die drie kerkelijke heerlijkheden. De bloedban, die in de loop der 12e eeuw tot stand kwam, behoorde niet tot de competentie der *placita generalia*. Wel behoorden daartoe in de eerste plaats de delicten voortvloeiend uit de betrekkingen van de kerkelijke heerlijkheid met de buitenwereld; dat ging reeds sinds overoude tijden de voogd aan, zodat het echte ding de aangewezen plaats was waar dergelijke zaken konden worden behandeld³². Men kan ze hier onbesproken laten³³.

(32) A. MEISTER, *Deutsche Verfassungsgeschichte von den Anfängen bis ins 15. Jahrhundert*, in *Grundriss der Geschichtswissenschaft*, II. Reihe, Abt. 3 (Leipzig-Berlin 1922/3), 86, 141.

(33) Even weinig zeggen de strafrechtelijke bepalingen in de voogdijregeling betreffende Harnes van 1070 (GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 213, nr 116). Daar is

Verder werden te Sint-Baafs *pugna, furtum aut rapina*, te Escaudaing en wellicht ook te Ardooie *burrina* en *latrocinia* behandeld. Mooier kunnen de resultaten elkaar niet dekken: twist met of zonder geweld, diefstal en roof waren de misdrijven die in de 11^e- en 12^e-eeuwse kerkelijke *allogia* op het *placitum generale* werden behandeld. Zowel tijdens de regering van Robrecht de Fries als tijdens de eerste jaren van het openbare leven van Philips van de Elzas, zowel vóór als tijdens de invoering van de bloedban in de Vlaamse rechtspraak, was de competentie van het gemene ding dezelfde in ver uiteengelegen abtisdomeinen. Wij staan hier voor een traditionele opsomming van de delicten die voor de gemene pleiten gereserveerd bleven³⁴.

Om de ouderdom van die competentie te achterhalen, moeten wij nog eens de voogden zelf voor het voetlicht halen.

Wanneer wij andermaal de originele oorkonden uit *Blandinium* ter hand nemen, vinden wij in een charter dat tussen 996 en 1029 werd geschreven, voor het eerst de wenselijkheid geuit dat de « sanctuarii » geen *placitum* vragen³⁵; uit andere oorkonden blijkt dat men daarmee het *placitum generale* op het oog had³⁶. Dus nog vóór men in de oorkonden naliet te gewagen van de bescherming der voogden, vóór de kloosterhervorming van Richard van Saint-Vanne ook, ging de Sint-Pietersabdij er toe over het aantal dingplichtigen van het gemene pleit te beperken. Deze bepaling was onmiskenbaar tegen de voogd gericht.

Nu valt het op, dat de kerk in de lange strijd tegen de inmenging der voogden wel het aantal dingplichtigen der *placita generalia* en ook wel eens de duur van het *placitum generale* zelf beperkte, maar dat er toen niemand aan schijnt te hebben gedacht om de gevallen die op de gemene pleiten werden voorgebracht, in getal te verminderen. Dat men zulks werkelijk niet heeft gedaan kan uit twee gegevens worden afgeleid. Vooreerst schijnt eenieder te hebben geweten wat er op het gemene ding te doen viel, want de oorkonden spreken er bijna nooit over, en als zij dat nog doen, is het slechts zijdelings. Het andere gegeven leid ik af uit de zoëven vastgestelde eenvormigheid in de competentie van enkele van die *placita generalia*. Daaruit moet men afleiden dat in de 11^e en 12^e eeuwen aan het karakter der gemene pleiten niet werd getornd.

juist sprake van delicten begaan door *extranei*. Dit vergeet Van Acker op blz. 147 van zijn betoog (*Placita generalia*), waar hij bovendien *sanguinis effusio, percussio* en *internitio* zonder meer bij de bloedrechtspraak indeelt. In 1070 was er trouwens nog geen sprake van bloedrechtspraak.

(34) Belangrijk is ook een voogdijregeling van 1262 Mrt 21 voor Sin, een ander domein van Sint-Amands: *Et li avoués i doit avoir le sanc, le burine, le larron, le muit autre (nuitantre?) ses corouwés, ses tailles et trois plais genereus et les poursuites es III plais* (WAUTERS, *Libertés communales*, Preuves, 199; geëmendeerd naar Lille, Archives départementales, 12 H 3, fol. 62). *Le muit* is blijkbaar het molenrecht, *autre* zou dan « *oultre* » betekenen.

(35) GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 188-189, nrs 82-83.

(36) VAN LOKEREN, *S. Pierre*, I, 68, nr 84.

Laten wij aannemen dat in de 9e eeuw, in het gebied dat men later het graafschap Vlaanderen zou noemen, op het grafelijke ding en binnen de immuniteit ook de *maiores causae* op het echte ding werden behandeld. Dan valt het op, dat er sedertdien in de kerkelijke immuniteiten een vermindering van competentie had plaats gegrepen. Aangezien het resultaat van die devaluatie eenvormig was op enkele ver uit elkaar gelegen kerkelijke heerlijkheden, moeten wij zoeken naar een algemeen geldende, determinerende en tevens voor de hand liggende factor die vóór de 11^e eeuw de competentie van het echte ding in de kerkelijke heerlijkheden heeft kunnen beïnvloeden.

Wij hebben in het vorige hoofdstuk gezien hoe in tijden van gezagscrisis de aandacht der bevolking vooral was toegespitst op een doelmatige bestraffing van diefstal en roof. Volksgerechten hielden zich dan in het bijzonder bezig met de berechting van aanranding van andermans vermogen.

Daarmee is echter nog niet verklaard waarom op het gemene ding in de kerkelijke immuniteit bij voorkeur diefstal en roof werden gevonnist. Men moet er een andere considerans tegenover stellen, de aloude strekking namelijk om zoveel mogelijk strafbare feiten afkoopbaar te maken. Deze strekking had vrij spel zolang zij zich niet de diefstal aantrok, misdrijf dat door de toenmalige gemoederen werd beschouwd als te gemeen, en dat dus voor *compositio* — in de toenmalige zin van het woord — moeilijk in aanmerking kon komen. De grens tussen die twee opvattingen bleef in de *maiores causae* merkbaar als de scheidingslijn tussen *latrocinium* en de misdaden die pas in de 12^e eeuw als halszaken zouden worden beschouwd.

Men moet geloven dat het de kerkelijke dignitarissen overal in Vlaanderen was gelukt om — misschien bij het herstel der rechtspraak na de invallen der Noormannen — *maiores causae* waarvan een minnelijke schikking gebruikelijk was geworden, aan het echte ding te onttrekken, aan de « Gerichtsgemeinde » en de voogd de rest overlatende. De voogd behield de *maiores causae* waarop een bloedige bestraffing kon staan, omdat de van bloedvergieten afkerige kerk de voogd hier nog wel als gerechtsvoorzitter en als voltrekker van het vonnis meende te kunnen gebruiken³⁷. De voogd behield bovendien het medevoorzitterschap over het delict *pugna*, pars pro toto voor de categorie der *minores causae*³⁸. Men kan daarom de competentie van de voogd in de rechtspraak van de kerkelijke heerlijkheden definiëren als een medevoorzitterschap bij lage en middelbare justitie.

Omstreeks het jaar 1000 bestond er dus in de *maiores causae* een scheidingslijn tussen delicten die bloedig gestraft konden worden — wellicht werden zij dat in de praktijk al niet meer — en delicten die normaal afkoopbaar waren. Ofschoon die scheidingslijn alleen in kerkelijke heerlijkheden gold als grens tussen twee hiërarchische juris-

(37) Het was de periode waarin de galg nog het embleem was van de globale heerlijke jurisdictie (vgl. blz. 27).

(38) *Pugna* was zonder enige twijfel het meest omvattende en allerbelangrijkste delict uit de *minores causae*.

dictiën, duidde zij toch reeds de breuklijn aan, waarlangs de latere scheiding tussen bloedrechtspraak en middelbare justitie zich zou voltrekken. Die breuk kwam toen alleen maar dààr duidelijk tot uiting, waar er concurrentie bestond tussen twee verschillende, belanghebbende voorzitters van de rechtspraak, in de *placita generalia* van de kerkelijke immuniteiten derhalve. Het valt dus sterk te betwijfelen of er van een dergelijke aftakeling iets te bespeuren zou zijn op het gemene ding in de grafelijke rechterlijke organisatie.

De factoren die de genoemde ontwikkeling in de hand hadden gewerkt, waren zo algemeen geldend, dat hun werking niet tot Vlaanderen beperkt bleef. Zo werd er tussen 1039 en 1044 door hertog Gothelo I van Neder-Lotharingen een regeling getroffen aangaande de voogdij over de kerk van Verdun, regeling die tussen 1066 en 1069 door zijn zoon Godfried met de Baard werd herhaald. Alleen de tekst van deze laatste schikking, die dezelfde heet te zijn als de oudere, schijnt bewaard te zijn gebleven³⁹.

Volgens die oorkonde nu had de voogd zijn *tria annualia placita*. Daar ontving hij de gebruikelijke derde penning van de boeten. Maar als nu de abt of de proost enkele misdrijven zelf, zonder hulp van de voogd, wilde berechten, dan ontving deze niets van de opbrengst. Het spreekt vanzelf dat het hier misdrijven gold, die niet op de jaargedingen werden behandeld.

Het meest belangwekkende in die oorkonde is wel dat men er de misdrijven aanduidt, die de abt of de proost buiten het gemene ding en buiten de voogd om konden berechten, waarvan zij dan de volledige opbrengst mochten beuren. Het waren manslag en verwonding. Maar zie, hoe men hier manslag noemt: *leudis*, letterlijk « weergeld ». Niet allen kón manslag dus buiten de drie jaarlijkse gemene dingen behandeld worden, het wérd ook door de abt buiten die terechtzittingen gehouden omdat dit delict toen nog een opbrengst, een *leudis* vertegenwoordigde, waarvan de abt niets wenste af te staan aan een begerige voogd⁴⁰.

Ook buiten Vlaanderen dus werd de inmenging van de voogd in de wereldlijke rechtspraak der kerkelijke instellingen beperkt tot de *placita generalia*, nadat deze zo ver mogelijk waren leeggehaald. Die beperking van de inmenging der voogden is niet overal even goed geslaagd, ook in Vlaanderen niet, waar sommige voogden wél uitsluitend op de gemene pleiten voorzitters waren, maar daarbuiten ook deel hadden aan de opbrengst van rechtszaken die niet op het

(39) E. MARTÈNE en V. DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum*, I (Paris 1717), 189-190. De *tijdstermijn* van de eerste regeling zijn de aanvang van het episcopaat van Richard van Verdun en de dood van Gothelo I. Die van de tweede regeling zijn de eerste en de laatste Pinksterdag tijdens de regering van Godfried (met de Baard) van Neder-Lotharingen.

(40) Vergelijk hiermee een voogdijregeling uit het jaar 1163 van de bisschop van Laon voor Saint-Médard te Soissons: *statutum est --- quod eadem ecclesia homines suos et eorum capitagia eorumque sanguinem et leudum et mortuam manum qu. habebit sine contradictione* (Parijs, Bibliothèque Nationale, hs. coll. Grenier 267, fol. 308 v°).

gemene ding werden behandeld⁴¹. Hierin ligt trouwens een bevestiging van mijn zienswijze. Het was immers alleen de voogd, die, in de verhouding kerkheer-voogd-« Gerichtsgemeinde », het met zijn partners niet eens kon zijn over de ontwikkeling van het echte ding sedert de 9^e eeuw. Hij gaf zijn recht op een gedeelte van de opbrengst der buiten het echte ding gesmokkelde delicten niet altijd op.

De zware delicten die voor minnelijke schikking in aanmerking kwamen, heeft de kerkheer dus voor zichzelf willen behouden. De zwaarste ervan werden evenwel in de loop der 12^e eeuw voorwerp van het halsgericht, door de grafelijke vrede tot stand gebracht. De kerkheer kwam nu tegenover de graaf in eigen persoon te staan, die het halsgericht voor zichzelf en zijn instanties kwam opeisen. In hoeverre het de graaf is gelukt op deze wijze de rechterlijke immuniteit van de kerk te verbreken, moet ons de volgende paragraaf leren.

(41) Zo de voogd over de « Brabantse » domeinen van Sint-Pieters in 1122 (VERCAUTEREN, *Actes*, 242-243, nr 106). Buiten de *placita generalia* inde hij één derde van de opbrengst van een aantal misdrijven (vgl. blz. 26).

TWEEDE FASE : DE POGING VAN DE GRAAF OM DE IMMUNITÉIT TE VERBREKEN (DE UITBREIDING VAN 'S GRAVEN JURISDICTIE IN DE GOUW VAN ATRECHT)

Reeds meen ik een onderscheid te hebben aangestipt tussen de abdijen waarvan enkele reeds van vóór de stichting van de monarchia der Boudewijns bestonden en in het bezit waren van de rechterlijke immuniteit, en de jongere abdijen die, na het begin der 12e eeuw ontstaan, geen inmenging behoeften te dulden van voorgeden als vertegenwoordigers van de graaf. De graaf kon die laatste abdijen evenwel als tegenprestatie het bezit van de hoge justitie onthouden. In dat geval werden de binnen het kerkelijk domein voorgevallen zware delicten op één der grafelijke dingplaatsen voor de burggraaf en de schepenbank, of anders voor de graaf en zijn *curia* behandeld.

De oudere abdijen en kapittels, die op hun landgoederen of op een deel daarvan de justitiële immuniteit wél genoten, bleven t.o.v. het territoriale rechterlijke apparaat van de graaf — niet t.o.v. de graaf zelf natuurlijk — eilanden en eilandjes vormen. Het bestaan van zulke grote en kleine enclaves leverde geen gevaar op voor de eenheid en de veiligheid van de Vlaamse staat zolang de graaf ze met een veelheid van eigen domeinen en met een hiërarchie van eigen rechterlijke officieren kon ommuren. Hoe belangrijk ook in omvang, werden de kerkelijke landgoederen in de noordelijke helft van Vlaanderen-onderde-kroon, en, sinds de goederen van de heren van Aalst aan de graaf van Vlaanderen waren vererfd, ook in Rijks-Vlaanderen toch meestal in evenwicht gehouden door een economische basis van eigen landerijen waarop de landsheer machtig steunen kon.

Intussen, ik had reeds de gelegenheid het aan te stippen, het ontbrak de graaf van Vlaanderen aan goederenbezit in het zuidelijke deel van zijn graafschap¹. In dit gebied geen evenwicht en zeker geen overwicht op materiële basis t.a.v. machten als Sint-Vaast en de bisschop van Atrecht, waarvan de eerstgenoemde kon gelden als de rijkste abdijs binnen de Vlaamse landpalen, als de grootgrondbezit(s)ter bij uitstek in de voormalige gouw van Atrecht².

Het is om meer dan één reden van belang de ontwikkeling van het grafelijk gezag, in het bijzonder van de grafelijke rechterlijke organisatie, in de omgeving van Atrecht aan een nader onderzoek te onderwerpen³. In de volgende bladzijden zullen wij daarom na-

(1) Over de zuidergrens van het compacte grafelijke domein blz. 11.

(2) Men moet het na de eerste wereldoorlog herbouwde 18^e-eeuwse «Palais Saint-Vaast» te Arras maar bekijken om van die immense rijkdom overtuigd te zijn. Het bezit der Vlaamse abdijen in de 18e eeuw ging in hoofdzaak terug op schenkingen van vóór de 12e en 13e eeuwen. Men vergelijk hiervoor de evolutie van de giften aan de kloosters in het Naamse bij L. GÉNICOT, *L'évolution des dons aux abbayes dans le comté de Namur du Xe au XIVe siècle*, in *Jaarboek van het XXXe congres van het Oudheid- en Geschiedkundige Verbond van België*, Bruxelles 1936, 133, vlg. Vgl. F. VERCAUTEREN, in R.B.P.H., XVI (1937), 938-939.

(3) Meer dan voor om het even welke kasselrij in Vlaanderen zou men van de kasselrij van Atrecht kunnen getuigen, dat zij de voortzetting was van een karo-

gaan hoe de graaf van Vlaanderen er gaandeweg in slaagde voet aan de grond te krijgen in een gebied dat hij eerst betrekkelijk laat bij zijn markgraafschap had kunnen naasten⁴, en waar zijn prestige, mede daarom, lange tijd had berust op zijn materiële rijkdom in meer noordelijk gelegen streken.

Achtereenvolgens zullen wij het grafelijk gerecht in de gouw of kasselrij van Atrecht en dat in de stad Atrecht bestuderen.

Aan het grafelijk gerecht in de voormalige gouw van Atrecht is door de historici tot op heden weinig of geen aandacht besteed. Men schijnt er zich de volgende voorstelling van te hebben gevormd: de burggraaf van Atrecht leidde de grafelijke *placita*, waar recht werd gesproken door wat men veiligheidshalve «het grafelijke gerecht» noemt en waarbij men denkt aan de kasselrij-schepenbank, de voortzetting van de schepenbank in de karolingische gouw van Atrecht.

In zijn *Recherches sur les tribunaux de châtellenie en Flandre* behandelt prof. Ganshof het grafelijk territoriaal gerecht in de kasselrij Atrecht vóór het einde der 12e eeuw niet, en wel omdat hij er — hij verzekert het tot tweemaal toe⁵ — geen inlichtingen over heeft kunnen inwinnen. De Gentse hoogleraar is hier duidelijker en voorzigtiger dan dr Feuchère, die zich in zijn werk over de burggraven van Atrecht met enkele algemeenheden eigenlijk aan het probleem onttrekt⁶. Want een probleem blijft het, nu de gegevens over de kasselrij-schepenbank van Atrecht, een kleine twintig jaar na het werk van prof. Ganshof, blijven ontbreken.

Het stemt ongetwijfeld tot nadenken dat er geen enkel 11e of 12e-eeuws document is gevonden, dat de aanwezigheid te Atrecht van een grafelijk gerecht van landschepenen ook maar aanduidt, terwijl van de Atrechtse burggraven, de aangewezen voorzitters van zulk een vierschaar een geslachtslijst kon worden opgebouwd, die tot vér in de

lingische gouw, in dit geval de *pagus Atrebatensis*. Terwijl in de 11e en 12e eeuw de andere administratieve ressorten in het graafschap niet meer met *pagus*, doch met *territorium* en *castellania* werden aangeduid, heeft men nog opvallend lang gesproken van een gouw van Atrecht (zie DHONDT, *Châtelains*, 47; aanvullingen: *in pago Atrebatensi bodium de Rodricurt* (A. DE CARDEVACQUE, *L'abbaye du Mont-Saint-Eloi*, Arras 1859, 181, nr 1; ad 1068). — *in pago Atrebatensi scilicet apud Veleleiam* (Lille, Archives départementales, 1 H 36, pièce 406; ad 1137)). Ook Mevrouw R. DOEHAARD (*Note sur l'histoire d'un ancien impôt; le ton-lieu d'Arras*, in Bulletin de l'Académie d'Arras, Arras 1943/44 en '45/46, 32 vlg. en noot 267) was getroffen door deze continuïteit.

(4) Zie vooral VERCAUTEREN, *Civitates*, 192-194. Ik geloof dan ook niet dat men kan zeggen dat de graaf van Vlaanderen, toen hij eindelijk in 932 Atrecht bij zijn graafschap voegde, nog abt is geworden van Sint-Vaast. Er bestaat eerst en vooral geen enkel bewijs voor deze bewering. Bovendien stond de graaf toen reeds dicht bij de periode van inkeer, waarin hij van het leke-abbatuaat over een aantal Vlaamse kloosters afzag (vgl. blz. 41).

(5) *Tribunaux*, 11 en 92.

(6) FEUCHÈRE, *Châtelains d'Arras*, 56.

11^e eeuw reikt ⁷. Wat de late Middeleeuwen betreft, kan ik, na kennis genomen te hebben van de hoofdzakelijk onuitgegeven documentatie hieromtrent, zelfs zeer positief zijn en met een gerust hart verklaren dat de graaf toen in het geheel geen schepenbank in de Atrechtse « kasselrij » bezat ⁸.

Het probleem ligt nu aldus: ofwel bezat de graaf geen eigen centrale schepenbank in de gouw of « kasselrij » van Atrecht; ofwel bezat hij er wel een, maar dan is deze later (bijvoorbeeld in de 12e eeuw) als zodanig verdwenen.

Zoals reeds gezegd, bezat de graaf nauwelijks grond in de voormalige gouw van Atrecht. Wij kennen van hem twee pogingen — één van omstreeks 1000, een andere uit het jaar 1106 — om door goederenruil met de rijke Sint-Vaastabdij enig grondbezit te verwerven ten Zuiden van de stad Atrecht ⁹. Het was hem daarbij vooral te doen om enige landerijen nabij de grote wegen, de wegen namelijk waarlangs men het graafschap verlaten kon. De enige iets meer belangrijke verwerving van grond had plaats te Bapaume. Bapaume werd dan ook weldra hoofdplaats van een nieuwe « kasselrij » ¹⁰. Dat Bapaume lange tijd als het belangrijkste grafelijke domein in de buurt van Atrecht gold, blijkt wel uit het feit dat de jaarlijkse som gelds die graaf Philips in 1177 aan alle Vlaamse kloosters en kapittels had geschonken, ten gunste van dergelijke instellingen in de streek van Atrecht uit de grafelijke inkomsten te Bapaume werd betaald ¹¹.

Dat het grafelijke grondbezit in het gebied van Atrecht zich tot enkele enclaves beperkte, blijkt duidelijk uit de wijze waarop de lenen waren verspreid, die rechtstreeks van de grafelijke burch van Atrecht werden gehouden. In 1616 hielden daar ongeveer 70 vazallen een leen zonder heerlijkheid direct van de graaf. Meer dan de helft daarvan lag opvallend dicht bijeen rondom de plaatsjes Vis-en-Artois en Mercatel, het éne een dertiental kilometer van Atrecht verwijderd op de heerweg naar Kamerijk, het andere half zo ver van Atrecht verwijderd op de weg naar Bapaume ¹². Wederom dus steunpunten bij de wegen waarlangs men het graafschap kon verlaten.

(7) Ibid., 5 vlg. Enkele aanvullingen mijnerzijds in de R.B.P.H., XXVII (1949), 502-503; de opmerking *in fine* p. 502 gelieve men te schrappen.

(8) Zelfs de rekeningen van de baljuw en de burggraaf van Atrecht, die toch reeds in de 13e eeuw een aanvang nemen, laten zulk een gerecht ongenoemd. Men zal gaandeweg begrijpen, waarom het woord Kasselrij tussen aanhalingstekens staat.

(9) GUIMANN, 306 en 297-298; VERCAUTEREN, *Actes*, xxxiii-xxxiv. Op dezelfde wijze had de graaf omstreeks 1150 de *villa* Heuchin van Sint-Bertijns verworven (A. M. BONENFANT-FEYTMANS, *Une bulle originale d'Eugène III pour l'abbaye de Saint-Bertin*, in B.C.R.H., CXI (1947), 21-35, — waar ook op het militaire voordeel voor de graaf van dergelijke ruilvereenkomsten wordt gewezen).

(10) Zie blz. 107.

(11) MONIER, *Institutions financières*, 71.

(12) Deze berekeningen heb ik gemaakt met de gegevens uit een hs. te Parijs Bibliothèque Nationale, coll. Flandre-Artois, nr 84, fol. 449 vlg.

In een streek waar de grafelijke heerlijkheid een zo zeldzaam verschijnsel was, kan een eventueel grafelijk kasselrijgerecht in de 12e eeuw alleen hebben gegolden voor *alodiarii*, voor de bezitters dus van « francs-alleux »¹³.

Wij stelden reeds vast dat de « kasselrij » van Atrecht, althans in de 13e en 14e eeuw, in tegenstelling tot de naburige kasselrijen van Rijsel en Sint-Omaars, geen centrale publieke schepensbank kende, ook niet voor eigenerfden. Dit blijkt des te opmerkelijker te mogen heten, aangezien de voorhanden zijnde documentatie uit de streek van Atrecht wél gegevens aan de hand doet aangaande grafelijke jurisdictie over houders van « francs-alleux » te Houdain en te Lens.

Ik zeg wel « houders » van vrijeigen erven. De 13e- en 14e-eeuwse grafelijke domeinrekeningen geven namelijk te kennen dat deze erven van deze graaf *gehouden* werden¹⁴. Het waren niet-leenrechtelijke tenures waarvoor jaarlijks een vast klein bedrag aan de grafelijkheid was verschuldigd. De houders van deze zg. « francs-alleux » hadden overigens hun eigen rechterlijke organisatie. Althans bestond er te Houdain nog in de 17^e eeuw een door baljuw en mannen verzorgde rechtspraak, bijzonder voor deze lieden¹⁵. Als wij hen mogen vergelijken met de eigenerfden in de kasselrij van Sint-Omaars, dan valt het op dat ook deze lieden bij voorkeur samentroepden, hoewel misschien hier niet zozeer in afgelegen gehuchten. Van de 221 « francs-alleux » die in 1613 van de burcht van Houdain werden gehouden, bevond zich één derde gedeelte in het éne plaatsje Divion¹⁶.

Belast met een kleine jaarlijkse « rente » en een vast bedrag bij elke mutatie, maakten deze erven deel uit van het grafelijke domein. Dat zij overigens in dat domein een bevoorrechte plaats innamen, lijdt geen twijfel. Het is natuurlijk vooral de vraag of die bevoorrechte positie pas dateerde uit de late Middeleeuwen, dan wel of wij hier te doen hebben met oorspronkelijk vrijeigen erven die pas later waren onderworpen aan een heer.

Het spreekt vanzelf dat de graaf te Houdain en te Lens in de rechten was getreden van de voormalige heren van die plaatsen. Houdain en Lens waren zonder twijfel de twee voornaamste leke-heerlijkheden geweest in de voormalige gouw van Atrecht. De graaf had alles in het werk gesteld om zelf heer over die twee plaatsen te worden. Het ziet er naar uit dat de domaniale verbondenheid met Houdain en Lens, van de erven die reeds in de 13e eeuw *allœs* heetten¹⁷, opklom tot de periode waarin die twee heerlijkheden nog niet tot het domein van de graaf behoorden, m.a.w. tot de 12e eeuw.

De heer van Lens was toen ongetwijfeld de machtigste van beiden.

(13) Vgl. blz. 32 vlg., 80 vlg., 174.

(14) Arras, Archives départementales, A 816, nr 3 (13e eeuw). — Lille, Archives départementales, B 13871, 13873-5 (ad 1356-58) en 15486 (14e eeuw).

(15) Parijs, Bibliothèque Nationale, aangehaald hs., fol. 112 vlg.

(16) Ibid. Te Houdain noemde iemand zich in 1423 *Jehan as aloes* (Lille, Archives départementales, B 15476).

(17) Arras, Archives départementales, A 816, nr 3: *terres d'alloes*.

Van hem werden zulke «alloes» gehouden van de poorten van Douai af tot aan Servins en Hersin¹⁸. Onmiddellijk ten Westen van deze laatste twee dorpen begon de invloedssfeer van de heer van Houdain. Eenmaal in het bezit gekomen van Houdain en Lens, was de graaf van Vlaanderen de machtigste grondbezitter geworden in het gedeelte van de kasselrij van Atrecht, dat ten Noorden van een denkbeeldige lijn tussen Aubigny en Douai was gelegen.

Ten Zuiden van die denkbeeldige lijn nu lag Atrecht. In tegenstelling tot Houdain en Lens, was Atrecht voor de graaf geen domaniaal centrum, en de domeinrekeningen kennen Atrecht dan ook niet als een verzamelplaats van houders van zg. «francs-alloes»¹⁹.

En tóch was Atrecht zulks. Alleen zochten die houders van *alloes* er niet de graaf, doch wel de machtigste grondbezitter in de voormalige gouw van Atrecht, de abdij namelijk van Sint-Vaast. En hier dan naderen wij de oorsprong van de zo eigenaardige instelling van erven die, ofschoon tenures, toch (*francs-alloes*) werden genoemd.

Wiman, de monnik van Sint-Vaast die kort na 1170 een register samenstelde, waarin de rechten van zijn abdij worden opgesomd, zegt enkele malen dat alle zogenoemde *homines de generali placito* de gewoonte hadden, jaarlijks drie maal samen te komen in de Sint-Vaastabdij te Atrecht, waar er door hun eigen schepenen voor en over hen werd recht gesproken. De eerste, overigens uitvoerige sporen van dit gerecht dagtekenen reeds van in het begin der 11^e eeuw (nl. 1023/35)²⁰.

Die *homines de generali placito* namen op het domein van Sint-Vaast een geprivilegieerde plaats in²¹. Zij hielden van de Sint-Vaastabdij niet-leenrechtelijke tenures die *alodia placiti* werden genoemd. Het «dominium directum» van de abt van Sint-Vaast over die tenures

(18) De 14e-eeuwse domeinrekening Lille, Archives départementales, B 15486 is in dit opzicht het meest uitvoerig.

(19) Alleen de (grafelijke) domeinrekeningen van Lens en Houdain, deze laatste opgenomen in de domeinrekening van Atrecht, hebben de rubriek *rentes (de terres) d'alloes*. Een dergelijke rubriek bestond niet te Atrecht. Wel hielden zeer enkele lieden *alloes* van de burcht van Atrecht, maar het gold hier zichtbaar een verhouding van recente datum, voor ons onderzoek dus waardeloos. Elk immers van deze geïsoleerde, en over de rekening verspreide gevallen wordt ieder jaar opnieuw omstandig genoemd (hun standgenoten te Lens en Houdain worden groepsgewijze, in één rubriek opgesomd), waarbij men niet nalaat de herkomst van deze *frans alloes* te noemen. Het lijkt mij dat zij op een onbewaakt ogenblik uit een ander domein waren overgestapt. Zo deelt de domeinrekening (legger) B 15486 van de Archives départementales te Lille, pp. 9-15 mee, dat de kerk van Brouay voor haar *alleu* aldaar niet meer te Lens wilde betalen, omdat zij zulks nu deed *au chastel d'Arras*. Dit verklaart dat een bepaalde domaniale centrale kende *alloes tant des vies comme des nouviaux* (Ibid., p. 10). Kerken konden dergelijke erven houden na aankoop enz. (zo bijvoorbeeld Sint-Vaast te Douvrin in de 14e eeuw; *ibid.*, p. 10).

(20) GUIMANN, 256-258. Enigszins andere versie bij MARTÈNE en DURAND, *Amplissima collectio*, I, col. 381-382.

(21) F. L. GANSHOF, *Etude sur les ministeriales en Flandre et en Lotharingie*, Bruxelles 1926, 397 vlg. en vooral 410-414, waar *Les «homines de generali placito» de l'abbaye de Saint-Vaast d'Arras* afzonderlijk worden bestudeerd.

was in het begin der 11^e eeuw uitermate beperkt. Bovendien oefende de abt zijn rechterlijke medezeggenschap over die tenures uit via een afzonderlijk ding, het reeds genoemde echte ding van de *homines de generali placito*. Dit ding, gehouden door en voor de *homines de generali placito* en geleid door de abt of de proost van Sint-Vaast, had in ruimtelijke zin alleen betrekking op die tenures. Die tenures heetten daarom *alodia placiti*; dat ding heette dus *placitum generale alodiorum*.

Terecht neemt prof. Ganshof aan dat de *homines de generali placito* afstammelingen waren van vrije lieden die zich vóór de 11^e eeuw in de hoede hadden gesteld van Sint-Vaast²². Ik kan de opvatting echter niet delen, dat de abdijs deze vrije mannen toen zou hebben voorzien van tenures die voor die gelegenheid uit het domein van Sint-Vaast zouden zijn uitgesneden²³. Wat kunnen deze *alodia placiti* anders zijn geweest dan de vrijeigen erven die door die *liberi homines* in het domein van Sint-Vaast moeten zijn meegebracht?²⁴

En hoe treffend is niet de gelijkenis tussen deze *homines de generali placito* en degenen die «francs-alleux» hielden van de heerlijkheden van Lens en Houdain? De gegevens vullen elkander wederzijds aan. Over de «alleux» te Lens en Houdain hebben wij pas inlichtingen van het ogenblik af dat de gegevens over de *homines de generali placito* gaan ontbreken²⁵.

(22) Ibid. Ook VERCAUTEREN, *Civitates*, 201.

(23) Ibid., 411.

(24) *Allodium* in de strikte zin van vrijeigen erf was die grond voor de *homo de generali placito* niet meer. *Allodium* van Sint-Vaast was het in zoverre, dat het was geïncorporeerd in de allodiale heerlijkheid van die abdijs. Het afzonderlijke *placitum* over deze *alodia* was de plaats waar de bemoeiingen van Sint-Vaast en van de voormalige *liberi homines* met betrekking tot die gronden elkander, althans voor een wezenlijk deel, raakten. Vandaar de naam *alodia placiti*.

(25) Een oorkonde uit het jaar 1235 behandelt een overdracht aan O.L.V. te Atrecht (C.R.C.R.H., 4e s., II (1875), 191-192) van een *liberum allodium* te Estrée-Cauchy, ten overstaan van de *allodiarium de Estrees*. Estrée nu lag in de invloedssfeer van Houdain, en in de 17e eeuw hielden in dat dorp niet minder dan vijftien lieden een *alleu* van deze heerlijkheid. In elk geval kan men hierin niet, met prof. Ganshof (*a.w.*, 412) een laatste vermelding zien van de *homines de generali placito* van Sint-Vaast. Ofschoon onder de *allodiarium* van Estrée in 1235 een *Baldwinus de Housdain* voorkomt, kan men niet met volstrekte zekerheid iets zeggen over het statuut van de erven dier *allodiarium*. Mij dunkt echter dat zij niet meer na 1235 in de afhankelijkheid zullen zijn getreden van de een of andere heer (Estrée lag op de grens van de invloedssfeer van de heerlijkheid van Houdain, en in 1357/58 werden daar *II mancaudees d'aloes* gehouden van de grafelijke burch van Atrecht; zie Lille, Archives départementales, B 13874), als hun verre voorouders dat nog niet hadden gedaan. Interessant is het hoe deze lieden in genoemde oorkonde de vrijwillige rechtspraak onderling regelen.

Wiman geeft ons eigenlijk de laatste inlichtingen over de *homines de generali placito*. Wel voert Sint-Vaast nog in 1336 een proces met de graaf *sur le propriété des fourfaitures et des alloes* (Arras, Archives départementales, A 555, nr 1), maar details hierover ontbreken. Toen het archief van Sint-Vaast in 1916 verloren ging, was er van na de 12e eeuw nog bijna geen document daaruit door de druk verspreid. Toch kan men wel aannemen dat het instituut der *alodia placiti* in Sint-Vaast reeds vroeg stervende was. Tegen desertie van *homines de generali placito* of liever tegen vervreemding van *alodia placiti* werd al in het begin der 11e eeuw

Misschien zou een uitvoeriger documentatie ons op het spoor hebben gebracht van nog andere heren in de voormalige gouw van Atrecht, die hun bescherming op dezelfde wijze hadden gegeven aan de hen omringende *allodiarrii* ²⁶. In elk geval zouden dat slechts kleinere heren zijn geweest. Want niet alleen hebben wij nu de drie grootgrondbezitters bij uitstek in de voormalige gouw van Atrecht behandeld, maar ook vormden de invloedssferen van deze drie heren, op de kaart gezien, één aaneengesloten geheel. Voor een vierde belangrijk, bijvoorbeeld grafelijk aantrekkingspunt blijft bitter weinig over. Wiman immers duidt in zijn reeds meermalen genoemd register de grenzen aan van het gebied waarin *homines de generali placito* van Sint-Vaast voorkwamen ²⁷. Dat ressort strekte zich ten tijde van Wiman uit *ab Aroasia usque ad montem Gadhere*, van Arrouaise dus tot aan de heuvels van Gohelle.

In het Noorden obstigde de aantrekkingskracht van Sint-Vaast dus bij een natuurlijk eindstakel, de heuveltoppen namelijk bij Vimy ²⁸. Het was precies daar waar de macht van de heer van Lens voelbaar werd ²⁹.

gewaakt (GANSHOF, *a.w.*, 401). Prof. Ganshof neemt aan dat de *homines de generali placito* langzamerhand volledig beschikkingsrecht verwierven over hun erven. Afgezien nog van het feit dat deze mening is gegrond op de terminologie van de zoëven genoemde oorkonde van 1235, die immers niet over de «gouwdinglieden» van Sint-Vaast handelt, staat het nu toch wel vast, dat in de streek van Atrecht de termen *liberum allodium* en *francs-alleux* niet laten merken of de bedoelde erven geheel vrijeigen bezit waren. Bleven daar trouwens de tenures die als *francs-alleux* werden aangeduid, niet tot op het einde van het Ancien Régime bestaan? Ongetwijfeld verminderde het «dominium directum», ook te Houdain, gaandeweg, verdwijnen deed het evenwel niet. Het varieerde van de éne heerlijkheid tot de andere, van de éne periode tot de andere, zodat men — had men dit trouwens anders gewild? — geen vergelijkingen kan trekken tussen de domaniale en justitiële verplichtingen van de éne «gouwdingman» tot die van de andere (zie volgende noot, en n. 35 van blz. 60).

Hoe vererfde in de 11e eeuw het *alodium placiti* van Sint-Vaast? Bestonden er toen *homines de generali placito* zonder *alodium placiti*? Te Houdain en te Lens lijkt mij de rechtsverhouding tussen de heer en de houders van *francs-alleux* meer van personele aard. Was deze verhouding toen ook eenzijdig opzegbaar?

(26) De *homines de generali placito* van Sint-Vaast doen denken aan vrijgewijden of «sanctuarii» (vgl. blz. 42). Weliswaar betaalden eerstgenoemden geen hoofdcijns, maar zelfs deze verplichting schijnt niet op alle vrijgewijden te hebben gerust (vgl. L. VERRIEST, *Institutions médiévales; introduction au «Corpus des Records de coutumes et des Lois de chefs-lieux de l'ancien Comté de Hainaut*, I (Mons-Frameries 1946), 186, r. 20). De Atrechtse «gouwdinglieden» kunnen en masse tot de «familia» van Sint-Vaast zijn overgegaan, en toen vrijdom van hoofdcijns hebben bedongen (Iets dergelijks zegt Prof. GANSHOF, *a.w.*, 410).

(27) GUIMANN, uitg. Van Drival, 255.

(28) Een strategisch punt bij uitstek! De naam Neuville-St. Vaast van een naburig dorp, duidt aan dat Sint-Vaast had gepoogd haar aaneenliggend domein in deze richting te verruimen (zie volgende noot).

(29) De reeds genoemde denkbeeldige lijn Aubigny-Douai loopt over Neuville-St. Vaast en Vimy. Natuurlijk bezat Sint-Vaast ook nog domeinen ten Noorden van die lijn, maar behalve dat zij meer het karakter hadden van enclaves, hadden de inwoners van die domeinen ook militaire verplichtingen t.o.v. de heer van Lens. Belangrijk weer is het na te gaan in welke *villes Saint-Vaast* de heer van

Ook in het Zuiden eindigde het prestige van Sint-Vaast bij een natuurlijke limiet, het woud namelijk van Arrouaise. Dat dit woud tevens de zuidergrens van de gouw van Atrecht was, noopt ons te geloven dat Sint-Vaast in die gouw zo goed als alle *alodiarii* tot zijn « familia » had doen toetreden, die niet waren opgeslorpt door een andere grote heerlijkheid³⁰.

Ongetwijfeld was Atrecht, vóór de vermenigvuldiging der heerlijkheden, evenals Terwaan in de *pagus Terwanensis*, de zetel geweest van een centraal gouwgericht. Het is de vraag hoe groot de continuïteit is geweest tussen dit gouwding en het *generale placitum alodiorum* van Sint-Vaast. Enig verband tussen beide valt niet te ontkennen. Sint-Vaast toch had na de invallen der Noormannen de centrale ligging op administratief gebied van de Atrechtse *civitas* overgenomen³¹. Zou het dan ook niet de wetenschap zijn geweest dat hij in de « kasselrij » van Atrecht op rechterlijk gebied in feite de rol vervulde die elders de graaf speelde, die de abt van Sint-Vaast er toe bracht in het begin der 11^e eeuw te bepalen — of te herhalen — dat noch de graaf noch de voogd³² zich met de rechtspraak over de *homines de generali placito* had te bemoeien³³. Het zou een aannemelijke verklaring zijn voor deze uitzonderlijke maatregel.

Wat hier ook van zij: ook in de voormalige gouw van Atrecht hadden de *alodiarii*, wier erf te klein was om in de leenroerigheid te worden opgenomen³⁴, zich als afzonderlijke stand kunnen handhaven. Wel hadden zij een, overigens minimale medezeggenschap over hun erven moeten aanvaarden van een machtige heer, en hadden zij moeten toetreden, ofschoon als geprivilegieerde leden, tot de « familia » van die heer. Onder leiding van deze heer bleven zij hun eigen recht-

Lens bost et chevauchée mocht eisen. Het waren Douvrin, Billy-Berclau, Thélus, Neuville-St.Vaast (!) en Izel-les-Esquerchin.

(30) Over deze zuidergrens van de gouw van Atrecht: DOEHAERD, *a.w.*, 29 en n. 179.

(31) In 885, of iets later misschien, ontving de kloostergemeenschap van Sint-Vaast bij Atrecht de koninklijke toestemming haar abdij met versterkingen te omringen. Rudolf die toen in die streken het koninklijk gezag uitoefende, was tevens abt van Sint-Vaast, zodat dit versterkt klooster de rol overnam, door de verwoeste *civitas* Atrecht vóór de komst der Noormannen gespeeld. Hetzelfde gebeurde met St. Omaars (St. Bertijn) t.o.v. Terwaan (VERCAUTEREN, *Civitates*, 190-191 en 321).

(32) Ik zou niet « grafelijke voogd » durven zeggen. Was de voogd, of waren de voogden van Sint-Vaast toen immers al in de vassaliteit getreden van de graaf van Vlaanderen?

(33) GUIMANN, 257. MARTÈNE en DURAND, *a.w.*, 381.

(34) Nergens beter dan te Divion kan men de gemiddelde grootte van deze erven nagaan. Daar bedroeg zulk een erf gemiddeld één dagmaat (om juist te zijn: 1,085 dagm.). Het kleinste bedroeg 0,05 dagm.; de vijf grootste resp. 2, 2½, 3, 7 en 8 dagm. Een erf groter dan drie dagmaat was dus zeer uitzonderlijk. Welnu, het enige, grafelijke leen te Divion besloeg vijf dagmaat, plus dan nog enkele renten. Dit leen, dat dan nog te klein was om heerlijkheid op te brengen, werd gehouden door de graaf van Hénin, die juist in die tijd (nl. 1616) de belangrijkste lekeheer (leenman van de burcht van Houdain) was te Divion (de andere heren waren de abdijen van Mont-Saint-Eloi en van Ham, alsook de pastorie van Divion).

spraak verzorgen. Het keurig in elkander passen van de invloedssferen van die heren, laat geen ruimte over voor een dergelijke groot-scheepse machtsoefening door de graaf van Vlaanderen zelf. Deze graaf ontbrak het er tot in de 12^e eeuw trouwens aan enig grondbezit nodig voor een dergelijke machtsontplooiing. Alleen daar waar hij in de latere Middeleeuwen in de rechten kon treden van machtige heren als die van Lens en van Houdain, kreeg hij zeggenschap over grote groepen van dergelijke tenures en behield hij deze tot aan het einde van het Ancien Régime³⁵.

De grafelijke burcht van Atrecht, die dus geen domaniale functie had, bezat evenmin rechterlijke betekenis, zodat de grafelijke burggraaf van Atrecht in hoofdzaak militaire bevoegdheden bezat. Deze burggraaf zal lange tijd wel niet veel meer zijn geweest dan de bewaker in dienst van de graaf, van een vooruitgeschoven militaire post temidden van de machtigste heerlijkheid in Zuid-Oost-Vlaanderen, temidden van de domeinen van Sint-Vaast³⁶. Wel verwierf de graaf gaandeweg enkele domeinen ten Zuiden van Atrecht, maar meer dan exclaves waren dit niet.

Wellicht vermocht de graaf op die wijze niet voldoende toezicht uit te oefenen op het deel van zijn graafschap, dat in de loop der 12^e eeuw strategisch belangrijk was geworden met het oog op de uitbreiding van de invloed der Franse koningen in die richting. Philips van de Elzas werd dan wel door huwelijk tevens graaf van Vermandois en Amienois, en heer van Valois³⁷, maar het is zeer de vraag of hij in die gebieden meer landgoederen, een steviger machtsbasis dus bezat dan in de kastellenij van Atrecht³⁸.

(35) Het is moeilijk dit soort *francs-alleux* in de huidige wetenschappelijke classificaties onder te brengen. Toch vond men ze in de Middeleeuwen niet in de omgeving van Atrecht alleen. Onlangs heeft R. BOUTRUCHE licht geworpen op een in wezen identieke instelling nabij Bordeaux (*Une société provinciale en lutte contre le régime féodal; Vallée en Bordelais et en Bazadais du XIe au XVIIIe siècle*, in Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, fasc. 100 (Rodez 1947), 109 vlg.). Wat de heer Boutruche op blz. 125-126 zegt over de « hommes francs du roi ou duc d'Aquitaine », is, *mutatis mutandis*, ook op de gouw van Atrecht toepasselijk: « Les hommes francs de l'Entre-Deux-Mers ne sont pas des serfs affranchis, mais pour la plupart, d'anciens alleutiers. Harcelés par les officiers de la couronne, en proie aux spoliations des seigneurs et aux dévastations des routiers, ils avaient demandé au duc de les protéger. Ils se sentaient solidaires: leurs requêtes furent donc exprimées par groupes de hameaux ou de paroisses. Et le suzerain, conscient de ses intérêts, se rendit à leurs « supplications ». Mais il fit payer sa protection plus ou moins cher: se contentant d'imposer sur certains alleux des charges publiques et précipitant pour d'autres leur transformation en censives ». Deze ontwikkeling deed zich daar kennelijk later voor, en is ook daarom beter met documenten te staven. Rondom Atrecht hebben de *allodiarii* de bescherming gezocht van de machtigsten uit de streek zelf.

(36) Zelfs de grafelijke burcht stond op kerkelijk domein (zie hierna, blz. 62 n. 42).

(37) JOHNEN, *Philipp vom Elsass*, 369-370.

(38) De burcht van Atrecht was geen centrum van een kasselrij. Men doet dan goed, zoals verderop nog wordt aangetoond, van een kastellenij te spreken.

Aan de economische basis van de macht die Sint-Vaast in het graafschap vormde, kon de graaf moeilijk tornen. Voor de Elzassers bleef er dus niets anders over, dan de top, de hoge justitie, omver te halen.

Wij weten uit een oorkonde, door de zoon van de franse koning in 1212 uitgevaardigd, *quod Philippus, quondam comes Flandrie, habuit in terra beati Vedasti Attrebatensis multrum, raptum et incendium et justitiam omnimodam ad ista pertinentem, et latronem quando judicatus erat*, dat m.a.w. Philips van de Elzas het halsrecht op de goederen van Sint-Vaast bezat, de middelbare rechtspraak aan deze abdij overlatend³⁹. Wil dit nu ook zeggen dat Philips de eerste graaf was geweest, die dit halsrecht voor zijn rechterlijke instanties had opgeëist? Als men zich herinnert dat juist Philips van de Elzas had bewerkstelligd dat de kleine en middelgrote heren uit het bezit van de hoge justitie werden gedrongen, dan is men geneigd deze vraag bevestigend te beantwoorden, en te veronderstellen dat Sint-Vaast in de achtste dekade der 12^e eeuw tot een middelbare heerlijkheid werd gedegradeerd. Voor deze veronderstelling pleit bovendien het feit dat graaf Philips in het jaar 1177 het halsrecht over het domein van de bisschop van Atrecht in de *Strata*, vlak naast de abdijgebouwen van Sint-Vaast gelegen, voor zich had opgeëist⁴⁰.

Ik ben dan ook, zo gezien, geneigd de overdracht van de hoge justitie door de abdij van Sint-Vaast ten tijde van graaf Philips te stellen. De analogie tussen deze overdracht en de afstand van het halsrecht door de meeste heren in Vlaanderen ten gunste van de graaf is, wel niet volstrekt, in zoverre dat Sint-Vaast heus wel bij machte zal zijn geweest om een leenhof en de kosten van een bloedrechtspraak op te brengen. De overweging dat de kerk geen bloed mocht vergieten en daarom het halsrecht aan andere rechters moest overlaten, heeft hier geen waarde als argument. Uit de zoëven genoemde oorkonde van 1212 blijkt toch dat Sint-Vaast doodstraffen mocht opleggen voor diefstal; de kerk blijkt zich in dit geval aan de regel *ecclesia non sinit sanguinem* te hebben kunnen houden, door alleen de executie van de misdadiger aan de wereldlijke rechter over te laten. Waren er trouwens, zoals wij nog zien zullen, niet genoeg kapittels en kloosters in Vlaanderen, die, in tegenstelling tot Sint-Vaast de bloedrechtspraak bezaten? Deze lieten zij dan door hun eigen leenhof uitoefenen.

Des te meer ontzag moet men dus hebben voor de graaf die er in geslaagd was de Sint-Vaastabdij er van te overtuigen dat zij hem de hoge justitie moest afstaan. Ik heb sterk de indruk dat de graaf hier een spectaculair voorbeeld heeft willen stellen. Dat dit voorbeeld geen algemene navolging heeft gevonden, zal Sint-Vaast wel met gemengde gevoelens hebben moeten vaststellen. Als mijn veronderstelling juist is, dan moet de afstand van het halsrecht door Sint-Vaast

(39) [A. GUESNON,] *Inventaire chronologique des chartes de la ville d'Arras*, s.l.n.d., 15, nr 10.

(40) A. GUESNON, *Arras*, 256-258.

reeds betrekkelijk vroeg zijn geschied. De oudste geschiedenis van de stadsschepenbank van Atrecht, die wij nu zullen bestuderen, zal blijken meer voedsel te geven aan deze mening.

Het is een bekend feit dat de machtige Sint-Vaastabdij in de loop der 11e en 12e eeuwen aan alle zijden werd ingesloten door handel-drijvende lieden die zich tot onder de muren van de kloostergebouwen kwamen vestigen⁴¹. Zo ontstond één van Vlaanderens grootste handelssteden.

Met terzijdestelling van elk detail, moet men vaststellen dat die stad Atrecht was ontwikkeld op de landgoederen van twee heren: de abdij van Sint-Vaast en het bisschoppelijk kapittel van Atrecht⁴². De *Strata*, de reeds genoemde heerlijkheid van de bisschop binnen de stadsmuur, was klein van omvang in vergelijking met wat Sint-Vaast binnen diezelfde muren aan grond bezat. De kern van de stad bevond zich trouwens op de gronden van Sint-Vaast.

Toch sprak de schepenbank, waarover de stad Atrecht reeds in 1111 beschikte, recht alléén in naam van de graaf van Vlaanderen, en zij deed zulks ook voor de lage justitie. Wij moeten hiervoor een verklaring zoeken.

De voorhanden zijnde documentatie verplicht ons het begin der 13e eeuw als uitgangspunt te nemen. De stadsschepenen bezaten toen jurisdictie in de zogenaamde banmijl, een straal van zes mijl buiten de stadsmuur. De rechterlijke ressorten in en rondom Atrecht waren de volgende: binnen de stadsmuur behoorde de uitoefening van de hoge en de lage justitie toe aan de stadsschepenbank, behalve in de *Strata* waar de bisschop, zoals wij reeds vaststelden, de middelbare justitie had behouden; behalve ook in de kloostergebouwen van Sint-Vaast, het zogenaamde *Enclos*, waar de hoge justitie wel niet aan de abt, maar ook niet aan de stadsschepenen toekwam⁴³.

(41) GUIMANN, 163: *viderunt urbem dilatari, populum crescere et multiplicari, hospites multos confluere* (over de datum A. GUESNON, *Un cartulaire de l'abbaye de Saint-Vaast d'Arras. Codex du XIIe siècle*, in *Bulletin historique et philologique*, Paris 1896, 16-17). Vgl. DES MAREZ, *Propriété foncière*, 86 vlg. en R. MONIER, *L'administration et la condition juridique des habitants de la ville d'Arras au XIIe siècle*, in *Mélanges P. Fournier*, Paris 1929, 552.

(42) Vergeefs zoekt men naar sporen van grafelijk grondbezit te Atrecht (vgl. J. MASSIET DU BIEST, in *Annales du Congrès d'Anvers de la Fédération archéologique et historique de Belgique*, Anvers 1931, 266). Wiman (GUIMANN, 239) is trouwens duidelijk genoeg als hij zegt *quod tota civitas Attrebatensis sita sit in fundo Sancti Vedasti* (vgl. MONIER, *a.w.*, 554). Een heerlijkheid als die van Ronville schijnt als enclave in het abbdijdomein een uitzondering te hebben gevormd (A. GUESNON, *Le véritable Hôtel de Sécheltes*, in *Mémoires de l'Académie d'Arras*, 2e s., XXVII (1896), 190). 's-Gravenhof (la Cour-le-comte) was blijkbaar gebouwd op abbdijdomein (LESTOCQUOY, *Etapes*, 172); het bouwen van versterkingen door machtigen op kerkelijke landgoederen was zeker geen ongewoon verschijnsel (VAN WERVEKE, *Kritische studiën*, 36).

(43) Zie beneden. Over twee betwistingen betreffende de hoge justitie in « l'enclos de l'abbaye »: Arras, Archives départementales, A 950 (ad 1324) en ESPINAS,

In de banmijl hadden de stadsschepenen geen zeggenschap over de heerlijkheid van het bisschoppelijk kapittel⁴⁴. Over de domeinen van de Sint-Vaastabdij, die in die banmijl waren gelegen, oefenden zij daarentegen het halsrecht uit. Evenals in de *Strata* zetelde daar in elk domein een plaatselijke schepenbank, competent voor de overige, minder belangrijke zaken⁴⁵.

De rechterlijke macht van de bisschop op wereldlijk gebied in en rondom Atrecht stond dus telkens een trap hoger dan die van de abt van Sint-Vaast.

Over de *Strata* bezaten de Atrechtse schepenen eerst sedert 1177 rechterlijke competentie. De uitoefening van het halsrecht was daar immers in dat jaar door de bisschop aan de graaf overgedragen, en deze laatste had de uitoefening ervan aan de stadsschepenbank toevertrouwd.

Aangezien de jurisdictie van de stedelijke vierschaar over de banmijl niet méér behelsde dan de uitoefening van het halsrecht over de ring van domeinen van Sint-Vaast rondom de stadsmuur, mogen wij aannemen dat de stedelijke banmijl van Atrecht even oud was als het bezit door de Atrechtse schepenbank van de hoge competentie over de hen omringende domeinen van Sint-Vaast. Men is sterk geneigd te geloven dat deze banmijl een gevolg was van de hiervóór reeds uitvoerig besproken overdracht van het halsrecht door Sint-Vaast aan de graaf.

De oudst bekende keur voor de stad Atrecht kent reeds de rechterlijke banmijl⁴⁶. Aangezien nu deze keur van 1163 dagtekent⁴⁷, was de stad Atrecht reeds in of vóór dat jaar op rechterlijk gebied buiten haar muren getreden.

Artois, I, 408-411, nr 178 (ad 1389). De ontstentenis bij Espinas van het eerste document is mij niet duidelijk.

(44) H. VAN WERVEKE, *La banlieue primitive des villes flamandes*, in *Etudes d'histoire dédiées à la mémoire de H. Pirenne par ses anciens élèves*, Bruxelles 1937, 395-396, en R. DOEHAERD, *a.w.*, 6-7.

(45) Arras, Bibliothèque municipale, Cartularium « le Guiman de l'Evêché », afschrift door A. GUESNON, p. 16 (ad 1224 Nov.): scheidsrechters tussen de stad en de abdij getuigen dat monniken van Sint-Vaast hebben verklaard *quod cum ipsi habeant proprios scabinos extra muros urbis Atrebatensis infra bannileugam, videlicet apud Dominicam curtem, Balduini montem, Meaulens, Vineam, Blangy, Maus, Heez, et illi scabini exercere habeant jurisdictionem in homines ecclesiae s. Vedasti in dictis locis manentes et de infracturis ibidem emergentibus et sint in possessione judicandi*. Ook dit document ontbreekt bij ESPINAS, *a.w.* H. VAN WERVEKE, *a.w.*, 396 schrijft de stadsschepenen in de banmijl *la pleine juridiction* toe. Dit moet de *haute justice* zijn, daar anders die lokale abdiijvierscharen geen zin zouden hebben. De aanspraken van Sint-Vaast, in 1224 opgesomd, zijn natuurlijk overdreven. De stadsschepenen hadden wél jurisdictie op de domeinen van Sint-Vaast in de banmijl.

(46) Uitg. ESPINAS, *Artois*, I, 270-272, nr 107. In deze keur komt reeds de staande uitdrukking *plaga ad bannileugam* voor, een typisch Atrechtse naam voor een middelzware verwonding (vgl. *ibid.*, I, 275, nr 108). Dit doet mij geloven dat de banmijl toen reeds enige jaren oud was.

(47) In deze keur verschijnt de boete van 60 pond, naar het schijnt voor het eerst. Daar er in een oorkonde van 1163 wordt gezinspeeld op *forisfacta que Atrebatii per 60 libras emendantur* (ESPINAS, *a.w.*, III, 17, nr 537, art. 7), zou

Als wij nu aannemen dat de stad kort (?) vóór 1163⁴⁸ een banmijl verwierf, dan blijft er nog een belangrijk probleem: hoe was de graaf er in geslaagd in zijn naam recht te laten spreken door de Atrechtse schepenen binnen de ring van de stadsmuur? De paragrafen 11, 12 en 13 immers van de keur van 1163 wijzen, bij nader onderzoek, op het bestaan van *grafelijke* rechtspraak te Atrecht vóór dat jaar. Het zijn de enige paragrafen waarin rekening wordt gehouden met het aandeel van de burggraaf in de opbrengst van de voorgeschreven boeten. Ook redactioneel behoren deze drie artikelen bij elkaar. De misdrijven die er in worden behandeld zijn gelijkaardig: voorschriften tegen degene die een ander ofwel met de knuppel of de vuist slaat, ofwel plukhaart. De boeten variëren van 30 schellingen tot 11½ pond. Van de laagste boete ontvangt de burggraaf 10 schellingen, dat is het gebruikelijke derde deel. Van de boete van 11½ pond ontvangt de graaf 10 pond, terwijl de burggraaf met het derde van het overschot genoeg moet nemen. Die boete van 11½ pond was een innovatie; men vindt dat bedrag terug in alle Vlaamse keuren die van het recht van Atrecht zijn afgeleid⁴⁹. Oorspronkelijk moet de geldboete voor het op de grond werpen van het slachtoffer anderhalf pond of 30 schellingen hebben bedragen. Van die 30 schellingen beurde de burggraaf het derde deel, dat is 10 schellingen. Dat aandeel bleef 10 schellingen, ook nadat de graaf de boete ten eigen behoeve met een bedrag van 10 pond had verhoogd. Hetzelfde geldt voor het artikel waarin slagen met de knuppel worden besproken. Op het Vlaamse platteland werd dat misdrijf sedert de 12e eeuw met een geldboete gestraft, die zeker niet hoger lag dan 60 schellingen⁵⁰. Welnu, te Atrecht ontving de burggraaf 20 schellingen, één derde dus van die 60 schellingen. Ook dit geringe aandeel van de burggraaf wijst naar een oudere regeling, want de graaf heeft in zijn keur van 1163 ook

de datum ad quem van de eerste keur van graaf Philips voor Atrecht dus zijn: einde 1163 (vgl. F. L. GANSHOF, *Note sur les deux chartes de Philippe d'Alsace pour la ville d'Arras*, in *Revue du Nord*, XXX (Lille 1948), 103-104). De heer R. Van Caenegem verzekert mij, de datum van deze keur juist in 1163 te kunnen thuisbrengen; een mededeling zijnerzijds mag in de R.B.P.H. worden verwacht.

(48) Ik heb hierboven de hypothese geopperd dat de graaf met het ontnemen van het halsrecht aan Sint-Vaast een voorbeeld heeft willen stellen. Wij stellen nu inderdaad vast dat de graaf Atrecht reeds vóór 1163 een banmijl heeft geschonken ten koste van de heerlijkheden van Sint-Vaast nabij Atrecht. Het is niet waarschijnlijk dat de beknotting van de heerlijkheid van Sint-Vaast lang vóór 1163 geschiedde (dit natuurlijk in de veronderstelling dat de oudst bekende keur van Atrecht inderdaad dateert van 1163!). Dit houdt niet in dat niet Dirk van de Elzas nog op het einde van zijn regering het halsrecht van Sint-Vaast kan hebben ontvangen.

(49) Prof. Ganshof heeft aangetoond dat Philips van de Elzas tussen 1168 en 1177 een tweede, niet meer voorhanden zijnde keur aan Atrecht heeft verleend (*a.w.*, 105 vlg.). Het recht, daarin vervat, werd vervolgens direct of indirect aan Brugge, Douai, Gent, Rijsel, Ieper, Oudenaarde, Dendermonde en Orchies in Vlaanderen en aan Saint-Dizier in Champagne verleend (*Ibid.*, 97 en VAN WERVEKE, *a.w.*, 390-391).

(50) Zie blz. 28. WARNKOENIG, II, 2. Abt., Urk., 88, nr 167, § 3 (ad 1163).

de maatregelen tegen slagen-met-de-knuppel verscherpt en de straf daarvoor gebracht op 10 pond.

Wij hebben daarmee alle misdrijven besproken, waarvan, volgens de keur van 1163, de boete voor een deel toekwam aan de burggraaf van Atrecht. Deze ontving in die enkele gevallen een bedrag gelijk aan het derde deel van een geldboete die de graaf, uiterlijk in 1163, te klein had gevonden om met succes soortgelijke delicten in Atrecht te bestrijden.

Wij vinden hier dus nogmaals een voorbeeld van de geleidelijke verscherping van de strafmaat in de Vlaamse rechtspraak⁵¹. Men kan uit de drie genoemde paragrafen ook afleiden dat de burggraaf van Atrecht reeds vóór 1163 als *executor judiciorum scabinorum*⁵² was verbonden aan de Atrechtse vierschaar, dat m.a.w. de schepenbank van Atrecht toen reeds, althans voor de lage justitie, recht sprak in naam van de graaf van Vlaanderen. Werd deze schepenbank overigens gemaand door de burggraaf? Wij weten het niet, zo min als het ons bekend is of de stadsschepenen toen reeds hoge competentie bezaten⁵³.

Belangrijk blijft de vraag: waarom sprak deze schepenbank recht in naam van de graaf, en niet in die van de abt van Sint-Vaast? Hoe had de graaf zijn rechtspraak kunnen vestigen temidden van anderenmans heerlijkheid?

Pirenne heeft het niet beleefd dat zelfs de trouwste aanhanger van zijn zienswijze over het ontstaan der steden in de Middeleeuwen, wijlen G. Espinas, heeft toegegeven dat diens opvattingen op Atrecht niet onvermengd van toepassing zijn⁵⁴. Tegenover het betoog van de geniale Gentse historicus, dat de Middeleeuwse stedelijke agglomeraties in Vlaanderen hun bevolking alleen hadden te danken aan ontwortelden die zich na de invallen der Noormannen waren komen vestigen op bepaalde economisch goed gelegen punten, in de schaduw van een overigens passieve «præ-stedelijke» kern ter bescherming van hun have en hun gezin⁵⁵, stond J. Lestocquoy⁵⁶, en met hem E. Perroy⁵⁷, de opvatting voor, als zou er te Atrecht continuïteit hebben bestaan tussen het domein van Sint-Vaast en de jongere stad

(51) Een soortgelijk voorbeeld later in de 12^e eeuw bij GANSHOF, *a.w.*, t.z.p.

(52) Zo werd hij in 1227 genoemd (het op blz. 63, n. 45 aangehaalde hs., p. 21).

(53) Paragrafen 11 tot 13 zijn helaas de enige artikelen uit de keur van 1163 die ons een blik doen werpen op een vroegere periode in de rechtspraak te Atrecht. Is het dus toeval dat de hoogste boete, die wij nu door de stadsschepenen in die vroege periode zien opleggen, 60 schellingen bedroeg. Men lette er wel op dat deze straf van 60 schellingen voor slagen-met-een-knuppel al geen oorspronkelijke sanctie meer was (vgl. blz. 26).

(54) ESPINAS, *Deux fondations*, 174 en 179; en vooral Dez., *Les origines urbaines en Flandre*, in *Le Moyen Age*, 1948, 46-47.

(55) H. PIRENNE, *Les villes du moyen-âge*, Bruxelles 1927, 130.

(56) *Patriciens du Moyen Age. Les dynasties bourgeoises d'Arras du XIe au XVe siècle*, Arras 1944, 18-21.

(57) *Les origines urbaines en Flandre d'après un ouvrage récent*, in *Revue du Nord*, XXIX (Lille-Arras 1947), 52 vlg.

op dat domein ontstaan, als zou dus de demografische groei van de stad niet in eerste instantie een gevolg zijn geweest van immigratie ⁵⁸.

Ik zou bij deze controverse niet zijn blijven stilstaan, als het kamp van de voorstanders der « domaniale » theorie niet onlangs was versterkt door een historicus, die de genoemde continuïteit ook ziet in de instellingen van Atrecht. Volgens dr Van Acker namelijk zou de schepenbank der stad Atrecht dezelfde zijn geweest als de domaniale schepenbank van de Sint-Vaastabdij ter plaatse ⁵⁹. Zijn gedachtengang komt hierop neer: aangezien er in geheel de stad, behalve in de *Strata*, steeds niet meer dan één schepenbank is geweest, en aangezien de voorzitter van die schepenbank te gelijk meier was van de stad en maner van de stadsschepenen, vindt de stedelijke magistraat noodzakelijkerwijze zijn oorsprong in de domaniale organisatie van Sint-Vaast ter plaatse ⁶⁰.

De gevolgtrekking op zichzelf lijkt mij juist, maar ik vraag mij af óf er steeds één schepenbank op het *districtum* van Sint-Vaast in de stad Atrecht is geweest, en óf de stadsmeier tevens ambtenaar was van de abt van Sint-Vaast. Laten wij eerst deze laatste bewering op haar waarde onderzoeken.

De heer Van Acker identificeert dus de *villicus* of *maior*, die namens de abt de gelden en de panden in de stad ten behoeve van de abdij inzamelde ⁶¹, met de *maior* die, samen met de schepenen der stad, in 1111 voor de graaf van Vlaanderen ter verantwoording werd geroepen voor het gebrek aan inschikkelijkheid door de Atrechtanaren bij de betaling van de tol aan Sint-Vaast betoond. Bij deze daging voor het hof van de graaf zullen de schepenen van Atrecht wel alles in het werk hebben moeten stellen om voltallig aanwezig te zijn. Toch tellen wij slechts elf namen, terwijl het voor de hand ligt dat er twaalf schepenen waren. Of het zou moeten zijn dat *maior* Hugo, die de rij sluit, tot de schepenen werd gerekend ⁶². Dat dit inderdaad zo was, duidt een brief van enkele jaren later aan waarin paus Paschalis een scheidsgerecht van twaalf Atrechtse burgers instelt om te oordelen over de afbakening van het oude en het nieuwe gedeelte der stad ⁶³. Hier begint de opsomming met Hugo *maior*, terwijl wij uit de andere namen enkele herkennen als de schepenen uit 1111. Zeer waarschijnlijk vormden deze twaalf burgers het college van stadsschepenen, en

(58) E. H. Lestocquoy was het te doen om een ontkenning van filiatie tussen het Atrechtse stadspatriciaat en een stelletje landlopers. Perroy van zijn kant minimaliseerde de cesuur door de Noormannen veroorzaakt in de ontwikkeling van een stad als Atrecht.

(59) *A. w.*, 105 vlg. Over de « domaniale » theorie, VAN WERVEKE, *Kritische Studiën*, 44-45.

(60) *A. w.*, 123-124.

(61) Over hem GUIMANN, 201, 205, 215, 220, 223, 228.

(62) Daar VERCAUTEREN, *Actes*, 132, nr 52 voor het eerst een goede lezing geeft van de betreffende zinsnede, zijn de opmerkingen, vóór 1938 over deze *maior* gemaakt, waardeloos.

(63) D'ACHÉRY, *Spicilegium*, III, 463 (ad 1113-1114). Vgl. GUESNON, *Arras*, 215-216.

zelfs al deden zij dat niet, dan komt de ware functie van *maior* Hugo, burger van Atrecht, hier toch duidelijk tot uitdrukking. Hugo was één der schepenen, en wel de eerste schepen, de schepen-burgemeester. In de oorkonde van 1111 wordt hij voluit genoemd Hugo *maior de gilda eorum*, dat is hoofd van de schepenen, of beter nog van de burgers⁶⁴. Men moet hem vergelijken met de *maior communis* te Sint-Omaars^{64bis}, de *prefectus amicitiae* te Aire⁶⁵ en de *maior communiae* te Saint-Quentin of Péronne⁶⁶. Zo iemand werd, met de schepenen, direct of indirect door de burgerij gekozen. Tegenover de zuiver domaniale instellingen vertegenwoordigde de schepen-president iets nieuws, zoals ook het getal van twaalf schepenen verschilde van het getal van zeven rechters, dat de *villa* doorgaans kende. In ieder geval waren het ambt van schepen-burgemeester van Atrecht en dat van meier van Sint-Vaast twee verschillende functies.

Zo zijn wij intussen gekomen bij de tweede vraag die wij ons naar aanleiding van het betoog van de heer Van Acker hebben gesteld: heeft de abdijstad Atrecht steeds dezelfde schepenbank gehad? Let wel, dat een bevestigend antwoord op deze vraag niet eens meer kan leiden tot een aanvaarding van de domaniale en abbatiale oorsprong van de grafelijke stadsschepenbank van Atrecht, aangezien het aanvullende argument betreffende de identiteit van de stadsmeier en de bode van de abt is ontzenuwd.

Het is duidelijk dat men bij het bepalen van de loop van de muren der stad Atrecht geen rekening heeft gehouden met de bestaande bestuurlijke indelingen. Het volstaat te wijzen op het deel van de bisschoppelijke heerlijkheid, de *Strata*, dat binnen de stadsmuur was opgenomen, ofschoon daar tot in 1177 uitsluitend door bisschoppelijke instanties werd recht gesproken. Op het gebied van de abdij van Sint-Vaast was de stadsmuur tevens de grens van het oudst bekende ressort der stadsschepenen. Maar was die muur daar dan wél getrokken langs de afscheidingen van de bestaande domeinen?

Ongetwijfeld niet. In het Zuiden bijvoorbeeld had de stadsmuur het domein Hééz in twee stukken gesneden. Op die wijze was het gehucht Hairunval, dat tot dicht bij het castellum van Sint-Vaast reikte, bij het schependom van Atrecht getrokken, na te zijn afgesneden van het *territorium* dat onder de vierschaar van Hééz bleef ressorteren⁶⁷. Wie weet of het resterende gebied van Sint-Vaast bin-

(64) Hugo was dus rechter en geen maner. De *villicus* van de abt was in geen geval rechter.

(64 bis) GIRY, *S. Omer*, 171-173.

(65) BERTIN, *Aire-sur-la-Lys*, 36 en 371 vlg. Hij stond tegenover de *prefectus comitis*, waarover op blz. 197.

(66) L. HORDRET, *Histoire des droits anciens et des prérogatives et franchises de la ville de Saint-Quentin*, Paris 1781, 198, par. 16 (ad 1195); P. MALICET, *Les institutions municipales de Péronne sous l'ancien régime*, Paris 1912, 155, par. 3 (ad 1209).

(67) GUIMANN, 252: *Ad villam quoque Hadis pertinet --- XXVII sol. et III obol. in Hayrunval, quos qui debeat retro invenies, in capitellis illos quos infra muros Atrebate urbis habet sanctus Vedastus*, nl. blz. 217-218: *In Hairunval*. Vgl. n. 45.

nen de stadsmuur niet oorspronkelijk behoorde tot één of meer van de overige zes abbatiale vierscharen, die in het *suburbium* van de stad kwamen te liggen.

Toch is het evengoed mogelijk dat de stadsmuur, behalve stukken van andere domeinen, ook een *villa* omsloten hield, die dan als geheel in de stad was opgegaan. Misschien was dat wel het Neuilly (*Nobiliacus*) uit de oude teksten, dat later de naam (Atrecht) overnam van de vroegere *civitas* ten Westen van de nieuwe abdijstad⁶⁸. Maar ook in dat geval blijft het een feit dat er geen organische groei is geweest van één domein van Sint-Vaast naar één stadsressort. Dat gebrek aan geleidelijkheid kan men ook aflezen uit de reeds door zo velen aangehaalde oorkonde van 1111⁶⁹. Volgens die oorkonde weigerden de Atrechtenaren op de maningen van de tolgaarder van de abdij in te gaan zolang niet ten minste twee van hun eigen schepenen bij de koopovereenkomsten aanwezig waren. Zij protesteerden bij monde van hun schepenen, *quorum pars theloneum debebat*, hetgeen beduidt, dat enkele schepenen persoonlijk vrij waren, en dus niet als horige of als *homo de generali placito* tot de *familia* van de abdij behoorden⁷⁰. Natuurlijk ging het initiatief tot die weigering uit van degenen die de tol verschuldigd waren, van hen dus die niet tot het domein van de abdij behoorden. Hier dus weer een element dat pleit tegen een vereenzelviging van de schepenbank van het domein en de stedelijke vierschaar, tegen de continuïteit dus van de rechterlijke instellingen te Atrecht.

De oorkonde van 1111 dagtekent uit de eerste maanden van de regering van Boudewijn VII. Er wordt in gezinspeeld op een eed van trouw, die de schepenen reeds eerder aan de graaf hadden gezworen, uiterst waarschijnlijk bij gelegenheid van de installatie van de graaf te Atrecht zelf, op 6 October van dat jaar⁷¹.

Toen bestond de Atrechtse schepenbank dus ook al. Het is trouwens bekend dat de onmiddellijke voorganger van Boudewijn VII, Robert II, de stadsmuur rondom Atrecht had laten bouwen⁷². De graaf van Vlaanderen had dus, waarschijnlijk samen met de heren ter plaatse, het ambtsgebied van de Atrechtse schepenen afgepaald. De juiste toedracht van zaken ontsnapt ons bij gebrek aan enigerlei

(68) Deze en dergelijke problemen kunnen pas tot een oplossing worden gebracht na een diplomatische studie van de vroegste oorkonden van Sint-Vaast. De uitstekende verhandeling van Kan. Fournier in de *Bulletin de l'Académie d'Arras*, 1943/44 (zie ook *Bulletin de la Commission des Monuments historiques du Pas-de-Calais*, VII, 2e afl.) is een eerste stap. Een blik op de facsimiles bij Guiman, uitg. Van Drival, is voldoende om ervan overtuigd te zijn dat er nog meer oudere diplomaten zijn vervalst in Sint-Vaast. Vgl. PH. GRIERSON, *La maison d'Evrard de Frioul et les origines du comté de Flandre*, in *Revue du Nord*, XXIV (1938), n. 48.

(69) VERCAUTEREN, *Actes*, 131, nr 52.

(70) DOEHAERD, *a.w.*, 38-40.

(71) VERCAUTEREN, *a.w.*, xviii.

(72) LESTOCQUOY, *Etapes*, 177.

documentatie⁷³. Het meest waarschijnlijk acht ik het, dat er zich in de loop der eeuwen dicht bij Sint-Vaast een handelsnederzetting had gevormd, samengesteld uit de autochthone bevolking van het abbdijdom en een aantal lieden die niet in een verhouding van afhankelijkheid stonden tot Sint-Vaast, maar die, wegens de economische nadelen die hun die vrijheid opleverde, het roerigste en meest toonaangevende element vormden van de stedelijke bevolking. Zij stuurden aan op juridische autonomie en bij één der vele botsingen met de abbdij kwam de landsheer, waarschijnlijk Robrecht II, tussen beide en bewerkte een schikking ten gevolge waarvan het stedelijk gebied werd afgebakend⁷⁴ en de toonaangevende burgers werden verenigd in een schepenbank die in de eed stond van de graaf.

Onmiskenbaar is dus de grafelijke inmenging bij de geboorte van de stedelijke vierschaar van Atrecht. Het was een nieuwe vierschaar, die ongetwijfeld van de aanvang af in naam van de graaf zal hebben recht gesproken.

Hoe heeft de graaf de kloosterlingen van Sint-Vaast kunnen bewegen, hem de rechtspraak over de handelsnederzetting nabij de abbdijgebouwen af te staan? Deze vraag hebben de historici zich tot op heden nooit gesteld, omdat zij zich niet hebben gerealiseerd dat in de stad Atrecht de eigenlijke grond- tevens gerechtsheer, schijnbaar tegen alle recht in, niet alleen uit zijn heerlijkheid, maar zelfs in een gedeelte van die stad uit de uitoefening van de grondrechtspraak werd gedrongen, en zulks door iemand die daar ter plaatse zelf geen heer was.

Het valt allereerst op dat Sint-Vaast juist in het stadsdeel rondom de twee markten, in de kern dus van de handelsnederzetting, behalve de hoge en lage heerlijkheid, ook nog de grondrechtspraak had moeten derven⁷⁵. Wij zouden ons dus wel sterk moeten vergissen, als niet juist in het stedelijk-economische karakter van de Atrechtse agglomeratie de reden moet worden gezocht van de genoemde substitutie van de abbatiale door de grafelijke rechtspraak. Wij weten dan dat het een algemene gewoonte was dat de voogd of de landsheer zich in de kerkelijke heerlijkheden de uitsluitende rechtspraak voorbehield over de vreemdelingen⁷⁶.

(73) Wij weten niet of die documentatie steeds heeft ontbroken. Men twist over de vraag of Wiman alles zegt wat hij wist en ziet daarbij over het hoofd dat Wiman zelf ergens verklaart: *Tutius est silere quam loqui* (GUIMANN, 101).

(74) Ik heb het hier uitsluitend over de abbdij omdat de nieuwe stad Atrecht in hoofdzaak rondom Sint-Vaast is ontstaan.

(75) Dit blijkt uit enkele kaarten in de Archives départementales te Arras, in de serie A op dat archief.

(76) Zo de voogd in de heerlijkheid van Blandinium te Harnes in 1070 (GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*, 213, nr 116; vgl. blz. 47). In 1132 verwierf de abbdij van Longpont enige goederen te Longpont. De schenker mocht geen rechtspraak uitoefenen over de geestelijken van Longpont en hun horigen. Doch *in omnibus locis poterit forisfacta sua accipere de alienis*, zo zegt de oorkonde van Ioslenus, bisschop van Soissons, over deze gift (Parijs, Bibliothèque Nationale, mss. coll. Grenier, nr 289, eerste charter). — Hetzelfde bepaalt de Franse koning in 1145 voor de Premonstratenzers: de abbdijgrond is *liberum ab omni justitia et consue-*

Was er dan geen reden voor de graaf zijn vierschaar op te zetten in een heerlijkheid, waar, zoals wij vaststelden, juist de vreemdelingen de boventoon waren gaan voeren zodat zij de rechtspraak naar hun hand konden zetten.

Tot twee maal toe heeft dus de graaf van Vlaanderen de immuniteit van de machtige Sint-Vaastabdij kunnen verbreken; een eerste maal door zijn vierschaar op te richten in de stad Atrecht; een tweede maal door het halsrecht over de heerlijkheden van Sint-Vaast voor zich en zijn instanties — waaronder de Atrechtse vierschaar — te reserveren⁷⁷.

In het hoofdstuk «stedelijke gerechten» zullen wij daarom met de mogelijkheid rekening moeten houden dat de graaf ook in andere heerlijkheden de hand heeft gelegd op de rechtspraak over de agglomeraties met een stedelijk-economisch karakter.

Nu zou ik nog een ogenblik willen nagaan of de graaf er overal in geslaagd was, het halsrecht over kerkelijke heerlijkheden binnen zijn landsheerlijk gebied voor zich op te eisen.

In ieder geval is bijvoorbeeld het bisschoppelijk kapittel te Atrecht niet een dergelijke behandeling vanwege de graaf te beurt gevallen. Ofschoon de stadsmuur van de nieuwe stad Atrecht ook een gedeelte van de kapittelgoederen omsloten hield, hebben de stadsschepenen daar lange tijd geen, en, zoals wij reeds vaststelden, sedert 1177 alleen in beperkte mate jurisdictie gehad. De overdracht van de hoge justitie over dat stuk grond ging trouwens gepaard met bepaalde beloften van de zijde van de graaf. De inlossing van die beloften werd dan nog nauwlettend gadeslagen⁷⁸. Bovendien heeft de graaf zijn aanspra-

tudine ... sed in exteris hominibus ... justitias et forisfacta nobis EX INTEGRO retinemus (Ibidem, coll. Grenier, nr 267, fol. 107). — In 1229 Juni schonk de heer van Apia in een bepaald dorp alle rechten aan de abdijs van Saint-Michel-en-Thiérache; *sed si extraneus furtum, homicidium, mesleiam vel aliud delictum evidens fecerit, illud potero emendare* (Parijs, Bibliothèque Nationale, manuscrit latin 18375, fol. 132 v°). — Zo kon een heer natuurlijk ook afstand doen van zijn jurisdictie over de vreemdelingen, maar dan deed hij dit uitdrukkelijk. Zo bijvoorbeeld ontving St. Vincent te Senlis in 1113 de helft van het domein Erlons, *cum extraneis hominibus in eadem villa manentibus* (Ibidem, mss. Grenier, nr 267, fol. 21).

(77) Eén heerlijkheid van Sint-Vaast maakte een merkwaardige uitzondering op die regel. Saily lag blijkbaar noordelijk genoeg, opdat Sint-Vaast er ongestoord de hoge justitie kon uitoefenen. Vandaar de naam *Allodium (le Pays d'Alleu)* voor die heerlijkheid.

(78) In 1188 volgde een bevestiging, tevens herhaling van de overeenkomst van 1177, door de pauselijke legaat Hendrik, bisschop van Albano (J. RAMACKERS, *Papsturkunden in Frankreich, Neue Folge, 3. Bd., Artois*, in *Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philol.-hist. Klasse, 3. Folge, nr 23* (Göttingen 1940), 228, nr 172). In 1191 werd Philips van de Elzas op diens doorreis te Rome door paus Clemens III ter verantwoording geroepen over een blijkbaar aanvullende (niet meer voorhanden zijnde, overigens onbekende) keur, die hij aan Atrecht had verleend en waarin de zegenschap van de Atrechtse schepenen zo veralgemenend was geformuleerd, dat zij een inbreuk op de immu-

ken op de bloedban tot dat stukje kapitteldomein beperkt⁷⁹.

Men kan hierbij aanvoeren dat de zegepraal op Sint-Vaast, wegens de overgrote rijkdom van die abdij, aan de graaf de nodige voldoening had geschonken. Men zou hier evenwel ook een poging kunnen zien om de bestaande hiërarchie op kerkelijk gebied tussen het bisschoppelijk kapittel en de abdij van Sint-Vaast ook op wereldlijk gebied tot uitdrukking te doen brengen. Het kan ook zijn dat er van de zijde van het kapittel meer weerstand werd geboden, want zo het mogelijk was dat de landsheer zonder meer bepaalde dat een abdij over haar goederen voortaan de middelbare rechtsmacht uitoefende⁸⁰, zo kon het evengoed gebeuren dat de landsheer bij de kloosterlingen een weigering opliep om de hoge rechtsmacht over hun landgoederen prijs te geven.

Over het algemeen moet de verschuiving van jurisdictie in de kerkelijke heerlijkheden wel hetzelfde beeld hebben opgeleverd als die in de heerlijkheden van de adel. De kloosters met gering grondbezit zullen van het halsrecht bijna even ongemerkt afstand hebben gedaan als de kleinere adel. Bovendien waren deze kloostergoederen te eng verbonden met hun omgeving om daarvan in enig opzicht te verschillen. Met een voorbeeld zou ik dit tot slot willen illustreren. Wij kunnen ons zo goed voorstellen dat het geval, waar het hier om gaat, juist de gewone gang van zaken weergeeft, zoals die zich voordeed bij verreweg de meeste toenmalige heerlijkheden, of zij nu aan de kerk behoorden dan wel aan de een of andere leek. Dat het, zoals in dit geval, tot een proces kwam, moet als een hoge uitzondering worden beschouwd.

In 1321 deden de nonnen van Sainte-Colombe te Blandecques ridder Pierron van Wittes een proces aan. De nonnen, die te Wittes belangrijke bezittingen hadden, betoogden dat Pierron van hen *le contee de Witeque* hield. Ridder Pierron daarentegen hield staande dat hij niets met de rechtsmacht, *contés* genaamd, in dat dorp had te maken, dat hij er echter wel *le visconté* uitoefende, maar dat hij deze jurisdictie overigens in leen hield van de gravin van Artois en niet van het klooster van Blandecques.

Kostelijk is het dan hoe de twee partijen enkele weken achtereenvolgens elkander heen redeneerden. Pierron beweerde aanvankelijk, dat *contés* hoge justitie betekende, iets waartegen de wederpartij blijkbaar niets kon inbrengen. Pierron verklaarde ook, nooit meer dan middelbare jurisdictie te hebben gehad: *chest du sanch* (= verwonding), *du larron, de 1x sous et de desous*.

Eindelijk kwam de abdij met haar bewijsstukken. Eén van de oor-

nitias ecclesiastica van de bisschop scheen in te houden (Ibid., 238-240, nrs 179 en 181). Enkele dagen nadien bevestigde de paus de oorkonde van de bisschop van Albano (Ibid., 239, nr 180).

(79) ESPINAS, *Artois*, I, 279-280, nr 109.

(80) J. DE PAS, *Analyse d'une chronique du 18me siècle sur l'abbaye de Clairmarais*, in Bulletin de la Société des Antiquaires de la Morinie, X (Saint-Omer 1897-1902), 269 (ad 1359).

konden, die ter tafel werden gebracht, dateerde reeds van 1189. Daarin bevestigde de toenmalige burggraaf van Bergen, dat zijn vader aan de abdij van Blandecques eertijds het *comitatus* te Wittes had overgedragen. In een andere oorkonde, uit het jaar 1197, bekrachtigde Boidin van Haverskerke de belening ten behoeve van zijn zoon van het *comitatus* te Wittes door diezelfde abdij. De graaf van Vlaanderen en de bisschop van Terwaan tenslotte had een en ander in het jaar 1201 bevestigd. Ook zij hadden de jurisdictie over Wittes *comitatus* genoemd⁸¹.

Deze oorkonden maakten de partijen niet wijzer, zodat men aanvankelijk overging tot een getuigenverhoor. Een tachtigjarige die naar zijn zeggen steeds te Wittes had gewoond, verklaarde dat hij de heer van Wittes nooit de hoge justitie had zien uitoefenen. Ook dit bracht de partijen niet dichter bij een oplossing. Integendeel. Pierron ging nu betogen dat *differense est entre conté et visconté, car contés comprennent toute justice haute et basse, et visconté comprennent tant seulement amande de lx sous et de dessous*; verder dat er in de oorkonden van de abdij geen sprake was van *visconté*.

Ten einde raad legde men de kwestie voor aan het grafelijk hof. Het rapport over deze aangelegenheid vermeldt niet wat er verder werd beslist. In ieder geval kwam het rapport in het grafelijk archief vergezeld van de volgende, gelijktijdige apostille, waarschijnlijk afkomstig van een lid van het grafelijk hof: *que la conté et viconté de Witeke doivent estre tuit compez pour un et que la dicte contez content la dicte viconté*⁸².

Degene die dit schreef, was blijkbaar één der weinigen die voelde in welke richting de oplossing van dit vraagstuk moest worden gezocht: in de overeenstemming namelijk van het 12e-eeuwse begrip *comitatus* en het 14e-eeuwse begrip « viscontiere » justitie.

Laten wij de balans opmaken van de in dit deel bereikte resultaten die ook voor het vervolg bruikbaar zijn.

In de tweede helft der 12^e eeuw, vooral in de achtste dekade van die eeuw, had de graaf van Vlaanderen de jurisdictie van een groot aantal kerkelijke en wereldlijke heren beperkt, zodoende meer ruimte scheppend voor zijn eigen rechterlijke instanties. Aan deze uitbreiding van de grafelijke macht was een periode voorafgegaan, waarin de graaf overal waar hij niet over compact landbezit beschikte, aan de Zuidelijke en Oostelijke periferie van zijn graafschap, voor een aaneenliggend geheel van heerlijkheden stond. In die periode golden zijn kasselrijgerechten daar alleen voor een aantal, steeds kleiner wordende groepjes eigenerfden (*allodiarrii*). In de voormalige gouw van Atrecht was zelfs deze rechtspraak over de eigenerfden door de grote, plaatselijke heerlijkheden geabsorbeerd, zodat daar een grafelijke, centrale vierschaar ontbrak.

(81) Voorzover ik weet, is geen dezer oorkonden in origineel of in een ander afschrift bewaard.

(82) Arras, Archives départementales, A 947.

Vóór de tweede helft der 12e eeuw was daar de rechtspraak dus uiteengevallen in een groot aantal cellen. Het moet hieraan worden geweten dat juist in die streken het schoutambt niet bestond. Deze publieke ambtenaar had plaats gemaakt voor de meier en de *prévôt*.

Men kan zich afvragen wanneer de publieke rechterlijke organen op een dergelijke wijze door de heerlijkheden overwoekerd waren geworden.

Ik zie geen kans, hierop een afdoende antwoord te geven. Over de machtigste heren hebben wij nog wel vrij vroege inlichtingen, maar het gaat er nu juist om, op welk tijdstip of op welke tijdstippen er een zodanige versnippering van heerlijkheden had plaats gegrepen, dat de *alodiarius*, en met hem het ordinaris-gerecht d.w.z. het grafelijk gerecht in de verdediging was gedrongen. Dat dit vóór de tweede helft der 11^e eeuw gebeurd was, staat wel vast⁸³. Van dan af begint trouwens de documentatie over de rechterlijke instellingen weer rijker te vloeien, en in die documentatie ontbreekt ieder spoor van een schout in de zuidelijke en oostelijke randgebieden van het graafschap, terwijl oude documenten aantonen dat deze instelling, althans in het Zuiden, nog in de 9^e eeuw had bestaan⁸⁴.

(83) Zie hierna, blz. 162.

(84) In oorkonden voor Sint-Bertijns te Sint-Omaars uit de jaren 685, 723, 745, 808 en 812 komen *centenarii*, in een diploma van 708 een *vicarius* onder de getuigen voor (GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*, I, 17, nr 5; 29, nr 13; 32 en 34, nr 15; 44, nr 23; 45, nr 24; 22, nr 9). Omstreeks het midden der 9e eeuw trad een zekere *Zoppo vicarius* te Sithiu in het klooster (GUÉRARD, *S. Bertin*, 109-110, Folq. lib. III, nr 28). Deze *vicarius* schijnt goederen bezeten te hebben te Sempy in het Zuiden van de gouw van Terwaan (GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 57, nr 33 en 67, nr 37). Het vermoeden schijnt gewettigd te zijn dat deze ambtenaren dikwijls hun standplaats daar hadden waar de rechtshandeling zich afspeelde (meestal nabij Sithiu dus), niet noodzakelijk waar het object der rechtshandeling zich bevond (vgl. de oorkonden *ibid.*, 44-45, nrs 23 en 24).

De vermelding van een *vicaria* van Doornik in een oorkonde van 909 (CHAMPOLLION-FIGEAC, *Documents inédits de la Bibliothèque royale*, I, 478) is waarde loos, omdat deze oorkonde te Tours werd geschreven. Evenmin is er iets aan te vangen met de bekende, zeer oude vermeldingen van *tribuni* en *sacebarones* resp. te Doornik en te Sithiu.

TWEEDE DEEL

**DE GRAFELIJKE REGIONALE
SCHEPENBANKEN EN HUN MANERS**

In de loop der 12e eeuw had de graaf dus zijn jurisdictie uitgebreid ten koste van de heerlijkheden in zijn landsheerlijk gebied. Zo schiep hij meer ruimte voor zijn eigen rechterlijke organisatie. Nieuwe typen van gerechten kwamen daarom tot stand¹. Maar er was één type van rechtbank dat in Vlaanderen reeds van oudsher bestond, de territoriale schepenvierschaar. Zij was ouder dan de mannengerechten, de keurheren en de stedelijke schepenbanken. Zij kon zelfs, in tegenstelling tot het grafelijke hofgerecht, bogen op directe Karolingische antecedenten.

In Vlaanderen kon men de oude regionale gerechten onderscheiden in kasselrijschepenbanken en ambachtsschepenbanken.

Een kasselrij kon uit verschillende ambachten zijn opgebouwd. Het ambacht kon echter ook zijn losgemaakt uit het kasselrijverband en een nieuwe kasselrij zijn gaan vormen. Dan werd de ambachtsschepenbank tevens kasselrijschepenbank.

Wij zullen de regionale schepenbanken kasselrij voor kasselrij bestuderen, de kasselrij zijnde de territoriale eenheid waarin het graafschap Vlaanderen op rechterlijk, tevens militair en bestuurlijk gebied was verdeeld. Dit althans is de gebruikelijke en juiste definitie van het begrip « kasselrij ». Wij zullen ons streng aan deze definitie houden, zo streng zelfs dat wij weldra zullen bemerken dat Vlaanderen minder kasselrijen omvatte dan men gewoonlijk meent. In het voorgaande deel bijvoorbeeld hebben wij reeds kunnen vaststellen dat er te Atrecht geen kasselrijschepenbank bestond. Het justitieel bestel rondom Atrecht heeft ons ook geleerd van welk belang het grafelijk grondbezit was in de rechterlijke organisatie van Vlaanderen. Men kon zelfs de rechterlijke organisatie binnen de zone van het grafelijk grondbezit stellen tegenover die daarbuiten.

In een eerste hoofdstuk zal nu de rechterlijke organisatie worden besproken van de kasselrijen die met een deel binnen, met een ander deel buiten die zone waren gelegen. In dit geval verkeerde de kasselrij van Sint-Omaars, de voortzetting van de gouw van Terwaan. Daar waar zij aanzienlijk grafelijk grondbezit herbergde, had die kasselrij een kraag achtergelaten van vijf à zes kleinere kasselrijtjes van jongere datum, die achtereenvolgens van de burcht van Sint-Omaars waren losgemaakt. Deze kasselrijtjes, elk met hun eigen gerecht, zullen in de drie daaropvolgende hoofdstukken worden behandeld. In het laatste van die drie hoofdstukken komt dan nogmaals de definitie van het begrip « kasselrij » aan de orde. Wij zullen er vaststellen in hoeverre de zone waar de graaf geen noemenswaardige domeinen bezat, verdeeld was in rechtskringen die de naam « kasselrij » verdienden.

(1) Zie het volgende deel « Nieuwe gerechten en hun maners ».

In een ander drietal hoofdstukken zullen de kasselrijen uit het Noorden van het graafschap worden bestudeerd. Tot besluit zal de herkomst van de hier behandelde instellingen worden onderzocht.

Ons onderzoek zou onvolledig zijn geweest, als wij er niet de grafelijke ambtenaren bij de territoriale schepencolleges in hadden betrokken. Doorgaans pasten bij deze gerechten ambtenaren van het soort dat de franstalige historicus « officiers d'ancien style » pleegt te noemen, gerechtsofficieren namelijk, die in tegenstelling tot de baljuwen, reeds vóór de tweede helft der 12^e eeuw bestonden en hun ambt erfelijk hadden weten te maken. Zij hebben aan de rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen dat aspect gegeven van een mozaïek, waarin moeilijk enig historisch perspectief kan worden geschapen. De grote verscheidenheid reeds van namen, waarmee men die « officieren van den ouden stempel » placht aan te duiden, is kenschetsend. De historische wetenschap heeft aldus in de Vlaamse twaalfde eeuw de volgende grafelijke gerechtelijke ambtenaren kunnen onderscheiden: burggraven, schouten, *prévôts*, meiers, ammans, *laïci præpositi*, *tribuni*, *prefecti*, *precones*, en, zo men wil, « crichouders ». Men dient er rekening mee te houden dat in onze opsomming namen voorkomen, waarmee diverse ambtenaren van verschillende rang en soort plachten te worden aangeduid, waar dan weer tegenover staat dat verschillende namen soms één begrip dekten. Toch kan een onderzoek naar deze ambtenaren (waarvan het meerendeel nog niet op wetenschappelijke wijze werd bestudeerd) weer nieuw licht werpen op de Vlaamse rechterlijke organisatie als geheel.

Omdat wij de rechterlijke organisatie in Vlaanderen van zoveel zijden tegelijk benaderen, waarvan twee (de bloedban en het grafelijk domein) tot nu toe niet of nauwelijks werden vermoed, is het misschien overbodig op te merken dat de resultaten waartoe wij zullen komen, afwijken van de tot op heden gehuldigde. Dit neemt niet weg dat er uitdrukkelijk aan dient te worden herinnerd hoeveel nut dit deel heeft getrokken uit twee monografiën over twee van de belangrijkste der hier behandelde instellingen. Ik mag namelijk van geluk spreken, dat de schepenbanken in de kasselrijhoofdsteden reeds door prof. Ganshof werden besproken in zijn *Recherches sur les tribunaux de châtelainie en Flandre*. Ook het boek van wijlen W. Blommaert over *Les châtelains de Flandre* heeft mij veel werk bespaard. Men moet er echter wel op letten dat de titel van Blommaerts monografie eer misleidend is. Eigenlijk wilde Blommaert slechts enkele burggraven van een bepaald type bestuderen. Dit type heeft hij intussen zo goed gereconstrueerd, dat hier bijna geheel kan worden volstaan met een samenvatting van de resultaten van zijn onderzoek over de burggraven van Gent, Brugge, Sint-Omaars en Rijsel².

(2) Blommaert's opvattingen over de burggraven van Douai kan ik niet delen (vgl. blz. 176). Nog meer dan in het hoofdstuk over de burggraaf van Rijsel, verward Bl. daar de competentie van het ambt aan de éne zijde, de macht van de ambtsdrager als privaat persoon aan de andere zijde.

HOOFDSTUK I

DE KASSELRIJEN VAN SINT-OMAARS, RIJSEL EN DOORNIK

De taak van de historicus zou aanzienlijk zijn vergemakkelijkt, als niet de grens van het massale grondbezit dat in handen was van de graaf, op sommige plaatsen zo weinig scherp was getekend en bovendien nog dwars door de bestaande, bestuurlijke ressorten heen liep. Het beste voorbeeld van die ingewikkelde toestand wordt geboden door de kasselrij van Sint-Omaars. De problemen namelijk, die moeten worden opgelost om tot een nader inzicht te komen van de rechterlijke organisatie aan weerszijden van de Aa zijn zo merkwaardig, dat zij, ofschoon reeds aangesneden in het vorige deel³, in dit eerste hoofdstuk op de voorgrond zullen worden geplaatst. Het resultaat van dit onderzoek zal aan het eind nog nauwelijks enige aanvulling behoeven uit de bestudering van de andere kasselrijen die men hierboven in het opschrift vindt.

De kasselrij van Sint-Omaars was de voortzetting van de gouw van Terwaan. Na het einde der 9^e eeuw had Terwaan als gouwcentrum plaats gemaakt voor wat men het *castellum sancti Audomari* zou kunnen noemen⁴.

In de loop der eeuwen verloor de gouw of kasselrij van Sint-Omaars aan de periferie min of meer grote stukken, in het Zuiden ten behoeve van machtige grafelijke vazallen⁵, in het Noorden ten behoeve van de jongere landsheerlijke bestuursressorten die uit haar waren voortgekomen.

Zoals reeds in het vorige deel is aangetoond, werd het Zuiden van het graafschap Vlaanderen, de stad Sint-Omaars inbegrepen, in 1212 bij het Franse zg. kroondomein gevoegd. Het deel van de kasselrij van Sint-Omaars, dat ten Noord-Oosten van de Aa en de Nieuwe Gracht was gelegen, bleef aan Vlaanderen. De burggraaf van Sint-Omaars, die nu in dienst was gekomen van de nieuwe graaf van Artois, had evenwel nog bijna een eeuw nodig, om aan de toestand te wennen, en af te zien van zijn rechten in het geamputeerde deel van zijn ressort. Dit deel, dat dus bij Vlaanderen was gebleven, bestond

(3) Blz. 33 vlg.

(4) Over de versterking van Sint-Omaars op het einde der 9e eeuw: ESPINAS, *Deux fondations*, 33 vlg.

(5) J. DHONDT, *Recherches sur l'histoire du Boulonnais et de l'Artois aux IXe et Xe siècles*, in *Mémoires de l'Académie d'Arras*, 4e s., I (Arras 1941/42), 13.

nog uit twee ambachten: eerst in de uiterste Noord-Oosthoek het ambacht van Belle (Bailleul), dat reeds tot op zekere hoogte een eenheid uitmaakte vóór de scheiding van Vlaanderen en «Artois»; vervolgens het gebied dat overbleef en waarvoor men nog een naam moest vinden. Men zou dit gebied in de loop van de 13^e eeuw, niet geheel ongemotiveerd, het «ambacht van Sint-Omaars» noemen ⁶.

Het gebied door de ambachten van Belle en Sint-Omaars gevormd, had dezelfde contouren als de rechtskring die toentertijd was toegetmeten aan de zg. Hoop van Hazebroek. Daarover aanstonds meer.

Merkwaardig mag het heten, dat de kasselrij van Sint-Omaars alleen daar waar zich belangrijk grafelijk grondbezit bevond, plaats maakte voor uit haar gebied afgescheiden, nieuwere kasselrijen, zoals die van Burburg, Bergen, Veurne, Ieper, Kassel en, als men wil, ook het ambacht van Belle. De burggraven van die jongere rechtskringen waren aanvankelijk ondergeschikte ambtenaren geweest; en ondergeschikte ambtenaren over grotere gebieden bezat de graaf alleen daar waar hij aaneenliggend grondbezit had ⁷. De afbrokkeling van de kasselrij van Sint-Omaars ten behoeve van nieuwe kasselrijtjes bleef naar het Zuiden toe staan voor de lijn waar het compacte grafelijke landbezit ophield. Wat aan het centrum Sint-Omaars gehecht bleef, was in de eerste plaats het gebied waar grafelijke landerijen geheel ontbraken — het reeds genoemde baljuwschap van Sint-Omaars — in de tweede plaats een overgangsgebied tussen beide, het zg. Ambacht van Sint-Omaars, waar de graaf slechts enclaves bezat.

De geschiedenis van de kasselrijschepenbank in de burcht van Sint-Omaars is er een geweest van voortdurende beperkingen; beperkingen in «Gerichtsgemeinde», beperkingen in rechtsmacht.

In het vorige deel zagen wij, hoe de grafelijke schepenen in het gebied dat na de 12^e eeuw «baljuwschap van Sint-Omaars» zou worden genoemd, in de 12^e, uiterst waarschijnlijk ook reeds in de 11^e eeuw, alleen nog recht spraken voor kleine, verspreide groepjes eigenerfden. Het gerecht verloor nog meer van zijn betekenis bij het voortdurend slinken van het aantal eigenerfden. Het verstarde allengs tot een soort kadastrale instelling voor de zg. *francs-alleux* ⁸. Die *francs-alleux* waren op het einde der 17^e eeuw in het bezit van slechts 129 lieden, de Sint-Bertijnsabdij, het kapittel en een aantal burgers van Sint-Omaars niet meegerekend ⁹.

Opmerkelijk is het, dat zulke *francs-alleux* ten Noorden van de Aa en de Nieuwe Gracht, in het «Vlaamse» deel dus van de kasselrij van Sint-Omaars, niet bestonden, behalve dan juist in het grensdorp Blaringem, dat bij de verdeling van 1212 slechts gedeeltelijk bij het baljuwschap van Sint-Omaars was getrokken, en dus voor een deel bij Vlaanderen was gebleven ¹⁰. Grootgrondbezit en eigenerfden slo-

(6) KOCH, *Cassel et Bailleul*, 11-21.

(7) Het woord «aaneenliggend» werd reeds door I.H. Gosses gebruikt.

(8) PAGART D'HERMANSART, II, 125-146.

(9) *Ibid.*, 140.

(10) KOCH, *a.w.* 19 en 24. MEYERS, *Ligurisch erfrecht*, II, 6. Ook troepten

ten elkander uit; er was geen sprake meer van *francs-alleux*, waar de eerste sporen begonnen van grafelijke domeinen¹¹.

De competentie nu van die «allodiaal» geworden schepenbank van de kasselrij van Sint-Omaars ging in de 14^e eeuw niet verder dan de middelbare jurisdictie. De hoogste geldboete, die dit college mocht opleggen bedroeg 60 schellingen¹². Na de uiteenzettingen in het vorige deel, kunnen wij daarom besluiten dat deze vierschaar, voortzetting van de schepenbank in de karolingische gouw van Terwaan¹³, tot in de 12^e eeuw de hoge competentie deelachtig was geweest, maar, na de grafelijke vrede, slechts gerechtigd was gebleven de banboete van 60 schellingen op te leggen alsmede dieven te vonnissen, twee attributen van een in die tijd achterhaalde opvatting van de zg. grafelijke rechtsmacht. De graven van Vlaanderen uit de 12^e eeuw achtten zich niet verplicht het halsrecht te geven aan een vierschaar waarvan het ambtsgebied in geen verhouding stond met de te klein geworden «Gerichtsgemeinde»¹⁴.

Er zijn geen bewijzen voorhanden, dat de burggraaf van Sint-Omaars, de aangewezen maner in 's graven naam van de kasselrijschepenbank, niet in vele opzichten dezelfde ontwikkeling zou hebben meegemaakt. In het hoofdstuk over de grafelijke rechtspraak in de Vlaamse steden moeten wij daar op terugkomen. Reeds wees ik op de traagheid waarmee de burggraaf in de 13^e eeuw afstand deed van het merendeel zijner rechten in het geamputeerde deel van zijn ambtsgebied, in de ambachten namelijk van Belle en van Sint-Omaars, het gebied dat wij reeds het ressort van de zg. Hoop van Hazebroek noemden, en waarover nu meer moet worden gezegd.

Te Hazebroek plachten een aantal vierscharen uit de omgeving te «hoop» (samen) te komen¹⁵. In elk van die vierscharen beurde de burggraaf van Sint-Omaars een derde der geldboeten¹⁶. Dit zou als

ergens in het aan Blaringem palende Zerkel (Sercus), vermoedelijk aan de Blaringemse kant van dat dorp eigenerfden samen. Een bepaalde wijk te Zerkel toch heette *es francs aloes* (vgl. blz. 55; E. DE COUSSEMAKER, *Fiefs et feudataires de la Flandre maritime*, in A.C.F.F., XIII (1875-77), 95). Natuurlijk ressorteerden de eigenerfden van Zerkel rechterlijk onder Blaringem. In de belangrijke oorkonde van 1287 (KOCH, *a.w.*, 23-24) waarin, zoals wij zien zullen, de grafelijke gerechten in die streek worden opgesomd, blijkt er alleen te Blaringem door grafelijke instanties geleide rechtspraak voor eigenerfden te hebben bestaan.

(11) Zie blz. 40. Alleen allodiale heerlijkheden bleven er bestaan.

(12) PAGART D'HERMANSART, II, 127, 135, 138 en 145; Arras, Archives départementales, A 260 en 289 (ad 1310 en 1320). Wat ik op blz. 20 van het *a.w.* zegde over de *executie* van een halsmisdrijf wijst niet noodzakelijk op hoge rechtspraak.

(13) GANSHOF, *Tribunaux*, 83.

(14) Dit gerecht werd zelfs als grafelijk leen behandeld.

(15) De statuten van deze Hoop werden uitgegeven door E. DE COUSSEMAKER, *Sources du droit public et coutumier de la Flandre maritime*, in A.C.F.F., XI (1870/72), 188-203 en 234-270 en door H. HOSDEY, *Essai sur le statut du mont ou «hoop» d'Hazebrouck et sur ses rapports avec l'ancien droit franc*, in A.C.F.F., XVIII, 267-462. Beider commentaar is op de meeste punten verouderd.

(16) KOCH, *a.w.*, 18-20.

bewijs kunnen volstaan dat de Hoop (lat. *Cumulus*; fr. *Mont*) van Hazebroek reeds bestond vóór de scheiding van Vlaanderen en «Artois», toen de burggraaf van Sint-Omaars nog een rol speelde in de rechterlijke organisatie in Vlaanderen. Er is trouwens een optekening bewaard, dat de «Hoop» van Hazeboek nog aan Philips van de Elzas een sedertdien verloren gegaan privilege dankte¹⁷.

Over de oorsprong van de Hoop van Hazebroek is ieder met enige romantische aanleg gestruikeld. Ernstige pogingen ter verklaring van deze instelling zijn, naar ik meen, nog niet aangewend.

De statuten van 1327 vormen de uitvoerigste bron. Zij zijn de neerslag van de resoluties, door de aangesloten dorpsvierscharen op de jaarlijkse bijeenkomst of hoop genomen. De Hoop zelf was geen rechtsprekend lichaam. De statuten betreffende de rechtspraak moesten worden toegepast door elk der mede-resolverende vierscharen afzonderlijk.

Welnu, in de statuten van 1327 is er vijf en dertig maal sprake van geldboete. Vier maal wordt er boete genoemd lager dan 10 schellingen. Twee maal een boete van 60 pond, éénmaal een boete van 12 pond¹⁸. Voor het overige, dat is niet minder dan acht en twintig maal, bedraagt de geldboete 62 schellingen, een plaatselijke variant van de 60 schellingen-boete¹⁹. De sancties boven de 62 schellingen behoorden niet tot de competentie van de vierscharen bij de Hoop aangesloten²⁰.

De jurisdictie tot en met 62 schellingen werd natuurlijk uitgeoefend op de driejaarlijkse «ghemeene dinghdaghen» of «gauweghedinghe» (*placita generalia*) in elke vierschaar²¹. Tot de dagelijkse rechtspraak, tot de grondrechtspraak m.a.w. behoorden dan de reeds genoemde boeten beneden 10 schellingen. Tien schellingen bedroeg trouwens de hoogste boete die elke vierschaar voor haar eigen district mocht vaststellen zonder tussenkomst van de Hoop²².

De Hoop van Hazebroek had, zoals gezegd, in de 13^e eeuw dezelfde contouren als de *castellania sancti Audomari pro parte que jacet in Flandria*²³, als de kasselrij dus van Sint-Omaars voor zover deze niet

(17) HOSDEY, *a.w.*, 287. Over dit privilege aanstonds meer.

(18) *Ibid.*, 414, art. 36; 456, art. 74 (60 pond). — 414, art. 37 (12 pond).

(19) E. M. MEYERS, *Le droit ménapien*, in Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, XVIII (Groningen enz. 1950), 18.

In 1237 werden te Ecques, in de kasselrij van Aire, de boeten van 60 en van 62 schellingen voor elkaar gebruikt (Saint-Omer, Archives municipales, II G 54, fol. 24-25). In 1731 vond men de boete van 62 schellingen nog terug als de hoogste boete die een zekere middelbare rechter te Gondardennes (gem. Wizernes; vgl. blz. 31) mocht opleggen (G. COOLEN, *Seigneurie vicomtière de Pont d'Ardenes*, in Bulletin de la Société des Antiquaires de la Morinie, XVI (Saint-Omer 1938/46), 40-41). Vergelijkingen met het boetetarief der *Lex salica* trok reeds HOSDEY, *a.w.*, 353.

(20) Zij behoorden tot de «waerhede van mannen», waarover meer in het derde deel, hoofdstuk I.

(21) HOSDEY, *a.w.*, 330.

(22) *Ibid.*, 451, art. 60. Het betrof de zg. landzaken, voorwerp der grondrechtspraak.

(23) KOCH, *a.w.*, 18-20.

bij Artois was ingelijfd, maar ook voor zover niet opgenomen in de kasselrij die reeds vóór het einde der 11^e eeuw ten koste van de kasselrij van Sint-Omaars waren tot stand gekomen.

Niet alle plaatselijke vierscharen uit het Vlaams gebleven deel van de kasselrij van Sint-Omaars waren bij de Hoop van Hazebroek aangesloten. Volgens de statuten deden alleen de vierscharen van Steenvoorde, Hazebroek, Stapel, Ruisschure, Brokzele, Zeggars-Cappel, Mo(e)rbeke, Meregem (Merville) en Belle mee²⁴. De eerste acht waren dorpsvierscharen, de laatste een ambachtvierschaar. Alleen het schoutambacht van Belle vormde dus een publiekrechtelijke eenheid; de acht losse dorpsvierscharen stonden ernaast en waren tot een hogere eenheid, een kunstmatig ambacht, het zg. Ambacht van Sint-Omaars, samengebundeld²⁵. In werkelijkheid stond ieder der acht aangesloten dorpsvierscharen op het niveau van een ambacht. Het oude schoutambacht toch was daar, d.w.z. rondom Hazebroek, door de heerlijkheden overwoerd.

Het behoeft geen betoog, dat de Hoop van Hazebroek door de graaf van Vlaanderen in het leven was geroepen om aan zijn heerlijkheden in de kasselrij van Sint-Omaars een statuut van uitzondering te verlenen²⁶. In de eerste plaats gold die instelling voor een aantal los van

(24) Ibid., n. 63.

(25) Belle-ambacht kan natuurlijk pas later bij deze Hoop zijn ingelijfd. De burggraaf van Sint-Omaars stond in de 13e eeuw tegenover dit ambacht in een andere positie dan tegenover het zg. Ambacht van Sint-Omaars. In dit laatste was hij zelf maner van de plaatselijke grafelijke schepenen, en beurde dientengevolge in elk der vierscharen één derde van de geldboeten. Tussen de burggraaf van Sint-Omaars en de schepenen van Belle-ambacht evenwel stond de schout van Belle, gerechtsvoorzitter met lage (subs. middelbare) jurisdictie, die zich ook burggraaf liet noemen (KOCH, *a.w.*, 17, 19-20). Het Ambacht van Belle was in het grote verband van de kasselrij van Sint-Omaars een afzonderlijk, publiekrechtelijk onderdeel, een schoutambacht.

Merkwaaardig is het nog, dat de graaf, kort na het tijdstip waarop hij directe leenheer werd van de burggraaf van Belle (voordien was de burggraaf van Sint-Omaars diens leenheer), liet informeren naar de aard van *lescouterie de Bailleul* (I. DE COUSSEMAKER, *Documents inédits relatifs à la ville de Bailleul*, I (Lille 1877), 43 en 55, nrs 39 en 42; ad 1295 Mei 15 en 1299 Mrt 12).

(26) De graaf bezat in een aantal kerspelen in de Ambachten van Sint-Omaars en van Belle in het geheel geen grond. In sommige kerspelen bezat hij een klein gedeelte van de grond. Dit ressorteerde dan op rechterlijk gebied bij de dichtstbijgelegen grafelijke vierschaar, die zich in een grotere grafelijke heerlijkheid bevond. Dikwijls leverden die verspreide grafelijke stukjes grond elk één of twee schepenen op voor de genoemde vierschaar. Als men nu die grafelijke vierscharen bij A. VAN HOVE, *Essai de statistique féodale de la Flandre maritime*, in A.C.F.F., XXXIX (1932), 47-368 opzoekt, komen de acht genoemde dorpsvierscharen te voorschijn, waarbij men moet bedenken dat

1. met Brokzele de zg. Westvierschaar werd bedoeld, waarvan de zetel ook wel eens te Lederzele, Volchrinchove of Rubroek kon zijn gevestigd (vgl. HAIGNERE, I, 360, nr 801);

2. Zeggarskapel op dezelfde wijze het zg. Oostambacht vertegenwoordigde, waarin het de plaats wel eens moest afstaan aan Bollezele (vgl. VAN HOVE, *a.w.*, 35-36. — De Noord- en de Westvierschaar waren gescheiden van de rest van het Ambacht van Sint-Omaars. De graaf had in deze kerspelen, die geografisch aansloten bij de kasselrijen van Burburg en Bergen, meer grondbezit dan in het overige gedeelte van het Ambacht van Sint-Omaars. De grond was er ook veel

elkander staande grafelijke heerlijkheden, in de tweede plaats voor grafelijke schoutambachten die nog niet tot zelfstandige kasselrijen waren uitgroeid. Na de scheiding, omstreeks 1200, van de Noordelijke en de Zuidelijke helft van de kasselrij van Sint-Omaars waren dat tezamen de acht genoemde dorpsheerlijkheden in het Ambacht van Belle. Aangezien de graaf evenwel in het Zuidelijke, het « Artesische » deel van de kasselrij van Sint-Omaars nagenoeg geen domeinen had bezeten, zal het aantal bij de Hoop aangesloten vierscharen ten tijde van Philips van de Elzas wel niet veel groter geweest zijn²⁷.

Tenslotte de volgende vraag. Wellicht heeft een Hoop te Hazebroek als voorrecht voor de grafelijke vierscharen in die streek, zijn ontstaan te danken gehad aan graaf Philips. Maar hoe werd daar dan de grafelijke rechtspraak verzorgd vóór de oprichting van die Hoop? Was de rechtspraak in die streek voordien toevertrouwd geweest aan het kasselrijgerecht van Sint-Omaars?

Het is onmogelijk te zeggen in hoeverre het « allodiale » karakter van het kasselrijgerecht juist de oprichting van plaatselijke vierscharen in de grafelijke domeinen kan hebben bevorderd. Wel ben ik er van overtuigd, dat, als de graaf werkelijk pas in de loop der 12^e eeuw private gerechten in de streek van Hazebroek zou hebben geïnstalleerd, hij de burggraaf van Sint-Omaars niet meer zou hebben belast met de taak die gerechten voor te zitten²⁸. Daarom is het wel zeker dat die plaatselijke vierscharen nog dagtekenden uit de periode waarin de *comitatus*-rechtsmacht in die streek nog de normale jurisdictie was voor een dorpsheerlijkheid. Dan zouden die plaatselijke vierscharen aanvankelijk zelfstandig naast het kasselrijgerecht van Sint-Omaars hebben kunnen staan, om later, evenals dat kasselrijgerecht en evenals de meeste dorpsheerlijkheden in die streek, tot de uitoefening van de middelbare justitie te zijn teruggedrongen²⁹. De vereniging van de

minder gefeodaliseerd (vgl. VAN HOVE, *a.w.*, 98-99). Men naderde daar immers de Aamonding en de zee en had dus de beschutte plaatsen van ca 900 verlaten);

3. de rechtspraak te Meregem, domein van het kapittel van Douai, door de graaf of diens plaatsvervanger (burggraaf, baljuw) werd geleid (VAN HOVE, *a.w.*, 219; zie ook beneden blz. 191);

4. Morbeke pas in de 13^e eeuw door de graaf in leen schijnt te zijn uitgegeven (men leze er een oorkonde van 1287 op na: KOCH, *a.w.*, 24, en 19). De meier van Morbeke hield zijn ambt nog in 1320 van de graaf of diens plaatsvervanger in leen (E. DE COUSSEMAKER, *Fiefs et feudataires de la Flandre maritime*, in A.C.F.F., XIII (1875/77), 37).

N.B. De sub 1. en sub 2. genoemde vierscharen ontvingen in 1232 van de graaf een bevestiging en uitbreiding van een keur van graaf Philips, waarmee moeilijk iets anders kan zijn bedoeld dan de reeds genoemde keur van Philips voor de bij de Hoop van Hazebroek aangesloten vierscharen.

(27) Te Sperleke aan de andere zijde der Aa had de graaf domeinen gehad (vgl. blz. 109).

(28) Zie volgende deel, hoofdstuk II.

(29) De bij de Hoop van Hazebroek aangesloten vierscharen hadden immers competentie tot en met 60 (62) schellingen. Dit betekent ofwel lage ofwel middelbare jurisdictie. In deze sterk « geseigneurialiseerde » streek kwam de lage justitie evenwel niet voor.

Het isolement waarin Belle-ambacht lange tijd op rechterlijk gebied verkeerde,

grafelijke vierscharen rondom Hazebroek in een Hoop daargelaten, alsook de privilegiëring van die vierscharen na hun vereniging, staat het wel zo goed als vast dat die vierscharen stuk voor stuk ten tijde van Philips van de Elzas reeds enige tijd bestonden.

Het beeld dat de rechterlijke organisatie van de kasselrij van Sint-Omaars ons bood, vertoont veel overeenkomst met dat van de instellingen in de kasselrij van Rijsel. Ook hier was de versnippering van de publieke rechtspraak — het *comitatus* tot in de 12^e eeuw, daarna de middelbare justitie — zeer groot. Men trof in deze kasselrij ruim 400 lenen aan met middelbare justitie, terwijl bijvoorbeeld een kasselrij als die van Brugge, waar de graaf uitgestrekte en aaneengesloten domeinen had, niet eens vijf van dat soort lenen telde³⁰. De directe vazallen van de graaf waren hier, evenals in de kasselrij van Atrecht, zeer gering in aantal. Zij ontbraken nagenoeg in de vele dorpen waar de graaf geen grond bezat³¹. Het honderdschap en het schoutambt waren in de omgeving van Rijsel dan ook te loor gegaan, en van de publieke rechterlijke organisatie was slechts een centrale *mallus* over, waar alleen eigenerfden bleven komen³². Ook deze schepenvierschaar, *timallum* genaamd, en haar maner, de burggraaf van Rijsel, bezaten sedert het einde der 12^e eeuw nog slechts middelbare competentie³³. De vierschaar zetelde te Rijsel waarheen zij waarschijnlijk door de graaf van Vlaanderen was overgebracht. Rijsel was immers, samen met enkele andere plaatsen in de noordelijke tip van de kasselrij, het enige domein dat de graaf in die rechtskring bezat. Op die luttele eigen landgoederen had de graaf enkele *prévôts* aangesteld, doorgaans ambtenaren van een hogere categorie dan de meiers³⁴. Men mag ver-

is er waarschijnlijk aanleiding toe geweest, dat dit ambacht meer dan eens in leen werd gegeven aan vooraanstaande families (F. BAYLEY, *The Bailleuls of Flanders*, London 1881, 8°).

(30) Zie blz. 30 en PAILLOT, 163. De gegevens betreffende het Brugse Vrije vinde men in L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume du Bourg de Bruges*, I (Brussel 1893), 79 en 461, 142, 167, 189, 244.

(31) TH. LEURIDAN, *Statistique féodale du département du Nord*, in Bulletin de la Commission historique du département du Nord, XI-XIII (Lille 1871-1877) geeft alleen gegevens uit de landstreken Melantois, Carembault en Pévèle. In de twee laatstgenoemde streken, het verst van Rijsel en de kern van het grafelijk grondbezit verwijderd, had de graaf nagenoeg geen grond of vazallen (ongeveer één op de acht vazallen die daar lenen hadden; twee van de vier lenen met hoge justitie aldaar werden nog niet eens direct van de graaf gehouden!); in Pévèle eigenlijk alleen rondom Templeuve (bijna uitsluitend lenen met middelbare justitie; te Templeuve zelf toch nog slechts één derde van het aantal lenen), en dan weer vooral in pas laat ontgonnen gebied, bv. in het jonge dorp Cappelle. De namen van de grafelijke lenen te Ennevelin, aan de andere zijde van Templeuve, wijzen eveneens op een jongere formatie, zoals Le Bois en Marais plantis. Wellicht heeft de graaf pas later zijn rechten op dit woeste grensgebied doen gelden.

N.B. Het werk van Leuridan is in Nederland onvindbaar, en ik heb het dus niet, naar behoren, kunnen raadplegen.

(32) GANSHOF, *Tribunaux*, 25.

(33) Hierover het volgende deel, hoofdstuk I. Over BLOMMAERT, *Châtelains*, 50 vlg., die over deze kasselrij handelen, de opmerking op blz. 78.

(34) In de kasselrij van Rijsel had men grafelijke *prévôts* te Rijsel (Lille), te

onderstellen dat deze prévôts meer bezaten dan de gewone dagelijkse rechtsmacht, ten einde tegenover de in aanzien dalende « timaux » de nodige autonomie te kunnen handhaven.

De inlichtingen omtrent de kasselrij van Doornik zijn schaars. De macht der kerkelijke heerlijkheden was er bijna even groot als te A-trecht. Toch bezat de graaf er een eigen burggraaf, voorzitter van het grafelijk kasselrijgerecht³⁵. Dit gerecht had een « Gerichtsgemeinde » van eigenerfden³⁶, normaal verschijnsel in een gebied waar grafelijk grondbezit ontbrak en dat direct aansloot bij de kasselrij van Rijsel.

Esquelmes, te Frelinghien en te Halewijn (Halluin) (LEURIDAN, *a.w.*, in Bulletin de la Commission historique du département du Nord, XXI (Lille 1898), 76-78), en, naar ik vermoed, te Ascq, Flers, Lezennes en Seclin (als deze domeinen rechterlijk tenminste niet onder andere domeinen ressorteerden). De prévôt van Rijsel komt in 1181/2 voor het eerst voor (I. DE COUSSEMAKER, *Cartulaire de l'abbaye de Cysoing et de ses dépendances*, Lille 1883, 56, nr 41). Het ambt heette in het Latijn *prepositura* (MONIER, *Institutions financières*, 89, nr 5; ad 1329).

(35) P. ROLLAND, *Le Tournaisis, châtellenie flamande*, in *Revue du Nord*, XII (1926), 113-147.

(36) GANSHOF, *a.w.*, 28.

HOOFDSTUK II

DE KASSELRIJEN VAN BURBURG, SINT-WINOKSBERGEN EN VEURNE

Het gebied dezer drie kasselrijen maakte oorspronkelijk deel uit van de gouw van Terwaan¹. Bij de stichting van het markgraafschap Vlaanderen lag een groot gedeelte ervan nog in de golven, zodat toen alleen Bergen tot het vasteland kon worden gerekend, terwijl, aan weerszijden daarvan, Burburg en Veurne vermoedelijk op eilandjes in de Aa- en in de IJzermonding lagen².

De kasselrijen en ook de burggraven, ieder met zo'n kasselrij als ambtsgebied, worden in de loop der 11^e eeuw voor het eerst genoemd. De oudste vermelding van een burggraaf van Bergen zou van omstreeks 1000 dagtekenen³. Het eerstvolgende document dat een zekere *vicedominus Bergensis pagi* noemt, dateert uit de tijdspanne 1035-1065⁴. De burggraaf van Veurne verschijnt voor het eerst in 1060⁵; die van Burburg in of kort vóór 1072⁶.

De rechterlijke instellingen van deze drie kasselrijen vertoonden een grote eenvormigheid⁷. De handvesten, die zij sedert de 12^e eeuw van de graaf verwierven, waren telkens eensluidend voor elk der drie kasselrijen. Dit vergemakkelijkt het onderzoek in niet geringe mate⁸.

(1) Zie noot 10.

(2) De kaart van J. DHONDT (o.m. *Ontstaan*, 80) geeft een suggestief beeld van deze toestand.

(3) VERCAUTEREN, *Châtelains*, 430.

(4) DROGO VAN SINT-WINOKSBERGEN, *Miracula s. Winnoci*, uitg. O. Holder-Egger, MG SS XV 779. Voor de datum BLOMMAERT, *Châtelains*, 213. Over de term *pagus* beneden.

(5) *Miracula s. Ursuari in itinere per Flandriam facta*, uitg. O. Holder-Egger, MG SS XV 840.

(6) Saint-Omer, Bibliothèque municipale, ms. n° 852 (Cartularium van de abdij van Watten), fol. 167 v°: *Tainardus castellanus (dedit) salinam unam in villa Brucborch*. De oorkonde dagtekt van 1072 Juni 8. De abdij was toen pas gesticht. Aan de echtheid van de genoemde zinsnede kan niet worden getwijfeld, ook al zou de oorkonde verdacht zijn (vgl. VERCAUTEREN, *Actes*, 2). Minder bruikbaar is een vermelding van de *castellaria* van Burburg in een oorkonde van 1056 voor Sint-Bertijns (GUÉRARD, *St Bertin*, Sim. lib. I, 187, nr 14; over de controverse rondom deze oorkonde in laatste instantie: ESPINAS, *Deux fondations*, 193-198).

(7) Over de opmerkelijke eenheid van instellingen in deze kasselrijen en over de jaarlijkse samenkomst (hoop) van kasselrijgerechten, GANSHOF, *Tribunaux*, 78-79. Ook deze hoop was geen rechtsprekend lichaam (vgl. de Hoop van Hazebroek en wat men de hoop der Vier Ambachten zou kunnen noemen).

(8) Een merkwaardige afwijking in de rechterlijke instellingen vertoende Veurne-ambacht. Deze afwijking, die wij in het besluit van dit deel nader zullen behandelen, betrof alleen het ambt van voorzitter in de vierschaar. Als er in dit hoofd-

Een zoëven aangehaald document gewaagt van een *pagus Bergensis*. Uit de benaming *pagus* mag men geen gevolgtrekking maken omtrent de territoriale origine van Bergen-ambacht⁹. Want Bergen moet worden beschouwd als een tot kasselrij verheven (schout-)ambacht, in principe als een honderdschap dat aanvankelijk deel uitmaakte van een gouw, en waarvan de ambtenaar, oorspronkelijk aan de gouwgraaf ondergeschikt, werd bevorderd tot een zelfstandige ambtenaar die zijn competentie rechtstreeks van de markgraaf afleidde.

Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit, dat de dorpen die later in de kustkasselrijen waren gelegen, in de 9^e eeuw nog tot de gouw van Terwaan werden gerekend¹⁰. Maar zulks blijkt vooral uit de aard van het ambt van de burggraaf. Deze zou dus aanvankelijk een ondergeschikte ambtenaar moeten zijn geweest. Het is mogelijk dit aan te tonen. Zowel de burggraaf van Bergen als zijn collega te Burburg hadden in het begin der 12^e eeuw een plaatsvervanger die, behalve *vicecomes*, ook «schouteet» werd genoemd¹¹. Het was in Vlaanderen regel, dat de eigenlijke rang van een gefeodaliseerd ambtenaar herkenbaar was aan de naam die zijn plaatsvervanger droeg. Er is trouwens een belangrijker gegeven: de competentie van de burggraaf van Burburg werd in het begin der 12^e eeuw met de technische term *scultedum* aangeduid.

De belangrijkste vraag nu luidt: hebben de schouten van Burburg, Bergen en Veurne, te samen met de verlening van de rang van zelfstandig burggraaf, ook verruiming van competentie verkregen? Deze vraag, bevestigend beantwoord door prof. Ganshof bij zijn onderzoek naar de rechterlijke bevoegdheden van de burggraaf van Burburg¹², werd opnieuw gesteld door dr Gastout in een opstel waarin zij tot een

stuk dus sprake is van de «maners» der kasselrijvierscharen, gebruiken wij alleen gegevens uit de Ambachten van Burburg en Bergen.

(9) Het woord *pagus* bezat in de toenmalige verhalende bronnen een literair-archaïserende betekenis. In diplomatische bronnen zou men *territorium* hebben geschreven (KOCH, *Dipl. studie*, 104-105, en hierna, blz. 156).

(10) Zo Krombeke (Veurneambacht) in 875 (GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*, 76, nr 43) en Wormhout (Bergenambacht) in de 9^e eeuw (*Vita s. Berini*, in AA SS Belg., V, 632; de passage in de *Vita s. Winnoci*, uitg. W. Levison, MG SS rer. Mer., V, 770 uit de 10^e eeuw is hiervan een afschrift).

(11) In enkele oorkonden van tussen 1112 en 1123 komt een zekere Simon *vicecomes* of *preco* te Burburg voor (VERCAUTEREN, *Actes*, 145, nr 60; 189, nr 84; 197, nr 87. — DUVIVIER, *Actes et documents*, I, 239). Hij kwam steeds na de burggraaf, vóór de andere ondergeschikte, grafelijke officieren van Burburg-ambacht, en was toch niet de amman van Burburg, die in rang op hem volgde en *minister* of *amman* werd genoemd. De veronderstelling van G. Monteuuis (in A.C.F.F., XXIII (1897), 305), dat graaf Karel de Goede (sic) een ambtenaar naast de burggraaf zou hebben aangesteld, mist elke grond. Reeds in 1107 verschijnt Gotmarus *scultetus* (VERCAUTEREN, *a.w.*, 103, nr 36), in 1137 en 1142 Boudewijn *scouteta* of *vicecomes* (I. DE COUSSEMAKER, *Un cartulaire de l'abbaye de N.-D. de Bourbourg*, I (Lille 1882), 37, nr 42; DE COUSSEMAKER, *Lépreux*, 340, nr 4 AA). Te Bergen heette eenzelfde Joannes beurtelings «*scotheta*» en *vicecomes* (VERCAUTEREN *a.w.*, 239, nr 105; PRUVOST, *Bergues*, 145).

(12) *Tribunaux*, 79-80.

nieuwe stelling concludeert. Volgens schrijfster dient er namelijk bij een aantal Vlaamse burggraven een onderscheid te worden gemaakt tussen competentie als schout en competentie als burggraaf. De eerstgenoemde competentie, die beperkt bleef tot de lage justitie, had de schout ten erfelijken titel ontvangen; de andere, de hoge competentie namelijk, kon ieder ogenblik door de graaf worden teruggenomen. De graaf kon dus één zijner schouten tot burggraaf promoveren en hem zodoende een hogere competentie delegeren, evenwel slechts ten tijdelijken titel¹³.

Het ware onbillijk jegens de geleerde verdedigster van deze hypothese, om van de redenering uit te gaan, dat er uit de bronnen hoegenaamd niets blijkt van een scheiding van de ambten van schout en burggraaf als die twee in één persoon verenigd waren. Wel komt bij de Eerwaarde schrijfster de twijfel niet op of de leden van het geslacht waarin het schoutambt erfelijk was, er na enkele generaties nog over dachten een titel af te staan waarmede zij zo lang gesierd waren geweest. En zou de graaf zélf zich zulks nog hebben herinnerd? In ieder geval is zo'n overeenkomst nooit op schrift gesteld.

Men beroept zich ook op de inventaris van het reeds genoemde *scultedum* van de burggraaf van Burburg, om staande te houden dat deze grafelijke officier competent was inzake hoge rechtspraak. Dit kan uit de bedoelde teksten m.i. niet worden afgeleid. Het betreft hier twee oorkonden die in het archief der Sint-Bertijnsabdij werden bewaard als herinnering aan een competentiegeschil tussen haar en de burggraaf van Burburg. Deze burggraaf zag zich in zijn bronnen van inkomsten bedreigd, zolang de Sint-Bertijnsabdij op haar gronden, binnen zijn toch al niet te grote kasselrij gelegen, het *comitatus* uitoefende. De aanspraken van de burggraaf werden evenwel door het grafelijk hof onontvankelijk verklaard¹⁴.

Burggraaf Teinard van Burburg bedwong zich, zolang de graaf, aan wie hij die sententie dankte, nog in leven was; maar de strenge Boudewijn VII had nog maar juist het tijdelijke met het eeuwige verwisseld (1119) of Teinard hernieuwde zijn aanspraken. Hij beweerde dat de gevallen die tot de schoutsbevoegdheden (*scultedum*) behoorden, niet voor de schepenvierschaar van de abt mochten worden behandeld. Hij legde er zich dus niet bij neer dat Sint-Bertijns op haar domeinen bij Burburg zowel de *alta quam de infima lege* mocht recht spreken. In 1125 werd de kwestie andermaal voor het grafelijk hof gebracht, waar Karel de Goede de burggraaf vervallen verklaarde van elke jurisdictie binnen het *comitatus*, waarop hij krachtens het *scultedum* aanspraak meende te mogen maken. Letterlijk vertaald luidde het vonnis: de abt richt in zijn vierschaar over zaken behorende tot het *scultedum* en verder over alle misdrijven. Daarbij werd de schoutsbevoegdheid, het *scultedum* dus, als volgt omschreven: *id est de furibus, de furtis et latrociniiis*¹⁵. In de schepenbank van de kasselrij Burburg zat de

(13) GASTOUT, *Châtelain de Courtrai*, 494-504.

(14) GUÉRARD, *S. Bertin*, 239-241, Sim. lib. II, nr 28.

(15) VERCAUTEREN, *Actes*, 277-278, nr 276.

schout dus voor als er werd geprocedeerd over diefstal en roof¹⁶. Wij zullen verder nog constateren dat de lage justitie hierin was be-
gepen.

Daarmee zijn wij schijnbaar voorbijgegaan aan de vraag of de vice-comes te Burburg, te Bergen of te Veurne als burggraaf een ruimere jurisdictie bezat dan als schout, of hij dus toch de volledige banmacht bezat. Wij moeten hiervoor nog een stap verder gaan en de rechtercolleges behandelen, waarin die burggraven het voorzitterschap bekleedden, ofschoon velen, na de ontleding van de begin-twaalfde-eeuwse oorkonden, de hypothese van een onderscheid tussen schoutambt en burggraafschap te Burburg wel reeds, als te spitsvondig, zullen hebben verworpen.

Nog in 1125 bestond er in elk van de kasselrijen waarmee wij ons bezig houden, alleen een schepenbank¹⁷. Vóór het midden der 12^e eeuw, misschien nog vóór 1142, installeerde graaf Dirk van de Elzas naast elke schepenbank aldaar een nieuwe rechtbank, bestaande uit de zgn. *coratores* of keurheren¹⁸. De keur, die een gebruiksaanwijzing voor dit nieuwe college bevatte, is verloren gegaan. De tekst ervan evenwel is grotendeels bewaard gebleven in de archieven van rechtskringen wier keuren van die van de kustambachten waren afgeleid¹⁹. Daarenboven werd de handvest van Dirk van de Elzas in 1240 door Johanna en Ferrand vernieuwd, waarbij de oude schepenbank en het jongere college van keurheren tot één gerecht werden verenigd, een fusie die evenwel nooit volkomen geweest is²⁰.

Uit de handvest voor Arques, die van de oudste keur voor Veurne-ambacht is afgeleid, blijkt dat diefstal door schepenen en keurheren gezamenlijk werd berecht²¹. Dit sluit goed aan bij het voorgaande, waar wij konden vaststellen dat het vonnissen van diefstal deel uitmaakte van de oorspronkelijke bevoegdheden van de Burburgse schepenbank, door de burggraaf genaamd²².

(16) *Furtum* en *latrocinium* vormden immers geen *pars pro toto* voor alle misdaden. Zij maakten, zoals de oorkonde het trouwens ook doet uitkomen, slechts *deel* uit van het comitatus, in de betekenis die dit in het begin der 12^e eeuw nog had.

(17) Dit blijkt uit de hierboven aangehaalde oorkonde. Vgl. GANSHOF, *a.w.* 39 n. 4.

(18) GANSHOF, *a.w.*, 19. Over de datum waarop het nieuwe college zou zijn geïnstalleerd ook nog n. 34 van blz. 93, die een aanvulling wil zijn van de laatste *aliens* in A.C.F. KOCH, *La date de la plus ancienne « keure » des châtellenies de Furnes, de Bergues et de Bourbourg*, in *Bulletin de la Société académique des Antiquaires de la Morinie*, XVII (Saint-Omer 1948), 219-221.

(19) KOCH, *a.w.*, t.z.p.

(20) E. DE COUSSEMAKER, *Keure de Bergues, Bourbourg et Furnes*, in A.C.F.F., V (1859/60), 188. Ook bij GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cont. Furnes*, III, 28, nr 8, art. 1. Van deze fusie was in de praktijk niet veel te merken.

(21) ESPINAS, *Artois*, I, 236, nr 105, art. 23. Over de herkomst van het recht van Arques: *Ibid.*, 240, art. 59.

(22) Er is dus geen reden om aan te nemen dat de competentie van de oude schepenbank in criminele zaken door het college van keurheren zou zijn overge-

Maar welke was dan de rechterlijke competentie specifiek eigen aan de keurheren?

Prof. Ganshof heeft aangetoond, dat de graaf, met de instelling der keurheren, in het kader van zijn *pax* een verscherpt toezicht beoogde op orde en veiligheid in de woelige kuststreek²³. Kort na 1127 schreef Walter van Terwaan dat «de barbaarse bewoners van de kuststreek gewoon waren met teugelloze wreedheid bloed te vergieten en gereed te staan om met pijl en boog hun medemens vanuit hinderlagen naar het leven te staan»²⁴. Het was vooral met het oog op de beteugeling van manslag, dat de Franse koning zich in 1298 waarschuwend richtte tot de bevolking van Burburg²⁵. Moord en vooral doodslag waren er dus aan de orde van de dag.

In een oorkonde van 1284, waarin de competentie van de Nieuwpoortse schepenbank tegen die van de keurheren van Veurne-ambacht wordt afgelijnd, leest men, dat de keurheren verwonding-met-bloedvloeiing, huisvredebreuk en manslag mochten vonnissen²⁶. In één adem kan hierbij het denombrement uit het jaar 1458 van het ambt van burggraaf te Burburg worden vermeld, dat zegt dat de burggraaf zowel schepenen als keurheren maande en dat deze colleges, en dus ook de burggraaf zelf, voor andere misdaden dan *larchin* en *homecide en chault sang* alleen tot een gerechtelijk vooronderzoek waren gemachtigd²⁷. Manslag was dus wel het voornaamste van de opgesomde delicten²⁸.

Met de schepenen — zoals gezegd in aanwezigheid van de keurheren — berechtte de burggraaf bijgevolg diefstal; met de keurheren voornamelijk manslag en verwonding-met-bloedvloeiing. Anders gezegd: tot aan de installatie van de keurheren door de graaf, was de burggraaf — en waren met hem de schepenen — op correctioneel gebied speciaal gemachtigd om diefstal en roof te vonnissen. Ook de gehele lage rechtsmacht kwam de schepenbank, steeds genaamd door de burggraaf, in die tijd toe²⁹. In de kasselrijen tussen de IJzer en de

nomen, terwijl de schepenvierschaar in het bezit zou zijn gebleven van de lage justitie alleen (vgl. GANSHOF, *a.w.*, 39-40).

(23) *a.w.*, 18-19. Zij heetten recht te spreken *pro pacis patriæ conservanda* (Saint-Omer, Archives municipales, II G 2572; ad 1251 Juni).

(24) uitg. R. Köpke, in MG SS XII, 544, c. 12.

(25) E. DE COUSSEMAKER, *Essai historique sur le Hoop*, in Mémoires de la Société des Sciences de Lille, 2me s., VIII (1861), 25. Men herinnere zich de verwijzing door de Zonnekoning naar «l'habitude qu'ont les Flamands de frapper du couteau dans leurs querelles» (PATOÛ, *Commentaire sur les coutumes de Lille et de sa châtellenie*, III (Lille 1788), 22).

(26) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, 70, nr 19. De keurheren berechtten *grant effusion de sanc*, evenwel niet bij een dusdanige verwonding van een grafelijk officier in dienst (Lille, Archives départementales, B 1574, fol. 37, nr 25).

(27) DE COUSSEMAKER, *Documents*, 385.

(28) Vgl. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, 28, nr 8, art. 8 (ad 1240). Het is niet duidelijk of huisvredebreuk steeds door keurheren werd berecht.

(29) Voorbeelden bij GANSHOF, *a.w.*, 50-51. Volgens het reeds genoemde denombrement van 1458 bezat de burggraaf van Burburg middelbare of viscontiere competentie. In die middelbare jurisdictie was de lage begrepen. Het was niet de gebruikelijke middelbare jurisdictie die de burggraaf uitoefende. De oorsprong

Aa bezat de schout die het tot burggraaf had gebracht, dus geen aanmerkelijk meer uitgebreide justitiële competentie dan zijn collega's in Vlaanderen die het niet hadden gebracht tot militair, politieel, justitieel en administratief hoofd van een kasselrij.

Nu rest ons nog de vraag te beantwoorden, waarvan M. Gastout in haar reeds genoemde hypothese over de competentie van schouten en burggraven is uitgegaan: hoe stond de rechtsbedeling er in Vlaanderen wel voor, als een aantal grafelijke ambtenaren, en dus ook de rechtercolleges waarbij zij waren gedelegeerd, steeds incomplete bevoegdheden hadden? Deze vraag is niet minder urgent geworden, nu is uiteengezet hoe de competentie van twee grafelijke rechtbanken samen nog niet toereikend was om om het even welk halsdelict te vonnissen³⁰.

De hoogleraren Gosses en Ganshof hebben betoogd dat de graaf met zijn *curia* in een aantal kasselrijen enkele zware delicten berechtte, die tot zijn komst waren opgezameld³¹. In de hier behandelde kasselrijen waren dit brandstichting, lijkenroof, inbreuken op de grafelijke jachtreservaten, en de oprichting van versterkingen tegen 's graven wil³². Verkrachting werd in het diocees Terwaan, dus ook tussen IJzer en Aa, voor de kerkelijke rechter gebracht³³.

Sedert het midden der 12^e eeuw hielden dus vier rechtbanken de bevolking van elke kasselrij tussen IJzer en Aa in bedwang. Hun be-

van zijn competentie was trouwens geheel anders dan die der gewone middelbare jurisdictie. De installatie van de keurheren had zijn competentie gemaakt tot wat men metertijd een middelbare competentie zou noemen, vermeerderd met het recht doodslag te helpen vonnissen. Vóór de installatie der keurheren evenwel was zijn competentie niet uitgebreid genoeg om later voor een middelbare jurisdictie te worden aangezien. Toen zat hij de grafelijke schepenbank vóór bij *minores causae* en bij roof en diefstal, dus niet bij verwonding met bloedvloeijing, delict dat tot de middelbare jurisdictie zou behoren.

(30) *Si che ne fuist que li fais fuist si horrible trouvais que par conjurement dou castellain et jugement des coerriers losterent deaux. Si devoit le dit fait aaler ent sen chemin laquelle devoit aler* (Lille, Archives départementales, B 1327, pièce 6266; ca 1330). Van oproer werd ook gezegd dat *li corrier au coniuement dou castellain li ont osté de leur cognissanche* (Ibid., pièce 6267). Deze citaten betreffen Burburg. Vgl. Ibid., B 1314 (pièce 14690; einde 14e eeuw); de baljuw van de graaf zegt: *Chastellain, je vous deffens de proceder plus avant en ceste calenge veu que vous y touchies trieves enfraintes et je dis que le fait (est) tel et si horrible qu'il ne appartient point a vostre coniuement ne a la connaissance des ceurriers dudit terroir de Bergbes.*

(31) Hierover meer op blz. 170.

(32) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, t.z.p., art. 2-7. Ik hoop nog te zullen aantonen dat ook moord hiertoe behoorde.

(33) DUCHET en GIRY, 22-24, nr 27 (ad 1150). In Normandië zou zoiets ongehoord zijn geweest. In 1131 verleende de hertog van Normandië een privilege aan de abdij van Bec, waarin men leest: *raptio de quo honestius existimavimus seculares quam monachos iudicare* (C.H. HASKINS, *Norman institutions*, Cambridge-London 1918, 89, n. 21). Misschien dat juist daarom verkrachting in 1240 (tijdelijk) tot de competentie der keurheren behoorde (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, art 59).

voegdheden sloten nauw bij elkander aan, zodat onze uiteenzetting over de bevoegdheden van schepenen en keurheren en van hun voorzitter een bevestiging en een completering tevens heeft ontvangen bij de weerlegging van de laatstgenoemde opwerping van M. Gastout.

Wij onderscheidden dus twee lagen in de rechterlijke bevoegdheden van de burggraaf van Burburg. De jongste hiervan was een rechtstreeks gevolg van de vrede stichtende activiteit van graaf Dirk van de Elzas³⁴. Laat ons tenslotte trachten, de oudere laag af te graven.

In het vorige deel hebben wij kunnen vaststellen, hoe rechtercolleges in de Middeleeuwen in tijden van gezagscrisis en decentralisatie hun competentie in zake heterdaad — bij voorkeur heterdaad bij diefstal — als uitgangspunt gebruikten om meer uitgebreide justitiële bevoegdheden te verwerven. In Duitsland bijvoorbeeld betekende de bestraffing van heterdaad voor de ondergeschikte rechterlijke ambtenaar gewoonlijk de weg tot ruimere competentie³⁵. In Zeeland mocht de schout in de loop der 13^e eeuw diefstal berechten, na diefstal eerst alleen bij heterdaad te hebben kunnen behandelen³⁶.

Merkwaardig is daarom de inhoud van een handvest, door de graaf van Vlaanderen in 1311 aan Duinkerken in de kasselrij van Bergen verleend. Het stadsgerecht van Duinkerken mocht bogen op uitgebreide justitiële bevoegdheden. De stad kon krachtens de genoemde handvest haar burgers zelf berechten, uitgezonderd evenwel bij waterstaatsdelicten en bij heterdaad, die door het kasselrijgerecht werden behandeld³⁷. Evenals in Zeeland, dat nagenoeg dezelfde bodemgesteldheid vertoonde, was de berechting van waterstaatsdelicten en heterdaad in de streek tussen IJzer en Aa van primair belang³⁸. Elk dorp bezat daar in de Middeleeuwen een amman of meier³⁹. Maar overal waar men er polders aantrof, vond men buitendien schoutjes om toezicht uit te oefenen op de veiligheid van het lage land achter de zeedijken⁴⁰. Bij zoveel punten van overeenkomst tussen de schouts-

(34) Misschien bestonden de keurheren reeds in 1142. De burggraaf van Burburg hield er namelijk van dat jaar af een *dapifer*, een plaatsvervanger dus, op na, die naast de reeds genoemde schout of *vicecomes* Boudewijn (vgl. noot 11) optrad (DE COUSSEMAKER, *Lépreux*, 340, nr 4 AA en 342, nr 4 CC; DU CHESNE, *Guines*, Pr., 204). Maande de schout de schepenen en de *dapifer* de keurheren?

(35) HIRSCH, *Hobe Gerichtsbarkeit*, 185 vlg.

(36) Zie blz. 19.

(37) DE LIMBURG-STIRUM, *Louis de Male*, II, 289, nr 1218.

(38) In het gebied van Bourbourg-Clairmarais bijvoorbeeld, waant men zich heden nog in een meer noordelijke (« hollandse ») omgeving.

(39) Zie noot 11. Een opsomming van grafelijke ammans in Burburgambacht vinde men in een oorkonde van 1119 (VERCAUTEREN, *Actes*, 197, nr 87). Zie ook DE COUSSEMAKER, *Documents*, 369 (Burburg), 372 (St. Pieters-Broek), 390 (Drincham), 391-392 en 405 (St.-Joris), 398 (Loon en Kraaiwijk). De ammans van Vieille-Eglise en Saint-Folquin waren in 1248 bij Artois ingelijfd.

(40) *Ibid.*, 372-373. Alleen te Drincham trof men geen schout aan. Die tip van de kasselrij van Burburg was immers buiten de wateringen gelegen. Daar deed de meier het werk van de plaatselijke schout. De *schothede* van St.-Pieters-Broek

bevoegdheid en de bodemgesteldheid van Zeeland en het Vlaamse kustgebied kan men er niet aan twijfelen, dat de ontwikkeling van de rechterlijke bevoegdheden van de burggraven van Bergen en Burburg in zake diefstal in wezen dezelfde is geweest als die van de Zeeuwse ambachtsschouten in later tijd. Men mag dus aannemen, dat de schoutsgerechten van Bergen en Burburg de bevoegdheid om, buiten de gevallen behorend tot de lage justitie, ook diefstal te vonnissen, al dan niet na toestemming van het hoge overheidsgezag, hadden verworven uit de bekwaamheid om heterdaad te behandelen⁴¹.

verschijnt reeds in 1180 (Saint-Omer, Bibliothèque municipale, ms. nr 852, fol. 18 v°; vgl. E. DE COUSSEMAKER, *Documents relatifs à la Flandre maritime; extraits du cartulaire de l'abbaye de Watten*, in A.C.F.F., V (1859/60), 313).

(41) Ik laat de rol van de graaf in deze ontwikkeling noodgedwongen in het midden. Over de schout, tevens burggraaf van Veurne, het besluit van dit deel.

HOOFDSTUK III

DE KASSELRIJ VAN IEPER

Het *territorium Iprensis*, in 1066 voor het eerst genoemd, was toen een gebied van bescheiden omvang. De Oostergrens viel samen met de scheidingslijn van de bisdommen Terwaan en Noyon-Doornik. Roeselare immers, hoofdplaats van een ambacht dat later bekend zou worden als het zg. Oost-ambacht van de Ieperse kasselrij, viel er nog buiten¹. Zo was het 11^e-eeuwse Ieper-ambacht samengesteld uit de kerspelen Ieper, Voormezele, Kemmel, Wulvergem, Mesen, Wijtschate, Hollebeke, Zandvoorde, Zillebeke, Zonnebeke, Langemark, Bikschote en Boezinge, voorzover deze tenminste al bestonden².

In tegenstelling tot andere Vlaamse steden, werd Ieper in de hier behandelde periode bijna steeds *villa* genoemd³. Toch bestond er reeds vóór het begin der 12^e eeuw een handelsnederzetting, een *portus* Ieper, wezenlijk verschillend van de oude domaniale eenheid, de *villa* Ieper. Dit domein was van uitgestrektheid groter dan de gelijknamige handelsnederzetting, zelfs nadat deze laatste tot een belangrijke stad was uitgegroeid⁴.

Het exploitatiecentrum van dit domein, het Hofland, bevond zich ten Zuid-Oosten van de stadswalling in de eveneens buiten de stad gelegen parochie van Sint-Jacob en de later gestichte parochie van Sint-Michiël⁵.

(1) HAUTCŒUR, *S. Pierre de Lille*, I, 5, nr 2 (ad 1066). Zie voorts het zesde hoofdstuk van dit deel, alsook mijn *Ménapiens*, 20 vlg.

(2) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la Salle et châtelainie d'Ypres*, I (Bruxelles 1911), xxv. De schepenen van Veurne-ambacht waren nog op hei einde der 11e eeuw getuigen bij de overdracht van een stuk land te Dikkebus (GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*, 290 en 301, nr 172 bis). Later werd Dikkebus bij Ieperambacht gerekend, maar daarmee verloor dit ressort op die plaats zijn egaal lopende, op de waterlopen afgetekende en dus oorspronkelijke westergrens.

(3) DES MAREZ, *Propriété foncière*, 205, n. 1.

(4) Men kan de diameter van dat domein Ieper berekenen uit de grootte van Ieper als parochie. Sint-Maarten te Ieper strekte in de 13e eeuw zijn parochiale rechten uit over vele kerken en kapellen in de stad en daarbuiten. Zo berekend, behoorden de nog buiten de tweede en jongste stadsmuur gelegen kerspelen van Sint-Jan (FEYS en NÉLIS, 160-161, nr 240; ad 1265), Sint-Michiël (*Ibid.*, 116, nr 176; ad 1249), Sinte Kruis (*Ibid.*, 199, nr 283; ad 1277; aan die kant behoorde ook de Sint-Janskapel in het Zaalhof tot de parochie Ieper: *ibid.*, 19, nr 26), alsook de geheel buiten de eerste stadswalling gelegen grote parochie van Brielen (*Ibid.*, 143, nr 213; ad 1260, — en 168, nr 250; ad 1267) tot de *villa Iprensis*. De kanunniken van Sint-Maarten spraken van de *metas parochiarum nostrarum Yprensium* (*Ibid.*, 200, nr 285; ad 1278).

(5) Over de ligging: J. J. LAMBIN, *Geschiedkundige onderzoekingen op de aloude aenstellinge van den voogd en van de schepenen en raeden der stad Ypre*,

Vrij zeker lag de spijker, de voorraadschuur van die *villa Iprensis*, oorspronkelijk in het oude *castrum*, op een eilandje in de Ieperlee. Dit *castrum* bleef het centrum van de kasselrij totdat, ten tijde van Philips van de Elzas, het zg. Zaalhof werd opgericht ⁶.

De grond in Ieper was bezit van de graaf. Hofland ⁷, burcht, opstallen ⁸, het in de stad geënclaveerde Ketelquaet ⁹ en twee derde van de tienden ¹⁰ behoorden hem toe.

Ook buiten Ieper was de graaf in bijna geheel de kasselrij grondbezitter. Het is niet doenlijk en ook niet mijn taak de grafelijke bezittingen op te sommen, die zich bevonden in de kasselrij Ieper in haar oorspronkelijke omvang. De lijst zou zeker indrukwekkend zijn ¹¹. Een greep uit de bronnen moge volstaan. Het archief van de Ieperse Sint-Maartenskerk bevat een grote hoeveelheid akten uit de 14^e eeuw, verleden voor de schepenen van Ieperambacht, betreffende landerijen te Boezinge, te Brielen en elders «ligghende onder minen heere van Vlaendre» en gehouden tegen jaarlijkse betaling van een cijns op de grafelijke spijker te Ieper ¹². De *villa* Mesen was oorspronkelijk grafelijk bezit ¹³. Evenals over dat van Ieper, beschikte de graaf, ten gunste van Sint-Donaas te Brugge, vrij over de twee derde der tienden in het kerspel van Voormezele, alsook over de kerken van Wijtschate en Kemmel ¹⁴. Ook was de graaf in de ten Oosten van Ieper gelegen kerspelen grootgrondbezitter, vermoedelijk mede krachtens het bodem-

Ieper 1815, 57-58 (ad 1269/70 Apr. 2), en FEYS en NÉLIS, 116, nr 176 (ad 1249) en 406-407, nr 549 (ad 1360). Zie de kaart bij DES MAREZ, *a.w.*, tegenover p. 216.

(6) DES MAREZ, *a.w.*, 203-204.

(7) De graaf had er een amman en een schepenbank (Lille, Archives départementales, 1er Cartulaire de Flandre, fol. 131 v°, G. 2779 (ad 1286); FEYS en NÉLIS, 142, nr 210 (ad 1258) en 142, nr 211 (ad 1260); DES MAREZ, *a.w.*, 209, nr 4).

(8) A. E. GHELDOLF, *Histoire de la ville d'Ypres*, Bruxelles 1864, 356-357, nr 26 (ad 1241).

(9) *Ibid.*, 371, nr 37 (ad 1259). Ook de heerlijkheid Sint-Jan-Rollegem behoorde aan de graaf (*Ibid.*, 100-101). In 1214 mocht de stad t.b.v. haar verdediging zoveel grond nemen op grafelijk grondgebied als nodig (*Ibid.*, 335, nr 12).

(10) GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 297, nr 170.

(11) DES MAREZ, *a.w.*, 207-208.

(12) Voorbeelden bij FEYS en NÉLIS, 307, nr 432 (ad 1334) en 536, nr 702 (ad 1408). In het Latijn: *sub dominio comitis Flandrensis* (*Ibid.* 334-335, nr 469; ad 1344).

(13) J. DHONDT, *Bijdrage tot het cartularium van Meesen (1065-1334)*, in B.C.R.H., CVI (1941), 103.

(14) GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 297, nr 170. Dr L. VOET (*Bodium-redecima*, in *Archivum Latinitatis Medii Aevi*, XX (Bruxelles 1950), 207 vlg.) heeft duidelijk in het licht gesteld dat *bodium* betekent: twee derde van de tienden. M.i. wordt in genoemd opstel het verband tussen het agrarische en het architectonische begrip *bodium* niet nauw genoeg aangehaald. Met *bodium* duidde men ook het schip (*navis, vasa*) van het kerkgebouw aan. Het schip kon zich tot het koor in lengte verhouden als twee tot een. Het schip was bestemd voor de leek, het koor voor de geestelijkheid. Getransponeerd op het gebied van de inkomsten der kerk, betekende dit, dat, als een deel der tienden aan de leek (de dorpsheer) toekwam, één derde (d.w.z. het koor) gereserveerd bleef voor de geestelijke. Uitdrukkingen als *extra chorum*, in *bodio ecclesie* (FEYS en NÉLIS, 185, nr 271) zijn in dit verband duidelijk.

regaal¹⁵. Afgezien van een enkele heerlijkheid, zoals die van de heren van Voormezele bij hun eigen burcht¹⁶, blijkt toch uit alles, dat in het kleine Ieper-ambacht de graaf van Vlaanderen de grondheer was bij uitstek. Hij alleen kon in 1280 aan de abdij van Nonnenbosch de vergunning geven, om jaarlijks in de kasselrij Ieper stukken land met een opbrengst tot 25 pond per jaar, te verwerven¹⁷.

Met deze wetenschap gewapend, valt de bestudering van de grafelijke ambtenaren, die de rechtspraak in het territorium van Ieper hebben geleid, minder zwaar. Daar de mij ter beschikking staande gegevens omtrent de eerste burggraven van Ieper afwijken van die door F. Vercauteren in 1937 gegeven¹⁸, zodat wij in de gelegenheid zijn bepaalde titeldragers van het ambt van burggraaf van dichterbij te beschouwen en zo in hun functies beter te leren kennen, moeten wij hier iets langer dan gewoonlijk blijven staan bij de lijst van de oudste burggraven.

Zoals gezegd, wordt het *territorium Ipreense* in 1066 voor het eerst genoemd. Dit veronderstelt een ambtenaar. Was het Fulpaldus de Loppinis, de nog in 1072 in leven zijnde vader van Theobaldus, die in 1093 burggraaf was van Ieper¹⁹?

Theobaldus had een broer Frumoldus en verschillende zonen: Wulfricus²⁰, Frumoldus²¹, Theobaldus²², Adam van Passendale²³ en Lambertus, later bisschop van Noyon-Doornik²⁴.

(15) De uitdrukking *in tota veteri terra* te Zonnebeke in 1205 veronderstelt woeste grond (C. CALLEWAERT, *Chartes anciennes de l'abbaye de Zonnebeke*, Brugge 1925, 35, nr 30). De abdij Nonnenbosch ten O. van Ieper was temidden van bossen op moergrond gesticht (VAN HOLLEBEKE, *Nonnenbossche*, 59, nr 3 (ad 1145), 81, nr 21 (ad 1201); FEYS en NÉLIS, 22, nr 30 (ad 1176), 23, nr 31 (ad 1176)).

(16) Vooral VERCAUTEREN, *Actes*, 168-169, nr 73 (ad 1115).

(17) VAN HOLLEBEKE, *a.w.*, 127, nr 57 (ad 1280).

(18) *Châtelains*, 446-449.

(19) Fulpaldus had minstens twee zonen (CALLEWAERT, *a.w.*, 3, nr 1). Blijken *ibid.*, 7, nr 4 (ad 1110) en VERCAUTEREN, *Actes*, 157, nr 66 (ad 1114) was Theobaldus zijn zoon. Deze Theobaldus heet éénmaal burggraaf (Doornik, Archief van de kathedraal, cartularium C, fol. 26); na zijn dood noemt men hem *vicecomes* (VERCAUTEREN, *Actes*, 157, nr 66; in CALLEWAERT, *a.w.*, 8, nr 5; ad 1114); elders heet hij *de Ypra* (Drongen, Klooster der PP. Jezüieten, archief der abdij Drongen, Cartularium c. 1300, fol. 1; ad 1084: *testibus... Eustachius de Fivia, Theobaldus Yprensi*; zeer verminkt uitgegeven door DE SMET, *Corpus*, I, 703, nr 1. CALLEWAERT, *a.w.*, 6, nr 3 (ad 1093 Aug. 10). VAN HOLLEBEKE, *Loo*, 2, nr 1 (ad 1093). VERCAUTEREN, *Actes*, 47, nr 14 (ad 1093)).

(20) VERCAUTEREN, *Actes*, 21, nr 7 (ad 1087): *S. Theboldi de Ypra, S. Wlurici filii eius, S. Fromoldi fratris eius*.

(21) Broeder van Adam (*Ibid.*, 267, nr 116), Wlfricus (63, nr 20) en Theobaldus (109, nr 40).

(22) Cartularium uit Doornik, genoemd in n. 19, t.z.p.

(23) VAN HOLLEBEKE, *Loo*, 2, nr 1 (ad 1093); CALLEWAERT, *a.w.*, 8, nr 5 en VERCAUTEREN, *Actes*, 157, nr 66 (ad 1114).

(24) CALLEWAERT, *a.w.*, 6, nr 3 (ad 1093 Aug. 10). Vgl. L. DEVILLERS, in *Biographie nationale*, XI (Bruxelles 1890/91), 149-150.

De twee eerste zonen volgden hun vader achtereenvolgens op²⁵. De tweede zoon, Frumold, was burggraaf tussen 1109 en 1126²⁶. In de getuigenlijst van een verdachte oorkonde uit 1123, toen dus Frumold nog burggraaf was, wordt diens zoon Theobald reeds burggraaf genoemd. Deze vermelding die niet onecht behoeft te zijn, zou er op wijzen dat Theobald nog tijdens het leven van Frumold het vaderlijk ambt heeft bekleed²⁷. Frumold had nog twee andere zonen: Dirolf²⁸ en Frumold²⁹.

De documenten dan van na 1126 vertonen een lacune, die duurt tot aan de eerste vermelding, in 1132, van Frumolds opvolger Anselm³⁰. Tot op heden heeft bijna niemand opgemerkt dat geen van Frumolds zonen de vader in het erfelijk ambt van burggraaf heeft opgevolgd. Prof. Dhondt heeft eens de niet ongegronde opmerking gemaakt, dat de nieuwe burggraaf uit een geslacht van Belle (Bailleul), de familie der Balduini-Anselmi, stamde³¹. In de familie der Frumoldi-Theobaldi was de naam Anselm niet bekend³².

Die cesuur blijkt nog duidelijker bij een vergelijking van de namen van de door de twee families te Ieper vervulde functies. *Castellanus* was een soortnaam. Behalve burggraaf heette Frumold nog *laïcus praepositus Yprensis villae*³³; Anselm evenwel *scultetus*³⁴. Ik moge een zekere tegenstelling tussen die twee termen accentueren. Een *laïcus praepositus* was een ambtenaar waarvoor men niet zo vlug een passende benaming schijnt te hebben gevonden, in tegenstelling tot de alombekende schout. Dat de schout in de plaats was getreden van de *laïcus praepositus*, blijkt trouwens nog niet eens zozeer uit de titel van burggraaf die hij met deze laatste gemeen had; zulks komt nog duidelijker tot uiting bij een vergelijking van drie grafelijke oorkonden voor de Ieperse Sint-Maartenskerk. In een oorkonde van 1110 wordt namelijk de immuniteit van de kerk ten opzichte van de graaf en zijn ambtenaren als volgt geformuleerd: *quatinus... nec comes, nec praepositus ville neque villicus nec quelibet persona quamlibet umquam in eis habeat potestatem*. Deze formule werd vervolgens in een oorkonde

(25) Wulfricus wordt burggraaf genoemd in een zeer verdachte oorkonde van 1102 (VERCAUTEREN, *Actes*, 83, nr 27).

(26) VERCAUTEREN, *Châtelains*, 447.

(27) Ibid., t.z.p. Samen met zijn zoon Theobaldus geeft Frumoldus in 1116 zijn uitdrukkelijke instemming met de verlening van rechten aan de stad Ieper door de graaf (VERCAUTEREN, *Actes*, 178, nr 79).

(28) CALLEWAERT, *a.w.*, 8, nr 5 (ad 1114); VERCAUTEREN, *Actes*, 178, nr 79 en VAN HOLLEBEKE, *Loo*, 7, nr 4 (ad 1119).

(29) VERCAUTEREN, *Actes*, 260, nr 113 (ad 1123).

(30) FEYS en NÉLIS, 8, nr 9.

(31) DHONDT, *a.w.*, 115, n. 1.

(32) Wel vindt men de namen Anselmus, Theobaldus en Wulfricus samen terug bij de familie van Rollegem te Zonnebeke (CALLEWAERT, *a.w.*, 25-26, nr 20 (ad 1184); VAN HOLLEBEKE, *Nonnenbossche*, 61, nr 4 (ad 1146)). Zie ook GHELDOLF, *a.w.*, 208, die doet opmerken dat de abdij van Zonnebeke juist door de Ieperse burggraven in 1072 werd gesticht.

(33) VERCAUTEREN, *Actes*, 108-109, nr 40 (ad 1110 Feb. 27) en 267, nr 116 (ad 1124 Mei 6).

(34) DE SMET, *a.w.*, 709, nr 8 (ad 1139).

van 1124 woordelijk overgenomen³⁵. In 1132 echter, juist in de oorkonde waarin Anselmus voor het eerst als burggraaf van Ieper verschijnt, wordt die formule op de volgende, veelbetekenende wijze aan de blijkbaar gewijzigde omstandigheden aangepast: *ut non comes, non castellanus, non villicus, non quelibet secularis potestas aliquod prorsus in ea habet jus*³⁶. Schout Anselmus was dus zeker geen *laicus praepositus*, hoewel hij toch, naar het zich laat aanzien, de opvolger was van een aldus genoemde ambtenaar.

Die oorkonde van 1132 bevat trouwens nog meer merkwaardigs. Onder de getuigen komt ook de meier van Ieper, Erlebald, voor; in plaats van *villicus* heet hij nu *prepositus*. Dus weer dat woord *prepositus*. Lambert van Ardres geeft in zijn *Historia comitum Ghisnensium* (tussen 1194 en 1206 geschreven) al een gedeeltelijke verklaring van dit woord, als hij *villicus* en *praepositus*, *villicatura* en *praepositura* gebruikt als synoniem³⁷. Het adjectief *laicus* wijst er op, dat men aan kerkelijke instellingen heeft gedacht. Vooral als naast hem een deken was aangesteld had de kerkelijke proost als taak het kerkelijk domein te beheren³⁸. Domein! Dat verklaart de term *villa* in de ambtstiel van Frumold. Hij stond aan het hoofd van het grafelijk domein te Ieper en in het *territorium Ipreuse*.

Ieper-ambacht vormde dus een domaniale entiteit die door de Vlaamse graven onder de hoede was geplaatst van een bijzondere *maior* of *villicus*, en op rechterlijk gebied zelfstandigheid had verworven ten opzichte van het territoire van Sint-Omaars³⁹. Maar hoe moet nu de

(35) Zie n. 33.

(36) FEYS en NÉLIS, 8, nr 9.

(37) uitg. J. HELLER, in MG SS XXIV 614. De *villicus* heet er *debitor* en *conservator* van de abt van Sint-Bertijns. Voor de datering F.L. GANSHOF, *A propos de la chronique de Lambert d'Ardres*, in *Mélanges d'histoire du Moyen Age offerts à F. Lot*, Paris 1925, 234.

(38) P. HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, II (Berlin 1878), 88-92.

(39) Misschien was deze domaniale eenheid als geheel door Boudewijn II veroverd. Ieperambacht vertoont eigenlijk veel trekken van een *fiscus*, waarin Ieper het *caput fisci* was. De patroonheilige van de Ieperse hoofdkerk was niemand anders dan Martinus, wiens naam ook in deze streken aan menige kerk op fiscaal domein was verbonden. Wel trekt prof. DHONDT in zijn *Développement urbain*, 147-149 in twijfel, dat deze Sint-Maartenskerk van oude datum zou zijn. Volgens hem was Sint-Pieters de oude, landelijke parochiekerk van Ieper, terwijl Sint-Maarten vermoedelijk op het eind der 11e eeuw als castrale kapittelkerk door de graaf werd gesticht. Schr. ziet echter over het hoofd dat Sint-Maarten bij het begin der 12^e eeuw reeds als parochiekerk bestond en toen pas, met enkele andere kerken in Vlaanderen, door toedoen, niet van de graaf, doch van de bisschop van Terwaan een college van kanunniken verwierf. De door Schr. gemaakte veronderstelling, dat de handelsnederzetting te Ieper omstreeks 1100 nog maar van recente datum was, wordt hierdoor in gevaar gebracht. Lag Sint-Pieters in 1102 werkelijk nog te excentrisch, om niet als (nieuwe) parochiekerk voor het Zuidelijk stadsdeel dienst te doen? Bovendien zou men, bij gebrek aan oudere gegevens en vooral aan gegevens *niet* aan het Ieperse kapittelarchief ontleend, de geprojecteerde opgravingen op de plaats, waar de burcht-spijker heeft gestaan, moeten afwachten. Men zou alleen nog kunnen doen opmerken dat, als de graven van Vlaanderen er ooit

cesuur tussen 1126 en 1132 worden verklaard, waarin de domaniale intendant als burggraaf werd vervangen door een schout?

Was de familie der Frumoldi-Theobaldi betrokken geweest bij de ingrijpende gebeurtenissen van 1127 rond de moord op graaf Karel de Goede⁴⁰? Men schijnt het te moeten geloven van de reeds genoemde Theobald, naar alle waarschijnlijkheid waarnemend burggraaf van Ieper in 1123⁴¹.

Willem van Ieper namelijk, die een zo twijfelachtige rol speelde in de strijd om de grafelijke titel na de dood van Karel de Goede, werd, volgens het beroemde dagverhaal van Galbert van Brugge, op een gegeven ogenblik te Ieper, van waaruit hij zijn macht over de omgeving wilde vestigen, gevangen genomen, en met zijn (half)broer Theobald, bijgenaamd Sorel, weggevoerd⁴². Volgens een oorkonde van October 1158 nu, had Willem van Ieper nog een andere (half)broer, Frumold⁴³. Aanstonds zullen wij vaststellen dat deze laatste Frumold toen burggraaf was van Ieper, en wel verre opvolger van de *laicus praepositus*. De volgende veronderstelling is daarom niet gewaagd.

Philips van Loo, zoon van graaf Robrecht de Fries en vader van Willem van Ieper, zou in 1104 zijn gestorven⁴⁴. Willems moeder, de wolkaardster uit het verhaal van Galbert⁴⁵, zou zijn hertrouwd met Frumold, burggraaf van Ieper. Zo kwam Willem met zijn moeder naar Ieper, of ontving hij althans de bijnaam «van Ieper», en werden Theobald en Frumold, zonen van de *laicus praepositus* zijn halfbroers. Te Ieper sleurde Willem in 1127 Theobald mee in de strijd om de grafelijke waardigheid. Wij weten dat de nieuwe graaf Dirk van de Elzas zeer streng optrad tegen Willem van Ieper en zijn helpers⁴⁶. Zou de familie van de Theobaldi-Frumoldi in die straf gedeeld hebben? Ook persoonlijke motieven gedurende de nasleep van gebeurtenissen na de moord op Karel de Goede kunnen er dus aanleiding toe zijn geweest, dat de kasselrij Ieper na 1127 — niet voorgoed zoals men al dadelijk zal bemerken — een publiekrechtelijk voorkomen verwierf.

aan hadden gedacht een castrale kapittelkerk te Ieper op te richten — waarom trouwens niet in het castrum of er vlak naast op het eiland? — het wel bevreemdt, dat zij vele tienden in de kasselrij van Ieper en vooral die te Ieper zelf aan de castrale kapittelkerk te Brugge hebben geschonken. De tienden van Aire en Kassel kwamen toch de kapittels ten goede, die de graaf ter plaatse had gesticht?

(40) Zie blz. 104.

(41) Zie blz. 98.

(42) GALBERT, 131, c. 86. De Bollandisten maken van hem terecht een halfbroer langs moederszijde van Willem, omdat hij niet mededong naar de grafelijke waardigheid.

(43) VAN DE PUTTE, *Cartularium de Dunis*, 449, nr 360. Deze gegevens bleven onbekend aan K. NORGATE, in haar artikel over *William of Ypres*, in *Dictionary of National Biography*, LXI (London 1900), 356-358.

(44) PH. WIELANT, *Antiquités de Flandre* bij DE SMET, *Corpus*, I, 61.

(45) GALBERT, 76, c. 47. SUGERUS, *Vie de Louis le Gros*, uitg. A. Molinier, Paris 1887, 114, c. 29, noemt hem *Guilelmum Bastardum*.

(46) Ook tegenover diens familieleden. Volgens de *Annales Elmarenses*, uitg. Ph. Grierson (ad 1134) werd het driejarig zoontje van de verbannen Willem van Ieper door zijn bewakers blind gemaakt, wat de dood van het kind tengevolge had.

Schout Anselm bekleedde het ambt van burggraaf tot aan de tweede kruistocht (1147-49). In het jaar vóór die kruistocht werd hij senechalk genoemd⁴⁷.

Boudewijn (I) van Belle volgde Anselm, die waarschijnlijk zijn broer was, na een lange tussenpoos op⁴⁸. De eerste vermelding van burggraaf Boudewijn dateert immers van 1159⁴⁹.

Tussen 1147 en 1159 treft men echter vermeldingen aan van een andere *castellanus* van Ieper, Frumold. Frumold komt zelfs nog voor als burggraaf in oorkonden uitgevaardigd tijdens de ambtsperiode van Boudewijn I, hetgeen prof. Vercauteren deed geloven, dat deze oorkonden wellicht onecht zouden zijn. Wij willen ons echter niet dadelijk laten verleiden tot het elimineren van deze oorkonden. Het zijn er immers niet minder dan drie (1148, 1149 en 1162). Zij stammen bovendien uit drie verschillende archieven⁵⁰. Het enige onderlinge verband is de oorkonder Willem van Ieper. Aan de historische realiteit van de bedoelde Frumold, burggraaf van Ieper, kan trouwens ook dààrom niet worden getwijfeld, aangezien er in oorkonden van 1159, 1172 en 1173⁵¹ melding wordt gemaakt van Walter, zoon, en in 1177 van Lismod, dochter⁵² van Frumald, genaamd *vicecomes* of *castellanus* van Ieper. Deze Frumold was halfbroer van Willem van Ieper⁵³ en, naar men vrij mag aannemen, zoon van de *laïcus praepositus* van Ieper ten tijde van de regering van Karel de Goede.

Dat de functie van deze Frumold, verborgen onder de algemenere benaming *castellanus* en *vicecomes*, aan de ene zijde, en die van de schouten Anselm en Boudewijn (I) aan de andere, niet dezelfde waren, mag alleen reeds blijken uit het feit dat deze functies te Ieper, op zijn laatst sedert 1159, naast elkaar hebben bestaan. Het zou mij niet verwonderen, als burggraaf Frumold schuil ging achter de *Frumoldus notarius* die getuige was in de oorkonde van burggraaf Boudewijn uit het jaar 1166⁵⁴. Frumold kon zich in die oorkonde toch moeilijk burggraaf blijven noemen⁵⁵.

(47) VERCAUTEREN, *Châtelains*, 448.

(48) J.J. LAMBIN, *Esquisses historiques et biographiques sur les châtelains et les vicomtes d'Ypres*, Ypres 1838, 8, construeert tamelijk gemakkelijk genealogieën, maar hij beschikte soms over juiste gegevens. Daar hij beweert dat Anselm van wie hij een broer van ongeveer al diens voorgangers maakt, een dochter Agnes had, die met Boudewijn van Belle zou zijn gehuwd, en daar wij nu weten dat deze Boudewijn werkelijk een vrouw had met name Agnes (Lille, Archives départementales, I H 49, nr 562; ad 1219 Mrt), zouden wij geneigd kunnen zijn enige waarde te hechten aan de beweringen van Lambin. Het is echter ook een feit dat Anselm een broer Boudewijn had (SERRURE, *S. Bavon*, 38, nr 32; ad 1145), en zo zien wij liever reeds in Anselm een lid van de familie van Belle.

(49) VERCAUTEREN, *a.w.*, 448-449.

(50) VAN HOLLEBEKE, *Loo*, 15, nr 9; PRUVOST, *Bergues*, I, 109; DUVIVIER, *Actes et Documents*, I, 241.

(51) HAIGNERÉ, I, 104, nr 231; CALLEWAERT, *a.w.*, 17-18, nr 12 en 19, nr 13.

(52) CALLEWAERT, *a.w.*, 19, nr 14, gehuwd met Woitinus (en niet Walterus, zoals de uitgever spelt) meer van Ieper.

(53) VAN DE PUTTE, *a.w.*, 449, nr 360 (ad 1158): *Frumaldus frater domini Willelmi*.

(54) Werd zijn vader waarschijnlijk niet ook zo genoemd? Vgl. blz. 104.

Er is hiervoor trouwens een veel steviger bewijs. Tot nu toe haalden wij de gegevens uit getuigenlijsten van oorkonden. Maar hoe moest men Frumold noemen, als iedere verwarring met Boudewijn, de andere, de eigenlijke burggraaf, nauwlettend moest worden vermeden? Ik ben ervan overtuigd, dat zich die moeilijkheid voordeed toen de graaf de bewoners van Woesten op 1161 Aug. 10 aan de keur van Veurne ontrok en hen toevertrouwde aan de rechtspraak van degene, *qui Ypris ministerium victualium nostrorum tenuerit*⁵⁶. Men heeft van deze ambtenaar met zijn lange naam een *notarius* willen maken en besloot ten laatste hem maar tot de seneschalken te rekenen⁵⁷.

Als men deze ambtenaar identificeert met *vicecomes* Frumold, wordt elke moeilijkheid opgeheven. Opvolger van een *laicus praepositus*, zelf zeer waarschijnlijk *notarius* genoemd, moet deze Frumold de ambtenaar zijn geweest, die in de kasselrij Ieper aan het hoofd stond van de grafelijke domeinen (*administrator*) waarvan hij tevens de inkomsten administreerde (*debitor*).

Een lange weg hebben wij moeten bewandelen om te besluiten dat Ieper en de omliggende dorpen een domaniale eenheid, een grote heerlijkheid vormden, in handen van de graaf van Vlaanderen zelf. Reeds vóór de tweede helft der 11e eeuw was dat grote domein als een afzonderlijk *territorium* losgemaakt uit het ressort van Sint-Omaars. Zo was Ieper hoofdplaats geworden van een kasselrij, bestuurd door een grafelijke *castellanus* die in werkelijkheid een domaniale ambtenaar, een *praepositus* (*prévôt*) was, een eersterangs meier dus. Over de rechterlijke competentie van deze functionaris, wiens ambt erfelijk was, en van het gerecht dat hij moet hebben voorgezeten, licht de documentatie ons niet in.

Kort na de dood van graaf Karel de Goede (1127) werd deze grafelijke «proost» als hoofd van de kasselrij, als burggraaf dus, door de schout vervangen. Misschien werd het ambt zelf van schout van Ieper bij die gelegenheid geschapen. In dat geval was dit schoutambt te Ieper een betrekkelijk recente instelling. Het zou dateren van toen de graaf reeds was begonnen op hardhandige wijze de vrede in zijn regnum te stichten⁵⁸. Bezat de burggraaf-schout van Ieper dezelfde justitiële competentie als zijn collega's tussen IJzer en Aa, of ontving hij meer, zoals diezelfde collega's na de installatie van de keurheren⁵⁹?

Gelukkig is het niet zo moeilijk, zich een beeld te vormen van de rechterlijke competentie van de schout van Ieper en van de door hem gemaande kasselrijschepenen.

Men weet, dat het Ieperse kasselrijgerecht de «civiele» rechtspraak

(55) FEYS en NÉLIS, 19, nr 24.

(56) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cont. Furnes*, III, 21, nr 3.

(57) NOWÉ, *Sénéchaux*, 342-343.

(58) Zie het eerste hoofdstuk van het vorige deel.

(59) Zie vorige hoofdstuk.

uitoefende⁶⁰; het blijkt de hoge jurisdictie niet te hebben gehad⁶¹. De schout was immers niet competent zodra er bloed vloeide⁶². Wel afgelijnd bezaten schout en schepenen dus niet meer dan de lage jurisdictie.

Over de schout konden wij nog de volgende inlichtingen inwinnen. Hij mocht drie van de negen kasselrijschepenen aanstellen; hij had ook recht op het derde deel van de geldboeten door de schepenen van de stad en die der kasselrij opgelegd. Hij zorgde voor twee gevangenen, één voor de kasselrij en één voor de stad. Hij of zijn plaatsvervanger zette er diegenen gevangen, die hij op aanwijzen van de schepenen in verzekerde bewaring moest nemen⁶³.

Wij weten niet op welk tijdstip Roeselare-ambacht, dat in de 11e eeuw nog deel uitmaakte van de kasselrij van Brugge, onder de naam Oostambacht deel ging uitmaken van de kasselrij van Ieper. In ieder geval was dat een voldongen feit in 1259, toen de bemoeiingen van de Ieperse baljuw zich ook over Oost-Rozebeke bij Roeselare uitstrekten⁶⁴. Over de instellingen van dat ambacht zal in het zesde hoofdstuk nader worden gesproken⁶⁵.

(60) « civiel » in de zin die men er tegenwoordig aan geeft: NOWÉ, *Baillis*, 268, n. 5, waarnaast GANSHOF, *Tribunaux*, 27, n. 3.

(61) Later vonniste het leenhof moord en andere kapitale delicten (GANSHOF, *a.w.*, 27; beneden, 3e deel, 2e hoofdstuk).

(62) P. DE PELSMAKER, *Régistres aux sentences des échevins d'Ypres*, Bruxelles 1914, 339, nr 974 (ad 1386). Uit de daar opgetekende sententie blijkt dat de schout de baljuw en diens plaatsvervanger bij hun ontstentenis kon vervangen. De burggraaf had zijn aandeel in de boeten bij gewone slagen (L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville d'Ypres*, II (Bruxelles 1908), 8, nr 4, par. 8-9).

(63) L. VAN HOLLEBEKE, *Rôle des feudataires du comté de Flandre dans la châtellenie d'Ypres rédigé vers la fin du XIVe siècle*, in A.S.E.B., XIX (1867), 269-270 en DE PELSMAKER, *a.w.*, 330-331, nr 935 (ad 1369). Over de stadsschepenen, die een ruimere competentie genoten dan de kasselrijschepenen, zie blz. 202. De plaatsvervanger van de burggraaf heette *justitiarius castellani* (FEYS en NÉLIS, 53, nr 71; c. 1210; *ibid.*, 62, nr 84; ad 1215); *locum castellani tenente* (PRUVOST, *a.w.*, I, 260; ad 1317); *castellains* (FEYS en NÉLIS, 285, nr 394; ad 1319) of « escouteten », DE PELSMAKER, *a.w.*, 247, nr 377; ad 1367).

(64) Doornik, Archief van de kathedraal, Cartularium D, fol. 183.

(65) Nog in 1268 komt de burggraaf van Roeselare voor (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Roulers*, *Introd.*, 16). Daar deze een schout aanstelde, zal hijzelf ook wel schout zijn geweest (L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées dans le Franc de Bruges*, VI (Bruxelles 1893), 97-98; ad 1626).

EXCURS: FRUMOLDUS LAICUS PRÆPOSITUS VILLÆ IPRENSIS

Is de *laicus praepositus* Frumold niet beter bekend dan men zo op het eerste gezicht zou menen?

In de reeds aangehaalde oorkonde van Karel de Goede voor Sint-Maarten te Ieper komt Frumold voor als interveniënt; de grafelijke schenking geschiedt *rogatu Frumaldi Yprensis castellani, amici mei*¹. Voorwaar een uitzondering, deze vazal die door zijn graaf zo uitdrukkelijk vriend werd genoemd.

Wij weten dat Karel de Goede er in die jaren een vriend op na hield, van wie Galbert van Brugge in 1127 met recht getuigde *quod nullus de curia comiti ita familiaris*². De naam van die vertrouweling was *Frumoldus iunior notarius*. Zijn rol in de gebeurtenissen bij de moord op Karel de Goede in 1127 kennen wij voldoende. Hem wordt één van de gedichten op het overlijden van die graaf toegeschreven³. Alle gegevens, die Galbert verstrekt over de *notarius* Frumold, passen bij hetgeen wij weten over de gelijknamige burggraaf van Ieper. Beiden hadden een oom Frumold, door Galbert *senior notarius* genoemd⁴, beiden hadden kinderen⁵, beiden waren van hoge afkomst⁶, beiden waren blijkbaar lid van de *curia comitis*⁷. Maar vooral nogmaals: beiden waren intiem vriend van Karel de Goede. Deze zou-dan burggraaf Frumold hebben bewogen, zich in de grafelijke residentie Brugge te komen vestigen, waar hij een weelderig huis voor notarius Frumold liet bouwen⁸. Zo zou het verklaarbaar zijn, dat Frumold, kort voor de moord op Karel de Goede, in een oorkonde nog *castellanus Iprensis* wordt genoemd⁹, terwijl te Ieper zijn ambt werd waargenomen door zijn zoon, die immers reeds in 1123 de titel van burggraaf schijnt te hebben gevoerd¹⁰.

De term *notarius* wijst in dezelfde richting als de naam *laicus praepositus*. De *notarius* was een ambtenaar die zich centraal of plaatselijk bezighield met het registreren van de inkomsten der grafelijke domeinen. Hij vervulde meer de rol van *debitor*, terwijl de *villicus* of *praepositus* tevens *conservator* was¹¹.

Mogelijk is Frumold op een gegeven ogenblik in de geestelijke stand getreden¹². Heeft hij daarom afstand gedaan van het ambt van burggraaf?

(1) VERCAUTEREN, *Actes*, 267, nr 116 (ad 1124 Mei 6).

(2) GALBERT, 33, c. 19 of 31, c. 18.

(3) J. M. DE SMET, *Bij de Latijnsche gedichten over den moord op den Glz. Karel den Goede, graaf van Vlaanderen*, in *Miscellanea A. De Meyer*, I (Leuven-Brussel 1946), 430-433 en 440-443.

(4) *Avunculus* kon toen zowel oom langs vaderszijde als oom langs moederszijde betekenen. Gezien de homonymie tussen de twee *notarii* zal het eerste wel het geval zijn geweest. Over de oude Frumoldus: E. REUSENS, *Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu'au commencement du XIIIe siècle*, in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, XXVI (Leuven 1896/97), 124-125. Hij was tevens kapittelproost te Veurne (VERCAUTEREN, *Actes*, 331; lees St Walburge i.p.v. St Nicolas).

(5) Galbert, 32, c. 18.

(6) Frumoldus *junior notarius* droeg een gouden ring (ibid., t.z.p.), wat volgens H. PIRENNE kenmerk was van adel (*La chancellerie et les notaires de Flandre avant le XIIIe siècle*, in *Mélanges Julien Havet*, Paris 1895, 747).

(7) GALBERT, 33, c. 19. Eer als burggraaf was Frumold van Ieper lid van de *curia*.

(8) Ibid., t.z.p. Hij bezat ook een kasteel te Beernem (Ibid., 153-154, c. 107).

(9) VERCAUTEREN, *Actes*, 280, nr 121 (ad 1126).

(10) Zie boven.

(11) Vgl. blz. 99.

(12) Tussen 1130 en 1141 verschijnt *Frumoldus notarius* in een viertal oorkonden (REUSENS, *a.w.*, 125). In 1128 Aug. 11 (FEYS en NÉLIS, 11, nr 13) en 1134 (Lille, *Archives départementales du Nord*, 12 H 2) ontmoet men een *clericus* Frumoldus.

HOOFDSTUK IV

DE KASSELRIJ VAN KASSEL EN DE KASTELLENIJ VAN AIRE

De gezamenlijke behandeling van deze twee ressorten zal aanleiding geven tot een beschouwing van wijder strekking, waarin wij, juist bij het midden van dit deel gekomen, ons tevens een ogenblik kunnen bezinnen op enkele van de tot hiertoe bereikte resultaten.

In een opstel over de kasselrijen van Kassel en Belle heb ik in 1947, naar ik meen als eerste, aan de kasselrijen van Kassel en Aire een gelijke oorsprong toebedacht. Ik meen er althans de waarschijnlijkheid te hebben aangetoond van een oprichting van de Kasselse kasselrij tussen 1071 en 1075. In het vooruitzicht stelde ik toen een verklaring van dr Voet, dat ook de kasselrij van Aire in die jaren was ontstaan¹. Terwijl wij op de inlossing van de belofte van de heer Voet wachten, heeft de heer Feuchère zeer onlangs zijn mening over de oorsprong van Aire en zijn kasselrij te kennen gegeven in een lezenswaardig artikel in het Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis. Ook de kasselrij van Aire zou onmiddellijk na 1071 door graaf Robrecht de Fries zijn losgemaakt uit de grote kasselrij van Sint-Omaars, met de bedoeling het ambtsgebied van de onbetrouwbare burggraaf van Sint-Omaars te verkleinen. Eigenlijk versterkt de heer Feuchère mijn hypothese niet met nieuwe argumenten².

Ik kom thans tot de vaststelling dat er geen reden bestaat parallellen te zoeken tussen deze twee kasselrijen. De institutionele opbouw van elk dezer ressorten verraadt twee zo verschillende typen van kasselrijen, dat men niet dadelijk geneigd is aan beide een gelijke oorsprong toe te kennen. Wij raken hier een vérstrekkend probleem.

De ressorten van Kassel en Aire, die men beide kasselrijen pleegt te noemen, waren wel kleiner van omvang dan de voormalige gouwen in die streek. Men kan zelfs gerust aannemen dat zowel Kassel als Aire oorspronkelijk in de gouw van Terwaan hadden gelegen. Zij liggen trouwens nog geen 20 km. van elkander verwijderd, verbonden door een weg die tot de Romeinen heet op te klimmen³.

Ten tijde van de graven van Vlaanderen evenwel lag Kassel nog juist binnen de zone waar het graafschap in schoutambachten was inge-

(1) *Cassel et Bailleul*, 10.

(2) *La question de l'«Aria monasterio» et les origines d'Aire sur la Lys*, in R.B.P.H., XXVIII (1950), 1077.

(3) BERTIN, *Aire-sur-la-Lys*, 7.

deeld; Aire daarentegen lag reeds volop in de streek van de versnippering der heerlijkheden. Men kan ook zeggen dat Kassel en Aire aan weerskanten lagen van de grens van het grafelijk grootgrondbezit. Aire was dus een exclave ten opzichte van het geheel van grafelijk grondbezit.

Een belangrijke exclave, aangezien men van Aire en omgeving een nieuwe kasselrij heeft gemaakt?

Zeker was er te Aire belangrijk grafelijk grondbezit, maar niet daarom werd Aire hoofdplaats van een grafelijke kasselrij.

Met opzet zeg ik « grafelijke » kasselrij, en zou daarmee willen overgaan tot een beschouwing over de verschillende betekenissen die zouden kunnen worden gehecht aan het woord kasselrij, als men over Vlaamse Middeleeuwse instellingen handelt.

In het gebied waar er veelheid was van heerlijkheden, bestonden ook niet-grafelijke kasselrijen, of beter *châtellenies*. Men moet in dit opzicht Vlaanderen in het grotere Franse verband beschouwen. Aire was één van de meest Noordelijke voorbeelden van wat de Franse historici *châtellenies* noemen, en waarmee zij niet hetzelfde bedoelen als de Belgische vlaamstalige historici met « kasselrijen »⁴.

Kasselrij is de geijkte term geworden voor het ressort, waarin vlaams-talig Vlaanderen vóór de Revolutie op rechterlijk, tevens administratief en militair gebied was verdeeld; een ressort met vaste grenzen die bij voorkeur met de dorpsgrenzen samenvielen. De cel waaruit de kasselrij was opgebouwd, was het kerspel. Zo was bijvoorbeeld de kasselrij van Kassel samengesteld uit elf aaneengelegene kerspelen.

De *châtellenie* uit het Franse spraakgebruik was niet hetzelfde⁵. Het was een belangrijke heerlijkheid. De kern bestond doorgaans uit landerijen rechtstreeks voor rekening van de heer geëxploiteerd; maar wat de heerlijkheid eerst recht tot een *châtellenie* maakte was een hele pyramide van leenverhoudingen met aan de top de heer als *castrî dominus*. De *châtellenie* strekte zich uit tot waar zich het laatste, van de centrale burcht gehouden leen bevond, of tot waar in het algemeen het prestige van de heer reikte. Het kon een grillig omlijnd geheel zijn, met vele exclaves en enclaves.

Ik zou dit type liever « kastellenij » noemen, en zal dit ook doen waar anders misverstand zou ontstaan, en in het algemeen waar het mogelijk is. Men kan immers niet steeds dadelijk zeggen of men voor een kasselrij staat dan wel voor een kastellenij.

Men begrijpt dat bij een kastellenij het militaire element sterk op de voorgrond trad⁶.

De Franse historicus, Dokter Feuchère, heeft reeds doen opmerken

(4) en de Belgische franstalige historici met *châtellenie*. Beide begrippen werden in het Latijn met *castellania* weergegeven.

(5) zie bv. F. OLIVIER-MARTIN, *Histoire du droit français des origines à la Révolution*, Paris 1948, 129 vlg.

(6) Men denke aan het woord kastelein, waarmee wij burchtbewaker bedoelen (vgl. blz. 177).

dat de huidige, van Belgische zijde afkomstige mening over de oorsprong der Vlaamse kasselrijen niet zonder meer opgaat voor een aantal kasselrijen uit het Zuiden van het graafschap. De heer Feuchère heeft mijns inziens bewezen dat bij de oudste burggraaf van Lens de militaire functie primeerde⁷. Tot daar beperkt zich echter zijn onafhankelijkheid ten aanzien van de « Belgische » theorieën, want hij haast zich er aan toe te voegen dat de burggraven uit het Zuiden van Vlaanderen⁸ in de loop der 11e eeuw van de graaf een verruiming van functies ontvingen⁹, waardoor zij gelijkgeschakeld werden met hun ambtgenoten uit het Noorden. Hij vervalt zodoende in dezelfde fout die de Belgische historici in dit opzicht tot nu toe zo licht begingen: de Vlaamse instellingen teveel tot één type herleiden.

Nu hebben wij in het vorige deel kunnen vaststellen dat de graaf te Atrecht een burggraaf bezat, die in het geheel van de kasselrij van Atrecht alleen militaire functies bezat¹⁰. Deze *castellanus* was zonder twijfel de aanvoerder van de grafelijke vazallen die hun leen hielden van de burch van Atrecht. Er bestond derhalve een *kastellenij* van Atrecht, die men wel dient te onderscheiden van de oude *gouw* van Atrecht. Daarom natuurlijk heeft men in de Middeleeuwen zo lang vastgehouden aan de benaming *pagus Atrebatensis*, waar wij, afgaande op een eerste indruk, van een *kasselrij* van Atrecht zouden hebben gesproken¹¹.

Niet-grafelijke kastellenijen waren bijvoorbeeld Lens en Houdain. Later werden zij grafelijke *châtellenies*. Ongetwijfeld was ook Bapaume zulk een kastellenij¹².

Ook Aire was omringd door een kastellenij. Dit merkt men als men van deze kastellenij b.v. de westergrens poogt vast te stellen. Daar, in de omgeving van Enquin en Flechin, liepen de tentakels van de burchten van Fauquembergues en Aire volkomen door elkaar heen. De heerlijkheid van Flechin bijvoorbeeld werd terzelfdertijd van die twee burchten gehouden¹³. Op het einde der 13^e eeuw kwam de vraag aan de orde tot welke kasselrij de grond behoorde van de heer van Flechin te Serny onder Enquin. Mochten sommigen toen gemeend hebben, dat Serny in de *châtellenie* van Aire lag, het onderzoek wees uit dat dit gehucht, of althans dit leen onder de kasselrij van Sint-Omaars ressorteerde: *li tere Boulet (de Flechin) est tenue de Fauquemberghe, et Fauquemberghe est tenue tout a I hommage dou*

(7) *L'origine et la formation constitutionnelle de l'office de châtelain à Lens*, in Bulletin de la Commission départementale des Monuments historiques du Pas-de-Calais, VII (Arras 1948), 459 vlg.

(8) lees: uit het Zuiden en Oosten van Vlaanderen.

(9) *a.w.*, 461.

(10) Later, niet vóór het einde der 11e eeuw, verwierf die burggraaf een plaatselijke (en waarschijnlijk ook nog beperkte) gerechtelijke functie in de stad Atrecht. Een landgerecht zat hij echter niet voor.

(11) Zie hiervóór, blz. 60. Meer dan een fiscale betekenis zal de gouw van Atrecht sinds de 10e eeuw wel niet hebben gehad.

(12) Zie hiervóór, blz. 54 en hierna, blz. 177.

(13) DE PAS, *Statistique féodale*.

*chastel de St-Omer*¹⁴. Daarom dus behoorde Serny tot de kasselrij of liever tot de kastellenij van Sint-Omaars; want de kasselrij van Sint-Omaars had ten gevolge van de voortdurende verenging van de kring van bezoekers der publieke vierschaar, vooral aan de periferie het voorkomen gekregen van een kastellenij.

De vraag tot welke *châtellenie* een stuk land behoorde, stelde men in die streek eigenlijk alleen, als men weten wilde van welke burcht een leen in laatste instantie werd gehouden. Men liet daarbij de vraag ongemoeid onder welk publiek gerecht dat bepaalde stuk grond en de omgeving behoorde. De publieke, gemene rechtspraak was daar trouwens vóór de 12^e eeuw door de heerlijke, d.w.z. locale rechtspraak vervangen. Op het einde der 12^e eeuw evenwel werd de hoge justitie daar gecentraliseerd. Zonder te ver te willen vooruit lopen op ons onderzoek, kan hier wel reeds worden gezegd, dat de graaf de uitoefening van de voor hem vrijgekomen hoge justitie toen aan baljuws en mannengerechten toevertrouwde¹⁵. Van toen af werd Vlaanderen in een aantal baljuwschappen verdeeld.

Hadden de partijen dus in het bovengenoemde voorval uit het einde der 13^e eeuw hun belangstelling niet eenzijdig gericht naar de leenrechtelijke zijde van de zaak, dan hadden zij zich ook kunnen afvragen tot welk *baljuwschap* Serny behoorde. Van een baljuwschap van Sint-Omaars zou dan geen sprake zijn geweest. Tussen de baljuwschappen van Sint-Omaars en Aire lag toen als een buffer het baljuwschap van Terwaan, dat evenals de andere baljuwschappen een tamelijk regelmatig omljnd ressort was, al was het op leenrechtelijk gebied dan ook doorzeefd met lenen die ofwel van de burcht van Aire¹⁶, ofwel vooral van de trotse burcht van Fauquembergues werden gehouden. Want overal waar in de zuidelijke en oostelijke perifere gebieden van Vlaanderen de baljuwschappen de grenzen van de kastellenijen hadden overgenomen, was dit toch alleen in grove trekken gebeurd. Om de toestand van de publieke rechtspraak vóór de tweede helft der 12^e eeuw te begrijpen, vergeet men te licht dat de indeling in baljuwschappen in die streken iets geheel nieuws was, dat de voortaan op de achtergrond gedrongen kastellenij daar voordien de enige feitelijke, overkoepelende indeling was geweest op rechterlijk gebied, en dat deze overkoepeling dan nog alleen had gegolden voor houders van lenen en soms ook voor houders van francs-alleux, voor lieden dus die tot de *castri dominus* in een betrekking stonden van persoonlijke aard, — dat er m.a.w. een periode had bestaan waarin de gemene rechtspraak, het *comitatus*, over de plattelandssamenleving werd verzorgd door de dorpsheren, en niet vanuit een centrale burcht.

Natuurlijk kon ook de *castri dominus* ergens dorpsheer zijn. Ge woonlijk was hij dit in de *villa* waarin zijn burcht was opgetrokken¹⁷.

(14) Arras, Archives départementales, A 918.

(15) Zie het derde deel.

(16) Zelfs te Delettes, ten Westen van Terwaan, werd een leen van de burcht van Aire gehouden!

(17) Hoewel niet noodzakelijk. De burcht van Lens was opgetrokken op klooster-goederen.

Het domein bijvoorbeeld van de graaf van Vlaanderen te Aire zelf was aanzienlijk. Evenals te Ieper was de *villa* hier veel groter dan de meer recente stad, die op dat domein was ontstaan. De kring van gehuchten die in de *villa* Aire besloten lagen, was betrekkelijk groot. Het spreekt vanzelf dat de niet-grafelijke heerlijkheden vooral buiten die kring moesten worden gezocht. Naar verhouding was het aantal kleine lenen groter binnen die kring dan daarbuiten¹⁸. In de late Middeleeuwen werd de heerlijke rechtspraak over die lenen door grafelijke instanties verzorgd. Waarschijnlijk was dit vóór de oprichting van het baljuwschap van Aire ook al zo geweest voor de lenen die in de *villa* Aire zelf waren gelegen. Ik meen niet dat de schepenen die in de burcht van Aire zetelden, — indien zij althans geen zuiver «allo-diaal» gerecht vormden¹⁹ — in feite ook hebben recht gesproken buiten de grenzen van de *villa* van Aire. Aire en Roquetoire waren de enige dorpsheerlijkheden die de graaf in deze kastellenij bezat, en te Roquetoire was er een grafelijke *prévôt*, zodat wij met tamelijk grote stelligheid het bestaan mogen aanvaarden van een plaatselijke, grafelijke vierschaar te Roquetoire²⁰.

Reeds graaf Boudewijn V was heer van Aire, althans stichtte hij er een collegiale kerk²¹. In een oorkonde uit het jaar 1075 is er spraak van de *Ariensis castellatura*²². Naar alle waarschijnlijkheid was de Vlaamse graaf op een bepaald ogenblik (in de 11^e eeuw?) in de rechten getreden van de *castri dominus* van Aire, evenals hij later zou treden in die van de heren van Lens en Houdain. Ik heb een, overigens zeer flauw vermoeden, dat de graven van Boulogne de kastellenij van Aire voordien hadden bezeten²³.

(18) Berekeningen gemaakt uit de gegevens bij DE PAS, *Statistique féodale*. Het aantal dadelijk van de graaf gehouden lenen was in het domein natuurlijk naar verhouding groter dan daarbuiten. De verhouding was hier 21 tot 13. Binnen het domein Aire was ze kleiner van oppervlakte dan daarbuiten. Het leen zonder heerlijkheid was echter, dunkt mij, gemiddeld groter van oppervlakte in Aire dan daarbuiten. Dit alles komt overeen met de besluiten waartoe wij in het vorige deel gekomen zijn.

(19) Wij (ik althans) weten eigenlijk niets over dit gerecht.

(20) Over Roquetoire DE PAS, *a.w.*, en de domeinrekeningen van Aire, te Arras bewaard.

(21) P. FEUCHÈRE, *Les castra et les noyaux pré-urbains en Artois du IXe au XIe siècles*, Arras 1949, 45, n 9.

(22) PROU, *Actes de Philippe Ier*, 184, nr 72.

(23) Het ambacht van Eperlèques (Sperleke, ten W. van St. Omaars) werd later in leen gehouden van de burcht van Aire, een eerder eigenaardige combinatie (A. DE LOISNE, *Dictionnaire topographique du département du Pas-de-Calais*, Paris 1907, sub vo.). Was de gift van Sperleke aan de graaf van Boulogne, Eustachius, na 1071, een restitutie (vgl. *Genealogiæ comitum Flandriæ*, uitg. L.C. Bethmann, in MG SS IX, 323)? Dezelfde graaf Eustachius is eerste getuige in een oorkonde uit het jaar 1096 betreffende landgoederen te Roquetoire, later belangrijk grafelijk domein in de kastellenij van Aire. De aanwezigheid van Eustachius in deze oorkonde kan natuurlijk ook een andere oorzaak hebben gehad (HAIGNERÉ, I, 38, nr 96). De Nieuwe Gracht die van Lens over Aire naar Arques liep, heette *Bolanus rivus*. Volgens L. VANDERKINDERE betekende *Bolanus*, «van Boulogne». De kastellenij van Lens was in elk geval bezit van de graven van Boulogne. Was die van Aire dat ook geweest? Men ziet, meer dan een fragiele basis voor een vermoeden vormt dit alles niet.

HOOFDSTUK V

DE KASSELRIJ VAN GENT

Gosses, die in zijn boek over de «Rechterlijke organisatie van Zeeland» de naburige Vlaamse kasselrijen afzocht naar punten van overeenkomst met de door hem aan het licht gebrachte Zeeuwse instellingen, verklaarde voor de kasselrij van Gent te staan als voor een «staatsrechtelijke ruïne»¹.

Men kan de problemen die een juist inzicht in de rechterlijke organisatie van de kasselrij Gent belemmeren, niet tot een bevredigende oplossing brengen, vooraleer men er toe is overgegaan de samenstellende delen van die kasselrij los van elkander te behandelen, zoals zij althans van de 13^e eeuw af naast elkander stonden. Wij kunnen ons echter ook dan nog niet wagen aan een reconstructie van de oorspronkelijke justitiële organisatie van deze kasselrij, zolang we niet tevens de rechterlijke instellingen van de naburige kasselrijen van Brugge en Kortrijk hebben behandeld.

In het centrum van de kasselrij van Gent lag in de 13^e eeuw de zg. Oudburg, het ressort van het Gentse kasselrijgerecht, zetelend in de grafelijke burcht (ook Oudburg genoemd) nabij Gent; ten Oosten van dit ressort strekte zich het Land van Waas uit; ten Noorden van deze twee districten lagen de Vier Ambachten; aan de Oudburg grensde tenslotte in het Westen het Ambacht van Zomergem. Deze vier ressorten lagen in de 13e eeuw geografisch duidelijk gescheiden naast elkaar, en hun rechtercolleges waren toen, hoewel in één kasselrij verenigd, in competentie onderling onafhankelijk.

§ I. DE OUDBURG

Zoals men weet, was de vertegenwoordiger van de graaf in de kasselrij van Gent aanvankelijk de burggraaf. Deze werd van de tweede helft der 12e eeuw af door een afzetbare grafelijke baljuw vervangen. Deze baljuw maande het leenhof. Men neemt aan dat dit leenhof de voortzetting was van een schepenbank die oorspronkelijk geheel de kasselrij van Gent als ressort had, d.w.z. zowel de Oudburg als het Land van Waas, het Ambacht van Zomergem en de Vier Ambachten. Van dit grote ressort, de grafelijke schepenen toebedeeld, zou, na de 12^e eeuw, voor het leenhof alleen de Oudburg zijn overgebleven².

(1) GOSSES, *Zeeland*, 33; vgl. GANSHOF, *Tribunaux*, 30, n. 3.

(2) Over deze opvatting meer op het einde van dit boek.

Deze rechterlijke emancipatie van de randgebieden der Gentse kasselrij is nog niet geheel tot klaarheid gebracht; de behandeling ervan moeten wij echter voorlopig opschorten. Aan de institutionele geschiedenis van deze kasselrij zijn trouwens nog meer problemen verbonden, en dit ondanks het feit dat de Gentse abdijen in de loop der eeuwen een overvloedige documentatie over deze streek hebben opgebracht. Want in deze archieven vindt men bijvoorbeeld geen gegevens over de Gentse grafelijke landschepenen. Deze worden zelfs nergens genoemd, hetgeen des te opmerkelijker is, aangezien in diezelfde Gentse archieven over de ondergeschikte rechterlijke organen in de Oudburg, de schoutambachten namelijk, een naar verhouding omvangrijke documentatie berust. Nu is het wel zo, dat deze schoutambachten, die namelijk van Afsnee, Sint-Baafs en Evergem, functioneerden in dienst van de Gentse abdijen. Maar juist hierin ligt dan toch weer een andere aanwijzing dat de centrale schepenbank in de grafelijke burcht te Gent geen belangrijke rol speelde, gesteld nog dat zij bestond! De drie genoemde schoutambachten besloegen immers samen het grootste, tevens het centrale gedeelte van de Oudburg. De graaf bezat er in de 13^e eeuw slechts enkele, plaatselijke plattelandsvierscharen³. De enige belangrijker bezitting, Drongen, had hij op het einde der 11e eeuw aan de heren van Aalst in leen gegeven⁴. Nadat hij deze bezitting had terugontvangen, plaatste hij haar, samen met Petegem (bij Deinze), een andere excentrische bezitting, onder één baljuw, merkwaardig genoeg de baljuw van Deinze in de kasselrij van Kortrijk⁵.

Het grafelijk grondbezit in de Oudburg beperkte zich dus tot enclaves. Men kan daarom twijfelen aan het bestaan hebben van een centrale schepenbank in de burcht van Gent, zolang niet vaststaat dat deze schepenbank werkelijk een ressort had, groter dan de Oudburg alleen. Een onderzoek in deze richting moet echter tot het einde van dit deel worden opgeschort. De Oudburg zelf lijkt inmiddels sterk op een kastellenij. Zelfs de grafelijke burcht stond op abdijgrond⁶.

(3) Hierover meer op blz. 182.

(4) DHONDT, *Waaas*, 5 vlg.

(5) Vgl. de baljuwsrekeningen van Deinze. In 1165 vererfden de bezittingen van de heren van Aalst aan de graaf van Vlaanderen (Ibid., 6). Onder deze bezittingen wordt Drongen niet genoemd. Dit kan toeval zijn. Veel waarschijnlijker is het echter dat Drongen vóór 1165 aan de heren van Petegem was vererfd, en dat Drongen met Petegem in handen van de graaf was gekomen. Prof. Dhondt veronderstelt m.i. zeer terecht, directe verwantschap tussen de families van Aalst en van Petegem. Reeds in 1179 was de graaf wederom heer van Drongen (Drongen, Klooster der PP. Jezuïeten, archief der abdij Drongen, Cartularium c. 1300, fol. 8 en 13). In 1263 richtte de gravin zich tot *dilectis suis sculteto et scabinis de Trunchinis* (Ibid., fol. 10 ro.). Het was de enige grafelijke schout in de Oudburg.

(6) VAN WERVEKE, *Kritische studiën*, 36.

§ 2. HET LAND VAN WAAS

Het Waasland lag geografisch sterk afgezonderd. Om in de latere Middeleeuwen van Gent uit, het Land van Waas te bereiken, moest men dorpen doortrekken als Loo-Christi en Zeven-Eken, in wier namen het oorspronkelijke uitzicht van het landschap ook nu nog duidelijk is te herkennen. Bos- en jachtopzieners waren lange tijd de plaatselijke ambtenaren in de onoverzichtelijke terreinen van westelijk Waas⁷.

Door die bossen stroomt in oostwaartse richting de Durme naar de Schelde toe. In de Frankische tijd lag hier de gouw van Waas. In die gouw, die, grotendeels ompoeld door de wijde lus van de Schelde, naar het Noorden toe niet verder reikte dan het onduidelijke en onherbergzame grensgebied waar het bisdom Doornik in dat van Utrecht overging⁸, hadden zich langs de drassige Durme en de brede Schelde de oudste nederzettingen gevormd⁹.

Eén nederzetting aan de Durme schijnt reeds zeer vroeg te zijn uitverkoren als het munster, de parochiekerk dus, van de gouw van Waas¹⁰. Wellicht moet men in dit « Waasmunster » — evenals in de *cella* te Torhout in de uitgestrekte bossen ten Zuiden van Brugge — een kleine communauteit zien, van waaruit het omliggende gebied werd gekerstend¹¹. Waasmunster was trouwens centraal gelegen, en de omstandigheid dat hier het enige merovingische grafveld uit het Waasland is gevonden, beklemtoont de ouderdom van deze nederzetting¹².

(7) A.C.F. KOCH, *De bosteel, een instelling in het graafschap Vlaanderen*, in Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, I ('s Gravenhage-Antwerpen 1946), 76-83. In 1204 vermeldt een oorkonde van de bisschop van Doornik *quodam loco vaste solitudinis in sylva Wasie nostre diocesis qui Bodelo nuncupatur* (R.A. Gent, fonds Baudeloo, Cartularium A, fol. 96 v°).

(8) C. PIOT, *Les limites et subdivisions de l'ancien diocèse de Tournai*, in A.S.E.B., XXII (1870), 179 vlg. A.C.F. KOCH, *Onuitgegeven oorkonden betreffende de Noordnederlandse geschiedenis*, in Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, LXVII (Utrecht 1949), 9-10.

(9) In 834 werd de Schelde rijksgrens. Dit moet het isolement van Waasland toen hebben bevorderd (F. LOT, *La frontière de la France et de l'Empire sur le cours de l'Escaut du IXe au XIIIe siècle*, in Bibliothèque de l'Ecole des Chartes, LXXI (Paris 1910), 5 vlg.).

(10) In 1019/30 beweerde de abt van Sint-Baafs, dat *UUasmonasterium* door Arnulf I (lees Boudewijn II?) van Sint-Baafs was afhandig gemaakt (GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 248, nr 140; VOET, *Othelbold*, 170). Sint-Baafs zou dat Waasmunster dan in de 9e eeuw hebben bezeten.

(11) Over de *cella* te Torhout: PH. GRIERSON, *The translation of the relics of St. Donatian to Bruges*, in Revue bénédictine, 1937, 170-190, en G. MEERSSEMAN Br. FIRMIN, *De kerk van Torhout in het licht der jongste opgravingen*, Antwerpen 1942, 7 vlg. Nog in de 12e eeuw was het kerspel van Waasmunster zeer uitgestrekt: K. VOSSEN, *Ontstaan der parochies in het Land van Waas*, in Annales van den Oudheidkundigen Kring in het Land van Waas, LIII (Sint-Niklaas 1942), 52-54 en 98-101.

(12) H. ROOSENS, *De Merovingische begraafplaatsen in België; repertorium, algemene beschouwingen*, Gent 1949, 45.

De eerste bron die uitvoerige inlichtingen geeft over de instellingen in het Land van Waas is de landbrief of keur die in 1241 door gravin Johanna en graaf Thomas aan de inwoners van Waas verleend werd¹³. In die keur wordt bepaald dat boven de plaatselijke vierscharen een college van zeven hoofdschepenen zou worden geïnstalleerd, dat te Sint-Niklaas om de twee maanden zou vergaderen. Dàar zouden de schepenen uit de plaatselijke vierscharen bij te rade kunnen komen. Samen met de baljuw, hun maner, zouden de hoofdschepenen de *scabini minores* aanstellen, en in overleg met de graaf zouden zij beslissen hoeveel locale schepenbanken er in het Land van Waas mochten zijn.

De artikels 9 tot 11 handelen dan over de plaatselijke schepenvierschaar. De terechtzittingen zouden in de kerk worden afgekondigd, waar ook de klagers en de verweerders in « civiele » zaken werden gebannen. De gerechtsvoorzitter, wederom de baljuw, kon zelf een dag, buiten de normale dingdagen om, voor de terechtzitting bepalen, met dien verstande evenwel, dat bij zulke bijzondere zittingen slechts vier schepenen, benevens de klagers, de verweerders en de getuigen present behoeften te zijn. In de oogsttijd werd alleen bij heterdaad rechtgesproken. Slechts de plegers van de zes « hoghe gherechten », d.w.z. van manslag, brandstichting, diefstal boven vijf schellingen, roof, verkrachting en vredebreuk, konden, na schepenvonnis, door de baljuw buiten het Land van Waas worden gevoerd¹⁴.

Fruin, die — in het voetspoor van Gosses, maar met de bedoeling correcties aan te brengen bij diens betoog — naar « punten van overeenstemming » zocht « tussen de rechterlijke organisatie van Zeeland en die van het Land van Waas », was blijkbaar de mening toegedaan, dat met de genoemde keur van 1241 over de toenmalige instellingen van Waas ook het laatste woord was gezegd. Hij verkondigde immers, dat de historicus zich heeft neer te leggen bij « het volslagen ontbreken van schouten in het land van Waas; zij worden in de keur niet genoemd »; waaraan hij toevoegde: « de plaatselijke schepenen werden voorgezeten door den vertegenwoordiger van den graaf, den baljuw »¹⁵.

Bij het formuleren van deze zijn mening is Fruin niet te rade gegaan bij het standaardwerk over de grafelijke baljuwen in Vlaanderen van de hand van dr Nowé, waarin hij had kunnen lezen dat het ambt van baljuw in de eerste helft der 13e eeuw van recente datum was¹⁶. Hij heeft zich dan ook niet afgevraagd door wie die plaatselijke schepenen vóór de instelling der baljuws werden gemaand. Of was

(13) WARNKOENIG, II, 2. Abt. Urk., 178-184, nr 220. Prof. GANSHOF bereidt een nieuwe uitgave voor naar het origineel.

(14) Ibid., 179-181, art. 12 en 22; Ibid., 202, nr 225.

(15) R. FRUIN, *Punten van overeenstemming tussen de rechterlijke organisatie van Zeeland en die van het Land van Waas*, in Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht (Utrecht 1932), 254.

(16) Zie ook het Derde deel, hoofdstuk III.

hij de mening toegedaan, dat deze schepenbanken toen nog niet bestonden?

Vruchtbaarder nog ware het geweest, te bedenken dat de Middeleeuwer over instellingen die hij dagelijks kon gade slaan, geen wetgevende bepalingen optekende, zolang die instellingen geen wijzigingen moesten ondergaan, of ook zolang er zich geen onduidelijkheden of misbruiken voordeden. Dan had Fruin de oorkonden, de leenrollen en de baljuwsrekeningen of anders het monumentale werk van De Potter en Broeckaert ter hand genomen, om vast te stellen, dat er omstreeks het midden der 12e eeuw schouten in het Land van Waas bestonden, en dat die schouten, ten getale van drie, liefst tot het einde van het Ancien Régime zijn blijven bestaan¹⁷! En wat zou hij hebben gezegd, als hij in de uitgegeven documentatie ook nog de meiers zou hebben herkend als grafelijke gerechtsofficieren in het Land van Waas¹⁸?

Laten wij nu trachten enig perspectief te voorschijn te roepen in al die instellingen die het Land van Waas in en na 1241 rijk was: de hoofdschepenen, de plaatselijke schepenen, de baljuw, de schouten en de meiers.

Op het eerste gezicht is het niet duidelijk wie de *scabini* waren, die volgens de keur van 1241 de *sex arduae res* mochten berechten. «Met zekerheid mag», volgens Fruin, «worden aangenomen dat de delicten, die in artikel 22 beschreven zijn: *si quis homicidium vel incendium vel furtum ultra quinque solidos perpetraverit, vel aliquem depraedaverit, vel mulierem oppresserit violenter vel treugas infregerit*, tot de competentie van het hoogste gerecht», de hoofdschepenen, «moeten worden gebracht»¹⁹.

Dat gevoel van zekerheid kan ik geenszins delen. Men vraagt zich af of de landsvrouw en haar gemaal niet uitdrukkelijk zouden hebben gezegd dat het door hen gestichte nieuwe college van hoofdschepenen de criminele rechtspraak verwierf, indien zulks werkelijk het geval was geweest²⁰. Bij lectuur van de keur komt trouwens vast te staan, dat

(17) *Sigeri vicecomitis de Locre* (Doornik, Kathedraal archief, Cartularium C, fol. 20 v°; ad 1149/65); *Baldunus tribunus de Melcele* (P.J. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek der Witheerenabdij van Sint-Michiels te Antwerpen*, I, (Ekerendonk 1909), 22 nr 10; ad 1150); de oudste vermelding van een schout te Waasmunster dagtekent van 1301 (M. DE MEULEMEESTER, *De abdij van Roosenberg te Waasmunster*, in *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van het Land van Waas*, XXXVII (Sint-Niklaas 1923/24), 75-76). Iets later, omstreeks 1306, was de schout van Lokeren tevens schout van Waasmunster (R.A. Gent, charters van de graven van Vlaanderen, fonds J. de Saint-Génois, nr 1148). F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis der Stad Lokeren*, Gent 1884, 57. — DE POTTER en BROECKAERT, 3e reeks, III, Melsele, 16; *ibid.*, 4e reeks, II, Waasmunster, 23.

(18) Zie hierna.

(19) FRUIN, *a.w.*, 253.

(20) Volgens FRUIN, *a.w.*, 257, zouden de hoofdschepenen in de plaats zijn gekomen van een mannengerecht. Nu weten wij dat mannengerechten in Vlaanderen op zijn vroegst in de tweede helft der 12^e eeuw werden geïnstalleerd als rechters voor de gemene rechtspraak (GANSHOF, *Tribunaux*, 85, en hier, derde deel). Waarom zou de graaf in het Waasland zo'n leenhof hebben geïnstalleerd om

er over de hoofdschepenen steeds uitdrukkelijk wordt gesproken als over *scabini principales* of *maiores*, terwijl met *scabini* zonder adjectief, dat blijkt reeds uit artikel 22 zelf, gewone schepenen worden bedoeld. Voor de hoofdschepenen werden dus alleen die zaken gebracht, waarover de plaatselijke schepenen niet tot een beslissing konden komen. Nog in de 16^e eeuw werd betoogd dat « vier of vijf maal sjaers gheadministrereert wordt bij zeven hoofdschepenen, van processen, die voor heurl. betrokken wierden ghewesen bij de subalterne wetten »²¹.

Zo wordt onze aandacht verschoven naar die « subalterne wetten », naar de plaatselijke schepenen dus.

Men hield het in 1241 voor mogelijk, dat het aantal vierscharen in het Land van Waas nog zou worden uitgebreid. In de hand gewerkt werd die versnippering natuurlijk niet; de graaf zelf zou beslissen of de stichting van een nieuwe schepenbank gewenst was. Over het juiste aantal schepenbanken ontbreken gegevens van vóór het einde der 13^e eeuw²². Omstreeks 1300 was het Land van Waas in een elftal vierscharen verdeeld²³. Dat getal werd later nog iets groter²⁴.

Een baljuw die zijn taak nauwgezet opvatte, had de handen vol om al die plaatselijke vierscharen bij tijds te manen. Hij was, in de volle zin van het woord, rondtrekkend rechter. Wel had de graaf, reeds vóór de tweede helft der 13e eeuw, aan de baljuw van Gent, in wiens kasselrij het Land van Waas immers was gelegen, toestemming verleend om er in dit gewest een plaatsvervanger op na te houden²⁵. Maar al behield het Land van Waas, tot aan het einde van het Ancien Régime, een eigen baljuw, toch was de taak van deze ambtenaar niet bepaald licht, getuige daarvan een merkwaardige oorkonde uit het jaar 1542, waarin keizer Karel V verklaart, dat het Louis van Steenlant, baljuw van Waas, wegens het hem opgedragen toezicht op de reorganisatie der keizerlijke domeinen, « niet mogelyck wesen en sal voortaan te vaceren ende verstaene tot expeditie van den cleynen gerechten,

het kort daarna zijn criminele bevoegdheden te ontnemen? Fruin bouwt op art. 45 van de keur van 1241, waar over rechtspraak door mannen wordt gesproken. Het gaat daar echter om de twee grafelijke leenmannen die de hoofdschepenen volgens art. 6 van diezelfde keur mochten assumeren als zij geen beslissing konden treffen.

(21) DE POTTER en BROECKAERT, *St Nicolaas*, 61 (ad 1578).

(22) Omstreeks 1220 is er sprake van een schepen van Waasmunster (SERRURE, *S. Bavon*, 109, nr 138).

(23) Behalve Waasmunster nog Kemzeke en Sint-Gillis voor het eerst vermeld in 1298 (R.A. Gent, Fonds Baudeloo, Cartularium B, fol. 29 v°), Sinaai in 1305 (A. C. F. KOCH, *Een onderzoek naar de gedragingen van een lagen rechterlijken ambtenaar in het graafschap Vlaanderen*, in B.C.R.H., CXII (1947), 133), Vrasene, Sint-Niklaas, Lokeren, Lare en Bazel in 1306 (J. VUYLSTEKE, *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen (1280-1336)*, *Tekst*, Gent 1900, 30-31), Moerbeke en Melsele in 1308 (*ibid.*, 49).

(24) Zo bijvoorbeeld verschijnen Tielrode en Haasdonk pas in 1336 in de baljuwsrekeningen (VUYLSTEKE, *a.w.*, 1017). Een mooi voorbeeld van het ontstaan van een nieuwe vierschaar bij DE POTTER en BROECKAERT, 3e reeks, III, St. Pauwels, 7, n 1.

(25) NOWÉ, *Baillis*, 63-66.

dingdagen ende exploitien van de smalle wetten, die in den getalle van twee ofte drij sdaechs gehouden worden van twee ofte driemaal ter weken in diverse vierscharen ende dorpen, liggende deen van den anderen omtrent twee ofte drie milen». Daarom mocht Louis van Steenlant bij uitzondering en op eigen verantwoordelijkheid een plaatsvervanger kiezen. Het zou hem evenwel niet worden toegestaan om ook het voorzitterschap van de hoofdschepenbank in handen te leggen van die stedehouder ²⁶.

Is het mogelijk de instellingen in het Land van Waas van vóór de keur van 1241 te reconstrueren?

Doorgaans bezat ieder dorp een meier, een ambtenaar met buitengerechtelijke bezigheden zoals de aankondiging van de terechtzittingen van de vierschaar waaronder het dorp ressorteerde ²⁷. Ontving nu zo'n dorp naderhand zelf een vierschaar, dan kreeg de meier er een justitiële taak bij, die de categorie der «landzaken» (grondrecht-spraak) overigens niet te buiten ging ²⁸.

Het komt mij voor dat de oudste vierscharen bij de oudste kerspelerkerken waren gelegen; althans hield de uitbreiding van het aantal vierscharen in het Land van Waas nagenoeg gelijke tred met de afscheiding van nieuwe kerspelen. De hoge leeftijd van Waasmunster kwam reeds ter sprake; de kerk aldaar was *mater* van een groot aantal parochies in het Land van Waas. Melsele was op rechterlijk gebied een oude vierschaar waaruit een aantal nieuwere vierscharen waren afgescheiden ²⁹. Als de gegevens over het ontstaan van nieuwere kerspelen en nieuwe vierscharen in het Land van Waas niet zo onvolledig waren, dan zouden wij, op zoek naar de oudste vierscharen, wellicht terecht komen bij de enige vierscharen in dit landschap, waaraan schouten verbonden waren, bij de vierscharen dus van Waasmunster, Melsele en Lokeren.

Over die drie schouten worden merkwaardige gegevens verstrekt door de rekening die de baljuw van Waas jaarlijks opmaakte. In die rekening noteerde hij de bedragen die zijn bezoeken aan elke vierschaar in het afgelopen jaar hadden opgebracht aan onder zijn voor-

(26) DE POTTER en BROECKAERT, *St.-Nicolaas*, I, 35-36, nr 2.

(27) Zo was er in Belzele eerst een meier, daarna pas een vierschaar (R.A. Gent, fonds Baudeloo, Cartularium A, fol. 191 v°; ad 1316). In Tielrode was er reeds in 1298 een *maires depar le conte* (R.A. Gent, Charters van de graven van Vlaanderen, fonds J. de Saint-Genois, nr 983), ofschoon de baljuwsrekeningen van 1306 en 1308 daar nog geen vierschaar kennen (zie n. 23-24). In 1298 moesten de inwoners van Tielrode *a le semonse le maieur komen a le veritei et as ples le conte*.

(28) Vooral over de meier van Sinaai bezitten wij uitvoerige gegevens in een denombrement van 1435 (DE SCHOUTHEETE DE TERVARENT, *Livre des feudataires des comtes de Flandre au pays de Waes aux XIVe, XVe et XVIe siècles*, St. Nicolas 1873, 80) en in een getuigenverhoor van 1305 (KOCH, *a.w.* (zie n. 23), 140). Schouw van straten en waterwegen, toezicht op de veldgewassen, pandingen en het presideren van de volontaire justitie behoorden tot zijn taak.

(29) Haasdonk, Burcht en Zwijndrecht werden in de leenrollen in de rubriek «vierschaar van Melsele» ondergebracht.

zitterschap opgelegde boeten. De opbrengst uit elke vierschaar werd aan de grafelijke schatkist afgedragen. Alleen in de vierscharen van Waasmunster, van Lokeren en van Melsele moest de baljuw één derde van de geldboeten aan de ter plaatse fungerende schout overlaten. De schout genoot dit voorrecht niet in de vierscharen die van de zijne waren afgescheiden³⁰. Voor de graaf was dit een aantrekkelijke zijde van het voortschrijdende splitsingsproces van het Land van Waas in steeds meer vierscharen: steeds kleiner werden op die wijze de ambtsgebieden van de drie grafelijke schouten, zodat steeds kleiner ook het aantal misdrijven werd, waarvan de graaf de opbrengst, zichtbaar naar ouder gewoonte, met de schout behoorde te delen.

Uit de keur van 1241 blijkt dat toen, bij de afscheiding van nieuwe vierscharen uit de reeds bestaande, de nieuw gestichte schepenbank noch in rang, noch in omvang van competentie voor de oude onderdeel. In 1241 werden alle mindere wetten op voet van gelijkheid behandeld. Toch werd aan de nieuwe dingsteden geen schout meer verbonden; wèl ontving de reeds aanwezige meier, zoals gezegd, iets ruimere bevoegdheden³¹.

Welk was nu het verschil in justitiële competentie tussen de «publiekrechtelijke» schout en de «domaniale» meier?

Te Lokeren zat de schout de vierschaar voor bij volontaire rechtspraak en bij rechtspraak over landzaken, d.w.z. over misdrijven het heemrecht betreffende³². Dat was het minimum gerechtelijke competentie, dat een grafelijke officier kon bezitten. Het was dus dezelfde competentie als de meiers bezaten in hun vierscharen.

In het Latijn heette de meier, ook die uit het Land van Waas, *maior*, of nog *praeco*, hetgeen bode zeggen wil. Het is merkwaardig dat de schout van Lokeren, behalve *scultetus* of *vicecomes* en een enkele maal *castellanus*, ook *praeco* werd genoemd even goed als in die streek de meier³³.

De schout in het Land van Waas had bij de rechtspraak dus dezelfde functie als de meier. Beiden stonden op de laagste sport van de hiërarchie der grafelijke gerechtsofficieren. Beiden hadden niet

(30) VUYLSTEKE, *a.w.*, 1016 (ad 1336) en A.R.A. Brussel, rolrekeningen, nr 1363 (ad 1364): «In de vierscare van Lokeren, daer myn heere van Vlaendren heeft de twee deel ende de scouthete terde van allen boeten, sonder up leen». DE SCHOUTHEETE DE TERVARENT, *a.w.*, 36-37 (ad 1435) en 228 (ad 1528).

(31) Echter niet het derde deel der boeten. Ook in de vierscharen waaraan een schout verbonden was, bestonden er meiers. Deze meiers waren evenwel voor hun ambt leenmannen van de plaatselijke schout (DE SCHOUTHEETE DE TERVARENT, *a.w.*, 37 voor de meiers van Waasmunster en Lokeren; er bestond een grafelijke meier te Melsele (R.A. Gent, Charters van de graven van Vlaanderen, fonds J. de Saint-Genois, nr 1148; ad 1306); deze hield zijn ambt niet rechtstreeks van de graaf in leen, want hij komt niet in de grafelijke leenregisters voor). De *villicus* van Lokeren verschijnt reeds in 1268 (Gent, Archief van de Kathedraal, fonds Nieuwenbosch, E 200).

(32) DE SCHOUTHEETE DE TERVARENT, *a.w.*, 36-37 (ad 1435).

(33) Boudewijn *scultetus* of *preco* van Lokeren in 1196 (VAN LOKEREN, S. Pierre, I, 205, nr 376; SERRURE, *a.w.*, 75, nr 85), nogmaals *preco* ca 1220 (SERRURE, *a.w.*, 111, nr 140), en *castellana* in 1237 (HAIGNERÉ, I, 375, nr 835).

eens lage jurisdictie³⁴. De volontaire rechtspraak konden zij met enkele welwillende schepenen, na afloop van de dingdag, nog even afhandelen³⁵. Het schoutheetdom in het Land van Waas geeft de indruk van een sterk gefeodaliseerde en versteende functie³⁶.

Maar welke is nu de herkomst van de maximale justitiële competentie die de plaatselijke schepenen in het Land van Waas in 1241 genoten? Hiermee komt nogmaals het probleem aan de orde van de rechterlijke emancipatie van de Waasse schepenbanken, die zich omstreeks het jaar 1200 zou hebben voltrokken. Zoals reeds gezegd, moet de behandeling hiervan worden uitgesteld tot het einde van dit deel.

§ 3. HET AMBACHT VAN ZOMERGEM

Met deze naam moet het kleine gebied worden aangeduid, dat, evenals het Land van Waas, binnen de grenzen van de kasselrij van Gent althans in de 13^e en 14^e eeuw een grote autonomie bezat.

Op die autonomie werd nog niet eerder gewezen. Ook hier rijst de vraag waar de oorzaak lag van de toenmalige zelfstandigheid, o.m. op rechterlijk gebied, van dit westelijk gedeelte van de Gentse kasselrij.

Het is niet verwonderlijk, dat men het Ambacht van Zomergem vaak bij de Oudburg rekende. Het bezat immers, in tegenstelling tot het Land van Waas, geen eigen baljuw. In de vierschaar van Zomergem zag men de baljuw van Gent, van de Gentse Oudburg dus, verschijnen als vertegenwoordiger van de landsheer. In de rechterlijke sfeer was die baljuw evenwel de enige band die het ambacht van Zomergem met Gent verbond, want het grafelijke leenhof in de Oudburg had toen te Zomergem geen jurisdictie. Het Ambacht van Zomergem stond dus op justitieel gebied naast de Oudburg. In de 14^e eeuw sprak men dan ook van de «bailliu van der castellerie van der Ouderborgh ende van Zomergemambacht»³⁷.

Was het wegens dit rechterlijk isolement dat de graaf van Vlaanderen de heerlijkheid te Zomergem achtereenvolgens aan verschillende

(34) Landzaken genoemd. Te Lokeren hield de schout zowel de «scutterie» als de «praterie» in leen (DE SCHOUTHEETE DE TERVARENT, *a.w.*, 37). Ook de meier van Bazel schutte loslopende beesten (A.R.A. Brussel, rolrekeningen nr 1363). Het hoogste boetebedrag dat een meier mocht opleggen, was trouwens tien schellingen, de boete voor het laten loslopen van vee (Lille, Archives départementales, B 1601, fol. 95 v°).

(35) R.A. Gent, Archief van het Land van Waas, Instructie voor de stedehouder van de hoofdbaljuw van het Waasland (2e helft 18e eeuw): De stedehouders (het waren er inmiddels tien geworden) mochten «niet permitteren dat de meyers in de vierschaere andere plaetsen sullen nemen om te sitten als uyerlyck de leste naer schepenen, vermidts sy aldaar geen deel en syn maeckende van de vergaederde weth, dan alleenelyck om over te bringen syne relaesen van publicatien... ende naer het sluyten te doen van allodiale goederen». Allodiale goederen staan hier tegenover «sgraveleenen».

(36) Over de schouten is er in dezelfde instructie nauwelijks sprake. Zij mochten, evenals de meiers, misdrijven aanbrengen; hadden nog steeds hetzelfde aandeel in de geldboeten, en werden voor het overige naar hun denombrement verwezen.

(37) BERTEN, *Cout. Vieux-Bourg*, I, 114.

familieleden en edelen in leen had gegeven³⁸? Die hadden er dan een eigen baljuw, maner van het college van zeven schepenen, dat vonnis wees «nae costume ende huzacge van den ambachte van Zomergem»³⁹. Voor de voluntaire rechtspraak volstond de amman van de heer, die met slechts vier schepenen behoefde te recht te zitten⁴⁰.

De baljuw van Gent behoorde in de 16^e eeuw⁴¹ om de veertien dagen persoonlijk te Zomergem aanwezig te zijn ten einde er de vierschaar voor te zitten. Die vierschaar, bestaande uit zeven schepenen, mocht in 1379 nog moord berechten⁴². Na die datum verloor zij het halsrecht ten behoeve van het Gentse leenhof. Zij mocht daarna echter nog steeds boeten opleggen tot een bedrag van 60 pond⁴³.

Met de baljuw en de amman (meier) zijn de grafelijke gerechts-officieren uit Middeleeuws Zomergem nog niet voltallig. Het is mij evenwel niet gelukt in Middeleeuwse bronnen sporen te vinden van een schout te Zomergem. Toch bestond hij; zijn betekenis kan niet groot zijn geweest. In 1559 duikt het schoutambt in de documenten op als een geïnfedeerde functie. Het was verbonden aan een hoeve te Zomergem, en werd, belangrijk genoeg, in leen gehouden van de burggraaf van Gent. Men weet dat de burggraaf toen al sedert bijna vier eeuwen zo goed als geen rol meer speelde in de rechterlijke organisatie van de kasselrij van Gent, zodat het duidelijk is hoe oud het schouteetdom te Zomergem wel was⁴⁴.

In het genoemde jaar 1559 kocht een zekere Maarten Snoeckaert de hoeve waaraan het ambt van schout was verbonden. Daarmee was Snoeckaert schout van Zomergem. Tot dusver verliep alles regelmatig. Door een paar slimmigheidjes evenwel wist Snoeckaert, die zich op zijn verdiensten jegens de vorst beriep, op zijn hoeve de hoge justitie te bemachtigen. Van die vreemdsoortige omstandigheid maakte hij gebruik om zich «heer» van Zomergem te noemen. Zijn spitsvondigheid in daden omzettende, richtte Snoeckaert een vierschaar op aan de grote weg bij de kerk van Zomergem, juist op de plaats waar de baljuw van Gent om de veertien dagen de schepenen van Zomergem trof. De baljuw beval de schepenbanken, die Snoeckaert had laten timmeren, af te breken en naar de amman te brengen.

(38) DE POTTER en BROECKAERT, 1e reeks, VIII, Zomergem, 12 vlg.

(39) WARNKOENIG, III, 2. Abt., 152, nr 87 (ad 1249). G. A. Gent, fonds Sinte Veerle, doos 3, nr 20 (ad 1332) en R. A. Gent, fonds Bruine doozen, ad 1346. Het officium van Zomergem wordt in 1237 voor het eerst genoemd (R. A. Gent, *ibid.*, ad annum).

(40) G. A. Gent, fonds Sint-Jacobsgasthuis, doos 1, ad 1350 Aug. 10.

(41) Tenzij anders vermeld, komen de volgende gegevens uit BERTEN, *a.w.*, 114, 128-133, 631-641, 678.

(42) N. DE PAUW, *Jehan Froissart's Cronyke van Vlaenderen*, II: Rekeningen der baljuws van Vlaenderen, 1e afl. (Gent 1900), 25-26.

(43) Zij bezat dus de zg. grote viscontiere jurisdictie (vgl. hiervóór blz. 39). Ook de plaatselijke schepencolleges in het Land van Waas hadden op het einde der Middeleeuwen afstand gedaan van het halsrecht (vgl. DE POTTER en BROECKAERT, *St.-Nicolaas*, I, 84 vlg.).

(44) Over de aftakeling van de rol van de burggraaf van Gent als grafelijk ambtenaar, het volgende deel, hoofdstuk III.

Het gelukte de «heer» van Zomergem evenwel machtige instanties voor zijn zaak te winnen, zodat de baljuw van Gent ambtshalve niet meer te Zomergem kon verschijnen. Baljuw, amman en schepenen verplaatsten hun gerecht naar een andere plaats in het ambacht, naar Waarschoot, waar de vierschaar van het ambacht voortaan zou zetelen. Van de schout geen sprake meer.

Men kon de schout dus wel missen. Wij constateerden trouwens hoe weinig er sprake van hem was in onze documentatie. Zijn rol bij de vierschaar was dezelfde als die van de schouten in het Land van Waas. Zijn taak kon, na het gemakkelijke voorval van 1559, door de meier, hier amman genoemd, gewoon worden overgenomen. Die overname was in feite trouwens al lang geschied.

Merkwaardig mag het tenslotte heten, dat Snoeckaert in 1559 van schout van Zomergem promoveerde tot heer van Zomergem, en niet tot heer van Zomergem-ambacht. Men zou kunnen aannemen dat Snoeckaert zijn eisen met opzet matigde. Maar toch is het vreemd, dat er bij geen der partijen ooit sprake van was, dat Snoeckaert heer kon worden van Zomergem in de betekenis van Zomergem-ambacht. Waarschijnlijk is het daarom, dat de schout van Zomergem alleen zeggenschap had te Zomergem zelf, in de nabijheid derhalve van de vierschaar. Snoeckaert zou daarom, als heer van Zomergem, hebben moeten toestaan, dat de vierschaar, waaraan hij vroeger als schout was verbonden geweest, naar Waarschoot uitweek, wel nog binnen het Ambacht van Zomergem, maar niettemin buiten zijn gezichteinder gelegen.

Het Ambacht van Zomergem stond dus in de rechterlijke organisatie van 13e- en 14e-eeuws Vlaanderen zo goed als naast de Oudburg, de kern van de kasselrij van Gent, in wier grenzen het nochtans was opgenomen. Vanwaar deze rechterlijke semi-autonomie? Een verklaring hiervoor meen ik te kunnen voorstellen op het einde van dit deel.

§ 4. DE VIER AMBACHTEN

In de streek die misschien in de loop der 10^e eeuw boven water was komen te liggen en die men later de Vier Ambachten zou noemen⁴⁵, bespeurt men van de tweede helft der 11^e eeuw af enige sporen van rechterlijke organisatie. Aksel bezat in 1085 een schout⁴⁶, en Assenede verdiende in 1120 de naam *administratio*⁴⁷. Reeds toen werd dat gebied tot de kasselrij van Gent gerekend⁴⁸. Boekhoute was in 1128 een der wervingscentra voor het leger van Dirk van de Elzas. De werving geschiedde, evenals voor Aksel en het Land van Waas,

(45) Vgl. DHONDT, *Ontstaan*, 6.

(46) VAN LOKEREN, *S. Pierre*, I, 106, nr 158. Vgl. GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*, 216, nr 123.

(47) VERCAUTEREN, *Actes*, 214, nr 95: *in castellaria Gandensi, in administratione de Hasnethe*.

(48) Zie vorige noot.

vanuit Gent⁴⁹. Hulst bezat in 1198 een grafelijke schout⁵⁰.

Philips van de Elzas verleende aan deze streek een keur die niet meer voorhanden is⁵¹. De *villae que* — althans in de mond van de kroniekschrijver Gisbert van Bergen — *ministeria dicuntur*⁵², blijven in het jaar 1200 reeds vier in getal te zijn geweest⁵³. Het op een eiland gelegen dorp Zaamslag vormde in 1202 een ambachtje dat deel uitmaakte van het grotere ambacht van Aksel⁵⁴. Tenslotte verleenden gravin Johanna en graaf Thomas aan de *Quatuor Officia* in 1242 een tweede, tevens laatste algemene handvest⁵⁵.

Volgens die keur van 1242 bezat ieder ambacht een schepenbank. Evenals in het Land van Waas en in het Ambacht van Zomergem werden alle zaken van het gemene recht in die vierscharen behandeld⁵⁶. Hoofdschepenen ontbraken echter hier; als een vierschaar geen vonnis vermocht te wijzen, ging zij, reeds vóór 1242, bij de drie andere in een gemeenschappelijke vergadering te rade⁵⁷.

Er was drieërlei soort rechtspraak. Twee soorten, die «van der chore» en die «van der haven», d.w.z. de criminele en de civiele rechtspraak werden door de graaf en de burggraaf geleid. De havegedingen moesten iedere maand plaats grijpen. De graaf en de burggraaf konden zich laten vervangen in hun blijikbaar menigvuldige verplaatsingen van ambacht tot ambacht⁵⁸.

(49) GALBERT, 162, c. 114.

(50) VAN LOKEREN, *a.w.*, 207, nr 380. Volgens J. ADRIAANSE, *Het geslacht van der Maalstede te Hulst en elders*, in *Jaarboek van de Oudheidkundige Kring «de Vier Ambachten»*, jg. 1931, 27-31, zou de schout van Hulst pas in 1232 voor het eerst worden vermeld.

(51) WARNKOENIG, II, 2. Abt., Urk., 186, nr 222.

(52) L. VANDERKINDERE, *La chronique de Gislebert de Mons*, Bruxelles 1904, 263, c. 178 (ad 1191 Oct.).

(53) L. DEVILLERS, *Inventaire analytique des archives des commanderies belges de l'ordre de Saint-Jean de Jérusalem ou de Malte*, Mons, 1876, 177.

(54) DUVIVIER, *Actes et documents*, II, 296, nr 155: *in officio domini Salomonis de Samesclacht*. Over de omvang van het eilandje Zaamslag: Lille, Archives départementales, 28 H 85, nr 1710 (ad 1237 Aug.) en DU CHESNE, *Guines*, Pr., 501 (ad 1238). In 1262 had men het daarom over de *officia* van Aksel (R. A. Gent, fonds Doorzele, charter 1262 Aug. 14). De vierscharen van Aksel en Zaamslag kwamen tesamen als er in het Ambacht van Aksel een «gouwegedinghe» werd gehouden (VAN DE PUTTE, *Cartularium de Dunis*, 509, nr 559).

(55) WARNKOENIG, II, 2. Abt., Urk., 186-198, nr 222.

(56) *Ibid.*, 188, art. 14.

(57) *Ibid.*, t.z.p. Een dergelijke samenkomst werd in 1218 te Assenede gehouden (SERRURE, *S. Bavon*, 102, nr 128). Assenede was in vele opzichten het centrum van de Vier Ambachten. Daar zetelde de deken der Vier Ambachten (DE SMET, *Corpus*, I, 713, nr 16; ad 1161) en daar bevond zich ook de grafelijke spijker (C. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*, Bruges 1881, 285, nr 312; ad 1275). Assenede had ten opzichte van de Vier Ambachten in rechterlijke aangelegenheden dezelfde functie als Bergen ten opzichte van de andere kasselrijen tussen Aa en IJzer.

(58) *Ibid.*, 189, art. 17-18. De baljuw had toen nog niet de betekenis van later. In 1293 stond hij als «rechtre in de Vierambacht» naast Willem Prijsbier «die in sborchgraven stede was» in de vierschaar van Hulst (Brugge, Groot Seminarie, fonds Duinen-Doest, nr 1316). Willem moest er blijikbaar voor zorgen dat de burggraaf zijn deel van de opbrengst ontving. In 1378 was het de schepenklerk

Landzaken, kwesties namelijk « van diken, dilven en similia » werden in elke vierschaar door de plaatselijke schout met de schepenen behandeld⁵⁹. Dit doet denken aan het Land van Waas.

Veel meer nog dan in dat Waasland was hier de naam *praeco* of bode op zijn plaats om de grafelijke schout in elk der ambachten te betitelen. De meier ontbrak. Het spreekt vanzelf, dat in deze ambachten, die grafelijke domeinen waren, de schout de taak van meier vervulde. Maar, zoals overal waar de laagste ambtenaar was belast met het toezicht op de waterstaat, was hier de naam van schout (*scultetus*) gebruikelijk⁶⁰. De schout van Aksel liet zich zelfs, evenals zijn collega te Lokeren, de titel van burggraaf aanmeten⁶¹. Maar de keur van 1242 is wijzer; zij kent alleen *praecones*⁶². Minder kieskeurig nog waren de monniken-tijdgenoten in hun oorkonden. In 1259 noemden zij de plaatsvervangende *preco* van Assenede « amman »⁶³. Diens ambtgenoot te Aksel heet *maires* in een franstalige oorkonde van 1287⁶⁴, terwijl dezelfde naam, even zo goed als de benaming *villicus*, in 1261 werd gegeven aan Walter, de schout van Hulst⁶⁵. Steeds in diezelfde tweede helft der 13^e eeuw zette te Ter Piet bij Boekhoute een vertaler het woord *preco* tweemaal verschillend in het Diets over, een eerste maal met « amman », een tweede maal met « scouteite »⁶⁶.

Hieruit blijkt dus nogmaals de versmelting van de functies van schout en meier als de ondergeschikte grafelijke gerechtsofficier in

die te Boekhoute het deel van de burggraaf in de opgelegde geldboeten beurde (A. R. A. Brussel, Trésor de Flandre, 2e reeks, ad annum). Volgens een oorkonde van 1261 Sept. zat de baljuw de vierschaar toen reeds voor in criminele processen (WARNKOENIG, II, 2. Abt., 199, nr 223).

(59) *Ibid.*, 189, art. 17 en 196-197, art. 63-68.

(60) Hetzelfde verschijnsel deed zich voor in de polders van de kasselrij van Burburg (zie blz. 93). In de Vier Ambachten moesten de schouten scherp toezien op de wijze waarop de geestelijke instellingen de dijken en waterwegen in hun bezittingen onderhielden (R. A. Gent, fonds Sint-Baafs, charters, supplement, einde 13e eeuw. — *Ibid.*, fonds Sint-Baafs, charters invent. Van Lokeren, ad 1337. — *Ibid.*, fonds Baudeloo, cartularium A, fol. 138-141).

(61) *Liber traditionum*, uitg. Fayen, 175, nr 173 (ad 1164).

(62) Dit werd in de 16e eeuw door « dienaer » vertaald (A. MEERKAMP VAN EMBDEN, *De keure der Vier Ambachten*, in Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, VII (Utrecht 1924), 596-623).

(63) *Henricus preco de Hassenede* (G. A. Gent, fonds Sinte-Veerle, charters, doos 2, nr 4; ad 1252 Apr.) en *Henricus dictus Aman* (R. A. Gent, fonds Sint-Pieters, charters, supplement, ad 1259: *in villa de Hascenede*).

(64) *Preco Petro de Houke* (R. A. Gent, fonds Baudeloo, Cartularium B, fol. 284; ad 1286 Juni) en *Pieres de le Houke, com maires d'Axele* (J. J. DE SMET, *Cartulaire de l'abbaye de Cambron*, I (Bruxelles 1869), 478, nr 52; ad 1287 Dec. 26).

(65) *Watiens li maires de Hulst* (DE SMET, *a.w.*, 440, nr 22; ad 1261 Sept.), *Walterus villicus de Hulst* (*Ibid.*, 442, nr 25; ad 1262/63) en *Walterus, filius Oliveri, scultetus oppidi de Hulst* (J. ADRIAANSE en L. M. VAN WERVEKE, *Verzameling van akten der schepenen van Hulst*, in Jaarboek van de Oudheidkundige Kring « de Vier Ambachten », Jg. 1938, 41, nr 8; ad 1266 Nov.).

(66) Het gemakkelijkst te vinden bij VAN LOKEREN, *a.w.*, I, 338, nr 761 (ad 1266 Mrt. 22).

de schepenvierschaar eigenlijk slechts de rol speelde van een bode (*præco*). Schouten met het karakter van bode hebben wij hier aangetroffen bij plaatselijke vierscharen die wegens hun zo uitgebreid mogelijke competentie de instelling van een ambulante gerechtsvoorzitter noodzakelijk maakten.

HOOFDSTUK VI

DE KASSELRIJ VAN BRUGGE

Bij de meeste historici die hun aandacht hebben geschonken aan het Brugse Vrije, heeft de mening post gevat, als zou deze kasselrij de voortzetting zijn geweest van de karolingische *pagus Flandrensis*, wel eens Vlaandergouw genoemd. Zij hebben in zoverre gelijk, dat aangenomen moet worden dat de *pagus Flandrensis* het voornaamste bestanddeel had uitgemaakt van de kasselrij (of het Vrije) van Brugge. Meer dan een bestanddeel was die gouw evenwel niet, want de *pagus Flandrensis* omvatte slechts de polderstreek tussen Zwin en IJzer¹, terwijl de kasselrij van Brugge op het tijdstip van haar grootste uitbreiding, dat was in de 11^e eeuw, behalve de kuststrook ook nog de gehele voormalige gouw van Aardenburg en een aanzienlijk deel van de *pagus Mempiscus*, namelijk o.m. het gebied van Roeselare, binnen haar grenzen telde².

Uit deze vergelijking van de territoriale omvang der kasselrij van Brugge met die der karolingische gouwen of delen van gouwen, die er aan waren voorafgegaan en in haar grenzen waren opgenomen, kan men de gevolgtrekking maken dat Brugge zelf, dat in de 9^e eeuw nog min of meer op de scheiding lag van de *pagus Flandrensis* en de *pagus Mempiscus*³, ten gevolge van die grenswijzigingen een centrale ligging had verworven t.o.v. de kasselrij die naar haar zou worden genoemd.

Ten einde meer licht te kunnen werpen op de rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen heeft Gosses in 1917 een overzicht willen geven van bestuur en rechtspraak in het Brugse Vrije. Volgens hem stond aan de top van de rechterlijke instellingen in die kasselrij een vierschaar met «onbeperkte competentie behalve voor enkele weinige met name genoemde en de graaf voorbehouden misdaden»⁴. De burggraaf, later baljuw, en de «crichouder» waren aan die schepenvierschaar verbonden. Verder was de kasselrij territoriaal verdeeld in een groot aantal «ammanschappen», waar een amman — volgens

(1) J. DHONDT en M. GYSSELING, *Vlaanderen, oorspronkelijke ligging en etymologie*, in *Album Prof. Dr Frank Baur*, I (Antwerpen enz. 1948), 192 vlg. — A.C.F. KOCH, *Wanneer kwam het vorstendom Vlaanderen tot stand?* in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, III (1948), 133 vlg. en *Dez., Ménapiens*, 30 vlg.

(2) *Mijn Ménapiens*, 32 en hierna blz. 132.

(3) *Ibid.*, 30.

(4) Over deze «voorbehouden gevallen» hierna blz. 171.

Gosses soms wel schout (*preco*) geheten — in feite slechts executie-ambtenaar was ⁵.

Dit beeld van de rechterlijke organisatie in het Brugse Vrije is ongecompliceerd: één vierscharen te Brugge ⁶ en vele plaatselijke executieambtenaren, politiecommissarissen zouden wij zeggen.

Het moet evenwel dadelijk worden gezegd dat Gosses dit beeld alleen heeft kunnen verkrijgen door een gewichtige tekst met een vraagteken in een noot te schuiven. Volgens deze tekst — waarbij men intussen nog een tweede kan voegen — bestonden er in 1232 (en in 1235) in het Brugse Vrije *acht* grafelijke vierscharen ⁷. Welke waren deze vierscharen en welke was hun functie in de rechterlijke organisatie van deze kasselrij? Laten wij te dien einde op zoek gaan naar alle grafelijke plattelandsvierscharen in het Brugse Vrije omstreeks 1232-1235 ⁸. Wij doen er goed aan terzelfdertijd de oude gegevens over de grafelijke schouten en ammans te verzamelen ⁹.

Te Oudenburg vindt men sinds 1151 vermeldingen van een «burggraaf» ¹⁰ die in 1223 een gewone schout blijkt te zijn. In 1223 is er ook sprake van het *scabinagium* van Oudenburg ¹¹. In een charter van 1237 wordt er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de «scouteta» en de *preco* of «amman» van Oudenburg ¹².

(5) GOSSES, *Zeeland*, 32-35.

(6) Ik heb het nu niet over de maatregel van 1266, waardoor de kasselrij van Brugge tijdelijk in drie delen of vierscharen werd verdeeld: Oudenburg, Brugge en Aardenburg. Die drie vierscharen kwamen te Brugge, in *le haute virscarne*, te «hoop» (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Franc.*, II, 61-63, nr 11. Vgl. GANSHOF, *Tribunaux*, 74-75).

(7) GOSSES, *a.w.*, 35, n. 2. De teksten staan o.a. bij WARNKOENIG, II, 1. Abt., Urk., 93-94, nr 49 en 51. Over de mening van prof. Ganshof te dezer zake, *a.w.*, 74, en blz. 131.

(8) Met de stedelijke vierscharen houd ik hier geen rekening. Niet alleen hoeft dit niet om het vereiste getal van acht vierscharen te bereiken. Ook laat de tekst van 1232 niet toe aan andere dan plattelandsvierscharen te denken: *Omnes illi de octo virscharniis, manentes infra officium Brugense ... quiti sunt et liberi in perpetuum de servitute quadam, quae vocatur ibeste hovei*.

(9) Zoals wij weldra zullen vaststellen, werd de naam *preco* hier steeds voor de amman gereserveerd. De oudste opsomming van grafelijke *precones* in het Brugse Vrije, die ik ken, dagtekent van omstreeks 1290. Het is een lijst van achterstallige betalers bij slechts één van de grafelijke, domaniale centrales in die kasselrij, het *lardarium* namelijk der stad Brugge. Men treft er aan de *precones* van Moerkerke, Esen, Jabbeke, Gistel, Onlede, Koekelare, Uitkerke, Lissewege, Zuienkerke, Dudzele, Aardenburg, IJzendijke en Oostkerke (R. A. Gent, Charters van de graven van Vlaanderen, fonds J. de Saint-Genois, nr 569). Men moet er waarschijnlijk bijtellen de *precones* van Oudenburg (zie hierna) en Oostkamp (Brugge, Archief van de O.L.V. kerk, charter 1231 Mrt 9).

(10) *Henricus castellanus de Aldenburg* (F. VAN DE PUTTE, *Chronicon monasterii Aldenburgensis majus*, Gent 1843, 93, nr 7; vgl. BLOMMAERT, *Châtelains*, 237, NOWÉ, *Baillis*, 27 en VERCAUTEREN, *Châtelains*, 426, n. 1).

(11) *Eustacchius Flandrensis camerarius et scouteta de Oudenburg... infra scabinagium de O.* (T. DE LIMBURG-STIRUM, *La cour des comtes de Flandre, leurs officiers héréditaires*, I (Gand 1868), vi, nr 4).

(12) *Coram Iacobe preconone et Boidekino scouteta dicte ville* (Brugge, Groot Seminarie, fonds Duinen-Doest, nr 702 bis). Het betreft hier de plaatsvervanger van de erfelijke schout.

Sinds 1185 is er sprake van een schout van Maldegem, die zich meestal, evenals zijn collega te Oudenburg, *castellanus* liet noemen¹³. Naast hem stond er in 1196 een *preco*¹⁴. In 1221 was er te Maldegem een schepenbank die wel die van het ambacht zal zijn geweest¹⁵.

In 1174 had Oostburg een schout met enkele schepenen¹⁶. Een tekst uit het jaar daarop gewaagt van één der erfelijke schouten van Aardenburg¹⁷.

Wij hebben dus vóór het jaar 1235 vier plaatselijke vierscharen gevonden, waaraan telkens een schout was verbonden, die niet de amman was. De andere vier vierscharen — of drie als men in 1232-1235 de vierschaar te Brugge heeft meegeteld — schijnen wij wegens onze gebrekkige documentatie later in de 13^e eeuw te moeten zoeken.

Sijsele bezat in 1236/37 een *scoutheta* die ook *castellanus* werd genoemd¹⁸. In 1288 bestond er in het ambacht van Sijslele een schepenbank¹⁹.

Esen had een schout in 1287²⁰. Zijn zoon was door de graaf beleend met *lescouteterie* van Torhout²¹. Torhout bezat toen een eigen vierschaar²². In 1280 telde Oostkamp een schout en een vierschaar²³.

Mogelijk was een enkele van de opgesomde schepenbanken een stedelijke vierschaar, terwijl het wel zeker is dat er in 1232 alleen sprake was van plattelandsvierscharen²⁴, van ambachtsgerechten dus²⁵. Dat vierscharen als Esen, Sijslele en Oostkamp plattelandsvierscharen waren, lijdt echter geen twijfel. In ieder geval hebben wij vierscharen

(13) COMTESSE DE LALAING, *Maldeghem la loyale*, Bruxelles 1849, 353 en 356 : *S. Desiderii scouthete de Maldenghiem* (ad 1185 Sept. 10), *S. Thirkini castellani de Maldeghem* (ad 1198 Febr. 9).

(14) DE SMET, *Corpus*, II, 809, nr 73 : *S. Ideri preconis de Maldenghem*.

(15) WARNKOENIG, II, 1. Abt., Urk., 92, nr 47.

(16) *Liber traditionum*, uitg. Fayen, 194, nr 190. Hij was voogd over de heerlijkheid der Sint Pietersabdij aldaar, en moet wel worden onderscheiden van de schout van de abdij.

(17) VAN LOKEREN, *S. Pierre*, I, 182-183, nr 325.

(18) Brugge, Sint-Salvatorskerk, Cartularium A, fol. 175 r° en 186 v° : *Walterus castellanus de Syslele ... Waltero scoutheta de Ziessela, miles*.

(19) Zie beneden.

(20) Brugge, Groot Seminarie, fonds Duinen-Doest, nr 1255 : *Tb. scaltetus de Esines, miles*.

(21) Lille, Archives départementales, 1er cartulaire de Flandre, fol. 164, G. 3388, ad 1292 Aug. : *ke comme Thieris, fils monsign. Thieri, escoutete de Essine, teinst lescouteterie de Thourout de nous et de Job. de Namur, no fils, en fief*.

(22) Ibid., 4me cartulaire de Flandre, fol. 15, G. 2131, ad 1280 : Werken en Torhout werden toen, samen met *le mestier de Winendale*, gehouden in *un eschevinage et en une viescare*.

(23) Zie noot 38. In 1255 sprak men van de *scabinis et iusticia laicali de Orscamp* (Brugge, Archief van de O.L. Vrouwkerk, charters, ad 1255 Dec. 11).

(24) Zie hoger.

(25) Misschien maakte Roeselare in 1232 nog deel uit van het Brugse Vrije (zie blz. 132). Dan bevond zich daar één van de genoemde acht vierscharen. Toen Roeselare stad was geworden, werd de oude ambachtsvierschaar tevens stadsvierschaar. Het doet vermoedelijk niet veel terzake, als er in de opsomming van vierscharen in het Brugse Vrije een schepencollege voorkwam, wiens vierschaar in een stad was komen te liggen.

(26) Zoals Diksmuide, Damme en Brugge.

die in het 13^e-eeuwse Brugse Vrije een specifiek stedelijk karakter droegen, terzijde gelaten ²⁶. Toch benadert het aantal vierscharen, dat wij overhouden, het getal uit de oorkonden van 1232 en 1235 zeer goed. Het lijdt intussen geen twijfel dat er boven de lokale ammaniëen een aantal ambachtsgerechten bestond, samengesteld elk uit schout en schepenen ²⁷.

De oorkonde van 1232 bracht Gosses in verlegenheid, doordat er nagenoeg geen gedrukte bescheiden bestaan omtrent deze plattelandsvierscharen. Een aantal schouten die aan deze vierscharen waren verbonden, verdwenen in de latere Middeleeuwen ²⁸. Reeds de uitvoerige zg. Keurbrief van 1190 zegt bijna niets over deze instelling. Men kan in die keur, die nochtans ook op toestanden uit het verleden schijnt te zinspelen, aangaande de schout alleen lezen dat deze, in tegenstelling tot de amman (*preco*), gewoonlijk vrij was en dus vrije lieden voor de Brugse vierschaar kon dagen ²⁹. Men mag aannemen dat maatregelen als de afschaffing in de 13^e eeuw van de keurmede in het Brugse Vrije, vervaging van de standsgrenzen in de hand heeft gewerkt ³⁰. Ammans als die van Gistel vormden trouwens op het einde der 12^e eeuw reeds zo aanzienlijke geslachten dat zij uiteindelijk wel tot de stand der vrijen zullen zijn gerekend ³¹.

In het Brugse Vrije vertoonde de schout in de 13^e eeuw dus hetzelfde verbleekte karakter als zijn ambtgenoten in het Land van Waas en in het Ambacht van Zomergem. Met twee voorbeelden zou ik de rol van de schout in de rechterlijke organisatie van het Vrije van Brugge willen illustreren.

Zoals wij aanstonds zullen verklaren, bezat de vierschaar van Sijsele in de 13^e eeuw rechterlijke autonomie ³². Daar had de graaf in 1262

(27) Ook de dijschepenen met hun waasschouten laat ik onbesproken. Men vond ze in bepaalde wateringten om kleine waterstaatsdelicten na te gaan. Over hen GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, II, 67; Dez., *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées dans le Franc de Bruges*, III (Bruxelles 1891), 533, nr 3 (Oostburg); *Ibid.*, 507 vlg. en R.A. Gent, fonds Oost-Eekloo, charters, ad 1379 Febr. (IJzendijke); R.A. Brugge, Leenboek van het Brugse Vrije, fol. 140 en 149 (Blankenberge); E. VAN DEN BUSSCHE, *Inventaire des archives de l'Etat à Bruges; Ière section, Franc de Bruges*, I (Bruges 1881), 56, nr 139 (schout van Zuidzevent); R.A. Gent, fonds Sint-Baafs, charters, invent. Van Lokeren, ad 1264 Apr. 26 (schout van Wulpen); enz. Zij zijn soms pas later tot stand gekomen.

(28) Hier is natuurlijk geen sprake van de waasschouten, waarvan de aanwezigheid door de bodemgesteldheid wordt verklaard.

(29) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Franc.*, II, 6, nr 1, art. 12: *Homo liber summonitus ad lapidem, non respondebit ad summonitionem præconis ... sed scoutete respondebit, si liber fuerit et eum summonuerit; et non respondebit nisi suo pari*. De schouten waren, zoals wij reeds konden vaststellen, meestal *militēs* (zie noten 18 en 20). Hun plaatsvervangers konden natuurlijk onvrij zijn (vgl. noot 12, waar de schout in rang na de amman komt).

(30) WARNKOENIG, II, 1. Abt., 93-96, nrs 49 en 52.

(31) DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, xxi, nr 18, ad 1221: *Agnes preconissa de Ghistella*. Men noemde deze Agnes ook burggravin (VAN DEN BUSSCHE, *a.w.*, I, 3, ad 1211). In 1453 eindelijk, sprak men zelfs van « tscoutendom van Ghistele » (DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, xc, nr 51).

(32) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes et seigneuries*

een afzonderlijke baljuw³³ en in 1276 een « crichouder » als gerechts-officiëren³⁴; hetzelfde soort maners dus als in de centrale Brugse vierschaar³⁵. In 1288 werd er voor de Sijseelse schepenbank een geval van diefstal behandeld, te Sint-Kruis, onder de muren van Brugge gepleegd. Het was een amman die de partijen had gedaagd en thans de vierschaar bande. De vierschaar werd gepresideerd door « aren wetteliken maener » die in geen geval de schout was. Toch bestond de schout nog, want hij ontving een deel van de opgelegde geldboete³⁶.

Het tweede voorbeeld is genomen uit het leenboek van de burg van Brugge uit het jaar 1435. Twee personen hielden van de graaf « tghoed » te Oostkamp, waar zij de vierschaar mochten aanstellen alsook de « crichouder », de amman en de klerk van de vierschaar mochten benoemen. De schepenbank had er de volledige lage jurisdictie en werd door een « crichouder » gemaand³⁷. Er bestond daar geen baljuw, omdat de hoge jurisdictie niet te Oostkamp maar te Brugge werd uitgeoefend. Zowel te Oostkamp als te Sijsele werd de vierschaar voor de lage justitie door een « crichouder » gemaand. Voor een schout was er dus weinig plaats. Er was trouwens geen spraak meer van hem. Toch had hij bestaan, want in 1280 werden de Oostkampse schepenen bij een overdracht van onroerend goed door hem gemaand³⁸. Uit andere gelijktijdige oorkonden blijkt echter dat zijn aanwezigheid zelfs bij deze oneigenlijke rechtspraak niet was vereist³⁹.

Schaarse gegevens uit de 13^e eeuw lichten ons nog in over de werkelijke competentie van de schouten.

Blijkens een oorkonde van gravin Johanna van 1232 Juli 19 waren zowel de ammans als de schouten belast met het beheer der domeinen. Het enige verschil dat er tussen hen toen bestond, was weer het standsverschil. De amman leidde de rechtspraak der laten (*debitores*), de schout die van de vazallen van het domein. Elk behandelde met zijn gerecht landzaken en oefende dus de grondrechtspraak uit. De geldboeten die door deze gerechten van pares mochten worden opgelegd, varieerden van twee tot tien schellingen⁴⁰.

enclavées dans le Franc de Bruges, V (Bruxelles 1892), 31, nr 1.

(33) Brugge, Groot Seminarie, fonds Wevelgem, Cartularium, fol. 47.

(34) Brugge, Archief van de O.L.V. kerk, charters, ad 1276 Mrt 21.

(35) Over de « crichouder » in de Brugse vierschaar nader blz.

(36) R.A. Gent, fonds Sint-Baafs, supplement, charter 1288 Jan. 30.

(37) De ene heer benoemt vier, de andere drie schepenen. « Ende de crichouder mach manen de voors. scepenen van al dat zy vermoghen te wysene, ende alle de boeten die zy wysen tote de III pond par. ende deronder, behooren den voors. Mer Lodewyc » (de tweede heer) « toe, uteghesteken de boeten in de duergaende waerhede, die behoren minen gheduchten heere » (nl. de hertog van Burgondië als graaf van Vlaanderen) « al toe... » (R. A. Brugge, Leenboek van de Burg van Brugge, fol. 236). Over de doorgaande waarheden in het Brugse Vrije: blz. 186. Over de boete van 3 pond of 60 schellingen als grens van de lage rechtsmacht: blz. 28.

(38) Brugge, C.O.O., St Maria-Magdalena, nr 71bis.

(39) Ibid., 82bis en 95. — R.A. Brugge, Blauwe nummers, 7019 (ad 1238 Mrt 4).

(40) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Franc*, II, 46-47, nr 4. Vgl. WARNKOENIG, III, Urk., 187, nr 113 (ad 1255). De vazallen waarop deze oorkonde zinspeelt, hadden zelf geen rechtspraak op hun lenen; niet eens grondrechtspraak. Deze

Die laathoven, waarmee de amman terecht zat, waren van meer recente datum, en men kan zich goed voorstellen hoe zij, ook in de voluntaire jurisdictie, de schoutsgerechten in de loop der 13^e eeuw waren terzijde gestreefd⁴¹.

De justitiële bevoegdheden van de schout waren dus minimaal en werden bovendien stilaan overbodig, nu de amman eenzelfde competentie had verworven en de standsverschillen intussen verflauwden. Geen wonder dat Gosses de schout voor een amman aanzag en zodoende de equatie *scultetus=preco*=« amman » voorstelde. Volgens hem was « schout » een andere naam voor « amman »⁴². In de oorkonde die zijn mening moest staven, staat echter alleen, dat in IJzendijke in het jaar 1450 de amman tevens schout was. Het betrof hier een personele unie tussen die twee functies⁴³.

Er bestond dus inderdaad veel overeenkomst tussen de schouten bij de dingsteden in het Brugse Vrije enerzijds, en anderzijds de schouten in het Ambacht van Zomergem en in een drietal vierscharen in het Land van Waas.

Zouden dan de acht vierscharen in de 13^e-eeuwse kasselrij van Brugge competent zijn geweest voor dezelfde aangelegenheden als waarvoor de schepenbanken in Zomergem en in de vierscharen van het Land van Waas bevoegd waren?

Die vraag schijnt overbodig, daar toch de justitiële competentie der plaatselijke vierscharen van Waas en Zomergem dezelfde was als die der centrale vierschaar van het Brugse Vrije⁴⁴. Waren dan de *octo virscarnie* dingplaatsen welke beurtelings door de kasselrijschepenen bezocht werden⁴⁵? Of waren dit evenzovele schepengerechten waarmee de kasselrijvierschaar, de *magna virscarnie* uit de keur van ca 1190⁴⁶, concurreerde?

Concurreren met deze *magna virscarnie* deed in ieder geval de vierschaar van Sijsele. Het ambacht van Sijsele was een heerlijkheid geweest, welke, uiterlijk in de 13^e eeuw, in handen was gekomen van de graaf zelf⁴⁷. Het ambacht behield zijn rechterlijke autonomie en bleef, hoewel voortaan grafelijk domein, een enclave vormen in het ressort van het kasselrijgerecht⁴⁸. Het merkwaardigste van al, althans voor ons betoog, is echter dat de schepenen van Sijsele-ambacht hun te-

laatste oefenden zij alleen uit met hun standgenoten, gemaand door de vrije schout.

(41) R.A. Gent, fonds Zoetendale, o.m. charter van 1291 Dec. 19: elke laat had er zijn zegel. R.A. Gent, fonds Sint-Baafs, Supplement, charter van 1311 Mrt 17: een stuk land in het ambacht van Aardenburg wordt overgedragen t.o.v. de «late van den Mourbrieve van tsgraven lyfnere».

(42) GOSSES, *a.w.*, 29 en 34. Zoals wij in het vorige hoofdstuk vaststelden, ging die equatie in de Vier Ambachten volledig op.

(43) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Franc.*, II, 306 vlg., nr 60. De schout in deze oorkonde is waarschijnlijk een waasschout (vgl. hiervóór).

(44) GOSSES, *a.w.*, 34; GANSHOF, *Tribunaux*, 38 vlg.

(45) Vgl. GANSHOF, *a.w.*, 74. Zie hierna n. 60.

(46) WARCKOENIG, II, 1. Abt., Urk., 91.

(47) Op dit punt kom ik elders terug.

(48) Zie hiervóór.

rechtzittingen niet hielden te Sijsele of elders in hun ressort, zoals men toch had verwacht, doch wel op de plaats waar het centrale ding van de kasselrij werd gehouden, in de burcht van Brugge dus. Reeds in de 13^e eeuw oefenden zij daar, afgezonderd van de kasselrij-schepenen, hun rechtspraak⁴⁹. Hun autonomie bestond eigenlijk hierin, dat zij daar, op de dingplaats van het Brugse Vrije, gescheiden van de andere grafelijke schepenen uit de kasselrij, terecht mochten zitten.

Brengt deze eigenaardige toestand ons niet op een idee? Wordt hier niet de richting aangewezen, waarin wij de oplossing moeten zoeken van de schijnbare tegenstelling tussen de Brugse *magna virscarnia* en de *octo virscarnia*? Even zo goed als de Sijseelse schepenen hun ambacht, uit overwegingen van centralisatie, moesten verlaten om in de Brugse burcht recht te spreken, zo ook waren de schepenen uit de zeven overige grafelijke plattelandsvierscharen uit het Brugse Vrije verplicht op dezelfde centrale plaats gezamenlijk te recht te zitten. Hier ligt dan ook de oorsprong van een verschijnsel in de instellingen van het Brugse Vrije, dat tot nu toe onverklaard was gebleven: het grote aantal schepenen, dat in de centrale vierschaar van het Brugse Vrije mocht zitting nemen⁵⁰. Bestonden de kasselrijschepenenbanken in Vlaanderen gewoonlijk uit zeven of twaalf schepenen, in de Brugse burcht konden ruim veertig schepenen samenkomen. In 1330 werd hun getal tot negen en dertig gereduceerd. De reden was, dat *un grand temps cydevant eschevin en trop grant nombre aient esté fais ou dit Franc (de Bruges)*⁵¹.

Un grand temps cydevant. Sedert wanneer was de Brugse kasselrij-vierschaar een verzameling van grafelijke plattelandsschepenenbanken? Nergens staat geschreven hoeveel kasselrijschepenen er in totaal waren in de 13e eeuw en daarvoor. Wel verschaffen oudere oorkonden enkele opsommingen van bij rechtshandelingen in de Brugse burcht aanwezige schepenen. In de 13e eeuw zijn dat er een paar maal veertig⁵². Natuurlijk was het college zelden voltallig. Men begrijpt welk een vol-doening er uit een oorkonde van 1115 spreekt, als de daar besproken

(49) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, V (Bruxelles 1892), 49.

(50) Over het aantal schepenen in de Vlaamse kasselrijen: GANSHOF, *a.w.*, 69, n. 6. Het getal bij de rechtzittingen schommelde tussen 3 en 12 (vgl. *Willelmi chronica Andrensis*, uitg. J. Heller, in MG SS XXIV, 714, c. 78) als men uit de lijst bij prof. Ganshof de vermeldingen van Ieper (in werkelijkheid zeer waarschijnlijk 13 stadsschepenen) en misschien Bergen (zijn al deze 18 getuigen schepenen?) weglaat. Een getal van 7 of 12 schepenen in een kasselrij of in een ambacht is volkomen normaal (Vgl. B. ALTHOFFER, *Les scabins*, Nancy 1938, 123-127). In de omstreken van Brugge schijnen er in elke vierschaar 7 schepenen te zijn geweest.

(51) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Franc.*, II, 79, art. 5. GOSSES, *a.w.*, 34. Het aantal schepenen in de kasselrij was aan schommelingen onderhevig. Het aantal slonk, als door infeodatie van een ambacht de daar gevestigde schepenen de gehele of de gedeeltelijke justitie in hun eigen vierschaar mochten blijven uitoefenen. Vermoedelijk bleven de schepenen wier vierschaar zich in een lage heerlijkheid bevond, voor de hoge rechtspraak het centrale gerecht te Brugge bezoeken.

(52) GOSSES, *Zeeland*, 34.

rechtshandeling heet te zijn bijgewoond *ferè cunctis Flandriæ scabinis per Gualterum Brugensem castellanum de hac causa convocatis*⁵³.

Maar waren er te Brugge in het begin der 12e eeuw dan reeds meer dan zeven of twaalf kasselrijschepenen⁵⁴? In 1094 waren er in de Brugse burcht tien schepenen aanwezig bij een geval van willige rechtspraak⁵⁵. In 1127 telde men er bij één rechtshandeling meer dan twintig⁵⁶.

In het begin der 12e eeuw, misschien reeds op het einde der elfde eeuw was dus de Brugse kasselrijschepenenbank een conglomeraat van grafelijke plattelandsvierscharen.

Misschien kan men nog hoger opklimmen, als men de vraag stelt of er in de Brugse burcht wel ooit door andere schepenen is rechtgesproken dan door de gezamenlijke plattelandsvierscharen⁵⁷. Of zijn de schepenen van deze plaatselijke vierscharen pas later, op zijn laatst omstreeks 1100, als assessoren toegevoegd aan een bestaande centrale rechtbank? Een belangrijk probleem. De oplossing ervan hangt ten nauwste samen met de oorsprong, dat wil zeggen met de ouderdom van de maximale competentie van die plaatselijke vierscharen. Want aangezien deze plattelandsvierscharen uit een oogpunt van centralisatie te Brugge waren samengebracht, spreekt het van zelf dat deze vierscharen reeds bij het begin der 12^e eeuw stuk voor stuk bevoegd waren voor *maiores* zowel als voor *minores causæ*⁵⁸.

Zo goed als steeds was het, volgens de beschikbare documenten, in de Brugse burcht dat er recht werd gesproken⁵⁹. Alleen de volontaire jurisdictie kon, naar het schijnt, ter plaatse in het ambacht door enkele schepenen worden afgehandeld. Toch werd zelfs deze oneigenlijke rechtspraak gewoonlijk te Brugge gehouden⁶⁰.

Laten wij het probleem opnieuw stellen. Waren de plaatselijke vierscharen in de kasselrij van Brugge aanvankelijk ondergeschikt aan een centrale vierschaar en hebben zij daarna, op zijn laatst omstreeks het jaar 1100, justitiële autonomie verworven, op voorwaarde dat zij op de centrale Brugse dingplaats kwamen recht spreken? Of hebben er van oudsher in die streek een aantal ambachtsvierscharen bestaan met

(53) GANSHOF, *a.w.*, 15-16.

(54) In Oostkamp telde ik zeven (zie blz. 128 n. 37; Brugge, Archief van Sint-Donaas, charter van 1289 Mei 14), te Sysele en te Oudenburg telkens zes schepenen.

(55) PRUVOST, *Bergues*, I, 80. Hierbij GANSHOF, *a.w.*, 15. Ook de aanwezigheid van de kanunniken van Sint-Donaas als getuigen in deze oorkonde, kan er op duiden dat de handeling zich in de Brugse burcht voordeed.

(56) VERCAUTEREN, *Actes*, 302, nr 128 (Over deze oorkonde nog Strubbe in R.B.P.H., XVIII (1939), 1017-1018).

(57) Van 1084 dagtekt de oudste vermelding van de *prudentes viri in Bruggensi palatio*, onder leiding van de burggraaf van Brugge (GANSHOF, *a.w.*, 15).

(58) Die centralisatie en deze hoge competentie kunnen natuurlijk even oud zijn.

(59) Zoals gezegd, laat ik de tijdelijke splitsing in 1266 van de kasselrijvierschaar in drie colleges onbesproken.

(60) Bv. R.A. Brugge, Blauwe nummers, 7366 (ad 1220) en 7430 (ad 1262). Alleen deze vaststelling zou al in niet geringe mate de hypothese van een via acht vierscharen rondtrekkende kasselrijvierschaar hebben verzwakt (vgl. blz. 129).

zo uitgebreid mogelijke competentie, die in de 11e eeuw of nog eerder in één *magna virscarnia* verenigd werden?

In het eerste geval denkt men aan sociale factoren die een dergelijke justitiële emancipatie, en decentralisatie tevens, op zijn laatst in 1115, in de hand hebben gewerkt. Hij die meent dat men een anachronisme begaat, als men dergelijke sociale invloeden op de rechtspraak in die periode stelt, gelieve te bedenken welk een politieke rol het platteland rondom Brugge reeds speelde in de gebeurtenissen bij de moord op graaf Karel de Goede in 1127⁶¹. Anders moet hij geloven dat die autonomie van de grafelijke vierscharen in de kasselrij van Brugge een overblijfsel was uit een prae-vlaamse rechterlijke organisatie, uit de tijd dus waarin deze streek in gouwen was ingedeeld. Hij zou zich kunnen beroepen op het feit dat de kasselrij van Brugge, territoriaal gezien, voortkwam uit twee gouwen, d.w.z. twee rechterlijk autonome ressorten, plus een deel van een derde gouw⁶². Maar al neemt men aan dat de rechterlijke organisatie van de Brugse kasselrij terug ging op karolingische precedenten, dan nog zou moeten worden verklaard waarom het Brugse Vrije later niet minder dan acht semi-zelfstandige vierscharen telde.

Men sta mij toe, eerst na het volgende hoofdstuk op dit probleem in te gaan.

Het Ambacht van Roeselare behoorde in 1066 nog tot de kasselrij van Brugge, om daarna, op een niet nader bekend tijdstip vóór 1259 te worden ingelijfd bij de kasselrij van Ieper⁶³. Vermoedelijk bleek Roeselare voor de toenmalige begrippen te ver van Brugge te zijn verwijderd, en kon het met meer succes van Ieper uit worden bestuurd.

Roeselare-ambacht werd het zg. Oost-ambacht van de kasselrij van Ieper. Met de naam West-ambacht werd voortaan Ieper-ambacht, de kasselrij Ieper in haar oorspronkelijke gedaante aangeduid⁶⁴.

Men kan aannemen dat Roeselare-ambacht eigen schepenen bezat vóórdat het bij de kasselrij van Ieper werd gevoegd⁶⁵. Welke was de rechterlijke competentie dier schepenen vóór en na het tijdstip waarop hun rechtskring uit de kasselrij van Brugge werd losgemaakt?

(61) GALBERT, 80-81, c. 51.

(62) Zie hiervóór, blz. 124. Eén van die gouwen had als centrum Aardenburg. Moet in deze richting de verklaring worden gezocht van de zeer zeldzame institutionele figuur te Aardenburg, van twee gelijkberechtigde, erfelijke schouten die naast elkaar in dienst stonden van de graaf? (*Ab antiquo duo scoltete fuerunt hereditarii* (VORSTERMAN VAN OYEN, *Rechtsbronnen Aardenburg*, 36, art. 8; ca 1299)). Toen de graaf in 1255 in het nieuwe dorp Moerzeke, aan de rand van Waasland, de wet instelde, verbond hij aan de nieuwe schepenbank twee schouten (DE POTTER en BROECKAERT, 4e reeks, II, Moerzeke, 25 n.). Andere voorbeelden ken ik niet in de Vlaamse geschiedenis.

(63) Een poging tot precisering van de datum vinde men op blz. 180 n. 53.

(64) Zie hiervóór blz. 95.

(65) Roeselare was reeds zeer vroeg een administratief centrum (KOCH, *Ménapiens*, 33). Bovendien heeft de aansluiting van Roeselare bij Ieper-ambacht misschien eerder op het einde dan in het begin van de periode 1066-1259 plaatsgegrepen (vgl. n. 63).

Van aanzienlijk jonger datum zijn de meeste documenten die ik ter zake heb kunnen raadplegen. Eén bank van zeven schepenen sprak recht zowel over de stad Roeselare als over Roeselare-ambacht. In de stad had zij in de 16e eeuw hoge, middelbare en lage competentie; daarbuiten evenwel bezat zij geen halsrecht⁶⁶.

Er zijn aanwijzingen dat de competentie der Roeselaarse schepenen eenmaal groter was geweest. Er doen zich m.i. hier twee mogelijkheden voor: ofwel bezaten de schepenen van Roeselare aanvankelijk geen hoge rechtsmacht, en hebben zij deze voor de stad Roeselare later verworven; ofwel genoten zij die aanvankelijk wel, en hebben zij die alleen in de stad behouden.

De eerste veronderstelling heeft iets onwaarschijnlijks. Was Roeselare als stad zó belangrijk, dat het een jurisdictie zou hebben verworven, die aanzienlijker steden vergeefs beoogden⁶⁷. Weliswaar weten wij nog weinig over de houding in de 15^e en 16^e eeuw van het centrale gezag t.o.v. de steden en hun competentie; toch kan men zich niet voorstellen dat Roeselare veel kans heeft gehad een verruiming van jurisdictie te bekomen van een hoge overheid die er sedert de 12^e eeuw steeds op uit moet zijn geweest de rechterlijke competentie der plaatselijke gerechten kort te houden of te beknotten. Aan deze gedachten-gang licht trouwens de hypothese ten grondslag, dat de Roeselaarse vierschaar als ambachtsgerecht nooit hoge justitie zou hebben gehad; des te minder reden zou er dan voor het centrale gezag hebben bestaan haar die wel te verlenen voor een gedeelte van haar ressort.

Men moet dus m.i. voor waar houden dat de schepenen van Roeselare aanvankelijk wel hoge en lage competentie genoten, maar dat zij die uiteindelijk alleen in de stad Roeselare hebben kunnen handhaven.

Alzo was de jurisdictie van de schepenen van het Ambacht van Roeselare oorspronkelijk uitgebreider dan die der kasselrijschepenen van Ieper. En waarom zou dit verwondering wekken, nu wij weten dat de schepenen van Roeselare, vóór hun inlijving bij de kasselrij van Ieper, deel moeten hebben uitgemaakt van het schepencollege in de burcht van Brugge, en, zoals men weet, was de justitiële competentie van de Brugse kasselrijschepenen omvangrijker dan die van hun Ieperse ambtgenoten.

Misschien was er nog iets anders dat herinnerde aan de « Brugge » oorsprong van het Ambacht van Roeselare.

Het is namelijk mogelijk dat de schout van Roeselare dezelfde geringe bevoegdheden bezat als de schouten bij de Brugse plattelandsvierscharen. De functie van de Roeselaarse schout komt uit de documentatie niet duidelijk naar voren. In Vlaanderen was het in het algemeen zó dat men in het midden moet laten welke de werkelijke functie was van een schout die het volle derdedeel der boeten inde. Inde hij echter minder dan dat, of had hij in het geheel geen vast aandeel

(66) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Roulers*, 22-23, 31.

(67) Zo had Nieuwpoort, dat in de ogen van de graaf toch belangrijker moet zijn geweest dan Roeselare, geen hoge jurisdictie (vgl. blz. 91).

in de boeten, dan kan men staande houden, dat zulk een schout vooral extra-judiciële bezigheden zal hebben gehad.

Welnu, volgens de grafelijke baljuwsrekeningen van de jaren 1304 en 1306 was geheel de opbrengst der boeten in het Ieperse Oost-ambacht bestemd voor de graaf⁶⁸. Op het eerste gezicht zou men hieruit mogen besluiten dat de schout van Roeselare geen aandeel had in de boeten, en dus van hetzelfde type was als de schouten bij de *octo virscarniae* van het Brugse Vrije. Maar wie zal zeggen of niet tijdelijke omstandigheden de inkomsten uit de rechtspraak toen geheel naar de grafelijke schatkist deden vloeien⁶⁹? In ieder geval inde dezelfde schout een drietal eeuwen later wél één derde van de te Roeselare opgelegde boeten⁷⁰. Het is daarom moeilijk ook maar iets te zeggen over de competentie van deze schout, zolang men niet kan beschikken over meer precieze gegevens. Wel moet de Roeselaarse schout in de 18e eeuw minimale bevoegdheden hebben gehad. Een document uit die tijd maakt hem zelfs belachelijk⁷¹. Zo gezien, lijkt hij inderdaad veel op de hiervóór bestudeerde Brugse schouten. Van deze laatste verschilde hij in elk geval hierin, dat hij hen allen ruimschoots heeft kunnen overleven. De omstandigheid dat de schepenen van Roeselare op zijn laatst in de loop der 13^e eeuw wederom thuis rechtspraken, heeft daar ongetwijfeld veel toe kunnen bijdragen⁷².

Tenslotte nog een enkel woord over een geheel aparte instelling in het Brugse Vrije: de burggraaf van Diksmuide. Deze grafelijke ambtenaar sprak met de grafelijke schepenen recht over een ressort dat zich tot de stad Diksmuide beperkte en dat daarom wel eens *castellania eiusdem ville* werd genoemd⁷³. De grafelijke tol te Diksmuide was de enige reden van bestaan van deze instelling. De burch van Diksmuide beschermde die tol. De burggraaf dankte zijn inkomen aan bepaalde heffingen op handelsgoederen en aan het derde deel van

(68) A.R.A. Brussel, rolrekeningen, nr 1696 (ad 1304): *Ostambocht ou nus na part fors li sires*. Zie in diezelfde rekening de aandelen van de schout van Ieper in de boeten in zijn ambacht voorgevallen (vgl. blz. 103).

(69) In het jaar 1300 had de Franse koning vrij beschikt over de bestemming van enkele ondergeschikte functies in Vlaanderen (zie hierna, blz. 142 n. 36 over de amman van Harelbeke, alsook Lille, Archives départementales, 3me cartulaire de Flandre, fol. 10, G. 4329, over de schout der stad Brugge).

(70) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclosées dans le Franc de Bruges*, VI (Bruxelles 1893), 51 en 96.

(71) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Roulers*, 21 en vooral 346, nr 33.

(72) Enkele dorpen in Oost-ambacht bezaten eigen grafelijke vierscharen. In die vierscharen (ter Hazelt, ten Zwijnlande, Hooglede en Zilverberg) kwam één derde der geldboeten, uitgenomen van de hoogste, toe aan de schout of burggraaf van Ieper (A.R.A. Brussel, rolrekeningen, nrs 1708 (ad 1335/36), 1710 (ad 1373), 1711 (ad 1374), 1715 en 1716 (ad 1375)). Was deze burggraaf maner van deze vierscharen *omdat* de schout van Roeselare terzake incompetent was?

(73) Lille, Archives départementales, 12 H 1, fol. 15 vo., ad 1234/35 Apr. De genealogie der oudste *castellani* geeft prof. VERCAUTEREN, *Châtelains*, 443-445. Het is zeer zeker niet gewaagd deze burggraaf kastelein te noemen en hem te vergelijken met zijn ambtgenoot te Bapaume (zie hiervóór, blz. 107).

geldboeten bij betwistingen in de vierschaar van Diksmuide⁷⁴. « Tholners » waren zijn voornaamste helpers⁷⁵. Hij alleen kon aan bepaalde instellingen vrijstelling verlenen van de tol en van de waag te Diksmuide⁷⁶.

(74) DE LIMBURG-STIRUM, *Louis de Male*, II, 355, nr 1267 (ad 1357 Juni 14), en Lille, Archives départementales, B 1599, fol. 104 (ad 1370 Juli 30). De vierschaar van Diksmuide behandelde in de eerste plaats betwistingen aangaande de tol.

(75) *Ibid.*, 356.

(76) Dergelijke vrijstellingen vindt men in menig kerkelijk archief.

HOOFDSTUK VII

DE KASSELRIJ VAN KORTRIJK

Het gebied van de Kortrijkse kasselrij was verdeeld in vijf ambachten of « roeden »: ten Zuiden van de Leie de roeden van Kortrijk en Harelbeke; ten Noorden van die stroom de roeden van Menen en Tielt. Deinze lag hoofdzakelijk tussen twee armen van de Leie in; de roede van Deinze strekte zich overigens ten Zuiden van die rivier uit¹.

Tot het einde der 12^e eeuw was de burggraaf van Kortrijk de enige plaatsvervanger van de graaf aan het hoofd van deze kasselrij. De aanwezigheid van een erfelijke burggraaf te Kortrijk kunnen wij volgen van 1080 af² tot in het jaar 1358, toen de vrouwe van Nevele werd gedwongen het ambt van burggraaf van Kortrijk aan de graaf af te staan³. Het ambt heette toen « scouthetendom » van Kortrijk.

Inderdaad was het burggraafschap van Kortrijk, evenals dat van Burburg of dat van Ieper, in feite een schoutambt. Een paar maal in de 12^e-eeuwse documentatie reeds wordt de Kortrijkse burggraaf uitdrukkelijk schout genoemd⁴.

Evenals te Ieper en te Burburg ook, was de burggraaf-schout hier de aangewezen voorzitter van de kasselrijvierschaar. Wij moeten daarom aannemen dat deze kasselrijvierschaar, bestaande uit de zg. « vrije

(1) Met de woorden « Zuiden » en « Noorden » volg ik het Middeleeuwse spraakgebruik.

(2) De stamreeks van de burggraven tot omstreeks 1200 geeft VERCAUTEREN, *Châtelains*, 440-443. Men voege er de oudste vermelding van burggraaf Walter bij (Doornik, Archief van de Kathedraal, Cartularium C, fol. 26; ad 1093).

(3) DE LIMBURG-STIRUM, *Louis de Male*, II, 212-213, nr 962.

(4) *Walterus scultetus de Curtraco*, dezelfde Walter als in noot 2 (VERCAUTEREN, *Actes*, 247, nr 107; ad 1122); *Rogierius scouthete de Cortric* (GIRY, *S. Omer*, 378, nr 5). Twee maal, eerst in 1142 en daarna in 1176, noemt men de burggraaf *tribunus*. In *De titel « tribunus » van de burggraaf van Kortrijk in de 12e eeuw*, in A.S.E.B., LXXXIII (1940/46), 202-208, meen ik te hebben aangetoond dat dit laatste hier geen aanduiding behoeft te betekenen van een bepaalde competentie. J. M. DE SMET (in *Revue d'Histoire ecclésiastique*, XLIII (Leuven 1948), 273) heeft kritiek uitgebracht op die zienswijze. De recensent, wiens ervaring in dit opzicht eenzijdig op verhalende bronnen lijkt te berusten, heeft de strekking van mijn betoog niet begrepen. In het genoemde opstel heb ik niet meer kunnen wijzen op een artikel van GASTOUT (*Châtelain de Courtrai*, 494-504), waarin een oorspronkelijke theorie wordt uiteengezet aangaande de competentie van de Kortrijkse schout en van de andere Vlaamse schouten die het tot burggraaf hadden gebracht. Dat ik mij met haar zienswijze niet kan verenigen, meen ik op blz. 89 te hebben aangetoond.

schepenen » en zetelend in de burcht van Kortrijk⁵, slechts lage competentie bezat.

Het was mij niet mogelijk nog meer rechtstreekse gegevens over dit Kortrijkse kasselrijgerecht in te winnen. Wij zouden dan ook nu reeds met dit onderzoek op een dood spoor zijn aanbeland, als wij geen gegevens hadden over een aantal andere grafelijke gerechten in deze kasselrij, zodat wij de bevoegdheden van de Kortrijkse kasselrij-schepenen en hun maners toch nog nauwkeuriger zullen kunnen afpalen.

Onze gegevens stammen uit de tijd waarin de baljuw en het manengerecht reeds deel uitmaakten van de rechterlijke organisatie⁶. Zij belichten zowel de gerechten als hun maners. De gegevens over de competentie van de meer plaatselijke gerechten in de Kortrijkse kasselrij zijn nogal schaars. In ieder geval zetelde in elke roede van de kasselrij een grafelijke schepenvierschaar met een rechterlijke competentie die niet geringer was dan die van de centrale kasselrijvierschaar⁷. Op justitueel gebied was daarom het ressort der Kortrijkse kasselrij-schepenen, in ieder geval na de 12^e eeuw, beperkt tot de onmiddellijke omgeving van Kortrijk, en aangezien wij anders geen publieke schepenbank kennen in de roede van Kortrijk, ligt het ook voor de hand dat de rechterlijke taak van de kasselrijvierschaar in wezen niet verder reikte dan de roede van Kortrijk. Het is m.i. de belangrijkste reden waarom er in de beschikbare documentatie van deze kasselrij-schepenbank zo uiterst zelden sprake is⁸.

De gegevens om te beoordelen welke de juiste competentie was van de grafelijke ambtenaren in deze kasselrij, moeten wij in hoofdzaak putten uit de rekeningen die de baljuwen jaarlijks bij de grafelijkheid indienden. Nog moeten wij ons tevreden stellen met een opsomming van de aandelen die deze ambtenaren hadden in de door grafelijke instanties uit de kasselrij opgelegde boeten.

Eén feit staat gelukkig dan al dadelijk vast: daar waar grafelijke officieren hun aandeel hadden in de opgelegde geldboeten, vertegenwoordigde het totaal van die aandelen steeds één derde van het aan-

(5) GANSHOF, *Tribunaux*, 24, n. 1. Geheel ongemotiveerd heeft BLOMMAERT (*Châtelains*, 228-229) de aanwezigheid van een grafelijke burcht te Kortrijk, en van dergelijke versterkingen te Ieper en Diksmuide, ontkend. Hij voegt er aan toe: « c'est ce qui explique sans doute le caractère particulier de ces... châtelains. » Dergelijke schoonschijnende argumenten heeft BLOMMAERT hier en daar zo behendig in zijn exposé weten te verwerken, dat zelfs de tegenstanders van zijn opvattingen ze vaak niet opmerken, ja! ze zelfs in hun eigen argumentatie invlechten (Zie bijvoorbeeld ROLLAND, *Châtelains*, 697).

(6) Eerst in het volgende deel zullen wij de baljuwen en de leenhoven behandelen. Ook aan de rechtspraak in de steden zal daar bijzondere aandacht worden besteed.

(7) Zie verder.

(8) E.I. STRUBBE, *L'homologation du cahier primitif de la coutume de Courtrai*, in Bulletin de la Commission royale des anciennes Lois et Ordonnances de Belgique, XIII (St-Gilles 1931), 372, art. 15 handelt over deze vierschaar (zie hierna). Toen (in de 16e eeuw) bezaten deze kasselrij-schepenen zeggenschap buiten hun roede (de zg. 13 parochiën) op niet zuiver rechterlijk terrein.

deel van de grafelijkheid. De graaf stond dus ofwel niets ofwel één derde deel van zijn aandeel in de geldboeten af aan zijn ambtenaren⁹. Alleen omdat dit nu vaststaat, kunnen wij in deze richting enig resultaat boeken.

Ook moet er nog op worden gewezen dat er in de kasselrij van Kortrijk nog een andere algemene, erfelijke ambtenaar bestond, namelijk de amman. Zijn ambt was niet veel onbelangrijker dan dat van de burggraaf. Zo mocht bijvoorbeeld deze amman de schout bij diens afwezigheid in de Kortrijkse vierschaar vervangen, wat hem zijn « manepening » opbracht¹⁰.

Ziehier dan een overzicht van de bestemming van het aandeel der grafelijke ambtenaren in de geldboeten in de verschillende grafelijke gerechten in de kasselrij van Kortrijk, de stedelijke gerechten inbegrepen¹¹:

In de kasselrij (roede) en de stad Kortrijk :	$\frac{1}{2}$ voor burggraaf van Kortrijk ¹² .
	$\frac{1}{2}$ voor amman
In de roede van Harelbeke :	geheel voor schout v. Harelbeke ¹³ .
In de roede van Deinze	
1) in de stad Deinze :	geheel voor « burggraaf, schout en amman » (blijkbaar) van Deinze ¹⁴ .
2) te Petegem (ten Z. van de Leie) :	niets voor de ambtenaren ¹⁵ .

(9) Ik heb al de in het A.R.A. te Brussel en in de Archives départementales te Rijsel bewaarde 14e-eeuwse baljuwsrekeningen van de Kortrijkse kasselrij daarop gecontroleerd.

(10) A.R.A. Brussel, Trésor de Flandre, 1e reeks, nr 2836 (15e eeuw), waar de rechten van de « onderamman » (petit amman) worden omlinjd, naar aanleiding van moeilijkheden met de schout, die o.m. de bevoegdheid van de amman betwistte, om zaken ten gerechte in te leiden, alvorens de schout zelf tot het manen van de vierschaar overging. Later gaf men de voorkeur aan de baljuw als plaatsvervanger van de schout (STRUBBE, *a.w.*, t.a.p., art 15: « ende en mach niemant vierscare bannen dan den scouteten alleene ende in zijn absencie den hoochbailliu of de upperamman »).

(11) Over de roede van Menen ontbreken de inlichtingen. Deze hoek van de kasselrij was, lijkt mij, tamelijk sterk gefeodaliseerd.

(12) DE LIMBURG-STIRUM, *Cout. Courtrai*, xvii (ad 1365): « Item, is mins heren cnape (nl. de plaatsvervanger van de amman, d.w.z. de onderamman) sculdich te heffene den VIe penninc commende van fourfaituren binnen der stede of castelrien van Curtrike ». Voor de schout van Kortrijk schoot dan het andere zesde deel over. In 1380, nadat dus het schoutambt van Kortrijk zijn erfelijk karakter had verloren, kwam 1/6 der geldboeten toe aan de Kortrijkse baljuw (A.R.A. Brussel, rolrekeningen, nr 1083). Ik kan niet beoordelen of dit een tijdelijke maatregel was.

(13) Zie hierna.

(14) Zie bijvoorbeeld Lille, Archives départementales, B. 5967 (ad 1326). Zie ook hierna, n. 42.

(15) Zie hierna.

In de roede van Tielt ¹⁵	$\frac{1}{2}$ voor burggraaf	
	$\frac{2}{3}$	van Kortrijk
1) in de stad Tielt :	$\frac{1}{2}$ voor amman	
	$\frac{1}{3}$	voor schout van Tielt.
	$\frac{1}{2}$ voor burggraaf van Kortrijk	
	$\frac{2}{3}$	
2) in de roede van Tielt :	$\frac{1}{2}$ voor amman	
	$\frac{1}{3}$	voor plaatselijke ammans (behalve te Ruiselede) ¹⁶ .

Wij stellen vooreerst vast dat het aandeel van de schout (burggraaf) en dat van de amman van Kortrijk overal even groot waren. Maar niet in elke roede hadden deze Kortrijkse ambtenaren aandelen in de geldboeten. Zij genoten dit voorrecht in de roeden van Kortrijk en Tielt, niet in die van Harelbeke en Deinze.

Het loont de moeite de rechterlijke organisatie van de roede van Harelbeke te vergelijken met die van de roede van Tielt. Beide roeden bezaten een eigen schepenbank, waarvan vooral de Harelbeekse, althans uit later tijden, goed bekend is.

De Harelbeekse vierschaar bezat lage rechtsmacht, mocht dus boeten opleggen tot een maximum van drie pond. Haar enige voorzitter was de schout van Harelbeke. Deze schout was ook de enige gerechts-officier die een deel in de door de vierschaar opgelegde boeten toekwam¹⁷. Een ander beeld vertoont de rechterlijke organisatie van de roede van Tielt. Eén schepenbank fungeerde daar zowel voor de stad Tielt als voor de roede. Die vierschaar had in de 16e eeuw criminele en civiele competentie¹⁸. Men moet aannemen dat zij die toen reeds sedert lang bezat, zeker van de 13e eeuw af¹⁹. De gelijkenis met de rechterlijke instellingen van Roeselare dringt zich op.

(16) Over Ruiselede, hierna blz. ...

(17) De schout had « la semonce et relachement de la vierscare des prevot, bourguemaitre et echevins de la ville d'Harlebeque (vgl. n. 35) avec les emolumens y afferans, les exploits des jugemens ou sentences civiles, la poursuite des decrets et tous actes de passament des etats de biens, maisons mortuaires et autrement avec tout ce qui se passera en matiere civile par devant laditte loi » (R.A. Gent, fonds Moerman d'Harelbeke, nr 507; 17^e eeuw). De gelijktijdige denombrementen van het schouteetdom vertonen een welhaast versteende toestand van dat ambt. Zij zijn echter minder expliciet voor wat betreft de zuiver rechterlijke functies van de schout (Ibid., nr 484). In 1392 genoot de schout *du tiers de toutes les amendes qui seront jugees par les eschevins dudit lieu (Harelbeke) au conieurement dudit escouthete et aussi de la partie des amendes des franchises veritez des cas desquelz par la constume et usage de nostre dit pays de Flandres la cognoissance appartient et doit appartenir aux eschevins et dont il tenront ou dovranno tenir les franchises veritez et jugeront* (Lille, Archives départementales, B 1597, fol. v^o). Uit het laatste zinsdeel kan men afleiden dat schout en schepenen dezelfde competentie bezaten.

(18) E. I. STRUBBE, *De costume van Tielt (1547)*, in Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundigen Kring van Kortrijk, XII (1939), 257, art. 3.

(19) De uitgebreide jurisdictie van zulke ambachtsvierscharen werd sedert de 13^e eeuw voortdurend beknot (als voorbeelden volstaan de plaatselijke vierscharen

Als wij prof. Strubbe moeten geloven, dan bezat de schout van Tielt veel uitgebreider bevoegdheden dan om het even welke andere Vlaamse schout. De schout van Tielt, wiens ambtsgebied zich niet verder uitstreckte dan de stadsmuren van Tielt, zou namelijk de enige maner zijn geweest van de Tieltsche vierschaar voor zaken de stad betreffende²⁰.

Dit klinkt zeer onwaarschijnlijk: een schout kan toch moeilijk als ondergeschikte ambtenaar in de Middeleeuwen een vierschaar hebben gemaand wanneer deze kennis nam van halszaken. In een document van 1365 wordt trouwens uitdrukkelijk gezegd dat de schout te Tielt zijn aandeel had in de geldboeten onder leiding van de baljuw opgelegd²¹. De betrekkelijke onbeduidendheid van dat aandeel, één negende van het grafelijk part, zegt overigens genoeg. Als deze schout, evenals de schouten te Ieper en Harelbeke, volledige lage competentie had gehad, dan zou hij wel één derde der boeten hebben mogen beuren, in ieder geval niet het grootste part van het ambtenarendeel hebben moeten afstaan aan de Kortrijkse ambtenaren. Omdat de burggraaf en de amman van Kortrijk in de roede van Tielt een deel, een belangrijk deel bovendien, in de boeteopbrengst ontvingen²², terwijl hen dat bijvoorbeeld te Harelbeke niet was vergund²³, mogen wij aannemen dat zij maners waren in de roede van Tielt, dat zij daar m.a.w. hun competentie, dat was de lage competentie, in praktijk brachten. De schout van Tielt was dus een ambtenaar van het formaat van de naburige schouten uit het Brugse Vrije, een beetje belangrijker misschien, omdat Tielt een betrekkelijk belangrijke stad was.

Men kan het ambt van schout van Tielt bovendien vergelijken met dat van de amman aldaar. Het ambtsgebied van deze amman reikte

van het Land van Waas, en de vierscharen van de Ambachten van Zomergem en Roeselare; deze twee laatste grensden bovendien aan het Ambacht (roede) van Tielt). Een evolutie van lage naar hoge justitie is in die tijd voor dergelijke gerechten praktisch ondenkbaar. De Tieltsche vierschaar had een bijzondere soort van jurisdictievermindering ondergaan. Alleen binnen de muren van de stad Tielt mochten zij zelf de « waarheden » houden. In de roede daarentegen werden deze uitsluitend door het (leen)hof van Tielt gehouden. Daar vele rechtszaken reeds tijdens deze preliminaire verhoren werden afgehandeld, sprak het vanzelf dat men veel minder beroep ging doen op de Tieltsche vierschaar. Over deze waarheden meer in het volgende deel.

(20) STRUBBE, *a.w.*, 253.

(21) DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, xxi en xxiv.

(22) In de rekeningen van de baljuw van Tielt wordt voortdurend herhaald dat van de opgelegde boeten « myn Heere heift de tweede ende partsoners terde » (voor de categorie der zg. keurboeten na aftrek van 1/3 ten gunste van de stadsmagistraat). Uit een rekening van 1429 (Lille, Archives départementales, B. 5964) blijkt dat deze *parchonniers*, deze *deelgenoten* in de boeten, *lescoutete et amman de Courtray* waren. Verwondering wekt het dat de ondergeschikte ambtenaren van Tielt, toen althans, niet werden genoemd. Toch kan men, om meer dan één reden, niet ontkennen dat dezen, elk in hun district, 1/9 der boeten beurden (DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, t.a.p.; A.R.A. Brussel, Rekenkamer, Trésor de Flandre, 1e reeks, nr 1016).

(23) Wel inde de amman van de kasselrij jaarlijks 10 schellingen « up tscouteedom van Aerlebeke » (DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, xvii), maar het is duidelijk dat dit vaste kleine bedrag een andere (onbekende) herkomst had (zie nog hierna).

niet verder dan de zg. « ammanie » van Tielt, een gebied van vijf dorpen met Tielt als hoofdplaats²⁴. Enclave in deze ammanie was juist het ambtsgebied van de schout, d.w.z. de stad Tielt of Tielt-binnen. De schout was te Tielt-binnen, wat de amman daarbuiten was²⁵. Ook de amman had recht op één negende der boeten in zijn ambtsgebied²⁶. Nog op andere gebieden vulden de twee functies elkander aan. Samen bestreken zij de grafelijke landgoederen die op Tielt waren afgestemd. De gerechtelijke taak van de amman van Tielt kennen wij. Hij maande 's graven schepenen bij de voluntaire jurisdictie « up erfgronden onder den grave »²⁷.

Men mag deze ammanie niet verwarren met de roede van Tielt. De ammanie besloeg slechts zes van de zeventien kerspelen van de Tieltse roede²⁸. De dorpen van de Tieltse ammanie waren evenwel uitgestrekt van oppervlakte²⁹ zodat zij samen de gehele noord-westelijke helft van de roede innamen. Zij vormden één aaneengelegen grafelijk domein en sloten geografisch aan bij de kasselrij van Brugge (het ambacht van Roeselare inbegrepen). De oostergrens van de ammanie van Tielt was daarom tevens de oostergrens van het massale grondbezit van de Vlaamse graaf. Deze grens sneed de roede van Tielt in twee delen³⁰.

(24) « dats te wetene binnen Thielt, Meulenbeke, Pitthem, Zewezele, Winghene ende Heedighem » (DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, xxi en xxiv; ad 1365). — *Pytthem ende Moelenbeke souzb lammanie de Thielt* (Lille, Archives départementales, B. 1611, fol. 230; ad 1490).

(25) « tscoutheetendomme strecte binnen der steden ende niet buten, ende dammanscepe strecte buten in de zes prochien ende niet binnen » (R.A. Brugge, Stadsrekening van Tielt 1443-44, fol. 13; deze tekst werd mij allervriendelijkst medegedeeld door de heer J. Gheysen te Sint-Amansberg, die hiervoor mijn beste dank moge ontvangen). Vgl. DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, xxi: « tscouteetdom te Thielt-binnen ende dammanscepe buten in de vi prochien » (ad 1365). De heer Gheysen was ook zo vriendelijk mij in te lichten dat de stad Tielt, d.w.z. Tielt-binnen, slechts een kleine oppervlakte besloeg in het grondgebied van Tielt, dat uit één parochie bestond, en zich lange tijd over 4200 Ha uitstreckte.

(26) DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, t.a.p.

(27) Dr C. Wijffels te Gent verplichtte mij door mij inzage te verstrekken van de tekst van een belangrijk rapport uit het jaar 1505 over de materiële waarde voor de graaf van de roede van Tielt (A.R.A. Brussel, Rekenkamer, Trésor de Flandre, 1e reeks, nr 1016). Tot twee maal toe wordt daar de amman in verband gebracht met « een vierscaere van vii scepenen ghenaeemt sgraeven scepenen uten vi prochien Thielt, Molenbeke, Pitthem, Zewezele, Heedeghem, Winghene, die haeren vierscaere houden binder stede van Thielt, kennesse hebbende up eerfgronden onder den grave binden voors. vi prochien ». Uit het rapport zou men kunnen opmaken dat deze vierschaar niet de vierschaar was van de roede. Anderzijds wordt deze vierschaar in dit rapport alleen genoemd als er sprake is van de amman, « ende danof es maendre den amman voorn. ». Indien hier werkelijk sprake is van een ondergeschikte schepenbank, dan vervulde deze in wezen de functie van de laathoven in het Brugse Vrije (vgl. blz. 128).

(28) Het aantal dorpen was nog groter, als men er de gedeelten van dorpen bij telde, die de roede aan de Oostzijde behelsde.

(29) Vooral te danken aan de bodemgesteldheid.

(30) Ook was de graaf, meer naar het Oosten toe, heer van Ruiselede. Deze enclave had hij reeds op het einde der 11^e eeuw, samen met Drongen en Waas, in leen gegeven aan de heren van Aalst (zie vooral de *Annales Elmarenenses*, uitg. Grierson, ad 1070: *Iste Robertus dedit Baldwinio Gandensi Truncinium et Was et Rusla*; ten onrechte vertaalt de uitgever *Rusla* door Roeselare). Later werd Ruiselede

De jurisdictie der Tieltse schepenen beperkte zich natuurlijk niet tot de noord-westelijke helft van de roede; in het algemeen moesten zij instaan voor de rechtspraak over de lenen die geen hoge justitie of geen hoge en lage justitie uitoefenden³¹. Maner van de Tieltse vier-schaar was dan, althans sedert het einde der 12^e eeuw, de baljuw. Het blijft voorlopig een open vraag sedert wanneer de schepenen van Tielt de hogere justitie mochten verzorgen.

Het grafelijk grondbezit nam in de roede van Harelbeke een nog belangrijker plaats in dan in de roede van Tielt. De roede van Harelbeke — *prefectura* genoemd in 1075 — was één grote grafelijke heerlijkheid³², een waardevol bezit voor het kind van de graaf, dat haar als apanage of bruidschat ontving³³. Ook hier een grafelijke amman met dezelfde graad van rechtsmacht als de schout, ditmaal dus een amman met volledige lage competentie³⁴. Een afzonderlijke schepenenbank, verbonden aan de grafelijke spijker te Heestert, stond de amman bij in zijn taak³⁵.

De amman van Harelbeke bezat dus uitzonderlijk uitgebreide bevoegdheden. Ik kan namelijk geen andere amman noemen in Vlaanderen, die, zoals deze ambtenaar, de enige voorzitter was van een vier-schaar die boeten mocht opleggen tot een bedrag van drie pond³⁶.

wederom bij het grafelijk domein gevoegd (vgl. blz. 111). Het maakte echter geen deel uit van de ammanie van Tielt, vormde dus een eigen ammanie. De plaatselijke ambtenaar van Ruiselede had evenwel, in tegenstelling tot de amman en de schout te Tielt, geen vast aandeel in de geldboeten. Dit aandeel kwam daarom voor de helft toe aan de amman van Kortrijk (DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, xvii). Het spreekt vanzelf dat de andere helft dan naar de schout van Kortrijk ging.

(31) Iets dergelijks zeggen de costuimen van Tielt, op schrift gesteld in 1547 (uitg. STRUBBE, *a.w.*, 257, art. 3). Typerend mag men het noemen, dat vijf van de zeven dorpen in deze roede, waar de graaf meer dan twee vazallen bezat, juist vijf van de zeven dorpen waren waar de graaf dorpsheer was. Grafelijke valvassoren vond men dus, als steeds, daar waar de graaf grootgrondbezitter was (een van de opsommingen van lenen vindt men in het reeds genoemde rapport van 1505).

(32) Gegevens bij J. DHONDT, *De forestiers van Vlaanderen*, in B.C.R.H., CV (1940), 288 vlg. (Vgl. bij blz. 297: J. M. DE SMET, *Robrecht de Fries*, « *dominus de Silva* », en *de forestiers van Vlaanderen*, in *Miscellanea J. Gessler*, II (s.l., 1948), 1136 vlg.). Ten onrechte vertaalt De Smet het woord *prefectura Harlebeccensis* uit de oorkonde van 1075 (uitg. GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*, 260, nr 151) door « grafelijke heerlijkheid »; het betekent schoutambacht of roede. De schout bijvoorbeeld van Deinze werd *prefectus* genoemd (zie verder).

(33) MARTÈNE en DURAND, *Amplissima collectio*, I, col. 851 (ad 1159).

(34) Over de schout van Harelbeke, zie hiervóór, blz. 139.

(35) Men begrijpt dat op die wijze het ambtsgebied van de « publicke » schout in feite was teruggedrongen tot de stad Harelbeke en de rivier de Leie. Dit wordt ook wel gezegd in de hiervóór, blz. 139 n. 17 genoemde oorkonde van 1392.

(36) R.A. Gent, fonds Moerman d'Harelbeke, nr 507. De amman zat het gerecht daarbij voor. De amman had nog in de 17^e eeuw « seul pouvoir de porter la verges de justice cyville, semoncer la loy du spyckre a serment et de les relaxer » (Ibid., nr 485). De amman had hier dus uitzonderlijk ruime bevoegdheden. Het was dan ook blijkbaar een belangrijke functie, daar de koning van Frankrijk er in 1300 iemand speciaal mede begiftigde (Lille, 3e cartulaire de Flandre, fol. 10 v°. G 4309: *officium maiorie de Hallebecca*). Over het *spicarium* van Harelbeke een oorkonde van 1199 bij F. V[ANDE PUTTE], *Analectes concernant Harelbeke*, in A.S.E.B., X (1875), 130. Zie ook n. 38.

Hij was dus eigenlijk wat men in franstalig Vlaanderen een *prévôt* noemde, en kan het best worden vergeleken met de *laicus praepositus* die de graaf in de 11e en 12e eeuw over Ieper-ambacht had aangesteld. De ambachten van Ieper en Harelbeke waren beide belangrijke domaniale eenheden. De gelijkenis is zelfs zo volkomen dat de graaf ook te Harelbeke op het einde der 11^e eeuw een *laicus praepositus* had³⁷. Waarom zou deze *laicus praepositus* niet dezelfde officier zijn geweest als de latere amman, die bovendien reeds in het begin der 12^e eeuw als *preco* in de voorhanden zijnde documentatie verschijnt³⁸?

De oorspronkelijke rechterlijke instellingen van de roede van Deinze zullen waarschijnlijk nooit volledig verklaard kunnen worden. De hoofdplaats Deinze lag in hoofdzaak tussen twee armen van de Leie in³⁹. De rest van die roede bevond zich aan de Zuidzijde van die rivier, maar daar had de graaf alleen te Petegem en Astene lage jurisdictie⁴⁰. Deze twee dorpen had de graaf juist laat genoeg van de heren van Petegem geërfd, dat hij er inmenging van zijn erfelijke (ondergeschikte) officieren had kunnen weren⁴¹.

Aangezien dus Petegem door de graaf op rechterlijk gebied uit de onmiddellijke omgeving was geïsoleerd, zou de rechterlijke organisatie van Deinze zelf ons meer moeten verklaren omtrent de oorspronkelijke instellingen van deze, sterk gefeodaliseerde hoek der Kortrijkse kasselrij. De kern van Deinze echter was in de latere Middeleeuwen tot een stad gegroeid, zodat de instellingen ook hier « gestoord » kunnen worden genoemd⁴².

(37) AA. SS. uitg. Palmé, Juli I, 75 (ad 1090) : *S. Connonis praepositi laici*. De rechtshandeling waarop deze oorkonde (waarin ook sprake is van het *territorium de Herlebec*) zinspeelt, geschiedde te Harelbeke.

(38) In 1111 en 1120 heette de *preco* van Harelbeke Willem (F. V[ande Putte], *a.w.*, 151 en 155).

(39) Heel vroeger liep de Leie ten Noorden en ten Westen van Deinze in de richting van Nevele (CH. STEVENS, *Le relief de la Belgique*, in *Mémoires de l'Institut géologique de Louvain*, XII (1938), 264. Vgl. mijn *Ménapiens*, 23-24). De heer Cassiman was zo vriendelijk mij mee te delen dat de naam Nederleye nog in 1621 aan de Noordzijde van de stad Deinze was te vinden. De kern van Deinze heeft wellicht oorspronkelijk ten Zuiden van de hoofdtak van de Leie gelegen, maar mag men evenveel zeggen van geheel Deinze?

(40) De kern van Petegem was een stad geworden. De schepenen van Petegem-buiten spraken ook recht te Astene. De baljuw van Deinze noemde Petegem-Astene in zijn rekening wel eens in één adem met Drongen. Zoals men weet, kwam de graaf van Vlaanderen ten gevolge van een erfenis in het bezit van Petegem en Drongen. Hoewel in twee verschillende kasselrijen (Gent en Kortrijk) gelegen, werden Petegem en Drongen toch onder één administratie geplaatst (zie blz. 111 en A.R.A. Brussel, rolrekeningen, nr 1139 (ad 1367) ; nr 1146 (ad 1374)). Had de roede van Deinze misschien wel eens deel uitgemaakt van de kasselrij van Gent? Het verdient in dit verband te worden opgemerkt dat de beschikbare documentatie geen duidelijk antwoord geeft op de vraag of de latere roede van Deinze weleer tot de gouw van Kortrijk of tot de gouw van Gent behoorde.

(41) Van de keurboeten in de stad Petegem, kwam, als naar gewoonte, 1/3 toe aan de stadsmagistraat. De rest was bestemd voor de graaf (zie bv. A.R.A.Brussel, rolrekeningen, nrs 1142 (ad 1372) en 1158 (ad 1378)).

(42) « Schauthete, amman ende borchgrave » verdeelden onderling één derde

Wij komen tot één vaststelling van meer dan lokaal belang, een vaststelling die in het vervolg steeds in belangrijkheid zal blijken te winnen: de structuur van de roede van Tielt was, althans na de 12e eeuw, van geheel andere aard dan die van de roeden van Kortrijk en Harelbeke, en misschien ook dan die van de roede van Deinze. De schepenbank van Tielt behoefde het voorzitterschap van grafelijke officieren die uitgebreider bevoegdheden bezaten dan de plaatselijke schout of amman. Daarom moesten de grafelijke ambtenaren, verbonden aan de vierschaar van de centrale burcht der kasselrij, instaan voor een deel van de leiding van de grafelijke rechtspraak te Tielt; ja, zij hadden die taak in alle grafelijke vierscharen ten Noorden van de Leie. Want een denombrement uit het jaar 1365 kent aan de amman van Kortrijk eigenlijk drukkere bevoegdheden toe « aen de Noortziden van der Leyen » dan ten Zuiden daarvan⁴³. En men mag dan hetzelfde zeggen van de Kortrijkse schout-burggraaf.

De Leie speelde in de rechterlijke organisatie van de kasselrij van Kortrijk een belangrijke rol. Sedert wanneer sneed zij deze kasselrij in twee institutioneel verschillende stukken?

deel van het grafelijk part in de boeten (A.R.A. Brussel, rolrekeningen, nr 1139 (ad 1367)). In 1160 waren er te Tielt een *prefectus* en een *preco* (Gent, Archief van de Kathedraal, fonds Sint-Pietersabdij, Primus liber privilegiorum, blz. 422: *S. Theoderici prefeci de Doinse... S. Heinrici preconis*). *Prefectus* betekent hier natuurlijk schout; de titel zegt overigens weinig betreffende de aard van het ambt (vgl. K. A. ECKHART, in Zeitschrift des Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung LIX (1926), 163 vlg.). In een document van 1279 verschijnt *lamman de Donse* (R.A. Gent, Charters van de graven van Vlaanderen, fonds J. de Saint-Genois, nr 256). Bedoelde men met « burggraaf » de erfelijke schout van Deinze? Het lijkt mij niet mogelijk in hem de burggraaf van Kortrijk te zien. Eerder nog zou men dan nog (aangezien de Kortrijkse amman niet in de boeten deelt) in hem de burggraaf zien van bijvoorbeeld Gent (vgl. hiervóór, n. 40).

(43) DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, xvii: « Item, in so wat ammanscepe dat min Heere van Vlaenderen *an de noortziden van der Leyen* recht heeft, daer so es sculdich de voorseit cnape (nl. de onderamman) te heffene ende te hebben den neghensten penninc, ende alle diere in de baillie (= het baljuwschap, de roede) van Tielt, utegheleit die van Russlede, ende daer so heeft min heere voorseit (= de amman zelf) den XIe penninc. --- Item, so moet mins heeren cnape in de name van minen heere bovenghenoomt ghereet wesen tallen tiden dat men bin der stede van Curtrike of castelrien justicien doet met brande, deerste vier in steken *an de noortzyde van der Leyen* ». Vgl. bij deze laatste zinsnede, NOWÉ, *Baillis*, 303, n. 2. Een andere, dergelijke zinsnede vindt men op blz. 179.

BESLUIT

DE OORSPRONG VAN DE KASSELRIJ- EN AMBACHTSVIERSCHAREN

Eenparig schrijven de historici aan de kasselrijvierscharen in Vlaanderen een hoge leeftijd toe. Prof. Ganshof zegt duidelijk: «à l'intérieur de la châtelanie, c'est l'ancien échevinage carolingien — ou un démembrement de cet échevinage — qui se continue.»¹ De kasselrijvierschaar was — doorgaans — de voortzetting van de schepenbank van de gouw, van de honderdschap en, in een enkel geval, misschien van het fiscaal domein².

Het is bekend — in het volgend deel zullen wij het nogmaals bevestigd zien — dat van het einde der 12^e eeuw af in een aantal hoofdsteden van de kasselrijen leenhoven als nieuwe ordinaris-gerechten werden geïnstalleerd. Prof. Ganshof heeft betoogd dat deze oprichting van leenhoven als gewone gerechten het ontstaan veroorzaakte van nieuwe plattelandsschepenbanken. Met name zou in de kasselrij van Gent de plattelandsbevolking zich tegen het nieuwe gerecht hebben te weer gesteld, en eigen schepenbanken van de hoge overheid hebben afgedwongen³. Deze nieuwe schepenbanken — men vond ze ook buiten de kasselrij van Gent, bijvoorbeeld in het ambacht (de «roede») van Tielt — zouden namelijk daarom in de 13^e eeuw die uitgebreide jurisdictie hebben bezeten die hen inderdaad zelfstandigheid verleende t.o.v. het centrale kasselrijgerecht.

Het is onze taak dit probleem nader onder ogen te zien. Werden in Vlaanderen omstreeks het jaar 1200 nieuwe ambachts- en dorpsvierscharen op oude cultuurgrond (d.w.z. niet in pas ontgonnen gebieden) geschapen?

Laten wij echter eerst het probleem iets scherper stellen, door vooraf een kleine misvatting met betrekking tot de oorsprong in het algemeen van de ambachtsvierscharen uit de weg te ruimen.

Als men namelijk, met prof. Ganshof, aanvaardt dat de ambachtsvierscharen in het Noorden van Vlaanderen eerst omstreeks het jaar 1200 waren ontstaan, dan zegt men daarmee, dunkt mij, dat de kasselrijen hier voordien geen ondergeschikte vierscharen hadden geherbergd. Als men dan ook nog — terecht — aanneemt dat de gouwen waarvan deze kasselrijen de voortzetting waren, wél eventueel overkoeplingen waren geweest van ambachten (of als men wil, van honderd-

(1) GANSHOF, *Tribunaux*, 82.

(2) Hiervóór, blz. 99, n. 39.

(3) *De Vlaamse instellingen*, 158-159.

schappen), dan moeten deze ambachten daar vóór de 13e eeuw zijn verdwenen. Dit in tegenstelling tot midden-Vlaanderen, waar zij waren blijven bestaan.

Is er een aannemelijke verklaring voor deze laatste tegenstelling? Ik zie er geen, en kan er ook aan toevoegen dat de beschikbare documentatie dit onderscheid logenstraft. Want moet er volstrekt geen betekenis worden gehecht aan de vermelding in het jaar 1120 van een *administratio* van Assenede⁴? Wil men verder het bestaan ontkennen van een ambacht van Tielt vóór de oprichting van het leenhof van Kortrijk als ordinaris-gerecht, terwijl in een document van 1075 reeds wordt gesproken van het aangrenzende ambacht van Harelbeke in diezelfde kasselrij⁵?

Men zal daarom wel met mij kunnen meegaan, als ik de hypothese van prof. Ganshof tot de volgende vraag herleid: heeft het ontstaan der leenhoven in bepaalde streken in Vlaanderen bij de plattelandsbevolking dusdanige reacties veroorzaakt dat de plattelandsvierscharen uitbreiding verwierven van hun competentie waardoor deze autonoom werden t.o.v. de centrale kasselrijgerechten, de leenhoven inbegrepen?

In ieder geval was de autonomie van de plattelandsvierscharen in de kasselrij van Brugge niet veroorzaakt door de installatie der leenhoven als ordinaris-gerechten. In de eerste plaats bestond er in het Brugse Vrije geen leenhof met gemeenrechtelijke bevoegdheden⁶; in de tweede plaats waren deze vierscharen reeds omstreeks 1100 autonoom, lang dus vóór de inschakeling van regionale leenhoven als gewone gerechten⁷.

Wij moeten het gehele probleem dus iets ruimer stellen: hebben in Vlaanderen, tussen omstreeks 1100 en 1200, factoren van sociale aard (als bijvoorbeeld een reactie van de plattelandsbevolking tegen de oprichting der leenhoven als gewone gerechten) decentralisatie van de rechtspraak ten gunste van ondergeschikte plattelandsvierscharen in de hand gewerkt?

Laten wij beginnen met er op te wijzen dat de « sociale » hypothese tot nu toe alleen werd toegepast op onderdelen van de kasselrij Gent. Autonomie van plaatselijke grafelijke vierscharen bestond echter ook, zoals wij zagen, in de ambachten van het Brugse Vrije alsook in de roede van Tielt binnen de kasselrij van Kortrijk; alles tezamen genomen dus in een aaneengesloten gebied.

Sociaal bewustzijn in de Vlaamse Middeleeuwen schrijft men, ruim genomen, toe aan de bevolking van de kuststreek, d.w.z. aan de bevolking van de ressorten die, ten tijde der Elzassers en later, keuren verwierven⁸. De chronologische volgorde dezer handvesten is veelbetekend: eerst ontvingen de ambachten van Burburg, Bergen en

(4) hiervóór, blz. 120. De argumenten waarvan wij ons in de komende bladzijden zullen bedienen, zijn vooral ontleend aan de resultaten der voorgaande hoofdstukken. Daarom vindt men hier een minimaal aantal verwijzingen.

(5) hiervóór, blz. 142.

(6) GANSHOF, *a.w.*, 91.

(7) hiervóór, blz. 131.

Veurne een keur (vóór 1142? in elk geval tussen 1125 en 1147) vervolgens het Brugse Vrije (ca. 1190), de Vier Ambachten en de Ambachten van Belle en Sint-Omaars (vóór 1191); tenslotte het Land van Waas (1241).

Betrekkelijk laat dus — een eeuw na de ambachten van Burburg, Bergen en Veurne — had het meer geïsoleerde, niet dadelijk aan de kust gelegen Land van Waas op schrift gestelde voorrechten verworven. Men moet hierbij bedenken dat de bevolking van tussen Aa en IJzer bekend stond om haar onrustige aard, en blijkbaar daardoor vroeger dan enig ander Vlaams plattelandsdistrict bevoorrecht was geweest⁹.

Wij komen hier tot twee vaststellingen:

1. op zijn vroegst onder Dirk van de Elzas (1128-1168) schijnen plattelandsdistricten in Vlaanderen op schrift gestelde voorrechten te hebben verworven¹⁰;

2. het gebied met rechterlijk quasi-zelfstandige plattelandsvierscharen, en het gebied dat van de grafelijkheid privileges had verworven waren in het geheel niet volkomen dezelfde. Aan de ene kant vielen de ambachten van Burburg, Bergen, Veurne, Sint-Omaars en Belle er buiten; aan de andere kant die van Tielt en Zomergem.

Tot beide *in 2°* genoemde gebieden behoorde wél de kasselrij van Brugge: kustgebied met quasi-autonome ambachtsvierscharen. Deze ambachtsvierscharen hadden reeds in het begin der 12e eeuw de meest uitgebreide jurisdictie. Wel wat vroeg, als men er het gevolg wil in zien van de aspiraties van vrije landbouwers; voorbarig, als men in aanmerking neemt welk een vroegrijpheid men de bevolking van tussen IJzer en Aa toeschrijft, die nochtans eerst ruim een kwart eeuw later werd geprivilegieerd. En nog hadden deze privileges voor de ambachtsrechters van Burburg, Bergen en Veurne geen verruiming meegebracht van competentie. Zelfs van gravin Johanna, een eeuw later, verwierven zij geen hoge justitie. Hun rechtsmacht bleef onvolkomen. Betekent dit alleen dat Dirk van de Elzas aan zijn gerechten tussen Aa en IJzer niet heeft kunnen toestaan, wat zijn voorgangers de vierscharen tussen IJzer en Honte nog wél hadden gegund?

Dit is mogelijk; maar iets in deze voorstelling van zaken bevredigt niet. Ik bedoel natuurlijk die vroegrijpheid van de Brugse plattelandsbevolking. Ik geloof dat wij beïnvloeding, omsreeks 1100, van de rechterlijke organisatie der Brugse kasselrij door de plattelandsbevolking gerust mogen uitschakelen. Werden trouwens de schepenen van deze kasselrij niet gerecruteerd uit de kleine adel¹¹? Wat kan die kleine adel, op zijn laatst in het begin der 12^e eeuw, hebben doen streven naar zelfstandige vierscharen? Waarmee niet gezegd wil zijn, dat ik

(8) Ik laat de steden buiten beschouwing.

(9) De geïsoleerde grafelijke domeinen die om economische redenen reeds vroeg bevoorrecht werden, kan ik buiten beschouwing laten. Daarover meer op blz. 190.

(10) Nogmaals: privilegiëring van dorpen buiten beschouwing gelaten.

(11) GANSHOF, *a.w.*, 73.

een dergelijke werking van sociale factoren op de rechterlijke organisatie al dadelijk voor volstrekt denkbeeldig houd.

In één opzicht spreekt de beschikbare documentatie echter duidelijke taal: de ambachtsvierscharen van de kuststreek bewaarden, na het einde der 12e eeuw, de integriteit van hun jurisdictie veel zuiverder dan de overige plattelandsvierscharen in Vlaanderen.

Zo zullen wij in het volgende deel aantonen, hoe de schepenen van het Brugse Vrije in de 13^e eeuw alles hebben geweerd, wat ook maar in de verste verte geleck op inmenging in hun rechtsmacht door het mannengerecht. De graaf had toen de bedoeling gehad de « waarheden » toe te vertrouwen aan zijn leenhoven¹². Het Brugse kasselrijgerecht beschouwde zulks als een inbreuk op zijn rechten, en is bij de verdediging van die rechten geen duimbreed geweken. De schepenen echter van de meer landinwaarts gelegen Roede van Tielt waren voor een dergelijke druk wél gezwicht¹³. Ook in de kasselrij van Gent voelt men diezelfde gradatie van strijdlust tussen de meer landinwaarts wonende bevolking en de bevolking van de kuststreek: de schepenen van Waas en Zomergem hebben in de latere Middeleeuwen afstand kunnen doen van hun halsrecht ten behoeve van de grafelijke leenmannen¹⁴. De schepenen van de Vier Ambachten aan de Westerschelde daarentegen hebben deze jurisdictie behouden¹⁵.

Merkwaardige perspectieven in dit opzicht biedt ook de vergelijking van de zojuist genoemde ressorten met het gebied van de zg. Hoop van Hazebroek. Philips van de Elzas had een keur toegekend aan de vierscharen die te Hazebroek « te hoop » kwamen. Men moet nu vooral niet denken dat de graaf hier was gezwicht voor eisen door landbouwers uit die streek gesteld. De graaf had hier een aantal losse dorpsvierscharen die hem toebehoorden, bijeen gebracht onder een overkoepelend orgaan, de Hoop van Hazebroek¹⁶. Aan die, zijn meest zuidelijke heerlijkheden kende hij aantrekkelijke uitzonderingsrechten toe, ten einde er het grootst mogelijk economisch profijt uit te halen¹⁷. Deze privilegiëring weerhield de graaf dan ook niet de erbij betrokken vierscharen de hoge justitie te ontnemen¹⁸. Ofschoon geprivilegieerd, werden deze heerlijkheden dus op dezelfde wijze behandeld (het woord is eigenlijk veel te sterk) als de overige dorpsheerlijkheden in die streek: voor de bloedrechtspraak ressorteerden zij onder het leenhof¹⁹. Had men zich, in het licht van de voorgaande uiteenzetting, ook nog voorgesteld dat deze niet-kustbewoners de autonomie zouden hebben verdedigd van de jurisdictie hunner vierscharen?

(12) Zie hierna, blz. 186.

(13) hierna, blz. 186.

(14) hiervóór, blz. 119.

(15) Voorbeelden bij DE POTTER en BROECKAERT, 2^e reeks, I, vo. Assenede, 93 vlg.; vo. Boekhoute, 70 vlg.

(16) Hiervóór, blz. 84.

(17) Dergelijke privilegiëringen zijn genoemd op blz. 190.

(18) hiervóór, blz. 84.

(19) Blz. 178.

Maar interessanter nog is het meteen te bedenken dat de vierscharen van Zomergem en Tielt, hoewel niet geprivilegieerd althans niet van een keur voorzien, zulk halsrecht wél bezaten! Toegegeven dat deze vierscharen een veel groter ressort bestreken dan dorpsvierscharen. Maar als de graaf het voor het zeggen had gehad, zou hij zeker de jurisdictie van al de vierscharen hebben gelijkgeschakeld. Deze vierscharen hechtten dus toch aan hun eens verworven justitiële zelfstandigheid, hoewel — zoals wij zagen — weer niet in die mate dat zij deze ongerept konden bewaren. Mag men niet aannemen dat, als de vierscharen van Zomergem en Tielt werkelijk hadden gestreden om, bijvoorbeeld in de loop der 12^e eeuw, hoge justitie te voegen bij hun lage competentie, in de eerste plaats de gemeenschap die achter die vierscharen stond, zeker wel, evenals de kustbevolking, uitdrukkelijke keuren zou hebben bedongen, en dat in de tweede plaats die vierscharen zelf hun hoge jurisdictie wel even lang zouden hebben bewaard als de rechtercolleges van de kustbevolking van tussen IJzer en Schelde.

Sta ik sceptisch tegenover de opvatting dat sociale factoren, bij voorkeur in de 12e en 13e eeuw, aanleiding hebben gegeven tot de semi-autonomie van een aantal ambachtvierscharen in het Noorden van Vlaanderen?

Ongetwijfeld niet; het zou onzin zijn te willen beweren dat de graaf zélf schuld heeft gehad aan deze verscheidenheid van jurisdictiën bij zijn vierscharen. Het ligt dan ook voor de hand de oorsprong van deze decentralisatie bij plaatselijke omstandigheden te zoeken. Alleen zal men, bij aanvaarding van de « sociale » hypothese, moeten afstappen van het idee dat de bedoelde maatschappelijke invloeden zich in ieder voorkomend geval op hetzelfde tijdstip en op dezelfde wijze hebben doen gelden. Men zal vooral niet mogen vergeten dat het hier slechts gaat om een hypothese. Men zal niet mogen eisen dat zij op elk afzonderlijk geval toepasselijk zou zijn.

Eigenlijk heb ik tegen deze hypothese, zoals wij ze nu zien, twee nog niet geopperde, m.i. overwegende bezwaren. Laten wij er vooraf nog eens op wijzen welke consequentie de voorstander van deze hypothese uit zijn opvattingen heeft te trekken: hij aanvaarde vaak diepgaande verschillen van de éne streek met de andere in de oorzaken die tot rechterlijke semi-autonomie t.o.v. de omgeving leidden; het geheel zou dan wel kunnen worden gerangschikt onder de benaming « decentralisatie ten gevolge van factoren van sociale aard », de realiteit moet in dat geval bont zijn geschakeerd geweest.

Welnu, hoe verklaart men dan dat het gebied waar zich deze (r)evolutie zou hebben voltrokken, een zo aaneengesloten, afgerond geheel vormde? Een voorbeeld: in de kasselrij van Kortrijk bezat alleen de roede van Tielt rechterlijke semi-autonomie, juist dat ambacht dat geklemd lag tussen de eveneens quasi-autonome vierscharen van Zomergem en van het Brugse Vrije. Van een contaminatie door grenzengemeenschap is geen sprake: in het éne ambacht aspiraties van de kleine

adel omstreeks 1100, in het volgende verzet van vrijgeworden boeren omstreeks 1200?! Men zal moeten toegeven: dit is geen gering bezwaar.

Het tweede bezwaar weegt zeker niet minder licht. Hoe verklaart de « sociale » hypothese dat juist in het gebied met zelfstandige ambachtvierscharen de grafelijke schouten aanzienlijk minder bevoegdheden bezaten dan hun ambtgenoten daarbuiten²⁰?

De « sociale » hypothese, zelfs in een ruime vorm gevat, doet dus ernstige bezwaren rijzen. Zij moet wijken voor elke hypothese die eenvoudiger is van opzet. Men oordele of de hypothese die ik thans naar voren wil brengen, minder bezwaren oplevert.

Zoals gezegd, waren de schouten buiten het gebied met semi-autonome ambachtvierscharen belangrijker dan de schouten daarbinnen. Dit zou reeds voedsel kunnen geven aan een vermoeden dat het verschil tussen de rechterlijke organisatie binnen en de rechterlijke organisatie buiten dat gebied er een was van structurele aard; een verschil dat niet aan de graven van Vlaanderen te wijten was, en daarom nog in de oorspronkelijke gouworganisatie ter plaatse kan hebben geworteld.

Men lette trouwens op de grenzen naar het Zuiden en Oosten van dat gebied met zelfstandige ambachtvierscharen en onbelangrijke schoutjes. Kasselrijgrenzen waren het niet, maar zoveel te meer de oude gouwgrenzen, die wij voor deze streken naar verhouding goed kennen en waarvan een aantal bekende gedeelten precies hetzelfde tracé vertoonden als de ons bekende grenzen van het gebied van de ambachtvierscharen met uitgebreide jurisdictie. Men oordele, met behulp van de hierbijgevoegde kaartjes, hoe de grens tussen de twee soorten ambachten in de latere Middeleeuwen juist op zulke merkwaardige punten de oude gouwgrenzen volgde²¹.

Misschien willen sommigen in deze veronderstelling dat er in noordelijk Vlaanderen twee soorten gouwen hebben bestaan met verschillende rechterlijke organen, een andere « sociale » of liever een « ethnische » hypothese zien. Wat daar ook van zij, wij hoeven het niet bij louter veronderstellingen te laten, want er blijken gegevens te zijn die aan onze hypothese een vaster vorm kunnen geven.

Men moet eens opletten welke de namen waren van de gouwen die de reeds meermalen genoemde grens met één of meer zijden raakten. Deze grens vormde van West naar Oost achtereenvolgens de scheiding tussen de *pagus Terwanensis* en de *pagus Flandrensis*²²; tussen de *pagus Terwanensis* en de *pagus Mempiscus*; tussen de *pagus Curtracensis* en de *pagus Mempiscus*; naar men mag aannemen tussen de *pagus Gandensis* en de *pagus Mempiscus*²³; tussen de *pagus Gan-*

(20) Alleen het geval Roeselare laat misschien aan duidelijkheid iets te wensen over (zie blz. 134).

(21) Over de monding van de IJzer aanstonds meer.

(22) Over de juiste grens meer op blz. 164.

(23) Het is moeilijk de instellingen van Zomergem-ambacht te vergelijken met die van het schoutambacht van Evergem, omdat dit laatste een kerkelijke heerlijkheid was geworden. In ieder geval bezat de schout van Evergem uitgebreide be-

densis en de Zeeuwse eilanden²⁴; tussen de *pagus Gandensis* en de *pagus Wasiaë*. Men moet eens proberen de namen van deze gouwen in het Nederlands te vertalen. Tenzij men niet beducht is voor germanismen, lukt dit alleen met de namen van de gouwen aan de buitenzijde van die grens, met de gouwen van Terwaan, Kortrijk en Gent. Dit is volstrekt geen toeval. De *pagi Flandrensis*, *Mempiscus* en *Wasiaë* waren genoemd naar de streek die zij bevatten of waarin zij lagen. Als bestanddeel van hun naam hebben zij niet een adjectief afgeleid van de één of andere plaatsnaam. Het waren, als men ze zo wil noemen, streeknaamgouwen. De andere daarentegen plaatsnaamgouwen.

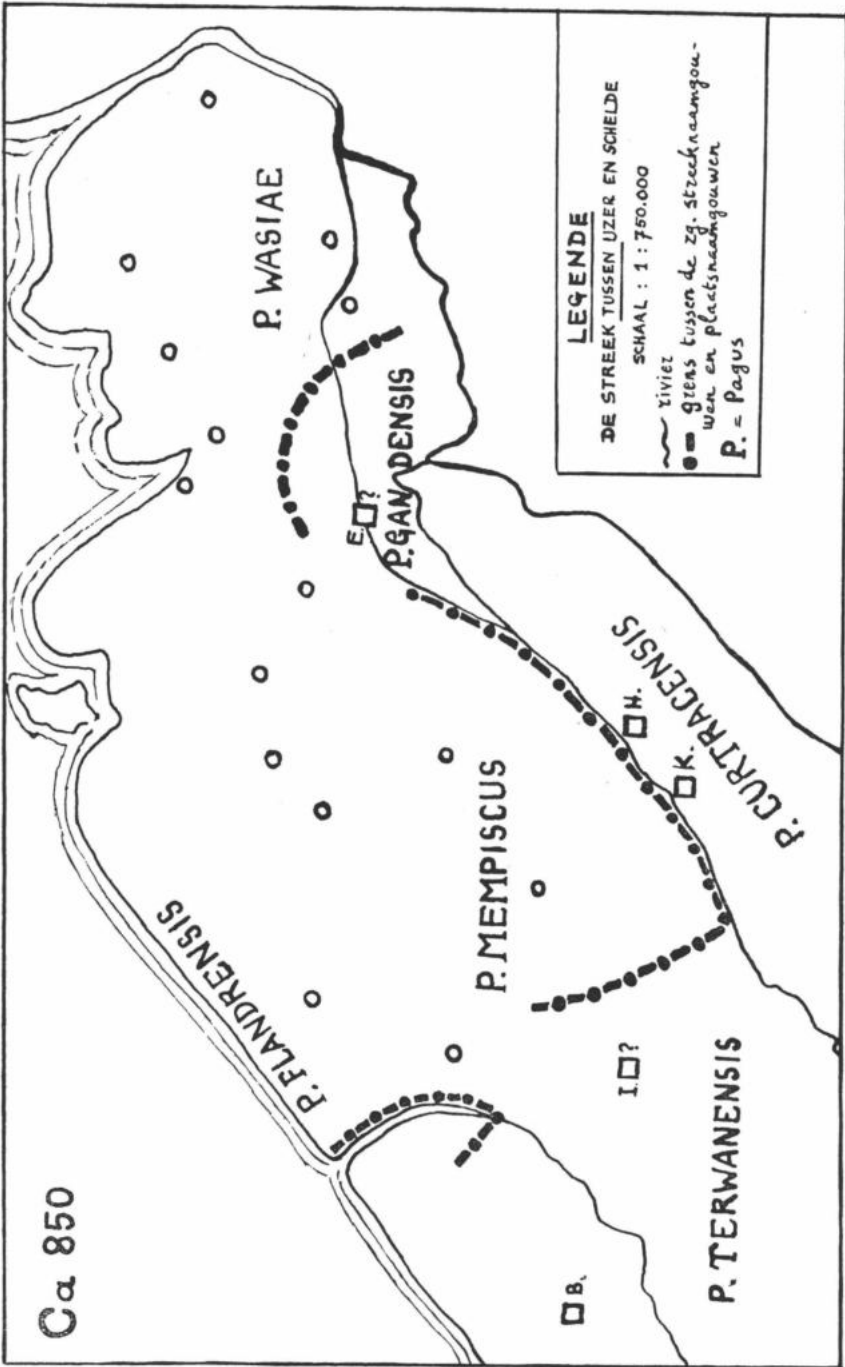
Dit onderscheid tussen plaatsnaamgouwen en streeknaamgouwen brengt ons reeds een heel eind verder. Want in het licht van de voorgaande uiteenzetting krijgen wij nu het volgende, nog steeds min of meer hypothetische beeld van de rechterlijke organisatie in het Noorden van Vlaanderen, toen dit nog in gouwen was verdeeld. De plaatsnaamgouwen hadden binnen hun grenzen een belangrijk centrum, waarnaar geheel de rechterlijke organisatie van de gouw was gericht. De samenstellende ambachten of honderdschappen waren aan de centrale dingstede ondergeschikt. De streeknaamgouwen daarentegen waren daar gelegen, waar geen steden, en dus (blijkbaar volgens de criteria van die tijd) geen hoofdplaatsen waren, - in een gebied dat vanuit de toenmalige cultuurcentra gezien, in hoofdzaak afgelegen kon worden genoemd. Elk ambacht vormde daar in ieder geval een afgerond geheel met een vierschaar van gelijke competentie als de centrale vierschaar uit de plaatsnaamgouw. In de streeknaamgouwen was de gouwgraaf rondtrekkend rechter. De schout was daar geen gerechtsvoorzitter; als bode (*preco*) aan de dingstede verbonden, bereidde hij de grafelijke gerechtszittingen voor en legde hij achteraf de vonnissen ten uitvoer.

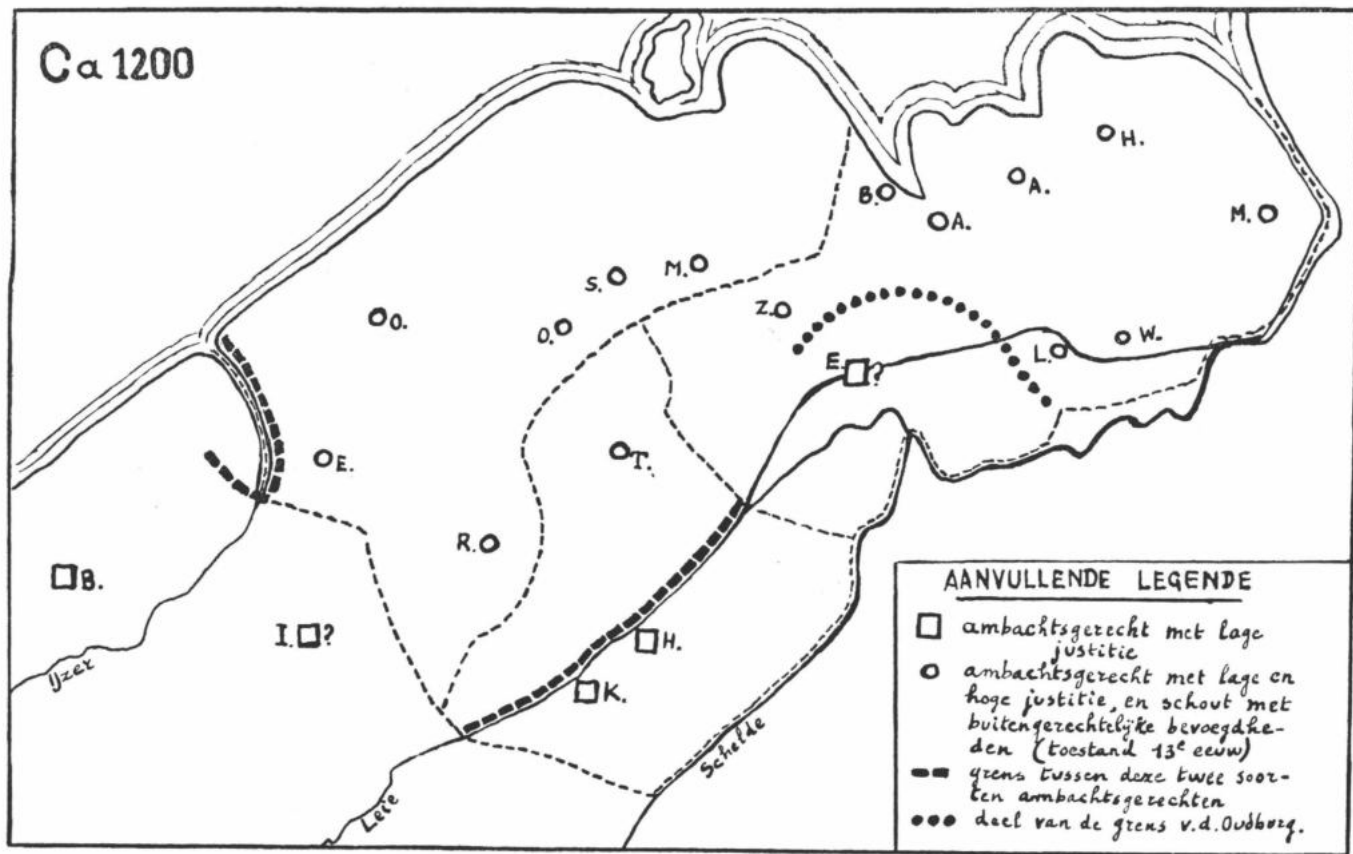
Zou men willen protesteren en doen opmerken dat de prae-Vlaamse documentatie dan toch maar nergens zinspeelt op deze institutionele tegenstelling tussen streeknaamgouwen en plaatsnaamgouwen? Maar had men dit ook maar een ogenblik verwacht? Koninklijke capitularia voor de Vlaamse kustvlakte alleen, ken ik niet. Voorzover ze over rechterlijke organisatie handelen, beoogden de capitularia toch zeker een uniformisering van de rechtspraak, een toegroeien van de rechterlijke instellingen van de periferie naar de sterker gecentraliseerde organisatie van de oude kern van het Karolingische rijk²⁵? Men

voegdheden dan de schout van Zomergem. De schout van Evergem bezat lage competentie (R. A. Gent, fonds Bisdom, nr 1, fol. 177 vo.: «al datter binnen valt, huutghesteken den criminel... ende alle ervachteghe boeten van iii lb. par. »).

(24) De latere grens namelijk tussen Frankrijk en het Duitse rijk, tussen de Oudburg en de Vier Ambachten, tussen de bisdommen van Doornik en Utrecht.

(25) Hiermee bedoel ik het gedeelte van het rijk dat tussen Loire en Rijn lag. De noordergrens zou ik liever nog beperkt willen zien tot de grens van de romanitas, grosso modo de huidige taalgrens in België, op enkele punten iets meer noordelijk. Met de *oude* kern van het rijk bedoel ik in geen geval de streek van Aken (vgl. H. SPROEMBERG, *Residenz und Territorium im niederländischen Raum*, in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, VI (Bonn 1936), 115-116).

vermoedt dat Karel de Grote een gelijkschakeling beoogde van de honderdschappen in de verschillende delen van zijn rijk, dat hij dus de *centena* uit de oostelijke en noordelijke randgebieden wilde vervangen door de *vicaria* uit de geromaniseerde gebieden²⁶. Zouden hij en zijn onmiddellijke opvolgers daar wel in zijn geslaagd? Men weet niet eens wat zulk een verandering van *centena* in *vicaria* allemaal precies zou hebben betekend²⁷. Bestond er ook niet een competentieverschil tussen de gerechten van die twee soorten ressorten? Waren de honderdschappen of ambachten van de streeknaamgouwen niet wellicht *centenae*, en de ambachten van de plaatsnaamgouwen *vicariae*? Misschien moet men in het afwisselend gebruik in de oudste oorkonden van Sint-Bertijns van de termen *vicarius* en *centenarius* een verschijnsel zien van dat overgangskarakter van de « Vlaamse » streek²⁸. Men moet dit alles in een veel breder kader zien. Zo heeft Karel de Grote het instituut der schepenen gecreëerd, wat nog niet wil zeggen dat de Karolingers er in slaagden in geheel hun rijk schepenbanken in te voeren. De rechtsgebieden ten Noorden van de Maas en de Rijn hadden geen schepenbanken²⁹.

In het Noorden van Vlaanderen daarentegen was de instelling der schepenen wél doorgedrongen. Noord-Vlaanderen kwam daardoor in een overgangsgebied te liggen. Met de rechterlijke organisatie van bijvoorbeeld de Veluwe en aangrenzende gebieden had de rechterlijke organisatie van noordelijk Vlaanderen in de eerste plaats de omgaande rechter gemeen, in de tweede plaats de minimale competentie van de bij elke dingstede aanwezige schout of « pander »³⁰. Met meer zuidelijke rechtsgebieden hadden de streeknaamgouwen in Vlaanderen de schepengerechten gemeen.

Noordelijk Vlaanderen en tegenwoordig Oost-Nederland hadden dus in de Middeleeuwen te veel gemeenschappelijke tegenstellingen van institutionele aard t.o.v. de meer zuidelijke gehiërarchiseerde organisatie van bestuur en rechtspraak, dat men nog lang zou twijfelen aan de prae-Vlaamse origine van de semi-autonomie van de ambachtsverscharen in het Noorden van het graafschap Vlaanderen³¹.

(26) GANSHOF, *Instellingen*, II, 101.

(27) Vergelijk de klassieke opvatting over de tegenstelling *vicarius*, koninklijk ambtenaar, en *centenarius*, volksambtenaar. De Karolingers zouden ook de *centenarius* tot een koninklijk ambtenaar hebben gemaakt. Hierop wordt in de handboeken de meeste nadruk gelegd (bv. C. VON SCHWERIN en H. THIEME, *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin-München, 1950⁴, 78). Belangrijk is het recente opstel van F. STEINBACH, *Hundertschar, Centena und Zentgericht*, in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, XV-XVI (Bonn 1950-1951), 121-138.

(28) Zie hiervóór, blz. 73 n. 84. Zoals wij aanstonds zullen zien, vertoonde de zone der plaatsnaamgouwen waarschijnlijk nog enclaves met streeknaamgouwen.

(29) I. H. GOSSES en N. JAPIKSE, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland*, 's Gravenhage 1947³, 30, — F. L. GANSHOF, in *Algem. gesch. der Ned.*, I, 327, — en vooral I. H. GOSSES, *De organisatie van bestuur en rechtspraak in de landschap Drente (tot den tijd der republiek)*, Groningen-Batavia 1941, 44-45, 65.

(30) GOSSES, *a.w.*, 57 vlg.

(31) De competenties der plaatselijke rechterlijke instellingen in Brabant zijn nog

Ik meen trouwens nog te beschikken over een argument van geheel andere aard. Het verschil tussen streeknaamgouwen en plaatsnaamgouwen legt namelijk de vroegst bekende episode uit van het streven van de Vlaamse graven naar centralisatie van hun bestuurlijk tevens rechterlijk apparaat. Van die episode zelf heeft men evenwel een enigszins verkeerde voorstelling, zodat enige uitweiding over dit op zich zelf reeds belangrijke vraagstuk gewettigd is.

Men weet dat de indeling van het graafschap Vlaanderen in gouwen reeds vroeg plaats maakte voor een indeling in kasselrijen. De historici ontkennen — m.i. terecht — dat er een wezenlijk verschil bestond tussen gouw of honderschap, en kasselrij³². Maar in elk geval hadden de gouwen en de kasselrijen niet dan bij uitzondering dezelfde grenzen. De gouw van Terwaan werd de kasselrij van Sint-Omaars, maar gaf tevens het aanzijn aan een aantal kleinere kasselrijen die vroeger honderschappen, soms misschien fiscale domeinen waren geweest. In Midden-Vlaanderen kwamen er dus uit één gouw vele kasselrijen voort.

In het Noorden van Vlaanderen had precies het omgekeerde proces plaats: vele gouwen werden er tot enkele kasselrijen.

Mogelijk is het bescherming van eigen domeinen geweest die de graaf er toe bewoog de voormalige gouw van Terwaan te verdelen in een aantal kasselrijen. Maar dat doet hier niet ter zake. Die desintegratie behoeft niet in één keer te zijn geschied.

De hergroepering van gouwen tot kasselrijen die in het Noorden van Vlaanderen plaats greep, is beter dateerbaar. Men heeft, helaas, niet nagelaten de evolutie zoals men die daar zag, te veralgemenen en er kortweg de gehele geschiedenis van de overgang van gouw tot kasselrij uit af te lezen.

Die geschiedenis zou dan de volgende zijn: de dood van graaf Arnulf I in 965 veroorzaakte een gezagscrisis die een kwart eeuw duurde, en waarin ontbindende factoren de Vlaamse staat ondermijnden. Zo ging ook de juiste notie van de gouwgrenzen teloor. Boudewijn IV en Boudewijn V maakten een eind aan deze verwording. Laatstgenoemde graaf schiep uit die baaierd, na 1034, de kasselrij.

Dit zijn de hoofdzaken uit enkele opstellen waarin prof. Dhondt op brillante wijze tekening bracht in de politieke en institutionele geschiedenis van Vlaanderen in de 10^e en 11^e eeuw³³.

Zelfs na de uiteenzettingen van prof. Dhondt blijft verandering van grenzen eigenlijk het enige sprekende verschijnsel dat van de over-

altijd slecht bekend. De rechterlijke organisatie in West-Nederland geleek m.i. oorspronkelijk meer op de instellingen van Oost-Nederland, dan men tot op heden aanneemt.

(32) ROLLAND, *Châtelains*, 708. Vgl. DHONDT, *Châtelains*, 225.

(33) Eerst uiteengezet in *Korte geschiedenis van het ontstaan van het graafschap Vlaanderen*, Brussel 1941¹, 51 vlg. — daarna uitgewerkt in *De crisis van het grafelijk gezag in Vlaanderen na den dood van Arnulf den Eerste*, in *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde*, Gent 1943, 45-75, — definitief gesteld in *Châtelains*, 43 vlg. Zie ook KOCH, *Betrekkingen*, 36-38.

gang van gouw tot kasselrij uit de documentatie blijkt³⁴. Het is echter de vraag of men zelfs dit éne verschijnsel als criterium van die overgang mag blijven beschouwen, als men, met prof. Dhondt staande houdt dat de kasselrij eerst door graaf Boudewijn V in het leven werd geroepen.

Maar hoe komt men er eigenlijk bij te geloven dat de gouwgrenzen tussen 965 en 1035 vervaagden³⁵? Hebben wij niet zojuist vastgesteld dat de gouwgrenzen als scheiding van ambachten bleven bestaan. De verandering van gouwen in kasselrijen lijkt veel op een hergroepering van ambachten.

Tegen het idee van een vervaging omstreeks het jaar 1000 van de grenzen der bestuursressorten in noordelijk Vlaanderen pleiten ook de weinige oorkonden die uit die periode bewaard zijn. Steden en dorpen worden er gesitueerd in districten, die weliswaar nog *pagi* heten, maar die toch reeds de contouren vertonen van wat men weldra kasselrijen zou gaan noemen³⁶.

Ik zeg wel « wat men weldra kasselrijen zou gaan noemen ». Ik geloof wel dat de grenswijzigingen in noordelijk Vlaanderen inderdaad een hetzij begeleidend, hetzij essentieel verschijnsel vormden van de overgang van gouw naar kasselrij in die streek, maar ook dat de nieuwe, grotere ressorten die aldus ontstonden nog enige tijd *pagus* bleven heten. Later kwam geleidelijk de technische term *territorium* in zwang, en nog later, op het einde der 11^e eeuw, het woord *castellania*³⁷. De benaming onderging wijzigingen, waarom zou de instelling nood-

(34) Over de andere argumenten van prof. Dhondt hierna meer.

(35) DHONDT, *Châtelains*, 223.

(36) In werkelijkheid begon het woord *pagus* dubbelzinnig te worden. Het kon omstreeks het jaar 1000 zelfs drie betekenissen hebben:

1. De oude betekenis van gouw (bestuursressort);
2. De nieuwe betekenis van kasselrij;
3. De uiteindelijk zegevierende betekenis van de streek;

4. In bullen een enkele maal de betekenis van dorp (vgl. het woord *paese* in het italiaans).

Zo had bijvoorbeeld het woord *pagus Flandrensis* de drie eerste betekenissen:

1. De oude gouw;
2. De kasselrij van Brugge, waar die gouw geheel in was opgegaan;
3. De kuststreek tussen Aa en Zwin, in *Flandris* gelegen, later envoged als *pagus Flandrensis* aangeduid (vergelijk de twee oorkonden bij GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*, I, 172, nr 69 en 170, nr 68, — alsook KOCH, *Dipl. studie*, 88. Zie ook nog *Liber traditionum*, uitg. Fayen, 94, nr 98). Ook het verschil tussen *Mempiscus* en *pagus Mempiscus* vervaagde op die wijze (vergelijk *Liber traditionum*, uitg. Fayen, 90, nr 91, ad 982: *villam Busingim... sitam in pago Taruennico (in Mempisco)*, — en GYSSELING en KOCH, *a.w.*, I, 198, nr 92: *in pago Mempisco uillam Bussingebem*).

Zie ook nog hierna, n. 37.

(37) Reeds in 1037 kwam de uitdrukking *territorium Taruennense* voor (*Liber traditionum*, uitg. Fayen, 107, nr 117). Zie ook L. THERY, *De la valeur du mot « territorium » dans la charte de fondation de la collégiale Saint-Pierre à Lille par Baudouin V, comte de Flandre*, in *Revue du Nord*, XXIV (1938), 204-206. De eerste authentieke vermelding van het woord *castellatura*, die ik ken, dagtekent van 1085 (VERCAUTEREN, *Actes*, 17-18, nr 6). Het woord *territorium* verdween niet geheel en bleef, met *officium*, de gewone vertaling voor « ambacht » in gebruikelijke samenstellingen als Veurne-ambacht e.d. De latijnse termen *communia*, *ter-*

zakelijk op hetzelfde rythme veranderd zijn? Prof. Dhondt ontleent echter juist zijn belangrijkste argument voor een creatie door Boudewijn V van de kasselrij aan de omstandigheid dat ten tijde van die vorst voor het eerst van *territoria* sprake is, en dat de burggraaf toen voor het eerst *castellanus* zou zijn genoemd³⁸. Maar betekent de regering van Boudewijn V, en in dit verband vooral de aanvang van deze regering eigenlijk iets anders dan de begindatum van de herleving der Gentse kloosters, vooral van *Blandinium*, — de einddatum van een lange periode waarin de Gentse kloosters nagenoeg geen schenkingen en dus geen oorkonden ontvingen, van een periode waaruit wij dus geen documenten hebben over de rechtsgebieden in de noordelijke helft van het graafschap Vlaanderen³⁹? Hoe licht zijn wij dan geneigd aan Boudewijn V toe te schrijven wat wij, bij een ruimere documentatie, misschien reeds ten tijde van Boudewijn IV in Vlaanderen zouden hebben aangetroffen⁴⁰.

ra, provincia en zelfs *pagus* komt men in jongere documenten van narratieve aard of in bullen als synoniem van *castellania* nog wel tegen.

(38) *Cbâtelains*, 222 vlg.

(39) De lacune in de abdiarchieven in Vlaanderen omstreeks het jaar 1000, aan de vooravond dus van de kloosterhervorming onder leiding van Richard van St.-Vanne, is opvallend. De meeste kasselrijen waren gelegen in het deel van het graafschap, waar eigenlijk alleen de archieven der Gentse abdijen documentatie voor de geschiedschrijving zouden hebben opgeleverd, als de tijden niet zo slecht waren geweest voor die instellingen (KOCH, *Dipl. studie*, 21). Het *Liber traditionum* van Sint-Pieters bevat wel korte *notitiæ* van een aantal schenkingen die tijdens de regering van Boudewijn IV ten gunste van de abdijs werden verricht, maar zij waren meestal te onbelangrijk, zodat er geen oorkonden van werden gemaakt. De meeste dezer schenkingen betroffen trouwens buiten het graafschap gelegen goederen. In de tien jaren volgend op 1025 werd er zelfs niets geschonken, tenzij eens door de jonge Boudewijn V, door wiens toedoen de abdijs later tot herleving kwam (uitg. Fayen, 94-106). Veel had ook Sint-Baafs blijkbaar niet aan Boudewijn IV te danken gehad (VOET, *Ostheld*, 200-202).

(40) Eenmaal verschijnt ten tijde van Boudewijn IV een ambtenaar te Douai met de titel *castellanus*. Prof. Dhondt verwerpt de authenticiteit van de oorkonde van 1024 waarin deze *castellanus* onder de getuigen optreedt (*Cbâtelains*, 220-222). Wordt het kind niet te vlug met het badwater weggegooid, want in vele onrechte oorkonden is juist de getuigenlijst echt. Overigens was deze *castellanus* geen volwaardige burggraaf (vgl. blz. 176). Hetgeen nogmaals bewijst hoe voorzichtig wij moeten zijn met verandering van namen van instellingen!

De zeldzame keren dat wij de voorgangers van de ambtenaren die sedert de eerste helft der 11^e eeuw *castellani* heetten, van hun tijdgenoten ambtstitels zien ontvangen, is dit nog in verhalende bronnen, die blijkbaar door vertaling uit de volkstaal in het Latijn, tot uiteenlopende, meestal omslachtige benamingen kwamen, als (*is*) *qui curæ præsidiali tunc præerat, vicedominus, comes quidam Gandavi portus, castelli prætor urbanus* (vgl. DHONDT, *a.w.*, 220-221, — KOCH, *Betrekkingen*, 38, en P. FEUCHÈRE, *Le prætor urbanus de Saint-Omer*, in *Bulletin de la Société académique des Antiquaires de la Morinie*, XVII (Saint-Omer 1949), 246 vlg., die ze « pré-châtelains » noemt. Ik wil hiermee nog niet beweren dat al deze ambtenaren burggraven waren, hoewel men zulks algemeen aanvaardt). Nu wij niet weten hoe op hun beurt nuchtere scribenten van oorkonden het diëtse of romaanse woord voor burggraaf in het Latijn zouden hebben omgezet, valt er niets te besluiten uit de min of meer toevallige tegenstelling tussen de terminologie vóór circa 1035 en die van na die datum. In het begin van de 10^e eeuw werd de term *castellani* nog gereserveerd voor de leden van het garnizoen van een versterking (ESPINAS, *Deux fondations*, 39 en n. 7; VERCAUTEREN, *Civitates*, 171).

Waarmee voorlopig alleen wil gezegd zijn, dat de datum van ontstaan der kasselrijen, althans van de grondige wijzigingen in de grenzen der bestuurlijke ressorten in noordelijk Vlaanderen, moet worden vervroegd. Het is moeilijk te zeggen tot wanneer. Zijn al die grenswijzigingen trouwens wel in één keer voltrokken? In elk geval was in 1010 de voornaamste van die grenswijzigingen, de verdeling namelijk van de *pagus Mempiscus* tussen de naburige gouwen, reeds geschied⁴¹. Het lijkt mij in het geheel niet onwaarschijnlijk dat dit laatste reeds in 941 een voldoende feit was⁴².

In ieder geval meen ik wel te moeten aanvaarden dat deze grenswijzigingen in hoofdzaak door de graaf zélf werden veroorzaakt, juist omdat men er, zoals wij nu zullen vaststellen, een uiting in moet zien van centralisatie.

Een aantal gouwen, de streeknaamgouwen, zou dus geen algemene hoofdplaats hebben gehad. Daarentegen bezat later elke kasselrij een centrum. Dit centrum was niet een stad, zoals vóór de 10^e eeuw het gouvcentrum, doch wel een burcht, zetel van het kasselrijgerecht. De burcht was een nieuw element, als men wil een eerste stap in de evolutie van gouw naar kasselrij. Die burcht lag dikwijls in of nabij de hoofdplaats van de oude gouw of honderdschap, en nam daar dan ook de naam van over. Zo werd een aantal kasselrijen naar dezelfde plaatsen genoemd als de gouwen of honderdschappen ter plaatse. De burchten van Kortrijk en Gent bijvoorbeeld hadden de rol overgenomen van de stadjes Kortrijk en *Ganda* als hoofdplaatsen van rechtsgebieden⁴³.

Soms evenwel was de burcht te ver verwijderd van de oude centra om dezelfde plaatsnaam te blijven voeren. Zo werd bijvoorbeeld de taak van de Gallo-romeinse stad Terwaan, als hoofdplaats van de *pagus Terwanensis*, overgenomen door de burcht van Sint-Omaars.

(41) in *pago Curtracense (in) Wackinna (Liber traditionum*, uitg. Fayen, 103, nr 109).

(42) *Ménapiens*, 25 vlg. (x). De aanhechting van de *pagus Rodanensis* bij de *pagus Flandrensis*, waarover aanstonds meer, was in ieder geval ook vóór 941 voltrokken (In 840 wordt de *pagus Rodanensis* voor het laatst genoemd, en eerst van 941 dagtekt de daaropvolgende vermelding van de gouw waartoe Aardenburg en omgeving behoorden; dat was toen de *pagus Flandrensis* (GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 134, par. 34, en *ibid.*, 145, nr 53)).

(x) Bij de bewijsvoering in dit artikel gelieve men te bedenken dat verbinding van gouvnamen door *seu* of *sive* weliswaar ook in oorkonden betreffende andere streken voorkomt, maar dat die oorkonden dan steeds een opsomming geven van verspreide domeinen in verschillende, *opgesomde* gouwen (in *pago... sive... sive...*) gelegen. Ik ken geen geval waarin één *villa* in twee gouwen tegelijk zou hebben gelegen. En zelfs al vond men zo'n geval, dan zou nog een vergelijking met de desbetreffende teksten in het *Liber traditionum* van Blandinium niet steeds moeten opgaan (Dit naar aanleiding van vriendelijke opmerkingen van Prof. Ganshof en Prof. Dhondt).

(43) BLOCKMANS, *Twee Gentsche portus*, 79. De identificatie *novum castellum* = tweede Gentse handelsnederzetting, door dr. Blockmans op blz 72 voorgesteld, aanvaard ik niet. Zie VOET, *a.w.*, 50 vlg. en mijn opmerking in de Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, V (1950), 152.

Ik vermoed dat de graaf, die in en rondom Terwaan geen landbezitter was, zijn administratief, tevens militair en rechterlijk centrum in die streek niet verder had kunnen leggen dan op de meest zuidelijke rand van zijn aaneenliggend grondbezit. Hetzelfde geldt voor zg. Waals-Vlaanderen, waar de graaf zijn bestuurlijk centrum, met andere woorden zijn burcht geplaatst had aan de rand van zijn grondbezit, namelijk te Rijsel⁴⁴. Als Rijsel voordien hoofdplaats was geweest van een eigen gouw, zouden wij dat toch uiterst waarschijnlijk wel weten hebben. Wij kennen trouwens de gouwen die in die streek voorkwamen. Het waren alle streeknaamgouwtjes, hetgeen dus op zijn minst een aanduiding kan zijn dat er in dat gebied aanvankelijk geen op de voorgrond tredend bestuurlijk centrum bestond⁴⁵. Kwam de burcht van Rijsel in deze leemte voorzien? Of was de openbare bestuurlijke en rechterlijke organisatie inmiddels temidden van de opkomende gewone heerlijkheden teloor gegaan⁴⁶? Maar in dit laatste geval kan Rijsel nog door de graaf zijn bedoeld als rechterlijk centrum voor de *allodiarum* in die streek. Als men met sommigen aanvaardt dat de burcht van Rijsel pas omstreeks het midden van de 11e eeuw voor het eerst werd opgericht⁴⁷, dan kan men geneigd zijn aan deze laatste hypothese enige voorkeur te geven. Anders blijft men denken aan een samenvoeging van een aantal streeknaamgouwen onder één hoofdplaats, de burcht van Rijsel.

Ook in het Noorden van Vlaanderen, het gebied bij uitstek der streeknaamgouwen, bezat elke kasselrij sedert de 11e eeuw haar hoofdplaats, een centrale burcht dus. En juist om dit te bereiken, waren de graven tot grenswijzigingen overgegaan. Terzelfdertijd hebben deze graven de gouwen in aantal willen reduceren.

Even moet er nog op worden gewezen dat de zone der streeknaamgouwen in Noord-Vlaanderen een kleine enclave bevatte in de vorm van een plaatsnaamgouw: de gouw van Aardenburg (*pagus Rodanensis*). Het vermoeden is gewettigd dat Aardenburg door economische oorzaken vóór de 8^e eeuw een bloeiende havenstad en daardoor centrum van een eigen kleine gouw aan de zee was geworden⁴⁸. Uit de ruïne, door de Noormannen op het einde der 9e eeuw veroorzaakt,

(44) Zie de kaart *in fine*.

(45) De vermeldingen van *pagi* in die streek zijn nogal van late datum. Wij kennen er vooral de *pagi Medenatensis* en *Pabulensis*. (Over deze laatste: P. FEUCHÈRE, *La Pèvele du IXe au XIIIe siècle; étude de géographie historique*, in *Revue du Nord*, XXXIII (1951), 44 vlg.). Aan die gouwen herinneren nog de namen Melantois en Pèvele, streeknamen evengoed als Weppes, Barœil, Carembault en Escrebieu in diezelfde streek. Heeft geen enkele van deze laatste streken haar naam gegeven aan een gouw?

(46) zie hiervóór.

(47) P. FEUCHÈRE, *La naissance de Lille et de sa châtelainie*, in *Société d'Etudes de la province de Cambrai*, XLIII (Lille 1950), 1 vlg.

(48) Inderdaad kan deze gouw, wegens haar geringe omvang, als een, althans aanvankelijk, éencellige gouw worden beschouwd. Vermoedelijk maakte deze gouw, gelet op haar ligging, eerst deel uit van een streeknaamgouw. Later werd zij bij de *pagus Flandrenses* ingelijfd, waarvan zij door het Zwin gescheiden was geweest. Eerder dan ethnische (Friezen?) zullen het economische factoren zijn

schijnt Aardenburg alleen een burcht te hebben overgehouden ⁴⁹.

In het Noorden van het graafschap Vlaanderen lagen drie grafelijke burchten even buiten de grenzen van het gebied der streeknaamgouwen, de *castra* namelijk van Aardenburg, Kortrijk en Gent ⁵⁰. Ook binnen het gebied der streeknaamgouwen bestonden op het einde der 9^e eeuw grafelijke burchten, die namelijk van Brugge en Oudenburg ⁵¹. De burcht te Brugge genoot de voorkeur van de graaf, en stelde de naburige *castra* van Oudenburg en Aardenburg ver in de schaduw ⁵². De Brugse burcht was dan ook de eerste residentie van de graven van Vlaanderen ⁵³.

Brugge was blijkbaar daarom de enige burcht in de zone der noordelijke streeknaamgouwen, die als kasselrijcentrum werd ingericht. De ambachten uit de wijde omgeving werden in het nieuwe rechtsgebied, de kasselrij van Brugge gegroepeerd. Al de ambachten uit het kustgebied tussen IJzer en Braakman werden op Brugge afgestemd. Bij het vaststellen van de grenzen van de kasselrij van Brugge, die aldus tot stand kwam, werden de voormalige gouwgrenzen niet steeds aangehouden ⁵⁴. In de streeknaamgouwen immers konden de samenstellende honderdschappen, wat hun publieke samenhang betrof, los van elkaar worden behandeld, en opnieuw in een ander publiek kader worden gegroepeerd. Ook de gehele gouw van Aardenburg werd bij de kasselrij van Brugge ingelijfd. Dit laatste was reeds in 941 geschied ⁵⁵. Er viel echter niet aan te denken bovendien al de streeknaamgouwen onder Brugge te scharen. Alleen al de afstand tussen de

geweest die van dit door streeknaamgouwen ingesloten honderdschap een op zichzelf staande gouw hebben gemaakt. De algemeen aanvaarde voorstelling van H. PIRENNE (*Causerie sur Ardenbourg*, in *Les villes et les institutions urbaines*, II (Paris-Bruxelles 1939), 131), dat Aardenburg omstreeks 800 nog aan zee lag, is in zoverre onbewezen, dat met de *fluvius maris*, waarop men zich beroept, een beekje « de Mare » moet zijn bedoeld (GYSSELING en KOCH, *a.w.*, 134, nr 49). Toch is het in het geheel niet onmogelijk dat Aardenburg reeds vroeg van de « friese » handel heeft geprofiteerd (vgl. F.L. GANSHOF, in *Algem. gesch. der Ned.*, I, 292 en DHONDT, *Développement urbain*, 134 en 137; in een fragment van een begin-8e-eeuwse oorkonde wordt voor het eerst van een gouw van Aardenburg gesproken: *Liber traditionum*, uitg. Fayen, 50, nr 58, waar door de uitgever geen rekening wordt gehouden met de bespreking van de datering (703 i.pl. v. 707) door J. M. PARDESSUS, *Diplomata, chartae, epistolae, leges aliaque instrumenta ad res francicas spectantia*, II (Paris 1849), 262, n. 2; zie nog M. GYSSELING en A.C.F. KOCH, *Het « fragment » van het tiende-eeuwse Liber Traditionum van de Sint-Pietersabdij te Gent*, in B.C.R.H., CXIII (1948), 261).

(49) DHONDT, *Développement urbain*, 139; *Ontstaan*, 68-69.

(50) Onze bewijsvoering betreft de wijziging van de gouwgrenzen in noordelijk Vlaanderen. Deze voltrokken zich alle binnen de grenzen van het bisdom Doornik. Daarom laat ik de burchten uit de naburige diocese van Terwaan onbesproken.

(51) DHONDT, *Ontstaan*, 68-69.

(52) M. GYSSELING *Toponymie van Oudenburg*, Tongeren 1950, 69) veronderstelt dat Oudenburg vroeger als *municipium Flandrense* werd aangeduid. Meer dan een loutere veronderstelling is dit niet.

(53) SPROEMBERG, *a.w.*, 136-137.

(54) Wel nog de bisdomsgrenzen. Voorlopig lag nog geen enkele kasselrij in twee bisdommen tegelijk.

(55) Zie hoger.

zee en de Leie was te groot, en werd nog aanzienlijker als men rekening hield met de deels ontoegankelijke bossen die tussen beide lagen⁵⁶. Kreeg dus een deel van de *pagus Mempiscus* — samen met de *pagus Flandrensis* en de *pagus Rodanensis* — de Brugse burcht als centrum, de restérende delen van de *pagus Mempiscus* waren door hun ligging voorbestemd om onder de burchten van Kortrijk en Gent te ressorteren. Ook de gouw van Waas tenslotte ontving een centrum buiten haar eigen grenzen⁵⁷. Dit centrum was natuurlijk de Gentse burcht.

Eenvoudiger kon dit alles niet in zijn werk zijn gegaan. Van zes rechtsgebieden had men er drie gemaakt. De geogafische afzondering van het kustgebied had de inrichting van een nieuw bestuursressort met een eigen hoofdplaats (Brugge) noodzakelijk gemaakt. Er bestaat trouwens reden om aan te nemen dat Brugge als bestuurscentrum nieuw was. Neemt men immers niet aan dat de nederzetting Brugge op het einde der 9^e eeuw een betrekkelijk recente stichting was⁵⁸?

Wij hebben vastgesteld dat de graaf de gezamenlijke publieke ambachtsvierscharen uit de omtrek in de Brugse burcht bijeenbracht. Wij weten helaas niet op welk tijdstip de graaf deze maatregel trof, die bijvoorbeeld voor de bloei van de stad Brugge van bijzonder belang moet zijn geweest. De Brugse burcht kan op rechterlijk gebied natuurlijk ook een tijdlang de rol hebben vervuld van standplaats van de *vicecomes* voor de kasselrij. Uit het jaar 1012 dateert de vroegste vermelding van een burggraaf van Brugge⁵⁹. Was deze ambtenaar ambulante rechter, of was de *magna virscarnia* toen reeds in de Brugse burcht ondergebracht?

In de kasselrijen van Kortrijk en Gent bleven de ambachtsvierscharen uit de voormalige streeknaamgouwen thuis recht spreken, d.w.z. in de dingplaats van hun eigen ambacht. De instelling der ambulante gerechtsvoorzitter bleef hier gehandhaafd. Men begrijpt dan ook licht dat de aanhechting van een volledige streeknaamgouw en van delen van een streeknaamgouw bij de gouwen van Gent en Kortrijk geen zin zou hebben gehad, als de graaf van Vlaanderen er te Gent en te Kortrijk geen *vicecomes* op na had gehouden, die, behalve de functie van aanvoerder van de territoriale militie, ook een functie van maner had in de rechterlijke organisatie⁶⁰. Dit lijkt mij een sterk

(56) DHONDT, *Développement urbain*, 143.

(57) Dit reeds vóór 969 (KOCH, *Betrekkingen*, 32-33).

(58) Vgl. *De ouderdom van de stad Brugge*, in A.S.E.B., LXXXVI (1949), 145, alwaar literatuuropgave. De naam Brugge = aanlegplaats, schijnt zulks te bevestigen.

(59) Zie in dit verband vooral DHONDT, *Châtelains*, 226.

(60) Wie zal uitmaken of er aanvankelijk te Kortrijk geen burggraaf was geweest, die, in tegenstelling tot zijn latere opvolgers, geen ondergeschikt officier was. Hebben de gebeurtenissen van rond het jaar 990 hierbij een rol gespeeld? Kortrijk was namelijk hoofdplaats geweest van een graafschapje. De graaf bracht dit graafschap ca 990 onder zijn direct toezicht (KOCH, *Betrekkingen*, 37-38). De graaf schijnt toen Harelbeke, zijn eigen domein, te hebben willen bevoorrechten boven Kortrijk (*Vita S. Bertulphi Renticensis*, uitg. O. Holder-Egger, in MG SS XV², 638-639).

argument ten voordele van de door P. Rolland tegen W. Blommaert verdedigde opvatting dat de eerste burggraven in de 10e eeuw niet alleen een militaire functie bekleedden ⁶¹.

Maar niet alleen deze opvatting van Blommaert, ook die van dr Feuchère over de oudste burggraven in Vlaanderen loopt hierdoor gevaar. De heer Feuchère neemt aan dat de burggraven uit het Zuiden van Vlaanderen in de 10e eeuw een uitsluitend militaire rol speelden, om pas in de loop der 11e eeuw bovendien een rechterlijke taak te ontvangen ⁶². Mij dunkt dat juist de omgekeerde evolutie voorlopig meer schijn van waarheid vertoont. De heer Feuchère betoogt dat omstreeks het jaar 1000 in het Zuiden van Vlaanderen een zo sterke decentralisatie plaats greep, dat de gouworganisatie verdween. Wij hebben hiervóór reeds vastgesteld dat die decentralisatie, waarvan de datum voor ons niet vaststaat, het ambt van burggraaf in het Zuiden van Vlaanderen reduceerde tot dat van kastelein zonder eigenlijke rechterlijke taak ⁶³. Als nu dr Feuchère gelijk heeft met zijn datering omstreeks het jaar 1000 van het uiteenvallen der publieke rechterlijke kaders in Zuid-Vlaanderen, dan zou daaruit voortvloeien dat de burggraaf in die streek tot omstreeks dat jaar 1000 nog wel een rechterlijke functie bekleed had ⁶⁴. Maar helaas weten wij niet of de verdwijning der publieke rechterlijke organen niet, hetzij door de invallen der Noormannen of de crisis na de dood van Arnulf I was veroorzaakt, hetzij door die perioden van inzinking van het staatsgezag gezamenlijk geleidelijk was teweeg gebracht. Deze laatste veronderstelling noopt tot een vergelijking met het min of meer geleidelijke verloop dat de gouw tot de kasselrij, en de gouwgraaf en de *vicecomes* tot de burggraaf schijnt te hebben omgevormd.

Enige bladzijden nog zou ik willen wijden aan de burggraaf van Veurne, omdat deze in de Vlaamse rechterlijke organisatie een geheel afzonderlijk geval uitmaakte. Door de bestudering van zijn ambt lijkt mij nogmaals het verschil tussen streeknaamgouwen en plaatsnaamgouwen te worden belicht.

De burggraaf van Veurne was schout, evenals zijn ambtgenoten te Bergen en te Burburg ⁶⁵. De zeer weinige documenten die ons over hem inlichten, kennen hem hoofdzakelijk als bewaker van de grafen-

(61) ROLLAND, *Châtelains*, 690 vlg.

(62) Zie hiervóór, blz. 107. De heer Feuchère besteedt uitsluitend aandacht aan het ontstaan der *grote* heerlijkheden. Hij zoekt m.i. een te nauw verband tussen dit ontstaan en het vervagen van de gouwgrenzen in sommige streken. Bovendien veralgemeent de heer F. zijn conclusies in deze aangelegenheid soms te vlug (*a.w.*, 10-13).

(63) Zie hiervóór, blz. 107.

(64) De burggraaf van Lens werd echter reeds omstreeks 975 *vasallus castri* genoemd (*Gesta episcoporum Cameracensium*, uitg. L.C. Bethmann, in MG SS VII, 439), d.w.z. kastelein (vgl. hiervóór, blz. 107).

(65) Dit vloeit voort uit een vergelijking van GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Furnes*, III, 474, nr 99, en Lille, Archives départementales, B 51, fol. 40 (ad 1569). De figuur is trouwens volkomen normaal.

lijke gevangenis, dat was in de eerste plaats de burcht van Veurne⁶⁶. Zijn plaatsvervanger heette zelfs « amman »⁶⁷, net zoals de helpers van de schoutjes uit de Vier Ambachten. De burggraaf-schout van Veurne was dus, zo op het eerste gezicht, een weinig belangrijk ambtenaar.

Goed, zal men zeggen, de burggraaf van Veurne speelde dan schijnbaar geen belangrijke rol in de rechtspraak van zijn kasselrij; maar wie maande er dan de landschepenen, en later bovendien de keurheren? In de naburige kasselrijen van Bergen en Burburg deden zulks toch de burggraaf-schouten⁶⁸?

Welnu, de centrale rechtercolleges van de kasselrij van Veurne, van Veurne-ambacht dus, werden gemaand door een zg. crichouder⁶⁹, een grafelijk ambtenaar die men in de naburige kasselrijen van Bergen en Burburg niet aantrof, doch wel in de kasselrij van Brugge. In de Brugse burcht was de crichouder de ambtenaar die de *magna virscarnia* voorzat bij lage justitie⁷⁰. Men trof hem er ook aan bij de ambachtsgerechten die niet te Brugge, doch in eigen ambacht rechtspraken, en waarvan de schout, evenmin als de schout van Veurne, bevoegd was de rechtspleging te leiden⁷¹.

Hoe kwam het nu dat de schout bij de vierscharen van Veurne-ambacht dezelfde bevoegdheden bezat als de schouten bij de ambachten in de kasselrij van Brugge, en niet de uitgebreide competentie van de schouten van Bergen en Burburg, hoewel hij evengoed als deze laatsten burggraaf was, en de kasselrij van Veurne op het eerste gezicht volkomen dezelfde rechterlijke instellingen bezat als de kasselrijen van Bergen en van Burburg⁷²?

Ik zie voorlopig slechts één oplossing, dat namelijk Veurne-ambacht voorheen tot de streeknaamgouwen had behoord.

Veurne-ambacht lag tegen de grens van het gebied der streeknaam-

(66) Dezelfde documenten.

(67) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, 91, nr 29, art 21. Zeer zeker waren de twee zg. dienstammans, die aan de Noord- en Zuidvierscharen verbonden waren (waarover aanstonds meer), zulke plaatsvervangers (Ibid., 256, nr 55). De gevangenis bevond zich te Veurne in het Landhuis, daar dus waar ook de amman zijn zetel had. Dit « ammanscepe » wordt in een document van 1450 beschreven als « toebehoorende den buerchgrave van Veurne » (Ibid., 267, nr 57). De identiteit burggraaf-schout-amman te Veurne is daarmee afdoende bewezen.

(68) Voor dit alles, hiervóór, hoofdstuk II.

(69) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, 74, nr 22 (ad 1313); - nr 29, bl. 88, art. 8; 90, art. 19; 91, art. 22; 103, art. 92; 109, art. 133; 111, art. 138-140; - 409, nr 85. In het middelfrans ook wel *l'office de le crique* (A. R. A. Brussel, Trésor de Flandre, 1e reeks, nr 907; ad 1396). Elders heette hij *lieutenans de (le) bailliu de Furnes* (Ibid., 2e reeks, cart. 4; ad 1332 Jan. 26). In 1354 heette het « dat de crichouder een fait te wetten leide te Veurne in de bourgh » (F. VANDE PUTTE en C. CARTON, *Chronica et cartularium abbatiae sancti Nicolai Furnensis*, Brugge 1849, 240). Over de naam van zijn ambt: GOSSES, *Zeeland*, 256.

(70) Een geval van contentieuze rechtspraak werd in 1265 voorgelegd aan de *Krichoudra et plures franci scabini officii Brugensis ad hoc specialiter evocati* (R.A. Brugge, Blauw nummer 4058). Zie ook blz. 128.

(71) Zie hiervóór, blz. 128.

(72) Zie hiervóór, hoofdstuk II.

gouwen aangedrukt en paalde daar aan twee streeknaamgouwen: de *pagus Flandrensis* en de *pagus Mempiscus*. Waar precies de scheiding lag met die twee streeknaamgouwen is moeilijk uit te vorsen. In de late Middeleeuwen vormde de huidige loop van de IJzer de grens tussen Veurne-ambacht en de kasselrij van Brugge, die aan die zijde de voortzetting was van de twee genoemde streeknaamgouwen⁷³. Het kerspel Esen in de kasselrij van Brugge moet zich zelfs oorspronkelijk ook ten Westen van de IJzer hebben uitgestrekt⁷⁴. Het is daarom duidelijk en overigens bekend, dat de IJzermonding vroeger zeer breed was, zodat het niet altijd vaststond of de IJzer als grens ten Oosten dan wel ten Westen van een bepaald kusteland liep. Kerkelijk behoorde Esen dan ook bij het bisdom Terwaan, ofschoon het blijkbaar nooit tot de *pagus Terwanensis* had behoord. De rechterlijke instellingen van Esen waren in ieder geval kenschetsend voor die van een honderschap uit een streeknaamgouw, in dit geval vermoedelijk de *pagus Mempiscus*⁷⁵.

Daarom verwondert het ons niet, dat de IJzermonding niet steeds tot de *pagus Terwanensis* had behoord. Weliswaar werd Krombeke (later deel uitmakend van Veurne-ambacht) in 875 reeds van Terwaan uit bestuurd⁷⁶. Maar in 806 werd Vleteren (Oost- en West-Vleteren), vlak naast Krombeke aan de zuidelijke oever van de IJzer gelegen, tot de zogenaamde *pagus Issereticus* (IJzergouw) gerekend, een streeknaamgouw dus, waarover nadere gegevens ontbreken⁷⁷.

Het staat echter buiten kijf dat de *pagus Issereticus* de gouw was, die zich rondom de IJzermonding had gevormd, en evenmin kan het nu in twijfel worden getrokken dat deze gouw, na in het tijdperk van 816 tot 875 te zijn opgeslorpt door de *pagus Terwanensis*⁷⁸, in grote trekken haar voortzetting vond in het ambacht van Veurne⁷⁹.

(73) Kaart bij Nowé, *Baillis*, 16.

(74) Diksmuide, dat aanvankelijk deel uitmaakte van het kerspel van Esen (R. DE SCHEPPER, *Les paroisses rurales primitives et les anciennes divisions territoriales du Franc de Bruges*, in *Mélanges d'histoire offerts à C. Moeller*, I (Louvain-Paris 1914), 375; vgl. I. DE COUSSEMAKER, *Un cartulaire de l'abbaye de N.D. de Bourbourg*, I (Lille 1882), 101, nr 101), werd hoofdplaats van een dekenaat dat zich deels op de linkeroever van de IJzer uitstrekte (A. LONGNON, *Pouillés de la province de Reims*, I (Paris 1908), 621-622).

(75) Zie hiervóór, blz. 150.

(76) GYSSELING en KOCH, *DD Belgica*, 76, nr 43. Krombeke, W.-VI., arr. Ieper, kant. Roesbrugge-Haringe.

(77) *Ibidem*, 42, nr 22.

(78) DHONDT, *Ontstaan*, 80, verwerpt het denkbeeld van een opgaan van de zg. IJzergouw in de gouw van Terwaan, na het denkbeeld eerst zelf te hebben geopperd (*Ibid.*, 13, n 4). Hij construeert daarom een gouwgrens tussen Krombeke en West-Vleteren; een grens op diluviale grond, en waarvan in jonger tijd volstrekt niets blijkt.

(79) Het latere ambacht der acht parochiën vermoedelijk niet meegerekend (Vgl. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Furnes*, I, *Introd.*, 8, nr 5). Veurne-ambacht zelf (de acht parochiën rond Poperinge dus niet meegerekend) bezat twee dingplaatsen (zie verder). De Westergrens van Veurne-ambacht werd pas in 1324 nauwkeurig vastgelegd (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, III, 80, nr 26). Zij liep door de Moe- ren heen, een natuurlijke afbakening.

Die voorgeschiedenis is echter aan de jurisdictie van het schepen-college van de kasselrij van Veurne niet te merken. Deze kasselrij-schepenen hadden niet, zoals de schepenen uit de streeknaamgouwen, de hoge justitie. Zij hadden slechts lage competentie, uitgebreid met het recht om diefstal te vonnissen⁸⁰. De kasselrij bezat twee dingsteden, vierscharen genoemd, waar beurt om beurt werd recht gesproken⁸¹. De schepenbank was dus in beperkte mate ambulant, een verschijnsel waarvan de oorzaak kan hebben gelegen in de oorspronkelijke bodemgesteldheid van dat gebied, die het noodzakelijk maakte dat de schepenvierschaar zowel op het vasteland als op een eiland, ofwel beurtelings op twee eilanden, terecht zat⁸².

Gesteld dus dat Veurne-ambacht streeknaamgouw was geweest, met de instellingen die hiervoor kenmerkend waren, dan moet niettemin worden aangenomen dat de competentie der schepenen, na de opheffing van de *pagus Issereticus* in de 9^e eeuw, gelijkgeschakeld was geworden met die van de schepengerechten die reeds sedert langere tijd deel uitmaakten van de gouw van Terwaan.

Maar dan vragen wij ons af, of ook de aan die Veurnse schepenbank verbonden schout in competentie was gelijkgekomen met de meer zuidelijke schouten. En dan moeten wij vaststellen dat de schout van Veurne een ambtenaar was gebleven met de buitengerechtelijke bevoegdheden van de *preco* uit de streeknaamgouwen.

In de rechterlijke organisatie van Veurne-ambacht meen ik daarom een slechts gedeeltelijk geslaagde poging te moeten zien van het centrale gezag uit de 9e eeuw, om de plaatsnaamgouwen ten koste van de streeknaamgouwen uit te breiden.

(80) Zie hiervóór, hoofdstuk II.

(81) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, 88, nr 29, art. 8 (ad 1332).

(82) Ofschoon ik dat nergens uitdrukkelijk vermeld heb gevonden, meen ik toch dat één van de twee vierscharen (de Nortvierschare) in de burcht te Veurne gevestigd was. Dat was immers de normale vergaderplaats van de schepenen van Veurne-ambacht (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, 298, nr 64). Volgens prof. GANSHOF (*Tribunaux*, 74) was het bestaan van een tweede dingstede, evenals in het Brugse Vrije, van meer recente datum. Ik geloof echter niet dat men de splitsing (want dat was het) van de vierscharen van het Brugse Vrije in de 14^e eeuw als voorbeeld mag nemen. De vierscharen van het Brugse Vrije werd gesplitst, omdat het aantal voorgebrachte zaken, wegens de omvang van de kasselrij te groot geworden was. De kasselrij van Veurne was slechts gering van oppervlakte. Het ambulatoire karakter van de vierscharen van deze kasselrij schijnt zijn oorsprong te hebben gevonden in de oorspronkelijke bodemgesteldheid van haar rechtsgebied.

DERDE DEEL

NIEUWE GERECHTEN EN HUN MANERS

HOOFDSTUK I

DE « CURIA COMITIS » EN DE MANNENGERECHTEN

§ I. DE « CURIA COMITIS »

Het is, na de glasheldere publicaties van prof. Ganshof, onnodig breed uit te weiden over de rol die het grafelijke hof als opperste gerecht in de Vlaamse rechterlijke organisatie vervulde¹.

Prof. Ganshof heeft voorop gesteld dat de *curia comitis* ook als gerecht — de *curia* had ook nog een belangrijke politieke functie — direct aan de persoon van de graaf was gebonden. Van haar kon worden gezegd: *adhaeret personae comitis*. Het zij mij vergund hierop nog eens de aandacht te vestigen om te komen tot een nieuwe beoordeling van de competentie *ratione materiae* van het hofgerecht.

Alleen al de rechtspleging, in voege bij dit grafelijk hof, verried dat uitgesproken persoonlijk karakter. De assessoren, bestaande uit voorname grafelijke vazallen en hoogwaardigheidsbekleders uit het graafschap, bepaalden zich tot het voorlichten van de graaf, die hun voorzitter was; het vonnis werd door de graaf zelf geveld en uitgesproken².

Ratione personae gold het hof dan ook vooral voor degenen die met de graaf verbonden waren door een zo bij uitstek persoonlijke band als de directe vassalitische verhouding³.

Het spreekt dan van zelf, — toch is het nodig hierop te wijzen — dat de *curia* als rechtbank *ratione materiae* in de eerste plaats de delicten behandelde, die de graaf persoonlijk aangingen. Daartoe behoorden delicten tegen de graaf zelf en tegen grafelijke ambtenaren of anderen die in de persoonlijke bescherming stonden van de graaf; daartoe behoorden ook « domeinovertrekkingen »⁴, zoals het jagen in grafelijke bossen en duinen. Het waren alle krenkingen van de graaf persoonlijk, of aanslagen op diens bijzondere rechten. De graaf zelf, met zijn assessoren, vonniste ze daarom. De behandeling ervan behoorde zonder twijfel tot de meest essentiële bevoegdheden van de *curia comitis*. In vele landsheerlijkheden vormden zij de oudste categorie van delicten die voor de vorst zelf werden gebracht⁵. Men moet aannemen

(1) GANSHOF, *Hofgericht*, 163-177. Dez., *Organisation judiciaire*, 49-50. Vgl. MONIER, *Institutions centrales*, 50-62.

(2) GANSHOF, *Hofgericht*, 166-168.

(3) Over de competentie *ratione personae* nader GANSHOF, *a.w.*, 168-169.

(4) Het woord is van GOSES, *Zeeland*, 212. Vgl. GANSHOF, *Tribunaux*, 51.

(5) Voor de Engelse koningen: F.W. MAITLAND, *The constitutional history of England*, Cambridge 1926, 107; voor de Franse koningen E. PERROT, *Les cas royaux; origine et développement de la théorie aux XIIIe et XIVe siècles*, Paris 1910, 222-223.

dat deze landsheerlijke gevallen, zoals men ze kan noemen, in principe niet door enig kasselrijgerecht werden behandeld. De behandeling ervan werd niet tot de zg. *comitatus*-bevoegdheid gerekend; deze delicten waren m.a.w. té « verschrikkelijk » (*horrible*) om door schepenen van kasselrijen of heerlijkheden te worden gevonnist ⁶. Vindingrijkheid of ook wijziging van omstandigheden kon uitbreiding met zich meebrengen van het aantal landsheerlijke gevallen. Zo bijvoorbeeld vormde de oprichting van versterkingen zonder toestemming van de graaf, reeds vroeg een delict dat voor het hof werd gebracht ⁷.

Men heeft tot nu toe nagelaten deze landsheerlijke gevallen te onderscheiden van de gemeenrechtelijke delicten, *maiores causae* steeds, die eveneens ter berechting aan het hof werden voorgelegd.

Ook Gosses heeft dit onderscheid niet gemaakt, toen hij in 1917 over de competentieverhouding tussen grafelijk hof en regionale gerechten in Vlaanderen een opvatting voorstond, die in de wetenschappelijke wereld geen weerklank heeft gevonden en inmiddels ook met argumenten zou kunnen worden weerlegd. Volgens de Groningse hoogleraar zou op een onbekend tijdstip alle of zo goed als alle rechtspraak door de grafelijkheid zijn geabsorbeerd. Van jonger datum zouden dan de regionale gerechten zijn geweest (dit althans lijkt mij te worden gesuggereerd); deze regionale gerechten ontvingen druppelsgewijze, het éne gerecht vlugger dan het andere, steeds uitgebreider competentie. De oudste documenten ter zake dateren uit de periode waarin de graaf zich nog hier en daar enige *maiores causae* voorbehold ⁸.

Prof. Ganshof schrijft aan de « voorbehouden gevallen » de volgende oorsprong toe: aanvankelijk werd een aantal delicten door de schepenen bij voorkeur aan het hof ter berechting overgelaten. Gaandeweg vormde zich daaruit een groep zware misdrijven, die tot de vaste competentie der *curia* bleef behoren. Men weet dat de Gentse hoogleraar hierbij van de opvatting uitgaat, dat alle kasselrij-schepenbanken tot het einde der 12^e eeuw de volledige *comitatus*-competentie bezaten ⁹. De voorbehouden gevallen (de landsheerlijke gevallen worden hier ten onrechte bijgerekend) zouden dus in feite een verkorting van deze competentie hebben betekend.

Wij weten nu dat de voorbehouden gevallen niet noodzakelijk een beknotting betekenden van de rechtsmacht der kasselrij-schepenen. De kasselrij-schepenen van Burburg, Bergen en Veurne bijvoorbeeld bezaten in de 11^e eeuw niet meer dan lage jurisdictie, vermeerderd met de bevoegdheid om roof en diefstal te berechten. De overige delicten behoorden in het geheel niet tot hun competentie; die werden door de graaf zelf behandeld. Later werd in elk van die kasselrijen een

(6) Een voorbeeld op blz. 92, n. 30.

(7) Soortgelijke delicten bij GANSHOF, *Tribunaux*, 44.

(8) GOSSES, *a.w.*, 211-220. Gosses maakt ten onrechte geen onderscheid tussen de graaf als voorzitter van een plaatselijke schepenbank en diezelfde graaf als voorzitter van zijn hof.

(9) GANSHOF, *Hofgericht*, 169.

tweede rechtbank opgericht. De nieuwe rechters, de keurheren, namen de berechting van enkele *maiores causae* van het grafelijk hof over. De belangrijkste *maiores causae*, zoals moord, brandstichting en lijkenroof bleven voorbehouden aan de graaf¹⁰. De keur van 1240 voor deze drie kasselrijen geeft er dan ook een opsomming van, die begint met de woorden: *Dominus comes retinet sibi ad justificandum per curiam suam...*¹¹.

Hier is dus geen sprake van een vermindering van de competentie der plaatselijke gerechten, of van enige concurrentie van rechtsmachten. De competentie van deze kasselrijgerechten was namelijk nooit groter geweest.

Prof. Gosses geeft echter ook voorbeelden van aan de graaf voorbehouden gevallen uit rechtsgebieden waar de schepenen, volgens de uitkomsten van ons onderzoek, wèl over alle *maiores causae* mochten oordelen.

Van de twee voorbeelden die prof. Gosses geeft, rust er één zonder twijfel op een verkeerde tekstinterpretatie¹². Prof. Ganshof heeft dit voorbeeld, bij zijn studie over het grafelijk hofgerecht, dan ook laten vallen. Er schiet dus nog één voorbeeld over; dit betreft de schepenen van de kasselrij van Brugge, die, zoals wij weten, inderdaad alle *maiores* en *minores causae* in behandeling mochten nemen. Volgens prof. Gosses kan men de voorbehouden gevallen uit die kasselrij terugvinden in de volgende paragrafen van de zg. Keurbrief van omstreeks 1190 (de domeinovertrengingen laten wij onbesproken):

Par. 22: *Homicidium de uno homine tantum et incendium et mortificatio relinquitur in manu comitis et castellani;*

Par. 33: *Oppressio mulierum pertinet ad rectum scabinatum*¹³.

Laten wij eerst paragraaf 22 behandelen: zelfmoord¹⁴, brandstichting en moord laat men aan de graaf en de burggraaf over.

Toegegeven dat deze zin niet geheel voor zichzelf spreekt, moet men m.i. toch wel erg ver zoeken om er een allusie in te zien op het grafelijke hof. Zeker, er is in deze paragraaf sprake van de graaf; maar wat komt de burggraaf hier dan bij doen?

Paragraaf 22 komt tot haar recht bij een vergelijking met enkele andere paragrafen uit de Keurbrief. Ziehier bijvoorbeeld paragraaf 19: *Quicumque dicum maris ruperit, protractus a veritate a scabinis accepta, dextram amittet et bonum illius in manu comitis et castellani erit.* Niet het vonnis, maar de beschikking over de goederen wordt overgelaten aan de graaf en de burggraaf. Nog in andere gevallen is de misdadiger *in gratia comitis et castellani de omni bono suo* (Par. 31). Vele malen ziet men de graaf en de burggraaf de opbrengst van de sanctie samen delen: *de qualibet injusta mensura dabit (praeco)*

(10) Zie hiervóór, blz. 92.

(11) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Furnes*, III, 28, nr 8, art. 2-7.

(12) GOSSES, *a.w.*, 215. De graaf (of de burggraaf) zat de schepenen, niet zijn hof voor een aantal gevallen voor.

(13) WARNKOENIG, II, 1. Abt., Urk., 86-88, nr 45.

(14) Inderdaad gaat het om zelfmoord (GOSSES, *a.w.*, 212, n 3).

comiti et castellano tres libras (Par. 25, 27, 47). Genoeg om in te zien dat paragraaf 22 van de Keurbrief alleen aandacht heeft voor de opbrengst van de delicten zelfmoord, moord en brandstichting.

Er blijft dus nog één paragraaf in de Keurbrief over, waaruit Gosses argumenten meende te kunnen halen voor het bestaan hebben van voorbehouden gevallen in het Brugse Vrije. De paragraaf zegt: «Verkrachting behoort tot schepenvonnissen». «Een overbodig artikel», zo oordeelt Gosses, «maar niet dwaas, indien verkrachting pas kort te voren aan de schepensbank overgelaten was, zeker niet, wanneer dit eerst tengevolge van de bepalingen dezer keur zelve was geschied»¹⁵.

Waarschijnlijk gaf de Groningse hoogleraar deze mening niet als de noodzakelijk enig juiste. Het is namelijk even goed mogelijk dat paragraaf 33 om een geheel andere, onnaspeurlijke reden in deze keur is opgenomen. Als paragraaf 65 van de Keurbrief zegt, nee! herhaalt (ook artikel 21 legde er reeds de nadruk op): *de omni causa unde hic non est facta mentio, erit rectus scabinatus* (dezelfde uitdrukking *rectus scabinatus* als in paragraaf 33!), dan kunnen bij de samenstelling van deze Keurbrief enkele delicten zeker ook alleen zijn genoemd uit een oogpunt van louter volledigheid.

Maar laten wij zelfs een ogenblik aannemen dat Gosses gelijk heeft. Zelfs al zou dus de schepensbank van de kasselrij van Brugge eerst van omstreeks 1190 af verkrachting hebben mogen vonnissen, dan zie ik nog niet in waarom verkrachting voordien nu juist door het grafelijk hof zou zijn behandeld. Ook in de keur van 1240 voor de kasselrijen van Burburg, Bergen en Veurne wordt verkrachting afzonderlijk genoemd, en de berechting ervan aan de keurheren toegekend¹⁶. Nu weten wij, eigenlijk heel toevallig, dat inderdaad verkrachting daar voordien niet door de schepenen of de keurheren van deze kasselrijen werd berecht, en het is zelfs mogelijk dat de keurheren tot het vonnissen ervan juist door artikel 59 van de keur van 1240 werden gemachtigd. Maar nu weten wij, door een toevallig bewaard document¹⁷, dat verkrachting hier voordien niet door het grafelijk hof, maar wel door de kerkelijke rechter werd beoordeeld. Wie zegt, dat in het bisdom Dornik, waartoe de kasselrij van Brugge behoorde, verkrachting tot omstreeks 1190 niet ook voor de kerkelijke rechter werd gebracht? Maar nogmaals, wie bewijst dat paragraaf 33 van de zg. Keurbrief niet louter volledigheidshalve werd ingelast.

De zg. Keurbrief van het Brugse Vrije bevat dus geen allusies op delicten uit de hoge justitie die het grafelijk hof waren voorbehouden. Integendeel: voor degene die nog de stille hoop mocht koesteren dat er misschien toch voorbehouden gevallen in de Brugse kasselrij bestonden maar dat de Keurbrief ze niet noemt (onvolledig als dat soort documenten kan zijn) staat daar nogmaals de slotzin: *de omni causa unde hic non est facta mentio, erit rectus scabinatus*.

(15) *a.w.*, 212-213.

(16) Hiervóór, blz. 92.

(17) Hiervóór, blz. 92.

Daarmee zijn de bekende voorbeelden van voorbehouden commune delicten uitgeput; ik heb er geen andere kunnen vinden. Dit is des te opmerkelijker, omdat de zg. Keurbrief van het Brugse Vrije en de keur voor de kasselrijen tussen IJzer en Aa niet de enige wetgevende documenten zijn die wij uit het graafschap Vlaanderen van de 12^e en 13^e eeuw hebben overgehouden. Men beschikt ook nog over de keur van het land van Waas, over de keur voor de Vier Ambachten, over die voor de vierscharen van Sleidinge en Desteldonk, en over die voor de grote Vlaamse steden; over keuren dus voor rechtskringen waar de schepenbank hoge en lage justitie uitoefende. Geen van deze keuren maakt melding van voor de *curia* gereserveerde hoge delicten; — ja, men kan er soms, als uit de Keurbrief voor de Brugse kasselrij, bewijzen uit halen tegen het bestaan hebben van dergelijke « voorbehouden gevallen »¹⁸.

Wij komen dus tot de vaststelling dat alleen de keur voor de kasselrijen tussen IJzer en Aa « voorbehouden hoge delicten » kent, en dan nog alleen omdat de *curia comitis* hier een complementaire functie had ten aanzien van drie kasselrijrechtbanken die de volledige jurisdictie in de gemene rechtspraak niet bezaten. De kasselrijen van Burburg, Bergen en Veurne waren echter niet de enige waar de competentie van de centrale vierschaar niet even uitgebreid was als bijvoorbeeld die van de schepenen van het Brugse Vrije. Maar zij waren wel de enige die ons hun (gemeenschappelijke) keur nalieten. Is het dan wonder dat deze keur de enige is die de *curia comitis* een aanvullende taak toeschrijft t.o.v. de regionale vierscharen? Alleen in dit soort kasselrijen bezat het grafelijk hof een vaste bevoegdheid op het terrein van de gemene rechtspraak. Als wij wisten sedert wanneer er in Vlaanderen kasselrijvierscharen hadden bestaan met slechts lage jurisdictie, dan zouden wij ook de datum ad quem hebben kunnen bepalen van de oprichting der grafelijke *curia*¹⁹.

§ 2. DE MANNENGERECHTEN

De taak van het grafelijk hof op rechterlijk gebied was omvangrijk. Nog omvangrijker werd zij toen de graaf over uitgestrekte gebieden het halsrecht voor zich opeiste. Zoals nog nader zal worden aangetoond, was dit de directe aanleiding tot de installatie van plaatselijke colleges van grafelijke leenmannen als regionale organen van de gewone rechtspraak²⁰.

(18) In Waasland behoorden de zes « hoghe gherechten » tot het schepenvonnis (hiervóór, blz. 114).

(19) De eerste vermelding van de *curia comitis* is van 1037 (*Liber traditionum*, uitg. Fayen, 107, nr 117). Strikt genomen dateert de oudste optekening over één van de kasselrijen waarvan de schepenbank later lage jurisdictie bezat, van na dat jaar. De kasselrij van Kortrijk bestond wel al van vóór 1037, maar het is niet bekend of de centrale vierschaar toen al een schoutsgerecht was.

Prof. GANSHOF (*Hofgericht*, 174) is geneigd de *curia comitis* tot Arnulf de Grote (gest. 965) te doen opklimmen. Bezwaren hiertegen heeft MONIER, *a.w.*, 53.

(20) Zie blz. 205.

Prof. Ganshof heeft de reden van de installatie dezer mannengerechten zeer juist omschreven: « il y avait à cela un double avantage: décharger la *curia comitis* d'un grand nombre d'affaires et assurer aux parties, une justice plus prompte »²¹.

Van een verlichting van de taak der *curia* in zuiver feodale zaken zijn de beste voorbeelden bewaard²². Maar niet alleen in de leenrechtelijke sector volgde het leenhof de *curia comitis* op. Ziehier een suggestief voorbeeld ontleend aan een nog niet uitgegeven oorkonde van 1204/05²³.

De graaf en de gravin waren toen buitenslands en werden in Vlaanderen door een college van *bajuli* vervangen²⁴. Op zekere dag bevond zich één dier *bajuli*, de kanselier van Vlaanderen, met enige grafelijke vazallen te Oudenaarde. Daar gaf hem een edele de wens te kennen, de abdij van Ename met een allodiale bezitting te Neder-Ename te begiftigen. De kanselier gaf de schenker de raad, de goedkeuring van zijn broeders in te winnen, alvorens het erfgoed over te dragen. Hij kon zich dan tot een *conventus nobilium* wenden, dat eerlang te Affligem, in het Land van Aalst, zou worden gehouden.

Te Affligem nu waren ook de broeders van de schenker bijeengekomen. In tegenwoordigheid van edelen uit het Land van Aalst — enkelen waren ook te Oudenaarde aanwezig geweest — mocht de abdij van Ename de bewuste grond thans in ontvangst nemen. De kanselier van Vlaanderen had laten weten dat het hem ditmaal, wegens andere bezigheden, niet mogelijk was aanwezig te zijn en dat hij daarom de baljuw van Gent als afgevaardigde (*per manum suam; vicem suam*) had gezonden.

Als *bajulus* van het graafschap nam de kanselier hier de plaats in van de graaf. De edelen, te Oudenaarde verzameld, vormden dus een *curia comitis*. Wij zien dat deze curia hier een zeer bijzondere taak had toegewezen gekregen. Te Oudenaarde verwachtte men van haar de rol van gerecht bij de overdracht van vrijeigen erven. Als wij goed nadenken, verwondert dit ons eigenlijk niet. In het Land van Aalst bestond geen overkoepelende grafelijke schepenbank. Toch bestonden daar *allogiarii* in de volle betekenis van dat woord²⁵. Bij welke grafelijke instantie konden deze lieden voor rechtspraak met betrekking tot hun vrijeigen erven anders terecht dan bij het centrale grafelijke hof?

Omstreeks het jaar 1200 evenwel, werd het grafelijk hof ook voor deze taak reeds geholpen door regionale « bijeenkomsten van edelen », door een baljuw gepresideerd.

De verlichting van de taak der *curia* door regionale mannengerech-

(21) *Organisation judiciaire*, 53.

(22) *Ibid.*, 58. T. LUYKX, *Jobanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen; haar leven, haar regeering, vooral in Vlaanderen*, Antwerpen-Utrecht 1946, 517-518.

(23) R.A. Gent, fonds abdij Ename, charters, nr 60bis.

(24) LUYKX, *a.w.*, 65.

(25) E. SABBE, *Le régime allodial en Flandre et en Brabant au Moyen-âge*, in *Revue du Nord*, XXIV (Lille 1938), 203.

ten beperkte zich niet tot deze bijzondere sectoren²⁶. Ik heb dan speciaal de categorie van « voorbehouden commune delicten » op het oog, die in sommige kasselrijen door de incompetentie van het kasselrijgerecht bestond en in een aantal andere kasselrijen door de invoering van de bloedban dreigde te zullen ontstaan. Laten wij daarom in gedachten het graafschap Vlaanderen van de 13^e eeuw rondgaan, om vast te stellen in welke rechtsgebieden de leenhoven wel, en in welke zij niet als ordinaris-gerechten voor de hoge justitie werden geïnstalleerd. Wij krijgen dan tevens een overzicht van het aantal rechtbanken in elke Vlaamse kasselrij in de 13^e eeuw, en van hun hiërarchische samenhang. Wij betrekken in ons onderzoek de kastellenijen en delen van kasselrijen, die in het begin der 13^e eeuw tot het nieuwe graafschap Artois werden samengebundeld.

Wij weten dat de centrale schepenbank in de kasselrij van Sint-Omaars toen was verschrompeld tot een instelling die alleen nog gold voor de bezitters van « francs-alleux ». Voor heerlijkheden (inclusief de grafelijke) gold haar rechtspraak niet meer, en de graaf had zoveel mogelijk van zijn schoutambachten zelfstandige kasselrijen gemaakt.

In de achtste dekade der 12^e eeuw was dan, ten gevolge van de landsheerlijke vrede, de reeds meermalen geschetste omwenteling in de jurisdictiën tot stand gekomen. De graaf en zijn machtigste vazallen bevorderden dat aan een zo groot mogelijk getal heerlijkheden de uitoefening van de bloedrechtspraak ontzegd bleef. Ook de meeste heerlijkheden die van de grafelijke burcht te Sint-Omaars werden gehouden — het « allodiaal » geworden schepengerecht voor de kasselrij werd daartoe gemakshalve gerekend²⁷ — werden op justitieel gebied uit het bezit van het volle *comitatus* naar een middelbare rang gedrongen. In uitgestrekte gebieden in de kasselrij van Sint-Omaars werd de berechting van het meerendeel der *maiores causæ* voortaan de taak van de graaf²⁸. Het was voor de graaf nochtans onbegonnen werk om dat halsrecht daar zelf, met zijn *curia*, uit te oefenen, en daarom werd te Sint-Omaars een afzonderlijk mannengerecht ingesteld, met het halsrecht bij delegatie uitgerust²⁹.

Dezelfde ontwikkeling van de jurisdictiën, met inbegrip van die der centrale schepenbank, deed zich voor in de kasselrijen van Rijsel en Doornik³⁰. Daarom werd ook in elk van die centra een mannengerecht als gewoon gerecht geïnstalleerd³¹.

(26) Ofschoon ik wel sterk geneigd ben te geloven dat regionale bijeenkomsten van *pares castelli* zulke bijzondere competentie wel vroeger dan enige andere competentie hebben genoten (vgl. P. GUILHERMOZ, *Essai sur l'origine de la noblesse en France au Moyen âge*, Paris 1902, 175).

(27) In 1211 heetten de schepenen van de kasselrij van Rijsel *alodinarii scabini* (Lille, Archives départementales, 14 H 33).

(28) Blz. 34 en 81.

(29) PAGART D'HERMANSART, I, *passim*.

(30) Blz. 85-6. Kan men trouwens niet nu reeds staande houden, dat een schepenvierschaar het halsrecht niet oefende, omdat er naast haar een leenhof met criminele competentie voor de gemene rechtspraak werd geïnstalleerd?

(31) GANSHOF, *Tribunaux*, 25-26, 28-29; zie ook hierna, blz. 203.

De kasselrijen van Sint-Omaars, Rijsel en Doornik lagen met het grootste deel van haar oppervlakte buiten de zone waarin de graaf de voornaamste grootgrondbezitter was. Gehéél buiten die zone, in de Zuid-Oostelijke uithoek van het graafschap lag de gouw van *A t r e c h t*, of liever wat daarvan was overgebleven. De contouren van de *pagus Atrebatensis* waren nog wel herkenbaar, omdat deze hetzij samenvielen met de grenzen van het graafschap hetzij nog golden op fiscaal gebied³². De openbare rechterlijke organen binnen deze gouwgrenzen waren echter verdwenen op zijn laatst in de loop der 11^e eeuw. Men kan zich indenken hoe wankel het prestige van de Vlaamse graaf hier in de 11^e eeuw nog was, ook omdat deze nog niet zo lang bezig was er zijn macht te vestigen. *Comitatus*-bevoegdheid had hij er alleen in enkele dorpen waar hij zelf heer was. Daarbuiten kon de graaf op rechterlijk terrein aanvankelijk alleen op een dunne bovenlaag van landsheerlijke gevallen aanspraak maken. Zelfs de verwerving van heerschappijen, van zg. kastellenijen dus, bracht in beginsel geen wijziging in deze toestand³³. 's Graven macht werd er wel aanzienlijk door verstevigd, maar dan toch in hoofdzaak in de militair-feodale sector. Het rechterlijk gezag van de graaf bleef er supra-heerlijk zolang de invoering van het halsrecht de ruimte niet verschafte om één of meer leenhoven met gemene jurisdictie te installeren³⁴.

Niet alleen in de voormalige gouw van Atrecht was lange tijd, tot aan het einde der 12e eeuw namelijk, de kastellenij het enige regionale, overkoepelende administratieve orgaan. Zij was het overal waar in uitgestrekte gebieden versnippering van heerlijkheid, d.w.z. van *comitatus*, bestond.

Zo kon men de kastellenij, bij gebrek aan kasselrijen, ook vinden te *Orchies*³⁵, en naar men mag aannemen, eveneens te *Douai*³⁶ en te *Oudenaarde*³⁷. Maar ook nog verder naar het Noord-Oosten

(32) Zie hiervóór, blz. 53 n. 3 en 107.

(33) Over het begrip « kastellenij », hiervóór, blz. 106.

(34) Arras, Archives départementales, A 520 (*attendre loy ou chastel Arraz*), A 571 (de baljuw van Atrecht oefent in 1338 de hoge justitie uit te Lillers), A 990 (*en plain jugement et en plaine court du chastel d'Arraz*). De oudste vermelding van een *baillivus Atrebatensis* is van 1200/01 Febr. (GUESNON, *Arras*, 79).

(35) Reeds in 1159 was de graaf van Vlaanderen heer van Orchies (MARTÈNE en DURAND, *Amplissima collectio*, I, col. 851); vgl. M. BRASSART, *Fiefs et fieffés de la motte d'Orchies*, in Bulletin de la Commission historique du département du Nord, XIX (Lille 1890). Zie ook P. FEUCHÈRE, *La Pèvèle du IXe au XIIIe siècle*, in Revue du Nord, XXXIII (Lille 1951), 52.

(36) Men kent geen landschepenbank met Douai als centrum (GANSHOFF, *a.w.*, 33-34). Het betoeg van Blommaert over de burggraaf van Douai moet met de grootste voorzichtigheid worden gelezen. Deze historicus haalt de rechten en plichten van de heren van Raches als dragers van het ambt van burggraaf en als grote heren volkomen door elkaar. In elk geval had de burggraaf de *custodia veteris turris* te Douai, en daarmee de *custodia prisonum de Duaco*. Misschien had hij enige politieke bezigheden in de stad Douai (BLOMMAERT, *Châtelains*, 90-119; over de oudste vermelding van de burggraaf van Douai, een opmerking van DHONDT, *Châtelains*, 221-222, die niet volkomen overtuigt).

(37) De documenten ter zake vermelden alleen een *baljuwschap*, geen *kasselrij*

vond men haar. Aalst bijvoorbeeld was een goed voorbeeld van een kastellenij. In 1165 erfde de graaf de goederen van de heren van Aalst, en daarmee ook deze kastellenij. Het mannengerecht dat ook hier na de invoering van de bloedban op zijn plaats was, kreeg Aalst als zetel³⁸. De onaanzienlijke rol van de burggraaf van Aalst bleef echter herinneren aan de periode waarin de heerlijkheid in die streek een beperkte gezichtseinder had. Die burggraaf was immers niet meer dan een kastelein, een bewaker van de burcht van Aalst³⁹. Als kader van de openbare rechtspraak werd in de Oostelijke en Zuid-Oostelijke randgebieden van Vlaanderen, in de omgeving dus van Aalst, Oudenaarde, Douai, Orchies, Lens, Houdain, Bapaume⁴⁰ en Atrecht, de gouv door het baljuwschap (het ressort van het mannengerecht) opgevolgd. De kasselrij had er in de tussenliggende eeuwen, niet bestaan — tenzij misschien heel in het begin: wij weten namelijk niet of de versnippering van het *comitatus* er aan de schepping van de kasselrijen was voorafgegaan.

Laten wij nu terugkeren naar de streek waar de kasselrijen wél bestonden.

Wij zagen reeds dat de graaf enkele schoutambachten in het territoir van Sint-Omaars tot kasselrij had verheven. De schepenen in die schoutambachten behielden ook als kasselrijschepenen de lage jurisdictie. De *curia comitis* moest hier dus voor de berechting der *maiores causæ* instaan. In de kasselrijen Burburg, Bergen en Veurne hadden de schepenen, in vermeerdering van hun lage jurisdictie, om een bijzondere reden, de zorg voor de gerechtelijke behandeling van roof en diefstal verworven. Diezelfde reden, de ongedurigheid name-

van Oudenaarde. Ook hier kent men alleen een leenhof als territoriaal gerecht (GANSHOF, *a.w.*, 33).

(38) Zie ook hierna, blz. 202. Over het leenhof van Aalst, GANSHOF, *a.w.*, 34. In 1213 reeds sprak de graaf in een oorkonde betreffende een tiend te Aalst, over *hominibus meis et officiali meo* (E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Affligem*, Louvain 1894, 358-359, nr 273); een oorkonde van 1234 noemt een *baillivum terre de Alost* (Ibid., 512, nr 426).

(39) De « borchgrave » van Aalst had twee functies: 1. het grafelijk banier voeren; 2. « steenwarder » zijn, dat wilde dus vooral zeggen « thoudene de vanghenesse tAelst ». Een rechterlijke functie had hij niet. In de stad Aalst had de grafelijke meier « tbercht van erven ende onterven », en zelfs gebeurde het dat de te Aalst gevangen genomen personen eerst « in smeyers » moesten liggen, alvorens naar 's graven steen te worden gevoerd (R.A. Gent, fonds Land van Aalst, nr 1512, fol 1-2 en 5; ad 1405 en 1458). Toch had de burggraaf recht op één derde deel van een aantal geldboeten, voorzover in de stad Aalst opgelegd door schepenen (DE LIMBURG-STIRUM, *Louis de Mafé*, II, 316, nr 1237), een bewijs nogmaals dat een aandeel in de boete geen functie in de rechtspraak veronderstelde. Terecht merkt prof. VERCAUTEREN (*Châtelains* 426, n. 1) op dat de burggraven van Aalst, die reeds in 1096 genoemd worden, oorspronkelijk officieren waren van de heren van Aalst.

(40) Over Lens en Houdain, hiervóór, blz. 55-56. Zou de burggraaf van Bapaume wel veel anders zijn geweest dan de bewaker van de burcht van Bapaume, grafelijke versterking nabij de belangrijke tol van Bapaume (vgl. GUIMAN, 279: *illi qui traversum in Bapalmis custodit*)? Let wel dat de kastelein, zoals men dit soort burggraven kan noemen, wel eens een rechterlijke functie kon hebben of verworven in het domein of in de stad waarbinnen of waarbij de burcht stond.

lijk van de plaatselijke bevolking, had de graaf er toe gebracht reeds vroeg een speciaal gerecht van keurheren in elk van die kasselrijen te installeren. Daar dit ten doel had de taak der *curia*, althans gedeeltelijk, te verlichten, kan men deze keurheren beschouwen als voorlopers van de plaatselijke mannengerechten. De berechting van een aantal delicten behield de graaf zich echter voor⁴¹. Ten einde een zo persoonlijk mogelijk toezicht te blijven oefenen op de publieke veiligheid in dit kustgebied, is de graaf er niet toe overgegaan, naast de colleges van schepenen en keurheren later ook nog een mannengerecht aan te stellen voor de berechting van de zwaarste gevallen uit de hoge justitie⁴².

In de kasselrij van Kassel installeerde de graaf naast de bestaande schepenbank een mannengerecht met het oog op de verzorging van de hoge justitie⁴³. Toen de Ambachten van Sint-Omaars en Belle van het centrum Sint-Omaars waren afgesneden, was er naast de plaatselijke schepengerechten aldaar eveneens een mannengerecht nodig voor de criminele rechtspraak. Het Ambacht van Sint-Omaars werd onder de jurisdictie van het Kasselse leenhof geplaatst⁴⁴, terwijl Belle een eigen gerecht van baljuw en mannen verwierf⁴⁵.

Een geheel ander beeld vertoont de kasselrij van Brugge. Wij zagen hoe de graaf van Vlaanderen de schepenen van de voormalige karolingische dingsteden uit de *pagus Flandrensis*, de *pagus Rodanensis* en een deel van de *pagus Mempiscus* had samengebracht in één grote centrale schepenbank te Brugge, die bevoegd was voor *maiores* en voor *minores causae* en die dit ook bleef⁴⁶. In het Brugse Vrije bestond er dan ook geen leenhof competent tot het vonnissen van commune delicten⁴⁷.

Merkwaardiger nog is de plaats van het leenhof in de kasselrij van Kortrijk⁴⁸. Wij kunnen hier volstaan met de ontleding van een

(41) Zie hiervóór, blz. 92.

(42) GANSHOF, *Tribunaux*, 17-21. De vrije waarheden werden er door de graaf gehouden (blz. 185).

(43) Kassel: GANSHOF, *a.w.*, 23. Aire: BERTIN, *Aire-sur-la-Lys*, 115, n. 2 (ad 1472), 159 (ad 1441; criminele competentie), 189 (begin 16^e e.; id.) en vooral 71, n. 9 (ad 1441) en 165-178 (de baljuw die in de stad te schepenen maant in criminele zaken, maant buiten de stad alleen de *francs hommes*. De kasselrijschepenen in het castrum (Ibid., 156; GANSHOF, *a.w.*, 21) werden door de burggraaf gemaand). De baljuw van Aire verschijnt voor het eerst in 1202 (H. HÉMART in Bulletin de la Société des Antiquaires de la Morinie, III (Saint-Omer 1866), 247). Over de vrije waarheden te Aire, blz. 188. Bapaume: ESPINAS, *Artois*, II, 17, nr 247 (ad 1196); het is natuurlijk niet zeker of de leenmannen die de hoge justitie mede te Bapaume uitoefenden, hun jurisdictie toen reeds beperkt zagen tot de kastellenij van die naam. De baljuw van Bapaume zou in 1267 voor het eerst genoemd worden (L'abbé BÉDU, *Histoire de la ville de Bapaume depuis son origine jusqu'à nos jours*, Arras 1865, 309).

(44) KOCH, *Cassel et Bailleul*, 16 vlg.

(45) Of behield (Ibid.).

(46) Blz. 160.

(47) GANSHOF, *a.w.*, 15-17. Zie ook nog blz. 186.

(48) Het leenhof bestond uit *les XII pers dou castiel de Courtrai* (WARNKOENIG, II, 2. Abt., Urk., 146, nr 206; 13e eeuw?).

wél gepubliceerd maar nog niet opgemerkt zinsdeel uit een 14-eeuwse tekst, « dat men bi wette ende bi vonnisse bewet met mins heeren mannen van Vlaenderen an de zuutzide van der Leye »⁴⁹.

De jurisdictie van het Kortrijkse leenhof beperkte zich dus tot de zuidelijke oever van de Leie. De reden daarvan is wel duidelijk. Aan de Noordzijde bezat de graaf schepenen, wier competentie, evenals die van hun ambtgenoten te Brugge, in de sfeer van het gemene recht quasi-onbeperkt was⁵⁰. In niet-leenrechtelijke zaken was daar dus geen plaats voor een leenhof. Wél had dit een functie te vervullen ten Zuiden van de Leie, waar de *curia comitis* tot dan toe in een lacune in de rechterlijke organisatie had moeten voorzien. Daar bestond de kasselrij immers uit drie schoutambachten, waarvan de vierscharen alleen de lage justitie oefenden⁵¹.

Men zou er zich kunnen over verwonderen dat de graaf toen, dat was omstreeks 1200, niet van de gelegenheid had gebruik gemaakt om grotere uniformiteit in de rechterlijke organisatie van zijn graafschap te brengen, door aan zijn plaatselijke schepengerechten ten Noorden van de Leie dezelfde beperking van competentie op te leggen als aan zijn schepenen in de burchten van Sint-Omaars, Rijsel en Doornik. In werkelijkheid heeft die gelegenheid zich daar niet voorgedaan. In tegenstelling tot de « allodiale » gerechten in het Zuiden van Vlaanderen waren de schepenen van Tielt⁵² en van de andere ambachten uit de voormalige streeknaamgouwen immers volkomen levende instellingen gebleven.

Het is de moeite waard nog even aan te stippen hoe dus de tegenstelling van institutionele aard tussen streeknaamgouwen en plaatsnaamgouwen, die wij op het einde van het vorige deel hebben gereleveerd, nog voelbaar was, toen omstreeks het jaar 1200 het geldingsgebied van de mannengerechten werd afgebakend. Wij stellen dit hier vast voor de kasselrij van Kortrijk. Vermoedelijk zouden wij die tegenstelling, bij een ruimere documentatie, ook hebben kunnen terugvinden in de kasselrij van Ieper, waar het leenhof de hoge justitie aanvankelijk alleen in het zg. West-ambacht schijnt te hebben uitgeoefend⁵³.

(49) DE LIMBURG-STIRUM, *Cout. Courtrai*, xvii (ad 1365).

(50) Blz. 139.

(51) Blz. 144. Bijzonder duidelijk komt dat naar voren in de roede van Harelbeke, één van die drie schoutambachten. In 1392 was die roede een heerlijkheid, waar de heer er een eigen leenhof met baljuw op nahield. De schepenen spraken recht tot een bepaald boetebedrag (*quant les compositions ne seront point plus grandes que se les amendes estoient jugees par les eschevins... et se les dictes compositions exedoient les amendes ordinaires*), daarboven lag de competentie van de leenmannen; van de boeten door dit leenhof opgelegd wilde de schout één derde deel beuren (*le tiers de tout ce qui est ou doit estre jugie ou appointie par les hommes de fié*) (Lille, Archives départementales, B 1597, fol. 49 v°).

(52) In de roede van Tielt was er dan ook een afzonderlijke baljuw (NOWÉ, *Baillis*, 74).

(53) Over het mannengerecht in deze kasselrij: GANSHOF, *a.w.*, 27. — Over de instellingen van het Oost-ambacht (het Ambacht van Roeselare) binnen deze

De kasselrij van Gent vertoonde op institutioneel-historisch gebied in zoverre hetzelfde beeld als de kasselrijen van Kortrijk en Ieper, dat haar ressort eveneens bestond uit gouwen of delen van gouwen van onderling verschillende rechterlijke opbouw. De burggraaf van Gent had echter de gehele grafelijke jurisdictie bij afvaardiging ontvangen, terwijl de burggraven van Ieper en Kortrijk, althans in de 12^e eeuw en daarna, slechts schoutsbevoegdheden bezaten ⁵⁴.

Nadere inlichtingen over de centrale, grafelijke schepenbank voor de kasselrij van Gent ontbreken; er is zelfs geen document dat haar ook maar noemt. In het vorige deel hebben wij ons onderzoek naar de centrale schepenbank in deze kasselrij daarom moeten staken, en onze twijfel er over moeten uitspreken of zulk een rechtbank leefbaar was, als het niet tot haar rechtsgebied had mogen rekenen het Land van Waas, de Vier Ambachten en het Ambacht van Zomergem. Nu hebben wij echter intussen vastgesteld dat het Land van Waas, de Vier Ambachten en het Ambacht van Zomergem van meet af aan rechterlijke autonomie hadden bezeten, zodat het uitgesloten moet worden geacht dat een eventuele kasselrijschepenbank een ressort had, ruimer dan de zg. Oudburg ⁵⁵. Wij twijfelen dus opnieuw aan het bestaan hebben van een centrale schepenbank in de Gentse burcht. De niet-grafelijke heerlijkheden, in de eerste plaats de Gentse abdijen, zouden haar hebben verstikt; tenzij natuurlijk deze kasselrijvierverschaar, evenals de centrale gerechten in de kasselrijen van Sint-Omaars, Rijsel en Doornik, een bijzonder karakter verworven had en was blijven bestaan als rechterlijk orgaan ten behoeve van de *allodiarii* die onderdanen waren van de graaf.

Maar dan klopt er iets niet. Te Sint-Omaars, te Rijsel en te Doornik was de kasselrijschepenbank na de 12^e eeuw in de schaduw van het nieuwe leenhof blijven bestaan. In de Gentse Oudburg evenwel is er in onze documentatie uit de 13^e eeuw en later alleen sprake van een mannengerecht. Een instelling als een schepenbank verdween niet maar zo, zelfs al had zij geen wezenlijk belang meer.

Prof. Ganshof die in 1932 voor dit probleem stond, was de mening toegedaan dat de centrale schepenbank van de kasselrij van Gent gaandeweg in dat leenhof was veranderd, en dat de eerste bron die van een gerecht, in *casu* een leenhof, in de grafelijke burcht van Gent gewaagt, pas van na die overgang, om juist te zijn uit het jaar 1258 dateert ⁵⁶. De hoogleraar beschouwde zijn zienswijze als voorlopig,

kasselrij hiervóór, blz. 132. Van een leenhof zou er volgens GILLIODTS-VAN SEVEREN (*Cout. Roulers*, 21) in de instellingen van dit Oost-ambacht geen sprake zijn geweest. De baljuw lijkt mij lange tijd de enige instelling te zijn geweest die Roeselare-ambacht met Ieper-ambacht (of West-ambacht) bond. Daarom dunkt mij dat die twee ambachten pas bij elkaar zijn gebracht toen de instelling van de baljuw in Vlaanderen reeds bestond.

(54) 2e deel, hoofdstuk V.

(55) Zie hiervóór, blz. 145 vlg.

(56) GANSHOF, *a.w.*, 30. Ik kan de mening van BLOCKMANS, *Geeraardsbergen*, 47 n., niet delen, als zou Philips van de Elzas, in 1183 in een oorkonde voor Bier-

zodat hij de vragende wijs gebruikt, als hij uitdrukking geeft aan zijn vermoeden dat sociale factoren bij deze omzetting een rol zouden hebben gespeeld ⁵⁷.

Het argument alleen, dat een dergelijke overgang van schepenbank naar leenhof uniek zou zijn voor Vlaanderen, pleit niet tegen deze zienswijze, hoewel wij haar natuurlijk pas volledig kunnen bijtreden als geen andere uitleg hier van toepassing is.

Er ligt inderdaad een mogelijkheid meer voor de hand. Wij hebben meer dan eens vastgesteld — en zelfs zoëven nog toen wij de instellingen van het nabije Land van Aalst bespraken — dat de graaf, in de ressorten waar zijn grondbezit zich tot ten hoogste enkele dorpsheerlijkheden beperkte, tot op het einde der 12^e eeuw eenvoudig geen overkoepelende rechterlijke instellingen bezat, ook al telde hij er soms nog *allodiarii* als onderdanen. Deze laatsten konden nog altijd gebruik maken van de rechtspraak van de *curia comitis* ⁵⁸. Zelfs in de grafelijke burcht van Atrecht bijvoorbeeld — zo op het eerste gezicht in de plaats getreden van de *civitas* Atrecht als administratief centrum van de omgeving — zelfs daar zetelde geen grafelijke schepenbank. In de omgeving van Atrecht namelijk hielden lange tijd de Atrechtse kerken het leeuwenandeel van de rechtspraak voor zich ⁵⁹.

In de voormalige *pagus Gandensis* konden de Gentse abdijen een soortgelijke macht ontplooiën. Die abdijen beschikten er over aaneengelegene domeinen; haar kwamen daardoor de overkoepelende gerechtorganen toe ⁶⁰. Evenals te Atrecht was de grafelijke burcht hier op kerkelijk domein opgericht. Ongetwijfeld waren er ook nog andere heerlijkheden in de Oudburg van Gent, maar deze waren groter en eenvoudiger van opzet dan in het Zuiden, zodat wij ons nauwelijks behoeven af te vragen of er in de Oudburg niet-grafelijke heerlijk-

vliet, met de uitdrukking *scabini et jurati Gandenses* (WARNKOENIG, II, 2. Abt., 209, nr 229) het centrale gerecht voor de kasselrij van Gent hebben bedoeld. Als voorbeeld heeft een dergelijke oorkonde voor Nieuwpoort gediend (H. PIRENNE, *La question des jurés dans les villes flamandes*, in *Les villes et les institutions urbaines*, II (Paris-Bruxelles 1939), 207-208). waar er sprake was van *scabinorum et juratorum Furnensium*. Men moet de woorden *scabini et jurati Gandenses* dus niet te zwaar laten wegen. Waarom kunnen de schepenen, in wier aanwezigheid de oorkonde voor Biervliet werd opgemaakt, de Gentse stadsschepenen niet zijn geweest? Lag Biervliet trouwens wel in de kasselrij van Gent?

(57) *a.w.*, 86-87. Stelliger geformuleerd in *Organisation judiciaire*, 53-54.

(58) Zie hiervóór, blz. 174.

(59) Zie hiervóór, blz. 70.

(60) Wij weten reeds dat de schouten van Afsnee, Evergem en Sint-Baafs in dienst stonden van de Gentse abdijen. De schout van Sint-Baafs dankt zijn zeer eigenaardige naam aan het feit dat het Sint-Baafsdorp zijn standplaats was. Sint-Baafsdorp nu was de voortzetting van de oude gouwhoofdplaats *Ganda* (Daarom was *Ganda* lange tijd de meest gebruikte naam voor de Sint-Baafsabdij; vgl. BLOCKMANS, *Twee Gentsche portus*, 55 vlg.). Er is een zeer gegronde reden om aan te nemen dat de schout van Sint-Baafs oudtijds verbonden was geweest aan de centrale dingplaats van de *pagus Gandensis*. Dan zou het gouwding, *mutatis mutandis*, later nog in dienst van Sint-Baafsabdij hebben gefunctionneerd.

heden waren, waarover de graaf, vóór de invoering van de bloedban, het *comitatus* zou hebben uitgeoefend ⁶¹.

De competentie van het grafelijke leenhof in de Oudburg laat trouwens niet de minste twijfel bestaan t.o.v. het feit dat er in de Oudburg vóór de tweede helft der 12e eeuw geen plaats was voor een centraal grafelijk gerecht.

Het mannengerecht in de Oudburg bezat namelijk criminele jurisdictie. Civiele rechtspraak oefende het slechts uit op een reep grond van amper één hectare te Meulestede. Indien de bemoeiingen te Meulestede gegrond waren — dit was reeds tijdens het Ancien Régime een fel omstreden punt ⁶² — dan kunnen zij onmogelijk van ouder datum geweest zijn dan van omstreeks 1200 ⁶³.

Als wij nu veronderstellen dat er wél een centraal grafelijk schepen-gerecht had bestaan in de Oudburg en dat het leenhof daarvan dus de voortzetting was geweest, dan zou die schepenbank slechts de bloedban hebben gehad. Maar dat zou een apert anachronisme zijn, gelet op de nauwe samenhang tussen het ontstaan van de leenhoven als ordinaris-gerechten en de geboorte van een bloedrechtspraak naast de overige justitiën ⁶⁴.

Meer is er wel niet nodig om tot het besluit te komen dat er in de kasselrij van Gent geen centrale, grafelijke schepenbank had bestaan ⁶⁵.

(61) Vgl. blz. 39.

(62) BERTEN, *Cout. Vieux-Bourg*, I, 162, 417.

(63) Blz. 192.

(64) In de Oudburg bezat de graaf in een paar dorpen (Desteldonk, Sleidinge, Lovendegem, Mariakerke en Deurle) zoveel grond dat hij daar schepenbanken op na kon houden. Het merkwaardigste nu is, dat elk van die schepenbanken, behalve de lage en de middelbare, ook de hoge competentie bezat, en dus geëximeerd was uit de jurisdictie van het Gentse leenhof! (J. SIMON, *La charte de Desteldonk, Sleidinge et Lovendegem*, in Bulletin de la Commission royale des Anciennes Lois et Ordonnances de la Belgique, XIII (Bruxelles 1929), 91-110; BERTEN, *a.w.*, I, 134, 148, 151, 380). Men moet niet denken dat al deze schepenbanken ouder waren dan de tweede helft der 12^e eeuw. Het is zelfs zeer waarschijnlijk dat de in 1268 geprivilegieerde vierscharen van Sleidinge en Desteldonk (zich ook uitstrekende over een deel van Lovendegem) ongeveer dezelfde ouderdom hadden als het Gentse mannengerecht. Inderdaad is het opmerkelijk dat ten eerste de Gentse burggraaf in de keure van Desteldonk en Sleidinge geen medezeggenschap meer had, en dat ten tweede die keur geen dorpskernen omvatte, zich namelijk eerder, voor zover ik zie, over oorspronkelijk woeste uithoeken of gedeelten van enkele dorpen uitstreckte. Het lijkt mij dat de graaf hier op abdijsdomein (in Sleidinge en Desteldonk was Sint-Baafs dorpsheer; te Lovendegem bezat de graaf de wijk die aan Sleidinge grensde, en die de kenschetsende naam Broek 't Eeksen droeg; zie DE POTTER en BROECKAERT, 1^e reeks, IV, vo. Lovendegem, 4 vlg.) omstreeks 1200 was overgegaan tot de stichting van nieuwe, geprivilegieerde nederzettingen (over aanspraken van de graaf op woeste abdijsgronden, blz. 192). De vierscharen van de graaf te Mariakerke en Deurle waren niet geprivilegieerd. Misschien waren zij van ouder datum, en bestonden zij reeds van vóór de oprichting van het Gentse leenhof als rechtbank voor commune delicten (Zie nochtans A. CASSIMAN *Waar ligt Scheldevelde?* in Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen, Jrg. 1948 (Gent 1949), I, 322, n 2). Hun uitgebreide rechterlijke competentie hadden zij, in die veronderstelling, te danken aan de afwezigheid van een centrale grafelijke schepenbank in de Oudburg.

(65) Blommaert heeft nog de mening — niemand nam haar over — verkondigd

Een eerste gevolgtrekking ligt voor de hand: de stichting van de grafelijke mannengerechten in Vlaanderen veronderstelt een weloverwogen, centraal uitgedacht plan.

Ziehier dit plan. Wij laten de colleges van keurheren, in zekere zin de voorlopers der leenhoven, buiten beschouwing. Leenhoven werden dus als kasselrijgerechten voor de verzorging van een deel der gemene rechtspraak alleen opgericht:

1. waar een grafelijke schepenbank voor de kasselrij of voor de landschap ontbrak (bv. Atrecht, Gent, Aalst);
2. waar de grafelijke schepenbank tot een bijzonder gerecht voor *alodia* was uitgegroeid en diens gevolg slechts de middelbare justitie had overgehouden (bv. Sint-Omaars, Rijsel, Doornik);
3. waar de grafelijke schepenbank nooit over de hoge jurisdictie had beschikt (bv. Kassel, Belle, Ieper, Kortrijk ten Zuiden van de Leie).

Een tweede gevolgtrekking: wij wisten reeds dat de graaf pas in de tweede helft der 12^e eeuw alles in het werk heeft gesteld om de bloedrechtspraak in handen te krijgen. Dit betekende een overbelasting van de taak der *curia comitis*, of beter: het had de stichting ten gevolge van leenhoven als gewone gerechten, ook in de ressorten waar de graaf er tot dan toe geen centraal gerecht op na had kunnen houden. In die ressorten en ook in de kasselrijen waar de schepenbanken een zuiver «allodiaal» karakter hadden verworven, was het leenhof de onmiddellijke conseqventie die de graaf uit zijn vredestichtende actie had te trekken.

(*Châtelains*, 68), dat de Gentse burcht, vóór de oprichting van het leenhof een verzamelplaats was geweest van de schepenen uit de grafelijke ambachten die rondom de Oudburg lagen. Maar zouden in dat geval de schepenen van de Vier Ambachten in geval van moeilijkheden bij het vinden van een vonnis (na eerst elkander te hebben geraadpleegd), raad zijn gaan halen bij de stad Gent (zie hierna, blz. 192). Dit deden zij toch, omdat, toen moest bepaald worden welke de hoofdbank van de Vier Ambachten zou zijn, het leenhof nog niet bestond, en het enige centrale, althans centraal gelegen gerecht in de kasselrij van Gent de Gentse schepenbank was.

Excurs : DE « WAARHEDEN »

Ofschoon een studie over de « waarheden » eer thuis hoort in een geschiedenis van de procedure in de Vlaamse rechtspraak, kan ik niet nalaten de « waarheden » hier een ogenblik van naderbij te beschouwen, niet zozeer om enkele misvattingen met betrekking tot deze instelling recht te zetten, dan vooral om de uit het voren gaande getrokken conclusies aan te vullen en te bekrachtigen.

Met « waarheid » bedoelde de Middeleeuwer het getuigenbewijs in rechte (« waarheid iof oorcondsepe zeggén »; *porter sa vérité ou tesmoignage*). Men duidde er bijvoorbeeld de taak van de schepenen mee aan, in wier aanwezigheid onroerend goed werd overgedragen. Zij zaten er dan niet bij als rechters, doch als bijzonder gequalificeerde getuigen¹. Men verklaarde dan wel dat de overdracht was geschied *per iudicium scabinorum*, maar men schreef even graag *per veritatem scabinorum*, « bi kennisse van scepenen » derhalve. Over zulk schepengeuigenis wordt ergens zeer duidelijk gezegd : « kennesse (van scepenen), van hoorne, zienne of bij deuchdelycke informatie, sal gaen booven allen anderen kennessen »², of, om op ons uitgangspunt terug te komen : « scepenen waredé boven alre waredé »³.

« Waarheid » was vooral de geijkte term geworden voor de instelling waarmee schepenen of andere rechters, door het horen van getuigen, op hun beurt de « waarheid » trachtten te weten te komen over nog niet in gerechte behandelde delicten⁴. Zij konden dat doen ten einde het fijne te achterhalen van één bepaald misdrijf, met het oog op een eventuele behandeling in gerechte. Dit heette dan een « stille waarheid » (*oculta, tacita, ceca veritas; vérité secrète, coie vérité*)⁵. Zij konden dat ook in het algemeen doen, door al de meerderjarige mannen uit een bepaald ressort samen te roepen en hen een bepaald aantal vragen te stellen. Met die vragen beoogden de rechters te weten te komen, of er onberecht gebleven misdrijven waren. De lijst van getuigenissen diende dan als uitgangspunt voor de agenda der eerstvolgende terechtzitting. Deze instelling heette « doorgaande waarheid » (*durginga*).

Het is niet juist, om met dr Nowé⁶ en anderen, « doorgaande waarheid » met « franche vérité » te vertalen. De « vrije waarheid », zoals de « franche vérité » in het middelnederlands heet, was niet de enige, wel de belangrijkste doorgaande waarheid, — vandaar de verwarring. Men ziet namelijk een andere soort van doorgaande waarheid over het hoofd : de zg. « gemene waarheid »⁷.

Hier is art. 46 van de keur van 1240 voor de kasselrijen van Burburg, Bergen en Veurne op zijn plaats. Daar staat : *tres veritates generales, id est dorgbinga, debent quolibet anno fieri de omnibus forefactis trium librarum. Praeterea quolibet anno fiet veritas libera, si comes vult habere, de omnibus forefactis*⁸.

Daar ziet men vooreerst het genoemde onderscheid tussen gemene en vrije waarheden⁹. De gemene waarheid heette in die kasselrijen ook *la commune vérité*

(1) Over de ontwikkeling van schepenvonnissen naar schepengeuigenis in de oneigenlijke rechtspraak : GANSHOF, *Tribunaux*, 54-57.

(2) MEYERS, *Ligurisch erfrecht*, II, Bijl., 40, nr E, art. 63 (ad 1431).

(3) VORSTERMAN VAN OYEN, *Rechtsbronnen Aardenburg*, 253, art. 38.

(4) Vgl. J. LAMEERE, *Les communes vérités dans le droit flamand; discours prononcé à l'audience solennelle de rentrée de la cour d'appel de Gand du 16 Octobre 1882*, Bruxelles 1882, 11 vlg.; GOSSES, *Zeeland*, 203; NOWÉ, *Baillis*, 287 vlg., 317 vlg.; GANSHOF, *a.w.*, 40-41.

(5) NOWÉ, *a.w.*, 287 vlg., 323, n 10.

(6) *Ibid.*, 318.

(7) BERTEN, *Coutumes des seigneuries enclavées dans le Vieux-Bourg de Gand*, Bruxelles 1904, 280, is, zover ik zie, de enige die dit niet over het hoofd heeft gezien.

(8) WARNKOENIG, II, 2. Abt., Urk., 78, nr 160.

(9) Het heeft er in deze keur veel van weg alsof alleen *veritates generales*, doorgaande waarheden waren. Dat dit niet zo was blijkt uit het vervolg en uit LAMEERE, *a.w.*, t.z.p.

de 60 sous¹⁰, hetgeen beduidt dat de schepenen of keurheren, die deze waarheid hielden, alleen mochten informeren naar misdrijven, waarop ten hoogste een boete van drie pond stond. Met het adjectief *communis* of *generalis* duidde men aan, dat de plicht om de getuigenis af te leggen, algemeen was voor de dingsplichtigen. Die adjectieven en het aantal der jaarlijks te houden gemene waarheden wijzen duidelijk in de richting van de *placita generalia*. Men zou echter ongelijk hebben te besluiten tot een identificatie van de twee instellingen *placitum* en *veritas*¹¹. Hoogstens zou men willen spreken van een onderzoek (*veritas*) dat aan het gemene ding (*placitum*) voorafging¹². Dat zou betekenen dat de competentie van het *placitum generale*, indien dit in de genoemde kasselrijen nog bestond, het opleggen van geldboeten hoger dan drie pond niet toestond. Dit stemt overeen met hetgeen wij in het vorige deel hebben ervaren nopens de justitiële bevoegdheid in die kasselrijen van de schepenen en keurheren gezamenlijk. De kern van de bloedrechtspraak behoorde immers niet tot hun competentie, zodat zij geen boeten mochten opleggen die de 60 schellingen overschreden.

In de drie genoemde kustkasselrijen bestond er daarom nog een *libera veritas* of *franche vérité*, ook wel *veritas comitis* genoemd¹³. Deze instelling hing af van de willekeur van de graaf die haar aanvankelijk naar believen kon houden¹⁴. Het werd later een jaarlijks wederkerend onderzoek naar zware misdaden binnen de grenzen van elk der kustkasselrijen. Die waarheid werd, evenals de speciale waarheid over moord, door 's graven mannen gehouden¹⁵.

Dit graduele verschil tussen deze twee soorten waarheden schijnt aan de onderzoekers van de doorgaande waarheden te zijn ontgaan¹⁶.

(10) Tekst bij NOWÉ, *a.w.*, 321, n 3 (ad 1307).

(11) Te weinig houdt VAN ACKER, *Placita generalia*, 142 vlg. hen uiteen.

(12) VAN ACKER, *a.w.*, 159 veronderstelt hetzelfde voor het Brugse Vrije.

(13) WARNKOENIG, II, 2. Abt., Urk., 74, nr 160, art. 14.

(14) Blz. 184.

(15) Lille, Archives départementales, B. 1311, nr 3516 (ad 1293 Sept. 13): *En le franke vérité faite par les hommes dou terroir de Bergues, li castellains (de Bergues) ni a nient; en le vérité du muidre fait par les hommes dou terroir de Bergues li dis castellains na nient*. Moord was het type van het halsmisdrijf. De competentie van de vrije waarheden ging dus boven die van de burggraaf uit (zoals men weet was de burggraaf de enige maner van de schepenen en de keurheren). Een mooi voorbeeld van een vrije waarheid door de mannengerechten van Veurne-ambacht gehouden ter beteugeling van de jachtmisdrijven in de duinen, vinde men bij WARNKOENIG, III, 2. Abt., Urk., 93-95, nr 54 (ad 1309).

(16) *a.w.*, 153. Zij plegen in deze aangelegenheid bij voorkeur kerkelijke archieven te gebruiken. Om hen te volgen moeten wij de grafelijke rechtspraak dus een ogenblik verlaten. Zo maakt de heer Van Acker m.i. een te nauwe vergelijking tussen « sabbets gaugedinge » en « sabswaerhede » op enkele domeinen van de Sint-Baafsabdij (*a.w.*, 153,160). Te Destelbergen vindt men die « gouwgedingen » terug in de zg. « keuren » van half-Maart en Mei, die samen met de Oogstkeur, de vermaarde *tria placita generalia* vormden, of liever hadden gevormd, want de Oogstkeur was *sabswaerhede* geworden. Die metamorfose had overigens alleen de Oogstkeur ondergaan. Het aantal gemene dingen te Destelbergen werd op die wijze tot twee beperkt. Dit schijnt de heer Van Acker niet te hebben gezien. Evenmin heeft het zijn aandacht getrokken dat de dorpelingen tijdens de Oogstkeur opkwamen, niet om, als op de andere keuren, hun schepenen recht te horen spreken, doch wel om de leenmannen van de abt te ontmoeten en hen te vertellen of zij op de hoogte waren van niet-berechte halsmisdrijven. Zeker, de dorpschepenen waren present als de horigen ter waarheid kwamen (tekst bij VAN ACKER, *a.w.*, 154, n 4), maar ik zou mij al heel sterk vergissen, als dat niet was uit argwaan, om namelijk te horen of er niet bij toeval misdrijven werden onthuld, waarvan de berechting tot hun overigens geringe competentie behoorde. Men moet immers niet denken dat die dorpschepenen vroeger de hoge competentie bezaten en deze nu kost wat kost verdedigden. In Wichelen bijvoorbeeld hielden de grafelijke leenmannen van het Land van Aalst de waarheid. De plaatselijke schepenen kwamen daar

Het had er een ogenblik de schijn van dat de schepenen van het Brugse Vrije in de « waarheden » door de grafelijke leenmannen zouden worden verdrongen. In het begin der 13^e eeuw werd de *durginga* in die kasselrij namelijk door 's graven mannen gehouden. De schepenen voelden dit optreden der leenmannen als een inbreuk op hun rechten. Toen de graaf de kwestie in 1235 onderzocht, kwam dan ook vast te staan dat de *durginga* door de schepenen moest worden gehouden. In de desbetreffende grafelijke oorkonde wordt deze *durginga* een gemene waarheid (*communis veritas*) genoemd¹⁷. Daarmee had de graaf reeds de richting aangeduid, waarin de beslissing vallen zou. Op de keper beschouwd was deze gemene waarheid tevens vrije waarheid¹⁸.

Daaruit blijkt nogmaals hoe de omvang van de competentie van een rechtercollege kon worden weerspiegeld in het aantal gevallen waarnaar dat college in de doorgaande waarheid mocht informeren¹⁹. Op de waarheden lijnden de zg. vraagbrieven dan de rechterlijke competentie af van de schepenbank of van het manngerecht²⁰. Men begrijpt echter ook dat dit niet steeds zo behoefde te zijn. Gesteld bijvoorbeeld dat de schepenen van de Brugse kasselrij hun juist ter sprake gebrachte eis om zelf de gemene-tevens-vrije-waarheid te houden, niet hadden doorgezet. In dat geval zou het Brugse kasselrijgerecht wel zijn hoge en lage jurisdictie hebben behouden, maar dan zouden de waarheden die bij deze jurisdictie behoorden, niet door die schepenen maar door het Brugse leenhof zijn verzorgd. Wij kennen trouwens een geval waarin het de graaf was gelukt (inderdaad moet de graaf zulks hebben veroorzaakt) gemene waarheden die tevens vrije waarheden waren, door zijn leenhof te laten houden. In de roede van Tielt namelijk was er, evenals in het Brugse Vrije, slechts één soort doorgaande waarheid. Zij werd niet door de competente schepenbank, maar door het Tieltse leenhof gehouden²¹.

In de meeste rechtskringen in Vlaanderen bestonden er vrije én gemene waarheden, omdat daar twee rechtbanken, een hoge en een lage, naast elkaar stonden; daar werd de vrije waarheid (*franche vérité*) door leenmannen (*francs hommes*) gehouden. Waarom zou de graaf niet geprobeerd hebben, in de rechtsgebieden waar hij slechts één gerecht bezat, een schepenbank namelijk met hoge en lage competentie, de vrije waarheden ook daar door leenmannen te laten houden. Aangezien de vrije waarheid daar tevens gemene waarheid was, zou de inneming in de competentie der schepenen niet gering zijn geweest. Begrijpt men nu waarom de Brugse kasselrijschepenen zich, na hun triomf van 1235, vrije schepenen (*franci scabini*) lieten noemen²², en waarom hun ressort weldra « het Brugse Vrije »

echter ook en gingen iets terzijde zitten, om de laten te verplichten na afloop ook even bij hen te komen om op te biechten wat zij aan de mannen gezegd hadden en of zij nog meer wisten. Zo maakten zij zelf een lijst op van wat zij in hun vierschaar een volgende maal graag eens zouden behandelen (Th. DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes des deux villes et pays d'Alost*, Bruxelles 1878, 166). Te Melden hadden de schepenen het nog verder gebracht: daar waren zij tussen de leenmannen in gaan zitten, zodat dezen geen voeling met elkaar konden hebben (Ibid., 682-684).

(17) WARNKOENIG, II, 1. Abt., Urk., 94-95, nr 51.

(18) Vóór 1235 kon de graaf deze gemene waarheid de zijne noemen (WARNKOENIG, II, 1. Abt., 84, nr 45, art. 7 en Ibid., 94, nr 51). Het was dus werkelijk een vrije of grafelijke waarheid.

(19) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Franc.*, I, 317 (ad 1519).

(20) DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, 226 (ad 1415) en vooral WARNKOENIG, III, 2. Abt., 96 vlg., nr 55 (ad 1542).

(21) Vgl. blz. 140, n. 19.

(22) Een opsomming van de oudste oorkonden waarin deze schepenen zo genoemd worden bij GANSHOF, *Tribunaux*, 17, n. 3-5 en 10 (1240 en daaropvolgende jaren). Men voege daarbij de volgende vermeldingen van *franci scabini*: Brugge, Groot seminarie, Ter Duinen - Ter Doest, nr 751 (1243 Mrt.); R.A. Brugge, Blauwe nummers, nr 7408 (1250 Sept.); Lille, Archives départementales, 28 H 83, nr 1696 (1260 Dec. 13). In een oorkonde van de bisschop van Doornik voor de abdij van Vaucelles van 1255 Nov. 8 (Lille, Archives départementales, 28 H 81, nr 1654) heten zij *scabini patrie qui liberi sive franci nuncupantur*.

werd genoemd²³ ?

Dat de Brugse kasselrij-schepenen werkelijk een triomf hadden behaald, dat m.a.w. een inmenging van het leenhof, zoals die door hen werd afgeslagen, een hoewel indirecte, dan toch niet minder wezenlijke bekorting inhield van de rechterlijke competentie van autonome kasselrij- en ambachtvierscharen, leert ons de ontwikkeling van de rechterlijke instellingen in de roede van Tielt in de latere Middeleeuwen. Het Tieltsche leenhof verzuimde immers weldra de in de waarheden aan de dag gebrachte delicten aan de schepenenbank voor te leggen. Zulke delicten werden veelal in de waarheid zelf afgehandeld, en bereikten dan de Tieltsche vierschaar niet²⁴.

Als men deze zeer doorzichtige en overigens sporadische gevallen van meer dan gewone activiteit van het mannengerecht in rechterlijke aangelegenheden ter zijde stelt, kan men in de doorgaande waarheden toch nog de verschillende typen weerspiegeld zien, waarin de Vlaamse kasselrijen en ambachten waren verdeeld al naar gelang de opbouw van hun rechterlijke organisatie. Drie voorbeelden mogen hier volgen.

Toen de graaf in 1165 de heerlijkheid van Aalst erfde, had hij in dit landschap geen centraal gerecht. De opvoeding van het halsrecht leverde hem de uitoefening op van de hoge justitie over een groter gebied dan over zijn eigen heerlijkheden. Grafelijke gemene dingen waren alleen bestaandbaar in «'s graven propren dorpen». De andere heerlijkheden konden alleen worden onderworpen aan zijn vrije waarheid, de jaarlijkse Oogstwaarheid («Oestkeur»). Deze jaarwaarheid of soevereine waarheid, waar alleen criminele gevallen werden behandeld, werd natuurlijk door het nieuwe mannengerecht en zijn maner, de baljuw, gehouden²⁵.

De graaf liet zijn jaarwaarheden niet te Aalst houden, doch wel op verspreide plaatsen in het baljuwschap²⁶. Vanuit elk van die plaatsen zoog hij dan a.h.w. de hoge rechtspraak uit de omgeving naar zijn leenhof toe. Zo bijvoorbeeld bezat de Gentse Sint-Baafsabdij een heerlijkheid te Sint-Lievens-Houtem. De graven hadden haar daar nog in de 14^e eeuw bevestigd in de hoge justitie²⁷. De graaf bezat daar echter zelf in de buurt een complex landgoederen, namelijk te Burst, Bambrugge, Kottem en Zonnegem²⁸, blijkbaar een erfenis van de heren van Aalst²⁹. Jaarlijks kwam de baljuw van Aalst met de grafelijke leenmannen de soevereine waarheid houden in het gehucht Kottem, helemaal tegen de grens van de heerlijkheid van Sint-Baafs. De gevolgen bleven niet uit: in de 15^e eeuw bezochten de inwoners

(23) Wederom een opsomming van oorkonden uit het jaar 1246 en volgende, bij GANSHOF, *a.w.*, 17, n. 6-9. Vgl. *ibid.*, 89.

(24) De waarheden in Tielt-binnen, d.w.z. te Tielt-binnen-de-muren, werden door de Tieltsche schepenen zelf behandeld. De leenmannen hielden hun waarheden in de parochie Tielt, buiten de muren (nl. «op tsoet»): «Item ghewyst boeten voor iii lb. met myns gheduchts Heeren mannen uter duerghinghe warede, ghedaen te Tielt op tsoet, daer of parchonniers hebben terde» (A.R.A. Brussel, rolrekeningen, nr 1084; ad 1380); «item heft de vorseide balliu ontfanen van jaerwaerheden ghedaen buten met myns Heeren mannen, van den welken boeten ende mesgripen diere in bevonden werden myn Heere heeft de tweedel ende partsonerers terde» (*Ibid.*, 1078; ad 1378); «item heft de vorseide bailliu ontfanen van boeten van iii lb. ghewyst bi myns Heeren mannen hute eere duerghinghe warede» (*Ibid.*, nr 1085; ad. 1379/80). Deze ontwikkeling van het instituut der waarheden is nog niet onderzocht.

(25) De term «soevereine waarheid» voor «'s graven vrije doorgaande waarheid» komt pas in de 15e eeuw in zwang.

(26) NOWÉ, *a.w.*, 320 vlg.

(27) DE POTTER en BROECKAERT, 5e reeks, II, Sint-Lievens-Houtem, 12, n 1. (ad 1316).

(28) *Ibid.*, I, Burst, 8.

(29) De heren van Aalst hadden goederen bezeten te Burst (DE SMET, *Corpus*, I, 708, nr 7; ad. 1139) en te Zonnegem (*Ibid.*, 713, nr 17; vgl. DE POTTER en BROECKAERT, 5^e reeks, V, Zonnegem, 7). Margaretha van Vlaanderen verkocht reeds in 1246 land te Zonnegem (DE SMET, *a.w.*, I, 717, nr 27).

van Sint-Lievens-Houtem de « jaerwaerhede » te Kottem³⁰. Evenzo zal het er in het Land van Aalst en elders omstreeks 1200 zijn toegegaan.

Een tweede voorbeeld ontleen ik aan de instellingen van het baljuwschap van Kassel, dat, zoals ik reeds heb gezegd, was samengesteld uit de kasselrij van Kassel en het zg. Ambacht van Sint-Omaars. Beide ambachten hadden schepenen zonder hoge jurisdictie. Een leenhof, wederom door een baljuw gemaand, had er in een leemte voorzien. Hier bestond dan ook, evenals in de kasselrijen van Burburg, Bergen en Veurne, een onderscheid tussen gemene en vrije waarheden³¹.

Voor een laatste voorbeeld wenden wij ons naar het Ambacht van Zomergem, oud honderdschap uit een streeknaamgouw³². De gemene rechtspraak werd er tot op het einde der Middeleeuwen onverkort door de ambachtsschepenen uitgeoefend. Deze schepenen hadden zelfs al die tijd de gemene waarheid, die hier natuurlijk tevens vrije waarheid was, gehanteerd. De baljuw van Gent kwam dan ook, nog op het eind der 14^e eeuw, naar Zomergem om er alleen met de zeven ambachtsschepenen de jaarwaarheid te houden³³.

(30) DE POTTER en BROECKAERT, 5e reeks, II, Sint-Lievens-Houtem, 16.

(31) E. DE COUSSEMAKER, *Sources du droit public et coutumier de la Flandre maritime*, in A.C.F.F., XI (1878), 230, nr 2, art. 47; ad 1324: *ne vérité commune ne poet nuluy delivrer qu'il ne puist estre pourtrais en le franke vérité*. Hier dezelfde hiërarchie dus van waarheden. Op dat tijdstip bestonden er in het ambacht van Sint-Omaars nog « III ghemeene dinghedaghe in tjaer » in elk scheidendom. Ook in het Ambacht van Kassel had men « te III tijden int jaer de gauweghedinghe » door de schepenen gehouden (MEYERS, *Ligurisch erfrecht*, II, Bijl., 27, nr E, art. 13; ad 1431). De vrije waarheid (*franche vérité*) werd in die twee ambachten door de leenmannen van het hof van Kassel gehouden (vgl. blz. 178; DE COUSSEMAKER, *a.w.*, 211, nr 1, art. 19).

In de kasselrij van Aire werd de *franche vérité*, zoals verwacht, door de baljuw en de leenmannen gehouden. Ook de speciale waarheden over doodslag en verkrachting behoorden tot hun competentie (Arras, Archives départementales, A 149; ad 1299).

(32) Zie hierboven, blz. 145 vlg.

(33) Tekst bij NOWÉ, *a.w.*, 323, n 3 (ad 1375). Hetzelfde speelde zich natuurlijk af in die steden, waar de grafelijke schepenen de hoge justitie uitoefenden.

HOOFDSTUK II

DE STEDELIJKE GERECHTEN

In het vorige hoofdstuk hebben wij de bestudering van de kasselrij-gerechten tot een einde gebracht. Wij kunnen ons eerst thans wenden naar de oudste stedelijke schepenbanken. Het is immers een feit dat de oudste stedelijke instellingen te veel op zichzelf worden beschouwd, te weinig in verband met de rechterlijke organisatie der omgeving. In dit hoofdstuk zal ook bijzondere aandacht worden besteed aan de voorzitters van de stedelijke gerechten, voorzover men in hen voorlopers kan zien van de baljuws. Zo mag dit hoofdstuk tevens worden gezien als een aanloop tot het volgende, laatste hoofdstuk, waar de baljuw zelf zal worden bestudeerd.

Onze taak reikt niet verder dan de aanduiding van de plaats die de steden in de Vlaamse rechterlijke organisatie innamen. Wij moeten trachten vast te stellen wanneer de stedelijke schepenbanken tot stand zijn gekomen. Niet de bestudering van elke Vlaamse stad afzonderlijk kan hier ter hand worden genomen. Van de weinige steden, wier bronnenmateriaal de moeite van een onderzoek loont, zal dus vooral de plaats van ontstaan op de kaart der Vlaamse rechtskringen moeten worden aangegeven en onderzocht.

Voorop moet worden gesteld dat een aantal steden het, in de periode die ons bezighoudt, niet had gebracht tot volledige zelfstandigheid ten opzichte van de omringende rechterlijke instellingen. Zo oefende de Nieuwpoortse vierschaar — in 1163 tot stand gekomen — alleen de lage justitie uit, zodat de keurheren van Veurne-ambacht in die stad enige zeggenschap behielden¹. Zo bezat Bapaume, dat ook pas onder Philips van de Elzas stadsrechten schijnt te hebben verworven, slechts de middelbare rechtsmacht; bij halsmisdrijven moesten de ingezetenen voor het grafelijk mannengerecht verschijnen².

Dr Blockmans heeft de toekenning van schepenbanken aan Vlaamse steden door de hoge overheid vroeg gedateerd, vroeger althans dan de gangbare mening dat doet³. Zonder al dadelijk de juistheid van deze zienswijze te willen onderzoeken, moge ik toch doen opmerken dat de geleerde schrijver in zijn bewijsvoering een misvatting begaat, die, hoewel ook bij anderen aan te wijzen, bij hem wel bijzonder duidelijk aan de dag treedt. Het betreft de begripsverwarring tussen

(1) GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cout. Furnes*, III, 70, nr 19.

(2) ESPINAS, *Artois*, II, 17, nr 247.

(3) BLOCKMANS, *Oudste privileges*, 421-446.

het streven van de graaf, om aan bepaalde agglomeraties, wegens hun stedelijk-economisch karakter, een afzonderlijk rechterlijk statuut te verlenen t. o. v. de rechtspraak der omgeving, en het streven van die graaf, om uitzonderingsrechten toe te kennen aan de bewoners van excentrisch gelegen eigen heerlijkheden⁴. Enkele voorbeelden mogen dit verduidelijken.

Reeds is gewezen op de aanvankelijke ontstentenis van grafelijk grondbezit in het Land van Aalst⁵. Boudewijn VI had deze toestand, vanuit een militair oogpunt, als onverantwoord beschouwd en daarom de wenselijkheid overwogen om in die landschap de hoge « Geraardsberg » in zijn bezit te krijgen, opdat deze sleutelstelling in de verdediging van Vlaanderen kon worden opgenomen. Nadat hij de berg en de onmiddellijke omgeving door aankoop had verworven, stelde de graaf alles in het werk, om mensen te trekken naar de plaats waar de Dender die « Geraardsberg » bespoelde. Met dat doel vaardigde Boudewijn VI een keur uit met uitzonderingsrechten voor degenen die te « Geraardsbergen » wilden komen wonen⁶.

Hierdoor en door een gunstige ligging is Geraardsbergen onder de opvolgers van Boudewijn VI stad geworden. Maar daarom was de handvest die aan het begin van die ontwikkeling had gestaan, nog geen stadskeur.

Het ontstaan van Berkin en van Steenwerk kan met dat van Geraardsbergen worden vergeleken. Er waren namelijk in het grafelijk Nieppebos, ten gevolge van rooiing, « Waldhufendörfer » ontstaan, die excentrisch waren gelegen ten opzichte van de bestaande rechterlijke organen⁷. Robrecht II (1093-1111) had daarom aan die dorpen een afzonderlijk statuut verleend, waarvan de tekst is verloren gegaan⁸. Bijzondere omstandigheden, waardoor die dorpen tot steden zouden zijn uitgegroeid, waren hier, in tegenstelling met Geraardsbergen, niet aanwezig.

Men zal toch evenmin van stedelijke voorrechten willen spreken als men de handvest op het oog heeft, verleend aan de grafelijke domeinen die bij de Hoop van Hazebroek waren aangesloten?

Dit dan waren drie gevallen waarin de graaf aan eigen « Streubesitz » uitzonderingsrecht had verleend. Wij mogen dit geprivilegiëerde exclavebezit hier op één lijn stellen met de stukken grond die de graaf niet tot zijn bezit kon rekenen, maar waarover hij, desondanks, de justitie, of een deel daarvan, had kunnen verwerven. In de praktijk kwam het er in Vlaanderen op neer, dat de graaf op die justitie alleen aanspraken wilde doen gelden, als op de erbij betrokken grond reeds een agglomeratie bestond met een stedelijk-economisch karakter.

(4) Een dergelijke opmerking maakte onlangs Prof. H. VAN WERVEKE (in *Alg. gesch. der Ned.*, II, 385-386).

(5) Blz. 11.

(6) BLOCKMANS, *Geeraardsbergen*, 76 vlg.

(7) Berkin vertoont het karakter van een « Waldhufendorf ».

(8) WARNKOENIG, II, 2. Abt., Urk., 132-133, nr 199 (ad 1160).

Bovendien kon hij zulke aanspraken blijkbaar alleen doen gelden wanneer het kerkelijk domein gold⁹.

Bij deze uitverkiezing door de graaf speelden economische factoren dus een rol. Wederom volgen hier drie voorbeelden ter verduidelijking.

Wij hebben in het twaalfde-eeuwse Atrecht reeds een merkwaardig voorbeeld gehad van een dergelijke, door de graaf uitgevoerde scheiding van jurisdictie en kerkelijk grondbezit¹⁰.

Wellicht heeft zich iets gelijkaardigs voorgedaan te Meregem (Merville). Gelegen op de plaats waar een romeinse heerweg de Leie kruiste, was deze oude nederzetting met haar klooster door de Noormannen verwoest¹¹. Boudewijn II schijnt Meregem van de gevluchte kloostercommunauteit te hebben afhandig gemaakt. Het kan dan aan de middels te Douai gevestigde kloosterlingen door een graaf als Arnulf de Grote (gest. 965) zijn teruggeschonken¹². Die graaf zou zich echter een belangrijk aandeel in de rechtspraak te Meregem hebben voorbehouden, misschien omdat hij in die uitstekend gelegen nederzetting «iets zag»¹³.

Het meest tekenend in dit opzicht echter is het geval Gent. Het loont de moeite hier langer bij te blijven stilstaan.

De grond te Gent en omgeving was eigendom van de abdijen van Blandinium en Ganda, maar was na de invallen der Noormannen in het bezit gekomen van de graaf van Vlaanderen. Deze had die bezittingen, althans wat hij ervan had overgehouden, omstreeks het midden der 10^e eeuw aan de abdijen teruggegeven¹⁴. Nabij zijn *novum castellum*, op het stukje abdijsgrond, waar zich inmiddels een handelsnederzetting had gevormd, behield de graaf zich evenwel de rechtspraak voor¹⁵.

Volgens prof. Ganshof zou Gent waarschijnlijk in 1127 een eigen vierschaar hebben ontvangen¹⁶; dr. Blockmans, in het voetspoor van V. Fris, stelt de verlening van een zelfstandige rechtbank in het jaar

(9) Zie blz. 69-70.

(10) Blz. 69.

(11) H. VAN DE WEERD, *Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden*, Antwerpen 1944, 12-13.

(12) Het een en ander kan worden afgeleid uit een oorkonde van koning Philips I voor het kapittel van Douai (PROU, *Actes de Philippe Ier*, 438-441). Vgl. J. DHONDT, *Une dynastie inconnue de comtes d'Ostrevant*, in *Miscellanea L. Van der Essen*, I (Brussel-Parijs 1947), 178-179.

(13) Anders kan ik niet verklaren waarom de graaf zo'n groot aandeel had in de rechtspraak te Meregem (vgl. blz. 84. n. 26).

(14) In 941 werd daarmee een aanvang gemaakt (GYSELING en KOCH, *DD Belgica*, 145, nr 53). In 965 was de teruggave, wat de goederen der Sint-Pieters-abdij betrof, voltooid (Ibid., 156, nr 60; 162, nr 63. — *Liber traditionum*, uitg. Fayen, 79, nr 75. Vgl. KOCH, *Dipl. studie*, 96-97). Toen was de teruggave van de bezittingen van Sint-Baafs ook wel tot een einde gebracht (GYSELING en KOCH, *a.w.*, 225-229, nrs 134-135).

(15) F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, in *Werken uitgegeven door de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren van de Universiteit van Gent*, Afl. LXXXV (Antwerpen's Gravenhage 1938), 115.

(16) *Flandre*³, 121.

1071 of kort daarna¹⁷. Algemeen wordt aangenomen dat de rechtspraak over de stad Gent op het einde der 11^e of het begin der 12^e eeuw door de schepenen van de kasselrij aan een nieuw opgerichte stedelijke vierschaar werd afgestaan¹⁸.

De ogenschijnlijk minst belangrijke zijde van deze opvatting levert, bij nader inzicht, moeilijkheden op. In het vorige hoofdstuk kwam immers vast te staan dat er in de rechtskring waartoe ook Gent behoorde, wel enkele grafelijke private vierscharen bestonden met zeer beperkte ressorten, maar dat een grafelijke schepenbank voor de gehele kasselrij ontbrak¹⁹. In haar ressort volgde de vierschaar van de stad Gent dus niet, zoals die van de meeste andere Vlaamse steden, een kasselrijgerecht op. Deze omstandigheid is van belang.

Wij begrijpen nu, dat Philips van de Elzas de schepenen van de Vier Ambachten, die onder de kasselrij van Gent ressorteerden, niet, zoals toch voor de hand zou hebben gelegen, bij de kasselrijvierschaar te rade liet gaan, maar wel bij de schepenbank der stad Gent. Deze was immers de enige grafelijke vierschaar van betekenis in de Oudburg aan de vooravond van de installatie van het Gentse leenhof²⁰.

Maar — zo vragen wij ons dan dadelijk af — sedert wanneer was

(17) *a.w.*, 125. De bewering dat Gent reeds vóór 1070 schepenen bezat (*Oudste privileges*, 425-426) heeft schr. later ingetrokken (*a.w.* (n. 6), 47). Vgl. V. FRIS, *Histoire de Gand depuis les origines jusqu'en 1913*, Bruxelles 1930², 14.

(18) VAN WERVEKE, *Kritische studiën*, 67-68, 76.

(19) Blz. 182. Van de kaart die prof. VAN WERVEKE (*a.w.*, 67) geeft, zou men op het eerste gezicht aflezen, dat de graaf rondom Gent toch nog wel wat gronden bezat. Dit gold echter steeds woeste grond (*upstallen*), waarop de abdijen tot het einde der 12^e eeuw ongestoorde bezitsrechten hadden kunnen laten gelden, maar waarop de graaf omstreeks 1200, als quasi-soeverein, krachtens het wildernisregaal aanspraken had gemaakt. Zo behoorde de Leprozerij in Marialand c. 1147 nog tot het *alodium* van Sint-Baafs (SERRURE, *S. Bavon*, 39, nr 33). Zo'n leprozerij werd bij voorkeur op woeste grond opgericht. In 1270 nu, behoorde de rechtspraak over de woeste gronden waarin de Leprozerij lag, aan de stadsschepenen van Gent. In dat jaar en in 1300 kreeg de stad Gent bovendien, door aankoop en schenking de eigendom van de woeste gronden aan die zijde van de stad van de graaf (VAN WERVEKE, *a.w.*, 71-73). De abdijgronden waarop de graaf aldus rechten kon laten gelden, waren omvangrijk geweest. De meeste woeste gronden, hoewel met restrictieve bepalingen, had de graaf terug«geschonken» aan de benadeelde abdijen (vbn. SERRURE, *a.w.*, 92, nr 113; ad 1215 — 107, nr 136; ca 1220), enkele bijzonder gunstig gelegen «upstallen» uitgezonderd. Deze laatste lagen alle, of voor het merendeel in de banmijl van de stad Gent. De rechtsmacht over, en meestal mits betaling, ook de eigendom van die gronden werd door de graaf geleidelijk aan de stad Gent overgedragen. Zowel de rechtszekerheid als de grafelijke schatkist voeren daar wel bij. Tot het oorspronkelijk schependom van de stad behoorden die «upstallen» evenwel niet (vgl. VAN WERVEKE, *a.w.*, 70-72). Ook het bezit van enige grond te Meulestede, te Desteldonk en te Sleidinge, zal de graaf aan deze maatregel te danken hebben gehad (vgl. blz. 182). Ik hoop op dit gehele probleem binnenkort uitvoeriger terug te komen.

(20) WARINKENIG, II, 2. Abt., 189, nr 222, art. 15. Bij de redactie van deze bepaling bestond er te Gent dus nog geen centraal kasselrijgerecht. De bepaling in de keur van 1242 (art. 22) dat de baljuw niemand kon verplichten terecht te staan in het Gentse *castrum*, is dus van jonger datum. Het houdt een bescherming in tegen de nieuwe ambtenaar, die de baljuw was. Dit laatste artikel is jonger dan het eerstgenoemde, dat nog in de keur van Philips van de Elzas moet hebben gestaan (Vgl. GANSHOF, *Tribunaux*, 32).

er geen openbaar, in dit geval grafelijk gerecht meer in de gouw van Gent of in haar voortzetting de Oudburg? Of de vraag anders gesteld: sedert wanneer bezaten de Gentse abdijen en de lekeheren daar in de omtrek het *comitatus*, d.w.z. zowel *maiores* als *minores causæ* over hun goederen? Als wij stellige bewijzen bezaten dat beide groepen een dergelijke uitgebreide competentie reeds omstreeks het jaar 1000 bezaten, dan wisten wij ook, dat elke vermelding van *scabini Gandenses* van na die tijd, betrekking had op stadsschepenen. Als dus de schrijver van de *Vita S. Macharii antiqua* een Doorniks koopman in 1013 naar Gent laat reizen en daar in botsing doet komen met de Gentse magistraat, dan zouden wij overtuigd zijn dat de stad Gent reeds in dat jaar 1013 een eigen schepenbank bezat. Nu echter kan alleen worden gezegd dat het in het geheel niet onmogelijk is, dat Gent reeds in het begin der 11^e eeuw eigen schepenen had. Want moet het uitgesloten worden geacht dat de monnik van Sint-Baafs die in de *Miracula s. Bavonis* over de burggraaf van Gent schrijft als over de *comes Gandavi portus*, deze eigenaardige titulatuur juist bezigde, omdat hij met enige kennis van zaken handelde over een grafelijke ambtenaar die misschien wel verre functies had aan de periferie van zijn ambtsgebied, maar die hij uit eigen ervaring dan toch alleen kende als maner in 's graven naam van de schepenbank van het Gentse *portus*? Welnu, de genoemde monnik schrijft over gebeurtenissen die omstreeks het jaar 1010 waren voorgevallen ²¹.

De rechtsmacht van de lekeheren in de Oudburg trouwens daargelaten, is er toch wel veel kans dat de Gentse abdijen omstreeks het jaar 1000 reeds de rechterlijke immuniteit bezaten; en was de heerlijkheid die de graaf in de Gentse «kuip» bezat dan geen exclave binnen die immuniteit, een exclave dus, waarop, zelfs in die vroege tijden, een afzonderlijke schepenbank met op zijn minst lage justitie niet zou misstaan? Wij besluiten daarom, dat de graaf in ieder geval van de tweede helft der 11^e eeuw af geen centraal gerecht meer bezat in de Gentse Oudburg, en dat daarom de stad Gent reeds toen over een eigen schepenbank beschikte, die wellicht reeds uit de eerste helft der 11^e eeuw, of misschien nog uit de tweede helft der 10^e eeuw dateerde ²².

Men zou er verkeerd aan doen de betekenis te overschatten van de mogelijkheid dat de Vlaamse graaf reeds zo vroeg een schepenbank voor de stad Gent had ingericht. Want Gent heeft die privilegiëring slechts indirect aan economische factoren te danken gehad. De privilegiëring van Gent bestond eigenlijk hierin, dat de graaf er prijs op had gesteld deze nederzetting als eigen heerlijkheid te behouden.

(21) AA. SS. Boll. Apr. I, 868. Vgl. GANSHOF, *a.w.*, 62, n. 5 en BLOCKMANS, *a.w.* (n. 15), 114.

(22) Uitg. O. Holder-Egger, in MG SS XV 596. Over deze burggraaf: BLOMMAERT, *Châtelains*, 42-43; VAN WERVEKE, *a.w.*, 92; DHONDT, *Châtelains*, 221; KOCH, *Betrekkingen*, 38.

Het is dus niet mogelijk een enkelvoudige oplossing te geven aan het dateringsprobleem van de rechterlijke emancipatie der Vlaamse steden. Steden als Gent en Atrecht kunnen daarbij op uiteenlopende tijdstippen steun hebben ondervonden van de graaf. Men moet elk geval op zichzelf bekijken, zoals uit de institutionele geschiedenis van de stad Sint-Omaars eens te meer blijkt.

Ook over de ouderdom van de schepenbank van die stad is men het tot nu toe niet eens kunnen worden. Dezelfde geboortedatums werden voorgesteld als voor de stedelijke vierschaar van Gent.

Het loont de moeite de bewijsgrond te onderzoeken, waarop de bewering steunt dat Sint-Omaars, samen met andere Vlaamse steden, in of kort na 1071, voorrechten zou hebben verworven als beloning voor de hulp aan de usurpator Robrecht de Fries verleend²³.

Het betreft een zinsnede uit de *Genealogiæ comitum Flandriæ*, waarin wordt verhaald dat een aantal militaire groeperingen, waaronder de *Gandenses* en de *Brugenses*, de zijde van de usurpator, Robrecht, hadden gekozen²⁴. Andere groeperingen hadden zich bij de tegenpartij, bij gravin Richildis, aangesloten. In enkele van die groeperingen ziet men thans stedelijke milities. De *Audomarenses*, die volgens genoemde bron aan de zijde van Richildis stonden, zouden de *cives* van Sint-Omaars zijn geweest²⁵. Men neemt ook algemeen aan, dat die *cives Audomarenses* in de loop der vijandelijkheden naar graaf Robrecht zouden zijn overgelopen, omdat men ergens kan lezen dat Robrecht uit zijn gevangenschap in de burch van Sint-Omaars mede door toedoen van die *cives* werd verlost²⁶.

Als men echter de lijst van de opponenten uit 1071 nader beziet, blijkt dat daar geen stedelijke milities onder schuilgaan²⁷. Men heeft voor zich een lijst van militaire centra, van *castra* dus meestal, van grafelijke burchten en burchten van grote vazallen derhalve, van waaruit de vazallen uit de omgeving door de burggraaf of de grafelijke vazal konden worden opgeroepen²⁸. De *Audomarenses* uit de genoemde

(23) H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, I⁵ (Bruxelles 1929), 202. BLOCKMANS, *Oudste privileges*, 429, 436. Prof. GANSHOF neemt aan dat de Vlaamse steden toen reeds een zekere individualiteit, althans op militair gebied, vertoonden (*Iets over Brugge gedurende de preconstitutioneele periode van haar geschiedenis*, in *Nederlandsche Historiebladen*, I (Utrecht-Antwerpen 1938), 287).

(24) Uitg. L.C. Bethmann, in *MG SS IX* 322.

(25) ESPINAS, *Deux fondations*, 61.

(26) Zie noot 24, t.z.p.

(27) Men zou zich zelfs eerst kunnen afvragen of deze lijst absolute waarde bezit.

(28) Aan de zijde van de Fries strede mee, de *Gandenses*, *Viviaceses*, *Coclarenses*, *Bergenses*, *Furnenses*, *Brugenses*, *Yprenses*, *Roslarenses*, *Aldenburgenses*, *Herlebeccenses*, *Rodenburgenses*, *Brobürgenses*, *Curtriacenses*, *Casletenses*. Als men Koekelare terzijde laat, een dorp waarvan de aanwezigheid hier niets zegt, (verschrijving?), dan houdt men de namen over van de grafelijke *castra*. Zo waren de *Viviaceses*, die met Robrecht meestreden, natuurlijk niet de inwoners van het dorp Vijve, maar wel de *militēs* die in het grafelijke *castellum Vivium* werden geworven (vgl. *Vita S. Bertulphi Renticensis*, uitg. O. Holder-Egger, in *MG SS XV* 639). Zo was Gent het wervingscentrum van de gehele kasselrij van die naam (GALBERT, 162, c. 114). Over de redenen die Vlaanderen in 1071 gescheiden hiel-

Genealogiæ zijn daarom de grafelijke leenmannen uit de kasselrij van Sint-Omaars. Zij hadden de tegenpartij gekozen van Robrecht de Fries, en het was hun aanvoerder Wulfric Rabel, burggraaf van Sint-Omaars, die Robrecht gedurende zijn gevangenschap in de grafelijke burcht van Sint-Omaars zou bewaken.

Nu worden immers de omstandigheden duidelijker, waarin de ontsnapping van Robrecht de Fries uit de burcht van Sint-Omaars plaats vond. De burgers van Sint-Omaars, die Robrecht hielpen bevrijden, waren niet de *Audomarenses*, die nog zo kort tevoren getuigenis hadden afgelegd van hun afhankelijkheid aan Richildis. In de kasselrij van Sint-Omaars waren op dat ogenblik alleen de burgers van Sint-Omaars naar Robrecht overgelopen. De *Audomarenses* als geheel waren gravin Richildis niet ontrouw geworden. Dus waren de burgers van Sint-Omaars de enige Vlaamse stedelingen waarvan inmenging in de gebeurtenissen van 1071 vaststaat²⁹. Zij gingen tot die inmenging pas over, toen de gebeurtenissen zich vlak in hun nabijheid afspeelden en de krijgskansen de zege van Robrecht voorspelden³⁰. Alleen aan die stad was Robrecht daarom dank verschuldigd³¹.

Wij weten dat Robrecht aan Sint-Omaars een weide schonk. Dit is de oudst bekende schenking van die aard in de Vlaamse geschiedenis³². Een beloning van die stad door Robrecht de Fries in de vorm van stadsprivileges zou in de geschiedenis van de rechterlijke emancipatie der Vlaamse steden niet misstaan. Maar zulke voorrechten veronderstellen daarom nog geen keerpunt in de ontwikkeling van de andere Vlaamse steden.

Maar wanneer bezat Sint-Omaars dan in elk geval een eigen schepengerecht?

Prof. Ganshof is in zijn geschriften allengs meer de mening toegedaan, dat Sint-Omaars pas in 1127 een eigen vierschaar verwierf³³. Het derde artikel van de keur die in dat jaar door de graaf aan Sint-Omaars werd verleend, maakt gewag van een schepenbank waaronder de burgers ten tijde van Karel de Goede (1119-1127) ressorteerden³⁴, en volgens de Gentse hoogleraar werd met deze schepenbank, zo goed

den: G. DE MEYER, *De slag te Kassel in 1071*, in *Het Leger en de Natie*, V (s.l., 1950), 206.

(29) ESPINAS, *a.w.*, 61 overdrijft als hij over de discipline dezer burgers spreekt. Het kan evengoed een volksoptocht zijn geweest.

(30) C. VERLINDEN, *Robert Ier le Frison, comte de Flandre; étude d'histoire politique*, in *Werken uitgegeven door de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren van de Universiteit te Gent*, afl. LXXII (Antwerpen enz. 1935), 69-70.

(31) De stad had bovendien veel schade ondervonden ten gevolge van de krijgsverrichtingen (ESPINAS, *a.w.*, 61-62).

(32) *Ibid.*, t.z.p.

(33) Vgl. *Ibid.*, 72, n. 5. Het gaat om de interpretatie van art. 1 van de keur die Willem Clito in 1127 aan Sint-Omaars verleende. De historici zijn het er allen over eens dat dat artikel alleen een interpretatie toestaat. ESPINAS zelf neemt aan dat St. Omaars toen wel reeds een eigen schepengerecht bezat (*Ibid.*, 201).

(34) *Quod si de aliis causis queremonia facta fuerit, coram iudicibus et preposito meo hoc finiatur. Sic enim coram Karolo comiti et episcopo Johanne statutum fuit* (G. ESPINAS, *Le privilège de Saint-Omer de 1127*, in *Revue du Nord*, XXIX (1947), 45).

als zeker, nog het kasselrijgerecht bedoeld³⁵.

Toch heeft dr Blockmans in diezelfde schepenbank een stedelijke vierschaar gezien, maar hij heeft geen eigenlijke argumenten voor deze zienswijze aangevoerd. Zijn besluit komt zelfs onverwachts, daar hij in de *prepositus*, die volgens diezelfde keur van 1127 die schepenen heette te presideren, de burggraaf van de kasselrij van Sint-Omaars wil zien³⁶. Voor de identificatie *prepositus-castellanus* beroept hij zich op de instellingen van Ieper-ambacht, waar de burggraaf, zoals ook wij reeds vaststelden, inderdaad *prepositus* heette. Wij hebben echter al geconstateerd dat die burggraaf van Ieper *prepositus* werd genoemd, juist wegens het geheel eigenaardige karakter dat hij in het geheel der Vlaamse instellingen droeg³⁷. Dit was, in één woord, van een volkomen andere origine en aard dan dat van burggraven als die van Sint-Omaars³⁸. Daarom alleen reeds kan men in de *prepositus* die tijdens de regering van Karel de Goede de in artikel 3 van de keur van 1127 genoemde schepenbank voorzatz, onmogelijk de burggraaf van Sint-Omaars zien.

Deze *prepositus* was ook niet een gewone amman of meier, gezien de uitgebreide bevoegdheden die hij volgens het reeds genoemde artikel bezat³⁹. Men kan in hem daarom alleen een grafelijke ambtenaar zien, speciaal voor de stad aangesteld. Men moet hem vergelijken met de plaatselijke *prévôts* die in de kasselrij van Rijsel en elders waren aangesteld over grafelijke heerlijkheden⁴⁰.

Doordat nu de ambtskring van die *prepositus* zich tot de stad Sint-Omaars beperkte, waren de *judices* die ten tijde van Karel de Goede voor Sint-Omaars rechtspraken, ook stedelijke schepenen. Sint-Omaars bezat dus reeds vóór 1127 eigen schepenen⁴¹. Deze schepenen hadden hoge en lage rechtsmacht; zij hadden ten opzichte van de rechtspraak der omgeving *libertatem qualem melius habent scabini terræ meæ*, zoals de graaf het in 1127 zou bevestigen⁴².

Die zienswijze moeten wij op haar juistheid toetsen door na te gaan waar, in de instellingen van Sint-Omaars van na 1127, die *prepositus* was gebleven. Aangezien in die stad later geen ambt bestond, dat met die naam werd aangeduid, moet dat eventueel onder een andere naam zijn terug te vinden.

En dan denken wij aan de *iudex* die in 1151 grafelijk ambtenaar was

(35) *Flandre*³, 121.

(36) *Oudste privilegés*, 426 en n. 65.

(37) Blz. 102.

(38) De Ieperse burggraaf kwam voort uit de privaatrechtelijke sfeer, en heette daarom *prepositus*. De burggraaf van Sint-Omaars had een publiekrechtelijke oorsprong.

(39) In feite alle zaken die niet voor de kerkelijke rechter werden gebracht; vgl. GIRY, *St.-Omer*, 124-129.

(40) Blz. 85 en 143. Over de *prévôt* van Rijsel, blz. 86.

(41) Men doet art. 3 van de keur van 1127 trouwens enig geweld aan, als men *scabini* niet door stadsschepenen vertaalt (... *in eadem villa ... clericorum scabinorumque iudicis*).

(42) *ed. cit.*, 45, art. 1.

te Sint-Omaars⁴³. *Prepositus* en *iudex* zijn benamingen voor een ambtenaar die in de omringende categorieën van grafelijke gerechtsofficieren geen plaats vond. Die ambtenaar verving de burggraaf, wiens betekenis voor de rechterlijke organisatie in belang was dalende, zulks ten gevolge van de voortdurende inkrimping van de toch al eenzijdige taak van het kasselrijgerecht waarbij hij was ingesteld⁴⁴. Zo vereisten de stedelijke gerechten met hoge justitie van de aanwezige grafelijke gerechtsofficieren een competentie, die door burggraven als die van Sint-Omaars niet kon worden opgebracht; die gerechten zouden met hun rechtsmacht evengoed boven de omgeving hebben uitgestoken, als zij waren ontstaan in het ambtsgebied van een burggraaf met middelbare competentie.

Met de ambtenaar die hij daarom bij zulke stedelijke gerechten aanstelde, liep de graaf vooruit op de instelling der baljuws, waarin ambtenaren als de *prepositus* en de *iudex* dan ook zouden worden opgenomen⁴⁵.

Wij weten intussen nog steeds niet wanneer Sint-Omaars een eigen schepenbank verwierf. De schepenbank die deze stad ten tijde van Karel de Goede bezat, heeft zij misschien te danken gehad aan Robrecht de Fries. Gebrek aan documentatie en daarom aan een juist inzicht in de verhouding van de graaf tot die stad in vroeger tijden, staan een verder onderzoek in de weg⁴⁶. Zoals gezegd, was de ambtelijke rol van de burggraaf in die stad zonder belang⁴⁷. Ziet men dan de grote invloed van diens ambtgenoot in de rechtspraak te Gent⁴⁸, dan is men geneigd te geloven dat Sint-Omaars toch later dan Gent werd geëximeerd uit de rechtspraak der omgeving.

De Atrechtse schepenbank bezat de hoge competentie reeds, voordat de instelling der baljuws in Vlaanderen algemeen werd. Ook hier kwam de burggraaf niet in aanmerking als maner van de vierschaar in halszaken⁴⁹. Ook hier was een voorloper van de baljuw op zijn plaats. In de keur van 1163 wordt hij met de naam *justitia* aangeduid⁵⁰.

Prepositus, *iudex* en *iustitia* zijn dus synoniemen voor een begrip waarvoor, althans in het latijn, nog geen vaststaande naam bestond. Men kan er de *prefectus comitis* aan toevoegen, die in de keur van 1188 voor Aire wel voor het eerst wordt genoemd, maar die zeker al

(43) WARNKGENIG, I, Urk., 32, nr 11.

(44) Blz. 80.

(45) De naam *ballivus* zou immers al die namen verdringen.

(46) Hoe en wanneer heeft namelijk de graaf te Sint-Omaars een directe en blijvende rechtsmacht verworven? vgl. blz. 40.

(47) BLOMMAERT, *Châtelains*, 200-201. De burggraaf heeft vooral als heer (graaf) van Fauquembergues zijn stand kunnen ophouden.

(48) A. GHELDOLF, *Costumes de la ville de Gand*, I (Bruxelles 1868), 39, nr 4 (ad 1191): *Causæ oppidi et placita non tractabantur nisi apud sanctum Iohannem... nisi forte comes in propria persona vel castellanus vice ipsius, de aliquo sublimi negotio tractare voluerit*. Over de echtheid van deze oorkonde: VAN WERVEKE, *Kritische studien*, 77-87.

(49) Blz. 65.

(50) ESPINAS, *Artois*, I, 270-271, nr 107.

eerder bestond. Robrecht II (1093-1111), Karel de Goede, Willem Clito en Diederik van de Elzas hadden aan Aire reeds voorrechten verleend⁵¹. Men mag aannemen dat één van hen aan die stad de hoge justitie had geschonken⁵². De burggraaf van Aire had echter geen hoge competentie en was dus niet bij machte de enige maner te zijn van een stedelijke vierschaar met hoge jurisdictie. De *prefectus* speelde er dus reeds naast hem de rol van baljuw⁵³.

Hier moeten wij het onderzoek staken. De oudste instellingen van steden als Brugge⁵⁴, Oudenaarde⁵⁵, Rijsel, Douai e.a. zijn immers uit de bewaarde handvesten niet af te leiden. Hun recht ging rechtstreeks of zijdelings terug op dat van Atrecht⁵⁶. Uit die Atrechtse handvest pasten deze steden op hun rechterlijke instellingen alleen die voorschriften toe die daarvoor in aanmerking kwamen.

(51) Voor dit alles Ibid., 56-59, nr 20.

(52) De keur van 1188 schijnt een lijst te zijn van aanvullingen en ophelderingen bij vroeger verleend, costumier recht, dat, voorzover het op schrift was gesteld, misschien in de brand van 1374 is verloren gegaan (Ibid., 90-91, nr 44).

(53) Hij was de tegenhanger van de *prefectus amicitiae*, de schepenburgemeester waarover meer op blz. 67.

(54) Brugge schijnt nu de enige stad te zijn, die in 1127 een schepenbank verwierf (GANSHOF, *a.w.*, (n. 23), 293). Zie volgende noot.

(55) J. DHONDT, *Ontstaan en wording van Oudenaarde*, in *Handelingen van den Koninklijken Geschied- en Oudheidkundigen Kring van Kortrijk*, III (1944/45), 21. Op blz. 16 spreekt Schr. over de «gemeente» van Oudenaarde, die in 1071 aan de vijandelijkheden tegen Robrecht en Richildis zou hebben meegedaan. Wij weten nu dat dit uit de bewuste bron niet kan worden afgeleid. Evenmin behoeft Brugge toen reeds een individualiteit te hebben bezeten op militair gebied (vgl. GANSHOF, *a.w.*, 287).

(56) F. L. GANSHOF, *Note sur les deux chartes de Philippe d'Alsace pour la ville d'Arras*, in *Revue du Nord*, XXX (1948), 97.

HOOFDSTUK III

DE BALJUW

Hoewel de baljuw, aangewezen maner van het leenhof, in zijn tijd als een nieuwe instelling kon worden beschouwd, was hij niet volkomen onverwacht in de rechterlijke organisatie van het graafschap binnengetreden. Prof. Ganshof heeft als zijn mening te kennen gegeven, dat de Vlaamse graven met de baljuw niet aan hun proefstuk toe waren ¹.

Inderdaad hebben wij reeds kennis gemaakt met afzonderlijke grafelijke functionarissen die bedoeld waren om de rechtspraak in een aantal Vlaamse steden te leiden, en kunnen worden beschouwd als evenveel voorlopers van de baljuw. Dit soort prae-baljuws bestond, als men wil, reeds omstreeks het jaar 1125 ².

Tot de voorlopers van de baljuw mogen wij tot op zekere hoogte ook de « crichouder » rekenen, afzetbare ambtenaar die was aangesteld bij kasselrijrechtbanken waar een afzonderlijke maner voor de lage justitie tot dan toe had ontbroken. Ook deze vulde een leemte aan in de gelederen van de reeds langer bestaande, grafelijke gerechtsofficieren ³.

Een derde voorloper van de baljuw was de seneschalk of dapifer.

Reeds bij de aanvang der 12^e eeuw had de graaf de seneschalk opdracht gegeven om hem, bij voorkeur in gerechte, *quasi vice sua* te vervangen ⁴. Lambert van Ardres verhaalt in zijn omstreeks 1200 geschreven *Historia comitum Ghisnensium*, dat de graaf van Boulogne iemand aanstelde om te zijn *in loco suo universe terre sue senescal(c)um et iustitiarium atque ballivum* ⁵. De woorden seneschalk en baljuw werden immers beide in de zin van « waarnemer » gebruikt, en doordat de grafelijke macht een bij uitstek rechterlijk aspect had gekregen, was het vooral in gerechte dat de plaatsvervangingsgeschiedde.

Uit het jaar 1148 dagtekent een mooi voorbeeld van een dergelijke vervanging van de graaf als rechter, door de seneschalk. Graaf Dirk van de Elzas was toen ter kruisvaart getogen. Natuurlijk vond in Vlaanderen de rechtspraak normaal doorgang, en de *curia comitis* vergezelde gravin Sibilla op haar tochten door het graafschap. Op één van die tochten zetelde Sibilla met haar *curia baronum* in de

(1) GANSHOF, *De Vlaamsche instellingen*, 145.

(2) Vorig hoofdstuk.

(3) Blz. 163.

(4) VERCAUTEREN, *Actes*, 275, nr 119 (ad 1125).

(5) Uitg. J. Heller, in MG SS XXIV, 613, c. 108.

Sint-Vaastabdij, teneinde een geschil tussen die abdij en een ridder te beslechten. Het vonnis daarover werd uitgesproken *per Anselmum de Hosdenio, dapiferum*, door bemiddeling dus van de seneschalk van de gravin⁶. Zichtbaar trad de gravin op als voorzitter, Anselm daarentegen als maner van het hof. Als wij hier de gravin uitschakelen, houden wij de gewone structuur over van een mannengerecht⁷.

Men begrijpt dat de overgang van de grafelijke *curia* uit het jaar 1148 naar de regionale leenhoven niet groot was. Men moet daarenboven ernstig rekening houden met de aanwezigheid in Vlaanderen, tegen het einde van de regering van Dirk van de Elzas, van enkele regionale of plaatselijke seneschalken. In 1160 bijvoorbeeld onderwierp graaf Dirk de inwoners van de « Waldhufendörfer » Berkin en Steenwerk aan de rechtspraak van zijn *dapifer*⁸. Was het gerecht dat die *dapifer* bij de hand moet hebben gehad, nog altijd de *curia comitis*?

Belangrijker is de aanwezigheid te Ieper, tussen 1148 en 1162, van een grafelijke ambtenaar uit de domaniale sfeer, die veel weg had van een seneschalk, overigens *vicecomes* werd genoemd en die met de rechtspraak was belast. Hij was aangesteld naast de schout⁹. Hij verdwijnt voordat in onze documentatie de Ieperse baljuw voor het eerst wordt genoemd¹⁰. Heeft trouwens dr Nowé niet aangetoond dat de eerste baljuwen bij voorkeur uit de domaniale administratie werden gerecruteerd¹¹? Wat hier ook van zij, de Ieperse *vicecomes* van 1148-1162 was nog geen echte baljuw¹². Mede dank zij zijn afstamming was hij tot dit ambt gekomen. Hij ging door voor een *castellanus*. Was het de bedoeling van de graaf geweest het grafelijk domeinencomplex in de kasselrij Ieper uit de gewone rechtspraak af te zonderen, zoals hij ook de domeinen van Berkin en Steenwerk op justitieel gebied uit de omgeving had geïsoleerd?

Strikt genomen ontmoeten wij de voorlopers van de baljuw tot nu toe dus alleen in welomlijnde ressorten, waarvoor de graaf een statuut van uitzondering t.o.v. de omringende rechterlijke instanties had willen scheppen. Bij deze categorie van ressorten moeten intussen ook de rechtskringen worden gerekend, die de graaf, ten gevolge van zijn

(6) GUIMAN, 186-187.

(7) Anselm is hier immers de maner van de *curia*, zoals de baljuw de maner zou zijn van het mannengerecht (NOWÉ, *Baillis*, 272 vlg.); de graaf spreekt het vonnis zelf uit (vgl. blz. 169). Een rechtshistorische studie over de gravin in Vlaanderen ontbreekt.

(8) WARNKOENIG, II, 2. Abt., Urk., 132-133, nr 199 (ad 1160. Vgl. blz. 301-302. De kritiek van MONIER (*Institutions centrales*, 48) op NOWÉ (*Sénéchaux*, 342) naar aanleiding van deze oorkonde, is ongegrond.

(9) Tweede deel, hoofdstuk III. NOWÉ (*Sénéchaux*, 339-340; 343 n. 1) spreekt zichzelf enigszins tegen, waar hij vasthoudt aan zijn mening dat er in Vlaanderen geen plaatselijke seneschalken waren naast de seneschalken van het gehele graafschap.

(10) NOWÉ, *Baillis*, 53 en 381. Het is mogelijk dat de daar genoemde eerste baljuws van Ieper alleen in de stad dienst deden (zie beneden).

(11) *Ibid.*, 43.

(12) Evenals de keurheren de voorlopers waren van het leenhof als ordinair-gerecht.

huwelijkspolitiek of door een andere oorzaak, bij zijn domein kon voegen.

Zo was de graaf b.v. opvolger in rechte geweest van de laatste graven van Hesdin (ca. 1151) en van Vermandois (1164)¹³. In beide gevallen was de aanwezigheid in die nieuw verworven graafschappen van een plaatsvervanger van de Vlaamse monarch gewent, vermoedelijk ook om de reeds bestaande *curiæ* in die gewesten voor te zitten. In 1173 bestond er dan ook een *ballivus Hesdinensis*¹⁴; in 1186 een *senescallus Viromandie*¹⁵. Hier hebben wij dan nogmaals een bewijs van de functionele overeenkomst die de ambten van plaatselijke seneschalk en van baljuw in die jaren hadden verworven.

Een dergelijke plaatsvervanger moet de graaf hebben aangesteld in de heerlijkheden van Aalst en Waas, toen die hem in 1165 ten gevolge van een erfenis ten deel waren gevallen¹⁶. Want trekt het niet de aandacht, dat de burggraaf van Gent in zijn kasselrij in de jaren 1241-1242 wél een rechterlijke functie bekleedde in de Vier Ambachten, maar dat hij in de rechterlijke organisatie van het Land van Waas niet meetelde¹⁷? De Vier Ambachten hadden ononderbroken tot zijn ambtsgebied behoord. Het Land van Waas evenwel was van 1120 tot 1165 een niet-grafelijke heerlijkheid, m.a.w. een enclave in het ressort van de Gentse burggraaf geweest¹⁸. Het spreekt dan vanzelf dat de graaf in 1165 had nagelaten, zijn te machtig geworden burggraaf in de rechterlijke organisatie van het Land van Waas weder op te nemen. Een seneschalk of baljuw verving er voortaan de landsheer. Die baljuw mocht tevens het Land van Aalst tot zijn ressort rekenen, en zal juist daarom Gent als standplaats hebben gekregen¹⁹. Daarom konden te Gent reeds zo vroegtijdig, in 1169/70 namelijk, *ministri comitis* naast de burggraaf bestaan²⁰.

Tot nu toe, dat was tot in de jaren 1170/72, vonden wij geen spoor van een net van baljuws, dat het gehele graafschap eenvormig zou hebben omspannen. De enige vermeldingen van *justitiarîi*, *ministri* of hoe ze ook mogen hebben geheten, schijnen betrekking te hebben gehad op præ-baljuws, aangesteld over uit de rechterlijke organisatie

(13) J. DHONDT, *Les seigneurîes du IXe au XIIIe siècle*, in *Etudes historiques publiées par la Commission départementale des Monuments historiques du Pas-de-Calais*, I (Arras 1946), 77. — JOHNEN, *Philipp vom Elsass*, 366.

(14) Arras, Archives départementales, Cartulaire de Saint-Josse-sur-Mer, fol. 4; vgl. de Bétencourt, 68, nr 33: *P. de Basseia, tunc temporis Hisdini ballivus* (ad 1190).

(15) V. DE BEAUVILLÉ, *Recueil de documents inédits concernant la Picardie*, Paris 1860, 8, nr 6.

(16) Over de datum waarop de graaf Aalst en Waas erfde: JOHNEN, *a.w.*, 373.

(17) Blz. 114 en 121.

(18) DHONDT, *Waas*, 5-6.

(19) Boven blz. 174, beneden n. 44, alsook NOWÉ, *Baillis*, 57.

(20) NOWÉ, *a.w.*, 54. De heer van Aalst had zijn eigen *dapifer* gehad.

In een oorkonde van 1149/66 richt de bisschop van Doornik zich tot *Theodorico illustri domino de Wasia et Stepponi ipsius dapifero* (Doornik, Kathedraal archief, cartul. C, fol. 20 v°).

geïsoleerde gebieden ²¹.

Inmiddels zijn wij in gedachten in de achtste dekade van de 12^e eeuw gekomen, de dekade waarin, zoals wij reeds vaststelden, de bloedban volledig burgerrecht verwierf in de rechtspraak, en waarin het voor ieder duidelijk was geworden, dat die bloedban een bijna uitsluitend grafelijk monopolie was. Wij kunnen het aan de betrekkelijk schaarse documentatie wijten dat de eerste vermelding van een werkelijke baljuw toch nog op zich laat wachten. Het is ook mogelijk dat de graaf, althans voorlopig, beproefde de aanwas van rechtszaken zelf met zijn hof te behandelen.

Beide zienswijzen zijn te verdedigen. Maar men zal het er wel over eens zijn dat de baljuw, als algemeen geldende instelling voor Vlaanderen, niet lang meer op zich kon laten wachten, zeker niet toen graaf Philips het besluit nam aan de kruisvaart deel te nemen.

In de Zomer van 1177 vertrok Philips naar Palestina ²².

Uit datzelfde jaar 1177 nu stamt de vermelding van Walter van Atrecht, als *minister et officialis comitis* optredende te Amiens ²³. Dit op zichzelf is niets bijzonders. Maar in de periode van twee jaar, waarin Philips buitenlands was, trad bovendien een zekere Boudewijn van Waas als *minister comitis* ergens in het bisdom Doornik op ²⁴.

Uit de gelijktijdigheid der vermeldingen en vooral uit de gelijkheid van benaming — aansluitende bij de *ministri* van 1169-70 en de *officiales* van later tijd — moet men het besluit opmaken dat men hier met baljuws te maken heeft. Kenmerkend voor deze oudste baljuws is de ontstentenis van de naam van enig administratief centrum waaraan zij verbonden zouden zijn geweest ²⁵.

Uit de laatste jaren van de regering van graaf Philips hebben wij dan nog drie andere vermeldingen van baljuwen. Deze gelden echter, bij nader inzicht, de opvolgers van de reeds genoemde prae-baljuwen:

1187 *Henricus justitiarius Yprensis* (voor Ieper en Ieperambacht);

1188 *Prefectus comitis* (voor de stad Aire);

1190 *Rolinus officialis* (baljuw, waarschijnlijk met standplaats Gent, optredende in het Land van Aalst) ²⁶.

Op het eerste gezicht zou men zeggen dat graaf Philips de instelling der *ministri*, na zijn terugkomst uit het H. Land in 1179, niet

(21) Inclusief de grote steden (zie vorig hoofdstuk).

(22) JOHNEN, *a.w.*, 426. Zie ook hierna blz. 205.

(23) *Cartulaire du chapitre de la Cathédrale d'Amiens*, I (Amiens 1905), 80, nr 56. Over deze Walter: FEUCHÈRE, *Châtelains d'Arras*, 12-17.

(24) Philips van de Elzas kwam in 1179 terug op een kwestie die tijdens zijn afwezigheid was gerezen tussen deze *minister* en de bisschop van Doornik (*inter Balduinum de Wasia, ministrum nostrum, ac dominum E. Tornacensem episcopum*). Dr M. GYSSELING, in wiens notities ik gegevens vond aangaande deze oorkonde, was zo vriendelijk mij te verwijzen naar cartularium 73 van het Rijksarchief te Mons. De archivaris aldaar, die zo bereidwillig was de tekst van deze oorkonde voor mij te zoeken, heeft op de aangeduide plaats evenwel niets kunnen vinden. Het ware wenselijk dat deze schijnbaar belangrijke oorkonde terecht komt.

(25) NOWÉ (*a.w.*, 56) ziet in de *minister s. Audomari*, die in een oorkonde van 1178 optreedt (GIRY, *S. Omer*, 395, nr 18), een leek.

(26) NOWÉ, *a.w.*, 38, 53 en boven blz. 174.

heeft gehandhaafd. Dit blijkt echter niet zo te zijn geweest. Belangrijk in dit opzicht is een oorkonde uit het jaar 1231, waarin men de aard heeft willen vastleggen van de jurisdictie van de Sint-Amandsabdij op haar domein te Bouvines. Men trachtte te dien einde na te vorsen, wie er «ten tijde van wijlen graaf Philips jurisdictie op die grond bezat».

Het onderzoek wees uit *quod, tempore comitis Philippi et domini Petri de Maisnilio cepit dictus P(etrus) unum latronem super terram s. Amandi apud Bovines. Monachus ivit post illum, petens latronem illum a dicto P(etro) et ipse reddidit ei; et idem monachus fecit instrui furcas super terram s. Amandi ad quas suspendi fecit latronem predictum*²⁷.

Het lijkt geen twijfel dat Petrus de Maisnilio grafelijk baljuw was. Petrus komt in verschillende oorkonden van Philips van de Elzas voor²⁸. In 1195, na de dood dus van de graaf Philips, staat zijn naam in de getuigenlijst zelfs éénmaal vóór die van de burggraaf van Rijsel²⁹. Hij wordt ook genoemd in een oorkonde van 1183, waarbij wij trouwens even moeten blijven stilstaan³⁰. In die oorkonde verklaart graaf Philips enig land te Rijsel *coram hominibus suis Petro de Megnil et Hellino fratre eius* aan de abdij van Loos te hebben geschonken. Een vazal die dat stuk grond in leen had gehouden van de graaf, droeg het nu over aan Adam die als prévôt (als een soort præ-baljuw dus voor de stad Rijsel) *loco comitis erat iustitia*³¹. Adam begiftigde vervolgens de abdij met de bewuste grond, en wel *coram castellano Iohanne et paribus Insule*.

Wij hebben hier o.m. een zeer vroege vermelding van het Rijselse leenhof, *les pairs du castel de Lille*³². Al treffen wij dit leenhof hier aan bij een zuiver leenrechtelijke aangelegenheid waarvoor de leiding van de burggraaf volstond, toch dwingt ons het gelijktijdige bestaan in de negende dekade van de 12^e eeuw van een grafelijk leenhof in de kasselrij van Rijsel enerzijds en van een grafelijke baljuw met criminele competentie voor diezelfde streek anderzijds, te geloven in de aanwezigheid in de Vlaamse staat uit die tijd, van territoriale leenhoven door baljuwen voor zaken uit het gemene recht geleid. Dit leenhof als niet-feodaal gerecht en die baljuw bestonden wel ten tijde van de onmiddellijke opvolgers van Philips van de Elzas³³, die, zoals uit de oorkonde van 1231 voldoende is gebleken, zich in hun rechterlijk

(27) WAUTERS, *Libertés communales*. Pr. 117.

(28) COPPIETERS-STOCHOVE, *Régestes Philippe d'Alsace*, 172.

(29) HAUTCŒUR, *S. Pierre de Lille*, I, 62, nr 56.

(30) Lille, Archives départementales, 27 H.

(31) Over hem, blz. 86.

(32) Hierover R. MONIER, *Les lois, enquêtes et jugements des pairs du castel de Lille*, Lille 1937, 1-10. De burggraaf bezat hier lang een uitzonderlijk grote medezeggenschap (Ibid., 5). De *pares* van de burcht van Rijsel bestonden reeds vóór 1173 (HAUTCŒUR, *a.w.*, I, 41, nr 33).

(33) In 1224 bestond er een baljuw in de kasselrij van Rijsel (Doornik, Kathedraal archief, cartul. C. fol. 49 en 83). Het leenhof bezat in 1220 zeker criminele competentie (MONIER, *a.w.*, 9). In 1196 was de stad Bapaume in criminele zaken onderworpen aan een mannengerecht.

beleid een mening trachtten te vormen met een beroep op Philips van de Elzas of zijn helpers en zodoende het gemis bij henzelf aan organisatorisch vermogen duidelijk tot uiting lieten komen.

De baljuw en het leenhof als organen van de gemene rechtspraak *moeten* ten tijde van Philips van de Elzas voorgoed in het leven zijn geroepen, — als men wil omdat Philips' onmiddellijke opvolgers daarover reeds beschikten terwijl zij zulke instellingen vermoedelijk niet zelf tot stand hadden kunnen brengen³⁴, — zeker ook omdat de baljuw als in hoofdzaak rechterlijke functionaris een logisch voortbrengsel was van het rechterlijk beleid van graaf Philips³⁵, — maar vooral tenslotte omdat, zoals wij nu zien zullen, het itinerarium van de graven Dirk en Philips van de Elzas zulks op afdoende wijze aantoonde³⁶.

Uit de vermeldingen van namen van plaatsen waar de Elzassers hun oorkonden uitvaardigden, weten wij dat graaf Dirk (1128-1168) van het ene kasselrijcentrum naar het andere reisde, terwijl hij soms ook wel een *castrum* van secundaire betekenis of een abdij in zijn tochten betrok. Zijn itinerarium wijkt op dit punt niet af van dat van zijn voorgangers³⁷.

Bij het leven van zijn vader deed graaf Philips (1157-1191) nog juist hetzelfde. Een enkele maal — in 1166 — vaardigde hij een oorkonde uit in zijn nieuwe residentie te Male, waar hijzelf waarschijnlijk een kerk had laten oprichten³⁸.

Twee jaar later, toen zijn vader inmiddels was gestorven, nam Philips ook Wijnendale op in de rij zijner verblijfplaatsen. Overigens wijzen de bewaarde oorkonden uit, dat het de gebruikelijke centra waren, die hij al rondtrekkende bezocht.

Omstreeks 1175 verandert het beeld vrij plotseling. Eén van de vier oorkonden uit het jaar 1174, die een plaats van uitvaardiging bevatten, is te Ruhout uitgevaardigd. In 1176 dan, verbleef de graaf bij voorkeur te Nieppe, te Brugge en te Ruhout³⁹.

Toen de graaf dan in 1179 van de kruisvaart terug kwam, verdeelde hij zijn tijd tussen de oude kasselrijcentra en de nieuwe residenties Ruhout, Male, Aalstgoed, Liedekerke en Nieppe. In sommige jaren,

(34) Volgens Oppermann zou Boudewijn V (VIII) van Henegouwen de baljuw in Vlaanderen hebben ingevoerd. Volgens Oppermann zou de baljuw toen alleen met het woord *ballivus* zijn aangeduid. De oorkonden van vóór 1191 die dat woord *ballivus* dan toch bevatten, verklaart hij, met een beroep op zijn *Blandinium*, I, 401 en 466, voor onecht of niet gelijktijdig. In een oorkonde van 1185 (VAN LOKEREN, *S. Pierre*, I, 193, nr 351) worden *ballivi* genoemd; in een oorkonde van 1180 (*Ibid.*, 186, nr 333) spreekt de graaf over zijn *ministri*. Deze oorkonden schijnen paleografisch echt te zijn (Bespreking van het werk van dr Nowé in de Deutsche Literaturzeitung, 39. Heft (1929), 1876 vlg.)

(35) Nowé, *a.w.*, 337.

(36) De volgende gegevens zijn geput uit de twee regestenlijsten van COPPIETERS-STOCHOVE (zie bibliographie).

(37) Vgl. VERCAUTEREN, *Actes*, lxxxiv.

(38) E. I. STRUBBE, *Egidius van Breedene, grafelijk ambtenaar en stichter van de abdij Spermalie*, Brugge 1932, 56-57.

(39) Omstreeks die tijd worden de *capellani* dier residenties voor het eerst genoemd (vooral *Ibid.*, 39-40).

zoals in 1187, liet hij zich bijna niet meer in de kasselrijcentra zien. De graaf had opgehouden al rondtrekkende recht te spreken.

Het kan niet toevallig zijn geweest dat de graaf omstreeks 1175 het rondtrekken van de ene dingplaats naar de andere vrij plotseling opgaf, om voortaan bijna uitsluitend te resideren te Brugge of in enkele speciaal daarvoor ingerichte buitenverblijven. Een blik op de staatkundige handelingen van graaf Philips in diezelfde jaren geeft nogmaals de richting aan waarin wij verder dienen te zoeken.

Op de 11^e April 1175 had de graaf besloten het kruis op te nemen. Het lag in zijn bedoeling in het voorjaar van 1176 naar Palestina te vertrekken. Toen dit plan naar het jaar 1177 moest worden verschoven, ging Philips er in Mei 1176, in afwachting van zijn kruistocht, toe over met de keizer naar Italië te reizen⁴⁰.

De graaf had dus in het begin van 1176 reeds de nodige maatregelen getroffen om ongestoord verre reizen te kunnen ondernemen. De tijd die hij in dat jaar 1176 noodgedwongen nog in Vlaanderen doorbracht, verdeelde hij over zijn nieuwe residenties. Hij had reeds afstand gedaan van de taak van omgaand rechter.

Geen wonder dan dat de eerste baljuws ons in de jaren 1177-79 uit de oorkonden zijn tegemoet getreden. Men kan er dadelijk aan toevoegen dat de baljuw ook al in de jaren 1175-76 moet hebben bestaan. Precies uit diezelfde jaren 1174-1180 dagtekenen trouwens de door ons reeds opgemerkte verschijnselen, waaruit viel af te leiden dat de bewoners van Vlaanderen toen tot het besef waren gebracht, dat het de graaf ernst was met zijn bloedban. En was deze bloedban niet de voornaamste aanleiding geweest tot de installatie van de baljuws en van leenhoven als gewone gerechten? Was het niet in diezelfde jaren, dat de graaf maatregelen moet hebben getroffen met een gestrengheid die verschillende oproeren gedurende de kruisvaart van Philips ten gevolge moet hebben gehad⁴¹?

In de titel van de eerste baljuwen ontbrak, zoals gezegd, de naam van een standplaats waaraan deze ambtenaren eventueel verbonden zouden zijn geweest. In de oorkonden uit het einde der 12^e en het begin der 13e eeuw schijnt men de baljuws meestal zelfs hun ambts-titel niet te hebben gegeven⁴². Men kan dan ook over de vroegste ontwikkeling van het ambt bitter weinig zeggen. Aanvankelijk schijnt Vlaanderen in enkele, overigens niet vaste baljuwschappen verdeeld te zijn geweest, waarover telkens één of meer baljuws waren aangesteld. Gaandeweg werden de baljuwschappen kleiner; onderbaljuws voor bepaalde rassen werden op hun beurt zelfstandig⁴³; en zo ontving

(40) JOHNEN, *a.w.*, 417 vlg.

(41) Vgl. JOHNEN, *a.w.*, 403.

(42) Volgens de reeds genoemde oorkonde van 1231 (noot 27) was Jan van Cysoing opvolger van Petrus van Maisnil, die immers baljuw was ten tijde van graaf Philips. Toch wordt geen van beiden in de oorkonden, waarin zij voorkomen, baljuw genoemd, hoewel hun rang in de oorkonde hun belangrijke functie toch wel eens suggereert (zie hoger). Een ander voorbeeld bij NOWÉ, *a.w.*, 40, n. 1.

(43) Vooral NOWÉ, *a.w.*, 60 vlg. en hoger n. 19.

iedere kasselrij en bijna elke kastellenij haar baljuw. Men zou zeggen dat zich omstreeks 1220 een gebeurtenis heeft afgespeeld, ten gevolge waarvan de baljuwen de baljuwstiel openlijk in de oorkonden gingen voeren met de vermelding van het rechtsgebied waar zij hun standplaats hadden⁴⁴. Nochtans had toen nog niet iedere kasselrij haar eigen, vaste baljuw, want men vraagt zich bijv. af welke de juiste taak is geweest van de *ballivus Brugensis*, die in 1217-18 voor het eerst in onze documentatie verschijnt⁴⁵. Deze baljuw ontvangt namelijk van de gravin de opdracht, de Sint-Baafsabdij te beschermen in het bezit van haar woeste gronden te Evergem, d.w.z. in de Gentse Oudburg! In ieder geval kan men uit dit éne voorval geen argumenten halen voor de veronderstelling dat deze baljuw van Brugge de burggraaf van Brugge uit diens functie zou hebben gedrongen. Wij weten trouwens dat de bemoeiingen van de graaf met de woeste gronden op abdijdomen van recente datum waren, en dat de graaf het toezicht op die woeste gronden niet aan de burggraaf, ook niet aan die van Gent, behoefde over te laten⁴⁶.

Maar de mening als zouden de baljuws de aanwezige burggraven uit een belangrijk gedeelte van hun rechterlijke functies hebben gedrongen, heeft zo stevig wortel gevat, dat wij tot besluit nog nader op deze kwestie moeten ingaan.

Op de vraag of die burggraven zich zo maar hebben laten uitschakelen, en schijnbaar zonder morren — geen neerslag in onze documentatie is er althans van te vinden — antwoordt Pirenne, dat het belang van de nieuwe instelling zowel voor de graaf als voor het volk zo aanzienlijk was, dat de burggraven zich gemakkelijk terzijde lieten dringen: « La Flandre est restée divisée en châtelennies; mais ce sont désormais les baillis qui y représentent le prince »⁴⁷. Voorzichtiger is prof. Ganshof die verklaart: « cette substitution ne s'est pas opérée en une fois: dans la keure des Quatre-Métiers (art.18) le châtelain et le bailli apparaissent tous deux comme semonceurs »⁴⁸. Prof. Ganshof spreekt dus ook van een vervanging van de burggraaf door de baljuw. Maar naar mijn bescheiden mening haalt de hoogleraar hier juist één der zeldzame excepties aan op de regel, dat in Vlaanderen de baljuws naast de burggraven zijn komen te staan, zoals ook de leenhoven de competenties van de bestaande schepenbanken ongemoeid hebben gelaten. Die excepties waren de schepenbanken in de ambachtjes Boekhoute, Assenede, Aksel en Hulst (de Vier Ambachten), in het kleine Ambacht van Zomergem en tenslotte in de stad Gent. Alles tezamen

(44) Vgl. Nowé, *a.w.*, 371 vlg. Enkele plaatsen, zoals Gent en Ieper, kunnen hun lijst van baljuws hoger opvoeren, maar het is duidelijk dat deze instellingen daar rechtstreeks teruggingen op de zg. prae-baljuws, die reeds voor enkele wélomlijnde gebieden, zoals Waas, Aalst en de stad en kasselrij van Ieper, waren aangesteld (zie hoger).

(45) SERRURE, *S. Bavon*, 98, nr 122 (nieuwe stijl).

(46) Zie vorig hoofdstuk, blz. 192, n. 19. Deze nieuw opgenomen taak kon de graaf aan een nieuwe ambtenaar geven.

(47) *Histoire de Belgique*, I⁵ (Brussel 1929), 321.

(48) *Tribunaux*, 68, n. 6.

dus een klein gebied. En men weet hoe de burggraaf van Gent zich als machtig heer langzaam uit de praktijk terug trok en bij elk gerecht een plaatsvervanger achterliet om zijn aandeel in de boeten te blijven beuren ⁴⁹.

Het is niet onmogelijk, maar in geen geval bewezen, dat de burggraaf van Brugge, zoals gezegd, ten laatste in 1218 de inmenging van een baljuw zou hebben moeten dulden. Kort daarna, in 1224, verkocht de burggraaf van Brugge trouwens zijn ambt aan de graaf.

Nu wil dit alles niet zeggen dat de graaf de burggraven bijzonder zachtzinnig zou hebben behandeld. Waar de graaf zijn burggraven met-hoge-justitie op volkomen normale wijze buiten een nieuw opgerichte vierschaar of een nieuw verworven heerlijkheid kon houden, heeft hij dit niet nagelaten ⁵⁰. Hij heeft ook niet verhinderd dat de «allodiale» gerechten, die zij voorzaten, de middelbare jurisdictie overhielden. Maar de houding van de graaf was zeker niet agressief of opdringerig.

Op de verkoop door de burggraaf van Brugge van zijn ambt aan de graaf, in 1224, zou ik nog even willen terugkomen ⁵¹. Met die verkoop hield immers het ambt van burggraaf in de kasselrij van Brugge op te bestaan. De baljuw nam er de taak van burggraaf over. Vergelijken wij daarmee de handelwijze van de graaf te Kortrijk in 1358, dus ruim een eeuw later, kort nadat hij de burggraaf van Kortrijk had verplicht hem zijn ambt — schoutetendom genoemd — te verkopen ⁵². Men zou op het eerste gezicht misschien beweren dat het ambt van burggraaf toen dan toch helemaal geen reden van bestaan meer had en dat de baljuw de taak van die verouderde ambtenaar daar wel geruisloos zal hebben overgenomen. Niets is minder waar. Het ambt van schout of burggraaf te Kortrijk bleef, ook na 1358, een schakel vormen in de rechterlijke organisatie van Vlaanderen. En toch had de graaf zijn doel bereikt; maar dat doel van de graaf was: de erfelijkheid van het ambt op te heffen, zodat hij voortaan toezicht kon uitoefenen op de betrouwbaarheid van de waarnemer van dat ambt.

Het burggraafschap van Brugge was niet blijven bestaan. De burggraaf bezat er immers een zo ruime competentie, dat hij naast de baljuw niet bestaanbaar was. Men kan ook zeggen dat het baljuwschap er eigenlijk de voortzetting was van het burggraafschap: beiden hadden de hoge jurisdictie. Te Kortrijk daarentegen oefende de burggraaf de hoge justitie niet uit, evenmin trouwens als zijn collega's te Ieper, te Bergen, te Burburg, te Kassel, te Belle, en sedert de invoering van de bloedban ook de burggraven van Sint-Omaars en Doornik ⁵³.

(49) Zie hoger, blz. 121, n. 58.

(50) Zie hoger hetgeen is gezegd over het Land van Waas in 1165.

(51) BLOMMAERT, *Châtelains*, 17.

(52) Tweede deel, hoofdstuk VII.

(53) De burggraaf van Rijsel schijnt aanspraken te hebben gemaakt op de uitoefening van de bloedban. Hij had later nog recht op het derde deel van de boeten van 60 pond (vgl. n. 32).

De baljuw was immers juist hoge « justitier ». Hij betekende daarom in verreweg de meeste gevallen een aanvulling bij het ambt van de burggraaf. Opdat de baljuw in geheel Vlaanderen als « rechter » zou kunnen bestaan, moest alleen in het Vrije van Brugge, in het Ambacht van Zomergem, in de Vier Ambachten en in de stad Gent de burggraaf zich uit zijn rechterlijke praktijk terugtrekken. Elders in Vlaanderen moest het ambt van burggraaf alleen worden ontdaan van leenroerigheid en erfelijkheid; de ambten zelf bleven als regel tot het einde van het Ancien Régime onverkort bestaan.

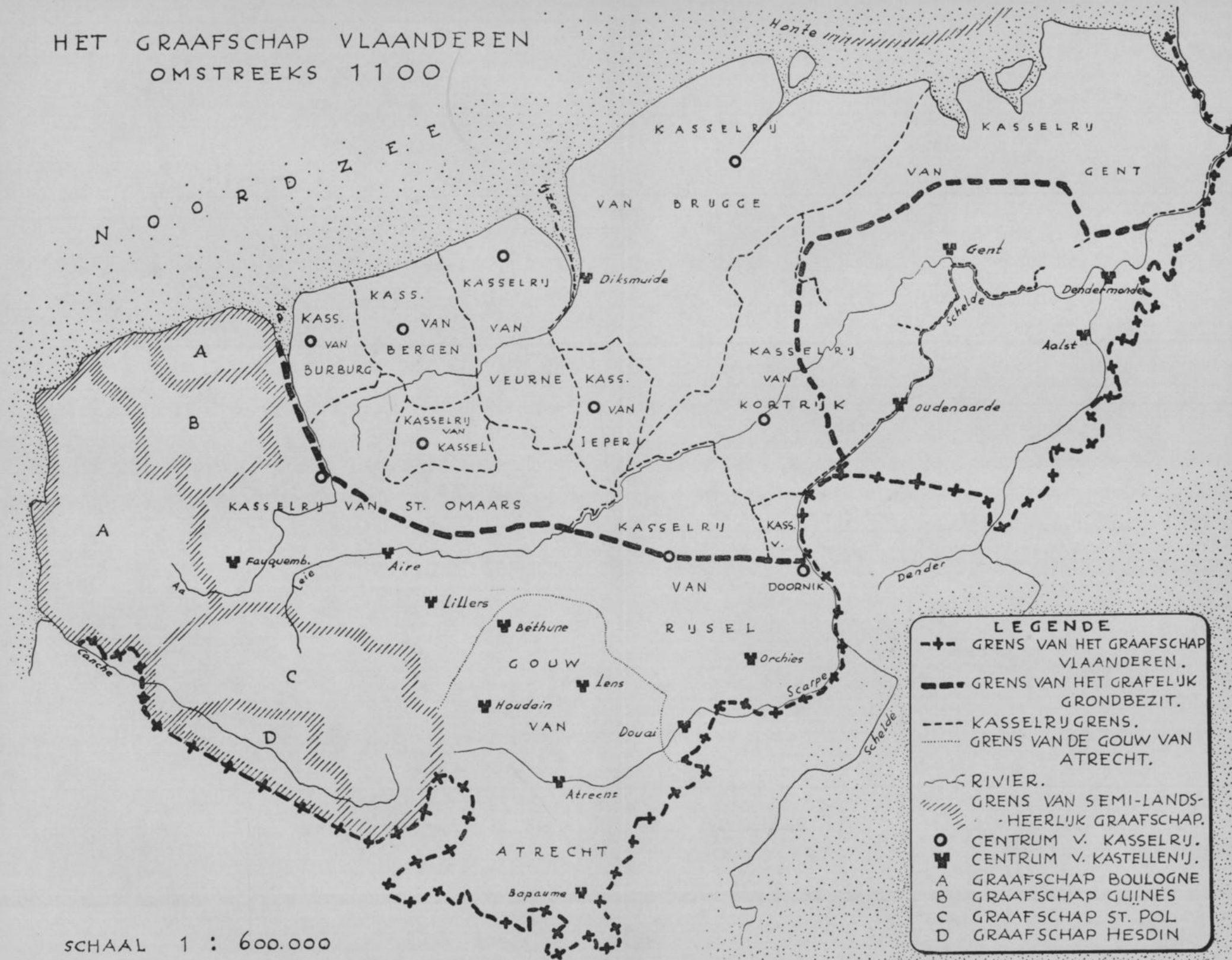
HET GRAAFSCHAP VLAANDEREN OMSTREEKS 1100

BIJ DE KAART

Deze kaart ligt niet aan de basis van dit boek. Zij is er het gevolg van. Zij wijkt in een aantal details af van dergelijke kaarten in andere wetenschappelijke werken. Een aantal reeksen gegevens behelst deze kaart, uit overwegingen van duidelijkheid, echter niet¹.

Voor de grenzen van de kasselrijen wijken af van bijvoorbeeld die in 1938 door prof. Vercauteren gegeven². De kasselrij van Oudenaarde heeft plaats gemaakt voor de kasselrij van Kortrijk³. De kasselrij van Belle vervalt ten gunste van de kasselrij van Sint-Omaars, die bovendien de kasselrij van Kassel tot kleiner proporties heeft teruggedrongen. De kasselrij van Ieper is aanmerkelijk kleiner geworden; hiervan heeft vooral de kasselrij van Brugge geprofiteerd.

Verder heb ik de rol willen doen uitkomen, die de grens van de zone met overwegend grafelijk grondbezit in de rechterlijke organisatie speelde. Deze grens is zo nauwkeurig mogelijk weergegeven⁴. De precieze loop ervan zal echter pas na diepgaande studie kunnen worden vastgesteld⁵. Buiten die zone vervaagden de kasselrijgrenzen. De kasselrij zelf hield trouwens, verder naar het Oosten en Zuiden toe, op te bestaan. De reden daarvan is ons nu wel bekend. De grenzen van de gouw van Atrecht, die omstreeks 1100 alleen nog een zekere fiscale realiteit vertegenwoordigden, zijn eveneens op de kaart uitgestippeld. Verder heb ik een aantal burchten uit het Zuiden en Oosten van Vlaanderen aangeduid, die centrum waren van een zg. kastellenij. Naar volledigheid is in dit laatste geval niet gestreefd. Ook centra van niet-grafelijke kastellenijen zijn daarin begrepen.

LEGENDE

- + - GRENSEN VAN HET GRAAFSCHAP VLAANDEREN.
- - - GRENSEN VAN HET GRAFELIJK GRONDBEZIT.
- - - - KASSELRIJGRENSEN.
- GRENSEN VAN DE GOUV VAN ATRECHT.
- ~~~~~ RIVIER.
- ////// GRENSEN VAN SEMI-LANDS-HEERLIJK GRAAFSCHAP.
- CENTRUM V. KASSELRIJ.
- ⊞ CENTRUM V. KASTELLENIJ.
- A GRAAFSCHAP BOULOGNE
- B GRAAFSCHAP GUINÉS
- C GRAAFSCHAP ST. POL
- D GRAAFSCHAP HESDIN

SCHAAL 1 : 600.000

(1) Men vergelijke deze kaart vooral met de kaart bij VERCAUTEREN, *Actes*, 306-307. Op die kaart worden ook de rijksgrenzen aangeduid. Over Zeeland, hiervóór blz. 12. Een meer gedetailleerde kaart bij NOWÉ, *Baillis* (Vlaanderen omstreeks 1300).

(2) Zie vorige noot.

(3) Vergelijk de kaart bij GANSHOF, *Flandre*³, 136 en bij J. BUNTINX. in *Algem. gesch. der Ned.*, II, 163.

(4) Opzettelijk is geen rekening gehouden met de exclaves en enclaves van dat grondbezit.

(5) Zie hiervóór, blz. 11.

INHOUD

Een woord vooraf	3
Lijst der verkort aangehaalde werken	5
Inleiding	10

EERSTE DEEL

DE VERHOUDING VAN DE GRAAF TOT DE NIET-GRAFELIJKE GERECHTEN IN ZIJN GRAAFSCHAP	13
--	----

INLEIDEND HOOFDSTUK

<i>Het begrip « comitatus » voor en na het vredestichtende optreden van de Vlaamse graven</i>	15
Eerste fase : Het begrip « comitatus » van de 10e tot de 12e eeuw	16
Tweede fase : De bloedban en de nieuwe hiërarchie der gerechten binnen het kader van het « comitatus »	20

HOOFDSTUK II

<i>De graaf en de heerlijkheden van de adel</i>	30
--	----

HOOFDSTUK III

<i>De graaf en de kerkelijke heerlijkheden</i>	41
Eerste fase : De uitschakeling van de voogd	41
Tweede fase : De poging van de graaf om de immuniteit te verbreken (De uitbreiding van 's graven jurisdictie in de gouw van Atrecht)	52

TWEEDE DEEL

DE GRAFELIJKE REGIONALE SCHEPENBANKEN EN HUN MANERS	75
--	----

HOOFDSTUK I

<i>De kasselrijen van Sint-Omaars, Rijsel en Doornik</i>	79
---	----

HOOFDSTUK II

<i>De kasselrijen van Burburg, Sint-Winoksbergen en Veurne</i>	87
---	----

HOOFDSTUK III

<i>De kasselrij van Ieper</i>	95
<i>Excurs : Frumoldus laïcus praepositus villae Iprensis</i>	104

HOOFDSTUK IV

<i>De kasselrij van Kassel en de kastellenij van Aire</i>	105
--	-----

HOOFDSTUK V

<i>De kasselrij van Gent</i>	110
§ 1. De Oudburg	110
§ 2. Het Land van Waas	112
§ 3. Het Ambacht van Zomergem	118
§ 4. De Vier Ambachten	120

HOOFDSTUK VI	
<i>De kasselrij van Brugge</i>	124
HOOFDSTUK VII	
<i>De kasselrij van Kortrijk</i>	136
BESLUIT	
<i>De oorsprong van de kasselrij- en ambachtsvierscharen</i>	145
DERDE DEEL	
NIEUWE GERECHTEN EN HUN MANERS	167
HOOFDSTUK I	
<i>De « curia comitis » en de mannengerechten</i>	169
§ 1. De « curia comitis »	169
§ 2. De mannengerechten	173
<i>Excurs : De « waarheden »</i>	184
HOOFDSTUK II	
<i>De stedelijke gerechten</i>	189
HOOFDSTUK III	
<i>De baljuw</i>	199
Bij de kaart	209
Inhoud	213

COUP D'ŒIL SUR L'ÉTUDE DE L'ÂGE DU BRONZE EN BELGIQUE

PAR

M.-E. MARIËN

En parcourant les publications, consacrées à l'archéologie en Belgique, il faut constater entre les deux guerres une forte diminution d'intérêt pour les périodes antérieures à Charlemagne¹. Si, dans cette activité restreinte, le néolithique et la période romaine continuaient à jouir d'une certaine faveur, ce fut surtout aux âges des métaux d'être plus particulièrement négligés, alors que l'étude de ces périodes connaissait une courbe ascendante dans certains pays voisins, notamment en Hollande, en Angleterre et en Allemagne. Après le point culminant en France, marqué par la publication de cette admirable summa qu'est le Manuel de Déchelette, les études des âges des métaux cédèrent le pas à celles du paléolithique, et sans doute cet état de choses déterminait-il en Belgique une même décroissance de l'intérêt.

A la documentation considérable, rassemblée par Ch.-J. Comhaire dans son travail *Les premiers âges des métaux dans les Bassins de la Meuse et de l'Escaut*², travail de base toujours indispensable, bien que paru en 1894, le *Service des Fouilles de l'Etat*, créé en 1903 et placé sous la direction du Baron A. de Loë, ajouta le fruit de ses nombreuses campagnes de recherches; les récoltes obtenues alors dans le premier quart de ce siècle ont livré la grande partie de notre matériel d'étude d'aujourd'hui, bien qu'il faille avouer que les méthodes d'investigation n'aient pas toujours été celles alors en vigueur dans les pays les plus avancés en la matière.

L'âge du bronze dans le nord-ouest de l'Europe plonge ses racines bien profondément dans les temps qui le précédèrent. Aussi ne serait-il point superflu de remonter aux civilisations épipaléolithiques pour saisir dans toute leur étendue la complexité des problèmes de notre âge du bronze.

Le mésolithique belge n'a jusqu'à présent pas été l'objet d'une étude de synthèse. Dans le cadre européen, on peut toutefois entrevoir que cette période ne se couvre pas sans plus avec la civilisation tardenoisienne, tandis que, comme ailleurs, p. ex. en France, on peut constater que chez nous cette même civilisation ne se limite pas sim-

(1) Bref aperçu de 1919 à 1925 par G. BERSU, *Die archäologische Forschung in Belgien von 1919-1924*, 15. Ber Röm Germ Komm., 1923-24.

(2) J. DÉCHELETTE, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, spéc. vol II *Archéologie celtique ou protohistorique*, Paris 1910.

(3) Bull. Soc. Anthr. Brux. 13, 1894-95, 97-226 (+ 17 pll.).

plement à la période mésolithique, mais a connu une longue survivance.

Les peuplades néolithiques en effet nous apparaissent aujourd'hui comme confinés dans des espaces assez restreints. Au néolithique initial, ce fut l'occupation temporaire, entre 2600 et 2300, des régions de loess non recouvertes de la forêt atlantique envahissante, par les gens à Céramique rubanée, nos Omaliens; ils s'établirent entre la Meuse, le Geer et la Méhaigne et disparurent sans laisser de traces culturelles chez les autres peuplades.

Puis, au néolithique moyen, entre 2300 et 2000, les Gens du Michelsberg occupèrent les régions de Boitsfort et de Spiennes; grâce au commerce du silex, leur influence culturelle sur les peuplades contemporaines fut certes grande. Nous ignorons l'étendue exacte de l'aire des Gens du Michelsberg (en Belgique) avec leur céramique tulipiforme. Il n'y a toutefois aucun doute qu'ils n'englobèrent pas tout notre pays, et il y a tout aussi peu de doute que le restant ne fût occupé par les chasseurs et pêcheurs mésolithiques.

Telle dut être toujours la situation des peuplades à outillage micro-lithique, lorsqu'au néolithique final, vers la fin du millénaire, la Civilisation de Seine-Oise-Marne prit de l'extension dans nos régions. A côté de l'élément type Vaucelles, l'élément mégalithique dut prendre bientôt une place importante, tant dans l'Entre-Sambre-et-Meuse que dans le nord du Luxembourg. La progression de groupes à dolmens du type Wéris en direction de la Lippe, et de là vers le sud de la Suède a été mis en lumière par de nombreuses études, notamment celles d'Aoberg⁴, de Childe⁵, de Vogt⁶, de Sprockhoff⁷, de Hawkes⁸.

Il est indispensable, à ce moment de notre préhistoire, de porter le regard vers le nord de notre pays, vers les régions au-delà de la ligne de Démer-Dyle-Rupel. Là, la zone campinoise connu, approximativement entre 1900 et 1700, l'immigration de groupes de Gens à Gobelets. L'expansion des peuplades ibériques aux Gobelets campaniformes, jointe à celle des groupes thuringiens à céramique cordée avait donné naissance à la civilisation mixte des Gobelets rhénans à zones. Des immigrants, appartenant à cette dernière peuplade, descendirent le Rhin, tandis que des groupes jutlandais à Tombes individuelles se dirigeaient vers l'ouest et pénétraient dans le nord de la Hollande. Ces profondes perturbations de l'Europe énéolithique, étudiées dans les différentes régions par Bosch-Gimpera⁹, A. del Castillo¹⁰, Stamp-

(4) N. AOBORG, *Studier öfver den yngre Stenaldern i Norden och Västenropa*, 1912.

(5) V. G. CHILDE, *Archaeol. Journ.* LXXXVIII, 1931, 50 ss.

(6) E. VOGT, *Horgener Kultur, Seine-Oise-Marne-Kultur & nordische Steinkisten*, Anz. Schw. Alt. 40, 1938, 1 ss.

(7) E. SPROCKHOFF, *Die Bedeutung Niedersachsens für die Bronzezeit Westeuropas*, Ber Röm Germ Komm. 31, 1941, 12 ss.

(8) C. F. C. HAWKES, *The prehistoric foundations of Europe* (1940).

(9) P. BOSCH-GIMPERA, *Glockenbeckerkultur*, ds EBERT RL. 4, 345 ss. — Id. *The Types & Chronology of West European Beakers*, Man XL, 1940, 6-10.

(10) A. DEL CASTILLO YURRHITA, *La cultura del vaso campaniforme* (1928).

fusz¹¹, Bursch¹², Abercromby¹³, etc, semblaient avoir épargné nos régions. L'existence d'un groupe de gobelets à zones (Kerbspatelzonenbecher) ou à arêtes de poisson (Fischgratenbecher), et d'urnes campaniformes, dans le nord de la Campine limbourgeoise, formant la prolongation d'un groupe analogue dans le Limbourg hollandais, fouillé avant la guerre par Bursch¹⁴, est actuellement établi¹⁵. D'autre part, des infiltrations de groupes bretons à gobelets furent relevés sur les côtes de la Manche, par Hamy¹⁶, dans l'estuaire de l'Escaut¹⁶, et, par van Giffen¹⁷, sur les côtes hollandaises.

Ce furent, sans le moindre doute, ces groupes de Gens aux Gobelets qui introduisirent dans nos régions basses le type de monument funéraire, la tombelle, qui pendant des siècles y resterait un trait si persistant des civilisations qui s'y succédèrent que certains ont voulu établir sur cette base une civilisation spéciale du Rhin Inférieur, « die Hügelgräberkultur », selon Rademacher¹⁸.

On constate donc en Belgique, au néolithique final ou énéolithique, deux civilisations nettement distinctes qui se partageaient notre territoire : la civilisation de Seine-Oise-Marne et la Civilisation des Gobelets, la première usant de tombes collectives, la seconde inhumant ses guerriers, accompagnés de leur gobelet et de leurs armes chacun sous un terre individuel. La répercussion de ce type de tombe individuelle peut être constatée en pleine civilisation de Seine-Oise-Marne, sous la forme des marchets¹⁹.

Un troisième élément de la carte ethnique de nos régions peut avoir été constitué par les « Néolithiques de la Meuse »²⁰, non encore identifiés, ou par leurs descendants, tandis que comme quatrième élément de nombreux groupes à outillage microlithique occupaient certaines zones de notre pays ; dans ce Tardenoisien tardif apparaît désormais,

(11) R. STAMPFUSZ, *Die jungneolithischen Kulturen in Westdeutschland*, Rhein. Siedlungsgesch. II, (1929).

(12) F. C. BURSCH, *Die Becherkultur in den Niederlanden*, Oudh. Meded. N.R. XIV, 1933, 39-123.

(13) J. ABERCROMBY, *A Study of the Bronze Age Pottery of Great Britain & Ireland*, (1912).

(14) Non encore publiés pour la plupart.

(15) M. E. MARIËN, *La Civilisation des « Gobelets » en Belgique*, Bull. Mus. R. Art & Hist. 20, 1948, 16-48.

(16) E. T. HAMY, *Rapport sur les fouilles exécutées... dans le tumulus dit la Tombe Fourdaine, à Equihen*, Mém. Soc. Acad. Boul.-s.-M. IV, 1870-72, 209-227.

(17) A. E. VAN GIFFEN, *De aeneolithische Ringslootbeuvel tussen Odoorn en Exloo*, N. Drentse Volksalm. 65, 1947, 79 ss. — cf. Id., *Die Bauart der Einzelgräber*, Mannus-Bibl. 44-45 (1930).

(18) C. RADEMACHER, *Die niederrheinische Grabbügelkultur von der Spätsteinzeit bis zum Ende der Hallstattzeit*, Mannus IV Erg. Bd., 1925, 112-139.

(19) M. E. MARIËN, *Céramique & silex des marchets énéolithiques de Fagnolle et de Roly*, Bull. Mus. R. Art & Hist. 21, 1949.

(20) cf. J. FRAIPONT, *Les néolithiques de la Meuse (types de Furfooz)*, Bull. Soc. Anthropol. Brux. 16, 1897-98, 311-391. — E. RAHIR, *Découvertes archéologiques faites à Furfooz, de 1900 à 1902*, Bull. Soc. Anthropol. Brux. 33, 1914, xvi-lxv. — E. HOUZÉ, *Crânes et ossements de cavernes sépulcrales néolithiques d'Hastière*, Bull. Soc. Anthropol. Brux. 23, 1904, Mém. III. — Id., *Les néolithiques de la province de Namur*, Ann. Féd. Arch. Hist., XVII, Dinant 1903, I, 305-449.

à côté de microlithes à formes géométriques, la pointe de flèche transversale, fréquente également dans la civilisation de Seine-Oise-Marne.

La question se pose jusqu'à quelle date s'est prolongée la civilisation des Gobelets où apparaissent les premiers objets de métal. Van Giffen²¹ a fixé pour la tombe d'Odoorn, à gobelet breton et à poignard de cuivre, la date d'env. 1500, en se basant à la fois sur les éléments du mobilier, sur la structure du tertre en mottes de bruyère et sur l'analyse pollinique.

Le problème de l'extension des bruyères et de la date limite entre le climat atlantique et le climat subboréal a été traité de façon approfondie par van Giffen²²; les changements dans la végétation des Pays-Bas ont été étudiés par Florschütz et Waterbolk²³ e.a. Van Giffen²⁴ a pu constater que, si les tertres néolithiques étaient composés de sable, les tertres de l'âge du bronze étaient empilés à l'aide de mottes de bruyère.

Bien que la date proposée pour le gobelet d'Odoorn puisse être estimé assez tardive, il n'est toutefois pas possible, en tenant compte des grands courants européens du bronze initial, de faire remonter le début de cette époque au-delà des années 1600; Childe²⁵ et Hawkes²⁶ viennent de consacrer à la chronologie des âges des métaux deux articles dans ce sens.

La subdivision de l'âge du bronze en général pose un problème. Cette phase de notre préhistoire se rattachant assez intimement aux civilisations de la Hollande et de l'Angleterre, il y a lieu d'adopter leur subdivision en âges du bronze initial, moyen et tardif, de préférence aux 4 phases de Déchelette²⁷ et de la subdivision de l'âge du bronze de l'Allemagne du Sud, en 4 phases, selon Reinecke²⁸. Avec les civilisations de ces dernières régions, les nôtres n'ont en effet pas de points de contact.

Par la constatation qu'aux premiers siècles du IIe millénaire, nos régions étaient occupées en partie par les Gens aux Gobelets, une sérieuse lacune après la période néolithique se trouve ainsi comblée. Il reste toutefois à partir des années 1600 un autre vide non moins considérable à remplir.

(21) *Art. cit.*

(22) A. E. VAN GIFFEN, *De tijd en vorming van Heidepodsolprofielen aan de hand van archaeologische waarnemingen*, 10e Wet. Bijeenk. Sect. Ned. Intern. Bo-aemk. Ver. Utrecht 1941.

(23) H. Tj. WATERBOLK, *De oudheidkundige verschijnselen in verband met de ontwikkeling van plantengroei en klimaat*, in *Oudheidk. Bodemonderzoek in Nederland* (1947).

(24) *Art. cit.*

(25) V. G. CHILDE, *The Final Bronze Age in the Near East & in Temperate Europe*, *Proc. Preh. Soc.* 1948, n° 7, 177-195.

(26) C. F. C. HAWKES, *From Bronze Age to Iron Age: Middle Europe, Italy & the Nord & West*, *Proc. Preh. Soc.* 1948, n° 8, 196-218.

(27) *Manuel II*, 101 ss.

(28) P. REINECKE, dans *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit*, V, 210 ss. — *Id.*, *Zur Chronologie des frühen Bronzealters Mitteleuropas*, *Germania* 17, 1933, 11-13. — H. KUEHN, *Forsch. & Fortschr.* XIX, oct. 1938, 309-311.

A part quelques trouvailles isolées, de haches plates ou à rebords, de haches à talon, d'épées à talon, nous ne connaissons que peu de l'âge du bronze initial et moyen en Belgique. Ajoutons que certaines grandes collections privées n'ont guère facilité l'établissement de bonnes statistiques, du fait que les provenances des objets, acquis par l'intermédiaire d'antiquaires, ont été changées pour en hausser la valeur marchande.

Nous sommes obligés de compléter nos connaissances des années 1600 à 1000 à l'aide de renseignements fournis par la recherche dans les pays voisins, et en premier lieu en Hollande.

En effet, la zone campinoise belge ne forme que la continuation de la région sablonneuse du Brabant Septentrional et du Limbourg hollandais; les zones belge et hollandaise avaient d'ailleurs déjà connu une occupation identique à l'époque des Gens aux Gobelets. Il est plus que probable qu'aux siècles suivants, ces régions aient continué à former une même entité. Les recherches de van Giffen²⁹ à Goirle et à Veldhoven-Halve Mijl, celles de Braat³⁰ à Vessem-Knegsel, de Willems³¹ à Hoge Mierde, de Bursch³² à Oss, ont révélé dans la Campine hollandaise, aux âges du bronze initial et moyen, l'existence de peuplades qui ensevelissaient leurs morts, ou, plus tard, enfouissaient les cendres des défunts, sous des tumuli entourés d'une couronne ou d'un cercle de pieux. Ce n'est que grâce à une technique de fouilles perfectionnée que de telles découvertes sont possibles; il ne reste du monument que les traces des trous de pieux, les mobiliers funéraires sont extrêmement pauvres et souvent inexistent. Bien des fois des vestiges analogues ont dû être qualifiés en Belgique de tertres sans contenu, partant, sans la moindre valeur documentaire.

D'autre part, on a constaté dans le Brabant septentrional, c.-à-d. van Giffen³³ à Goirle et à Veldhoven-Totefout³⁴, l'existence de tumuli à enceinte, contemporains et de type identique aux *disc-* et *bell-barrows* de la civilisation du Wessex. Deux de ces tumuli à enceinte ont jadis été signalés dans notre Limbourg par Dens³⁵, deux autres dans le Brabant par Wauters³⁶.

Ce qui fut le rôle de la partie méridionale de notre pays est bien plus difficile à spécifier. En dehors de la lunule en or, découverte iso-

(29) A. E. VAN GIFFEN, *Bouwsteenen voor Brabants Oergeschiedenis*, 1937, 33-39. — W. GLASBERGEN, *Opgravingen in Noord-Brabant*, Brabants Heem I, 3, 55 ss.

(30) W. C. BRAAT, *Een Urnenveld te Knegsel (Gem. Vessem)*, Oudh. Meded. 1938, 38-46.

(31) W. J. A. WILLEMS, *Een bijdrage tot de kennis der Vóór-Romeinse Urnenvelden* (1935), 134-137.

(32) F. C. BURSCH, *Grafheuvels te Oss*, Oudh. Med. N. R. 1937, 2-3.

(33) A. E. VAN GIFFEN, *Bouwsteenen voor Brabants Oergeschiedenis* (1937), 8 ss. — Id. *Continental Bell- & Disc-Barrows in Holland*, Proc. Preh. Soc. 1938, 258 ss.

(34) W. GLASBERGEN, note provisoire ds Brabants Heem I, 3, 60-61.

(35) CH. DENS, *Etude sur les tombelles de la Campine*, Ann. Soc. Arch. Brux. 11, 1897, 243-244 et pl. VI-VII.

(36) J. WAUTERS, Bull. Comm. Art & Hist. III, 1864, 550.

lément à Fauvillers et décrite par de Loë³⁷, il reste à signaler certains niveaux de la grande stratigraphie fouillée par de Pierpont³⁸ à l'entrée de la grotte de Han, mais dont bon nombre de trouvailles sont actuellement perdues. Certains objets de la grotte de Sinsin semblent également devoir être rapportés à cette période, e.a. la boucle d'oreille en or³⁹.

Ce n'est qu'avec l'âge du bronze final que l'image de l'occupation de notre sol devient plus nette. Une étude typologique complète reste à faire, mais dès à présent on peut se faire une idée des grands courants en Belgique.

Au point de vue chronologique, une remarque importante doit se faire au préalable. L'âge du bronze final coïncide plus ou moins en nos régions avec le début de l'époque appelée, de façon assez déroutante Hallstatt A (1000-800) et B (800-600). Du fait que le terme Hallstatt suggère pour les non spécialisés le plein âge du fer, Childe⁴⁰ vient de proposer de qualifier, dans la chronologie classique de l'Europe Centrale, ces phases respectivement de Br E et Br F. Cette terminologie plus rationnelle a toutefois pour effet de rendre inutilisables les termes Ha C et Ha D qui ont acquis partout droit de cité; mieux vaudrait alors retourner à l'ancienne subdivision de Déchelette⁴¹, dénommant ces deux phases Hallstatt I et II.

Un peu avant la fin du IIe millénaire, les mouvements des peuplades de la Lusace mirent en branle une série de peuples voisins que l'on pourrait qualifier avec Bosch-Gimpera⁴², Doppelfeld⁴³, van Giffen⁴⁴, Stampfusz⁴⁵ e.a. de celtiques ou proto-celtiques⁴⁶. Des contingents de ces Gens aux Champs d'Urnes vinrent aux phases Br D/Ha A, conférer à la civilisation des palafittes suisses son allure spéciale; bientôt, au Ha A, mais surtout au Ha B, telles que cette phase

(37) A. DE LOË, *Un objet de parure en or, de l'époque du bronze, trouvé à Fauvillers*, Bull. Mus. Cinq. 6, 1907, 25-26.

(38) DE PIERPONT, Ann. Féd. Arch. & Hist. 17, Dinant, 1903, I, 519-522.

(39) A. BEQUET, *Caverne sépulcrale du bel âge du bronze, à Sinsin*, Ann. Soc. Arch. Namur XVI, 1883, 227-248. — Id., *Une caverne du bel âge du bronze à Sinsin*, Bull. Soc. Anthr. Brux. III, 1884-85, 294-303.

(40) V. G. CHILDE, *Art. cit.*, Proc. Preh. Soc. 1948, n° 7, 180.

(41) DÉCHELETTE, *Manuel III, Premier âge du fer* (2e éd. 1927), 105-116.

(42) P. BOSCH-GIMPERA, *Two Celtic Waves in Spain*, John Rhys Mem. Lect. 1939. — Id. *Les Celtes et la civilisation des Urnes en Espagne*, Préhist. VIII, 1941, 124 ss. — Id. et G. KRAFT, *Zur Keltenfrage*, Mannus, 6 Erg. Bd, 1928, 258-270.

(43) O. DOPPELFELD, *Die Hallstattkultur im niederrheinischen Raum*, Präh. Zts. 25, 1934, 47.

(44) A. E. VAN GIFFEN, N. Drent. Volksalm. 59, 1941, 35.

(45) R. STAMPFUSZ, *Das Hügelgräberfeld Rheinberg*, Quellenschr. z. Westd. Vor. & Frühgesch. (1939), 54.

(46) Attribuent la civilisation aux champs d'Urnes à des groupes illyriens e.a. R. PITTIONI, *Die Urnenfelderkultur und ihre Bedeutung für die europäische Kulturentwicklung*, Zeitschr. f. Celt. Phil. 21, 1938, 185 ss. — J. POKORNY, *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Zeitschr. f. Celt. Phil. 21, 1938, 1-184. — Attitude expectative: C. F. C. HAWKES, *Problems of the bronze Age & the beginning of the Early Iron Age in Western Europe*, Conference on Problems & Prospects of europ. Archaeol., London Inst. Arch. 1944, 50-57.

a été esquissée par Vogt⁴⁷, les palafittes devinrent des centres importants de l'exportation d'objets de bronze. On a pu constater que ces objets nous arrivaient d'une part dans le nord-ouest de la France par les bassins de la Seine et de la Somme, d'autre part dans le bassin de la Meuse moyenne par la vallée de la Moselle. Les statistiques dressées par Déchelette⁴⁸ et les cartes élaborées par Marg. Dunlop⁴⁹ sont éloquentes à cet égard.

L'exportation d'objets vers le nord-ouest de la France a fait émettre par des archéologues comme E. Evans⁵⁰, M. Dunlop⁵¹, Crawford⁵², Hawkes⁵³, l'hypothèse d'une émigration massive des gens des palafittes, les gens à épées « en langue de carpe », vers les bassins de la Seine et de la Somme. En réalité, il semble plutôt s'agir d'une forte communauté de « sword-bearers » entre Loire et Seine et dans le sud de l'Angleterre⁵⁴.

On a constaté pour cette époque en Belgique, une nette opposition entre la physionomie des civilisations dans le bassin de l'Escaut d'une part, dans celui de la Meuse moyenne d'autre part. Les grandes pointes de lance, les épées à languette, les bracelets à grandes oreillettes⁵⁵ sont typiques de la zone scaldéenne, où l'habitat palustre est en usage, certes pendant une grande partie de l'âge du bronze et le resterait jusqu'au moyen âge⁵⁶; les faucilles, les rasoirs, les couteaux à soie, ainsi que certaines types d'épingles se retrouvent surtout dans la vallée de la Meuse.

Les études de Doppelfeld⁵⁷, de Bursch⁵⁸, de van Giffen⁵⁹, ont mis en relief qu'à l'âge du bronze final la zone campinoise était occupée par les gens à urnes Deverel; Hawkes⁶⁰ a voulu étendre cette zone jusqu'en Picardie. On sait à présent que pour nos régions, l'aire des

(47) E. VOGT, *Das Zierstil der späten Pfahlbaubronzen*, Anz. Schw. Alt. Kg. 4, 1942, 193-206.

(48) *Manuel II, Appendice 1* (1910) Liste bibliographique des dépôts de l'âge du bronze en France.

(49) M. DUNLOP, *L'âge du Bronze en France*. L'Anthrop. 48, 1938, 457-502; 49, 1939, 35-48.

(50) E. EVANS, *The Sword-Bearers*, Antiquity IV, 1930, 157-172.

(51) *Art. cit.*, 466.

(52) O. G. S. CRAWFORD, *A prehistoric invasion of England*, Ant. Journ. 2, 1922, 26 ss.

(53) C. F. C. HAWKES, *The Deverel-Urn & the Picardy-Pin*, Proc. Preh. Soc. 1942, 26-47.

(54) M. E. MARIËN, *Les bracelets à grandes oreillettes en Belgique, à l'âge du bronze final*, Verhand. Maatsch. Oudh. Gent 1949, 68.

(55) *Ibid.*, 44-77.

(56) Afsné: J. CLAERHOUT, *La palafitte d'Afsné*, Ann. Soc. Arch. Brux. XXV, 1911, 131-133; XXVI, 1912, 138-139. — Dentergem: J. CLAERHOUT, *Notice sur les objets en bronze de l'âge du bronze rencontrés dans les fouilles de la station palustre de Denterghem*, Ann. Soc. Arch. Brux. XV, 1901, 182-198.

(57) O. DOPPELFELD, *Zur Herkunft des Deverel-Urnen*, Präh. Zts. 21, 1930, 161 ss.

(58) F. C. BURSCH, *Zur Frage des Deverelurnen in den Niederlanden*, Marburg. Stud. 1938, 20-25.

(59) A. E. VAN GIFFEN, *N Drent. Volksalm.* 63, 1945, 105.

(60) C. F. C. HAWKES, *art. cit.*, Proc. Preh. Soc. 1942, 26-47.

Gens Deverel s'étendait au moins depuis le Brabant Septentrional jusqu'aux monts de Flandre⁶¹.

Civilisation scaldéenne et civilisation Deverel ont pu subsister toutes deux jusqu'en plein Ha C, comme l'attesterait pour la première le mobilier de la tombe de Gand Port-Arthur⁶², comprenant des éléments Ha C et marquant des relations avec la Prusse Occidentale et la Posnanie Septentrionale, comme l'attesterait pour la seconde la date de l'invasion Deverel en Grande Bretagne.

Cependant, déjà au Ha B des immigrations ont dû changer partiellement l'image des régions à l'est de l'Escaut. Nous possédons ici du matériel d'étude, grâce aux fouilles du Baron de Loë⁶³ dans les Champs d'Urnes du Brabant à Biez et à Noville-sur-Méhaigne, par les découvertes du Comte Goblet d'Alviella⁶⁴ à Court-St-Etienne, et par l'investigation du site d'habitat de Lens-Saint-Servais, par M. De Puydt⁶⁵. A la lumière des travaux de Vogt⁶⁶ pour la Suisse, et de Kimmig⁶⁷ pour le Duché de Bade et le Pays de Trèves, on peut émettre l'opinion que ce soient des immigrants apparentés au groupe rhénano-suisse qui ont pénétré dans nos régions par une voie que Byvanck⁶⁸ et Stampfusz⁶⁹ ont chacun tenté de fixer.

C'est avec ces problèmes que nous sommes à présent pleinement engagés dans la question si complexe des Champs d'Urnes⁷⁰. Retenons en l'essentiel.

Le groupe rhénano-suisse et celui du Main-Inférieur et de Souabe avaient colonisé au Ha A et B la vallée du Rhin, mettant en branle d'autres groupes régionaux. Un amalgame de peuplades, probablement toutes de souche celtique, arriva dans la plaine du Rhin Inférieur. Doppelfeld⁷¹, Stampfusz⁷², Bursch⁷³ et Willems⁷⁴ e.a. se sont atta-

(61) Liste provisoire ds MARIËN, *Les bracelets...*, art. cit.

(62) *Ibid.*

(63) A. DE LOË, *Fouille d'un cimetière du premier âge du fer à Biez*, Ann. Soc. Arch. Brux. XII, 1898, 57-67; Id., *Fouilles à Biez*, Bull. Mus. Cinq. V, 1905-06, 20-22. — Id., *Fouilles à Noville s. Méhaigne*, Ann. Soc. Arch. Brux. XXVII, 1913, 193-216.

(64) GOBLET D'ALVIELLA, Bull. Ac. R. Belg 1, 1908, 18-54; A. DE LOË, Bull. Mus. Cinq. 12, 1913, 71.

(65) M. DE PUYDT, *Habitations de l'âge du bronze en Hesbaye*, Bull. Soc. Anthr. Brux. 25, 1906, lxxxii-xc.

(66) E. VOGT, *Die bronzezeitliche Keramik der Schweiz & ihre Chronologie*, ds Denkschr. schweiz. naturforsch. Ges. 66, 1930, 1-80. — Id., *Art. cit.*, Anz. Schw. Alt. Kg 4, 1942.

(67) W. KIMMIG, *Die Urnenfelderkultur in Baden, untersucht auf Grund der Grabfunde*, Röm.-Germ. Forsch. 14, 1940. — Id., *Beiträge zur älteren Urnenfelderzeit im Trierer Land*, Trier. Zts. 13, 1938, 157-184.

(68) A. W. BYVANCK, *De Voorgeschiedenis van Nederland*, 4e éd. (1946), 195.

(69) R. STAMPFUSZ, *Zur Herkunft der Nordgruppe der Urnenfelderkultur*, Mannus, 24, 1932, 563 ss.

(70) M. E. MARIËN, *Où en est la question des Champs d'Urnes ?*, Mélanges Van de Weerd, L'Ant. Class. XVII, 1948, 413-444 avec bibl.

(71) O. DOPPELFELD, *Die Hallstattzeit im niederrheinischen Raum*, Präh. Zts. 25, 1934, 3-51.

(72) R. STAMPFUSZ, *Zur Herkunft...* — Id., *Beiträge zur Nordgruppe der Urnenfelderkultur*, Mannus V Erg. Bd, 1927, 87 ss.

chés à l'étude de cette civilisation dans la plaine rhénane, sans qu'aucun d'eux ne soit arrivé à des solutions générales assez satisfaisantes. Cet échec provient en grande partie du fait qu'un nombre suffisant de nécropoles n'a pas encore été étudié de façon approfondie dans chacune des régions intéressées, soit en Campine belge, et hollandaise, soit en Rhénanie et en Westphalie. En Belgique, c'est surtout au zèle de Stroobant⁷⁵ que nous devons le pointage de nombreux sites de cette période.

Doppelfeld⁷⁶ a tenté de dresser pour nos régions une liste des types céramiques (A-Ware) les plus proches de ceux des Champs d'Urnes « classiques » et de dégager ainsi l'étendue des premières vagues d'immigrants. D'autre part Stampfusz⁷⁷ s'est consacré à délimiter l'importance du groupe de céramique à incisions (Kerbschnittware); il reste toutefois à établir s'il s'agit ici d'un groupe céramique à valeur chronologique ou à couleur locale, p. ex. typique d'immigrants venus d'Alsace.

Résumant les diverses données, on peut constater que vers l'extrême fin de l'âge du bronze, soit au Ha B (ou Br F) certaines régions de notre pays présentent un caractère particulier dû aux différentes immigrations qu'elles subirent. Tandis que dans la zone scaldéenne florissait une civilisation assez bien fournie en outillage de bronze, les gens Deverel de la Campine, manifestement moins riches étaient peu à peu inquiétés par de non moins pauvres groupes d'immigrants, cultivateurs aux Champs d'Urnes, tandis que le Brabant et la Hesbaye connurent l'immigration d'autres groupes de Gens aux Champs d'Urnes, un peu mieux fournis en objets de bronze, sans doute originaires des palafittes suisses. Nous ignorons quels furent les occupants de la zone mosane, en communication commerciale avec la Suisse depuis le Ha A.

C'est à la phase suivante Ha C que se place le début du véritable âge du fer, du moins dans les régions à l'est de l'Escaut. Des guerriers puissamment armés de la grande épée de fer vont envahir le Namurois, le Brabant et le Hainaut, et même la Campine connaîtra bientôt son âge du fer.

La reconstitution, parfois bien hypothétique, des grands courants de notre âge du bronze⁷⁸, dans le cadre de la préhistoire européenne,

(73) F. C. BURSCH, *Onze Urnenvelden*, Oudh. Med. N.R. 17, 1936, 48-77 — Id., *Een Urnenveld bij Vlodrop*, Oudh. Med. N. R. 17, 1936, 15-16.

(74) W. J. A. WILLEMS, *Een bijdrage tot de kennis der voor-Romeinsche Urnenvelden* (1935). — W. C. BRAAT, *Een Urnenveld te Knegel, Gem. Vessem*, Oudh. Med. N. R. 1936, 38-45.

(75) L. STROOBANT, *La Taxandrie préhistorique*, Taxandria II, 1905. Les nombreux articles, dont certains ont trait au Ha A/B sont signalés par WILLEMS, *Voor-Rom. Urnenvelden*, bibl.

(76) O. DOPPELFELD, *Die Hallstattzeit*, art. cit.

(77) R. STAMPFUSZ, *Beiträge*, art. cit., 85 ss.

(78) Un bref aperçu de cette phase de notre préhistoire est donné par H. VAN DE WEERD & R. DE MAEYER, *Oudste geschiedenis ds Geschiedenis van Vlaanderen I*, (Brux. 1936). — H. DANTHINE ds *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht-Anvers 1949). — cf. aussi A. DE LOË, *Belgique Ancienne II, Les Ages des métaux* (1931).

est basée presque exclusivement sur l'étude typologique des découvertes isolées et des trouvailles d'ensemble de métal. Déjà au début du siècle, le Dr J. J. Jacobsen ⁷⁹, suivant les initiatives prises à l'étranger, a tenté d'aborder le problème des échanges commerciaux et de la provenance des matières premières par l'analyse chimique de quelques pièces. L'étude métallographique et chimique, cette dernière rendue plus aisée par l'application du procédé spectroscopique, apportera sans doute une aide précieuse à l'archéologue, dès que dans l'Europe entière, des documents seront réunis en quantité suffisante ⁸⁰. Il ne peut toutefois pas espérer de trop grands résultats de cet examen de la composition des bronzes : en effet, le réemploi de pièces de refonte, de provenances parfois très diverses, ne permet plus d'identifier, après ce mélange, les centres de production, caractérisés chacun par des impuretés déterminées. En ces cas, le dernier mot restera à l'archéologue ⁸¹.

(79) J. JACOBSEN, *L'âge du bronze en Belgique (partie chimique)*, 1904.

(80) De très nombreuses analyses ont été enregistrées par A. OLDEBERG, *Metallteknik under Förhistorisk Tid* (Lund 1942-43, 2 vol.) — Des études métallographiques et analyses de bronze sont entreprises au Laboratoire Central des Musées de Belgique, par P. COREMANS & R. SNEYERS ; des examens spectroscopiques sont exécutés à l'université de Gand par le Prof. J. GILLIS et J. EECKHOUT (cf. Rev. b. arch. & hist. art. 16, 1946, 101-108).

(81) Ce texte reproduit la communication faite au Congrès des Sciences, Bruxelles, août 1950.

JACQUES SABBE

Licentiaat in de Wijsbegeerte en Letteren

**De Vijandelijkheden tussen de Avesnes
en de Dampierres in Zeeland, Holland
en Utrecht van 1303 tot 1305**

(BIJDRAGE TOT DE POLITIEKE GESCHIEDENIS VAN VLAAN-
DEREN, HENEGOUWEN-HOLLAND EN UTRECHT BIJ HET
BEGIN VAN DE 14e EEUW)

LIJST DER AFKORTINGEN

- ANN. SOC. ROY. ARCH. BRUXELLES : Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles.
- B.C.R.H. : Bulletin de la Commission Royale d'Histoire (sedert 1936 tweetalig).
- BIJDR. VAD. GESCH. OUDH. : Bijdragen voor Vaderlandse Geschiedenis en Oudheidkunde.
- B.M.H.G.U. : Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht.
- C.R.H. : Publications de la Commission Royale d'Histoire.
- HANDEL. MIJ. GESCH. EN OUDH. GENT : Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent (tweetalig).
- MÉM. DE L'ACAD. DES SC. ET B.-LETTRES DE BRUXELLES. CL. DES LETTRES : Mémoires de l'Académie des Sciences et Belles-Lettres de Bruxelles. Classe des Lettres.
- O.V.R. : Werken der Vereniging tot Uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht, gevestigd te Utrecht.
- R.A. : Rijksarchief.
- R.B.P.H. : Revue Belge de Philologie et d'Histoire (tweetalig).
- REC. HIST. DE FRANCE : Recueil des Historiens des Gaules et de la France, begonnen door Dom Bouquet dl. I tot XIII (fol.) Parijs 1737-1786 ; — dl. XIV tot XXIV (fol.), Parijs 1806-1904.
- R.G.P. : 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën.
- R.R. : Rolrekeningen.
- RIJKSUN. GENT WERK. FAC. WIJSB. LETT. : Rijksuniversiteit te Gent, Werken uitgegeven door de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren (eerst Frans-talig).
- S.A. : Stadsarchief.
- S.A.B. : Stadsarchief Brugge.
- W.H.G.U. : Werken van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht.

WOORD VOORAF

De geschiedenis van de vijandelijkheden, die zich van 1303 tot 1305 tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland en Holland afspeelden, mocht zich tot hertoe in geen ruime belangstelling vanwege de historici verheugen. Weliswaar hebben enkele vooraanstaande geschiedschrijvers — voornamelijk Noord-Nederlandse — in min of meer algemene werken, ons een korte schets van deze verwickelingen nagelaten¹, doch buiten het nu verouderde artikel van J.J. DE SMET, *Mémoire sur la guerre de Zélande* in 1845 verschenen², werd nog geen monografie aan deze gebeurtenissen gewijd³. De Smet, wiens betoog zeer oppervlakkig mag genoemd worden, heeft bijna alleen beroep gedaan op enkele verhalende bronnen. Met diplomatische werd weinig of geen rekening gehouden. Daarenboven heeft de auteur de gebeurtenissen te zeer in het kader van de geschillen tussen Vlaanderen en Holland omwille van Zeeland bewesten-Schelde behandeld, terwijl hij — ten onrechte — de invloed van geheel de Franse politiek op deze verwickelingen verwaarloosde.

De oorlog in Zeeland en Holland (1303-1305) is nochtans van groot belang voor al wie de politieke geschiedenis van Vlaanderen in deze bewogen periode volledig wil begrijpen. Tot hertoe was de aandacht immers te veel naar het Zuidelijk front (Frankrijk) gericht, terwijl bij nader onderzoek blijkt dat Vlaanderen zich in het Noorden even grote, zo niet grotere, inspanningen getroost heeft om een uiterst gevaarlijke bondgenoot van de Franse koning te bekampen; inspanningen, waarvan de Dampierres bij hun strijd tegen Frankrijk in 1304 de weerbots zouden ondervinden.

Wij hebben ons vooral tot doel gesteld, het juiste karakter van de verwickelingen in Zeeland en Holland te bepalen. Daarom moest eerst getracht worden de diepere oorzaken er van op te sporen. Bij de uiteenzetting van de gebeurtenissen zelf, hebben wij ons niet alleen tot

(1) Wij citeren hier voornamelijk: BLOK P.J., *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, 2^e druk, dl. I, bl. 158-159. — WALLER ZEPER, S.A. *Jan van Hene-gouwen, heer van Beaumont*, 's-Gravenhage 1914, bl. 15 en vlg. — OBREEN H., *De eerste jaren na de dood van Floris V*, in: *Bijdr. Vad. Gesch. Oudh.*, 5e reeks, dl. II (1915), bl. 27 en vgl. — GOSSES I.H., en JAPIKSE N., *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland*, 3e druk, 's-Gravenhage 1947, bl. 163-165.

(2) DE SMET, J. J., *Mémoire sur la guerre de Zélande*, in *Mém. de l'Acad. des Sc. et B.-Lettres de Bruxelles, Classe des Lettres*, dl. XVIII (1845) in-4°.

(3) Men kan immers moeilijk sommige oude artikeltjes als wetenschappelijk werk beschouwen: RISSEEUW, J. E., *Iets over de krijgsbedrijven der Vlamingen tegen Zeeland in 1304, en drie stukken uit het archief van Rupelmonde tot dezen togt betrekkelijk* in: *Zeeland Jaarboekje* 1852, bl. 129. — BROERS, H. J. *Van de grote victorie teghen de Vlamingen, 1304*: in *Bijdr. tot de Gesch. van Nederl. Zeewezen* bijeengebracht door H. J. BROERS.

Vlaanderen, Zeeland en Holland beperkt, doch op grond van vaststellingen welke wij deden bij het bestuderen van de oorzaken, hebben wij ook telkens in het kort een overzicht gegeven van de conflicten welke zich terzelfder tijd voordoen tussen Vlaanderen en Frankrijk met Henegouwen; conflicten waarmede de strijd in het Noorden zeer nauw verbonden is.

..

Tenslotte nemen wij hier de gelegenheid waar om onze oprechte dank te betuigen aan allen, die ons bij deze studie geholpen hebben.

In de eerste plaats wensden wij Prof. Dr H. Van Werveke te bedanken die ons door menige inlichting vooruit hielp en ons daarbij een paar verbeteringen in overweging gaf.

Ook de richtlijnen en aanduidingen ons door Prof. Dr F.L. Ganshof, Prof. Dr E.I. Strubbe, Prof. Dr. J. Dhondt en Dr W.S. Unger verschaft, zijn dit werk steeds ten goede gekomen.

Vervolgens willen wij onze oprechte erkentelijkheid betuigen aan allen, die ons bij het opzoeken van onuitgegeven materiaal behulpzaam geweest zijn: aan Dr B. Van 't Hoff en Drs Fox, archivariissen van de derde afdeling bij het Algemeen Rijksarchief in Den Haag; — aan dhr Bettink, bibliothecaris bij hetzelfde Rijksarchief; — aan Dr J.F. Verbruggen van de Koninklijke Militaire School te Brussel; aan Dr C. Wyffels, archivaris bij het Rijksarchief te Gent en tenslotte aan dhr A. Schouteet, gehecht aan het stedelijk archief te Brugge.

BIBLIOGRAFIE

I. Bronnen

A. VERHALENDE BRONNEN

- Annales Gandenses* (1296-1310), uitg. FUNCK-BRENTANO F., in: *Collection de Textes pour servir à l'Etude et l'Enseignement de l'Histoire*, fsc. 18, Parijs 1896.
- Chronica de Hollant et eius comitatu* (863-1477), uitg. MATTÆUS A., in: *Veteris Aevi Analecta...* 2° uitg., dl. V, bl. 523, Den Haag 1738.
- Chronicon comitum Flandrensium* (-1428), uitg. DE SMET J.J. in: *Corpus Chronicorum Flandriæ* (C.R.H. in -4°) dl. I, bl. 34-261, Brussel 1837.
- Chronique Artésienne* (1295-1304) et *Chronique Tournaisienne* (1296-1314), uitg. FUNCK-BRENTANO F., in: *Collection de Textes...* fasc. 25, Parijs 1899.
- GILLES LE MUISIT, *Chronique et annales* (1272-1352) uit. LEMAITRE H., (*Société de l'Histoire de France*), Parijs 1905.
- GUILLAUME GUIART, *Branche des royaux lingnages* (-1306), uitg. DE WAILLY N. en DELISLE L., in: *Rec. Hist. de France*, dl. XXII, bl. 171-300, Parijs, 1865.
- Het oude Goutsche Chronijkje* (-1477), uitg. SCRIVERIUS P., Amsterdam 1663.
- JOHANNES DE BEKA, *Chronicon de episcopis Ultrajectinis* (690-1346), uitg. BUCHELIUS A., Utrecht 1643.
- JOHAN REYGERSBERGH VAN CORTGENE, *Chroniick van Zeelandt*, 2° verbeterde en vermeerderde uitg. van BOXHORN M.Z., 2 dl. Middelburg 1644.
- Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke* (*Gemeenlijk geheeten kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see*) (-1316), uitg. DE GEER VAN JUTPHAAS B.J.L., in: W.H.G.U. nieuwe serie, nr 6 Utrecht 1887.
- LODEWIJK VAN VELTHEM, *Spiegel Historiae* (1248-1316), uitg. VAN DER LINDEN H., DE VREESE W. en DE KEYSER P. (C.R.H. in -4°) 3 dl. Brussel 1906-1938.
- MELIS STOKE, *Rijmkroniek* (694-1305), uitg. BRILL W.G., 2 dl. in: W.H.G.V. nieuwe serie nr 40 en 42, Utrecht 1885.
- Willelmi capellani in Brederode postea monachi et procuratoris Egmundensis Chronicon* (1206-1332), uitg. PIJNACKER HORDIJK C. in W.H.G.U., 3° serie nr 20, Amsterdam 1904.

B. DIPLOMATISCHE BRONNEN

1) ONUITGEGEVEN BRONNEN

A. DEN HAAG

Algemeen Rijksarchief

Geraadpleegd:

- Grafelijkheidscharters - verzameling Suys.
Doos 22: Grafelijkheid Putten (1235-1376).
Doos 37: Grafelijkheid Henegouwen (1288-1328).
- Leen- en Registerkamer van Holland.
Reg. E. L. 39
Reg. 45 Tollen
Reg. 78 Putten en Strijen, m.h.b.
Reg. 114 Philippus
- Aanwinsten 1900: 27/2.
(Cfr. *Inventaris nr. 65 A* aldaar)

B. BRUSSEL

Algemeen Rijksarchief

Geraadpleegd :

Rolrekeningen, afd. Baljuwsrekeningen (Cfr. NELIS, H., *Chambre des comptes de Flandre et de Brabant; Inventaire des comptes en rouleaux*, Brussel 1914).

C. BRUGGE

Geraadpleegd :

Stadsarchief

1. Stadsorkonden.
2. Stadsrekeningen 1303-1308
(Cfr. GILLIODTS-VAN SEVEREN, L., *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, 7 dl. Brugge 1871-78).

D. GENT

Rijksarchief

Geraadpleegd :

Charters van de graven van Vlaanderen

1. Fonds. St. Génois
(Cfr. DE SAINT-GÉNOIS J., *Inventaire analytique des chartes des comtes de Flandre... autrefois déposées au château de Rupelmonde*, Gent 1843-1846).
2. Fonds Gailliard.
(Cfr. GAILLIARD, V., *Chartes des comtes de Flandre autrefois déposées au château de Rupelmonde et récemment retrouvées aux archives de l'ancien conseil de Flandre à Gand*, Gent 1857).
3. Fonds Diegerick
(Cfr. Inventaris op steekkaarten van DIEGERICK, A., op het archief).
4. Chronologisch Supplement
(Cfr. Inventaris op steekkaarten van WIJFFELS, C., op het archief).

Stadsarchief

Geraadpleegd :

Stadsorkonden 1307
(Cfr. VAN DUYSSE, P. en DE BUSSCHER, E., *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*, Gent 1867).

E. DORDRECHT

Stadsarchief

Geraadpleegd :

Stadsorkonden
(Cfr. VAN DALEN, J. L., *Inventaris van het archief der gemeente Dordrecht*, dl. I, *De grafelijke tijd* (1200-1572), Dordrecht 1909.

F. DELFT

Stadsarchief

Geraadpleegd :

Stadsorkonden
(Cfr. SOUTENDAM, J., *Inventaris der charters en privilegiën berustende op het archief der gemeente Delft* (1246-1599), Delft 1860.

G. LEIDEN

Stadsarchief

Geraadpleegd :

Stadsorkonden
(Cfr. OVERVOORDE, J.C. en VERBURGT, J.W., *Archief der secretarie van de stad Leiden, Inventaris en regesten*, Leiden 1937.

H. UTRECHT

Stadsarchief

Geraadpleegd :

Stadsorkonden

(Cfr. MULLER, S., *Regesten van het archief van de stad Utrecht*, Utrecht 1896.

I. ZIERIKZEE

Stadsarchieff

Geraadpleegd :

Stadsorkonden

(geen inventaris).

2) UITGEGEVEN BRONNEN

- BEUGNOT, M., *Les Olim*, 3 dl. 4 banden, Parijs 1839-1848.
- BEZEMER, W. en DE BLECOURT, A.S., *Rechtsbronnen van Zierikzee*, in *O.V.R.*, 2e reeks, nr. 9, 's Gravenhage, 1908.
- COLENS J., *Le compte communal de Bruges (Mai 1302-Février 1303)* in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, dl. XXXV (1885).
- DE GEER TOT OUDEGEIN, J.J., *Archieven der ridderlijke Duitsche Orde*, 2 dl. Utrecht 1871.
- DES MAREZ, G. en DE SAGHER, E., *Comptes de la ville d'Ypres (1267-1329)*, in *C.R.H.*, in-4°, 2 dl., Brussel 1909-1913.
- DEVILLERS, L., *Notice sur un cartulaire de la trésorie des comtes de Hainaut*, in *B.C.R.H.*, 3e serie, dl. XII (1871), bl. 339-468.
- DEVILLERS, L., *Notice sur un cartulaire concernant les terres dites de débat*, in *B.C.R.H.*, 4e serie, dl. III (1875), bl. 467-512.
- DIEGERICK, I.L.A., *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d'Ypres*, dl. I, Brugge 1853.
- FRUIN, R., *De leenregisters van bewesten-Schelde, 1470-1535*, 's Gravenhage 1911.
- GACHET, E., *Un cartulaire de Guillaume Ier, comte de Hainaut et de Hollande*, in *B.C.R.H.*, 2e serie, dl. IV (1852), bl. 9-118.
- GILLIODTS-VAN SEVEREN, L., *Coutume des pays et comté de Flandre. Coutume de la ville de Bruges*, dl. I, Brussel 1874.
- HUFFER, M., *Bronnen voor de geschiedenis der abdij Rijnsburg*, I dl., 2 banden (R.G.P., kleine serie, nr. 31 en 32), 's Gravenhage 1951.
- LANGLOIS, Ch. V., *Inventaire d'anciens comptes royaux dressé par Robert Mignon sous le règne de Philippe de Valois in Recueil des Historiens de la France. Documents financiers*, Parijs 1899.
- MULLER, P. L., *Regesta Hannonensia. Lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland (1299-1345) die in het charterboek van Van Mieris ontbreken*, 's Gravenhage 1882.
- RIJMER, TH., *Foedera, conventiones, litterae et cujuscumque generis acta publica inter reges Angliae et alios quosvis imperatores, reges, pontifices... habita*, uitg. Clarke, A., Holbrooke, F., Caley, J., 4 dl. 7 banden, Londen 1816-1869.
- SMIT, H. J., *De rekeningen der graven en gravinnen uit het Henegouwsche huis*, dl. I, in *W.H.G.U.*, 3e serie, nr. 46, Amsterdam 1924.
- SMIT, H. J., *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, 1 dl., 2 stukken, in *R.G.P.*, nrs. 65 en 66, 's Gravenhage 1928.
- UNGER, W. S., *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd*, 3 dl. in *R.G.P.*, nrs 54, 61, 75, 's Gravenhage 1923-1931.
- VAN MIERIS, F., *Groot Charterboek der graaven van Holland, Zeeland en beeren van Vriesland (-1436)*, 4 dl., Leiden, 1753-1756.
- VANNERUS, J., *Deux documents relatifs à la guerre de Philippe le Bel avec la Flandre (1303-1304)*, in *B.C.R.H.*, dl. LXXII (1903) bl. 60-75.
- VANNERUS, J., *Documents relatifs aux conflits ayant surgi, de 1302 à 1310 entre le comté de Hainaut et l'évêché de Liège*, in *B.C.R.H.*, dl. LXXII (1903) bl. 181-304.
- VIARD, J., *Les journaux du trésor de Philippe IV le Bel*, in *Coll. Doc. Inéd. sur l'Hist. de France*, Parijs 1940.
- VUYLSTEKE, J., *Genetsche stads- en baljuwsrekeningen (1280-1336)* (ook onder de

- titel : *Comptes de la ville et des baillis de Gand*), in *Oorkondenboek der stad Gent*, 1e afd. Rekeningen, 2 dl., Gent 1900.
- WAUTERS, A., *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de Belgique*, in C.R.H., in-4°, dl. VIII (1301-1320), Brussel 1892. — Supplement BORMANS, S., en HALKIN, J., dl. XI/3 (1301-1339), Brussel 1914.
- WIJFFELS, C., *De oudste rekening der stad Aardenburg (1309-1310) en de opstand van 1311 (Archief, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen)*, 1949-1950, bl. 10-52.

II. Werken en Artikels

- BALEN, M., *Beschrijvinge der stad Dordrecht*, 2 dl., Dordrecht 1677.
- BERKELBACH VAN DER SPRENKEL, J. W., *Geschiedenis van het bisdom Utrecht (1281-1305)* in *Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht*, uitg. door OPPERMAN, O., dl. IX, Utrecht 1923.
- BERTEN, D., *Histoire du lien féodal entre la Flandre et la Zélande* in *Hand. Mij. Gesch. en Oudh. Gent*, dl. X (1911), bl. 75-164 en *Bulletijn der Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, dl. XIX, bl. 225-273.
- BINDOFF, S. T., *The Scheldt question to 1839*, Londen 1945.
- BLOK, P. J., *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, 2e druk, dl. I, Leiden 1912.
- DE LA RONCIERE, Ch., *Histoire de la marine française*, dl. I, Parijs 1899.
- DELCAMBRE, E., *Les relations de la France avec le Hainaut (1280-1297)*, Mons et Frameries 1930.
- DE SMET, A., *Het waterwegennet ten Noord-Oosten van Brugge in de 13e eeuw*, in R.B.P.H., dl. XII (1933) bl. 1023-1059 ; dl. XIII/1 (1934) bl. 83-121.
- DE SMET J., *De inrichting der poortelijke ruitery te Brugge in 1292 en haar verdeling in gezindheden in 1302, in Koninkl. Vl. Acad. voor Taal- en Letterk. Versl. en Meded.* Aug.-Sept. 1930.
- DE SMET, J. J., *Mémoire sur la guerre de Zélande* in *Mémoires de l'Académie des Sciences et B.-Lettres de Bruxelles : Classe des Lettres*, dl. XVIII (1845) 39 bl.
- DUVIVIER, C., *La querelle des d'Avesnes et des Dampierres jusqu'à la mort de Jean d'Avesnes (1257)*, 2 dl., Brussel 1894.
- FRIS, V., *De slag bij Kortrijk (Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde)* Gent 1902.
- FRUIN, R., *De provincie Zeeland en hare rechterlijke indeling vòòr 1795* (uitg. Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen) Middelburg 1935.
- FUNCK-BRENTANO, F., *Les origines de la guerre de cent ans. Philippe le Bel en Flandre*, Parijs 1897.
- GANSHOF, F. L., *Staatkundige geschiedenis, XIIe, XIIIe, XIVe eeuw* in *Geschiedenis van Vlaanderen* onder de leiding van Dr R. VAN ROOSBROECK, dl. II, bl. 7-106, Antwerpen 1937.
- GANSHOF, F. L., *Les origines de la Flandre impériale*, in *Ann. Soc. Roy. Arch., Bruxelles*, dl. XLVI (1942-1943), bl. 99-137.
- GOSSES, I. H., *De rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen*, Groningen, Den Haag, 1917.
- GOSSES, I. H. en JAPIKSE, N., *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland*, 3e druk, 's Gravenhage 1947.
- LEGRAND D'AUSSY, *Notice sur l'état de la marine en France au commencement du quatorzième siècle*, in *Mémoires de l'Institut National des Sciences et Arts. Sciences morales et politiques*, dl. II, An VII.
- LUYKX, Th., *Jobanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen*, in *Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie... Klasse Letteren*, jrg. VIII, nr. 5, Antwerpen-Utrecht 1946.
- OBREEN, H., *Floris V, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland (1256-1296)*, in *Rijksun. Gent. Werk. Fac. Wijsb. Lett.*, afl. 34, Gent 1907.
- OBREEN, H., *De eerste jaren na de dood van Floris V*, in *Bijdr. Vad. Gesch. Oudh.*, 5e reeks, dl. I (1913), bl. 241-252 ; 5e reeks, dl. II (1915) bl. 27-52.

- OBREEN, H., *Itinerarium van Jan van Avesnes, graaf van Henegouwen, van Holland en van Zeeland en heer van Friesland (1296-1304)* in B.M.H.G.U., dl. XLVII (1926), bl. 226-234.
- OBREEN, H., *Bijdrage tot de kennis der middeleeuwsche geslachten in Holland en Zeeland: de heeren van Putten en van Strijen*, in *Maandblad Nederlandsche Leeuw*, jrg. 50 (1932) (passim).
- PIRENNE, H., *Histoire de Belgique*, 5e uitgave, dl. I, Brussel 1929.
- POLS, M. S., *Graaf Jan I van Holland*, in *Bijdr. Vad. Gesch. Oudb.*, 3e reeks, dl. X (1899), afl. 3, bl. 1-66.
- SATTLER, E., *Die Flandrisch-Holländischen Verwicklungen unter Wilhelm von Holland (1248-1256)*, Göttingen 1872.
- SMIT, H. J., *Het begin van de regeering der Henegouwsche graven (1299-1320)*, in *Bijdr. Vad. Gesch. Oudb.*, 7e reeks, dl. II (1932), bl. 29-71.
- VAN DER AA, A. J., *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, 13 dl., Gorinchem 1839-1891.
- VANDERKINDERE, L., *La formation territoriale des principautés belges au Moyen-Age*, 2 dl., Brussel 1902.
- VAN RIEMSDIJK, Th., *De tresorie en kanselarij van de graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beyersche huis*, 's Gravenhage 1908.
- VAN WERVEKE, H., *Avesnes en Dampierre. Vlaanderens Vrijheidsoorlog (1244-1305)*, in dl. II van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden (925-1305)*, onder leiding van Prof. Dr H. VAN WERVEKE, Utrecht-Antwerpen 1950.
- VERBRUGGEN, J. F., *De Gentse Minderbroeder der Annales Gandenses en de krijgskunst in de periode van 1302-1304*, in *Hand. Mij. Gesch. Oudb. Gent*, dl. IV, afl. 1 (1949-1950), bl. 3-19.
- VERLINDEN, Ch., *Robert Ier le Frison*, in *Rijksun. Gent. Werk. Fac. Wijsb. en Lett.*, afl. 72, Antwerpen, Parijs, 's Gravenhage 1935.
- WALLER ZEPER, S. A., *Jan van Henegouwen, heer van Beaumont*, 's Gravenhage 1914.
- WARNKOENIG, L., - GHELDOLF, A., *Histoire de Flandre et de ses institutions civiles et politiques (- 1305)*; dl. IV, *Histoire de la ville de Bruges*, Brussel 1851.
- WAUTERS, A., *Le duc Jean Ier et le Brabant sous le règne de ce prince (1267-1294)*, in *Mémoires couronnées... publiées par l'Académie Royale des Sciences*, dl. XIII, Brussel 1862.

K A A R T

- BEEKMAN, A. A., *Holland-Zeeland en Westfriesland in 1300*, in *Geschiedkundige atlas van Nederland*, dl. I, nr. 5, 's Gravenhage 1913-1932.

INLEIDING

DE OORZAKEN VAN DE OORLOG TUSSEN DE AVESNES EN DE DAMPIERRES VAN 1303 TOT 1305

De vijandelikheden Avesnes-Dampierres in Zeeland en Holland, van 1303 tot 1305, hebben een dubbele oorsprong. Enerzijds, de eeuwenoude, bijna traditioneel geworden geschillen tussen Vlaanderen en het graafschap Holland betreffende Zeeland bewesten-Schelde; anderzijds, het verzet der Dampierres tegen de omsingeling van Vlaanderen door hun erfvijand Jan II van Avesnes, graaf van Henegouwen (1280-1304) en Holland (1299-1304) en zijn bondgenoot Filips de Schone, koning van Frankrijk (1285-1314).

1. De Kwestie Zeeland bewesten-Schelde

Zeeland vertoonde rond het jaar 1300 een andere gedaante dan deze welke wij nu kennen. Kenmerkend was het feit, dat de huidige eilanden door talrijke waterlopen in meerdere kleine delen gesplitst waren¹.

De oudste keuren situeren het eilandencomplex tussen Bornisse en Hedensee². De Hedensee vormde samen met de Honte en de Wielingen de grens met het graafschap Vlaanderen³. De Bornisse daarentegen scheidde Zeeland van Putten, in die tijd een nogal zelfstandige heerlijkheid⁴. Een reeks aaneengesloten waterlopen (Schelde, Striene, Seelt e.a.) vormden langs de oostzijde de afbakening met Brabant,

(1) Voor de toestand van de Zeeuwse eilanden in de 14^e eeuw verwijzen wij naar de geographische kaart van Dr A.A. BEEKMAN, *Holland-Zeeland en West-Friesland in 1300* in de geschiedkundige atlas van Nederland dl. I, n° 5, bl. 22. Deze kaart is echter met voorzichtigheid te gebruiken voor wat betreft de wateren ten Noorden van Brugge. Zie daarover DE SMET A., *Het waterwegennet ten Noord-Oosten van Brugge*, in de 13e eeuw in R.B.P.H., dl. XII (1933), bl. 1024. — Een kaartje van Zeeland bewesten-Schelde bij BINDOFF, *The Scheldt question*, bl. 8.

(2) BERTEN D., *Histoire du lien féodal entre la Flandre et la Zélande*, in *Hand. Mij Gesch. en Oudb. Gent*, dl. X (1911), bl. 80. — GOSSES H., *De rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen*, bl. 2 — FRUIN R., *De provincie Zeeland en hare rechterlijke indeling vóór 1795*, bl. 4.

(3) Onder Hedensee verstonde men het centrale gedeelte van de huidige Westerschelde. Het meest Oostelijk gelegen gedeelte noemde men de Honte, het meest Westelijk gelegen gedeelte (de monding) Wielingen (BINDOFF, *op. cit.*, bl. 12-13). Eerst in het eerste kwart van de 15^e eeuw gebruikte men de naam Honte om geheel de Westerschelde aan te duiden (*Ibid.*, bl. 34-35).

(4) De heerlijkheid Putten die op het einde van de 13^e eeuw met Strijen verenigd werd, verviel in 1459 aan de grafelijkheid van Holland (OBREEN H., *De heeren van Putten en Strijen* in: *Ned. Leeuw* (1932) kol. 291).

terwijl in het Noorden de Maas Zeeland van het graafschap Holland afsloot.

De tegenwoordige Ooster-Schelde, toenmaals wegens haar overwegend belang eenvoudig Schelde genoemd, sneed dit gebied in twee delen. Zo bekwam men: een Zeeland bewesten-Schelde (tussen Schelde en Honte met Hedensee), en een Zeeland beoosten-Schelde (tussen Schelde en Bornisse). Terwijl het laatstgenoemde reeds lang het onbetwiste bezit was van de graaf van Holland⁵, had Vlaanderen echter op Zeeland bewesten-Schelde de hand weten te leggen. Na herhaalde oorlogen immers, tegen het Rijk ondernomen, wist Boudewijn IV, graaf van Vlaanderen (988-1035), in 1012 Zeeland bewesten-Schelde alsmede de Vier Ambachten van keizer Hendrik II in leen te verkrijgen⁶. Zijn zoon en opvolger Boudewijn V (1035-1067) bekwam in 1056 definitief de investituur over die gebieden. Samen met het land van Aalst stonden deze gewesten voortaan als Rijksvlaanderen bekend.

Op een bepaald ogenblik nu, hebben de graven van Holland, Zeeland bewesten-Schelde van die van Vlaanderen in leen gekregen. Wanneer dit juist geschied is, valt niet met zekerheid uit te maken en is dan ook een twistpunt van belang⁷. De eerste vermelding daaromtrent vinden wij in een stuk van 1167. Het is echter slechts een bevestiging van vroegere toestanden. Floris III, graaf van Holland (1157-1190), had namelijk gepoogd de Vlaamse vazaliteit af te schudden en de belangrijke riviermonden (o.a. de Schelde) voor eigen rekening te controleren. Hij moest echter weldra het nutteloze van zijn pogingen inzien. De wederzijdse geschillen werden in 1167 door een verdrag (verdrag van Brugge) bijgelegd. De graaf van Holland behield Zeeland bewesten-Schelde als leen van de graaf van Vlaanderen. Daarenboven zouden de beide graven solidair de inkomsten der eilanden met elkander delen, de belangrijke rechtszaken zouden te Brugge berecht worden en de Vlaamse kooplieden verkregen tolvrijheid op de Zeeuwse wateren⁸.

De vijandelijkheden werden echter hernomen in 1235 onder Marga-

(5) OBREEN H., *Floris V, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland*, bl. 113.

(6) Zie daarover o.m.: PIRENNE H., *Histoire de Belgique*, dl. I, bl. 107. — GOSSES H., *op. cit.*, bl. 13 — FRUIN R., bl. 5, aarzelt tussen 1012 en 1018 — GANHOF F.L. *Les origines de la Flandre Impériale* in: *Ann. Soc. Roy. Arch. Bruxelles*, dl. 46 (1942-43), bl. 114-115.

(7) De datum 1076 door VANDERKINDERE L., (*La formation territoriale des principautés belges au Moyen-Age*, dl. I, bl. 122) voorgestaan, berust op geen enkel bewijsstuk en is op zijn minst gewaagd wanneer men bemerkt dat nog in 1083, Robrecht de Fries, graaf van Vlaanderen, actief tussenkomt in een private oorlog in Zeeland. Zie daarover VERLINDEN Ch., *Robert Ier le Frison*, bl. 106. — De belening van Zeeland bewesten-Schelde door Robrecht de Fries ten voordele van graaf Diederik V, blijft eveneens een hypothese (VERLINDEN, Ch., *op. cit.*, bl. 106). — Dat het betwiste gewest door Robrecht van Jeruzalem aan Floris II van Holland in leen werd gegeven ten gevolge van een vredesverdrag in 1107 (BERTEN, *op. cit.*, bl. 121) schijnt volgens GOSSES *op. cit.*, bl. 15 al even twijfelachtig.

(8) GOSSES H. en JAPIKSE N., *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland*, bl. 71.

retha van Constantinopel. Na een driejarige, voor Vlaanderen weinig gunstige strijd (nederlaag op Walcheren, 1253), kwam een nieuw verdrag in 1256 te Brussel tot stand. Weliswaar werd de soevereiniteit van Vlaanderen over het betwiste gebied gevestigd, doch alle rechten en inkomsten kwamen voortaan Holland ten goede⁹. Zeeland bewesten-Schelde werd daardoor een gewoon leen van Vlaanderen.

Onder Floris V (1256-1296) echter neemt de Zeeuwse kwestie plots een nieuwe en onverwachte wending aan. Inderdaad terwijl het hier vroeger slechts een louter politiek geschil gold, vertoont de kwestie in Zeeland nu ook plots een sociaal aspect. Dit aspect is des te gevaarlijker, daar het stilaan een karakter van bestendigheid begint te vertonen. Wij bedoelen hier de collectieve afval van de Zeeuwse adel van de graaf van Holland ten voordele van die van Vlaanderen¹⁰. Er ontstond dus in Zeeland een echte Vlaamse partij: de adel, in tegenstelling met de bevolking der steden en van het platteland die van Vlaamsgezindheid onverdacht was.

Deze ophefmakende gebeurtenis greep plaats in 1290 toen geheel de Zeeuwse adel hulde zwoer aan Gwijde van Dampierre, schoonvader van Floris V. Verscheidene grieven werden door deze edelen tegen de graaf van Holland ingebracht. De voornaamste hielden verband met de heersende toestanden op leenrechtelijk gebied. Tegen het Zeeuwse leenrecht in, eisten de edelen dat de lenen niet meer zouden gesplitst worden tussen alle zonen van de leenman, doch voortaan volgens eerstgeboorterecht zouden overgeërfd worden. Daarenboven eisten ze een beter erfrecht in die zin, dat ook de dochters in het leen zouden mogen opvolgen, wat ten tijde van Floris V het geval niet was, noch in Zeeland, noch in Holland (kwade lenen)¹¹. Daardoor was de macht van de adel ten overstaan van die graaf aanzienlijk beperkt geworden.

De positie van Floris in Zeeland was daardoor uiterst kritisch geworden, te meer daar hij sinds 1286, in verband met de Limburgse successieoorlog, in scherpe oneenigheid leefde met Gwijde¹². Deze tegenstelling deed de Zeeuwse kwestie weer oplaaien in zover dat Floris de Rooms-koning, Rudolf van Habsburg, er toe kon bewegen het verdrag van Brussel (1256) nietig te verklaren. Daarop bewees hij hem leenhulde voor Zeeland bewesten-Schelde zonder zich verder om de rechten van zijn schoonvader te bekreunen¹³.

(9) SATTLER C., *Die Flandrisch-Holländischen Verwicklungen unter Wilhelm von Holland 1248-1256*, bl. 66 — Zie ook DUVIVIER Ch., *La querelle des d'Avesnes et des Dampierres*, dl. I, bl. 269.

(10) OBREEN H., *op. cit.*, bl. 117.

(11) Een goede uiteenzetting daaromtrent geeft FRUIN in zijn *Leenregisters van bewesten-Schelde*, bl. 29. — Zie ook OBREEN, *op. cit.*, bl. 119 en GOSSES, *op. cit.*, bl. 34 vlg., 107 vgl.

(12) De Limburgse successieoorlog (1283-1288) zag de meeste vorsten der Lage Landen in twee kampen tegenover elkaar staan. Terwijl Gwijde van Dampierre het met de graven van Gelre en Luxemburg hield, schaarde Floris V zich aan de kant van Brabant, in ruil voor de opheffing van de Brabantse leenheerlijkheid die nog op een deel van Zuid-Holland rustte. Zie daarover, WAUTERS, A., *Le duc Jean Ier et le Brabant sous le règne de ce prince (1267-1294)*, bl. 129.

(13) OBREEN, *op. cit.*, bl. 130.

Eerst in 1290, na de hulde van de Zeeuwse adel aan Gwijde, kwam het tot een openlijke oorlog tussen beide partijen. Gesteund door de Zeeuwse edelen, begon men de vijandelijkheden met de belegering van Middelburg op Walcheren. Vrij spoedig echter slaagde de hertog van Brabant Jan I (1267-1294), zwager en bondgenoot van Floris V, er in bemiddelend op te treden en een samenkomst te Biervliet in het Brugse Vrije tussen beide graven te beleggen. Gwijde deed er echter zijn schoonzoon noch min noch meer gevangen zetten. Het was een onmachtige en vernederde Floris die nu punt voor punt de Vlaamse wensen moest inwilligen. Hij zou de leenhulde voor Zeeland bewesten-Schelde aan de Rooms-Koning bewezen, intrekken en, evenals zijn voorouders, de graaf van Vlaanderen als leenheer over dit gebied erkennen. Nieuwe keuren voor beide delen van Zeeland zouden aan de eisen van de ontstemde adel tegemoet komen.

Zoals te verwachten was bleef alles bij plechtige beloften. Eenmaal vrij, stelde Floris de leenhulde immer uit en de nieuwe Zeeuwse keuren van 1290 bleken spoedig ijdele formules te zijn¹⁴.

Een nieuwe gedeeltelijke opstand der Zeeuwse edelen was er het onvermijdelijke gevolg van en in 1295 kwam het weer tot erge botsingen tussen beide graven. Vlaanderen werd er gevoelig verslagen en de Zeeuwse edelen moesten zich onderwerpen.

De moord op Floris en het conflict tussen Gwijde en Filips de Schone, schoven het geschil tijdelijk op de achtergrond¹⁵. Toen Gwijde van Filips het verbod kreeg in het buitenland nog gewapenderhand op te treden, was hij handig genoeg om, bij een akte van 20 Juli 1296, al zijn rechten op het Zeeuwse gebied aan zijn jongste zoon Gwijde (van Namen) over te maken¹⁶. Deze zag zijn pogingen al evenmin met succes bekroond.

Begin 1299 gelukte het Gwijde eindelijk, ten koste van grote toegevingen tot een vergelijk te komen met de jonge en onervaren zoon van Floris, Jan I, die geheel onder invloed stond van het hoofd der Zeeuwse edelen, Wolfert van Borselen. Vlaanderen zag af van de leenhulde over Zeeland bewesten-Schelde ten voordele van de graaf van Holland (Jan I) en zijn rechtstreekse afstammelingen. Er werd echter nadrukkelijk bepaald, dat die regel in geen geval van toepassing zou zijn op mogelijke zijtakken¹⁷. Doch het toeval wilde dat Jan I op 10 November 1299 zonder kinderen overleed. Daardoor verviel logischerwijze het verdrag dat in 1299 met Vlaanderen tot stand gekomen was. Om de verwickelingen nog groter te maken kwam nu ook de opvolgingskwesitie, die de reeds schrille tegenstellingen tussen de verschil-

(14) In feite was het nog altijd de keure van 1256, door Floris de Voogd aan Zeeland verleend, die van kracht bleef. Voor geheel die strijd, zie OBREEN, *op. cit.*, bl. 132-139.

(15) Zie verder, par. 2, bl. 12.

(16) POLS M.S., *Graaf Jan I van Holland*, in: *Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudb.*, 3^e reeks, dl. X (1899), bl. 32. — OBREEN H., *De eerste jaren na de dood van Floris V*, in: *Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudb.*, 5^e reeks, dl. II, (1915), bl. 33.

(17) POLS M.S., *op. cit.*, bl. 43 — OBREEN H., *De eerste jaren*, bl. 41.

lende partijen slechts kon verscherpen. Toen Jan II van Avesnes als bloedverwant zonder moeite er in slaagde zijn gezag in Holland te doen erkennen, weigerde de Rooms-koning echter, op aanstoken van de Zeeuwse adel, hem met die gebieden te belenen daar hij deze aan het Rijk vervallen achtte. Noch hij, noch Robrecht van Bethune echter, die van hem de investituur over Zeeland bewesten Schelde verkregen had¹⁸, konden de Avesnes ernstige schade berokkenen. De ene was machteloos, de andere te zeer in beslag genomen door het geschil met Frankrijk, bondgenoot der Avesnes, om zijn respectievelijke belangen in die gebieden te gaan verdedigen.

Slechts na de nederlaag der Franse legers bij Kortrijk (1302), zullen de Dampierres de gelegenheid krijgen om hun vernederingen op Jan van Avesnes te wreken. Intussen had Robrecht van Bethune al zijn rechten op Zeeland bewesten-Schelde afgestaan aan zijn jongere broeder Gwijde van Namen¹⁹. Geholpen door een deel van de Zeeuwse adel, waarvan velen na een mislukte opstand tegen Jan van Avesnes in 1301 naar Vlaanderen waren gevlucht²⁰, zal deze de strijd in Zeeland met ongekende hevigheid weer doen oplaaien.

2. *De Tegenstelling tussen de Avesnes en de Dampierres in het Kader van de Franse Uitbreidingspolitiek*

De Franse koningen, wier macht en aanzien in de 12^e eeuw vooral sedert Filips August (1180-1223), een steeds stijgende lijn vertoonde, waren, sedert hun zege op de Anglo-Welfse coalitie bij Bouvines (1214) behaald, aardig op weg om de hegemonie over geheel West-Europa te verkrijgen. Vlaanderen, dat zich zowel uit politiek als uit sociaal-economisch oogpunt aan de zijde van Engeland geschaard had, zag zich door deze nederlaag in een uiterst moeilijke en gevaarlijke positie verplaatst.

Terwijl haar gemaal Ferrand van Portugal, op het slagveld van Bouvines gevangen genomen, zijn opstandigheid in Franse kerkers moest uitboeten, stond gravin Johanna voortaan alleen en machteloos tegen de immer stijgende Franse invloed in haar graafschappen.

De vrijlating van Ferrand na het verdrag van Melun (1226) wijzigt de toestand helemaal niet. Integendeel! De Vlaamse graaf, vernederd en gebroken, is voortaan slechts een willig en gehoorzaam werktuig in de handen van zijn overwinnaar. Niet alleen over Vlaanderen, doch ook over Lotharingen waar het vroeger al zeer wankelbare gezag van de keizer sedert Bouvines helemaal tot nul gereduceerd was, begonnen de Franse grijpparmen zich uit te strekken. De hertog van Brabant Hendrik I (1190-1235) die, na vele aarzelingen, op het slagveld van

(18) OBREEN H., *De eerste jaren*, bl. 46.

(19) BERTEN, *op. cit.*, bl. 244.

(20) Die strijd werd geleverd op 1 Januari 1301 op de Lodijke in Zuid-Beveland. Cfr. OBREEN, *De eerste jaren*, bl. 41. Velen van die edelen zijn in Vlaamse dienst tijdens de oorlog van 1302 tegen Frankrijk. Cfr. J. COLENS, *Le compte communal de la ville de Bruges (Mai 1302 à Fevrier 1303)*, bl. 151-153.

Bouvines toevallig weer eens aan Anglo-Welfse zijde stond, haastte zich zijn onderwerping aan Filips aan te bieden. Eveneens zien wij de koning kort na Bouvines bij het verdrag van Parijs (24 October 1214) de opdracht geven naast de versterkingen van Ieper Kassel en Oudenaarde, ook die van Valenciën in Henegouwen (dus het Rijk) af te breken ²¹.

Het moet ons dan ook geenszins verwonderen, dat het scherpe conflict tussen Jan van Avesnes en de Dampierres om de toekomstige opvolging van hun moeder, Margaretha van Constantinopel, aan het scheidsrechterlijk oordeel van de machtigste vorst van West-Europa, de H. Lodewijk van Frankrijk, wordt onderworpen. Ook hier wordt de Franse politiek eerst en vooral gediend. De erfenis wordt gesplitst. De Avesnes, een der machtigste geslachten uit het Zuiden van Henegouwen, krijgen als oudsten slechts het economisch-minderwaardige Henegouwen, terwijl het veel rijkere Vlaanderen aan Willem van Dampierre, oudste zoon van Margaretha van Constantinopel te beurt valt. Hier zien wij Lodewijk IX oppermachtig beschikken over gebieden die met de Franse kroon nimmer iets te maken hadden. Dit geldt niet alleen voor Henegouwen doch ook voor Rijksvlaanderen, dat althans niet in feite, dan toch in rechte, deel bleef uitmaken van het Rijk. Dit feit alleen was voor de Avesnes toevallig een enige gelegenheid om de beslissing van de Franse kroon geenszins als het laatste woord in deze netelige kwestie te beschouwen. Integendeel! Nu eerst is alle overeenkomst zoek en zullen beide partijen elkaar voortaan hardnekkig op alle mogelijke fronten bekampen.

Aanvankelijk gesteund en beschermd door de Franse koningen, was graaf Gwijde van Dampierre, bij de troonsbestijging van Filips de Schone (1285) een van de machtigste vorsten der Lage Landen geworden ²². Zijn ervvijanden, de Avesnes, daarentegen speelden slechts een tweederangsrol. Doch juist die machtsaangroei van een der grootste vazallen van de kroon, moest, na aanvankelijk wantrouwen, een doorn worden in de ogen van zijn vroegere beschermers. De sluwe Filips de Schone schijnt dit gevaar goed ingezien te hebben. Hij heeft er dan ook de nodige conclusies uit getrokken. Het hoofddoel van zijn strevingen was immers de macht van de monarchie ten koste van die der grote vazallen uit te breiden. Inwendige moeilijkheden in het graafschap worden door Filips handig uitgebuit om zich steeds meer en meer actief in de binnenlandse Vlaamse aangelegenheden te mengen. Van vroegere bescherming komt men stilaan tot een soort protectoraat. De graaf wordt een loutere figurant.

Ook op buitenlands gebied gaat de invloed der Dampierres steeds achteruit. In 1293 kunnen de Avesnes het tot een akkoord en in 1297 zelfs tot een alliantie met Frankrijk brengen ²³. De rollen zijn omge-

(21) LUYKX Th., *Johanna van Constantinopel*, bl. 133.

(22) PIRENNE H., *Histoire de Belgique*, dl. I, bl. 395.

(23) De alliantie tussen Filips de Schone en Jan II van Avesnes werd officieel getekend te Pont-Sainte-Maxence, einde Mei 1297. (DELAMBRE E., *Les relations de la France avec le Hainaut*, (1280-1297), bl. 195.

keerd. Voortaan stijgt de macht der Avesnes en de Franse vorst telt geen betere bondgenoot meer onder zijn volgelingen. Meer nog! Een andere vijand van Gwijde, Floris V graaf van Holland, tot dan toe een trouwe partijganger van de koning van Engeland, Edward I, bezwijkt in 1296 voor het Franse geld en wordt op zijn beurt bondgenoot van Filips²⁴. Niet voor lang echter. Op last van Edward I, Gwijde en Jan II hertog van Brabant, werd hij door enkele vijandige edelen nabij Utrecht opgelicht en bij toeval vermoord (1296)²⁵. De uitschakeling van Floris V was voor de Dampierres het laatste lichtpunt op buitenlandlands gebied.

Daar de toestand met Frankrijk echter stilaan onhoudbaar werd, bleef er voor hem slechts één uitweg open: Edward I, die in voorbereiding tot een nieuwe afrekening met Frankrijk, overal in de Nederlanden bondgenoten zocht te recrutereren. In 1297 deed Gwijde de gevaarlijke stap. Hij liet zijn eed van trouw aan zijn leenheer opzeggen en sloot een alliantie met Engeland. Een inval der Franssen in een tot de oorlog totaal onvoorbereid Vlaanderen, was er het gevolg van. Edward, door binnenlandse moeilijkheden in zijn rijk weerhouden, kon slechts enkele troepen aan land zetten als de zaak voor zijn bondgenoot reeds hopeloos was. Beide vorsten, Filips IV en Edward I, vergenoegden er zich mede een wapenstilstand te Sint Baafs-Vijve te sluiten, die door bemiddeling van de H. Stoel tot een verdrag uitgroeide, (verdrag van Montreuil 1299). Vlaanderen werd er van uitgesloten en Edward liet Gwijde lafhartig in de steek²⁶.

Erger nog! In 1299 stierf de zoon van Floris V, Jan I, zonder rechtstreekse afstammelingen en het graafschap Holland (+ Zeeland) kwam aan de dichtste mannelijke bloedverwant. Deze was niemand minder dan Jan II van Avesnes, de onverzoenbare vijand der Dampierres²⁷. Toen nu in 1301 zijn broeder Guy ook de bisschopszetel van Utrecht verwierf, was de overwinning voor de Avesnes in het Noorden volledig²⁸. Met de Dampierres en het graafschap Vlaanderen daarentegen scheen het voor goed afgelopen te zijn wanneer dit laatste in 1300 volledig door Frankrijk werd geannexeerd. Lang zou dit echter niet duren. Het begunstigen door de koninklijke gouverneur, Jacques de

(24) Het verbond tussen Floris V en Filips IV bezorgde de eerste een rente van 4.000 pond torn. per jaar alsmede 25.000 pond onmiddellijk (OBREEN, *op. cit.*, bl. 153).

(25) Het lag in de bedoeling niet van Edward I, Floris V uit de weg te ruimen, enkel hem gevankelijk naar Engeland te voeren en zijn zoon Jan, in Engeland opgevoed, tot graaf uit te roepen (OBREEN, *Floris V*, bl. 155). Toen de samenzweorders echter Floris heimelijk uit het slot Muidentrachtten te smokkelen werden ze door landlieden verrast en achtervolgd. In die verwarring werd de graaf, die gebonden op een paard was gezeten, door Velsen, een der samenzweorders, afgemaakt. (OBREEN, *op. cit.*, bl. 160).

(26) FUNCK-BRENTANO F., *Les origines de la guerre de cent ans. Philippe le Bel en Flandre*, bl. 326.

(27) Jan I van Avesnes was in September 1246 gehuwd met Aleyde, dochter van Floris IV en tante van Floris V (DUVIVIER, Ch., *op. cit.*, dl. I, bl. 167).

(28) BERKELBACH VAN DER SPENKEL J.W., *Geschiedenis van het bisdom Utrecht van 1281 tot 1305*, bl. 101 en vlg.

Châtillon, van het Fransgezinde patriciaat der steden, sedert lange tijd reeds de natuurlijke vijand van het «gemeen», bracht de belangen der Dampierres en die van het volk nader tot elkaar. Dank zij die coördinatie kon een opstand met succes uitgelokt worden, die tenslotte op een enorme nederlaag voor het Franse ridderleger eindigde in de beemden rond Kortrijk (1302). Alhoewel ook een Henegouws korps aan de slag deelgenomen had en zelfs de oudste zoon van Jan van Avesnes in de strijd omgekomen was, bleven de Avesnes, wier bezittingen Vlaanderen langs twee kanten omsloten een bestendig gevaar. Nu of nooit moesten de Dampierres zich de nederlaag van Frankrijk ten nutte maken om tegen hun ervijanden op te treden, indien ze Vlaanderen later niet wilden blootstellen aan een gecoördineerd machtig offensief vanwege de Fransen in het Zuiden, de Avesnes langs Henegouwen en Zeeland.

..

De vijandelikheden in Zeeland en Holland, welke tegen Jan van Avesnes van 1303 tot 1305 zullen gevoerd worden, hebben ongetwijfeld — het werd hierboven aangetoond — hun wortels diep in 't verleden. Het is echter louter toeval, dat de slepende Zeeuwse kwaal aan die ener langdurige feodale vete en aan geheel de West-Europese politiek vastgekoppeld wordt. Dit toeval wordt mogelijk in 1299 wanneer Jan van Avesnes graaf van Holland wordt.

Het verloop van geheel die strijd zal echter aantonen, dat de Zeeuwse kwestie slechts aanvankelijk een zekere rol in het geschil speelt, doch vrij spoedig, op grond van andere motieven een meer secundaire plaats inneemt.

Naarmate de oorlog vordert, krijgt de worsteling meer en meer het karakter van een beslissende afrekening tussen de Vlamingen en Jan van Avesnes in zijn hoedanigheid van bondgenoot van Frankrijk. In de Zomer van 1304 groeit de strijd uit tot een zuiver onderdeel van de Vlaams-Franse oorlogen wanneer de vloot van Filips de Schone vóór Zierikzee verschijnt.

HOOFDSTUK I

HET VOORSPEL TOT DE STRIJD IN ZEELAND (Einde Februari — 22 of 23 April 1303)

I. De «Herevaert» der Vlamingen naar Lessen in Henegouwen

De onverwachte zegepraal door de Vlaamse ambachten en boeren op het sterkste ridderleger van West-Europa te Kortrijk behaald, had Vlaanderen, althans voor een tijd, uit de greep van Frankrijk verlost. De nederlaag der Franse legers vond een geweldige weerklank in gans Europa. In Frankrijk heerste zulkdanige paniek, dat Filips de Schone terstond alle beschikbare manschappen voor de oorlog tegen Vlaanderen opriep¹. Terwijl in allerijl versterkingen naar de Noordergrens gezonden werden, voerde de koning in eigen persoon het leger aan dat zich op 1 September te Atrecht bijeen trok. In het zicht der Vlamingen gekomen, durfde hij echter niet aanvallen doch trok zich haastig terug, terwijl hij de zorg over de grenzen van Artesië overliet aan een befaamd kapitein: Jacques de Bayonne². Het bericht van die aftocht deed de verslagenheid in Frankrijk nog toenemen.

Gedurende de winter van 1302-1303 ontaardde de strijd in het Zuiden in een reeks schermutselingen en plundertochten, nu eens in het voordeel der Fransen, dan weer in dat der Vlamingen³. Tot een uiteindelijk beslissing kwam het niet. Langs beide kanten wachtte men de komende Lente af.

Rond het einde van Februari 1303 echter besloten de Vlamingen tot het offensief over te gaan, niet tegen de Fransen doch tegen de machtige bondgenoot van Filips IV: Jan II van Avesnes, graaf van Henegouwen en Holland⁴.

De positie van Henegouwen, die een voortdurende bedreiging vormde op de zuidoostelijke flank van de tegen Frankrijk strijdende Vlamingen, moest de zonen van Gwijde wel tot nadenken hebben gestemd. Vrezend binnen afzienbare tijd een gecoördineerde aanval van Fransen en Henegouwers te moeten trotseren, besloten zij zelf Jan van Avesnes aan te tasten en door een stoute slag tot machteloosheid te dwingen. Rond het einde van Februari was de gelegenheid daartoe

(1) FUNCK-BRENTANO F., *op. cit.*, bl. 432.

(2) FUNCK-BRENTANO F., *op. cit.*, bl. 437.

(3) *Annales Gandenses*, uitg. FUNCK-BRENTANO F., bl. 40-41.

(4) De eerste uitgaven voor toebereidselen met het oog op een actie tegen Lessen, worden te Brugge vanaf 22 Februari in de stadsrekeningen vermeld. (S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 22 v° «'s Vridaghes na Grote Vastenavont. Janne van den Hoye als Burghemeister te vaerne int bere te sinen wapinen: 10 lb.»

niet zo ongunstig, aangezien de Franse grenslegers hun activiteiten in het Zuiden beperkten tot strooptochten aan de rand van het vijandelijk gebied en door de Vlamingen met goed gevolg in bedwang gehouden werden. Het sterke stadje Lessen, dat op de grens van Vlaanderen en Henegouwen gelegen, onlangs door de Avesnes aan de heer van Oudenaarde was ontruikt geworden⁵, bleek het voornaamste doelwit der Dampierres te zijn⁶. Geen wonder! Sedert de Henegouwer de sterkte in bezit had, waren de zuidoostelijke Vlaamse gebieden (streek van Geraardsbergen en Oudenaarde) aan voortdurende strooptochten blootgesteld⁷. Het veroveren van een sterk bastion als Lessen stond derhalve gelijk met het ontnemen aan de graaf van Henegouwen van een tegen Vlaanderen uiterst gevaarlijke operatiebasis. Vandaar de harnekigheid waarmee het Vlaamse leger onder bevel van Gwijde en Jan van Namen de sterkte, door Duitse sldeniërs verdedigd, bijna geheel de Vasten van 1303 onophoudelijk bestormde⁸.

Alhoewel Jan van Avesnes reeds vanaf 19 Maart, mits grote onkosten, én te Ath én te Bergen legers had opgeroepen om de Vlamingen te bevechten⁹ en zelfs Franse hulproepen naar Henegouwen afzakten¹⁰, durfde hij, na de afval van enkele edelen de vijand niet eens aantasten. Hij trok zich eenvoudig op Valenciën terug¹¹. Samen met de noodkreten en de dringende bede om hulp aan alle mogelijke vrienden en verwanten, blijkt het duidelijk dat de krachten van de graaf van Henegouwen tegen deze van de Vlamingen in het geheel niet opgewassen waren¹². Zijn zoon Willem, die toen in Zeeland verbleef, maakte zich gereed om de Vlamingen in eigen land te verontrusten en zo mogelijk de druk op het verre Henegouwse front enigszins te verslappen. Zijn expeditie tegen Cadzand (28 Maart)¹³ kon echter de kritische toestand in het Henegouwse niet opklaren. Integendeel! De afgematte bezetting zag zich verplicht op 2 April in de Goede Week

(5) *Ann. Gand.*, bl. 41 — Nopens het leenheerschap over de heerlijkheden Lessen en Flobecq welke de heer van Oudenaarde toebehoorden, waren de graven van Vlaanderen en Henegouwen het sedert 1280 (dood van Margaretha van Constantinopel) nooit eens geweest. Tenslotte wisten de Avesnes die in handen te krijgen en in 1302 zwoer de stad Lessen hen trouw. Zie daarover: DIVILLERS L., *Notice sur un cartulaire concernant les terres dites de débat*, in: B.C.R.H., 4e serie, dl. III, (1875), bl. 467.

(6) Ook de omgeving had erg te lijden van de Vlaamse inval. (*Chronique Artésienne*, uitg. FUNCK-BRENTANO F., bl. 59 « vinrent ens u quaresme en Henau s'estoient trait à Liessines et argent en le tere le conte de Hainau, XXII viles. »

(7) *Ann. Gand.*, bl. 41.

(8) *Ann. Gand.*, bl. 43.

(9) SMIT H.J., *Rekeningen der graven en gravinnen uit het Henegouwsche huis*, dl. I, bl. 29. « Chest li contes Cholart de Bierlammont des frais de le semonse, que mesires fist contre les Flammens à Mons et à Ath, dou mardi après mi-quaresme l'an MCCC et deus (19 Maart 1303), jusques au mardi après les octaves de Pasques sivant après (16 April 1303). Se monta se recepte: 7.864 lb., 8 s., 4 d., torn, et ses rendages de chou qu'il avoit paiet: 7.864 lb., 5 s., 2 d., tourn ».

(10) *Chron. Artés.*, bl. 59.

(11) Een uitweiding over de afval van deze edelen, wordt ons gegeven in de *Chron. Artés.*, bl. 59

(12) MELIS STOKE, *Rijmkroniek*, uitg. BRILL W.G., b. VII, vs. 1097 en vlg.

(13) Zie verder, zelfde hfst., par. 2.

(31 Maart — 7 April) te capituleren en de vesting werd door de Vlamingen met de grond gelijk gemaakt¹⁴. Langs deze kant had men door het uitschakelen van een geducht vijandelijk bolwerk, het gevaar voor onverhoedse aanvallen op de zuidoostelijke flank met succes bestreden. Daar grotere gevaren nu dreigden, zou men zich op het Henegouwse front liefst defensief houden.

2. De Zeeuwse Expeditie tegen Cadzand (28 Maart 1303).

Toen de jonge Willem van Avesnes in Zeeland door zijn vader van de hachelijke toestand in Henegouwen op de hoogte werd gebracht, aarzelde hij niet zo spoedig mogelijk maatregelen te treffen. In 1299 in Holland en Zeeland aan het bewind gekomen, hadden de Avesnes, die in het Noorden geen onbekenden meer waren¹⁵, door een handige politiek spoedig de gunst van hun onderdanen weten te winnen. Hadden zij zich niet dadelijk opgeworpen als wrekers van de moord op de eens zo populaire graaf Floris V?¹⁶ Kregen machtige Hollandse edelen (o.a. de Wassenaars en hun zijtakken) hun invloedrijke positie in de landsregering niet terug, die zij onder de dictatuur van het hoofd der Zeeuwse edelen, Wolfert van Borselen, zo roemloos hadden moeten prijsgeven?¹⁷ Het zijn echter voornamelijk de steden — Dordrecht in de eerste plaats — die in moeilijke omstandigheden de Avesnes trouw terzijde zullen staan. Deze laatste handelsstad was door Jan van Avesnes reeds dadelijk bevoordeligd geworden, daar waar Wolfert en de Zeeuwse adel die ten voordele van de havendorpen op hun eigen gebied hadden tegengewerkt¹⁸.

Het bericht van een bestraffing tegen Vlaanderen werd dan ook in Zeeland gunstig onthaald en het kostte Willem weinig moeite om Zeeuwse strijdkrachten en een vloot in de haven van Arnemuiden op

(14) GILLES LE MUISIT, *Chronique et annales*, uitg. LEMAITRE H., bl. 62. «*secunda die aprilis*».

(15) Na de dood van Jan van Avesnes, zoon van Margaretha van Constantinopel, keerde diens weduwe Aleyd met haar zoons naar Holland terug, waar zij enkele jaren als voogdes en regentes van Floris V optrad (OBREEN, *Floris V*, bl. 11 en vlg.). Een van die zoons, Floris van Henegouwen werd in 1272 voor twee jaren tot stadhouder van Zeeland en hetzelfde jaar tot baljuw van Zuid-Holland aangesteld. (*Ibid.*, bl. 36 en 37).

(16) Op 17 October 1299 (na de moord op Wolfert van Borselen) hadden de jonge Jan I en Jan II van Avesnes, regent, met de voornaamste steden van Holland en Zeeland (Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Leiden, Delft, Haarlem, Alkmaar en St Geertruidenberg) een verbond gesloten om de moord op Floris V te wreken (Stuk, uitgegeven bij VAN MIERIS, dl. I, bl. 612).

Andere maatregelen werden tegen de moordenaars getroffen. Op 8 Januari 1300 gaf Jan van Avesnes aan alle kooplieden vrijgeleide om door zijn landen te reizen, met het doel handel te drijven met Dordrecht. Dit gold echter niet voor diegenen die de moord van Floris op hun geweten hadden (VAN MIERIS, dl. II, bl. 6).

(17) De zijlinies van het geslacht van Wassenaar (de Duivenvoorders o.a.) hebben een ruim aandeel gehad in de moord op Wolfert van Borselen te Delft in 1299. Zie daarover: SMIT H.J., *Het begin van de regeering der Henegouwse graven* in: *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudb.*, 7^e reeks, dl. II (1932), bl. 44 en vlg.

(18) SMIT H.J., *op. cit.*, bl. 46 en vlg.

de oostkust van Walcheren te concentreren¹⁹. De bedoeling was echter niet een echte invasie in Vlaanderen te ondernemen en tot een openlijke, misschien langdurige oorlog langs deze kant over te gaan. Een Zeeuws legertje, zonder de hulp van milities uit Holland, zou deze opdracht moeilijk tot een goed einde hebben kunnen brengen. Geen enkel Hollands krijger werd echter voor deze tocht opgeroepen. De expeditie kreeg veeleer het karakter van een plundertocht op grote schaal tegen Vlaanderen ondernomen, met de bedoeling verwarring te zaaien bij de tegenstrevers en de druk op het verre Henegouwse front enigszins te verzwakken.

Onder de persoonlijke leiding van Willem van Avesnes, verliet de vloot op 28 Maart de haven van Arnemuiden en bereikte langs de « Vloer »²⁰ het eiland Cadzand, dat deel uitmaakte van het graafschap Vlaanderen²¹. Toen de plaatselijke militia de Zeeuwen na hun ontscheping poogte terug te drijven, werd ze verslagen. Het eiland werd grondig geplunderd en nog dezelfde avond keerde de Zeeuwse vloot zegevierend naar de haven van Arnemuiden terug²². Een onmiddellijke weerwraak vanwege de Vlamingen was in de eerstkomende tijd niet te verwachten, zolang de bestorming van Lessen, die nu volop aan de gang was, zou voortduren. Daarom besloot Willem op aanraden van zijn omgeving zijn legertje te ontbinden. Daar hij zich echter vroeg of laat aan vergeldingsmaatregelen vanwege de Vlamingen mocht verwachten, verkreeg hij van zijn manschappen de verzekering dat zij, bij de nadering van een Vlaamse strijdmacht onmiddellijk te wapen zouden lopen²³. Hijzelf vertrok niet naar het hof van Den Haag, waar de graven van Holland zich veelal ophielden²⁴, doch bleef in het versterkte Middelburg op Walcheren de verdere gebeurtenissen afwachten²⁵.

3. De Voorbereidingen in Vlaanderen tot een « Herevaart » tegen Zeeland

a. Het Doel van een Aanval tegen Zeeland.

Na de val van Lessen kunnen wij een plotse ommekeer in de actie der Dampierres tegen Frankrijks bondgenoot, Jan van Avesnes, waarnemen. Terwijl het rond Maart in de eerste plaats om Henegouwen

(19) STOKE, b. VII, vs 1115 en vlg.

(20) Zijarm van de Hedensee naar Cadzand toe. Zie de reeds geciteerde kaart van Holland-Zeeland en West-Friesland rond 1300, van BEEKMAN.

(21) *Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke*, uitg. de GEER VAN JUTPHAAS, bl. 153 — STOKE, die de tocht van de Zeeuwse vloot over de Vloer beschrijft, geeft de naam van de landingsplaats niet op (b. VII, vs. 1120 en vlg.).

(22) STOKE, b. VII, vs. 1147 en vlg.

(23) STOKE, b. VIII, vs. 8-15.

(24) Alhoewel de graaf van Holland geen vaste verblijfplaats had, hield hij zich toch bij voorkeur in zijn hof van Den Haag op, waarschijnlijk wegens de nabijheid van het Haagse Hout. Zie daarover VAN RIEMSDIJK TH, *De tresorie en kanselarij van de graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche huis*, bl. 10.

(25) STOKE, b. VIII, vs. 16-17.

ging, verlegden de zonen van Gwijde in April het zwaartepunt van de oorlog naar Zeeland.

De plundering van Cadzand alsmede andere kleine strooptochten door Zeeuwen tegen Vlaanderen ondernomen²⁶, zijn ongetwijfeld de aanleiding geweest tot die plotse wijziging. Dergelijk overvallen leverden immers een groot gevaar op voor de handel en de scheepvaart op het Zwin en bijgevolg voor de invoer langs de haven van Brugge van vele onmisbare producten, waarvan geheel de Vlaamse economie direct afhankelijk was. Daar de Vlamingen, na eerst door Frankrijk en Henegouwen te zijn aangevallen, nu ook van uit Zeeland door de Avesnes werden bedreigd, wilden zij in navolging van hun geslaagde operatie tegen Lessen, de toestand in het Noorden eveneens opklaren. Zo zou het gevaar van omsingeld te worden althans voor een groot deel, opgelost zijn. Van Vlaamse zijde schijnt men immers het gevaar van een dergelijke toestand onmiddellijk ingezien te hebben. Amper één week na de verovering van Lessen maakte de stad Brugge, centrum van verzet tegen Frankrijk, reeds een aanvang met de voorbereidingen tot deze nieuwe « herevaert »²⁷.

Voor de Dampierres en meer in het bijzonder voor Gwijde van Namen had die tocht ook nog een ander doel. Daar men nu toch de Avesnes in het Noorden zou aantasten, wilde Gwijde van de gelegenheid gebruik maken om de traditionele herrie rond Zeeland bewesten-Schelde eens voor goed in het voordeel van zijn huis en ook van zichzelf op te lossen²⁸. Men vergete immers niet dat de oude Gwijde van Dampierre bij het uitsterven van het Hollandse huis (1299), al zijn aanspraken op dit gebied overgemaakt had aan zijn zoon Robrecht van Bethune en deze op zijn beurt aan zijn jongere broeder Gwijde²⁹.

De oorlog tegen Frankrijk — wij hebben het reeds vermeld — had de Dampierres echter belet hun rechten op dat gebied met de wapens te doen gelden. Nu de vijand in het Zuiden tot staan was gebracht en Henegouwen een gevoelige klap had gekregen, leek het ogenblik om een aanval op Zeeland bewesten-Schelde te ondernemen, veel geschikter. Gwijde vond daarenboven een sterke steun in de naar Vlaanderen uitgeweken Zeeuwse edellieden, die vastbesloten waren hun bezittingen in Zeeland op de Avesnes te heroveren.

(26) S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 24. « Item den sceerres die vinghen die Zelanders te Maldenghem : 18 s. » — *Ibid.*, fol. 23 v° « Item den sciplieden royende int Zwin ieghen die viande van haerre pine : 10 s. » onder de rubriek « Omme den cost van den uutvaerne ieghen die Zelanders ter Sluus ».

(27) De eerste voorbereidselen worden getroffen op 13 April. De eerste post van de rekening van 1303, fol. 29, onder de uitgaven voor de krijgstoct tegen Zeeland, spreekt over de uitrusting van schepen. « Saterdaghes in die Passchedaghe van spikinghen bi Jan Strekaerde ten scepen boef te gheredene mede te vaerne in Zelant : 31 s. ».

(28) *Ann. Gand.*, bl. 47.

(29) Zie hoger, inleidend hfst., par 1.

b. Het Uitrusten van een Leger en een Vloot.

Na de tocht tegen Lessen werd met grote spoed overgegaan tot het uitrusten van een leger en een vloot om Willem van Avesnes in Zeeland te bekampen.

Voor zover de documenten ons toelaten te oordelen, heeft Brugge een groot aandeel in deze strijd gehad. Afgezien van een sterke troepenmacht, werfde deze stad nog soldeniers aan³⁰ en keerde regelmatig vergoedingen uit aan Jan en Gwijde van Namen, aanvoerders van de tocht³¹. Het was immers ook Brugge dat de Zeeuwse edelen in soldij had gedurende de oorlog tegen Frankrijk³². Daar men in 1303 voortdurend op « herevaert » was, wat grote financiële onkosten met zich meebracht, ging Brugge, naast geldleningen, voor iedere krijgstoeltelkens over tot het heffen van een speciale « pointinghe » of belasting op het inkomen van de meest welstellende burgers van de stad om de onkosten van de veldtocht te helpen bestrijden. Dit is het geval voor de « herevaerten » naar Lessen³³, Doornik³⁴, Terwaan³⁵, en Zeeland³⁶. Op 15 April gingen de schepenen over tot het innen van de « pointinghen » voor Zeeland³⁷. Inmiddels werd een leger samengeroepen en een vloot in de haven van Sluis geconcentreerd³⁸. Daar in die tijd noch de stad noch de graaf over eigen schepen beschikten, moesten gewone vaartuigen van schippers gehuurd en met krijgsvolk bemand worden. Met het oog op zegevechten werden ook grote handelskoggen van kooplieden in de Zwinhavens in beslag genomen en tegen een bepaalde som gehuurd³⁹.

(30) S.A.B. *Stadsrek.*, 1303, fol. 29 v°; fol. 44 v° — Zie nota 46.

(31) Gwijde van Namen wordt door de stad maandelijks met 1000 pond bedacht (*Ibid.*, fol. 22) — Uitkeringen aan Jan van Namen en zijn lieden (fol. 21 v°) — Levensmiddelen en laken worden eveneens door de stad aan de leiders bezorgd (fol. 30). « *Item bi Clays Loye omme broet, laken ende bier minen here van Namen daer ysent ende van vrechtene: 67 lb. 18½ s.* »

(32) Onderhoud van Jan van Renesse door de stad Brugge in 1302 (COLENS J., *Le compte communal de Bruges (Mai 1302 — 2 Fevrier 1303)* bl. 145-146, 217) — Betalingen aan andere Zeeuwse edelen, die gedurende de strijd tegen Frankrijk met hun manschappen het Zwin bewaakten. (COLENS, bl. 151-153). Onder deze edelen komen voor: Florens en Raas van Borselen, Wolfert van Borselen (junior), Jan Mulaert, Hendrik Buffel, Hendrik van Zoutelande en Nicolaas van Kats — Uitkeringen aan de Zeeuwen in de tocht tegen Dowaaai (Oogst 1302) bij COLENS, bl. 165 — Achterstellen van soldij in 1303 uitbetaald (S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 26).

(33) S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 14-15 v°.

(34) *Ibid.*, fol. 42 v°-43 v° — Achterstellen (*ibid.*, fol. 57-58).

(35) *Ibid.*, fol. 42, 42 v°.

(36) *Ibid.*, fol. 16-19 v°.

(37) *Ibid.*, fol. 24 v°. « *Item 's Maendaghes na Quasi Modo, schepenen pointinge van der herevaerd van Zeland van baren coste: 5 lb.* ». De opgehaalde som bedroeg 1523 lb. 10 s. 8½ d.

(38) *Ibid.*, fol. 23 v°.

(39) Dit was o.a. het geval met een koopman uit Bayonne, Johannes Galay (R. A. Gent, *Chronologisch supplement* nr 114). In Juli 1304 was hem nog steeds geen vergoeding uitgekeerd geworden (*Ibid.*, nr 430). Hij mag waarschijnlijk vereenzelvigd worden met « *Janne de Balay van Bayoene* » uit de Brugse stadsrekening van 1305 (1) fol. 82 v°, die slechts op dit tijdstip door de stad uitbetaald werd. De som: 260 lb. sterling (waarde van het schip + betaling van de stuurman)

Het valt moeilijk te zeggen welke steden of kasselrijen milities voor deze krijgstoct van 1303 tegen Zeeland geleverd hebben. De bronnen daaromtrent ontbreken of zijn dikwijls vaag. Stellige zekerheid hebben wij slechts voor Brugge, Diksmuide, Blankenberge en Oudenburg⁴⁰. Hierbij moeten de overige afhankelijke steden van Brugge alsook de milities van het Vrije gevoegd worden⁴¹. Zeer waarschijnlijk hebben ook Gent en de noordelijke gebieden (Vier Ambachten en Land van Waas) contingenten geleverd⁴². Daarentegen opereerden de strijdkrachten van Ieper, Veurne, Kassel en Bergen met deze van hun respectievelijke kasselrijen, sedert het midden van Maart onder bevel van Willem van Gulik, in het Zuiden⁴³, terwijl wij mogen veronderstellen dat de zuidoostelijke Vlaamse steden (Oudenaarde en Geeraardsbergen met de bewaking van Henegouwen gelast waren.

Een juist aantal manschappen opgeven dat aan deze tocht zou deelgenomen hebben, is bijgevolg ook onmogelijk. Wij kunnen slechts voor Brugge, aan de hand van de stadsrekeningen, een benaderend getal voorstellen. Het Brugse leger was samengesteld uit :

- a. 3 schepenen met hun gevolg : 43 man⁴⁴
- b. 200 boogschutters en 100 garsoenen : 300 man⁴⁵
- c. 183 serianten (huurlingen) alsmede nog 7 Engelsen.
afzonderlijk vermeld : 190 man⁴⁶
- d. ambachtslieden.

komt immers in de stukken van het R. A. en in de Brugse stadsrekening overeen. (40) S.A.B., fol. 27. « *Item 's Maendaghes in die Paesschedaghe Remunde filius Arnouts ysent te Gbistelle, Dixmude, 't Oudenburch ende te Blankenberghe omme die liede te ghereedene te vaerne in Zelant : 3 lb.* »

(41) *Ibid.*, fol. 27. « *Item doe Janne van Laepscure ysent metten bailliu vanden Damme oestward omme tselve : 4 lb.* » — Bij de krijgstocten waren de milities van het Vrije alsmede deze van de afhankelijke of « smalle » steden van Brugge verplicht de troepen van deze laatste stad te volgen. Zie daarover : WARNKOENIG-GHELDHOF, *Histoire de la Flandre*, dl. IV, bl. 202. Slechts zelden werd daarop een uitzondering gemaakt (*Idem*, piéces justificatives, nr 40, bl. 320). — Zie ook *Ann. Gand.* bl. 49.

(42) Zij nemen immers deel aan beide tochten tegen Zeeland in 1304 (zie verder hfst. IV en V). — Brugge had daarenboven samen met Gent de vesting Lessen belegerd (*Ann. Gand.*, bl. 41).

(43) *Ann. Gand.*, bl. 42.

(44) S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 29 : de schepenen met hun gevolg krijgen 169 lb., 1 coningtavelrij 104 lb. Daar 3 schepenen elk 10 lb. ontvangen mag men hun gevolg op 30 krijgslieden en 10 knechten schatten.

(45) *Ibid.*, fol. 29.

(46) Onder de naam « *serianten* » kunnen in de rekeningen om het even welke krijgers verstaan worden. Hier schijnt het om huurlingen te gaan, vermits de ambachtslieden en de boogschutters afzonderlijk vermeld worden. Wij weten immers dat er buiten de Engelsen (S.A.B. *Stadsrek.*, 1303, fol. 44 v°) nog andere soldniers aan de strijd deelnamen ; zo bv. op fol. 45 : « *Item Veyse van Ludeke, saudenier, yquetst in Zelant van siere arsateren : 40 s.* ». Zoals de tekst het aanduidt gaat het hier slechts om een vergoeding wegens kwetsuren. De soldij die deze huurling van de stad ontvangen heeft, wordt nergens afzonderlijk aangegeven hetgeen duidelijk aantoonst dat hij bij de groep serianten behoort waarvan de manschappen bij het begin van de krijgstoct allen samen uitbetaald worden. Deze serianten die in kleine groepen onderverdeeld zijn, worden door Vlamingen aangevoerd. (fol. 29 v°).

Wanneer wij de rekening nader onderzoeken bemerken wij dat er telkens 3 bootsgezellen nodig zijn voor een « *coningstavelrie* » boogschutters (d.i. 20 man) en 10 garsoenen. Dat geeft 3 bootsgezellen voor 30 man. Eveneens worden er slechts 2 bootsgezellen vermeld om 20 « *serianten* » te transporteren. Zo komen wij tot de verhouding 1 schipper voor 10 man. Wanneer wij nu, uit de vergoedingen door de stad aan de schippers uitgekeerd, vernemen dat er 83 bootsgezellen de ambachtslieden vervoerden, kunnen wij een cijfer van ongeveer 830 ambachtslieden rechtvaardigen⁴⁷. Samen (schepen met gevolg 43, boogschutters 200, garsoenen 100, *serianten* 183+7 Engelsens, ambachtslieden 830) 1363 man voor Brugge.

Deze groep vertrok op 22-23 April 1303.

Later werden nog versterkingen naar Zeeland gestuurd. Een eerste groep bestaande uit 80 boogschutters met 40 garsoenen onder bevel van Wouter van Vinct, vergezeld door ambachtslieden, vertrok uit Brugge op 15 Mei⁴⁸. Op 11 Juni volgden 100 boogschutters met 50 garsoenen, opnieuw geëscorteerd door contingenten uit de ambachtsgilden⁴⁹. Afgezien van de boogschutters kunnen wij de getalsterkte van deze versterkingen niet bepalen. De kosten van deze strijdkrachten zijn echter lager dan deze voor de eerste groep, zodat wij een getalsterkte van ongeveer 1200-1300 man kunnen aanvaarden.

Zo werden door de stad Brugge voor deze tocht naar Zeeland omtrent 2550-2650 man op de been gebracht. Wat de contingenten van de ondergeschikte steden aangaat, daarover kunnen geen gegevens verstrekt worden. Daarenboven dienen naast de Vlaamse effectieven nog de Zeeuwse edelen en hun strijdkrachten vermeld die, met hun aanhangers welke nog in Zeeland achtergebleven waren, een geduchte strijdmacht op zichzelf vormden. Zoals hierboven blijkt kan het aantal krijgslieden die voor de oorlog tegen Zeeland ingezet werden, niet bijster groot genoemd worden. Een totaal van 60.000 Vlamingen welke de Minoriet van de Annales Gandenses opgeeft⁵⁰ is — er hoeft niet op ingegaan te worden — absurd. Leger en vloot verlieten op 22 of 23 April⁵¹ onder het gelui der klokken de haven van Sluis⁵². De actie tegen Zeeland was begonnen.

(47) S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 29 v°-30.

(48) *Ibid.*, fol. 30 v°. « *Item Ascension avonde (15 Mei) 4 coningstavelrien van zelscutters ysent in Zelant tote minen here Guye up hare saut : 100 lb, item 100 lb* ». Dat ook hier garsoenen aanwezig waren, blijkt uit een andere post, fol. 44 v° : « *Ascension avonde waren ysent 4 coningstavelrien van zelscutters ende van haren garsoenen...* ». Voor de ambachtslieden zie fol. 46.

(49) *Ibid.*, fol. 45, 45 v°

(50) *Ann. Gand.*, bl. 45-46 — Nochtans spreekt de Gentse Minderbroeder zich later tegen. Hij deelt ons immers mede dat de Vlaamse vloot zich in de Zeeuwse wateren in twee delen splitste, waarvan een eerste groep 3000 Vlamingen en 800 Zeeuwen omvatte en een tweede de rest (natuurlijk geen 57.000 man). Dergelijke cijfers komen reeds beter met de werkelijkheid overeen.

(51) *Ann. Gand.*, bl. 47, 48.

(52) S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 23 v°. « *Item, doe van der clocke ende vander scelle te ludene als men ute voer : 8 s.* » onder rubriek « *Omme den cost van den uutvaerne ieghen die Zelanders ter Sluus* ».

HOOFDSTUK II

DE KRIJGSVERRICHTINGEN OP DE ZEEUWSE EILANDEN EILANDEN, IN 1303 (25 April — begin Juli)

1. De Invasie op Walcheren

Willem van Avesnes die te Middelburg het verloop der gebeurtenissen afwachtte, kreeg na Pasen ¹ het bericht, waarschijnlijk door bespieders, dat de Vlamingen en de Zeeuwse edelen zich gereedmaakten om de plundering van Cadzand te beantwoorden en de beslissende strijd tegen Zeeland te wagen ².

Terwijl Zeeuwse kapers de Vlamingen in het Zwin lastig vielen ³, bracht Willem op Walcheren zo spoedig mogelijk een grote troepenmacht op de been, waarmede hij zich op 23 April naar de haven van Vlissingen begaf. Daar wachtte hem een tweede leger op ⁴. Vermits men echter de vijand, die reeds aan de overkant van de Hedensee in het zicht lag, wegens onvoldoende wind op het water niet kon aantasten ⁵ en bijgevolg ook van hem geen directe aanval te verwachten had, wilde hij zijn eigen strijdkrachten in de haven van Arnemuiden op de oostkust van Walcheren concentreren. De anderen zouden Vlissingen blijven bewaken. Op die manier waren de twee grote havens van het eiland tegen onverhoedse aanvallen beveiligd. Nauwelijks waren zijn troepen Arnemuiden genaderd, of een Noordenwind stak op. Dadelijk kwamen de Vlaamse schepen in groten getale opdagen in het met zandbanken bezaaide water tussen Walcheren en Zuid-Beveland ⁶.

Willem die van op het land het gevaar bemerkte, poogde zijn troepen te doen inschepen om tegen de Vlamingen slag te leveren. Deze wilden echter het risico niet nemen om, wijl de ebbe ingetreden was, met een vloot in dit ondiepe water te opereren. Ze weigerden dan ook hardnekkig aan de smekingen van Willem gevolg te geven en bleven in de haven van Arnemuiden liggen, van waaruit de bewegingen van de vijandelijke vloot nauwkeurig konden nagegaan worden ⁷.

(1) In 1303 valt Pasen op 7 April.

(2) STOKES, b. VIII, vs. 21-26.

(3) S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 23 v°. « *Item den sciplieden royende int Zwin ieghen die viande van haerre pine, 10 s.* » onder de rubriek « *Omme den cost van den uutvaerne ieghen die Zelanders ter Sluus* ».

(4) STOKES, b. VIII, vs. 38 en vlg.

(5) STOKES, b. VIII, vs. 49 en vlg.

(6) Zie daarover de reeds aangehaalde kaart van BEEKMAN: *Holland-Zeeland en West-Friesland in 1300*.

(7) STOKES, b. VIII, vs 60 en vlg.

De Vlaamse vloot die in het water tussen Walcheren en Zuid-Beveland bleef liggen, liet Willem echter in de grootste onzekerheid waar de landing zou plaats hebben. Deze kon immers, gezien de ligging van de Vlaamse schepen, evengoed op Zuid- of Noord-Beveland als op Walcheren gebeuren. Door deze strategie bereikten de Vlamingen inderdaad dat Willem zijn leger moest verdelen. De dag daarna (24 April) immers liet deze de lieden van Reimerswaal⁸, Kruiningen⁹ en 10 scharen uit Beveland¹⁰ naar hun haardsteden terugkeren, om die bij eventuele agressie vanwege de Vlamingen te verdedigen. Ze slaagden er in de vijandelijke vloot op een afstand ongehinderd voorbij te varen¹¹. Door de Zeeuws-Hollandse vloot niet gehinderd, besloten de Dampierres op 25 April tot een landing op Walcheren over te gaan. Een deel van de Vlaamse vloot onder het bevel van Gwijde van Namen, alsmede de Zeeuwse edelen, scheidde zich af en zette koers naar Vere, boven Arnemuiden, het patrimonium van het voormalige hoofd der Zeeuwse edelen, Wolfert van Borselen. Jan van Namen daarentegen zou met de rest van de schepen te water blijven¹².

Een betere landingsplaats had men op Walcheren blijkbaar niet kunnen uitkiezen. De Borselens hadden inderdaad onder de bewoners van hun vroegere bezittingen nog vele vrienden en aanhangers, die niet alleen een landing van hun meesters en de Vlamingen zouden begunstigen, doch desnoods ook de Avesnes zouden helpen bestrijden. Gwijde voelde zich in zijn verwachtingen allerminst bedrogen.

Nauwelijks hadden de Borselens te Vere voet aan wal gezet of ze werden door de bevolking op juichkreten onthaald. Meer nog! In hun drang om zich met hun vroegere meesters solidair te verklaren en in hun haat tegen de Avesnes, lynchten de bewoners onmiddellijk de grafelijke baljuw¹³. Willem, die van uit de haven van Arnemuiden de bewegingen van de Vlaamse vloot gadeslagen had, achtte het ogenblik gekomen om met Gwijde de strijd aan te binden. Daar hij echter ook rekening moest houden met dit deel van de Vlaamse vloot dat nog te water lag, was hij verplicht zijn troepen te verdelen. Terwijl hijzelf met een gedeelte zijner strijdkrachten in Arnemuiden achterbleef, zond hij de maarschalk van Holland aan het hoofd der milities

(8) Voormalige stad op het eiland Zuid-Beveland, prov. Zeeland, in het noordelijk gedeelte van het verdronken Zuid-Beveland op de linkeroever van de Ooster-Schelde (VAN DER AA, *Aardrijksk. woordenboek*, dl. IX, bl. 406).

(9) Kruiningen: gem. op het eiland Zuid-Beveland, prov. Zeeland, arr. kant. en distr., Goes (VAN DER AA, dl. VI, bl. 662).

(10) Daar de kroniekschrijver eerst twee plaatsen op Zuid-Beveland opnoemt en dan Beveland zonder meer, menen wij hier met Noord-Beveland te doen te hebben. Dit eiland kon, gezien de ligging van de Vlaamse schepen, evengoed tot landingsplaats voor de Vlamingen dienen als Walcheren of Zuid-Beveland.

(11) STOKE, b. VIII, vs 96 en vlg.

(12) *Ann. Gand.*, bl. 48 en 50. Cfr. ons hfst. I, nota 43.

(13) *Ann. Gand.*, bl. 48

(14) Een van de vier delen waarin het eiland Walcheren prov. Zeeland vroeger onderverdeeld was (VAN DER AA, dl. XI, bl. 687). De Vijf Ambachten lagen in het noordelijk gedeelte van het eiland.

van Duiveland, Schouwen en de Vijf Ambachten¹⁵ naar Vere om Gwijde te verrassen. Een derde groepje zou de vesting Middelburg dekken¹⁵. Het leger van de maarschalk werd tijdig door de Vlamingen opgemerkt om hen toe te laten zelf de vijand tegemoet te trekken. In een langdurig gevecht, dat zowel op een dijk als op het omringende platteland met grote heftigheid woedde, moesten de Zeeuwse legers het onderspit delven¹⁶. Het overlopen van Pauwel Blauwvoet, hoofdman van de Vijf Ambachten, en zijn manschappen naar de Vlamingen, heeft die nederlaag zeker bespoedigd¹⁷. Wat verder, op een smalle dijk, langs weerskanten door water omsloten, was het een 150-tal mannen van Brugge en het Vrije eveneens gelukt zonder hoofdman een deel van het vijandelijk leger in bedwang te houden en op de vlucht te drijven¹⁸. Terwijl Jan van Namen, die bij deze gevechten niet aanwezig was, met de rest van de vloot bij Arnemuiden aan wal ging¹⁹, verspreidde zich daar het gerucht dat de Vlamingen verslagen werden. Toen Willem van Avesnes echter met zijn volk de stad verliet om de vijand de genadeslag toe te brengen, stond hij onverwachts voor de zegevierende Vlaamse legers die geen moeite hadden om de onthutste groep totaal te verslaan. De angst van de vijand sloeg alras over in paniek. Iedereen rende naar de stad. Men vergat de poorten te sluiten en de straten te verdedigen. Willem zelf moest met enkele getrouwen ijlings de vlucht nemen naar Middelburg²⁰. De nederlaag was volledig. Zonder legers en nauwelijks van mondvoorraad voorzien, moest hij, in Middelburg belegerd, een hopeloze weerstand voeren tegen zijn overmachtige tegenstander. Na een beleg van 9 dagen (25 April-4 Mei) was de stad verplicht zich aan de zegevierende Vlaamse strijdkrachten over te leveren²¹, echter niet zonder dat een overeenkomst tussen Willem en Gwijde getroffen was, die hen beiden voldoening moest schenken. De Avesnes en zijn aanhangers verkregen de toelating ongehinderd de stad te verlaten, om zich onder vrijgeleide van de Vlamingen naar Zierikzee op het eiland Schouwen te begeven. Deze laatsten na de Ooster-Schelde te zijn overgestoken, vergezelden Willem tot Bordendam, een plaatsje in de nabijheid van deze stad²². Op het eerste zicht lijkt ons die toegeving door Gwijde aan een machteloze tegenstander verleend onbegrijpelijk, doch bij nader onderzoek bemerken wij dat andere gevaren hem en het Vlaamse leger bedreig-

(15) STÖKE, b. VIII, vs 113 en vlg.

(16) *Ann. Gand.*, bl. 48-49 — WILLELMUS PROCURATOR uitg. Pijnacker-Hordijk bl. 70 — *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 154 — STÖKE, b. VIII, vs 129, en vlg.

(17) STÖKE, b. VIII, vs 148 en 149 — Ook de *Chronica de Hollant et eius comitatu* (863-1477) uitg. MATTHÆUS A. in: *Veteris Aevi Analecta...* 2° uitg., d. V, p. 552 schrijft de nederlaag van Willem aan verraad toe.

(18) Een uitgebreid relaas over de strijd door dit kleine groepje geleverd, vindt men in de *Ann. Gand.*, bl. 49.

(19) WILLELMUS PROCURATOR, bl. 70 — *De Ann. Gand.*, geven geen plaats op.

(20) STÖKE, b. VIII, vs 165 en vlg — Eveneens kort vermeld bij *Ongenoemde Geestelijke*, bl. 154 en WILLELMUS PROCURATOR, bl. 70.

(21) UNGER W.S., *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg...*, dl. I, nr 461.

(22) STÖKE, b. VIII, vs 198 en vlg.

den. De bloedverwanten van Willem, zowel zijn vader in Henegouwen als zijn oom in Utrecht, waren vast besloten de noodlottige reeks nederlagen in Zeeland opgelopen, te wreken. Zij brachten dat ook tot dit doel grote legers bij elkaar²³. Reeds op 2 Mei, terwijl het beleg van Middelburg nog volop aan de gang was, bevond de bisschop van Utrecht zich te Schiedam in Zuid-Holland²⁴. Het wegtrekken van Willem uit Middelburg betekende voor Gwijde niet alleen de volledige uitschakeling van de macht der Avesnes op Walcheren, het liet hem tevens toe al zijn aandacht noordwaarts te richten.

Ondertussen hadden de inwoners van Middelburg hun stad, mits behoud van hun leven, rechten en goederen, aan Gwijde overgeleverd. Vijf en twintig gijzelaars zouden door de stad uitgeleverd en naar Male (bij Brugge) of een andere plaats gezonden worden²⁵.

Daarmede was de strijd op Walcheren volledig in het voordeel der Dampierres geëindigd.

2. De Strijd om de overige Zeeuwse Eilanden.

Gwijde die voortaan de titel van graaf van Zeeland voerde²⁶, stelde zich echter niet tevreden met het veroveren van de eilanden ten Westen van de Schelde, alhoewel die toch feitelijk het voorwerp van zijn aanspraken uitmaakten. Gebruik makende van de crisis welke de Avesnes momenteel doormaakten, begon hij eveneens die van beoosten-Schelde te annexeren²⁷. Op aanraden van de Zeeuwse adel, sloeg hij tenslotte het beleg voor Zierikzee, het laatste bolwerk waarover de Avesnes in Zeeland nog beschikten²⁸.

Alhoewel men zich eerst van Vlaamse zijde aan een snelle ineensstorting van de stadsverdediging had verwacht²⁹, bleek het echter al spoedig dat de Avesnes alles op het spel zetten om die ene vesting te

(23) STOKE, b. VIII, vs 252-264.

(24) Dat blijkt uit een stuk door Guy van Avesnes te Schiedam uitgevaardigd op die dag. (R.A. Den Haag, *Aanwinsten 1900*: 27/2 fol. 46 v°).

(25) UNGER, *Bronnen*, dl. I, nr 461 — De gijzelaars werden inderdaad naar Male gevoerd zoals blijkt uit een post van de stadsrekening van Brugge van 1303, fol. 50 v°. « *Item doe van 1 vate wijns ypresenteert den ghiselen van Middelburch licghende te Male: 31 lb.* ».

(26) Hij wordt voor het eerst als « *here van Zelant* » erkend bij de overgave van Middelburg op 4 Mei (UNGER, *Bronnen*, dl. I, nr 461). Hij draagt deze titel nog in Maart 1310. Zie WAUTERS, *Table chronologique*, dl VIII, bl. 380.

(27) Dat was reeds het geval voor Duiveland (STOKE, b. VIII, vs 284-290) van waaruit men naar Schouwen overstak — Ook L. VAN VELTHEM (Voortzetting van de *Spiegel Historiaal* (1248-1316) uitg. *Vander Linden H., De Vreese W. en De Keyser P.* in: C.R.H., 4°, dl. II, b. IV, vs 4940-4944) zinspeelt er op.

« *Daerna* (overgave van Middelburg)

So ginc al Zelant, alsict versta

Mijn her Gi doe in bant

Dus so haddi al dat lant

Sonder Zierechzee die port ».

(28) STOKE, b. VIII, vs 281 en vlg. — *De Ongenoemde Geestelijke* bl. 154. — *Ann. Gand.*, bl. 50.

(29) STOKE, b. VIII, vs 284-315.

behouden. Het kwam er immers op aan de vijandelijke opmars zoveel mogelijk te vertragen, totdat Jan van Avesnes, die in Holland verwacht werd, voldoende tegenmaatregelen zou kunnen nemen. De stad sloeg dan ook met succes de bestormingen af en wist zelfs door een tweeledige uitval het Vlaamse leger een ogenblik in het nauw te brengen³⁰.

Daar de belegering niet naar wens verliep, raadde de Zeeuwse adel Gwijde aan zelf met een leger naar Zuid-Holland te trekken en het land te onderwerpen, alvorens Jan van Avesnes uit Henegouwen aankwam³¹. Toen de Vlamingen echter, op weg naar Zuid-Holland, de «Wiedele» bij Geervliet met hun vloot bereikten³², was Jan van Avesnes reeds in Holland aangekomen³³ en lagen Hollandse legers in de havens van Schiedam en Vlaardingen gereed³⁴.

Wonder genoeg aarzelden beide partijen om tot de strijd over te gaan en tot een beslissing scheen het niet te zullen komen. Zelfs zien wij de Avesnes onderhandelingen met de Dampierres aanknopen, die na een onderbreking³⁵, rond het begin van Juli tot een wapenstilstand leidden³⁶. Beide partijen betrokken nog steeds dezelfde stellingen³⁷. Waarschijnlijk heeft de actie der Vlamingen en Zeeuwse edelen zich

(30) Een uitvoerige uiteenzetting van deze uitvallen vinden wij bij STOKE, b. VIII, vs 330-376. — Voor het zenden van belegeringsmateriaal door de stad Brugge: S.A.B., *Stadsrek.* 1303, fol. 86 v°. «*Item Mathyse Welbode van dienste dat bie ene blide soude hebben gbevoert vor Zierixzee: 5½ lb.*»

(31) STOKE, b. VIII, vs. 383-393.

(32) De «Wiedele» was het water tussen Voorne en Putten. Zie BEEKMAN.

(33) Op 18 Mei bevond Jan II van Avesnes zich te Dordrecht. Dit blijkt uit een stuk door hem daar uitgevaardigd, uitgegeven bij DE GEER VAN OUDEGEIN, J. J., *Archieven der ridderlijke Duitsche Orde*, dl. II, nr 513.

(34) WILLELMUS PROCURATOR, bl. 71. — Dat de graaf intussen reeds in Holland aangekomen was en troepen samentrok blijkt eveneens uit STOKE, b. VIII, vs. 410-418.

(35) STOKE, b. VIII, vs. 419-440.

(36) Dit bestand moet ongeveer in het begin van Juli afgekondigd zijn. Enerzijds zien wij in de rekeningen van Brugge, onder de kosten van de krijgstoct tegen Zeeland, dat een laatste contingent boogschutters, vergezeld door versterkingen uit de ambachtsgilden, op 11 Juni uit Brugge naar het strijdtoneel vertrok (S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 45). Zij blijven er tot 3 Juli (*Ibid.* fol. 45). Daarmede wordt de paragraaf betreffende de onkosten van de oorlog in Zeeland besloten. Later worden nog enkele kleine achterstellen uitbetaald (*Ibid.*, fol. 85, 85 v°, 86). — Anderzijds zien wij Jan van Avesnes op 4 Juli zijn zoon Willem, die te Zierikzee was, de toelating geven hun beider goederen binnen de stadsvrijheid van Zierikzee (terrein buiten de stadsmuur gelegen, dat tot het stedelijk rechtsgebied behoorde) te verkopen om de schulden door deze laatste aan inwoners van de stad gemaakt, te betalen (S.A. Zierikzee, *Oorkonden* (ongenummerd)). Dergelijke maatregel wijst natuurlijk niet op een belegerde stad. — Stoke plaatst het bestand eenvoudig in de Zomer (b. VIII, vs 470-471).

(37) SMIT, H. J., die in zijn *Begin der regeering der Henegouwsche graven* (1299-1320) de oorlogen in Zeeland 1303-1305 slechts vermeldt, heeft nochtans in bijlage een lijst uitgegeven van de schade, veroorzaakt door de Vlamingen aan inwoners van Zeeland, Holland en Henegouwen tussen 1302 en 1311. Het stuk is afkomstig uit het R.A. Gent, *Fonds St. Genois*, nr 1221. De opsomming der verliezen van de Dordtse kooplieden gedurende het bestand (dus vanaf Juli) (bl. 67) vangt aan als volgt: «*Premierement quant les triuues furent donnees et faites, quant li Flammenc iurent à tout leur ost en Wiedele et li cuens de Haynnau et de Hollande à toute sen ost à Scidamme*».

beperkt tot de volledige onderwerping van al de eilanden van beosten-Schelde.

Nopens deze onverwachte schorsing der vijandelijkheden en de omstandigheden waarin ze ontstond, moet wat dieper ingegaan worden.

3. *De Wapenstilstand van Juli 1303.*

De oorspronkelijke tekst van de regeling, die omtrent Juli tussen beide oorlogvoerende partijen tot stand kwam, is ongelukkiglijk niet bewaard gebleven. De voornaamste bepalingen zijn echter, aan de hand van de kroniek van Stoke gemakkelijk te achterhalen, zodat men het bestand als volgt kan reconstrueren.

- a. Geheel Zeeland wordt aan Gwijde van Namen afgestaan. Alleen Zierikzee blijft in het bezit der Avesnes. De stad mag echter geen nieuwe versterkingen aanleggen³⁸.
- b. Het vrije handelsverkeer tussen Holland en het door Vlaanderen veroverde Zeeland, wordt gewaarborgd. Deze regel is echter niet van toepassing op de bannelingen³⁹.
- c. Wanneer één van beide oorlogvoerende partijen het bestand wenst op te heffen, is zij verplicht de andere partij vier maanden op voorhand te verwittigen⁴⁰.

Reeds op het eerste zicht bemerken wij dat dit bestand, al is het een wapenschorsing welke beide partijen naar believen kunnen opheffen, toch als een grote toegeving aan Vlaanderen en een gevoelige deuk in het prestige der Avesnes in Zeeland moet beschouwd worden. De voordelen welke de Vlamingen daarentegen in de wacht sleepten, waren ongetwijfeld van groot belang. Niet Zeeland bewesten-Schelde, doch geheel het gewest was hen in handen gevallen. Via de Zeeuwse heren, die door Gwijde hun verbeurde bezittingen terug hadden kunnen bemachtigen, was het gezag der Dampierres in Zeeland stevig gevestigd. Deze edelen vormden immers voor de Vlamingen een zo onontbeerlijke als betrouwbare bezetting van het veroverde gebied. Onontbeerlijk, omdat hun eigen troepen op andere fronten meer dan noodzakelijk waren; betrouwbaar, omdat de edelen bij eventuele strooptochten en kaperijen van de Hollanders, het gebied — waarin hun eigen bezit lag — des te beter zouden trachten te verdedigen.

Men blijft zich echter afvragen — en terecht — waarom Jan II van Avesnes, die toch sterke legers in Zuid-Holland samengetrokken had en op de medewerking en de sympathie van zijn onderdanen mocht

(38) STROKE, b. VIII, vs. 454-459.

(39) STROKE, b. VIII, vs. 463-466.

(40) STROKE, b. VIII, vs. 443-447.

*« So wast besproken sonder waen,
Dat de vrede soude staen
Na tontseggen maenden viere.
Aldus wast besproken hiere
Ende beseghelt also wale.*

De *Ann. Gand.*, bl. 50 spreken van twee maanden, dit ten onrechte. Zie hfst. III, nota 27.

rekenen⁴¹, geheel Zeeland zo maar in de handen van zijn aartsvijand overliet; ja zelfs niet eens zijn kans waagde. Aanvaardde hij de superioriteit van de Vlaamse strijdkrachten als een vaststaand feit en achtte hij zich tegen Gwijde's leger niet opgewassen? Hoogstwaarschijnlijk niet! Hij kon immers met de Hollandse milities, gesteund door Friese afdelingen, een leger op de been brengen dat numeriek sterker zou zijn dan dat van Gwijde⁴². Wij menen dat het hier veeleer andere motieven zijn, die Jan II tot die stap geleid hebben: nl. de vrees om tussen twee vijandelijke machten ingesloten te geraken, waartegen hij zich niet opgewassen voelde. Terwijl de Vlamingen immers in het Zuiden met hardnekkigheid toebeten, kwam er voor de Avesnes een bedreiging uit het Noorden. De moordenaars van graaf Floris V, nl. de heren van Aemstel, Woerden en Velsen, na een tijdlang in het buitenland rondgezworven te hebben, dreigden inderdaad van de verwarring in Zeelnd gebruik te maken om hun gebieden in het Noorden weer in het bezit te nemen⁴³.

Deze dreiging moet zich ongeveer einde Mei-begin Juni hebben laten gevoelen. Wij zien immers dat Jan van Avesnes op dit ogenblik van verschillende Hollandse heren de eed van trouw vergt en de verzekering de moordenaars van Floris V uit zijn graafschap te helpen houden. Dergelijke beloften werden op 31 Mei afgelegd door Ghijsbrecht Bot en Diederik van Teilingen⁴⁴, op 4 Juni door Jan en Ghijsbrecht van Toloyen⁴⁵, op 5 Juni door Diederik en Gijsbrecht Bokel⁴⁶, en op 28 Juni door Herman Bokel⁴⁷. Dat de graaf zich juist van de getrouwheid van deze edelen wenste te overtuigen, hoeft geen verwondering te wekken. Zij hadden immers vóór de moord op Floris, bij verscheidene gelegenheden, als borgen voor de Aemstels en de Woerdens gefungeerd⁴⁸, zodat zij dan ook min of meer verdacht waren.

Stonden de vroegere samenzweerders nu in betrekking met de Vlamingen? Aangezien geen enkel stuk ons daaromtrent iets mededeelt — althans niet voor 1303⁴⁹ — zijn wij niet gerechtigd daartoe te besluiten. Wij kunnen het alleen sterk vermoeden. De moordenaars

(41) De aankomst van de Vlamingen in de «*Wiedele*» veroorzaakte een geweldige opschudding in Holland. Geheel de bevolking greep naar de wapens (STOKE, b. VIII, vs. 419).

(42) Vergeten wij immers niet dat de strijd met Frankrijk grote Vlaamse legers in het Zuiden vastlegde.

(43) Na de ongelukkige twist met de zwakke elect Jan van Nassau van het Sticht, gesteund door Floris V, waren de quasi-onafhankelijke heren van Aemstel en Woerden, wier gebieden op de grens van Holland en het Sticht gelegen waren, respectievelijk in 1285 en 1288 leenmannen van de graaf van Holland geworden (OBREEN, *Floris V...*, bl. 67-97). Na de moord op Floris waren zij naar het buitenland uitgeweken (OBREEN, *op. cit.*, bl. 161).

(44) VAN MIERIS, dl. II, bl. 26, 27.

(45) VAN MIERIS, dl. II, bl. 27.

(46) VAN MIERIS, dl. II, bl. 28.

(47) VAN MIERIS, dl. II, bl. 31.

(48) VAN MIERIS, dl. I, bl. 461, 462, 468.

(49) Wij hebben wel bewijzen voor 1304. — Zie hfst. VII, nota 4.

hadden immers vroeger een tijdlang in Vlaanderen, dat bij de samenzwering tegen Floris eveneens betrokken was⁵⁰, een onderkomen gevonden⁵¹. Wat er ook van zij, één zaak blijkt duidelijk. De samenzweerders hebben van de verwarring door de Vlamingen in Zeeland en hun opmars naar Zuid-Holland gebruik willen maken om hun vroegere posities weer in te nemen. Dat zij voor de Avesnes een grotere bedreiging waren dan men wel zou vermoeden, blijkt uit die beloften van sommige verdachte edelen. Het is daarom wel mogelijk dat de Avesnes die langs twee kanten bedreigd werden, na lange aarzelingen er toe konden besluiten, een dergelijk bestand met de Vlamingen aan te gaan. Zo waren zij in staat niet alleen hun aandacht te wijden aan de binnenlandse aangelegenheden, welke door de moordenaars dreigden in de war gestuurd te worden, doch het liet hen tevens toe nieuwe krachten te verzamelen om, bij een eventuele verbreking van de wapenschorsing, een revanche op de Dampierres in Zeeland te nemen.

(50) Zie hfst. I, par. 1.

(51) POLS, M.S., *op. cit.*, bl. 42.

HOOFDSTUK III

DE POSITIE DER AVESNES EN DAMPIERRES ROND HET EINDE DER VIJANDELIJKHEDEN IN ZEELAND EN GEDURENDE HET BESTAND (begin Juli 1303 - 10 Maart 1304)

Gedurende de crisis die het gezag der Avesnes bij het einde der vijandelijkheden (Juni 1303) in het Noorden doormaakte, heeft graaf Jan II zich werkelijk geen moeite gespaard om door gunsten en voorrechten zowel de adel als de steden in Holland nauwer aan zich te verbinden en aldus zijn positie op binnenlands gebied te verstevigen. Een der machtigste edelen, Nicolaas van Putten, wiens bezittingen door de Vlaamse opmars ernstig bedreigd werden, wist te verkrijgen dat zijn leen niet zou versterven, zolang hij nakomelingen had, onverschillig of het zonen of dochters waren¹. Dit voorrecht was uitzonderlijk, wanneer men bedenkt dat in deze tijd de dochters in de Hollandse lenen niet konden opvolgen. Zelfs beval de graaf op 17 Juni geen geld meer te nemen uit de grafelijk tol van Strienemonde², vooraleer Nicolaas de 100 pond zwarte torn vergoed waren welke hij hem in 1300 toegekend had³.

Zierikzee dat tegen de Vlamingen, spijsbestormingen, stand wist te houden, verkreeg van Willem van Avesnes, die zich onder de belegerden bevond, reeds op 21 Mei het Qualambacht om het gebied der stadsvrijheid (terrein buiten de stadsmuur dat tot het stedelijk rechtsgebied behoort) hiermede te vergroten. De stad bekwam daarenboven het recht accijnzen te heffen en te taxeren⁴. Handvesten, wetten en rechten werden aan de bewoners van het bedreigde Zuid-Holland op 9 Juni door Jan van Avesnes te Dordrecht geschonken⁵.

Anderzijds wilde de graaf ook de slechte indruk die de wapenstilstand op de gemoederen gemaakt had⁶ doen verdwijnen. Op 2 Juli, omtrent het begin van het bestand, werden de privilegiën van Zierik-

(1) R.A. Den Haag, *Grafelijkheidscharters — Suys, doos 22, Putten*.

(2) Voormalig dorp in de Zuid-Hollandse Waard, verdronken in 1421. Vermoedelijk lag het ten Westen van Strien. (VAN DER AA, dl X, bl. 775).

(3) R.A. Den Haag, *Grafelijkheidscharters — Suys, doos 22, Putten*.

(4) Opgenomen in een vidimus van 1465, uitgegeven bij BEZEMER W. en DE BLÉCOURT A.S., *Rechtsbronnen van Zierikzee* in: O.V.R., 2° reeks, nr 9, bron nr IX, bl. 13.

(5) VAN MIERIS, dl. II, bl. 28.

(6) Dit was o.a. het geval voor Zierikzee. (zie STOKE, b. VIII, vs. 480-486). Ook gedurende de besprekingen met de Vlamingen, welke tot een bestand leidden, was de bevolking van het graafschap ver van rustig. (STOKE, b. VIII, vs. 419 en vlg.)

zee bevestigd⁷. Al de lieden die door de Vlamingen uit hun gebied waren verdreven geworden omwille van hun gehechtheid aan de zaak der Avesnes, werden door de graaf in soldij behouden⁸ zodat ook deze geen te grote schade zouden moeten ondergaan. Aan andere steden werden voorrechten verleend zoals aan Leiden, dat op 4 Juli het recht verkreeg een jaarmarkt te houden op St Margriet-avond (12 Juli)⁹.

Slechter was het met de Avesnes gesteld op financieel gebied. Weliswaar mochten zij reeds in Mei 1303 geldelijke steun vanwege hun bondgenoot Filips de Schone ondervinden¹⁰, doch deze hulpverlening zal wellicht slechts voor Henegouwen, in het kader van de Frans-Vlaamse oorlogen bedoeld geweest zijn. In ieder geval zien wij dat de toestand in Holland zorgwekkend was. Op 4 Juli gaf Jan van Avesnes zijn zoon Willem de toelating om hun goederen « *binnen den vriededen* » van Zierikzee te verkopen, om deze laatste in staat te stellen zijn schulden aan verschillende lieden van deze stad te betalen¹¹. Op 6 Juli was hij ook verplicht het ambacht Sloten aan de edelman Dirk van Haarlem te verkopen voor een bedrag van 380 pond Holl., op voorwaarde dat hij hetzelfde ambacht binnen drie jaar zou kunnen lossen voor deze som. Deed hij het niet dan zouden Dirk of zijn erfgenamen het als ambachtsheer in leen blijven houden¹². Toen Willem van Avesnes met het oog op een nieuwe oorlog tegen Vlaanderen rond het einde van het bestand (Maart 1304) weer de hulp van edelen en steden inriep, moest hij hen verzoeken hem *volledig* op eigen kosten bij te staan daar hij over geen geld beschikte¹³.

Op economisch gebied heerste volledige verwarring. Van vrije handelsbetrekkingen, zoals bij het bestand overeengekomen was, valt weinig te merken. Hollandse kapers op last van de graaf beletten zorgvuldig elk verkeer over zee tussen Holland en het door Vlaanderen veroverde Zeeland. Zelfs vreemde schepen ontsnapten er niet aan¹⁴.

(7) S.A. Zierikzee, *Oorkonden* (ongenummerd) « ... omme menichen ghetrouwen dienst, die si ons dicke gbedaen hebben... ».

(8) STOKE, b. VIII, vs. 487-490.

(9) VAN MIERIS, bl. II, bl. 32.

(10) SMIT, *Rekeningen*... bl. 22.

(11) Opgenomen in een vidimus van 1469 (S.A. Zierikzee, *Oorkonden* (ongenummerd)). « ...al alsulc goet dat wij hebben binnen der vriededen van Zyricee te vercoepene ende over stont te ghevene den luden die Willem belovet hevet te gheldene ».

(12) R.A. Den Haag, *Leen- en Registerkamer, Reg. E.L.*, 39 nr 131, fol. 23v^o. — Sloten was een ambachtsheerlijkheid in Kennemerland (VAN DER AA, dl. X, bl. 442).

(13) STOKE, b. VIII, vs. 580-590.

(14) Dit was o.a. het geval met een aantal Engelse kooplieden uit Lincoln. In een brief gericht tot Edward I, op 12 Januari 1305, geeft Willem van Avesnes de reden van dit optreden aan. « *quod illi domini de Flandria ceterique nostri inimici de Zeelandia de nostris propriis terris Zeelandie, prout pluribus liquit, nos graviter per infortunium depulerunt; nos autem nitentes nostros prefatos inimicos pro posse nostro indesinenter dampnis et molestiis aggravare, omnia bona tam nostrorum hominum priorum quam aliorum trans Mosam, versus Zeelandiam tendencia per nostros homines detinebantur(!)* » Stuk uitgegeven bij SMIT H.J., *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, dl. I, stuk 1, nr. 152).

Tegenmaatregelen bleven niet uit. Om deze blokkade tegen te gaan, werden bij het begin van Augustus door de stad Brugge schepen in de havens van Sluis en St. Anna ter Muiden uitgerust, die weldra in zee staken¹⁵. Hetzelfde gebeurde op 7 September¹⁶. Ook het vrijgeleide, door Brugge op 30 October aan de Dordtse kooplieden verleend om binnen Vlaanderen handel te drijven tot Pasen (29 Maart) 1304¹⁷, bracht weinig op. Niet alleen werden hun schepen door de kapers geplunderd¹⁸, doch zeer dikwijls zagen zij hun goederen in Vlaamse havens op last van de grafelijke baljuw in beslag nemen als vergeldingsmaatregel tegen de rooftochten van Hollandse kapers. Het gebeurde niet zelden dat kooplieden in de gevangenis van Brugge terecht kwamen¹⁹.

Alles bij elkaar genomen was de positie van de Avesnes bij het begin van het bestand wankelbaar doch niet hopeloos. Spijts vernederende toegevingen aan de Vlamingen, spijts bedreigingen van de kant der moordenaars van Floris V, spijts financiële moeilijkheden, waren zij er tenslotte toch in geslaagd hun gezag in het graafschap Holland staande te houden. Zij konden daarbij krachten verzamelen om vroeg of laat met de Dampierres af te rekenen. Dat zij hun rechten op Zeeland allerminst prijsgaven, blijkt duidelijk uit de stukken door hen tijdens het bestand uitgevaardigd. Jan van Avesnes, evengoed als zijn rivaal Gwijde van Namen, noemt zich graaf van Zeeland in zijn titulatuur²⁰.

Had de macht der Avesnes in het Noorden een grote adering moeten ondergaan, dan zag de toestand er in Henegouwen voor hen toch beter uit. Sedert de Vlamingen de gevaarlijke vesting Lessen

(15) S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 52. « *Item in die weke vor Sint Lauwerens daghe (4-10 Augustus) van scepenen coste ghedaen ter Sluis daer licghende jeghen die viande: 17 lb. 4 s.* » — « *Item doe van scepenen coste ter Mude ghedaen: 12 lb., 8 s.* » — « *Item doe van ludene int ute varen: 6½ s.* »

(16) S.A.B., *Stadsrek.*, 1303, fol. 52. « *Item in Onser Vrouwen avonde in Pietmaent...* »

(17) S.A., Dordrecht, *Oorkonden*, nr 60 « *... te commene, te vaerne ende te kerne met haren goede paisivelike binnen Vlaenderen ende sonder enich empecchieringhe... totte Paesschen nu naest commende...* »

(18) In de lijst van de schade veroorzaakt door Vlamingen aan inwoners van Zeeland, Holland en Henegouwen tussen 1302 en 1311 (zie hfst. II, nota 37), treffen wij een afzonderlijke paragraaf aan van de verliezen der Dordtse kooplieden, zowel gedurende de oorlogen als gedurende de bestanden. Verscheidene posten hebben betrekking op het bestand van Juli 1303 tot Maart 1304, en meer bepaald op het vrijgeleide door Brugge gegeven. « *Item recheit damage Willaumes Dukinc et Thumas Bonnevente que chil de Blankeberghe lor prisent devant Blankeberghe 40 boes de fourment valoient 200 lb. holl. Et menèrent le dit bleit en le ville de Bruges et là le départirent et che damage lor fisent dedens le saufconduit que chil de le ville de Bruges lor avoient donneit par lor lettres (October 1303) pendans lesqueles il ont pardevers iaus de venir seurement par toute Flandres à tout lor biens* » (SMT, Bijlage, bl. 67).

(19) *Ibid.*, bl. 67. « *Item dedens le meisme conduit prist li baillius dou Dam a Pieron Stevfenzone se nef, liquele nes li fu rendue, mes il li prist tous les apparaus de le nef, là ú il ot bien damage de: 15 lb. holl.* » enz.

(20) Zie de oorkonden door Jan van Avesnes tijdens het bestand uitgevaardigd, bij VAN MIERIS, dl. II, bl. 28, 32, 33, 36, 38 enz.

geëlimineerd hadden, was hun aandacht veeleer op andere fronten gericht wat de druk op het Henegouwse aanzienlijk deed verslappen. Van die verschuiving in het oorlogstoneel had Filips de Schone handig gebruik gemaakt om de positie van zijn bondgenoot — en bijgevolg ook de zijne — in Henegouwen te verstevigen. Hier moet vooral de nadruk gelegd worden op de conferentie van 20 Mei 1303 te Valenciën in Henegouwen gehouden tussen de gevolmachtigden van Jan van Avesnes en Filips de Schone. Op deze vergadering werd overeengekomen, dat Frankrijk in een aantal Henegouwse localiteiten op de grenzen van Vlaanderen of in de nabijheid er van (o.a. te Ath), als ook in Oosterbant, garnizoenen zou leggen. Deze hadden naast de plicht de sterkten te verdedigen, tot taak te beletten dat levensmiddelen naar de vijand werden gezonden en de grensstreken door Vlaamse plunderaars zouden afgevoerd worden²¹. Ook de financiële kant van de hulpverlening bleef niet achterwege²².

Ondertussen hadden ook de zaken in Vlaanderen een andere wending genomen. In Mei was Filips van Thiëtte, vijfde zoon van Gwijde van Dampierre, tijds uit Italië naar Vlaanderen overgekomen om de dreigende rivaliteit onder de Vlaamse leiders (Willem van Gulik enerzijds, Jan en Gwijde van Namen anderzijds), te voorkomen²³. Onder zijn bekwame leiding bracht men het weldra tot belangrijke successen in het Zuiden. Ditmaal moesten ook de Fransgezinde bisschoppen het ontgelden. Deze van Terwaan zag zijn stad op 12 Juli in de vlammen opgaan terwijl Doornik in Augustus belegerd werd, zonder resultaat nochtans. De eerste voorstellen tot onderhandelen gingen echter van de Vlamingen uit. Alhoewel Filips de Schone met moeite een leger te Atrecht verzameld had, vond hij het geraadzaam, nu de Herfst voor de deur stond, besprekingen aan te gaan. Op 20 September werd nabij Dowaaï een wapenstilstand tussen Vlaanderen en Frankrijk afgekondigd die tot 17 Mei 1304 van kracht zou zijn. Henegouwen was in het bestand niet begrepen, met dien verstande echter dat in de twist welke onlangs tussen het huis van Luxemburg en de Avesnes uitbroken was, Filips de Schone zijn bondgenoot en Vlaanderen de Luxemburgers zou mogen steunen²⁴.

De positie van de Dampierres was na deze twee voordelige wapenstilstanden oneindig beter dan deze van hun erfvijand. In het Noorden was geheel Zeeland hen in handen gevallen terwijl de voornaamste steun van de Avesnes, Filips de Schone, tegen Vlaanderen de ene mislukking na de andere opgelopen had.

Nadat Jan van Avesnes het met de Vlamingen in Juli tot een voorlopig akkoord gebracht had, vestigde hij zijn hoofdkwartier in het

(21) VANNÉRUS J., *Deux documents relatifs à la guerre de Philippe le Bel avec la Flandre* (1303-1304) in B.C.R.H., dl. LXXII (1903) bl. 71-74.

(22) Zie nota 10.

(23) VAN WERVEKE H., *Avesnes en Dampierre, Vlaanderens vrijheidsoorlog* (1244-1305), in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. II, bl. 334.

(24) FUNCK-BRENTANO F., *op. cit.* bl. 451 en vlg.

hof van Den Haag waar hij voortaan meestal verbleef²⁵. De betrekkelijke rust in zijn graafschap zou echter van korten duur zijn. De Dampierres die vanaf 20 September tot 17 Mei de handen in het Zuiden vrij hadden, zochten slechts een gelegenheid om hun erfvijanden de genadeslag toe te brengen. Het was immers te vrezen, dat bij het hernemen der vijandelijkheden met Frankrijk, Jan van Avesnes door een aanval in het Noorden de Vlamingen weer zou verplichten op twee fronten te strijden, wat hen tenslotte fataal moest worden. Daarom diende er zo snel mogelijk gehandeld. Op 9 November kwamen twee afgevaardigden van Gwijde van Namen — een monnik van de orde der Premonstratenzers van Ninove en een kapelaan — het bestand aan de zieke Jan van Avesnes in zijn hof van Den Haag opzeggen²⁶. Volgens het akkoord van Juli, zouden de vijandelijkheden op 10 Maart 1304 hernomen worden. Reeds op 19 November — 10 dagen na het opzeggen van het bestand — liet Filips van Thiëtte de Dordtse kooplieden weten, dat hij hen nog slechts vrijgeleide kon verzekeren tot Half-Vasten (8 Maart 1304)²⁷. Wij zagen echter reeds wat dergelijke vergunningen waard waren.

De opzegging van het bestand luidt een nieuwe fase van het conflict tussen de Dampierres en de Avesnes in Zeeland in. De Zeeuws kwestie speelt geen rol meer in het geschil. Het kwam er op aan de macht der Avesnes in het Noorden te vernietigen, alvorens een nieuwe oorlog met Frankrijk vele strijdkrachten in het Zuiden zou vastleggen.

(25) Zie de oorkonden bij VAN MIERIS, dl. II, bl. 32, 33, 36, 37.

(26) STOKE, b. VIII, vs. 500 en vlg.

(27) S.A. Dordrecht, *Oorkonden*, nr 61 « ... *jusques mi-quaresme prochainement venant* ».

De *Ann. Gand.*, beweren dat het opzeggen van het bestand rond het einde van Januari geschiedde en de vijandelijkheden rond het midden van Maart hernomen werden (bl. 56). Dit is onjuist. De *Minoriet* spreekt hier zichzelf tegen, aangezien hij vroeger beweerde dat de vijandelijkheden twee maanden na de opzegging van het bestand zouden hernomen worden. (*Ann. Gand.*, bl. 50). De maatregel van Filips van Thiëtte van 19 November 1303 en geheel het verloop der krijgsvrichtingen in Zeeland in 1304 (zie hfst. IV) tonen duidelijk aan dat Soke de juiste datum opgeeft.

HOOFDSTUK IV

HET TWEEDE OFFENSIEF TEGEN DE AVESNES IN HET NOORDEN (10 Maart — begin Mei 1304)

1. De Voorbereidingen in Vlaanderen en Holland.

Het was niet moeilijk te voorzien dat bij het hernemen van de vijandelijkheden, beide oorlogvoerende partijen alles op het spel zouden zetten om een definitieve beslissing af te dwingen. Bij de Avesnes ging het er om, ofwel de verloren stellingen terug in te nemen, ofwel, bij een eventuele overmacht van de Vlamingen de strijd zolang vol te houden tot het bestand tussen Vlaanderen en Filips de Schone ten einde liep en Frankrijk hen kon bijstaan. Juist dit laatste wilden de Dampierres kost wat kost beletten.

In het graafschap Holland had de toestand zich intussen enigszins gewijzigd. Jan van Avesnes, die in het najaar van 1303 ziek gevallen was en zich niet meer bij machte gevoelde om in deze moeilijke periode de zaken persoonlijk in handen te nemen, zag zich verplicht zijn zoon Willem met het bestuur over zijn noordelijke gewesten te belasten¹. Reeds in Februari 1304 vinden wij hem terug in Henegouwen. Dit belette hem nochtans niet om van uit zijn slot te Bergen de nog hangende binnenlandse kwesties in Holland te regelen en door toegevingen aan machtige edelen de positie van zijn zoon te verstevigen². Van zijn kant heeft Willem het gevaar van een hernieuwde oorlog in zijn gewesten duidelijk ingezien. Op militair gebied was de toestand er immers bedenkelijk. Zierikzee buiten beschouwing gelaten, beroofde het verlies van Zeeland de Avesnes inderdaad van een niet onaanzienlijk gedeelte van hun strijdkrachten. Het moet ons dan ook niet verwonderen dat Willem om hulp verzocht; niet in Henegouwen, waar men zich eveneens tegen een Vlaamse actie — zij het

(1) STROKE, b. VIII, vs. 545-550; vs. 560-570. — WILLELMUS PROCURATOR, bl. 71.

(2) Op 26 Februari legde Jan II van Avesnes een geschil bij tussen de stad Dordrecht en de machtige edelman Nicolaas van Putten. Deze laatste verkreeg 20 lb. per jaar uit de tol van Strienemonde. (R.A. Den Haag, *Reg. 78, Put. en Str. m.b.b.*, fol. 11). — Op 10 Maart brengt de graaf de geldrente van Filips van Duivenvoorde op de geestgronden (hoge zandgronden) te Vronen bij Alkmaar van 500 op 600 lb. zwarte tourn. per jaar (R.A. Den Haag, *Reg. Philippus A.*, fol. 129 v° « dat wi... den voirsz. Philippse zijn leen dat bij van ons hout, gebetert hebben, alsoe dat wij hem geven noch c lb. zwerten tsiaers totten V c lb. zwerten torn tsiaers, die wij hem gegeven hebben te Vroele op die gheest... »).

dan ook op kleinere schaal moest teweestellen³, doch wel bij zijn oom Guy van Avesnes, sedert 1301 bisschop van Utrecht. De besprekingen welke hij met deze laatste voerde, verraden duidelijk die bekommernis. Dat zijn oom de ernst van de toestand inzag, blijkt uit het feit dat hij bereid was zijn neef met een leger uit het Sticht bij te staan⁴.

Spijts de grote financiële onkosten welke een twee jaar lange oorlogsvoering op verscheidene fronten reeds gevegd had, werd de oproep der Dampierres in Vlaanderen spontaan beantwoord. Aangaande de deelname van de steden en de kasselrijen, beschikken wij ditmaal over enigszins uitvoeriger gegevens.

Namen aan de strijd deel:

1. Brugge, dat mits het aangaan van leningen⁵ en het heffen van speciale oorlogstaksen⁶ weer in staat was een leger en een vloot uit te rusten. Wij kunnen de Brugse effectieven als volgt samenstellen:
 - a. 200 boogschutters en 100 «garsoenen» vervoerd op 10 schepen⁷.
 - b. ong. 870 ambachtslieden, ditmaal in de rekening als serianten aangeduid, vervoerd op 28 schepen, waarvan er 1 een dubbele lading kon vervoeren⁸.
 - c. 2 schepenen en 1 raad met hun gevolg vervoerd op het schip van Willem Capelle: 60 man⁹.

Samen: ong. 1230 man met 39 schepen.

Komen daarbij:

(3) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 25 v° — De veldtocht tegen Henegouwen greep plaats tussen 13 Februari en 7 Maart 1304.

(4) STROKE, b. VIII, vs. 591 en vlg. — *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 154.

(5) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 1 v°. Som 824 lb.

(6) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 2.

(7) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 27.

(8) Aan de hand van de stadsrekeningen zien wij dat deze serianten niet uitbetaald worden, zodat men ze niet met huurlingen doch wel met ambachtslieden moet vereenzelvigen. Vermits deze laatste niet door de stad, maar door hun ambacht zelf vergoed werden, zoals uit al de rekeningen blijkt. Dit wordt ook uitdrukkelijk gezegd bij het bijleggen van een betwisting op 1 April 1305 tussen het ambacht der oude kleerkopers, kleeerwerkers en kleeerstoppers enerzijds, en de oude grauwwerkers anderzijds, aangaande het aantal manschappen die zij aan de stadsmilitie moeten leveren (S.A.B., *Stadsorkonden*, nr 197). De schippers die de ambachten vervoerden vielen echter ten laste van de stad. Dat de ambachtslieden ook als serianten kunnen betiteld worden blijkt eveneens uit hetzelfde stuk «... van alden debate, van alden contente ende van alden discorde dat tusschen hemlieden was als van haerre serianterie». — Voor de serianten worden slechts de namen van de meesters van de schepen en het aantal bootsgezellen opgegeven. Wij zien immers dat de boogschutters en de garsoenen (300 man) op 10 schepen vervoerd worden hetgeen ons tot de verhouding brengt van 1 meester, t.t.z. 1 schip tot 30 man. Vermits wij nu voor de serianten 28 schepen vinden, waarvan er een twee meesters en dus waarschijnlijk een dubbel effectief bevatte (S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 27 v°), mogen wij het aantal ambachtslieden op ongeveer 29 X 30 = 870 man schatten.

(9) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 27 v° en 28 v°. Willem Capelle «die de stede voerde» staat tussen de schippers van de ambachtslieden vermeld. Ook zijn schip kon, gezien het aantal bootsgezellen een dubbel aantal manschappen overbrengen. Naast het gewone gevolg van de schepenen (40 man) zullen nog wel andere krijgers op zijn schip plaats genomen hebben. Ook hier hebben wij het cijfer 1 (+1) X 30 = 60 aangenomen.

- a. een schip dat de blijde vervoert, met 21 man
 - b. een kleiner schip met 6 man
 - c. een schip met een springaal, met 9 man
 - d. de baljuw van Brugge, met een onbepaald aantal serianten¹⁰.
- Alles samen ong. 1266 man en 42 schepen. (baljuw en serianten niet inbegrepen):
2. De milities van het Vrije en de ondergeschikte steden van Brugge, die in geval van oorlog de Brugse effectieven moesten vergezellen¹¹.
 3. Gent: troepenmacht onbekend¹².
 4. Ieper. Deze stad, alhoewel tot geen krijgsdienst in het buitenland verplicht, was op aanraden van Filips van Thiëtte eveneens in het Vlaamse leger vertegenwoordigd¹³.
- Werden op de been gebracht:
- a. gemeentestrijdkrachten¹⁴.
 - b. vreemde boogschutters¹⁵.
- Hun aantal is echter onbekend.
- Zeer waarschijnlijk mag men ook de aanwezigheid van troepen uit het Land van Waas, de Vier Ambachten en andere kasselrijen, in het Vlaamse leger veronderstellen¹⁶.

2. De Strijd in Zeeland.

Wegens onvoorziene moeilijkheden met de inwoners van de stad

(10) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 28.

(11) Zie hfst. I, nota 41. — De inwoners van Hugovliet in het Noorden van het Vrije werden door hun baljuw van de krijgsdienst ontslagen (A.R.A., Brussel, R.R., *afd. Baljuwsrekeningen*, nr 1000 (Rekening van de baljuw van Brugge, Gilles dou Breuc van Oogst tot September 1305) 4e stuk. « *Boidin filius Boidin qui adont estoit baillius, 20 lb. pour che kil laissa cheaus de Hughenvliete à maison de H(ol)l(an)d(e) sans l'octroi du seigneur* ».

(12) Uittreksel uit de *Chronique Tournaisienne* aangegeven in voetnota 1, bl. 76 van de *Chronique Artésienne*. Zie verder nota 74.

(13) Voor de deelname aan de tocht lieten de Ieperlingen zich een acte van non-prejudicie afleveren. Zie DIEGERICK, I., *Inventaire analytique...* dl. I, nr. 234, bl. 188-189.

(14) Wij bezitten geen lijst over de uitgaven van de stad Ieper voor deze krijgstoht tegen Zeeland. Wij bezitten wel de stadsrekening gaande van 23 April tot 1 November 1304, uitg. door DES MAREZ G., en DE SAGHER E., *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, dl. I, bl. 148-176. Onder de uitgaven bevonden zich oorspronkelijk 10 speciale rekeningen waarvan er slechts 5 bewaard waren toen de rekeningen uitgegeven werden (*Ibid.*, bl. 151 en noot 1). Een van die 5 heeft betrekking op achterstellen, uitgekeerd aan verscheidene personen die onder de vorige trossiers nog niet of slechts gedeeltelijk vergoed werden. Daaronder komen betalingen voor die betrekking hebben op deze « *berevaert* » tegen Zeeland (*Ibid.*, bl. 173-175). — Voor de vijf andere speciale rekeningen zijn slechts de titels bekend. Een er van vermeldt de algemene onkosten van de krijgstoht tegen Zeeland die de vorige trossiers in hun rekening niet hadden opgenomen (*Ibid.*, bl. 152).

(15) *Comptes de la ville d'Ypres*, dl. I, bl. 176. « *Item, à Jehan Labbaen pour le voiture des escutes qui emmenèrent le barnas des saudoiers en Zelande: : 6 lb. 15 s.* » — Zeer waarschijnlijk ging het hier om Engelse boogschutters (Cfr. hfst. V, nota 10).

(16) Er waren immers geen krijgsverrichtingen in het Zuiden, zodat geheel Vlaanderen zich tegen de Avesnes kon keren.

Damme, die de Brugse strijdkrachten de vrije doortocht door hun stad wilden beletten¹⁷, konden deze slechts op 18 Maart wegvaren¹⁸ en werd de Vlaamse vloot, waarbij zich intussen de Zeeuwse edelen aangesloten hadden, slechts op Vrijdag 20 Maart — 10 dagen na het verlopen van het bestand — in de nabijheid van Zierikzee gesigna- leerd¹⁹. De Ieperlingen vertrokken nog later, aangezien ze eerst op 21 of 22 Maart op weg naar Zeeland langs Brugge kwamen²⁰.

Van deze 10 dagen had de bevolking van Zierikzee echter gretig ge- bruik gemaakt om haar positie op het eiland Schouwen te verstevigen. Een eerste actie tegen het bij Zierikzee gelegen kasteel Blodenburch, werd met succes bekrond. De sterkte werd ingenomen en de bezetting — waarschijnlijk vijandige Zeeuwen in dienst van Jan van Renesse — zonder meer afgemaakt²¹. Willem van Avesnes, die op aandringen van de bewoners op 14 Maart met een legertje uit Schiedam naar Zie- rikzee overgestoken was²², zou de activiteiten nog verder ontwikkelen. Onder zijn leiding beproefde men op 15 Maart een landing op het eiland Noord-Beveland. Pogingen om de vijand, die zich in een polder verschanst had, tot een veldslag aan te zetten, leverden echter geen resultaat op. Onverrichterzake moest men terug naar Zierikzee over- steken²³. De beslissende strijd op de Zeeuwse eilanden zou echter niet

(17) GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coutume du pays et comté de Flandre, Coutume de la ville de Bruges*, dl. I, Brussel 1874, nr. 26. «...ke cil de Bruges se doloent que cil du Dam avoient fait fermer leur portes, et ne varent souffrir que cil de Bruges passassent parmi leur vile quant il se traissent efforchiement à Lamminsvliete (oude naam van Sluis), pour le pays deffendre encontre les anemis qui à grant forche là estoient arrivè.» Het geschil werd op 20 Maart 1304 (na het vertrek van het Brugse leger) en niet op 22 Maart zoals GILLIODTS in zijn uitgave aangeeft, door Filips van Thiëtte bijgelegd. Damme zou voortaan altijd zijn poorten voor de Bruggelingen openhouden. «... que cil du Dam tiegnent et tenront dès ore en avant perpétuellement leur portes ouviertes pour ceaus de Bruges entrer et passer toutes les eures kil y vauront entrer et passer».

De Dampierres wisten immers goed wat de hulp van Brugge voor hun zaak be- tekende.

(18) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 27. «Item ute ghegheven vanden costen vander hervaerd van Zeeland ende van Holland van 's Woendaghes voer Palm- sondach (18 Maart) tote der Heligher Cruce dach in Meye der na (3 Mei) dats te wetene van 47 daghen». — Ook nog bevestigd op fol. 28 v°.

(19) Zie verder nota 25.

(20) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 28 v° onder de algemene uitgaven van de veldtocht (tussen 21 en 23 Maart, niet inbegrepen) «Item 1 trompere doe die van Ypre in quamen: 5 s., 3 d.».

(21) STOKE, b. VIII, vs. 601-619. — De juiste ligging van het kasteel van Blo- denburch is niet gekend (VAN DER AA, dl. II, bl. 487. — Deze plaats was op dit ogenblik nog niet door Vlaamse troepen bezet, aangezien die eerst later met hun vloot aankwamen (zie nota 25, cfr. nota 17 en 18). Stoke noemt ze eenvoudig «luden» (vs. 605). Waarschijnlijk waren het Vlaamsgezinde Zeeuwen in dienst van Jan van Renesse. De bezittingen van deze edelman lagen immers grotendeels op het eiland Schouwen. Zie daarover: OBREEN, *De eerste jaren...* in: *Bijdr. Vad. Gesch. Oudh.*, 5^e reeks, dl. II, bl. 36.

(22) STOKE, b. VIII, vs. 620-639. - «Tsaterdaghes» vs. 634) = Zaterd. na 10 Mrt.

(23) STOKE, b. VIII, vs. 642-696; zie ook vs 228.

Gedurende deze tocht werden verscheidene heren door Willem tot ridder gesla- gen, waaronder Nicolaas van Putten, de latere verdediger van Dordrecht en Witte van Haamstede, bastaardzoon van Floris V, de latere bevrijder van Holland.

lang meer op zich laten wachten. Op 18 Maart kwam de bisschop van Utrecht met een leger samengesteld uit Friezen, Kennemers en lieden uit het Sticht zijn neef op Schouwen een handje toesteken²⁴. Amper twee dagen daarna signaleerde men de komst van de Vlaamse vloot²⁵. In tegenstelling met de strijd op Walcheren in April 1303, voelde de Hollandse vloot, gesteund door de Friezen en de lieden uit het Sticht, zich ditmaal sterk genoeg om de Vlamingen op het water aan te tasten. Een groot aantal schepen werden daarom op de Gouwe (water tussen Schouwen en Duiveland) geconcentreerd. Aldus wilde men de Dampierres een landing bij het zo vurig begeerde Zierikzee beletten. Om hun manschappen te verplichten de krijgskans met de Vlamingen op het water te wagen, kwamen de leiders overeen dat niemand zijn schip mocht verlaten²⁶. Toch bemerkten wij, dat, bij het vallen van de avond, soldaten van de Hollandse schepen te Huningen op de kust van Duiveland²⁷ ongehinderd aan wal gingen en met vijandige Zeeuwen slaags raakten. Hun voorbeeld werd weldra door gans de vloot gevolgd²⁸. Deze plotse maatregel die op het eerste zicht zonderling aandoet, is waarschijnlijk te wijten aan de vrees die de leiders beving om 's nachts met hun vloot op de Gouwe te blijven en hun schepen aan onverhoedse aanvallen vanwege de Vlamingen en hun Zeeuwse bondgenoten, die met de toestand van deze wateren beter vertrouwd waren, bloot te stellen. Het feit dat deze landing juist 's avonds geschiedde, dat men er spijs de aanwezigheid van vijandige Duivelanders, een kamp opsloeg en er de nacht doorbracht, schijnen zoveel aanduidingen in die richting te zijn.

Veel gevaarlijker nochtans was het plan dat de Friezen ontworpen hadden om gedurende de nacht de voorraadplaatsen van hun tegenstanders op het eiland te plunderen. Deze rooftocht werd weliswaar met succes bekroond²⁹, doch het afbranden van de loodsen³⁰, had de Vlamingen, welke met hun vloot te water lagen, de bewegingen van hun vijanden in de duisternis verraden. Terwijl Jan van Renesse, die zich eveneens op het eiland bevond, met enkele Duivelanders de Friezen ongemerkt achtervolgde³¹, kwamen de Zeeuwse edelen waaronder Florens van Borselen, met hun manschappen en enkele Vlamingen

(24) STOKE, b. VIII, vs 699-704. — « *Swoendaechs* » (vs 699) = Woensdag na 14 Maart.

(25) STOKE, b. VIII, vs 725-727.

(26) STOKE, b. VIII, vs 734-735.

« *Dat niemant op den lande soude Gaen, des droech men overeen* ».

(27) Het is niet bekend waar Huningen juist gelegen was.

(28) JOHANNES DE BEKA, *De episcopis Ultraiectinis*, (690-1346) uitg. BUCHELIUS, bl. 105-106 — *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 154 — STOKE, b. VIII, vs 749 en vlg. vermeldt geen plaats op Duiveland.

(29) *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 155 — WILLELMUS PRORURATOR bl. 72.

(30) *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 155 « ... want si branden boir loodzen wel half ende namen hem daer toe veel boire provande ende anders des di vonden, ende brochtent mit hem te sceppe ». — Cfr. *Ann. Gand.* bl. 57.

(31) *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 155.

eveneens aan land³². Nauwelijks was de rust in het Hollandse kamp na de terugkeer van de Friezen hersteld, of Vlamingen en Zeeuwen overvielen de slapende krijgers langs alle kanten³³. De wanorde die in het kamp ontstond was onbeschrijfelijk. Door de duisternis misleidden Friezen en Hollanders elkander te lijf³⁴. Wie zich nog enigszins kon oriënteren, trachtte, midden het krijgsgeschreeuw der vijanden, door het zuigende zand van het strand de schepen te bereiken. Velen echter die in het slijk bleven steken, werden weerloos door hun vijanden afgemaakt³⁵. Anderen werden gevangen genomen. Zij die konden ontkomen, vluchtten in allerijl naar Zierikzee³⁶.

De nederlaag was voor de Avesnes een enorme ramp. Velen van hun trouwste edelen zowel uit Holland als uit het Sticht, alsmede vele burgers waren in het gewoel omgekomen. Onder de doden uit Holland telde men: heer Nicolaas Persyn, Dirk van Haarlem, en vele anderen « *quos tedium inhibet nominare* » zegt de Procurator. Langs de kant van het Sticht betreurde men het verlies van Zweder van Beverweerd, Dirk van Zuilen en de proost van St Salvator te Utrecht, Dirk van Hoorne-Altena³⁷. De Gentse Minderbroeder schat het aantal doden langs de kant der Avesnes op 3.000, wat overdreven is³⁸. Het succes voor de Vlamingen was des te groter daar de bisschop van Utrecht in eigen persoon gevangen genomen was³⁹. Hij werd naar Vlaanderen gevoerd en op het grafelijk slot van Wijnendale bij Torhout geïnterneerd⁴⁰. Vele Hollandse en Zeeuwse gevangenen werden te Brugge opgesloten⁴¹. Willem van Avesnes die als bij wonder aan de

(32) *Ann. Gand.*, bl. 57.

(33) BEKA, bl. 106 — *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 155 — STOKE, b. VIII, vs 769-771 — Volgens de PROCURATOR was men in het Hollands-Friese kamp waakzaam, daar men tevoren verdachte geruchten gehoord had. Desondanks geschiedde de overval in de duisternis op onverwachte wijze (bl. 72).

(34) *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 155.

(35) STOKE, b. VIII, vs 778-790.

(36) LODEWIJK VAN VELTHEM, dl. II, b. IV, vs 5008-5011.

*« Wasser i. deel gevangen nu
Ende doet geslegen, dat segic u,
Ende dander ontfloen in Ziericzee
Ende quamen daerna ute nemmee.*

(37) WILLEMUS PROCURATOR, bl. 73. Hij vermeldt nochtans een Willem van Hoorne, domproost van Utrecht. In zijn inleiding op de uitgave van de Procurator, bl. XXII, bewijst PIJNACKER HORDIJK dat dit onjuist is, vermits er geen domproost van die naam bestaat. Het gaat hier om Dirk van Hoorne-Altena, proost van St Salvator te Utrecht. — De Persijns waren verwant aan het huis van Putten. Een zekere Jan Persijn was de neef van Nicolaas van Putten zoals blijkt uit een stuk van 22 Januari 1304 waarbij Nicolaas hem een rente van 10 lb. holl. per jaar geeft (R.A. Den Haag, *Reg. 78, Put. en Str. m.b.b.*, fol. 195 « onsen lieven neve Janne Persiin »).

(38) *Ann. Gand.*, bl. 57.

(39) STOKE, b. VIII, vs 791-792. — *Ann. Gand.*, bl. 57. — BEKA, bl. 106. — WILLEMUS PROCURATOR, bl. 73. — *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 155.

(40) *Ann. Gand.*, bl. 57.

(41) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 20.

« Item 's Dinxendaghes na Sinte Maercks daghe (28 April) den here Pieter Wÿnrike van coste vanden Zeelanders ende Hollanders die in den Steen syn: 15lb. »

handen van zijn vijanden ontkomen was, ontbond 's anderendaags (21 Maart) de rest van zijn leger en verschanste zich met enkele getrouwen in de stad Zierikzee, die spijs alles de Avesnes-partij trouw bleef⁴². De gevolgen van de nederlaag op Duiveland waren toonaangevend voor geheel het verdere verloop van de krijgsv verrichtingen, welke zich voortaan in het Noorden zouden afspelen. De gecombineerde strijdkrachten van Holland en Utrecht waarop de Avesnes al hun verwachtingen gebouwd hadden, waren door een roekeloosheid totaal verslagen. Niet alleen was Zierikzee aan zichzelf overgelaten zonder kans op ontzet, doch geheel Zuid-Holland lag voortaan voor een vijandelijke aanval open. In Utrecht grensde de verwarring aan anarchie⁴³. Het gezag der Avesnes in het Noorden stond wankelbaarder dan ooit.

3. De Bezetting van Holland.

De ramp door de strijdkrachten der Avesnes in Duiveland opgelopen, nauwelijks tien dagen na het hernemen van de oorlog, verleende de Vlamingen voortaan volledige bewegingsvrijheid in de Zeeuwse wateren. Van de Hollandse vloot is geen spoor meer te ontdekken; zelfs de toegang tot Zierikzee wordt niet eens meer verdedigd. Zo komt het dat reeds de dag na hun overwinning, terwijl het heuglijke nieuws te Brugge bekend werd⁴⁴, de Vlaamse schepen ongehinderd Zierikzee konden bereiken⁴⁵.

Nu elke kans op ontzet door de ramp van 20 Maart vervlogen was, leek de val van de stad nog slechts een kwestie van dagen te zijn. De Vlamingen spannen zich dan ook niet in om door geregelde bestormingen de belegerden tot overgave aan te zetten, doch vierden gedurende heel de Goede Week hun overwinning op werkelijk uitbundige wijze⁴⁶. Toen echter, na een anderhalve week belegering, Zierikzee nog steeds weigerde de zaak der Avesnes vaarwel te zeggen, was Gwijde er van zijn kant niet voor te vinden zijn krachten aan het bestormen van deze laatste vesting te verspillen. Liever wendde hij de zo onverwachts verkregen overmacht aan tot het uitschakelen van zijn erfvijand in Holland zelf, alvorens zich daar een nieuw verzet zou openbaren. Na op 1 April een contingent vóór Zierikzee achtergelaten te hebben trok hij met zijn leger en zijn vloot in noordelijke richting vooruit. Waarschijnlijk langs de Gouwe vertrokken, bereikte de Vlaam-

(42) STOKE, b. VIII, vs 793-795; 815 vlg.

815 « *Tfolc voer al sijne straeten
Ende bevet den jonghen grave ghelaten
In de poert bliven allene
Met sinen ghesinde, dat was clene
Maer de porters alghemene
Stondens hem bi met herten rene* »

(43) Zie, par. 4.

(44) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (1), fol. 28 v°.

(45) STOKE, b. VIII, vs. 828-830. — *Ann. Gand.*, bl. 57.

(46) STOKE, b. VIII, vs 832 en vlg.

se aanvoerder de « Wiedele » tot bij Geervliet⁴⁷ en plunderde de bezittingen van de Avesnesgezinde edelman Nicolaas van Putten⁴⁸. Zonder tegenstand te ontmoeten zeilde men eerst de Maas en vervolgens, in een omtrekkende beweging, de Waal op tot Alblisserdam, een plaatsje boven het belangrijke handelscentrum Dordrecht⁴⁹, met als doel deze laatste stad van het Noorden af te zonderen. Onmiddellijk begonnen Gwijde en Jan van Renesse de ene het Zuiden, de andere het Noorden van Holland stelselmatig te bezetten⁵⁰. Bodem werden door het Vlaamse leger vooruit gezonden om de steden tot onderwerping aan te zetten; een weigering zou met oorlog gepaard gaan⁵¹. Stad na stad capituleerde voor de Vlaamse overmacht. Schiedam, Delft, Leiden, Gouda e.a. openden hun poorten en erkenden de nieuwe graaf van Zeeland. Slechts Kennemerland met Haarlem als voornaamste toegangspoort, bleef, dank zij zijn natuurlijke verdediging (Haarlemmermeer en -hout), van Vlaamse bezetting gespaard⁵².

Dordrecht echter verdedigde zich hardnekkig⁵³. Deze stad wier belangen op economisch gebied lijnrecht tegenover die van Vlaanderen stonden, wist wat een bezetting uit het Zuiden voor haar handelspositie te betekenen had. Al wat anti-Vlaams was hield er zich schuil.

Het lot van de Avesnes scheen volledig bezegeld te zijn, wanneer ondertussen ook de hertog van Brabant een gedeelte van Zuid-Holland overrompelde en anderzijds Henegouwen binnenviel. Hij hoopte hierbij zijn aanspraken, welke hij sedert lang op een gedeelte van Zuid-Holland liet gelden (deel ten Zuiden van de Maas), gemakkelijker te verwezenlijken, nu het toch duidelijk was dat het met de Avesnes stelselmatig bergaf ging. Een uitgesproken standpunt had de hertog bij het uitbreken der vijandelijkheden in Zeeland (1303) niet gekozen, zolang de balans niet naar de ene of de andere kant overhelde. Doch reeds in September 1303, toen de Avesnes het vernederend bestand van Juli hadden moeten aanvaarden, had hij met oorlog bedreigd⁵⁴. Het bleef echter daarbij. Nu de Avesnes op Duiveland verpletterd waren en

(47) STOKE, b. VIII, vs 891-893.

(48) De schade van Nicolaas van Putten werd na de oorlog, in November 1306, bij de graaf ingediend. Zie VAN MIERIS, dl. II, bl. 59. — Deze edelman becijfert zijn jaarlijks inkomen op 1000 lb. holl., hetgeen ons een idee geeft van de uitgestrektheid van zijn bezittingen. « Voort van syn renten nam hij te schaeden, sint dat oorloge begonde, van vier jaren van elcken jaere alsoo veele als duysent pond Hollandsche ».

(49) WILLELMUS PROCURATOR, bl. 73. « ... ipse turba plurima versus Hollandiam dirigitur et prope Dordracum villule, que dicitur Alblaes, honorabili navigio sociatur ».

(50) WILLELMUS PROCURATOR, bl. 73.

(51) STOKE, b. VIII, vs 884-890.

(52) STOKE, b. VIII, vs 894 en vlg. — Een beknopter uiteenzetting bij de *Ongenoemde Geestelijke*, bl. 156.

(53) STOKE, b. VIII, vs 922-925; zie verder.

(54) VANNÉRUS J., *Documents relatifs aux conflits ayant surgi, de 1302 à 1310 entre le comté de Hainaut et l'évêché de Liège*, in: B.C.R.H., dl. LXXII (1903), bl. 247-249, nr 15.

de Vlamingen noordwaarts oprukten, raketten de hertog plots de aanspraken van Brabant op bovengenoemd gebied weer op, ofschoon zijn vader die aan Floris V prijsgegeven had in ruil voor diens hulp in de Limburgse successieoorlog (1283-'88)⁵⁵. Ook Jan II had geen moeite om zijn actie spoedig met grote successen bekroond te zien, al schijnt er wel wat tegenstand geboden te zijn. Pogingen door de inwoners van St Geertruidenberg aangewend om zich te weer te stellen, mislukten door verraad. De stad moest de hertog trouw zweren en gijzelaars uitleveren. Weldra viel heel het gebied ten Zuiden van Dordrecht in de handen van de Brabanders⁵⁶. Alleen deze laatste stad hield moedig stand, alhoewel ze door de hertog voor de helft in brand geschoten werd⁵⁷.

Was de komst der Brabanders in Zuid-Holland een onverwachte hulp voor Gwijde, ze was tevens een bedreiging, daar het verdelen van Holland in twee invloedssferen ongetwijfeld moeilijkheden met zich moest meebrengen. Dat kwam reeds tot uiting in de conferentie welke door beide vorsten te Woudrichem belegd werd. De vraag wie van beiden Dordrecht na de verovering zou mogen bezetten, gaf aanleiding tot discussie en dreigde zelfs tot een twist uit te groeien. Tenslotte kwam men dan toch overeen de stad te verdelen⁵⁸. Ook kwam het tot geen gemeenschappelijke actie tussen beide vorsten. De hertog wachtte er zich wel voor om in het geschil tussen Vlaanderen en Henegouwen-Holland partij te kiezen. Slechts zijn aanspraken tellen en dit is juist het enige doel van een inval in het ontredderde Holland. Zijn verdere houding zal dit duidelijk bevestigen.

Bij deze dubbele inval van Vlamingen en Brabanders in Holland, dringt zich echter dadelijk de vraag op waarom de steden en gewesten geen ernstige weerstand tegen de indringers georganiseerd hebben. Hebben sommige steden en gewesten de zaak der Avesnes moedwillig in de steek gelaten? Dit is ongetwijfeld niet het geval, uitgezonderd voor Amstelland dat dan toch tot het eigenlijke Holland niet behoorde.

De bevestiging der privilegiën door Willem van Avesnes na de Vlaamse nederlaag aan verscheidene steden gegeven, leggen duidelijk de nadruk op de getrouwheid van de bevolking⁵⁹. Een vergelijking van deze stukken en de strafbrief aan het ontrouwe Amsterdam gericht, dat van de gelegenheid gebruik gemaakt had om de moordenaars van Floris V weer binnen te halen, toont dadelijk het verschil⁶⁰. De reden waarom Vlamingen en Brabanders zo plots een ontreddering konden

(55) Zie inleiding, nota 12.

(56) STROKE, b. VIII, vs 933-980. — *De On genoemde Geestelijke*, bl. 156.

(57) *Chronica de Hollant*, bl. 553. — JOHAN REYGERSBERGH, *Chroniick van Zeelandt*, 2° verbeterde en vermeerderde uitg. van M.Z. BOXHORN, dl. II, bl. 110.

(58) STROKE, b. VIII, vs 981 en vlg.

(59) Zie bijv. de bevestiging der privilegiën van Leiden, 26 October 1304 in: S. A. Leiden, *Oork.*, nr 111 « *onsen lieven ende ghetrouwen porters...* » — Bevestiging der privilegiën van Delft, 1 November 1304 in: S.A. Delft, *Oork.* (ongenummerd « *... dat wi onzen lieven ende ghetrouwen porteren van Delf...* »

(60) VAN MIERIS, dl. II, bl. 40.

veroorzaken, dient vooral gezocht te worden in de diepe verslagenheid welke de nederlaag van Duiveland in het Noorden veroorzaakt had. De ramp die zowel in Holland als in het Sticht vele slachtoffers geëist had, deed de idee van een gemeenschappelijke verdediging tegen de invallers verloren gaan. Na het ontbinden van de rest van het leger te Zierikzee op 21 Maart, dachten steden en gebieden slechts aan eigen behoud. Het gevolg daarvan was dat de meeste plaatsen zich, elk afzonderlijk, tegen de overmacht niet konden verzetten en hun poorten voor Gwijde openden. Zo komt het dat weinige steden en gebieden van Vlaamse of Brabantse bezetting gespaard bleven, zoals het sterk verdedigde Dordrecht maar vooral Kennemerland en Haarlem die door hun natuurlijke verdediging minder bedreigd waren.

4. De Bezetting van Utrecht.

Zoals wij reeds vroeger vermeld hebben, had de tijding van de nederlaag der Avesnes op Duiveland en de gevangename van de bisschop grote verwarring gezaaid in Utrecht. De afwezigheid van het wettelijk hoofd had de oude partijtwisten in de stad weer opgerakeld, welke onder de regering van de vorige bisschop Willem van Mechelen (1296-1301) het Sticht lange tijd in rep en roer hadden gezet. In die periode immers hadden de aanhangers van de schepen-bankier Lambrecht de Vriese partij gekozen voor de bisschop, die wegens de steeds groeiende inmenging van Holland in de Stichtse zaken voeling genomen had met Vlaanderen en Brabant. De stad Utrecht daarentegen en vele edelen wegens de «woekeraars-politiek» van de bisschop in opstand gekomen, hadden met de burgemeester Jacob van Lichtenberg aansluiting gezocht bij Holland en zelfs financiële steun van die kant ondervonden. Alhoewel Willem van Mechelen door een Hollands-Utrechts leger in 1301 verslagen en gedood werd, bleef zijn partij met als centrum Deventer voortbestaan. Guy van Avesnes, in 1301 bisschop geworden, had zo goed als het kon de rust hersteld. De Lichtenbergers en Fresingen (partijgangers van de Vriese) — in schijn verzoend — zetelden nu samen in het stadsbestuur van Utrecht⁶¹. De catastrofe der Avesnes op Duiveland was echter niet alleen een overwinning voor de Vlamingen, ze was het tevens voor al diegenen die vroeger tot de Vlaams-Brabantse partij van bisschop Willem behoord hadden. Een gevecht in de straten van Utrecht kostte weldra het leven aan drie vertegenwoordigers van de Lichtenbergerpartij, de drie schepenen: Jacob van Lichtenberg, Werner Frederiksz en Gerard Vrencken⁶². Niettemin kon de vrede na korten tijd herwonnen worden, dank zij het tot stand komen van een stadsbestuur waarin zowel Lichtenbergers als Fresingen en — onder Vlaamse invloed ongetwijfeld — dit-

(61) BERKELBACH VAN DER SPRENKEL, *op. cit.*, bl. 85-109.

(62) BERKELBACH, *op. cit.*, bl. 109-110. — Cfr. STOKE, b. VIII, vs 1035 en vlg. Hij noemt alleen Jacob van Lichtenberg bij name.

maal ook ambachtsgilden in hun geheel vertegenwoordigd waren⁶³. Aldus was de toestand, toen Gwijde van Namen besloten had van de gebeurtenissen in het Sticht gebruik te maken om Utrecht te bezetten en ook daar de macht der Avesnes te breken. Zijn plan gelukte zonder moeite. Alleen enkele heren uit het Sticht, partijgangers van Guy van Avesnes, zoals Zweder van Montfoort, Hubrecht van Vianen, de heer van Zuilen en deze van Bosinchem konden hun vestingen behouden⁶⁴. De bezetting van Utrecht moet ongeveer rond 20 April geschied zijn, vermits het verbond tussen de stad en de graaf van Zeeland uit die periode dagtekent. Gwijde zou zonder verontrust te worden de stad in en uit mogen gaan en deze zou Willem van Gulik steunen als candidaat voor de bisschopszetel, die nu vacant was. De graaf van zijn kant beloofde bescherming en executie der schuldvorderingen van Utrechtenaren in Vlaanderen⁶⁵. Ook het stadsbestuur onderging onder de Vlaamse bezetting een verandering, in die zin, dat in de «zoen» die door de stad op 27 April genomen werd over de doodslag van de Lichtenbergers, ditmaal een vertegenwoordiging van de ambachtslieden, en niet de ambachtsgilden in hun geheel, in het stadsbestuur zetelde⁶⁶. Hiermede was de rust in Utrecht voor lange tijd hersteld. Alhoewel de Vlaamse troepen wegens onverwachte gebeurtenissen in Holland spoedig naar het Zuiden moesten terugkeren (einde April), slaagde Jan van Renesse er toch in de stad en het Sticht nog lange tijd voor Gwijde in handen te houden (tot omtrent 15 Augustus), dank zij vooral de aanhang die hij had onder de edelen van dit gebied⁶⁷.

Wat echter het merkwaardigste gevolg geweest is van deze kortstondige Vlaamse bezetting, is het feit, dat de ambachtsgilden voor goed hun vertegenwoordiging in het stadsbestuur behielden en weldra een eigen constitutie aan de stad oplegden, de gekende gildebrieff, die van kracht bleef zelfs na de terugkeer van bisschop Guy in 1305⁶⁸.

5. De Heropstanding van de Avesnes in Holland.

Noch Gwijde, noch Jan II van Brabant zouden zich in een langdurig bezit van Holland mogen verheugen. Vluggers dan men gedacht had zou een reactie in het Avesnes-gezinde Holland het hoofd opsteken. Eén ogenblik hadden Renesse en Gwijde van Namen hun aandacht van Holland afgewend om ook Utrecht aan de Avesnes te ontrukken; poging die volledig geslaagd was. Doch van deze tijdspanne had Willem van Avesnes, in Zierikzee belegerd, gebruik gemaakt om

(63) Dat blijkt uit een stuk van 20 April (S.A. Utrecht, *Oork.*, n° 347). Cfr. BERKELBACH, bl. 111.

(64) STROKE, b. VIII, vs 1047-1055.

(65) Weer het stuk van 20 April 1303 (S.A. Utrecht, *Oork.*, n° 347).

(66) BERKELBACH, *op. cit.*, bl. 111-112.

(67) BERKELBACH, *op. cit.*, bl. 113. — De bezetting werd door de edelman Allard van Buren gefinancierd. De schuldbekentenis van Robrecht van Bethune en Jan van Namen aan Allard gegeven, berust op R.A. Gent, *Fonds St Gènois*, n° 1106.

(68) BERKELBACH, *op. cit.*, bl. 113-118.

zijn laatste troef uit te spelen. Een bastaardzoon van Floris V, Witte van Haamstede, werd door hem met een klein gevolg uit Zierikzee weggestuurd naar het onbezette Kennemerland om daar de bevolking tot een algemene actie tegen de indringers aan te zetten. Het opzet gelukte volledig. Witte en zijn gevolg kwamen te Zandvoort bij Haarlem aan land. Nauwelijks hadden de bewoners het kind van de eens zo populaire Floris V herkend, of hij werd op uitbundige wijze in Haarlem binnengehaald⁶⁹. Nu flakkerde de moed weer op bij diegenen die in Kennemerland de Avesnes trouw gebleven waren. Witte's oproep tot de bevolking om de Vlamingen te verjagen werd spontaan beantwoord. Onmiddellijk werden de bezette steden in het geheim van zijn komst op de hoogte gebracht⁷⁰.

Een gemeenschappelijke actie tegen de vreemde bezetters vrijdelde al spoedig de plannen van Gwijde en Jan van Brabant. Met de Kennemers en de Friezen wist Witte van Haamstede een groep Vlamingen te Hellegem ten Zuiden van Haarlem te verrassen en volledig te verslaan⁷¹. Leiden kwam in beroering en de bewoners togen in de nacht naar Gouda waar hun gijzelaars lagen. In de vroege morgen werd het stadje door hun kreten opgeschrikt. De Vlamingen waren zodanig verrast, dat zij «*van den bedde als moedernaket*» de straat opvluchtten en zonder tegenstand te kunnen bieden de stad zo spoedig mogelijk moesten ontruimen⁷². Ook Delft, onder een zekere Ockenbergen, en Schiedam kwamen in opstand en verdreven de bezetting⁷³.

Terwijl de Hollanders in hun graafschap stad na stad heroverden, had Gwijde op aanraden van Jan van Renesse in allerijl Utrecht met zijn troepen verlaten, uit vrees dat hem de terugtocht naar Zeeland mocht afgesneden worden. Zijn vrees was niet heel en al ongegrond. Bij het terugtrekken langs de Yssel werd zijn leger, hoofdzakelijk bestaande uit Gentenaren, door een uitval van de bewoners van Dordrecht verrast en verslagen⁷⁴. Spijts ernstige verliezen gelukte hij er nochtans in zijn leger veilig uit het opstandige land terug te leiden.

(69) STOKES, b. VIII, vs 1065 en vlg. — *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 156-157. — WILHELMUS PROCURATOR vermeldt slechts Kennemerland.

(70) STOKES, b. VIII, vs 1123-1140.

(71) *Chronica de Hollant*, bl. 553-554.

(72) STOKES, b. VIII, vs. 1178-1195. — *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 157.

(73) *De Ongenoemde Geestelijke*, bl. 157.

(74) Uittreksel uit de *Chronique Tournaisienne* aangegeven in voetnoot 1, bl. 76 van *Chronique Artésienne*. «... L'an mil . IIIe III., le tierch jour de avril (3 April 1304) fu desconfy le quemune de Gant en Hollandes en revenant du pays». Dergelijk concreet gegeven bij een auteur die anders over de oorlog in Holland bijna geen woord rept, verdient onze aandacht. Het gaat hier om de nederlaag van het leger van Gwijde te Ysselmonde zoals de *Ongenoemde Geestelijke* op bl. 157 aangeeft. Beide bronnen vullen elkander aan.

De datum welke de *Chron. Tourn.* opgeeft, is echter verkeerd. Het is niet 3 April, doch waarschijnlijk 3 Mei 1304. De Vlaamse zegetocht begon immers bij het begin van April; de terugtocht bij het begin van Mei.

Het *Gouds kroniekje*, uitg. SCRIVERIUS bl. 91 vermeldt dat Gwijde te Ysselmonde erg gekwetst werd. Zo ernstig kan het wel niet geweest zijn, aangezien reeds korte tijd daarna zijn derde offensief tegen Zeeland lanceerde.

Ook te Zierikzee was men weldra van de aftocht der Vlamingen op de hoogte. Ernstige pogingen werden aangewend om het aftrekkende leger van Gwijde te beletten tot aan de stad te komen. Dergelijke maatregelen tonen duidelijk aan dat ook de belegeraars zich reeds teruggetrokken hadden. Gwijde van Namen achtte zich van zijn kant onbekwaam om met een verzwakt en ontgoocheld leger de strijd tegen Zierikzee door te zetten. Langs een omweg stevende zijn vloot naar Vlaanderen terug⁷⁵. Begin Mei was deze tweede actie tegen de Avesnes ten einde⁷⁶. De bezetting van Holland had amper één maand geduurd. Slechts Utrecht, waar Jan van Renesse gebleven was en het kasteel van Schoonhoven in Zuid-Holland waarin de zoon van de Vlaamsgezinde Zeeuwse edelman, Nicolaas van Kats, zich verschanst had, waren de enige steunpunten waarover Gwijde in het Noorden nog beschikte⁷⁷. Met de hertog van Brabant verging het niet beter. Terwijl Gwijde zijn troepen in allerijl uit Holland moest terugtrekken, gingen de Dordtenaren onder leiding van Nicolaas van Putten de Brabanders, die de stad reeds 10 dagen belegerden, te lijf. Na een gevecht bij Walwijk, moest de hertog zich spoedig in zuidelijke richting terugtrekken⁷⁸. De Dordtenaren slaagden er zelfs in het hertogdom binnen te dringen en 's Hertogenbos in vuur en vlam te schieten⁷⁹. Omtrent dezelfde tijd als Gwijde vinden wij Jan II in zijn gebieden terug⁸⁰. Aangezien het tij voor de Vlamingen op andere fronten ook stilaan aan het keren was, zou deze laatste zijn aanspraken op Zuid-Holland voorlopig maar laten varen.

Aldus gingen de vruchten van de grote overwinning op Duiveland door de voortvarendheid van Gwijde voor de Vlamingen verloren.

(75) STOKE, b. VIII, vs 1339-1358.

(76) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (1), fol. 27.

(77) Nicolaas van Kats zelf had zijn burcht verlaten. Hij werd terstond gevangen genomen (STOKE, b. VIII, vs. 1214 en vlg.).

(78) STOKE, b. VIII, vs 1154 en vlg. — In vs 1149 schrijft de auteur bij ver-gissing « *Middelborch* » in plaats van Dordrecht.

(79) De *Ongenoemde Geestelijke*, bl. 158.

(80) In Mei vinden wij hem reeds terug te Brussel. Dat blijkt uit een stuk door hem daar uitgevaardigd (R.A. Gent, *Fonds Diegerick*, nr 276).

HOOFDSTUK V

DE LAATSTE FASE VAN DE ZEEUWSE OORLOG 11 Mei — ± 8 Augustus 1304)

1. De Positie van Vlaanderen rond Mei 1304.

Na de verplichte ontruiming van het graafschap Holland door de Vlaamse gemeentelegers, beseften de Dampierres dat het tij voor hen aan het keren was. De Avesnes had men weliswaar duchtige verliezen weten te berokkenen, doch het algemeen krijgsplan: de vernietiging van de erfvijand in het Noorden, had gefaald. Nu het bestand met Frankrijk stilaan ten einde liep zou men opnieuw op twee fronten moeten strijden.

De militaire toestand was bedenkelijker dan ooit. Niet alleen had Filips de Schone van een reeds acht maanden lange wapenstilstand gebruik gemaakt om zich tot het uiterste te bewapenen, doch hij wou ook zijn bondgenoot in het Noorden op actieve wijze steunen. Met dit doel waren reeds, vanaf Maart 1304 schepen uitgerust in de havens van Calais, Rouaan en Leure¹. Voor het bevelhebberschap werd beroep gedaan op de befaamde Genuese admiraal Grimaldi, die met zijn 11 galeien in dienst stond van de koning². Proviand werd uit de streek van Tours betrokken en naar Calais gezonden³, terwijl ook Franse kapers, in dienst van de overheid, in het onderhoud van de troepen voorzagen⁴.

Als sluw diplomaat was Filips er daarenboven in geslaagd het Vlaamse graafschap practisch geheel door vijanden te omsingelen. In het

(1) « *Compotus P. La Rue et R. Barbou predicti de armata maris tam pro galeis quam navibus, facta apud Rothomagum, Leuram et Calesium M^o CCC^o IV, auditus martis ante Sanctum Mattheum...* » — « *Compotus Renaudi Renier et P. Prepositi de operibus galearum apud Rothomagum a prima die Martii anno M^o CCC^o IV° usque ad primam diem Novembris M^o CCC^o VIII°...* »

(*Inventaire d'anciens comptes royaux dressé par Robert Mignon sous le règne de Philippe de Valois*, uitg. Ch. V. LANGLOIS, in: *Recueil des Historiens de la France; documents financiers*, dl. I, nrs 2529 en 2530).

Cfr. G. GUIART, *Branche des royaux lignages*, uitg. DE WAILLY en DELISLE in: *Hist. de France*, dl. XXII, vs 18060-18075.

(2) *Ann. Gand.*, bl. 60-61 — GUIART, vs. 18.076-18.077.

(3) *Inventaire van Mignon*, nr 2515.

(4) *Les Olim*, uitg. BEUGNOT M., dl. III/I, bl. 196. « ...navem quamdam... per gentes suas recta via apud Calesium, pro subsidio gencium nostrarum, duci faciebat de licencia et assensu senescalli nostri Vasconie, castellani de Foissart et aliorum custodum portuum nostrorum, cum litteris eorumdem... »

Noorden bleven de Avesnes een bedreiging, waarmede rekening moest gehouden worden. Zij mochten zich daarbij steeds in de financiële steun van hun bondgenoot verheugen⁵. Van zijn kant was de koning van Engeland volledig in het Franse vaarwater verzeild geraakt, in zoverre dat hij zelfs bereid was de Fransen in hun actie tegen de Dampierres te steunen en tot dit doel bevel gaf een twintigtal schepen in de haven van Sandwich uit te rusten (9 April 1304)⁶. De Vlaamse kooplieden kregen opdracht tegen 24 Juni e.k. het land te ontruimen (10 April)⁷. Ook de hertog van Brabant wiens anti-Avesnesgezinde houding de Franse vorst weleens verdacht mocht voorkomen, zou weldra tot het Franse kâmp toetreden⁸.

In Vlaanderen zelf, en voornamelijk te Brugge, heerste ontevredenheid. De zware oorlogskosten die de stad zich sedert 1302 getroost had, schijnen een zekere ontredning in de finances teweeggebracht te hebben, in zoverre dat men zelfs geen regelmatige uitbetaling van de krijgslieden kon verzekeren. Zo komt het dat de boogschutters op 12 Mei in opstand kwamen en de schepenen in het « Ghiselhuus » op de Burg gevangen hielden omdat hun soldij nog niet uitgekeerd was⁹. Het afdanken van vreemde boogschutters in dienst van Ieper, na de mislukte tocht tegen Holland, — boogschutters die te Couloigne bij Calais aan het plunderen sloegen¹⁰ — vindt wellicht ook zijn oorzaak in de financiële moeilijkheden waarmede die stad te kampen had. Daarenboven zien wij dat wanneer de Vlaamse strijdkrachten voor een derde maal naar Zeeland optrekken (11 Mei)¹¹, vele manschappen uit verschillende steden op het appèl ontbreken¹². Een onderzoek werd zelfs door Brugge ingesteld naar poorters die zich aan de krijgsdienst onttrokken hadden en te Damme ondergedoken waren¹³.

Spijts dit alles, slaagden de Dampierres er toch in een groot leger

(5) SMIT, *Rekeningen...* bl. 22.

(6) Uitgevaardigd te Sandford (Uitg. bij RYMER TH., *Foedera, conventiones...* dl. I, band 2, p. 961).

(7) Uitgevaardigd te Dover (Uitg. bij RYMER TH., dl. I, band 2, bl. 962).

(8) Zie hoofdstuk VII, nota 1.

(9) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (1), fol. 20. « Item 's Dinxendaghes na Ascentioensdaghe te coste ghedaen upt Ghiselhuus te schepenen boef doese die zelscotters der in bilden besloten omme hare ghelt te hebbene: 12 s., 6 d. »

(10) *Stadsrekeningen van Ieper* uitg. DES MAREZ G. en DE SAEGHER E., dl. I, Rekening van 23 April - 1 November 1304, bl. 172. « Premierement, le samedy velle de le Triniteit (23 Mei 1304), pour le coust et le despens que Jakes Trouvé, Jehan li Vos, Jehan li Hiert, Mathi de Zelebeke et Jake Taispere fisent en Couloigne là il leur convient aleir pour le dette des arbalestriers qui revinrent de Zelande par destreche qui il li fisent: 3 lb., 13 s. ». Te oordelen naar de plaats, hebben wij hier waarschijnlijk met Engelse boogschutters te doen die te Calais moesten inschepen. Voor de tochten tegen Zeeland had Brugge immers ook Engelse schutters in dienst. Zie hfst. I en V.

(11) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (1), fol. 21; 1304 (2), fol. 37 v°

(12) A.R.A., Brussel, R.R., *afd. Baljuwsrek.*: nr 837 (Rekening van de baljuw van Brugge, Gilles dou Bruec, van 4 Juni 1304 — 6 Januari 1305), nr 1474 (Rekening van Jan Sleiver, baljuw der Vier Ambachten voor Oogst 1305). e.a.

(13) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (2), fol. 29. « Item doe Jan Sailgen bem vierden ysent ten Damme omme porters te zoukene die niet int here waren: 13 s. »

bij elkaar te krijgen. Tevergeefs had Willem van Crèvecœur, tweede zoon van Gwijde van Dampierre, zijn bemiddeling bij Filips de Schone aangeboden om tot een vergelijk te komen. De koning die wellicht met onvoorziene moeilijkheden te kampen had, kon er enkel toe bewogen worden de vijandelijkheden tot 25 Juni te verdagen¹⁴. Van deze verdaging zouden de Dampierres gebruik maken om hun laatste troef in Zeeland uit te spelen.

2. De Uitrusting van een Leger en een Vloot door de Dampierres

Reeds bij een eerste onderzoek van de bronnen stellen wij twee feiten vast:

1. Voor deze tocht hebben de Dampierres en meer bepaald Jan en Gwijde van Namen met alle mogelijke spoed gehandeld. Nauwelijks waren de Brugse strijdkrachten op 3 Mei van de zware campagne tegen Holland teruggekeerd, toen reeds een week daarop (11 Mei) leger en vloot opnieuw naar Zeeland konden afvaren.

De reden van dit snelle optreden menen wij hierboven voldoende aangetoond te hebben.

2. De krachtinspanning van Vlaanderen en vooral van Brugge op militair gebied is groter dan bij de voorgaande operaties, hetgeen begrijpelijk is als men bedenkt dat een beslissing in het Noorden voor de Vlaamse legerleiding van kapitaal belang was.

Omtrent de deelname aan deze krijgstoct beschikken wij over vaste gegevens voor Brugge¹⁵, het Vrije en de ondergeschikte steden¹⁶, Gent¹⁷, Ieper¹⁸, de Vier Ambachten¹⁹ en het land van Waas²⁰.

(14) FUNCK-BRENTANO, *op. cit.*, bl. 458.

(15) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (2), fol. 37 v° en vlg.

(16) Zie hfst. I, nota 41. — A. R. A. Brussel, R. R., *afd. Baljuwsrek.*, nr 837 (Rekening van de baljuw van Brugge, Gilles du Bruc van 4 Juni 1304-6 Januari 1305) stuk 4. « *En le vile d'Oestende... Heinris li Croec: 12 lb. de mellee en l'ost de Selande* ».

(17) In de stadsrekening van Gent van 1322-1323 komt, onder de uitgaven, een post voor die betrekking heeft op de oorlog in Zeeland. Het gaat om een vergoeding door de stad aan een persoon uitgekeerd om kaarsen die hij leverde. Zie VUYLSTEKE J., *Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen 1280-1336*, dl. I, bl. 240 « *... ielmacre, 41 s., van kersen doe men was in Zeeland* ». Dat het wel om deze oorlog in Zeeland gaat bewijzen de andere posten die er voor en er na komen. Daarin is er sprake van geld dat sommige personen aan de stad leenden « *ten Berge* » (op de Pevelenberg). De slag bij de Pevelenberg en de laatste gevechten in Zeeland gebeurden gelijktijdig.

(18) Na de mislukte tocht tegen Holland zijn de Ieperlingen niet naar hun stad teruggekeerd, doch in afwachting van een nieuw offensief — de week daarna — te Brugge gebleven. Zo komt het dat vele personen die aan de tocht deelgenomen hadden in deze laatste stad uitbetaald werden. Zie *Stadsrek. van Ieper*, dl. I, bl. 173 en vlg. « *Item à Lambert Konnin: 500 lb. dont... les 300 lb. li furent envoiés à Bruges par Crestien Hanewas le mardi devant l'Assencion (5 Mei), lesquels 500 lb. sont escrit en l'arierage ledit Jehan Mailgewart et Jehan le Vos (de vorige tesoriers) c'on les doit audit Lambert Keunin* ». — Uitbetalingen gedurende de derde tocht, tussen 25-30 Mei in 1304 in Zeeland (bl. 162).

Enkel de samenstelling en de sterkte van het Brugse leger, alsmede het aantal schepen door deze laatste stad uitgerust, zijn bekend.

I. Het Leger.

Alhoewel het derde offensief tegen de Avesnes op 11 Mei begon, werden de troepen op verscheidene tijdstippen per schip naar het oorlogsterrein overgebracht

a. Vertrokken op 11 Mei :

— 5 schepen met 100 boogschutters en 50 garsoenen : 150 man.

— 31(+1) schepen met ambachtslieden : 960 man ²¹.

b. Vertrokken op 20 Juni :

— 23 schepen met ambachtslieden : 690 man ²²

Dat de Ieperlingen, spijs hun acte van non-prejudicie van Maart 1304 toch aan deze derde tocht deelnamen, hoeft geen verwondering te wekken. De derde tocht is eigenlijk geen nieuwe oorlog ; het gaat slechts om een terugtrekken door Gwijde naar zijn basis Brugge, om van daaruit een nieuwe aanval op Zeeland te wagen.

(19) A.R.A. Brussel, R.R., *afd. Baljuwsrek.*, nr 1478 (Rek van Jan Sleiver, baljuw van de Vier Ambachten voor Sept. 1306).

(20) Een voorbeeld voor Kieldrecht. (S.A. Gent ; *Oorkonden*, nr 251/153).

(21) In het *net* van de *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 37^v°-38^v° treffen wij slechts 26 schepen aan : 5 voor de boogschutters en 21 voor de ambachtslieden, waarvan er een (dat van Willem Capelle), gezien het aantal bootsgezellen, een dubbel aantal manschappen kon vervoeren. Dus 27. Daarnaast vinden wij in de *kladrekening* van 1304 (2), fol. o.p.q.r.s.t. nog vele andere schippers vermeld, die eveneens op dezelfde datum ambachtslieden naar Zeeland zouden vervoerd hebben. Deze lijst moet echter met grote voorzichtigheid gebruikt worden. Reeds bij een eerste nazicht blijkt dat slechts de namen van deze schippers opgesomd worden, zonder vermelding van de soldij welke hen uitbetaald werd of van de tonnemaat van hun schip ; iets wat wij bij de anderen steeds terugvinden. Uitzondering gemaakt voor 8 onder hen, komen zij in de rekeningen nergens meer voor. Zeer waarschijnlijk heeft de stad een lijst opgemaakt van de schippers die ter beschikking stonden van al de strijdkrachten die op verschillende data uit Brugge moesten vertrekken. Velen onder hen hebben waarschijnlijk troepen uit andere steden vervoerd en werden derhalve elders uitbetaald. Vergeten wij immers niet dat het derde offensief tegen Zeeland amper één week na de terugtocht uit Holland plaats greep. De meeste strijdkrachten — althans uit het Westen van Vlaanderen — zullen wel niet naar huis gekeerd, doch te Brugge gebleven zijn. Wij zagen het geval voor Ieper (zie nota 18).

In het *net* van de rekening van 1304 (3) (October 1304-Februari 1305) komen nog een reeks schippers voor, die ambachtslieden vervoerden (fol. 42 ^v°-43 ; cfr. 1304(2), fol. 39 ^v° en vlg.). Dank zij de uitbetaalde soldij, konden wij de datum van hun vertrek berekenen. En zijn er 10 die op 11 Mei vertrokken ; 8 er van vonden wij in bovengenoemde kladrekening terug.

Samen 5+21 (+1) + 10 = 37 schepen.

Daar 5 schippers 150 boogschutters vervoeren krijgen wij dus weer de verhouding 1 schipper - 30 man. Voor de ambachtslieden : 32 x 30 = 960 man.

N.B. — Het weze ons echter toegelaten op te merken dat wij met de « boten » geen rekening hielden. Aan de hand van de vergoedingen zien wij dat het hier slechts om zeer kleine vaartuigen gaat, die voor troepentransport niet in aanmerking komen.

(22) Wij vinden 17 schippers terug in de rekening van 1304 (2), fol. 38 ^v°-39 ^v°. (Eigenlijk 18, doch 1 voor de baljuw, zie nota 24). Er moeten er nog 6 bijgeteld worden uit de rekening van 1304 (3), fol. 42 ^v°-43, waar wij, aan de hand van de hen uitbetaalde soldij, het aantal dagen van hun verblijf in Zeeland

— 3 schepen met blijden ²³

— het schip van de baljuw van Brugge, Gilles uten Broecke en zijn gevolg: 30 man ²⁴

Daarenboven bezitten wij nog een lijst van schulden van de stad, te vergelden aan poorters en ambachtslieden die geld leenden aan schippers bij Zierikzee. Van deze schippers vinden wij er 19 terug in de kladrekening van 1304 ⁽²⁾ (zie nota 21), zodat wij mogen aannemen dat ook zij, ofwel op 11 Mei ofwel op 20 Juni ambachtslieden naar Zeeland overgebracht hebben ²⁵.

$19 \times 30 = 570$ man.

Werden dus op 11 Mei en 20 Juni naar Zierikzee gestuurd:

— 61 schepen met 1830 man (minimum) + 3 schepen met blijden

— 80 schepen met 2400 man (maximum) + 3 schepen met blijden

c. Vertrokken op 31 Juli:

de baljuw van Brugge met een onbepaald aantal «serianten» ²⁶.

De latere zendingen (12 en 14 Augustus zijn geen eigenlijke troepenversterkingen. Zij zullen verder in hoofdstuk VI behandeld worden.

Het is de eerste maal dat wij met zekerheid kunnen bevestigen dat ook poorters van Brugge aan de oorlog deelnamen. Dat er poorters in het leger aanwezig waren blijkt immers:

1. uit de Brugse stadsrekening van 1304, waarin melding wordt gemaakt van geld dat ambachtslieden en poorters van Brugge geleend hebben aan schippers van Damme, Kieldrecht, Cadzand e.a. ²⁷.
2. uit het onderzoek door Brugge ingesteld naar ondergedoken poorters te Damme ²⁸.
3. uit een onvolledige lijst van verliezen aan wapenuitrustingen en wapens van verscheidene personen in de strijd vóór Zierikzee. De herkomst van deze krijgers wordt in het stuk niet vermeld. Bij nader onderzoek en vergelijking blijken het Bruggelingen te zijn. De meeste van die personen komen voor op de lijst der poorters, die wegens inkomsten of vermogen, speciale oorlogsbelastingen voor de krijgstochten moesten betalen ²⁹.

Alles samengenomen kan men het Brugse leger als volgt samenstellen:

a. 1 burgemeester, 3 schepenen, 1 raad + gevolg: 45 man ³⁰,

b. 100 boogschutters en 50 garsoenen: 150 man

en aldus de datum van hun vertrek kunnen berekenen. Van deze laatste 6, vinden wij er enkelen in de *kladrekening* van 1304 (2), fol. o.p.q.r.s.t. terug. Ook hier hielden wij geen rekening met de kleine boten.

(23) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 39 v°. Deze schepen hebben geen effectieven vervoerd.

(24) *Ibid.*, fol. 39 v°.

(25) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (3), fol. 43 v° en *Klad* 1304 (2), fol. o.p.q.r.s.t.

(26) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 49.

(27) Cfr. nota 25

(28) Zie nota 13.

(29) R.A. Gent, *Fonds St. Génois*, nr 1098.

(30) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 48 v°; 1304 (3), fol. 42.; 1305 (2), fol. 17. — Evenals in de twee vorige tochten hebben wij hun gevolg op 40 man geschat.

c. ambachtslieden : 1650 man (minimum) ; 2220 (maximum)

d. serianten : aantal onbekend

e. poorters : aantal onbekend

f. baljuw en wapenknechten : 30 man

g. enkele Engelse huurlingen, afzonderlijk vermeld³¹.

Dus voor de ambachten, boogschutters en gevolg van schepenen en baljuw : minimum 1875 man ; maximum 2445 man.

Misschien mogen wij voor gans het Brugse gemeenteleger 2000-2600 man vooropstellen.

II. De Vloot.

De vloot door Brugge uitgerust kunnen wij in twee grote groepen verdelen :

a. kleine schepen

b. grote schepen.

De kleine voortuigen waarvan er 64-83 uitgerust werden — deze van 31 Juli niet meegerekend — behoorden toe aan schippers uit Brugge, Damme, Cadzand, Saaftingen, Biervliet, Kieldrecht e.a.³². Het waren vrachtschepen die voor de binnenscheepvaart dienden.

Wij bezitten practisch geen gegevens van de schepen waarover de andere steden beschikten.

Daarnaast hebben wij de grote schepen. Het waren handelskoggen van buitenlandse en binnenlandse kooplieden waarop de stad Brugge in de Zwinhavens beslag legde en met gans het personeel in soldij nam³³. Het waren natuurlijk deze vaartuigen die bij een treffen op het water van kapitaal belang waren. Over de sterkte van deze grote schepen, waarvan de enen bij het begin van Juni³⁴, de anderen waarschijnlijk op 24 Juli in de richting van Zierikzee stevenden³⁵, zullen later uitgebreider gegevens verstrekt worden.

3. De derde Belegering van Zierikzee.

Het verjagen van de Vlamingen uit Holland, rond het begin van Mei had Willem van Avesnes de kans gegeven om de laatste steunpunten van zijn vijanden in het Noorden — het Sticht uitgezonderd — te vernietigen. In het vooruitzicht van een nieuw Vlaams offensief, begaf hij zich op 7 Mei van uit Zierikzee naar Dordrecht om de leiding van het ontredderde graafschap krachtdadig in handen te ne-

(31) S.A.B. *Stadsrek.*, 1304 (2), fol. 41, 43 v°.

(32) De herkomst van de schippers wordt slechts in het klad van de stadsrek. 1304 (2) aangegeven.

(33) Een vb.: S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (3), *Klad*, laatste folio v^o « *Item Heinric Wisen van Lubeke van 70 daghen, van 16 mannen : 16 lb., 15 s. esterling van Inghelant. — Item den selven van vrecht van sinen coghe : 25 lb. esterling.*

(34) Aan de meeste vreemde kooplieden wordt 70 dagen soldij uitgekeerd. De slag bij Zierikzee (10-11 Augustus) — 70 dagen brengt ons in het begin van Juni.

(35) Voor de Vlaamse schepen worden geen dagen soldij opgegeven. Zij zijn waarschijnlijk op 24 Juli vertrokken (S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 24).

men. Daar werd hij op 8 Mei door het leger van Witte van Haamstede met de Kennemers en de Friezen vervoegd³⁶. De Hollandse strijdkrachten hadden weinig moeite om de burcht van Schoonhoven in te nemen, waarin de zoon van de Zeeuwse edelman Nicolaas van Kats zich verschanst had³⁷. Ook de stad Amsterdam die van de verwarring door de Vlaamse overwinningen veroorzaakt, gebruik gemaakt had om haar heer, Jan van Aemstel, en zijn aanhangers binnen te halen, werd om haar verraad terdege gestraft³⁸.

Glugger dan men wellicht vermoed had waren de Dampierres met hun troepenmacht voor de derde maal in Zeeland verschenen. Daar een overrompeling van Holland zoals in April nu niet meer mogelijk zou zijn, besloten Jan en Gwijde van Namen eerst een einde te maken aan de weerstand van Zierikzee. Geheel hun campagne stond in dienst van dit ene doel. Vooraleer uit deze laatste stad te vertrekken had Willem van Avesnes, Bouden van Ierseke als plaatsvervanger aangesteld, bijgestaan door Jan van Kruiningen, een van de zeldzame Zeeuwse heren die het met de Avesnes hield³⁹. Te oordelen naar het vertrek van het Brugse leger (11 Mei), moet de belegering zeker opnieuw vóór 15 Mei begonnen zijn. Ook op defensief gebied treft Brugge maatregelen. Versterkingen worden te Sluis aangebracht en staken in het Zwin geslagen om deze zee-arm tegen piraten te vrijwaren⁴⁰. Zeer waarschijnlijk hielden grote schepen, evenals in 1302, de wacht aan de monding⁴¹.

Van zijn kant achtte Willem van Avesnes zich voorlopig onbekwaam om tegen de Vlamingen op te trekken en Zierikzee te ontzetten. Hij wachtte dan ook in Holland de gebeurtenissen af. Wij vinden hem op 18 Mei nog in Den Haag⁴² en op 22 Mei te Aelbrechtsberge⁴³. Op 2 Juni is hij waarschijnlijk reeds te Schiedam⁴⁴, waar zijn strijdkrachten met het oog op een definitieve afrekening zich stilaan zullen concentreren.

Zierikzee echter, hield stand. Geheel de toen bekende belegeringskunst werd door de Dampierres ter hulp geroepen om de weerstand

(36) STOKE, b. IX, vs 38-76.

(37) Nicolaas van Kats was reeds gevangen genomen (Cfr hfst. IV, nota 77). Daar zijn zoon echter niet van plan was het kasteel zonder meer over te geven, deed Willem Nicolaas aan een der belegeringstorens vastbinden, zodat de belegerden bij verdere aanvallen noodzakelijk op hem zouden moeten schieten. Daarop gaf de zoon de sterkte over. (STOKE, b. IX, vs 80-110).

(38) VAN MIERIS, dl. II, bl. 40.

(39) STOKE, b. IX, vs 17-23.

(40) S.A.B. *Stadsrek.* 1304 (3), (October 1304-Februari 1305), fol. 35 (na de oorlog in Zeeland). «Item van 2 bliden te velne die stonden ter Sluus ende van springalen, bledestene te ladene ende staken ute te doene die int Zwin waren ghesleghen ende die vorseide instrumente te Brucghe brochte ende daer up te doene van allen coste daertoe ghedaen: 8 lb.; ook 1304 (1), fol. 25.

(41) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (3), fol. 50-50v^o.

(42) HUFFER M., *Bronnen voor de geschiedenis der abdij Rijnsburg* dl. I, stuk 1 (R.G.P., kleine serie nr 31), oorkonde nr 112, bl. 57.

(43) Zie de strafbrief van Amsterdam (VAN MIERIS, dl. II, bl. 40).

(44) VAN MIERIS, bl. 41.

van hun vijanden te ontzenuwen. Om elke verbinding met de Gouwe (water tussen Schouwen en Duiveland) onmogelijk te maken, werd de haven eerst door middel van een dam afgesloten en vervolgens opgevuld⁴⁵. Vanaf dit oogenblik bestormden Vlamingen en Zeeuwen de vesting zonder verpozen, terwijl grote hoeveelheden oorlogsmateriaal voortdurend uit Brugge naar Schouwen verscheept werden⁴⁶. Zierikzee trotseerde echter alle bestormingen. Hoe heviger de tegenstand werd, des te hardnekkiger bleven de Vlaamse leiders in hun voornemen volharden en lieten steeds meer troepen en schepen uitrusten. Desondanks kon geen enkel resultaat bereikt worden.

Intussen liep de wapenschorsing met Frankrijk op 25 Juni ten einde. Reeds op 26 Juni werden de vijandelikheden hernomen⁴⁷ en Filips de Schone maakte zich gereed om de oorlog tegen de Vlaamse opstandelingen in eigen persoon te leiden. Het plan der Dampierres om de omsingeling van hun graafschap door een definitieve overwinning op beide fronten te verijdelen, was totaal mislukt. Toen het weldra duidelijk werd dat de Franse koning ook actief in de Zeeuwse zaken wilde tussenkomen en met de vloot, welke Grimaldi en zijn onderbevelhebber Pedogre in de Franse havens uitgerust had, zijn bondgenoot in het Noorden wilde steunen, werd de toestand voor Vlaanderen kritisch. Nog vóór het kasteel van Schoonhoven gevallen was (ong. 10 Mei), had de Genuese admiraal zijn geschutmeester naar Holland gezonden om Willem van Avesnes van het plan van de koning op de hoogte te stellen. Kort daarna kwam de admiraal zelf inlichtingen nemen aangaande de hachelijke toestand van het belegerde Zierikzee. Met het doel deze laatste stad te ontzetten, kwamen Willem en Grimaldi overeen een gemeenschappelijke actie tegen de Vlamingen te voeren⁴⁸. Beide vloeten zouden omtrent de eerste week van Juli in de haven van Schiedam samenkomen⁴⁹. Wat Willem van Avesnes betreft, deze begaf zich rond het einde van Juni naar Henegouwen, waarschijnlijk om troepen te lichten⁵⁰. Gedurende zijn afwezigheid werd Nicolaas van Putten op 1 Juli door graaf Jan van Avesnes, als tijdelijk plaatsvervanger van zijn zoon in de noordelijke gewesten aangesteld⁵¹, wat wel het grote vertrouwen illustreert welke de Hene-

(45) STOKE, b. IX, vs 128 en vlg.

(46) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 40-45.

(47) FUNCK-BRENTANO, *op. cit.*, bl. 458.

(48) STOKE, b. IX, vers 112-128; vs 211-246, — GUIART, vs 18055-18060.

(49) Dit staat niet uitdrukkelijk bij Stoke doch kan gemakkelijk uit de gebeurtenissen die volgen afgeleid worden. Zoals wij later zullen zien (nota 54), kwam de admiraal drie weken over tijd te Schiedam aan. Er verliepen twee weken vóórleer zijn vloot in de nabijheid van Zierikzee verscheen, (nota 57) (ong. 8 Augustus), 8 Augustus - 5 weken (35 dagen geeft ong. 4 Juli (einde van de eerste week).

(50) Wij weten immers dat er zich later Henegouwse troepen te Schiedam bevonden. Zie nota 53.

(51) DEVILLERS L., *Notice sur un cartulaire de la trésorerie des comtes de Hainaut* in: B.C.R.H., 3e serie, dl. XII (1871), bl. 384. — Ook de schepenen van Dordrecht verzochten de heer van Putten deze taak op zich te nemen. Zie daarover de oude, nu verdwenen trossiersrekeningen van Dordrecht van het jaar 1304, aangehaald bij MATTHIJS BALEN, *Beschrijvinghe der stad Dordrecht*, dl. II, bl. 731.

gouwers in de Hollandse edelman bezaten. Op dit oogenblik bevond deze zich te Geervliet in de streek van Putten, waar hij zijn gehavende bezittingen na de verdrijving der Vlamingen uit Holland had kunnen recupereren⁵².

Tegen de vastgestelde datum had het leger van Willem bestaande uit Hollanders, Friezen en Henegouwers zich te Schiedam geconcentreerd⁵³. Wegens onvoorziene omstandigheden echter was de Franse vloot na het hernemen der vijandelijkheden tussen Vlaanderen en Filips de Schone, niet dadelijk uit Calais kunnen wegvaren en het was met een vertraging van drie weken dat Grimaldi met zijn schepen eindelijk de Maas kon bereiken (einde Juli)⁵⁴.

Intussen had de nood in Zierikzee haar hoogtepunt bereikt⁵⁵. De schepen die Willem in de haven van Schiedam verzameld had, bleken echter, wegens hun geringe afmetingen, weinig geschikt voor een strijd op het water. Slechts vijf Hollandse schepen werden in het eskader van Grimaldi opgenomen. De manschappen van de overige werden over de Franse vaartuigen verdeeld⁵⁶.

Onmiddellijk zette men koers naar Zierikzee. Ongunstige winden en getijden deden het eskader echter een aanzienlijke vertraging oplopen. Er verliepen veertien dagen vooraleer de vloot op de Gouwe in de nabijheid van Zierikzee verscheen⁵⁷. Vanaf Greveningen had men door vuurbakens de zolang verwachte hulp aan de belegerden gesignaleerd⁵⁸.

« Van der scepenen teringhen die ghereden waren mettn rentmeester an den Heere van Putte te bidden dat bi aen nemen wilde in 's Graven stede te sine ende tote al den lande te siene, die tijt dat die grave buten lands ware, XVIII s en een half ».

(52) Dit blijkt uit een stuk van 1 Juli 1304, waarbij Nicolaas van Putten zijn broeder Simoen een nieuwland gaf om het volgens Zeeuws recht te bedijken. (R.A. Den Haag, Reg. 78. Put. en Str. m.b.b., fol. 129). De heer van Putten bevond zich dus weer op zijn bezittingen die door de Vlaamse opmars van April erg gehavend waren.

(53) STOKE, b. IX, vs 276-279. — Voor de samenstelling van het leger van Willem, zie GUIART, vs 18195-18.203.

(54) STOKE, b. IX, vs 286-287; vs 584-595. — GUIART, vs, 18.098 en vlg.

(55) Zie daarover STOKE, b. IX, vs 297-549.

(56) GUIART, vs 18.208-18.225.

(57) STOKE, b. IX, vs 609-703. — Na 14 dagen was men te Bettenweerde. Bettenweerde (Bettewaard), prov. Zeel., distr. arr. en kant. Zierikzee, gem. Nieuwenkerk - Kapelle en - Botland. Vroeger was het een schorre, die men ook soms Ruige Plaat noemde (VAN DER AA, dl. II, bl. 363). Duiveland en Schouwen, vroeger gescheiden door de Gouwe, zijn nu aan elkaar vastgepolderd.

(58) STOKE, b. IX, vs 633-639. — Greveninge was het water ten N. en ten N.O. van Dreischor (eiland boven Duiveland). Zie de kaart van BEEKMAN.

HOOFDSTUK VI

DE SLAG OP DE GOUWE VOOR ZIERIKZEE

1. *Schermutselingen tussen Zeeuwse Schepen en de Frans-Hollandse Vloot (9 Augustus 1304).*

Toen de verenigde vloot van Grimaldi en Willem van Avesnes in de nabijheid van Zierikzee opdaagde, was Gwijde van Namen uitstekend op de hoogte wat betreft de schepen en het leger welke door zijn vijanden uitgerust waren¹. De Frans-Hollandse vloot was voor een strijd op het water ongetwijfeld beter geschikt dan die van de Vlamingen, aangezien ze meer grote en sterkere vaartuigen telde dan deze van haar tegenstrevers. Deze laatste beschikten weliswaar over een groter aantal kleine vaartuigen, doch deze konden in een zeeslag slechts een secundaire rol vervullen. Om deze reden had Jan van Namen, alvorens naar het Franse front te vertrekken, zijn broeder Gwijde een strijd op het water ten stelligste afgeraden. Ook Jan van Renesse, die nog altijd Utrecht voor de Dampierres bezet hield, sprak zich tegen een zee­strijd uit².

In het begin volgde Gwijde zorgvuldig de raadgevingen welke hem door beide ervaren aanvoerders verstrekt werden. Hij trachtte dan ook slechts de bevoorrading van de vijandelijke vloot te bemoeilijken. Om dit te bereiken, werden op 9 Augustus Zeeuwse vaartuigen, in dienst van Gwijde, op de Gouwe te water gelaten³. Zij hadden het vooral gemunt op de koggen, welke langs de Noordgouwe de vloot van Grimaldi van eetwaren voorzagen. Om de Noordgouwe te bereiken, moesten ze echter eerst de vijandelijke vloot kunnen voorbijvaren. Weliswaar slaagden zij er in tussen de schepen van Pedogre en het eiland Duiveland de Noordgouwe te bereiken, doch eenmaal daar geko-

(1) GUIART, vs 18246-18250

*«Gui de Namur, qui se travaille
Qu'il ait Ciricé aquité,
Set très bien leur nécessité,
Et combien il sont genz, et quèles
De jour en jour et oit nouvèles».*

(2) *Ann. Gand.*, bl. 62. «*Venit etiam ad Philippum Johannes Namurcensis, frater suus, relicto Guidone Ziericze obsidente; cui consuluit et quantum potuit injunxit, ut nullo modo cum hostibus navale bellum invadendo committeret — habebant enim plures magnas naves et fortes, licet Guido haberet plures minores,...*» «*...Hoc illud sepius Guidoni scripsit strenuus miles Johannes de Renisse, qui ex parte ipsius tenuit Trajectum».*

(3) Alleen STROKE, b. IX, vs 735-841 geeft de strijd aan tussen de Zeeuwse schepen en de vloot van Grimaldi.

men werd hen de toegang door de galeien van Grimaldi afgesneden, zodat ze verplicht waren in het Dijkwater (water tussen Duiveland en Dreischor) terug te wijken. Toen de Zeeuwen echter tussen de zandbanken en ondiepten toch de Noordgouwe poogden binnen te varen, werden ze door de galeien teruggedreven. Slechts twee wisten uit het Dijkwater in de Noordgouwe binnen te glippen en de voorraadschepen van de Frans-Hollandse vloot te bereiken, welke door 4 Friese koggen begeleid werden. Eén van deze koggen, met bier geladen, werd door de Zeeuwse vaartuigen gekaapt, terwijl de drie andere de voorraadschepen aan hun lot overlieten en de vlucht namen. Desondanks konden de schepen met proviand ongehinderd de vloot bereiken. De andere Zeeuwse schepen welke in het Dijkwater teruggedreven waren, poogden nu weer te ontkomen om zich tussen de Frans-Hollandse vloot en Duiveland te leggen en de bevoorrading langs deze zijde te verhinderen. Een galei en andere schepen van de Frans-Hollandse vloot dreven de Zeeuwse schepen ditmaal echter zodanig landwaarts, dat de meeste Zeeuwen uit hun koggen sprongen en verplicht waren door het ondiepe water naar het strand te waden. Daar gekomen, lieten zij hun vaartuigen in de steek en namen de vlucht.

2. De Slag (10-11 Augustus 1304)⁴

De nacht van 10 op 11 Augustus verliep in alle stilte. Daar de bevoorrading van de Frans-Hollandse vloot te wensen overliet, besloot Willem van Avesnes niet langer meer te talmen en de Vlamingen de volgende dag aan te tasten⁵. Doch Gwijde van Namen in plaats van een defensieve houding aan te nemen en een strijd op het land af te wachten die ongetwijfeld in zijn voordeel moest uitvallen, verkoos plots zijn vijanden op het water aan te vallen. De reden van deze beslissing is ons onbekend, doch houdt ongetwijfeld voor een groot deel verband met het wilde en roekeloze temperament van de Vlaamse aanvoerder⁶.

In de voormiddag van de 10e Augustus kwam de Frans-Hollandse vloot in slagorde langzaam tot bij Zierikzee gevaren. Gwijde van zijn kant had zijn leger verdeeld. Een gedeelte werd op het land achtergelaten om elke tussenkomst in de strijd vanwege de inwoners van Zierikzee te verhinderen. Het andere gedeelte en hijzelf namen in de schepen plaats⁷. Welke was de sterkte van beide vloeten vlak vóór de strijd?

(4) Nopens de zeeslag voor Zierikzee werd reeds een en ander gezegd. De beste overzichten vindt men bij: LEGRAND D'AUSSY, *Notice sur l'état de la marine en France au commencement du quatorzième siècle* in: *Mémoires de l'Institut National des Sciences et Arts. Sciences morales et politiques*, dl. II, An. VII. — DE LA RONCIÈRE CH., *Histoire de la marine française*, dl. I, bl. 369-375. — FUNCK-BRENTANO F., *op. cit.*, bl. 469-471. Al deze auteurs steunen zich echter meestal GUIART.

(5) STOKE, b. IX, vs 737-752.

(6) *Ann. Gand.*, bl. 63. «*Quod Guido, miles strenuus et agilis, animosus et juvenis, indigne ferens* (t.t.z. de nadering van de vijandelijke vloot), *relicto consilio fratris sui et Jobannis de Renisse aliorumque peritorum...*

(7) *Ann. Gand.*, bl. 63.

1. De Frans-Hollandse vloot was samengesteld als volgt :
 - a. Grote schepen (handelskoggen)
 - 30 Franse
 - 8 Spaanse
 - 5 Hollandse
 - 11 Genuese galeien van Grimaldi
 Samen 54 eenheden ⁸.
 - b. Kleine vaartuigen (vrachtschepen voor de binnenscheepvaart). Hun aantal is onbekend doch staat lager dan dat van de Vlamingen ⁹.
2. De Vlaams-Zeeuwse vloot omvatte :
 - a. Grote schepen. Al de grote schepen werden door Brugge uitgerust.
 - 11 Vlaamse ¹⁰,
 - 7 Franse, alsmede het reeds vroeger door de Vlamingen buitgemaakte schip « Superbia » uit Bayonne ¹².
 - 6 Duitse (Oosterlingen) ¹³
 - 2 schepen waarvan de afkomst van de schipper niet met zekerheid kan bepaald worden ¹⁴
 - 1 Zweedse kogge ¹⁵
 Een niet gekend aantal Spaanse vaartuigen ¹⁶.

(8) GUIART, vs 18.060-18.075, geeft er 38 op die in de Franse havens uitgerust werden. Komen daarbij 11 galeien van Grimaldi (GUIART vs 18076-18077) en 5 Hollandse schepen (zie hfst. V, nota 56).

(9) GUIART, vs 18497-18505. — Cfr. *Ann. Gand.*, bl. 62.

(10) Van deze 11 Vlaamse schepen waren er 4 uit Monnikerede, 3 uit Damme, 2 uit St Anna ter Muiden 1 uit Hoeke en 1 uit Brugge. (S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (3) *Klad*, laatste fol. v^o).

(11) De namen van de vreemde schippers worden slechts in de kladrekening van 1304 (3) vermeld.

Van de 7 Franse schepen zijn er 5 die « *lettren* » (brieven) van de stad bezitten (laatste fol.), 1 die geen « *lettren* » heeft (laatste fol. v^o) en 1 die eerst in de rekening van 1306 aangegeven wordt (*Stadsrek.* 1306 (2), fol. 24 v°).

(12) Het is de Orgueilleuse, waarvan GUIART in zijn beschrijving van de slag bij Zierikzee spreekt. Dit schip, afkomstig uit Bayonne (Guyenne, Engels bezit), werd waarschijnlijk door de Fransen bij de verovering van Vlaanderen (1297), bondgenoot van Engeland, in een der havens van het Zwin buitgemaakt. Wij weten immers dat een Brugs poorter, Pieter Cant, dit vaartuig voor rekening van de Franse koning liet herstellen (VIARD J., *Les journaux du trésor de Philippe IV le Bel* in: *Coll. Doc. Inéd. sur l'Hist. de France*, nr 2883 (bl. 440) met als datum 25 Juni 1299. « *Petrus Cant, pro fine compositi sui de expensis factis circa navem quæ dicitur Superbia, Bayonne, 90 l., 10 s., 3 d.t. cont. per se, super Regem, valent 72 l., 8 s., 2 d.p.* »).

Bij hun vlucht uit Vlaanderen (1302) hadden de Fransen dit schip achtergelaten.

Deze Pieter Cant behoorde tot de rijkste poorters van Brugge. Wij vinden hem terug bij: DE SMET J., *De inrichting der poorterlijke ruitery te Brugge in 1292 en haar verdeeling in gezindheden in 1302* in: *Koninkl. Vl. Acad. voor Taal en Letterkunde Versl. en Meded. Aug. Seps.* 1930, blz. 489, 499.

(13) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (3). *Klad*. Er worden 4 schippers aangeduid die brieven van de stad hebben (laatste fol.) en 2 die er geen hebben (laatste fol. v^o).

(14) Namelijk Heinric Marschouwer en Pieter Gamel met Clays van Ripen. Waarschijnlijk een Duits en een Frans schip. (*Ibid.*, laatste fol. v^o).

(15) *Ibid.*, laatste fol. v^o.

(16) *Ibid.*, laatste fol. v^o.

Samen 28 eenheden zonder de Spaanse.

b. Kleine vaartuigen

Enkel deze door Brugge uitgezonden voor het vervoeren van de krijgslieden, zijn ons bekend. Er zijn er 61 (minimum), tot 80 (maximum), zonder deze van 31 Juli¹⁷.

Uit een lijst, waarbij Brugse poorters en ambachtslieden geld leenden aan schippers vóór Zierikzee blijkt dat wij er nog 6 vaartuigen moeten bijtellen, waarvan wij met zekerheid kunnen bepalen wanneer zij naar Zierikzee vertrokken zijn (misschien 31 Juli)¹⁸. Daar er dus in het geheel 67-86 vaartuigen met krijgslieden uitgezonden werden, kunnen wij de getalsterkte van het Brugse leger bij Zierikzee schatten op:

$$\begin{aligned} &— 67 \times 30 + 45 \text{ (schepenen en gevolg)} = 2055 \text{ man (minimum)} \\ &— 86 \times 30 + 45 \text{ (idem)} = 2625 \text{ man (maximum)} \end{aligned}$$

Nopens het aantal schepen, waarover andere steden beschikten, kunnen geen juiste gegevens verstrekt worden.

Het leger en de vloot van Gwijde van Namen waren niet alleen aangevuld met manschappen en schepen van Vlaamsgezinde Zeeuwse edelen, doch ook met andere Zeeuwen die de Vlaamse aanvoerders uit vrees gevolgd waren¹⁹.

De Frans-Hollandse vloot die in de voormiddag van 10 Augustus Zierikzee naderde met het oog op een aanval tegen de Vlamingen had zich in slagorde geschaard op een diepte van vier lijnen.

- a. De voorlijn bestaande uit 15 schepen waaronder dit van Pedogre en Willem van Avesnes²⁰
- b. De tweede lijn: 14 schepen²¹.
- c. De derde lijn: 14 schepen²².
- d. De laatste lijn, bestaande uit de 11 galeien onder het bevel van Grimaldi²³.

De Vlaams-Zeeuwse vloot wachtte de vijand af, enerzijds langs het strand (waarschijnlijk de kleine schepen), anderzijds dwars over de havengeul (waarschijnlijk de grote schepen)²⁴. Gwijde van Namen die persoonlijk het bevel voerde had plaats genomen op het schip van een koopman uit Stralsund²⁵.

Tegen de middag bij het intreden van de ebbe, gaf Grimaldi het sein tot de aanval. Vier schepen van de eerste lijn, waaronder dat

(17) Zie hfst. V, nota 26.

(18) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (3), fol. 43 v°-44; fol. 55 v°: In deze lijst worden 66 schippers vermeld, waarvan 47 reeds in andere lijsten (net of klad) voorkomen. Aan de hand van de geleende bedragen mogen wij aannemen dat slechts 6 schippers in aanmerking komen voor het vervoer van krijgslieden.

(19) *Ann. Gand.*, bl. 63-64.

(20) GUIART, vs 18294-18321.

(21) *Ibid.*, vs 18322-18329.

(22) *Ibidem*, vs 18330-18340; — Voor een van de drie eerste lijnen geeft GUIART een schip te veel op.

(23) *Ibidem*, vs 18340-18378.

(24) STOKE, b. IX, vs 865-867.

(25) S.A.B., *Kladrekening* 1304 (3), laatste fol. v^o. « *Item Jacop den Cammerare van Straelshonde van 1 vierendele van 1 coghe daer mijn here Guy in was* ».

van Pedroge, zeilden het eerst vooruit en waren nog slechts een boog-scheut van de Vlamingen verwijderd, toen zij plots in het ondiepe water op een zandbank vastliepen²⁶. Dadelijk veranderde de Genuese admiraal de slagorde. Zijn schepen liepen immers groot gevaar bij groepjes van drie of vier, op zandbanken vast te lopen en op die wijze een prooi te worden van de kleinere Vlaamse vaartuigen die zich, gezien hun geringere dieptegang, in die wateren gemakkelijker konden bewegen. Daarom werden de eerste drie rijen door een aaneengesloten lijn vervangen. De galeien vormden de tweede lijn. Om noch door de wind uiteengedreven, noch door de getijden gehinderd te worden, wierpen de manschappen het anker uit en maakten de schepen bij middel van kabels stevig aan elkander vast²⁷. Bootjes en schuiten werden op bevel van de admiraal weggenomen opdat niemand de strijd zou ontvluchten²⁸. Terwijl langs beide zijden duchtig met pijlen werd geschoten, hadden de Vlamingen die aan wal stonden een schip met hars, pek en stro gevuld. Na het vaartuig in brand gestoken te hebben, lieten zij het naar de vastgelopen boten afdrijven om deze te vernietigen. De wind echter dreef het gevaarte terug, zodat het bij de Vlaamse schepen terecht kwam, waarvan sommigen zelf vuur vatten²⁹.

Het was slechts rond zes uur in de namiddag dat de strijd voor goed begon³⁰. De opkomende vloed had immers de vier schepen weer vlot gemaakt en deze konden ongehinderd hun eenheden vervoegen, nadat de Orgueilleuse (*Superbia*) door een der springalen van Pedroge's vaartuig beschoten, erg beschadigd werd³¹. Nu kwamen beide vloten op elkander af. In deze periode was een zeegevecht niet veel meer dan een soort « veldslag te water ». Bij het naderen van beide vloten, zetten de kruisboogschutters met een regen van pijlen de strijd in. Wanneer de schepen dicht genoeg bij elkander gekomen waren, trachtte men te enteren. Dan begon een strijd op het dek totdat de bemanning van het ene of het andere vaartuig gedood of gevangen was. De slag vóór Zierikzee gebeurde op dezelfde manier. Nauwelijks hadden beide vloten elkander bereikt, of een verwoed gevecht begon dat bij het val-

(26) GIUART 18509-18521 (voor het uur); 18459 en vlg. voor de aanval. — STOKE, b. IX, vs 863-883.

(27) GIUART, vs 18480-18498. In vers 18485 vergist GUIART zich. Hij zegt dat de drie eerste lijnen, bestaande uit 44 schepen één lijn vormden. Er waren er echter maar 40 meer aangezien de andere verder op een zandbank vastgelopen waren.

(28) GUIART, vs 18502-18507.

(29) STOKE, b. IX, vs 896-919 en de *Ongenoemde Geestelijke* bl. 159 spreken van 1 schip. — GIUART, vs 18524-18564 van 2 schepen.

(30) STOKE, b. X, vs 21-27. — *Ann. Gand.*, bl. 63 « *circa horam vesperarum incipiente marino refluxu* ». — GIUART vs 18574-18576 zegt « *beure de nonne* » wat hoogstens drie uur in de namiddag kan zijn. Dan ook kon er nog geen vloed zijn, vermits STOKE uitdrukkelijk vermeldt (vs 863) dat de schepen van Pedogre op de zandbanken vastliepen terwijl de ebbe intrad. Tegen de avond « *begonde de vloet te gaen* » zegt Stoke (b. IX, vs 935-937). Dan begon de strijd (vs 938 en vlg. Met de avond bedoelt hij de « *vesperide* » dus rond 6 uur in de namiddag) (b. X, vs 21-27). Dit is zeer juist. Er verloopt immers een tijdsperiode van iets meer dan 6 uur tussen het intreden van de ebbe en het opkomen van de vloed.

(31) GIUART, vs 18610 en vlg.

len van de duisternis geenszins in hevigheid afnam. Rond middernacht konden beide partijen wel op enig succes bogen, doch tot een definitieve beslissing was het niet gekomen. Op hun rechtervleugel boekten de Fransen voordeel. Kort vóór het invallen van de duisternis was het schip van Pedroge, gevolgd door een Normandisch vaartuig, la Jehanette, er in geslaagd de Orgueilleuse te overmeesteren. Doch op de linkervleugel (rechtervleugel van de Vlamingen) was het geluk beslist aan de zijde van Gwijde. Zeven Vlaamse schepen hadden er immers drie Spaanse vaartuigen weten te bemachtigen, die zij tegen middernacht volledig van vijanden konden zuiveren³². Grote ontreddering onder de Vlamingen brachten vooral de grote stukken hout die, langs een kant in brand gestoken, door Pedogre naar de Vlaamse schepen geworpen werden³³. Door het licht verblind konden deze laatste zich moeilijker tegen de in het donker gehulde Franse vloot verdedigen.

Er werd tot middernacht over gans de lijn gestreden³⁴; daarna werd het rustiger. Slechts hier en daar vocht men door³⁵. Van deze rust maakte Gwijde gebruik, om met enkele schepen de gekwetsten en doden aan wal te brengen. Tevens wilde hij ook verse troepen doen inschepen, wat hem niet gemakkelijk gelukte. Bij het zien van deze massa doden en gewonden, verzwond het vertrouwen spoedig in het Vlaamse kamp en velen verborgen zich om de strijd te ontgaan. Slechts twee uren vóór zonsopgang, slaagde Gwijde er toch in frisse troepen aan te voeren³⁶.

Alvorens de strijd te hervatten, wilde Grimaldi tegen de morgen de positie van de Vlaamse schepen persoonlijk gaan verkennen. Hoe groot was echter zijn verbazing en zijn vreugde, wanneer hij deze overal verspreid zag ronddobberen terwijl de Frans-Hollandse vloot een compacte massa gebleven was³⁷. Volgens de Minoriet der Annales Gandenses, dient de oorzaak hiervan gezocht in het feit, dat de schepen van Grimaldi door ketens aan elkander vastgehecht waren, in tegenstelling met de Vlaamse die slechts koorden gebezigd hadden. In de nacht — het moet na middernocht geweest zijn — hadden enkele Zeeuwen, die niet tot de partij der Borselens (Vlaamsgezinde edelen) behoorden, de oproep van de Hollanders beantwoord, die hen aangezet hadden de zaak van Gwijde vaarwel te zeggen en tot hun wettige heer terug te keren. Daarop hadden zij de koorden welke de grote schepen verbonden, doorgehakt³⁸. Onmiddellijk deed Grimaldi zijn manschappen de wapens weer opnemen. Zonder moeite werden de verspreide

(32) GUIART, vs 18686-18764; 18884-18916. — Vgl. STOKE, b. IX, vs 1025-1067, en vs 1091.

(33) GUIART, vs 18770 en vlg. — STOKE, b. IX vs 1080-1086.

(34) GUIART, vs 18916. — STOKE vs 1091.

(35) Dat blijkt uit STOKE, b. IX, vs 1096-1110.

(36) GUIART, vs 18962-18978.

(37) GUIART, vs 18990-19007. — STOKE, b. IX, vs 1111 en vlg. — *Ann. Gand.*, bl. 63.

(38) *Ann. Gand.*, bl. 63-64. — Ook het *Chronicon comitum Flandrensium* uitg. DE SMET J.J., in: *Corpus Chronicorum Flandrie* dl. I, bl. 173 spreekt van verraad.

Vlaamse schepen één voor één aangevallen en overmeesterd³⁹. Toen men van Vlaamse zijde de ramp bemerkte, was het reeds te laat. Een algemene vlucht begon. Eerst waren het natuurlijk de Zeeuwen, die niet tot de partij van de Borselens behoorden en in de nacht de oproep van de Hollanders beantwoord hadden⁴⁰. Eén van deze Zeeuwse schepen, zeilde vlak voorbij de Frans-Hollandse vloot zonder gehinderd te worden⁴¹. Daarna volgden de kleine Vlaamse schepen, die zoveel manschappen mogelijk uit de grote vaartuigen en uit het kamp vóór Zierikzee evacueerden⁴². Zelfs de Zeelanders die Gwijde met hart en ziel genegen waren, zagen het nutteloze van de strijd in en namen de wijk⁴³. Slechts de aanvoerder, Gwijde van Namen, weigerde spijs alles de worsteling op te geven. Razend van spijt⁴⁴ besloot hij, ondanks de waarschuwingen van de heer van Axel de galei van Grimaldi zelf aan te vallen⁴⁵. Gevolgd door een tweede schip, wist hij inderdaad de galei van de admiraal zo dicht te naderen, dat hij de roeispanten aan de ene zijde van diens schip verbrijzelde. Een nieuwe verwoed gevecht begon. Doch vele Franse en Hollandse soldaten die het gevaar bemerkten brachten hulp. Daar de schepen echter aan elkander geketend waren en slechts langzaam vooruit konden varen, sprongen de krijgers in schuiten en kleine boten en overvielen de Vlaamse schepen langs alle kanten⁴⁶. Nu ving een echte slachting aan. De Fransen die zich Kortrijk herinnerden waar de Vlamingen weigerden gevangenen te maken, velden hun tegenstanders zonder genade neder⁴⁷. Gwijde van Namen zag zich eindelijk verplicht de strijd te staken en zich over

(39) GIUART, vs 19100-19176.

(40) *Ann. Gand.*, bl. 63-64.

(41) STOKES, b. IX, vs 1236-1252.

(42) *Ann. Gand.*, bl. 64 « *Flandrenses etiam, qui erant in navibus minoribus, cernentes fugam Zelandensium predictorum... omnes prudenter, assumptis de suis, qui in arida remanserant, quos potuerunt assumere, et etiam multi de iis, qui in magnis erant navibus, versus Flandriam recesserunt* ».

(43) *Ann. Gand.*, bl. 64. « *Hoc idem fecerunt Zelandenses qui favebant Guidoni et cum eo erant ex corde* ».

(44) GIUART, vs 19180-19181.

(45) *Ann. Gand.*, bl. 64.

(46) GIUART, vs 19182 en vlg.

(47) GIUART, vs 19354-19364.

« *Quant il pensent à la bataille
de Courtrai, où la fleur de France
Fu ocise, à si grant viltrance
Et à tel meschief c'onques n'urent
Merci nul de cens qui là furent
Pour chose que il requéissent
Que Flamens touz nés océissent
De reançon n'avoient cure
Pour cèle grant desconfiture
Ont cil du roi en tel manière
Tout pitié getée arrière.*

Vóór de slag van Kortrijk 1302 hadden de leiders van het Vlaamse leger verboden gevangenen te maken. Zie *Ann. Gand.*, bl. 33. Toch werden op het einde van de strijd enkele ridders gevangen genomen. Zie FRIS, V, *De slag bij Kortrijk*, bl. 370.

te geven. Frans en Hollanders eigenden zich de eer toe de Vlaamse aanvoerder gevangen genomen te hebben⁴⁸. Hij werd naar Frankrijk overgebracht en te Parijs opgesloten⁴⁹. Zo eindigde een der grootste zeegevechten uit de Middeleeuwen, die op besliste wijze de macht van Vlaanderen in Zeeland totaal vernietigde.

3. Na de Slag.

Onmiddellijk na de strijd op de Gouwe landden Grimaldi en Willem van Avesnes op Schouwen en trokken zegevierend Zierikzee binnen.

Het kamp der belegeraars lag verlaten. Slechts de doden hadden zij in allerijl in hun tenten moeten achterlaten⁵⁰. Een groot deel van het Vlaamse leger, dat bij gebrek aan schepen uit Schouwen niet meer kon geëvacueerd worden, had zich in het westelijk gedeelte van dit eiland bij Nieuwerhaven, op het gebied van Jan van Renesse, teruggetrokken⁵¹ waar Zeeuwse schepen zoveel manschappen mogelijk oepikten en naar Vlaanderen terugvoerden⁵².

Toen Brugge van de ramp bij Zierikzee op de hoogte gebracht werd, rustte het onmiddellijk schepen uit om de troepen die nog op Schouwen achtergebleven waren te redden. Reeds op 12 Augustus — één dag na de slag — vertrok een eerste groep met soldaten aan boord⁵³. Op 14 Augustus volgden twee andere vaartuigen, waarvan er een 100 krijgslieden telde⁵⁴. In hoever deze schepen de overblijvende strijders hebben kunnen evacueren is ons onbekend. Het staat echter vast dat enkelen onder hen veiligheidshalve niet naar Schouwen gevaren zijn, doch langs een omweg onverrichterzake naar Brugge terugkeerden. Een onderzoek werd door de stad in 1305 bevolen⁵⁵, hetgeen waarschijnlijk na de terugkeer der krijgsgevangenen geschiedde. Verscheidene schippers liepen hoge boeten op⁵⁶. Drie dagen na de slag (14

(48) Volgens STOKE, b. IX, vs 1294-1321 gaf Gwijde zich aan Willem van Avesnes over. Men moest de Vlaamse aanvoerder echter in een galei van Grimaldi onderbrengen omdat de Hollanders hem wilden doden. — GIUART vs 19414-19415 beweert dat Gwijde door een Frans soldaer gevangen genomen werd, terwijl de *Ann. Gand.* van een overgave aan Grimaldi spreken (bl. 64). Dit gevecht eindigde rond de middag. (STOKE, b. X, vs 35-39).

(49) GIUART, vs 19475-19476. — *Chronicon comitum Flandrensium*, bl. 173.

(50) GIUART, vs 19426-19434.

(51) DE SMET J.J., *Mémoire sur la guerre de Zélande*, Bijlage I « *ende quamen int West van Scouden toter Niewerhavene* ». Deze haven was door Jan van Renesse in 1296 op zijn gebied gesticht. Zie daarover: SMIT H.J., *Het begin der regering der Henegouwsche graven*, bl. 47.

(52) *Ann. Gand.*, bl. 65.

(53) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 49 v°.

(54) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 49.

(55) S.A.B., *Stadsrek.* 1305 (1) (2 Febr.-5 Sept.), fol. 97. « *Item Heinric van Hertsberghe ende Jacop Hoedekin met Jacop den Cloppere ende somighen van den C mans varende al die zeezide omme die sciplieden die souden hebben onse liede ghehaelt vor Zierixzee ende niet ne haelden, van 8 daghen: 50 lb., 6 s.* »

(56) S.A.B., *Stadsrek.* 1306 (2) (5 Juli 1306-24 Febr. 1307), fol. 2, « *Item van Boidin filius Maes als van ghelden dat bi den here Riquart Tonsor, up hem ghebinnet beft, welc gheld die ontfanghen hadde vander stede up de tijd dat bie ghevaren soude hebben met sinen sepe te Zierixse waert omme onse lieden als de wijch*

Augustus) werden de aanvoerders van het Frans-Hollandse leger van de aanwezigheid der Vlamingen te Nieuwerhaven op de hoogte gesteld⁵⁷. Mits behoud van hun leven gaven deze zich zonder tegenstand aan Willem van Avesnes over, die hen te Palevoetsheide liet ontwapenen⁵⁸. Te Zierikzee binnengeleid, werden zij in kloosters en kerken ondergebracht⁵⁹. In een brief van 15 Augustus tot hen gericht, beloofde Willem dat zij op rechtmatige wijze zouden behandeld en slechts in Holland of Zeeland zouden gevangen gehouden worden⁶⁰. Dit belette echter niet dat sommigen later door de bevolking erg mishandeld werden⁶¹.

4. De Verliezen van beide Partijen.

Wij beschikken over weinige gegevens omtrent de verliezen welke de Frans-Hollandse strijdkrachten vóór Zierikzee geleden hebben. De Annales Gandenses spreken van meer dan 1000 doden, hetgeen weliswaar nogal vaag maar toch mogelijk is⁶². De Hollandse en Zeeuwse krijgsgevangenen treffen wij zowat in alle Vlaamse steden aan: te Gent, te Kortrijk, te Oudenaarde⁶³, te Aardenburg⁶⁴, te Biervliet⁶⁵.

Wat het aantal schepen betreft, zijn wij niet beter ingelicht alhoewel wij geneigd zijn aan te nemen dat de schade eerder gering was, omdat :

gbedaden was vor Zierixen ende andersins omme voer buten weghe: 4 lb., 10 s.». — Dan volgen nog enkele schippers die van dezelfde feiten beschuldigd worden. fol. 2 en 2 v°).

(57) GUIART, vs 19438-19446. Chr. STOKE, b. X. vs 293-298.

(58) STOKE, b. X, vs 299-308. — Palevoetsheide was volgens de enen een plaats in het Westen van Schouwen; volgens de anderen een moerassige streek in de duinen van West-Schouwen (VAN DER AA, dl. IX, bl. 29 en 30).

(59) STOKE, b. X, vs 325-328.

(60) DE SMET J.J., *op. cit.*, Bijlage I « *ende niet te voerne buten Hollant ende buten Zielant ende hoefvesghe vanghenesse te doene, ende elken te houdene na sinen state...* ».

(61) DE SMET J.J., *op. cit.*, Bijlage II: Klacht ingediend door de leden van het weversambacht van Brugge bij de schepenen (5 October 1306). Daarin wordt verklaard, dat de wevers van Brugge, die te Leerdam in Holland gevangen lagen, op zeker ogenblik afgevaardigden naar Vlaanderen gestuurd hadden om geld te halen. Deze gedelegeerden werden ondanks het vrijgeleide van Willem van Avesnes te Ysselmonde erg mishandeld en hun geld afgenomen. — Ook de Ann. Gand., (bl. 66), spreken over de slechte behandeling.

N.B. — Wat de plaats aangaat, waar deze Bruggelingen gevangen lagen, zien wij dat DE SMET in zijn uitgave bij vergissing « *Leyde* » schrijft in plaats van « *Lede* » (Leerdam) zoals uit het origineel (R.A. Gent, *Fonds St. Génois* nr 1139) blijkt.

(62) *Ann. Gand.*, bl. 65.

(63) S.A.B., *Stadsrek.*, 1304 (3), fol. 51. « *Item den vorseiden Jan varende te Cortrike, 't Oudenaarde, te Ghent ende elre omme te wetene die ghevanghene van Zelant hoe vele datter ware ende hoe sie bieten, van 4 daghen van teringhen: 50 s.* » — A.R.A., Brussel, R.R. *afd. Baljuwsrek.* nr 921 (Rekening van de baljuw van Oudenaarde, Wouter van Mullem voor Juli 1304-Augustus 1305) stuk 2.

(64) A.R.A., Brussel, R.R., *afd. Baljuwsrek.* nr 837 (Rekening van de baljuw van Brugge Gilles dou Bruec 4 Juni 1304-6 Jan 1305). stuk I.

(65) A.R.A. Brussel, R.R., *afd. Baljuwsrek.* nr 984. (Rekening van de baljuw van Biervliet, Jacob van Damme van 6 Jan.-16 Aug. 1305).

- a. bij de gevechten van 10 Augustus, slechts drie Spaanse vaartuigen door Gwijde's troepen buitgemaakt werden.
- b. gedurende de wanordelijke vlucht van hun vloot in de morgen van 11 Augustus, de Vlamingen o.i. weinig tijd zullen gehad hebben om vijandelijke schepen te overmeesteren.

Erger was het met de Vlaamse strijdkrachten gesteld. Niet alleen hadden zij misschien eveneens ongev. 1000 doden te betreuren⁶⁶, doch het aantal krijgsgevangenen die de Avesnes op 14 Augustus te Palevoetsheide in handen vielen, stemt tot nadenken⁶⁷.

De juiste betekenis van de slag bij Zierikzee kan echter slechts aangevoeld worden bij het nagaan der verliezen van de vloot. Van de 28 grote schepen door Brugge uitgerust, gingen er 18 verloren⁶⁸, terwijl 56 kleine vaartuigen niet meer terugkwamen⁶⁹. De sommen welke aan kooplieden en schippers moesten uitbetaald worden, beliepen enorme cijfers⁷⁰. Nog in 1308 keert Brugge schadevergoeding uit⁷¹. Ook de andere steden ondervonden grote schade. Met het oog daarop werd, na het verdrag van Athis (Juni 1305), overgegaan tot het heffen van een speciale belasting om de schippers die vaartuigen hadden geleverd aan

(66) *Ann. Gand.*, bl. 65.

(67) Onder de gevangenen bevonden zich o.a. 1. Bruggelingen

a. De schepenen en de baljuw die in Zeeland gevangen lagen (S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 25 v°; 1305 (2) fol. 27.

b. Ambachtslieden (o.a. wevers die te Leerdam gevangen lagen. Zie nota 61). Ook S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 31. — Achterstellen door de stad uitgekeerd aan de Brugse krijgslieden in het algemeen (S.A.B., *Stadsrek.* 1306 (2), fol. 24 v°).

Slechts enkele Bruggelingen die met Gwijde gevangen genomen waren, werden te Montreuil aan de monding van de Canche in Frankrijk opgesloten (S.A.B., *Stadsrek.* 1305 (2), fol. 16 v°, 17; 1306 (2) fol. 14 v°).

2. Troepen uit de Vier Ambachten. A.R.A Brussel, afd. *Baljuwsrek.*, nr 1478 (Rekening van Jan Sleiver, baljuw van de Vier Ambachten voor Sept. 1306). « *Du mestier d'Axele* » « *Jehan filius Boudin* : 66 lb., 13 s., 4 d. d'une kalenge de deniers forceleis kil devoit porter à ses compagnons en Zelande » — Het gaat hier om een afgevaardigde die naar huis gestuurd werd om geld te halen (Cfr geval met de Brugse wevers). Hij wordt echter van verduistering beschuldigd.

Vlaamsgezinde Zeeuwse edelen die in de handen der Avesnes vielen, werden onthoofd (o.a. Hendrik Buffel) of geradbraakt. Zie WILLELMUS PROCURATOR bl. 75.

(68) Daarbij moeten nog de Spaanse schepen gerekend worden die allen verloren gingen. Wij weten echter niet welk getal zij vertegenwoordigden (*Kladrekening* 1304 (3) laatste fol. v^o De schippers, waarvan het vaartuig verloren ging, worden op dezelfde plaats van de rekening vermeld, uitgenomen :

— Een Frans schip, aangegeven in de rekening van 1306 (2), fol. 24 v°

— De *Superbia* (Orgueilleuse) die in de slag door de Fransers buitgemaakt werd (zie nota 32), doch in de rekeningen niet vermeld staat. Het schip was immers niet het eigendom van een bepaald schipper, zodat geen vergoeding moest uitgekeerd worden.

De zwaarste tol betaalden de 11 Vlaamse koggen waarvan geen enkele gespaard bleef.

(69) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 37 v°-39 v°; 1304 (3) fol. 42 v°-43.

(70) Zie bv. voor de grote koggen. S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (3), fol. 56. — Aan de schippers die brieven van de stad hadden, was men 5081 lb., 8 s. payment schuldig. — Aan deze die er geen hadden : 21.141 lb., 18 s., 6 d. payment.

(71) S.A.B., *Stadsrek.* 1308, fol. 24, 25 v°.

het Vlaamse leger, te vergoeden⁷². Door de ontvanger van Vlaanderen werden dan aan de schepenen der betrokken steden bedragen ter hand gesteld om ze onder de belanghebbenden te verdelen⁷³. Nog in 1309 vond men het nodig te Kortrijk een parlement te beleggen waaraan vertegenwoordigers van geheel Vlaanderen deelnamen. Daar ging men over tot het taxeren van de verliezen aan schepen vóór Zierikzee⁷⁴.

Aan de hand van al deze gegevens menen wij de draagwijdte van de ramp van Zierikzee én voor de Dampierres én voor de ziel van het verzet tegen het Zuiden, Brugge, voldoende aangetoond te hebben.

(72) Men kan echter uit de stukken niet afleiden, welke som door elke kasselrij betaald werd voor de schepen die verloren gingen in Zeeland. Meestal treffen wij een globale som aan van verschillende belastingen (o.a. taille du roi, belasting voor de soldeniers) waarin ook deze van de schepen vervat is. Enkele van die stukken, die betrekking hebben op de betalingen, bevinden zich in het R.A. Gent, *Fonds Gaillard*: de betalingen van het Land van Waas en de Vier Ambachten rond 1308 (nr. 144); — betalingen van de kasselrij van Bergen 12 Dec. 1306 (nr. 489), — van Gistel, 1 Juni 1308 (nr. 497). — Enkele stukken zijn uitgegeven in de *Codex diplomaticus Flandriae (1297-1327)* van DE LIMBURG-STIRUM, Th., dl. II: betaling van de kasselrij Kortrijk, 25 November 1307 (nr. 219), — van de dorpen van de Oudburg van Gent en van de parochies van de kasselrij Ieper, rond 1307 (nr. 224), — achterstellen 1308 (nr. 225).

(73) Wij hebben een voorbeeld voor Kieldrecht in het Land van Waas (S. A. Gent, *Oorkonden* nr. 251/153), waarbij de schepenen op 6 Feb. 1307 verklaren te hebben gekregen van de ontvangers: «... *chinc cens quatre-vins-onse (591) livres et dix souls payement de flandres, les quens nous sommes tenu de payet et rendre as pluseurs personnes qui apartienent en notre juridiction en le paroche de Kieldrecht de leur nées et barnas perdut et laissiet en Zelande devant Ziricze*».

(74) WIJFFELS, C., *De oudste rekening der stad Aardenburg (1309-1310) en de opstand van 1311* (Archief, uitgegeven door het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, jrg. 1949-1950, bl. 20 «Item in de weke vor me scepenen makede (26 Jan.-1 Febr.) Jan Pieters sone, Bouden Alin ende Hughe Winkepau [6] daghen te Keurtrike metten ymienen lande omme de taxatie van den scepen die verloren waren vor Syricse 20 lb.»).

HOOFDSTUK VII

DE WEERSLAG VAN DE SLAG OP DE GOUWE IN VLAANDEREN, UTRECHT EN HOLLAND-ZEELAND

1. Vlaanderen.

De onherstelbare nederlaag door de Vlaamse vloot voor Zierikzee ondergaan, had haar invloed op de krijgsverrichtingen welke tussen Filips de Schone en de Vlamingen sedert 26 Juni weer volop aan de gang waren. In Juli was het Franse leger onder persoonlijk bevel van de koning naar Atrecht opgerukt. Dadelijk zien wij de hertog van Brabant tot het Franse kamp toetreden. Bij een geheime onderhandeling (25 Juli 1304) wist deze van Filips ruime economische voorrechten voor een reeks Brabantse steden in Frankrijk te verkrijgen. Dit zou het begin worden van een ontwikkeling, waardoor de Brabantse lakenhandel stilaan de Vlaamse van de Franse afzetmarkten zou verdringen¹. Filips had zijn doel bereikt. Vlaanderen was volledig geïsoleerd. Op 13 Augustus 1304 botsten het leger van Filips van Thiëtte en dat van de Franse vorst op elkander te Pont-à-Marcq, ten Noord-Oosten van Rijsel. Het nieuws van de ramp bij Zierikzee schokte de Vlamingen echter zozeer, dat zij op 14 Augustus naar het Franse kamp trokken om onderhandelingen aan te knopen. De besprekingen duurden twee dagen doch liepen op niets uit. Op 18 Augustus werd een onbesliste slag geleverd bij de Pevelenberg. Beide partijen eigenden zich de overwinning toe, doch het voordeel was veel meer aan Franse zijde. Het Vlaamse leger trok achteruit. Brugge zag in dat de toestand ernstig werd en aarzelde dan ook niet onverwijld alle beschikbare manschappen in Vlaanderen voor de strijd op te roepen². Zo komt het dat de Franse koning, alhoewel hij Rijsel kon bemachtigen (25 September), toch weer aarzelde. Beide oorlogvoerende partijen begonnen in September te onderhandelen. De besprekingen welke gedurende de Winter van 1304-1305 voortgezet werden, zouden tenslotte in Juni 1305 op een verdrag (verdrag van Athis) uitlopen³.

(1) GANSHOF, F. L., *Staatkundige Geschiedenis*, XIIe, XIIIe, XIVe eeuw, in *Geschiedenis van Vlaanderen*, onder de leiding van Dr R. VAN ROOSBROECK, dl. II, bl. 61. Cfr. CUVELIER, J., *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, dl. I, nr. 1293.

(2) S.A.B., *Stadsrek.* 1304 (2), fol. 35 v° « Item in Onser Vrouwen avonde in Pietmaent (7 September) Coppin Kempen ysent tallen steden van Vlaenderen omme die lieden ute te iaghene ter herevert : 42 s. ».

(3) FUNCK-BRENTANO, *op. cit.*, bl. 468 en vlg.

2. Utrecht.

De nederlaag van Gwijde van Namen op de Gouwe betekende tevens het einde van de Vlaamse heerschappij over Utrecht. De Zeeuwse edelman, Jan van Renesse, die de stad voor Gwijde bezet hield, was ten gevolge van een reactie van de Avesnes-partij verplicht de stad met zijn aanhangers te ontvluchten. Bij hem bevonden zich o.a.: de zoon van de heer van Aemstel, Arent van Benscop en Herman van Woerden⁴, allen edelen die bij de samenzwering tegen graaf Floris V destijds een beruchte rol hadden gespeeld⁵. In het Gooi aangekomen wilden zij op 15 Augustus de Lek oversteken om zich aan de overkant in veiligheid te stellen. De meeste heren, uitgenomen Jan van Buesinchem, heer van Kuilenburg heulden daar immers met Renesse mee⁶. Het was bij het oversteken van deze rivier dat de Zeeuwse edelman en vele anderen de dood vonden. De kroniekschrijvers zijn het echter niet eens over de wijze waarop hij aan zijn einde kwam. Volgens Stoke⁷, werden Renesse en zijn aanhangers bij de Lek plots door vijanden aangevallen. Jan en de zijnen vluchtten daarop in het vaartuig dat hen moest overbrengen. Het schip dat te zwaar geladen was bleef in het zand steken en toen zij naar de andere kant van het vaartuig liepen om het weer vlot te krijgen, kantelde het en vele heren waaronder Renesse zelf kwamen in het water om. De *Annales Gandenses* spreken ongeveer in dezelfde zin⁸. De Ongenoemde Geestelijke weet ons echter meer concrete gegevens mee te delen. Volgens hem waren Jan van Renesse en zijn aanhangers de Lek overgestoken tot aan een eiland, dat zich in het midden van de stroom bevond. De heer van Kuilenburg en zijn soldaten staken eveneens over en versloegen de Zeeuwse edelman op het eiland. Renesse werd er gedood⁹.

3. Holland-Zeeland

De slag op de Gouwe betekende eerst en vooral het definitief herstel van de macht der Avesnes in Zeeland en Holland. In dit opzicht was men tot de toestand van Maart 1303 teruggekeerd, met dit verschil echter dat beide oorlogvoerende partijen door aanhoudende veldtochten en ernstige verliezen zeer verzwakt waren. Dit legt uit waarom de Avesnes, na de strijd bij Zierikzee, niet eens een offensief tegen Vlaanderen gewaagd hebben. Doch hun graafschap was van vijanden gezuiverd. De gemeenschappelijke kamp tegen de overweldigder had de banden tussen de vorst en zijn onderdanen verstevigd. Willem die op 11 September na de dood van zijn vader, Jan II van Avesnes, graaf geworden was, kon zijn triomftocht door het bevrijde

(4) STOKE, b. X, vs. 522-542.

(5) OBREEN, *Floris V*, bl. 158 en vlg.

(6) DE ONGENOEMDE GEESTELIJKE, bl. 160.

(7) STOKE, b. X, vs. 547-564.

(8) *Ann. Gand.*, bl. 65.

(9) DE ONGENOEMDE GEESTELIJKE, bl. 161.

gebied beginnen. Overall werden de steden en de landstreken om hun trouw beloond; voornamelijk Zierikzee dat door zijn hardnekkige weerstand het laatste Vlaamse offensief had doen mislukken. Nog voor hij graaf geworden was, had Willem aan de stad de korenmaat geschonken¹⁰. Op 6 Februari 1305 werd uitgevaardigd dat een wever, volder of verwer van beoosten-Schelde alleen zijn ambacht te Zierikzee mocht uitoefenen¹¹. Om de grote schade welke de stad gedurende de belegeringen had moeten doorstaan enigszins te dekken, machtigde Willem op 3 September 1306 zijn rentmeester, Pieter van Dordrecht, en de burgemeesters van Zierikzee, Jan Arnoutssone en Witten Jacobsone, al de goederen der Zeeuwse bannelingen op Schouwen en Duiveland aan te slaan en te verkopen om de inwoners te vergoeden¹². Middelburg dat van de Vlaams bezetting veel te lijden had¹³, bezorgde hem op 23 September 1304 een uitbundig onthaal. Hij bleef er twee weken¹⁴. Daarop vinden we hem te Dordrecht (7 October) waar de keuren, rechten en handvesten bevestigd werden¹⁵ en waar de schepenen van St Geertruidenburg hem kwamen huldigen¹⁶. Vervolgens kwamen Alkmaar (19 October)¹⁷ en Leiden (26 October)¹⁸ aan de beurt. Op 1 November bevestigde hij de privilegiën van Delft¹⁹. Naardingerland verkreeg op 20 October 1304 «*om meneghen trouwen dienst*» gelijke tolvrijheid als Kennemerland²⁰. Zelfs de Genuese admiraal Grimaldi werd niet vergeten. Eerst had de graaf hem zijn huis van Koudekerke op Walcheren alsmede andere gronden aangeboden. De vlootvoogd verkoos echter een jaarlijkse rente²¹.

Alhoewel verdere krijgsverrichtingen uitbleven, duurde de oorlogstoestand met Vlaanderen voort. Willem van Avesnes kon immers geen afzonderlijke vrede met de Dampierres sluiten, gezien de alliantie van 1297 tussen Filips de Schone en zijn vader, waarin bepaald werd dat er geen vergelijk met de graaf van Vlaanderen mocht getroffen

(10) VAN MIERIS, dl. II, bl. 42; geen datum vermeld.

(11) VAN MIERIS, dl. II, bl. 46.

(12) S. A. Zierikzee. *Oorkonden* (ongenummerd) «*... dat si vercoepen moghen alse asys onsen portren van Zyrixen haren scaden mede te gheldenen, arven, tienden ende algoet vander ambocht dat ons an comen es van onsen vianden den banlinghen van Scouden ende van Duveland ende sie wie dat coepen, dien sullen wys gbewaren tote allen rechten*»

(13) STOKE, b. X, vs. 170 en vlg. — Cfr. SMIT, Bijlage, bl. 63.

(14) Op 23 September 1304 zwoeren de inwoners van Middelburg Willem van Avesnes trouw. (VAN MIERIS, dl. II, bl. 43). De graaf bevestigde er de privilegiën. (VAN MIERIS, dl. II, bl. 42). — Over het onthaal van Willem te Middelburg, zie STOKE, b. X, vs 443 en vlg.

(15) VAN MIERIS, dl. II, bl. 43.

(16) *Verloren stadsrekening van 1304*, geciteerd bij BALEN, dl. II, bl. 732.

(17) R.A. Den Haag, *Grafelijkheid Suys, doos 37, Grafelijkheid Henegouwen*.

(18) S.A. Leiden, *Oorkonden*, nr 111.

(19) S.A. Delft, *Oorkonden* (ongenummerd).

(20) R.A. Den Haag, *Reg. Tollen* fol. 8 v°. — Naardingerland is de oude naam voor Gooiland, prov. Noord-Holland (VAN DER AA, dl. VIII, bl. 27).

(21) GACHET, *Un cartulaire de Guillaume Ier, comte de Hainaut, de Hollande etc.* in: B.C.R.H., 2^e serie, dl. IV (1852), bl. 78.

worden, zonder beider toestemming²². Toch schijnt men nu een uitzondering gemaakt te hebben. De Franse koning die zelf aan het onderhandelen was, gaf zijn bondgenoot op 28 Mei 1305 de toelating om dezelfde weg in te slaan²³. Het bestand tussen de graaf van Henegouwen-Holland enerzijds, Filips van Thiëtte, Jan van Namen en de hertog van Brabant anderzijds dagtekent van 5 Juni 1305. Het was echter slechtst voor twee maanden geldig²⁴. Een aanvullend akkoord (2 Augustus 1305) regelde het lot der wederzijdse krijgsgevangenen en gijzelaars. Deze zouden op een vastgestelde datum en op een bepaalde plaats uitgewisseld worden. Een commissie van vier man — twee langs beide zijden — werd met de uitvoering er van gelast²⁵. Onmiddellijk werd te Geeraardsbergen een parlement belegd waarop ook vertegenwoordigers der grote steden aanwezig waren²⁶. De uitwisseling vond plaats te Saaftingen in de Vier ambachten en, te oordelen naar de terugkeer der Brugse krijgsgevangenen langs Damme om²⁷, gebeurde dit op 11 Augustus²⁸. Volgens de regeling van 5 Juni, moest het bestand uitgaan op 5 September. Het werd echter door de graaf van Holland tot Allerheiligen verlengd²⁹. Ook dan echter kwam het tot geen definitief akkoord.

Dit alles had een nefaste invloed op het economisch leven, voornamelijk op gebied van de buitenlandse handel. In weerwil van de bepalingen van 5 Juni, waarbij het vrije handelsverkeer tussen Vlaanderen en Holland-Zeeland hersteld werd³⁰ maakten Vlaamse en Zeeuwse kapers de zee onveilig³¹, wat natuurlijk vergeldingsmaatregelen van-

(22) VAN MIERIS, dl. I, bl. 585. « *Et ne poons au dit Guy (Gwijde van Dampierre), ne à ses boirs faire pais, ne donner trieves...* ».

(23) DEVILLERS L., *Notice sur un cartulaire...* in: B.C.R.H., 3e serie, dl. XII (1871), bl. 417-418.

(24) DEVILLERS L., *op. cit.*, bl. 418-420.

(25) DEVILLERS L., *op. cit.*, bl. 428-430. bl. 429 « *sera la délivranche devant dite, d'une part et d'autre, faite à j iour et à lieu certain...* ».

(26) S.A.B., *Stadsrek.* 1305 (1), fol. 98 v°. « *Item Heinric van Thorout ende Jan van Oedelhem varende te Gheroudsberghe ten perlamente vanden Hollanders 's Dinxendaghes vor Sinte Laurens dach (3 Augustus 1305) : 100 bl.* ».

(27) S.A.B., *Stadsrek.* 1305 (1), fol. 94 v°.

(28) S.A.B., *Stadsrek.* 1305 (1), fol. 98 v°. « *Item Jacop uten Zacke, Jan van Oedelhem varende te Chavetinghe omme die wissellinghe van den Zeelander ende Hollanders ende van den Vlaminghen die daer over ghevanghen waren 's Woensdaghes der na (t.t.z. Woensdag na Sint Laurens = 11 Augustus) :83 lb. 6 s. 3 d.* ». Cfr. A.R.A., Brussel, R.R., afd. *Baljuwsrek.* nr 1001 (Rekening van de baljuw van Brugge, Jan van Aalst, van 29 September 1305 tot 11 Januari 1306) stuk 12. « *Pour les despens de deux escouhetes de fief d'Ardenburg pour les prisoniers d'Ollande et de Zélande délivrer du prison par le commandemant mon signeur de Nivers et mon signeur Guy: 30 lb. par lettres* ». — R.R., nr 921 (Rekening van de baljuw van Oudenaarde, Wouter van Mullem, ridder, Juli 1304-Augustus 1305) stuk 2 « *Pour les despens fais pour menner les prisonirs de Zélande y de Hollande à Hulst en à Tsavetinghe: 111 s. y 8 s.* »

(29) R.A. Gent, *Fonds St. Génois*, nr 1102.

(30) DEVILLERS L. *op. cit.*, bl. 418 « *... c'est assavoir ke tout marchand et gens poront aller sauvement par terre et par mer des uns as autres, le triwe durant, pour leurs besongnes et pour leurs marchandizes* ».

(31) Vlaamse kooplieden worden vòòr Zierikzee uitgeschud (zie DE SMET,

wege de overheid van beide gebieden ten gevolge had, tot groot nadeel van de kooplieden wier goederen voortdurend in beslag genomen werden ³².

Wat de vijandschap tussen de Dampierres en de Avesnes omwille van Zeeland bewesten-Schelde aangaat, zien wij dat slechts in 1323, door bemiddeling van Karel IV van Frankrijk (1323-1328), een definitieve vrede tot stand kwam. De graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Nevers, zag af van zijn rechten op het betwiste gebied, terwijl Willem van Avesnes voortaan elke aanspraak op Rijksvlaanderen zou laten varen ³³.

Bijlage III) — Verscheidene Zeeuwse rovers worden nog in 1307 te Hulst en te Gent opgeknoopt (zie VUYLSTEKE, *Gentse stads- en baljuwsrek.*, dl. I, bl. 37).

Voor de schade aan Zeeuwen en Hollanders, voornamelijk Dordtenaren, zie SMIT, Bijlage, bl. 63, 68 en 69.

(32) Voor het aanslaan van Vlaamse goederen: DE SMET, Bijlage III). Voor de Hollandse en de Zeeuwse: A.R.A. Brussel, R.R. *afd. Baljuwsrek.* nr 1001 (Rek. van de baljuw van Brugge, Jan van Aalst van 29 September 1305 tot 11 Januari 1306) stuk 3 en 11. — SMIT, *Bijlage*, bl. 64, 68, 69.

(33) GOSSES en JAPIKSE, *op. cit.*, bl. 167.

CONCLUSIES

In geheel het verloop van het conflict tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland en Holland, kunnen wij twee scherp omlinjende perioden onderscheiden; perioden die elk hun eigen karakter, betekenis en gevolgen gehad hebben. De eerste bestrijkt het jaar 1303 vanaf 22-23 April (afreis van het Vlaamse leger) tot 9 November; dag waarop Gwijde van Namen het bestand van Juli in Den Haag deed opzeggen. Deze laatste datum luidt een nieuwe fase van de oorlog in, die nu eerst in volle hevigheid losbarst totdat de Dampierres na schitterende zegeprelen in de slag op de Gouwe vóór Zierikzee verpletterd worden.

Men kan het conflict onmogelijk alleen in het kader stellen van de traditionele moeilijkheden tussen Vlaanderen en Holland, omwille van de Zeeuwse archipel ten Westen van de (Ooster) Schelde. Immers, uitgaande van dit standpunt zou men de strijd van 1303-1305 in een totaal vals daglicht plaatsen. Wij menen hierboven voldoende aange-toond te hebben, hoe geheel de evolutie van de West-Europese politiek, waarvan de Franse koning in die tijd de bezieler was, een grote rol bij deze gebeurtenissen gespeeld heeft. Aldus vertoont de strijd — althans voor de eerste periode — een tweevoudig karakter. Te beginnen met de tweede periode (9 November 1303) speelt de Zeeuwse kwestie geen rol in het geschil meer. Vanaf deze datum immers, verlopen de vijandelijkheden uitsluitend in het kader van een oorlog tegen de graaf van Holland als bondgenoot van Filips de Schone en niet meer als aanspraakmaker op Zeeland bewesten-Schelde.

Na de ongelooflijke nederlaag van het Franse ridderleger bij Kortrijk waren de Vlamingen er in geslaagd het onthutste Frankrijk in bedwang te houden. Daardoor was hun bewegingsvrijheid aanzienlijk vermeerderd en konden zij in de Lente van 1303 zelf het offensief nemen tegen de bondgenoot van Filips, Jan van Avesnes graaf van Henegouwen en Holland. De graaf werd eerst in Henegouwen aangetaast. Reeds hier kreeg de strijd een tweevoudig karakter. Ook Lessen was immers sedert de dood van Margaretha van Constantinopel een twistappel tussen Vlaanderen en Henegouwen gebleven. Doch de hoofdbekommernis van de campagne was wel de graaf van Henegouwen in zijn hoedanigheid van bondgenoot van Filips de Schone te bestrijden en te verzwakken. Enerzijds bleef het gevaar voor een weerwraak van Franse en Henegouwse troepen bestaan, anderzijds wilde men een einde stellen aan de plundertochten in het land van Aalst en Oudenaarde welke de Henegouwer van uit Lessen organiseerde.

Reeds gedurende de belegering van Lessen werd Vlaanderen op een derde front aangevallen. Willem van Avesnes dreigde door zijn plundertochten van uit Zeeland de scheepvaart op het Zwin te bemoei-

lijken en de toegang tot de zee te blokkeren. Dadelijk zien wij de Dampierres ingrijpen. Van de aarzeling van Frankrijk en de onmacht van Henegouwen maken zij gebruik om de dreiging uit het Noorden af te weren. Bij deze actie beogen zij een tweevoudig doel: de Zeeuwse kwestie in hun voordeel oplossen en de Avesnes als bondgenoten van Frankrijk in het Noorden verslaan, om ze te beletten bij een nieuw offensief van Filips, de Vlamingen in de rug aan te vallen. Na enkele successen zien wij Gwijde dadelijk de titel «graaf van Zeeland» aannemen en de Vlaamsgezinde Zeeuwse adel alles in het werk stellen om de Vlaamse zegepraal — en ook de hunne — te verwezenlijken. Voor de Zeeuwse edelen telt immers alleen het recupereren van hun verbeurde bezittingen en dit kan alleen geschieden, wanneer de Zeeuwse kwestie in het voordeel van de Dampierres uitvalt.

Deze laatste echter willen verder. Niet alleen nemen zij ook Zeeland beoosten-Schelde in bezit, doch enkele tijd later rukken zij tegen Holland zelf op, om Jan van Avesnes, die inmiddels te Schiedam en Vlaardingen legers samengetrokken heeft, te bevechten. Dat men er in Vlaanderen kon toe besluiten de oorlog naar Holland over te plaatsen, terwijl de strijd in het Zuiden weer in volle hevigheid ontbrandde, bewijst duidelijk dat men nog andere oogmerken had dan alleen Zeeland bewesten-Schelde terug in bezit te nemen. Men had immers dank zij de hulp van de Zeeuwse adel na het veroveren van Zeeland gemakkelijk een defensieve houding kunnen aannemen. Het bleek ten andere duidelijk dat Jan van Avesnes over geen voldoende aantal schepen beschikte om Zierikzee ter hulp te komen.

In Juli werd tussen beide oorlogvoerende partijen een bestand afgekondigd. Gwijde achtte waarschijnlijk zijn troepenmacht niet sterk genoeg om een inval in Holland te wagen. De bepalingen van de wapenstilstand moesten hem ten andere bevredigen.

De verhoudingen tussen Vlaanderen en Holland namen echter in het najaar van 1303 een nieuwe wending aan. Op 20 September waren de Dampierres er in geslaagd een wapenstilstand met Frankrijk te sluiten, die slechts op 17 Mei 1304 zou verbroken worden. Het werd echter weldra duidelijk dat Filips de Schone van deze gelegenheid gebruik wilde maken om, met het oog op een definitieve vergelding tegen de Vlaamse rebellen zo spoedig mogelijk een reusachtige troepenmacht op de been te brengen. De Vlaamse leiders beseften wel dat deze nieuw bedreiging slechts met succes kon afgeweerd worden, wanneer men in de rug gedekt was. Jan van Avesnes alhoewel hij Zeeland verloren had, bleef echter een bestendig gevaar voor de tegen Frankrijk strijdende Vlaamse legers. Daarom wilde men eerst, tegen Mei 1304, de Avesnes een definitieve nederlaag toebrengen.

Onnodig te zeggen dat er hier van een Zeeuwse kwestie geen sprake meer is. De Dampierres hebben slechts één doel: de macht der Avesnes in het Noorden uitschakelen. Dit plan komt duidelijk tot uiting wanneer, na de verpletterende nederlaag van Willem en Guy van Avesnes op Duiveland, Gwijde bijna geheel Holland bezet, Utrecht binnendringt en met de hertog van Brabant plannen maakt om het land te

verdelen. Doch terwijl Gwijde tijdelijk zijn aandacht van Holland afgewend heeft om Utrecht te overrompelen, komt plots van uit het onbezette Kennemerland de reactie van de Avesnes-partij. Dank zij een algemene opstand is het spoedig met de Vlaamse en Brabantse heerschappij afgelopen. Aldus mislukt de poging der Dampierres totaal. Deze eerste tegenslag was echter slechts een begin. Nu de Avesnes in het Noorden hun inzinking stilaan te boven kwamen liep ook het verdrag met Frankrijk ten einde. Van een uitstel tot 25 Juni wilde men gebruik maken om een laatste kans te wagen. Eerst zou men Zierikzee pogen te veroveren. Spijts enorme inspanningen slaagde men er echter niet in de vesting in te nemen en terwijl bestorming na bestorming mislukte, hervatten de Fransen de strijd met Vlaanderen op 26 Juni. Misschien hadden de Dampierres op dit ogenblik in het Noorden een defensieve houding tegen Filips de Schone kunnen aannemen, om het zwaartepunt van de oorlog naar het Zuiden te verleggen. Maar de Franse koning zag te goed het voordeel in van een sterke Vlaamse troepenconcentratie in Zeeland. Op die manier kon hij zijn taak in het Zuiden beter tot een goed einde brengen. Om de Vlamingen te verplichten deze troepen in het Noorden te behouden, aarzelde hij niet een sterke vloot onder het bevel van de befaamde Grimaldi, naar Zeeland te zenden om Willem van Avesnes in het ontzetten van Zierikzee te steunen. Ondertussen viel een Frans leger langs Atrecht Vlaanderen weer binnen. Op deze wijze moesten de Dampierres hun legers verdelen en konden noch op het ene, noch op het andere front enig succes behalen. Op de ramp van Zierikzee volgde de onbesliste slag bij de Pevelenberg. De macht van Vlaanderen was gebroken. De grote verliezen aan manschappen en schepen, welke de steden en hoofdzakelijk Brugge in de slag op de Gouwe geleden hadden, maakte elke verdere actie onmogelijk. Doch ook Holland en Frankrijk wensten de strijd te staken. Langs beide zijden begon men te onderhandelen.

Zierikzee en Pevelenberg hadden Athis-sur-Orge mogelijk gemaakt. Ook de Zeeuwse oorlogen hadden hun rol in het conflict Vlaanderen-Frankrijk gespeeld.

INHOUD

Lijst der Afkortingen	2
Woord vooraf	3
Bibliografie	5
INLEIDING	
<i>De Oorzaken van de Oorlog tussen de Avesnes en de Dampierres van 1303 tot 1305</i>	10
1. De kwestie Zeeland bewesten-Schelde	10
2. De tegenstelling tussen de Avesnes en de Dampierres in het kader van de Franse uitbreidingspolitiek	14
HOOFDSTUK I	
<i>Het voorspel tot de Strijd in Zeeland (einde Februari - 22 of 23 April 1303)</i>	18
1. De « herevaert » der Vlamingen naar Lessen in Henegouwen	18
2. De Zeeuwse expeditie tegen Cadzand (28 Maart 1303)	20
3. De voorbereidingen in Vlaanderen tot een « herevaert » tegen Zeeland	21
HOOFDSTUK II	
<i>De Krijgsverrichtingen op de Zeeuwse Eilanden in 1303 (25 April - begin Juli)</i>	26
1. De invasie op Walcheren	26
2. De strijd om de overige Zeeuwse eilanden	29
3. De wapenstilstand van Juli 1303	31
HOOFDSTUK III	
<i>De Positie der Avesnes en Dampierres rond het einde der vijandelijkheden in Zeeland en gedurende het Bestand (begin Juli 1303 - 10 Maart 1304)</i>	34
HOOFDSTUK IV	
<i>Het tweede Offensief tegen de Avesnes in het Noorden (10 Maart - begin Mei 1304)</i>	39
1. De voorbereidingen in Vlaanderen en Holland	39
2. De strijd in Zeeland	41
3. De bezetting van Holland	45
4. De bezetting van Utrecht	48
5. De heropstanding van de Avesnes in Holland	49
HOOFDSTUK V	
<i>De laatste Fase van de Zeeuwse Oorlog (11 Mei - ong. 8 Aug. 1304)</i>	52
1. De positie van Vlaanderen rond Mei 1304	52
2. De uitrusting van een leger en een vloot door de Dampierres	54
3. De derde belegering van Zierikzee	57
HOOFDSTUK VI	
<i>De Slag op de Gouwe vóór Zierikzee</i>	61
1. Schermutselingen tussen Zeeuwse schepen en de Frans-Hollandse vloot (9 Augustus 1304)	61
2. De slag (10-11 Augustus 1304)	62
3. Na de slag	68
4. De verliezen van beide partijen	69
HOOFDSTUK VII	
<i>De Weerslag van de Slag op de Gouwe in Vlaanderen, Utrecht en Holland-Zeeland</i>	72
1. Vlaanderen	72
2. Utrecht	73
3. Holland-Zeeland	73
CONCLUSIES	77

DE GENTSE OORLOG (1379-1385) OORZAKEN EN KARAKTER

DOOR

R. DEMUYNCK

De regeringsjaren van Lodewijk van Male worden als het ware gesceandeed door heftig oplaaierende troebelen in de grote steden van het graafschap, troebelen, die een hoogtepunt bereiken in 1379, wanneer ze uitgroeien tot een gans Vlaanderen omvattende revolutie.

De oorzaken en karakter van die opstandige beweging, en meer in het bijzonder van de zg. «Gentse Oorlog» (1379-1385), onderzoeken is het opzet van onderhavige studie.

Julius Vuylsteke heeft destijds ontleed in welke omstandigheden Lodewijk van Male er in gelukte, eind 1348-begin 1349, zich meester te maken van de opstandige steden Brugge, Ieper en Gent en de repressie beschreven die op die machtsovername volgde¹.

We bezitten een aantal teksten, waaruit duidelijk de atmosfeer blijkt, waarin die machtsovername haar beslag kreeg: met Lodewijk van Male weergekeerd of van diens terugkeer gebruik makend, trachten al diegenen, die tijdens de voorgaande jaren in hun belangen of gevoelens geleden hadden in de stad en op het platteland, weerwraak te nemen.

Terwijl hun leiders terechtgesteld werden of uit het graafschap verbannen, werden de wevers en hun partijgangers systematisch aan de rest van de bevolking ondergeschikt gemaakt, werden zij onder controle van van overheidswege aangestelde «beleeders» geplaatst, werden zij veroordeeld tot het betalen van drukkende belastingen en werd hun alle medezeggenschap in de stedelijke politiek onttrokken. Te Gent dreef de reactie het zelfs zover de wevers te verbieden zich in groepjes van meer dan drieën op straat te vertonen en werd de 13^e Januari, dag waarop zij door de troepen van Lodewijk van Male op de Vrijdagmarkt verslagen waren geworden, voortaan elk jaar door bazuin-geschal feestelijk herdacht².

Op het platteland en in de kleine steden kon de machtswellust van de adel zich quasi straffeloos botvieren: enkel de misdaden van de heren van Halewijn en van Spiere zijn ons enigszins in détail bekend³

(1) J. VUYLSTEKE: *De Goede Disendach* (Handelingen van den Geschied- en Oudheidkundigen kring van Gent, I, 1894-95).

(2) J. VUYLSTEKE: *op. cit.*

(3) Brugge, stadsarchief, Groenen bouck C, fol. r^o: «Teerst zo es de Here van Halewin bedraghen met vullen bedraghe dat hi benam wet te doene van der doot van ... den Hoede die binnen verden brocht was van live ter doot. Ende hi daer

doch hoevelen volgden, zij het dan misschien in mindere mate hun weerzinwekkend voorbeeld? Meerdere teksten spreken immers van den «ghebreken van wetten», die de mindere man weerloos maakte tegenover «grooten personaigen»⁴.

Spijts het instellen van een aantal enkwesten⁵, bijzondere onderzoekscommissies, verraden in verscheidene steden gesignaleerde troebelen de latente spanning, die ieder ogenblik dreigde uit te groeien tot een nieuwe, gans het graafschap beroerende crisis. Nadat reeds Brugge in 1351⁶ en Gent in 1353⁷ in beroering waren gekomen, braken in 1359 in de drie grote steden nieuwe troebelen uit, die tot 1361 bleven aanslepen⁸.

Dat deze, en de in de volgende jaren heroplaiende troebelen — te Brugge in 1367 en 1369⁹, te Ieper in 1367, 1370, 1371 en 1377¹⁰ — een overwegend sociaal karakter hadden, lijkt ons niet te betwijfelen: het gold hier essentieel pogingen van de «kleine luyden», van de arbeiders der lakenindustrie in de eerste plaats, om een eind te stellen aan de ellendige omstandigheden, waarin zij gedoemd waren hun leven te slijten.

toe dwant bij forchen de maghe ende de vrienden dat hie tfait te hemwaert hebben moeste. Ende hi voort bedraghen es met vullen bedraghe van der doot van Stevens die jammerlike vermoord was bij nachte binnen verden ende binnen zinen huus umme twelcke fait eenighe persooone ghejusticht waren tOudenaerde ende andere ghebannen tewelijcheden uten lande van Vlaendren. Item es hie uterlike bedraghen van der huussoukinghe die tOudenaerde ghedaen was up die van den Hoede ende de Breins binnen verden. Ter welcker huussoukinghe een pape brocht was van live ter doot». — De Heer van Spiere had o.m. de bode van Kortrijk verplicht een brief op te eten, cfr. Th. DE LIMBURG-STIRUM: *Cartulaire de Louis de Male* (Brugge 1898-1901), II, p. 295.

(4) Brugge, stadsarchief, Groenen bouck C, fol. 76 v°: «midts de ghebreken van wetten die int landt waren ende zonderlinge van grooten personaigen»; cfr. Th. DE LIMBURG-STIRUM, *op.cit.* I, p. 385, nr 433: «van den groten horriblen faiten ... daerof ghene correxie ghedaen was bi wette noch anders, om ghedreech van partien, om ducht, om vreeze ende om diverse andere zaken».

(5) Sporen van dergelijke enkwesten in Th. DE LIMBURG-STIRUM, *op. cit.*, I, p. 78, p. 82, p. 121, p. 385.

(6) Brugge, stadsarchief, Groenen bouck C, fol. 110: «Copie van diverssche rollen inhoudende de naemen ende toenamen vanden ghone die umme tfait vander muete metter clocke te Brugghe ghebannen waren int jaer 1351, 1359, 1361, 1367, 1369 ende subsequente jaren».

(7) cf. V. FRIS: *Les origines de la réforme constitutionnelle de Gand de 1360 à 1369*. Annales de la Fédération archéologique de Belgique, XXe congrès, 1907).

(8) Betreffende de gebeurtenissen te Gent, cf. V. FRIS: *op. cit.*; voor Brugge, L. GILLIOTS-VAN SEVEREN: *Inventaire des archives de la ville de Bruges (1288-1497)*, Brugge 1871-1878, II, p. 98 en vlg.; voor Ieper G. ESPINAS-H. PIRENNE: *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre*, Brussel, 1906-1924, C.R.H. in-4°, III, pp. 781-786.

(9) Zie noot 6.

(10) In 1367, cf. P. DE PELSMAEKER: *Registres aux sentences des échevins d'Ypres*. (Rec. anc. cout. Belg. — Cout. Pays et Comté de Flandre, Quartier d'Ypres), Brussel 1914, pp. 300-301, nrs 772 en 777; in 1371 cf. G. ESPINAS-H. PIRENNE: *Recueil*, III, p. 790; in 1377, cf. O. VAN DIXMUDE: *Merkwaardige gebeurtenissen vooral in Vlaenderen en Brabant (1377-1443)*, uitg. door J.J. LAMBIN, Ieper 1835, p. 1.

Beslissend in dit opzicht waren de jaren 1359-1361 wanneer de Ieperse, Brugse en Gentse wevers het gezag van de graaf aan het wankelen brachten: te Ieper eisten de wevers en volders¹¹ — uitdrukkelijk wordt vermeld dat zij alleen in opstand kwamen — het terug invoeren van de statuten en verordeningen, die bestonden ten tijde van Jacob van Artevelde; zij vermoordden enkele schepenen, verjoegen de baljuw en bevrijdden een aantal van hun in de gevangenis opgesloten gezellen¹²; nadat zij twee jaar lang de stad geterroriseerd hadden, moesten zij in 1361 voor de coalitie van de overige ambachten zwichten. Noch in 1367, noch in 1370, 1371 of 1377 kenden zij meer succes: zij waren niet bij machte de door de grafelijke troepen gesteunde heersende bevolkingsgroepen, die met « scaerpe wet ende groote justicie »¹³ regeerden, te verslaan.

Over de gebeurtenissen te Brugge in de jaren 1359-1361 zijn we minder goed ingelicht¹⁴. Duidelijk is alleszins dat, na aanvankelijk de wevers en volders toegevingen gedaan te hebben¹⁵, in 1361 te Brugge, als te Ieper, een waar terreurregime geïnstalleerd werd¹⁶.

Het is Lodewijk van Male waarschijnlijk slechts mogelijk geweest deze gewelddadige pacificatie te Ieper en te Brugge door te voeren, dank zij de schikking die hij met de Gentse opstandelingen had weten te treffen. Daar waren de sedert 1349, ten voordele van de volders uit het stadsbestuur geweerde wevers er op 1 Februari 1360 in gelukt de volders in een gewapend treffen te verslaan en op de stedelijke schepenbanken te vervangen¹⁷. Het is ons bij gebrek aan gegevens niet mogelijk de redenen er toe te achterhalen, vast staat evenwel dat Lodewijk van Male zich bij die stand van zaken heeft neergelegd en dat de Gentse wevers de zaak van hun Ieperse en Brugse makkers verraden hebben¹⁸, ze aan hun lot overgelaten, ja zelfs er toe bijgedragen hebben de rust te Ieper en te Brugge te herstellen¹⁹.

(11) Brugge, sted. bibl. hs. nr 437, fol. 210 r°: « Want de wevers ende de volders hadden twee jaer lanc heeren gheweist... Ende niemant en trac hem dits strijts an dan de wevers ende de volders ».

(12) G. ESPINAS-H. PIRENNE, *Recueil*, III, pp. 781-786.

(13) O. VAN DIXMUDE: *Merkwaardige gebeurtenissen*, p. 1.

(14) cf. L. GILLIODTS-VAN SEVERN: *op. cit.*, II p. 98 en volgende.

(15) Brugge, stadsarchief, stadsrekening 1359-1360, fol. 107 v°: « ghegheven den wevers ende den vulres bi den beveelne van der wet ende den overeendraghene van all neringhen in minderinghe van dat men hemlieden tachter es van haren maentgelde binnen 11 jaren ».

(16) L. GILLIODTS-VAN SEVERN: *op. cit.*, II, p. 117 [3 September 1361]: « waert zo dat jemene enich gheroup, roeringhen, jof vergaderinghe maecte jof enighe andre faite dade, daerof wapeninghen, destourbanchen jof ghelooop cam... hi sal verbueren sijn hooft, ... ende dat zal men hem stappans afslaan ».

(17) V. FRIS: *op. cit.*, p. 29.

(18) cf. Brugge, sted. bibl. hs. nr 437, fol. 210 r°: « zij [de Ieperse wevers en volders] ontboden die van Ghend, maer zij dade hem ghene bijsandichede, maer Maes Steenwale, deken van der weverije van Ypren, hij versaemde alle zijne medeghesellen zeggende... die van Ghend hebben ons scoone belofte ghedaen, maer zij comen ons niet te baten ».

(19) De Gentse stadsrekening van 1361 (Gent, stadsarchief) bevat verschillende posten, waaruit het verzoenend optreden te Ieper van de Gentse magistraat blijkt, cf. fol. 63 r°: scepene Gillis van Doïnse, uter weverien der Willem van Huuse,

Heeft Lodewijk van Male in de daaropvolgende jaren al gedaan wat mogelijk was om de goede verstandhouding met de Gentse gemeenschap te bewaren²⁰, te Gent zelf schijnen de verschillende bevolkingsgroepen — met uitzondering van de volders, die enkele malen te vergeefs gepoogd hebben opnieuw een plaats als volwaardige burgers in te stad te veroveren²¹ — vrij harmonisch naast elkaar geleefd te hebben.

Te Brugge en te Ieper daarentegen bleven de arbeiders der lakenindustrie — zij in de eerste plaats — als paria's in hun eigen stad leven: hun pogingen tot lotsverbetering werden in de zestiger en zeventiger jaren in de kiem gesmoord, dank zij het terreurregime dat Lodewijk van Male, gesteund door de meer gegoede klassen, op de stad deed wegen.

Bleef de orde in deze steden over het algemeen bewaard, het kon voorzien worden dat een conflict tussen de graaf en Gent, waarbij de Gentenaars zouden pogen in gans Vlaanderen bondgenoten voor hun zaak te winnen, te Brugge en te Ieper, bij een deel der bevolking geredelijk weerklank zou vinden, wat ook de specifiek Gentse verzuchtingen mochten zijn, m.a.w. het gevaar bestond dat een conflict tussen de graaf en Gent zou uitgroeien tot een algemene oorlog.

5 September 1379²² heeft zich een incident voorgedaan, waaruit dit conflict tussen Lodewijk van Male en Gent zou groeien, wanneer een Gents poorter, in strijd met de stedelijke privilegiën aangehouden werd²³ en in het daaropvolgend relletje de baljuw Roger van Outerive gedood werd²⁴.

Om de reactie van de Gentse bevolking op deze aanhouding te verklaren, dient men zich de atmosfeer, het «geestelijk klimaat» te herinneren, waarin Gent op dit ogenblik leefde. Verschillende omstandigheden hadden de Gentse bevolking in beroering gebracht, de wederrechtelijke aanhouding van één hunner medeburgers is de druppel geweest, die de beker heeft doen overlopen.

Er zijn in de eerste plaats tal van omstandigheden, waarvan de tijdgenoten zelf zich misschien minder rekenschap hebben gegeven,

uten clenen neeringen Lieven Baliet, ende met hemlieden meester Jan Daens voeren Sondaghes voer Onser Vrouwen dagh Lichtmesse tYpre waert omme de goede liede dar in payse ende in rusten te stelne ».

(20) cf. V. FRIS: *op. cit.*, p. 29; F. DE POTTER: *Second Cartulaire de Gand (1245-1807)*, Gent 1886, pp. 88-89, pp. 95-96; DE POTTER: *Petit Cartulaire de Gand (1178-1753)*, Gent 1885, p. 48; DE POTTER: *Gent van den oudsten tijd tot heden*, Gent 1882-1901, IV, p. 432, 434.

(21) V. FRIS: *op. cit.*, p. 29

(22) Deze datering blijkt uit een brief van de Hanzeaat Johann Kordelitz in *Recesse und andere Akten des Hansetage* (KOPPMANN-VAN DER ROPP-SCHAEFFER), Leipzig, 1870-1897, II, p. 226.

(23) A.E. GHELDOLF-A. DU BOIS - L. DE HONDT: *Coutume de la ville de Gand*, Brussel 1868 (C.R.H. in -4°) I, p. 495: de magistraat diende onmiddellijk van de aanhouding van een der poorters ingelicht te worden; zij oordeelde over de gegrondheid van deze aanhouding. Dit is blijkbaar hier niet het geval geweest, cf. *Cronike van Vlaenderen* (uitgeg. door NAP. DE PAUW in *Jehan Froissari's cronijke van Vlaenderen*, Gent 1898-1909) p. 4.

(24) NAP. DE PAUW: *ibidem*.

maar waarvan mag worden aangenomen dat zij in grote mate deze atmosfeer hebben bepaald: we bedoelen de gevolgen van de herhaalde muntwijzingen systematisch door Lodewijk van Male doorgevoerd²⁵.

Heeft die muntpolitiek het verval van de Vlaamse lakennijverheid wellicht in een zekere mate geremd, onvermijdelijk bracht zij een geleidelijke prijsstijging met zich, waartegenover aanzienlijke bevolkingsgroepen der Vlaamse steden quasi weerloos stonden: de arbeiders werkzaam in de lakennijverheid, zij precies voor wie het verval der lakennijverheid minder werkgelegenheid, wellicht werkloosheid betekende²⁶. De hun door de respectieve stadsmagistraten toegestane loonsverhogingen hielden immers op verre na geen gelijke tred met de stijging der prijzen; van verschillende zijden vernemen we dan ook klachten over de stijgende levensduurte en verzoeken tot herziening en aanpassing der lonen²⁷.

In verband met de geleidelijke verarming van een aanzienlijk gedeelte der stedelijke bevolking — men schat dat voor Gent de arbeiders werkzaam in de lakennijverheid ongeveer de helft van de totale bevolking uitmaakten²⁸ — moeten de heroplaaiende twisten tussen volders en wevers gezien worden, twisten, die ongetwijfeld in de Leiestad een gespannen atmosfeer hebben geschapen.

Zoals hoger gezegd waren de volders sinds 1360 uit het stadsbestuur geweerd, en aan de wevers ondergeschikt. Tegen hun herhaalde pogingen om hun lot te verbeteren had Lodewijk van Male zich verzet door systematisch partij te kiezen voor de wevers²⁹. Wat zijn houding is geweest in de betwistingen, die in Juli 1379 tussen beide ambachten oprijzen is niet uit te maken³⁰. Enkele gegevens wijzen er alleszins op dat een aantal volders in de «Gentse Oorlog» de zijde van Lodewijk van Male gekozen hebben. Zo worden in 1380 Gentse volders te Dendermonde vermeld, waar zij de stad tegen aanstormende stadgenoten helpen verdedigen³¹. Ook na de slag bij Westrozebeke worden een aantal Gentse volders te Brugge gesignaleerd, waar zij, bij de stadspoort opgesteld, de opdracht krijgen eventueel de stad verla-

(25) H. VAN WERVEKE: *De economische en sociale gevolgen van de muntpolitiek der graven van Vlaanderen (1337-1433)* in: *Annales de la Soc. d'émulation de Bruges*, LXXIV, 1931; H. VAN WERVEKE: *Currency manipulation in the middle ages: the case of Louis de Male, count of Flanders* in: *Transactions of the royal historical society* 4 th. series, vol. XXXI, 1946.

(26) Wat het verval der Vlaamse lakennijverheid betreft, cf. G. ESPINAS-H. PIRENNE: *Recueil*, II, p. 624-625, en H. VAN WERVEKE: *De omvang van de Ieperse lakenproductie in de veertiende eeuw* (Med. Kon. Vl. Ac. Wet. Lett. Schone Kunst. België, Klass. Lett., jg. IX, nr 2, 1947).

(27) cf. G. ESPINAS-H. PIRENNE: *Recueil*, II, p. 2, nr 213; p. 407 nr 459; p. 533, nr 491; p. 539, nr 495; p. 540, nr 496; p. 709, nr 593; *Recueil*, III, p. 378, nr 726; p. 384, nr 729.

(28) H. VAN WERVEKE: *Het bevolkingscijfer van de stad Gent in de XIVe eeuw* (Miscellanea Historica in honorem Leonis van der Essen, Brussel-Parijs, 1947, pp. 345-354).

(29) V. FRIS: *op. cit.*, p. 29.

(30) G. ESPINAS-H. PIRENNE: *Recueil*, II, p. 557, nr 510.

(31) Brussel, ARA, Rekenkamer, nr 37975, fol. 42 en 43.

tende Gentenaars — die zij alleen als dusdanig konden herkennen — te doen aanhouden³².

Is tot 1373 de verhouding tussen Lodewijk van Male en de Gentse wevers beslist hartelijk te noemen³³ en wijst nadien niets op een breuk, men mag, bij deze poging om het geestelijk klimaat te reconstrueren, waarin de Gentenaars in het najaar van 1379 geleefd hebben, toch niet uit het oog verliezen dat de troebelen van de voorgaande jaren wellicht diepe sporen in de mentaliteit van tal van Gentse poorters hebben nagelaten. Men bedenke bijvoorbeeld dat de laatste terugbetalingen van de in 1349 aan de wevers opgelegde belasting, terugbetalingen waartoe in 1359 besloten werd, slechts in 1375 een einde namen³⁴. Bij het innen van de in periodieke schijven terugbetaalde sommen, zijn de gedachten ongetwijfeld telkens teruggegaan naar de vader of de verwante, die zijn verzet tegen de graaf met de ellende van de verbanning had moeten betalen, die als minderwaardige in de stad een armzalig bestaan had moeten slijten of zich de smaad had moeten laten welgevalen « het weversgeld », de 12 miten, te betalen.

Wat tenslotte een heftige beroering te Gent heeft veroorzaakt is het graven van het kanaal van Brugge naar de Leie geweest. Terecht konden de Gentse schippers, wier streven op het monopoliseren van de scheepvaart tussen Béthune, Dowai, Rijsel en Antwerpen, Brugge en Damme gericht was, zich in hun belangen bedreigd achten³⁵. De opwinding die tengevolge van het graven van dit kanaal in hun rangen heerste en die naarmate de Brugse aardewerkers Gents gebied naderden, slechts kon groeien, is wellicht aangewakkerd door een hunner gewezen leiders, Jan Yoens³⁶. Froissart overdrijft wanneer hij de ganse verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de « Gentse Oorlog » op de schouders van Jan Yoens wil schuiven; dat deze evenwel in de eerste phase van de opstand een leidende rol heeft gespeeld is overduidelijk.

Uit de Brugse stadsrekeningen blijkt dat van 19 Maart tot in de week eindigend op 23 Juli 1379 vergoedingen aan delvers « ter nieuwer

(32) Brugge, stadsarchief, stadsrek. 1383-1384, fol. 134 r°: « ghegheven 8 vulres van Ghend... van haerlieden hawette dat zi daden ten poorte... »

(33) V. FRIS: *op. cit.*, p. 29.

(34) J. VUYLSTEKE: *De goede Disendach*, p. 44.

(35) F. CORRIJN: *Het schippersambacht te Gent, 1302-1492* (Hand. Maat. Geschied. Oudh. Gent, Nieuwe reeks, V, 1944, p. 197).

(36) cf. NOWÉ: *Biographie Nationale*, deel 27, kol. 448-452: zijn politieke loopbaan, als deken der kleinere neringen, begint in 1347-1348, op de vooravond van de verzoening van Gent met Lodewijk van Male. In 1350 schenkt de graaf hem de geconfiskeerde bezittingen van een gewezen schepen, Pieter van der Hasselt, en in 1352 wordt hem een jaarlijks pensioen van 20 lb. gr. toegestaan, waarschijnlijk een beloning voor het uit de weg ruimen van een zekere Pieter Donker, een persoonlijke vijand van de graaf.

De kuiperijen van de concurrenten van Yoens, de familie Mahiu, zouden hem de steun van Lodewijk van Male doen verliezen hebben en zouden Yoens een onverzoenlijke haat tegen de graaf, de bewerker van de opgang der Mahiu's hebben doen hervatten.

Leye» uitbetaald zijn geworden³⁷. In de tweede helft van Mei³⁸ blijkt het werk tot in de omgeving van Sint-Joris-ten-Distele gevorderd te zijn. Op dat ogenblik, om te verhinderen dat het op Gents gebied zou voortgezet worden, rukt een bende Witte Kaproenen, onder leiding van Arnould de Clerc en Symoen Colfaert, uit om verder graven te beletten³⁹. Ten gevolge van hun optreden werd het graafwerk gestaakt en werden besprekingen geopend⁴⁰. Als enige tegenprestatie voor het afzien van het graven van de «Nieuwe Leie» zou Lodewijk van Male het ontbinden van de benden Witte Kaproenen geëist hebben⁴¹, waarschijnlijk omdat hij in de oprichting ervan een eerste partijvorming van mistevredenen zag. De Witte Kaproenen, gewapende benden, die in bijzondere omstandigheden door de stadsmagistraat gelicht werden, gewoonlijk om de orde te helpen handhaven, werden immers uit de minst goeode lagen der bevolking gerecrueteerd, uit mensen die in troebele tijden niets te verliezen hadden en derhalve niet terugdeinsden voor extreme oplossingen. Het in standhouden van benden Witte Kaproenen zou Lodewijk van Male er toe gebracht hebben met geweld tegen hen op te treden, hij zou opdracht gegeven hebben hun leiders te arresteren⁴², wat aanleiding gegeven heeft tot een relletje, waarbij de baljuw Roger van Outerive de dood vond⁴³.

Moge uit het voorgaande blijken dat deze wederrechtelijke aanhouding van een Gents burger zich voordeed op een ogenblik dat de atmosfeer te Gent bijzonder gespannen was, het spreekt vanzelf dat Gent geen zes jaar oorlog gevoerd heeft omwille van die ene aanhouding; de Gentse gemeenschap, wanneer zij, begin September 1379, openlijk in verzet kwam tegen Lodewijk van Male, verzette zich tegen wat aangevoeld werd de algemene grafelijke politiek te zijn, politiek, waarvan deze aanhouding slechts een uiting was.

Enkele recente studies⁴⁴ hebben scherper het autoritaire karakter van deze politiek belicht, die er, juridisch, op gericht was zoveel mogelijk zaken aan de stedelijke en heerlijke rechtbanken te onttrekken

(37) L. GILLIOTS-VAN SEVEREN: *Inventaire*, II, p. 368.

(38) Brugge, stadsarchief, stadsrekening 1379-1380, fol. 68 v° en 69 v°: boden worden naar Sint-Joris «ten gedelve» gezonden op 16 en 28 Mei.

(39) NAP. DE PAUW: *Cronike van Vlaenderen*, p. 4-5.

(40) Brugge, stadsarchief, stadsrekeningen 1379-1380, fol. 69-70.

(41) FROISSART: *Chroniques* (uitg. Kervijn de Lettenhove, Brussel 1867-1877) IX p. 177.

(42) FROISSART: *op. cit.* IX, p. 179; cf. NAP DE PAUW: *Cronike van Vlaenderen*, p. 4. «hij [de baljuw] beval eenen van den sheeren cnapen, Pietre de Koene, zo waer dat men de wittecaproenen vonde binnen Ghendt, dat men se leeden zoude in sGravensteen. Dese voorseide Pietre hy vync eenen van den wittecaproenen, die zeere lude riep, dat vele lieden ute heren huuse quamen omme den wittecaproen te helpene, maer Pietre voorseid leedene in de vanghenesse».

(43) NAP. DE PAUW: *Cronike van Vlaenderen*, p. 4.

(44) F.L. GANSHOF: *Les transformations de l'organisation judiciaire dans le Comté de Flandre jusqu'à l'avènement de la maison de Bourgogne* (R.B.P.H., XVIII, 1, Janv.-Mars 1939); R. MONIER: *Les institutions centrales du comté de Flandre de la fin du IXe siècle à 1384*, Paris 1943; J. BUNTINX: *De audientie van de graven van Vlaenderen, studie over het centraal grafelijk gerecht* (c. 1330- c. 1409), Brussel 1949.

en voor het grafelijk gerecht te brengen, en tegelijkertijd er naar streefde deze rechtbanken aan de audiëntie ondergeschikt te maken⁴⁵. Op politiek terrein trachtte Lodewijk van Male van alle gunstige omstandigheden gebruik te maken om de stedelijke autonomie nauw aan banden te leggen. In ieder geval gold het hier een poging van de graaf om zijn bevoegdheid uit te breiden; zodoende moest hij evenwel fataal in botsing komen met de aanspraken van de drie grote steden, met die van Gent in de eerste plaats⁴⁶.

Het lijdt geen twijfel dat bij dit proces, zoniet de letterlijke inhoud der privilegiën, dan toch meermaals de geest er van miskend werd. Dit miskennen der privilegiën was natuurlijk geen doel op zichzelf, slechts een middel om de grote steden nauwer aan het grafelijk gezag te binden, wat in de onmiddellijke omgeving van Lodewijk van Male als een onontkoombare noodzakelijkheid werd gevoeld⁴⁷. Noodzakelijk omdat de stedelijke privilegiën werkelijk het handhaven van orde en rust in het graafschap in vele gevallen quasi onmogelijk maakten, daar iedere schepenbank zich alleen bevoegd verklaarde vonnis te vellen in gevallen, waarin haar poorters betrokken waren, wat aanleiding gaf tot eindeloze betwistingen tussen de verschillende rechtsinstanties⁴⁸.

Lodewijk van Male wist van deze rivaliteit handig gebruik te maken om haast ongemerkt de tussenkomst van zijn raadslieden op te dringen. Trouwens de onderscheiden schepenbanken deden vaak spontaan beroep op de Audiëntie. Zij zagen weliswaar in deze interventie van 's graven raadslieden een « pis aller », maar zij aarzelden niet zich tot hen te wenden, wanneer zij de mogelijkheid zagen hun tegenstanders langs die weg schade te berokkenen in hun voorrechten⁴⁹.

Herhaaldelijk werden de heren van de audiëntie aldus verzocht uitspraak te doen in gedingen lopend over de interpretatie van de stedelijke privilegiën. Vooral in de jaren onmiddellijk vóór de opstand is het aantal vonnissen door hen in geschillen van die aard geveld, geweldig gestegen⁵⁰. Hier zien we dan ook de verdenking ontstaan, die

(45) J. BUNTINX: *De audientie*, p. 126.

(46) Het is trouwens een zelfde politiek te hunnen opzichte — inkorten van wat de Hanzeaten te recht of ten onrechte voor hun privilegiën hielden, en uitbreiding van de eigen grafelijke bevoegdheid — die Lodewijk van Male in conflict met de kooplieden der Duitse Hanze bracht. cf. J.H.A. BEUKEN: *De Hanze en Vlaanderen*, Maastricht-Vroenhoven (z.j.) pp. 74-75.

(47) *Chronique rimée des troubles de Flandre en 1379-1380*, uitg. door H. PIRENNE, (Soc. d'hist. et d'arch. de Gand, public. extraord., nr 1. Gand 1902).

(48) *Chronique rimée*, verzen 165-183: « les villes viennent souvent/Au prince pour avoir jugement/De tels faitz; mais tout en cler/ Sentence n'en pooit-on donner./Quar qui sentence pour lui auroit/A l'autre frainderait son droit/Du teneur de sa franchise,/Tant furent contraire mise./Chascune voloît porter quite/ Les malfaiteurs de leur delicte/Sur les franchises de la ville./Telz faitz advenient plus que mille./Et par espécial en Gand/Estendent le main si avant./En vèrent à leur jugement/Et le déportent ensemment/Que jamais n'en fist justice ». cf. *Isstore et croniques*, II, p. 221; FROISSART, IX, p. 213: « J'ai (sc. Lod. v. Male) par trop de fois pour eulx rendre leurs bourgeois, quant il le me requeroient ».

(49) J. BUNTINX: *op. cit.*, p. 217.

(50) J. BUNTINX: *op. cit.*, p. 215.

op Lodewijk van Male en zijn raadslieden rustte, als zouden zij de stedelijke privilegiën miskennen. Vanzelfsprekend immers achtte elke in het ongelijk gestelde partij zich telkens in haar voorrechten te kort gedaan ⁵¹.

Trouwens niet altijd ten onrechte. Zoals Buntinx opmerkt ⁵², hebben de baljuws meer dan eens gemeend de audiëntie op de hoogte te moeten brengen van onregelmatigheden, die in de grond niet bestonden, en wellicht hebben velen van hen, ook ten opzichte van ingezetenen van het graafschap, gehandeld als tegenover de Hanzeaten, die klagen, dat herhaaldelijk kooplieden, onder beschuldiging van verboden wapendracht, aangehouden en wederrechtelijk opgesloten werden ⁵³.

We geloven derhalve dat de Gentenaars oprecht zijn wanneer ze beweren zich tegen de grafelijke politiek schrap te zetten om het voorrecht statuut van hun stad te bewaren. Zij hebben in de aanhouding van een hunner burgers, op een bijzonder kritisch ogenblik, a.h.w. de concrete uiting gezien van de grafelijke politiek. Zij is het incident geweest, die de latente mistevredenheid in het openlijk verzet heeft omgezet.

Dat de opstand in de eerste instantie gericht was tegen de centraliserende politiek van Lodewijk van Male mag, dunkt ons, tenslotte afgeleid worden uit het feit dat, wanneer de opstandelingen gevraagd wordt ⁵⁴, nauwelijks twee maanden na de inzet van de troebelen, hun grieven te formuleren, zij uitsluitend eisen van politieke aard stellen; in essentie eisen zij eerbiediging van de privilegiën zoals ze bestonden bij de machtsvername van Lodewijk van Male, en bestraffing van elke overtreding ervan. Gezien de korte tijdsperiode — September-September — mag redelijkerwijze aanvaard worden dat, wat de opstandelingen dan eisen, het wegnemen is van die misstanden, die, in hun ogen, het verzet rechtvaardigen. Al die misstanden blijken van politieke aard te zijn, nergens worden specifiek sociale eisen gesteld ⁵⁵.

De gebeurtenissen volgend op de illegale aanhouding van de Witte Kaproen en de moord op baljuw Roger van Outerive hebben een vrij confuus verloop gehad.

Vast staat evenwel dat de regelmatig de 15e Augustus 1379 in functie getreden schepenen afgesteld zijn en vervangen door de hoofdmannen Jan Yoens, Jan de Winter, Jan de Drussate, Clays van Lippen-

(51) *Chronique rimée*, verzen 169-172.

(52) J. BUNTINX: *op. cit.*, p. 221 noot 3.

(53) *Recesse und andere Akten der Hansetage*, III, p. 321: « dat vele balions ende hare knapen deme copmanne groet overlast doen in diversen saken, alse dat sey die vorscrevene coplude onder weghe ende in steden vanghe, umme dat sie wapene draghen, ende driven sie op grote kost, eer sye dat achtervolghen ende umme dat hier ghene correxie of gheschiet, so vermeren siic dey sake van daghe tot daghe »; cf. *Chronique rimée*; verzen 184-187.

(54) *Chronique rimée*: verzen 572-482.

(55) *Chronique rimée*: verzen 586-610: de voornaamste van de vermelde bepalingen worden in het vredesverdrag van 1 December 1379 overgenomen (cf. J. VUYLSTEKE: *Rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Filips van Artevelde*, Gent 1890, pp. 441-445).

hove en Gillis vander Houven⁵⁶; dat het grafelijk kasteel te Wondelgem in de vlammen is opgegaan⁵⁷, dat Lodewijk van Male daarin de hand der Gentenaars heeft gezien en er op gereageerd heeft met Dendermonde, Aalst, Gavere en Oudenaarde te versterken⁵⁸; dat ten slotte de Gentenaars de 11° September, een tocht door heel Vlaanderen ondernomen hebben met de bedoeling bondgenoten voor hun zaak te winnen⁵⁹.

Het was te voorzien — gelet op de verhoudingen der verschillende bevolkingsgroepen der grote steden tegenover elkaar — dat alleszins een deel van de bevolking dier steden gemene zaak zou maken met de Gentse opstandelingen; het kon eveneens voorzien worden dat zij in dat geval niet zozeer de Gentse zaak, maar veeleer de verwezenlijking van haar eigen verzuchtingen zou nastreven: de tegenstellingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen der grote steden waren immers zo scherp dat de minstgegoeden, de ontevreden, de arbeiders der lakenindustrie in de eerste plaats, niet konden nalaten van de buitengewone omstandigheden — het verschijnen van het Gentse leger — gebruik te maken om te beproeven hun lot te verbeteren.

Gezien het opzet der opstandelingen — het winnen van bondgenoten — is het duidelijk dat de route die de Gentse benden nemen, wanneer ze zich op 11 September, onder de leiding van Jan Yoens, langs Deinze, Kortrijk en Menen naar Ieper begeven, niet toevallig is gekozen. Het kon de Gentenaars immers niet onbekend gebleven zijn dat brede volkslagen, te Ieper, om velerlei redenen ontevreden waren en slechts een gunstig ogenblik afwachten om hun eisen met geweld te doen inwilligen en dat de orde te Ieper slechts « met scaerpe wet ende groote justicie »⁶⁰ bewaard bleef.

De oorzaken van die ontevredenheid te Ieper waren velerlei: de centraliserende politiek van Lodewijk van Male had er meer dan elders succesgekend: de politieke autonomie der stad was fel beperkt geworden ten gevolge van de interventie van grafelijke commissarissen bij het hernieuwen der schepenbanken⁶¹; zoals te Gent hadden in de voorgaande jaren betwistingen betreffende de privilegiën, die Ieper

(56) J. VUYLSTEKE: *Rekeningen*, p. 115; de *Notae Gandavenses* (M.G.H.; SS XXV, pp. 584-586) vermelden Jan Yoens, Clays van Lippenhove, Jan de Winter, Gillis vander Houven en Jan Perneel als de vijf hoofdmannen. De eerste vier komen in de stadsrekeningen werkelijk voor (pp. 126-127); een zelfde vergoeding is allen uitgekeerd en allen beschikken over een lijfwacht van - knapen. Waarschijnlijk is Jan Perneel een vergissing en dient deze naam vervangen te worden door Jan de Drussate, die een zelfde vergoeding ontvangt en eveneens over een lijfwacht van 6 knapen beschikt.

(57) *Chronicon comitum Flandrensium* (Corpus Chronicorum Flandriæ, I, uitg. J.J. DE SMET, Brussel 1837, C.R.H. in-4°), pp. 235-236; cf. *Recesse und andere Akten der Hansetage*, II, p. 226.

(58) FROISSART: *Chroniques*, IX, p. 186.

(59) *Chronique rimée*: vers 256; O. VAN DIXMUDE, *op. cit.*: p. 2; FROISSART: *Chroniques*, IX, p. 187: « S'est bon que nous alons deviers yaulx et si fort que, bellement ou laidement il soient de notre accord. »

(60) O. VAN DIXMUDE: *op. cit.*: p. 1.

(61) A. VANDENPEEREBOOM: *Ypriana*, Brugge, 1878-1883, VII p. 229 en vlg.

beweerde te bezitten, tot moeilijkheden aanleiding gegeven⁶²; bovenal heerste onrust onder het gemeen dat leed onder een economische crisis, waarvoor het de plaatselijke magistraat, de grafelijke politiek, zijn politieke onmondigheid verantwoordelijk hield⁶³. Herhaaldelijk waren in de voorgaande jaren wevers en volders in opstand gekomen. A priori mochten de Gentenaren — wat ook hun specifiek Gentse verzuchtingen waren — zeker zijn te Ieper door het gemeen als bevrijders te worden begroet.

Wanneer zij dan ook, de 17^e September⁶⁴, voor de stad verschenen, trachtten enkel de zich in de stad bevindende grafelijke troepen weerstand te bieden, bijgestaan door een aantal gegoede burgers, die, wanneer de Gentse benden de toegang tot de stad forceerden, gezamenlijk de wijk namen⁶⁵.

Ingevolge het tekort aan gegevens voor Ieper is het moeilijk de feiten te reconstrueren die zich tijdens het verblijf van de Gentse benden aldaar, tussen 17 en 23 September, hebben voorgedaan; wellicht is het beleid der stad in handen genomen door elementen, op wie de Gentenaars meenden te kunnen vertrouwen⁶⁶. Terwijl de bezittingen van gevluchte partijgangers van Lodewijk van Male geplunderd werden, hun huizen vernield en de in de gevangenis opgesloten bevrijd werden, hebben Gentse benden zich de onderwerping van het Westland verzekerd⁶⁷.

De 23e tenslotte verlieten zij Ieper en begaven zich langs Diksmuide in de richting van Brugge⁶⁸. Naarmate de troebelen te Gent tot een

(62) A. VANDENPEEREBOOM: *Varia Ypriensa. I. Ypres et Warneton. Conflit de jurisdiction au XVe siècle*, Bruges, 1884: klacht van Ieper in 1371. « Dits de grief ende quets dat de stede van Ypre ende hare poorters hebben van den ghonen dat mense indaghen wille van faiten buten ghevallen daer lyf om ligghen mach... Ende mits dat men den vors., porters vander steide van Ypre in corten tide deise costume ende usage heeft ghewillen breiken ende verminderen bi enighen heeren ende officiers... ». (Gedateerd door E. DE SAGER in zijn *Notice sur les archives communales d'Ypres et documents pour servir à l'histoire de Flandre du XIIIe au XVIe siècles*, Ypres 1898).

(63) Ongetwijfeld bezaten de wevers en volders in 1359 niet meer het recht zelf vangers en dekens aan te stellen (cf. G. ESPINAS-H. PIRENNE: *Recueil*, III, pp. 781-786). In 1370 evenmin, wanneer het plan uitlekt van een wapeninghe waarvan de bedoeling was: « Pauwelse van Paesschendale die een gouverneur es inde bate van mijn heere van den weveambachte » om het leven te brengen (E. DE SAGER: *op. cit.*: pp. 43-48). Niets wijst er op dat die toestand nadien veranderd is.

(64) *Chronique rimée*: verzen 271-272.

(65) *Chronique rimée*: verzen 290-291; *Istorie et croniques de Flandres*, uitgeg. door KERVILN DE LETTENHOVE, Brussel 1879-1880 (C.R.H. in-4°), II, pp. 227-228.

(66) Volgens A. VANDENPEEREBOOM: *Ypriana*, VII p. 252, noot 1, zouden Jacop van der Berst, Jan Stier, Salomon van der Leene, Jan Copin Butelier en François van Ghilthuis de persoonlijkheden geweest zijn, die het meest op de voorgrond traden, cf. O. VAN DIXMUDE: *op. cit.*, p. 3.

(67) *Rijmkroniek van Vlaenderen* (Corpus Chronicorum Flandriae, uitg. J. DE SMET, Brussel, 1837, C.R.H., in-4°) VI, verzen 9188-9213; *Chronique rimée*, verzen 312-320: O. VAN DIXMUDE: *op. cit.*, p. 3.

(68) *Chronique rimée*: verzen 340-346.

openlijk verzet waren uitgegroeid en de opstandelingen hun revolutionerende ommegang waren begonnen, had de spanning te Brugge tussen de verschillende groepen van de bevolking zulke dreigende vormen aangenomen dat een aantal poorters en schepenen slechts aan vluchten schijnt gedacht te hebben⁶⁹, en weergekeerd, in de hoop het conflict in der minne te schikken, bestendig contact hebben gezocht én met de graaf én met de opstandelingen⁷⁰: zij gingen zelfs zo ver — waarschijnlijk met goedvinden van Lodewijk van Male — de bestraffing te beloven van al wie inbreuk mocht gepleegd hebben op de Gentse privilegiën⁷¹. De onverzoenlijke houding der opstandelingen en de te Brugge zelf uitbrekende troebelen, waar wevers en een aantal niet gespecificeerde ambachten weigerden wapens tegen de opstandelingen op te nemen en een der leiders van de anti-Gentse partij vermoordden, deed ook deze besprekingen afspringen. Daarop verlieten een groot aantal poorters de stad om de graaf te Dendermonde te vervoegen⁷².

Uit het relaas der gebeurtenissen blijkt dat, evenals te Ieper, te Brugge het gemeen de opstandelingen gunstig gezind was, hen als bondgenoten begroette en hen, wanneer ze voor Brugge verschenen, geredelijk tot de stad toelieten, terwijl de meer gegoede klassen zich langs de zijde van Lodewijk van Male schaarden⁷³ of zich goedschiks kwaadschiks aan de voortaan door het gemeen geleide politiek moesten onderwerpen.

Als te Ieper werd de Brugse politiek daarop op de Gentse afgestemd: begin October doorliepen Gentse, Ieperse en Brugse benden de Reiestad⁷⁴ en drongen het platteland en de kleine steden de anti-grafelijke politiek op; Brugse gewapende troepen vergezelden de Gentnaars en Ieperlingen langs Gent — waar gedurende een aantal dagen de huizen van gevluchte partijgangsters van Lodewijk van Male geplunderd en vernield werden⁷⁵ — naar het belegerde Oudenaarde, een der laatste centra, waar het grafelijk gezag zich handhaafde⁷⁶.

(69) *Chronique rimée*: verzen 334-337.

(70) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN: *Inventaire*, II, p. 372.

(71) *Chronique rimée*: verzen 340-346.

(72) *Chronique rimée*: verzen 394-395 en 401-405; cf. *Recesse und andere Akten der Hansetage*, II, p. 215: « Dar na, do de 3 stede unde de van den Vryen mid groter mankracht vor Aldenart leghen, unde de olden borghermeyste unde schepenen van Brugghe dat mesten deel van anxsten ut Brugghe weken weren, to volghen de dem greven ».

(73) FROISSART, *Chroniques*, IX, pp. 204-205: « Chil bourgeois s'escusèrent et dissent, et vérités estoit, que ce n'avoit pas esté leur coupe, mais la couppe des menus mestiers de Bruges, qui se voloient prendre et mesler à iaux. quant Jehan Lion vint devant Bruges ».

(74) Op 1 October werden zij te Sluis gesignaleerd cf. *Bijdragen tot de Oudbeidkunde en Geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen*, uitg. H.Q. Janssen-J.H. Van Dale, Middelburg, 1856-1863, I, pp. 177-178; op 4 October te Damme, Aardenburg en Sluis, cf. *Chronique rimée*, verzen 489-491.

(75) *Notæ Gandavenses*: « Eodem tempore intraverunt Gandenses cum Brugen-sibus, Yprensibus et quam plurimis alliis et fregerunt hospicia exeuntium per totam villam »; cf. *Istore et croniques*, II, p. 226.

(76) *Chronique rimée*: verzen 540-542.

In de vorige bladzijden is steeds sprake geweest van « de Gentse gemeenschap » of van « brede lagen der Gentse bevolking ». Nochtans, ook te Gent zelf sympathiseerden blijkbaar een aantal burgers met Lodewijk van Male. Waren dan te Gent de verhoudingen misschien dezelfde als te Brugge en te Ieper, m.a.w. heeft ook de Gentse poorterie in haar quasi totaliteit partij voor de graaf gekozen?

Ongetwijfeld hebben een aantal Gentse burgers de stad verlaten en stelling gekozen voor Lodewijk van Male; zo onder meer een aantal volders, wier houding bepaald werd door de wijze, waarop zij sedert 1360 aan de rest van de Gentse gemeenschap ondergeschikt waren gemaakt. Vast staat echter, dat een groot aantal poorters — en sommigen als o.m. Heinric van Adeghem en Willem van der Most, leden van het tweede Gentse schependom van 1379, Jacob van Ravenscoot, Pieter ser Symoens, Symoen ser Sanders en Symoen van der Zickelen, schepenen in 1380, Symoen van Vaernewyc, Symoen Braem, Jan de Jonghe en Jan Haec, schepenen in 1381, Goesin Mulaert, Jacob en Willem van den Pitte, schepenen in 1382, behorend tot de meest aanzienlijke Gentse families — een actieve rol in het verzet tegen Lodewijk van Male gespeeld hebben; dat blijkt reeds uit het feit dat de traditionele verdeling van de Gentse schepenbanken onder de poorterie, de kleine neringen en de weverij niet gewijzigd is worden, dat elk jaar bijgevolg meerdere poorters bereid zijn gevonden het ambt van schepenen te vervullen, d.w.z. deel uit te maken van een magistraat in openlijk verzet tegen de vorst; dat blijkt ook uit het feit dat onder de hoofdmannen en dekens, die de in volgende maanden de revolutionnaire politiek geleid hebben, de poorters ruim vertegenwoordigd waren ⁷⁷.

De houding van deze gegoede lieden werd ingegeven door politieke motieven: zij verzetten zich tegen de autoritaire, centraliserende politiek van de graaf, zij eisten eerbiediging der stedelijke privilegiën ⁷⁸, zij eisten medezeggenschap in het bestuur van het graafschap, wat zij, in schijn althans, in December 1379 bekwamen, wanneer Lodewijk van Male instemde in de oprichting van een permanente bijzondere rechtbank, de inqueste, waarin, naast een door een graaf aan te duiden voorzitter, uitsluitend vertegenwoordigers der drie grote steden zitting zouden hebben en waar vonnis zou geveld worden, in naam van de steeds zo vage « privilegiën ende vrijheden » over « de ghone die

(77) Bv. eind 1381 begin 1382, wanneer Gent langs alle zijden door grafelijke troepen belegerd wordt en de ineenstorting van het verzet nog slechts een kwestie van dagen schijnt, bestaat de revolutionnaire magistraat, naast de twee schepenbanken, uit de poorters Filips van Artevelde, Sanders van Vaernewyc en Raes van de Voorde, de schipper Jan de Hert en de wever Jan Herman. Als dekens fungeren op dat ogenblik voor de poorters Jacob de Rike, voor de neringen Pieter vanden Bossche en voor de wevers Lieven de Maech, m.a.w. de helft van de leiders van het verzet behoort tot de gegoede klasse!

(78) FROISSART: *Chroniques* IX, p. 170: « pour telles incidenses que de fosseurs de Bruges qui fosser voloient sur l'iretage de ciaux de Gand, et pour tels choses samblables dont on voloit ou pooit de force blecier les franchisses de Gand, souffroient li rice homme et li sage de Gains à courir parmi la ville et sus le païs celle pendaille et ribaudaille que on nommoit les blancs capprons ». Cf. *Istore et croniques*, II, p. 183: *Chronique rimée*: verzen 224-236.

hem vordane mesureren souden⁷⁹», waarbij in de eerste plaats aan 's graven officieren, die men verantwoordelijk hield voor de noodlottige grafelijke politiek, is gedacht⁸⁰.

Waarom de poorteriej te Brugge en te Ieper, waar zij in haar overgrote meerderheid graafgezind was, geen gelijkaardige houding aannam, waarom ook zij geen medezeggenschap opeiste, dient door de interne stedelijke verhoudingen aldaar verklaard: tegen de revolutionaire beweging, waardoor het gemeen een einde stelde aan het terreurregime van de door Lodewijk van Male begunstigde gegoede klassen, het overwicht in de stedelijke politiek ontnam, zocht diezelfde gegoede klasse steun bij de graaf, haar bondgenoot.

(79) J. VUYLSTEKE: *Rekeningen*: pp. 441-445.

(80) *Chronique rimée*: verzen 728-734; *Istore et croniques*, II, p. 232; De gewezen kanselier van Vlaanderen, Seger van Beke, een der meest vooraanstaande leden van 's graven raad wordt voor eeuwig uit het graafschap verbannen. [Cf. J. GILLISSEN: *Les légistes en Flandre aux XIIIe et XIVe siècles*, in Hand. Kon. Com. voor uit. oude wet., dl. XV, afl. 3, 1939]. Sporen van de vervanging van de baljuws van Aalst, Oudenaarde, Brugge en het Brugse Vrije, Damme, Hoeke, Deinze, Petegem, Drongen, Eeklo, Kaprijke, Lembeke, Gent, Yzendyke, Nieuwpoort, Ninove en Ieper zijn bewaard gebleven, cf. H. NELIS: *Chambres des comptes de Flandre et de Brabant. Inventaire des comptes en rouleaux*, Brussel, 1914.

DRIE VERDWAALDE STUKKEN UIT HET ARCHIEF VAN O.L.VR.TER HOYEN, BEGIJNHOF TE GENT

DOOR

A. CASSIMAN

A. HET DENOMBREMENT VAN EEN TIENDE TE - KRUISSHOUTEM

In het O.L.V. Begijnhof ter Hoyen in Gent, dat in de XIIIe eeuw ontstond, bestaat het Huishoveconvent, beter Ayshoveconvent, dat in 1652 herbouwd is door de meesteres Margareta Mast. De stad Gent schonk een toelage van 16 p. 13 s. 4 gr., om de onkosten te helpen dekken ¹.

Zeker was Aelidis van Ayshove grootmeesterigghe of grootjuffer van dit begijnhof ten jare 1266 en 1270 ². Een familie van Machelen-Ayshove is in de geschiedenis van Vlaanderen gekend en speelde zelfs ene rol in het politiek leven van de XIIe en XIIIe eeuw. Waarschijnlijk heeft dit geslacht het Ayshoveconvent gesticht en begiftigd. Immers, het Begijnhof ter Hoyen bezat tot in 1795 te Kruishoutem een behuisde hofstede met de landen daarmede gaande, 29 bunder 2 dagwand en 69 roeden groot. Deze hofstede was in 1571 verpacht aan Jan de hondt, in 1699 aan Pieter van de wiele voor 45 p. groot 's jaars en verder de seminarierente, heerlijke kerkelijke renten, punting, zetting en belasting. Daarenboven pacht Loys de byter zes dagwand land, waar men het noemt: de Gaversche ³.

Dit eigendom ligt te Kruishoutem in de buurt van de Karreweg of de oude heerweg Gent-Kortrijk en de oude Pontweg over de Leie te Olsene, nabij de Tichelbeek en de Gavermeersen, ook 's Borggravenmeersch geheten.

De hoeve ligt in het leen « Het Audenaertsche », van het Pamelehuis gehouden en aldus van Dendermonde. De tweede helft van Kruishoutem was leenroerig afhankelijk van de Oude man te Oudenaarde. Aardrijkskundig gesproken ligt het begijnengoed in het Leiegebied en het Ayshof in het Scheldegebied. Het begijnengoed sluit aan bij Hauthemcoutre, het leen ten Haute in Olsene en de nu verdwenen bossen van Machelen. Menig litteken hier wijst op Holthem, dat zich uitstreckte tot aan de Vijve.

(1) Stadsarchief Gent : register : toelagen tot bouwen XVIIe eeuw.

(2) Archief O.L.V. ter Hoyen : Doos I, karters.

(3) Stadsarchief Gent. — 20e penning : cohier Cruushauthem.

We vonden in het archief ter Hoyen de stichtingsakte van het Ayshovenconvent niet, doch wel een akte van Jan van Audenaerde, waardoor hij de begijnen van alle last en karwei ontslaat (1273) door de zoon Arnulf in 1275 bekrachtigd ⁴. In 1291 schenkt Olivier van Ayshove met toestemming van Jan van rode, zijn schoonbroeder en heer van Ingelmunster, 10 b. land, die Hendrik van Rusingh in leen had van Jan van Oudenaerde, heer van Rosoi en Borgh geheten ⁵.

Dat deze gronden in 1291 BORCH heten of BORCHT in 1704 — zoals dat verder blijkt — stemt tot nadenken, temeer omdat de omgeving Eys(er)berg heet en de heren van Ayshove niet ver van daar de Pladijsbosch d.i. Platte Ysbosch in eigendom hielden.

Het stuk dat volgt is het denombrement van een tiende TER BORCHT te Kruishoutem in de Kwade straat, in 1704 nog afhankelijk van Ayshove. Dit leen, in aalmoes aan de infirmerie van ter Hoyen geschenken, is niet vermeld in de leen- en renteboeken van Kruishoutem.

Dat Ayshove in het denombrement is opgegeven als te Gent, is geen vergissing. Ayshove had een hof in de Savaenstraat. De naam Ayshove treedt — naar mijn weten — plotseling op ten jare 1230 met Daniel van Machelen, echtgenoot van Elisabeth vandewoestyne, filia Filips, heer van Bevere (Oud.). Hij is de gelukkige bezitter van de tol van Gent (ten dele), van gronden te Sanderswal en van het huis in de Savaenstraat ⁶. Zijn oom sneuvelde te Bouvines, zijn vader werd krijgsgevangen (1214). Heeft Daniel van Machelen daarom gekregen wat aan de burggraaf van Gent ontnomen was? De tol van Ayshove aan de Veebrug te Gent had eenmaal zijn geschiedenis, welke ons heel wat hoofdbrekens heeft gekost en denkelijk ook eens het licht zal zien.

Hiernavolgend document en de twee andere stukken zijn oorspronkelijk uit het archief ter Hoyen en kwamen toevallig in ons bereik ⁷.

(4) Archief ter Hoyen : karters I : doos.

(5) Archief ter Hoyen doos I, karters.

Henri Rusingh van Houtaing verkoopt een tiende te Kortrijk aan de bisschop van Doornik (Arch. de Lille, Série B, n° 1570. Staan we hier voor Houtem en niet Houtaing? Het inventaris van de Rekenkamer schrijft ook Wercquin, waar zeker Werken bedoeld is: het gaat over S. Clarenklooster, naar Petegem-Oudenaarde overgebracht.

(6) Het archief van Groene Briel en stadsarchief te Gent, bevat hierover belangrijke karters.

(7) de Eerw. Heer Jan Winnepenninckx heeft me bereidwillig de drie perkamenten ter inzage geschenken. Waarvoor hier beste dank.

N.B. — De Infirmaria of Fermerie was opgevat als hospitaal, ziekenhuis of Godshuis voor bejaarde begijntjes... De infirmaria was bewoond door zieken of geprebedeerde begijntjes die er definitief gevestigd waren en kostgangers, die er slechts tijdelijk verbleven... De menigvuldige fondaties waarmede deze instelling doorgaans verrijkt werd, verzekerden haar zeer aanzienlijke inkomsten en stelden haar in het bezit van uitgestrekte landgoederen, hetgeen toeliet de inwonenden overvloedig te bedelen. (PHILIPPEN : *Onze begijntjes*. De vier seizoenen 54, blz. 98.)

DE TIENDE TER BORGHT

Ick Philips francois de Meulemeester, heere vande heerlickheden ende leenhove van ter Loven ende vander helst, Balliu van het graefschap ende leenhove van Ayshove binnen ghent bekenne ende verclaere bij dese lettren van recipisse, dat joncvrouwe Isabelle de key, grootmeesterigghe van het begijnhof van onse lieve vrouwe ter hoeyen binnen ghent mij heeft ghedaen rapport ende overghegheven het denombrement van een leen thiende groot de twee schooven van drie ghenaeamt de thiende ter borght gheleghen binnen de prochie van Cruyshautem ende ghehouden in manschap van hooghe ende moghende heere mher Glaude Albert Florent de jauche dict de Mastaing, grave van Ayshove, van Cruyshautem, etc. ende dat van sijn leenhof van Ayshove van welck denombrement den inhauden hier naer volgt van woorde tot woorde.

Dit naervoeghende is de grootde ende denombrement van een leen dat ick Isabelle de key, grootmeesterigghe van het begijnhof van onse lieve vrouwe ter Hoeyen binnen ghent over de fermerie van hetselve begijnhof houdende leen in manschap van hooghe en moghende heer Glaude Albert Florent de Jauche dict de Mastaing, grave van Ayshove, van Cruyshautem etc. ende dat van het leenhof van Ayshove binnen ghent, welck leen is een thiende ghenaeamt de thiende ter Borght, haer bestreckende en ligghende in de prochie van Cruyshautem in een beloop ter quaederstraeten op diverssche landen, te weten van drij schooven de tweegehens de kercke van het voornomde Cruyshautem ende welke den derden schoof vande thiende toebehoort, die deselve kercke op de selve landen is heffende ter causen van de heylich kruys thiende an haer competerende ende welcke heylich kruys thiende gheen leen en is, wordende de volle thiende bijde voors, fermerije ende kercke alsoo ghehaelt op de naervolghende landen.

Alvooren op een stuck lants competerende an Joos Dierickx fr Lievens, groot een vierendeel sestigh roeden, oost daeran de kercke van Cruyshautem, zuyt de kercke van nazarette, west den vornomden Dierickx ende noort de straete, behaudens dat de thiende op het noorteynde van hetselve stuck lants wordt gheheft bij den heer van Cruyshautem.

Item een stuck lants toebehoorende ande kercke van Cruyshautem, groot een vierendeel twee en dertigh roeden, oost dhoirs Inghel Dierickx, suyt de kercke van nazarette, west Joos Dierickx fs Lievens ende noort de straete, heffende den heere grave van Cruyshautem de thiende op het noorteynde van hetselve lant.

Dhoirs Inghel Dierickx van een stuck groot omtrent vijf hondert lants oost Gillis de vlaminc fs Lieven, zuyt de kercke van nazarette, west de kerke van Cruyshautem ende noort de voornomde hoirs Dierickx ende de straete, behaudens dat der voornomden heere grave van Cruyshautem de thiende heft op het noorteynde van het selve stuck lants.

Lowys goeminne causa uxoris van een stuck groot twee en seven-tich roeden oost Gillis de vlamynck, zuyt ende west dhoirs van Inghel Dierickx ende noort de straete, daerop den heere grave van Cruyshautem heft de thiende op de noortsijde ende de fermerie met de kercke van Cruyshautem voor het minste deel van het stuck op het zuyteynde.

De weduwe ende hoirs van Adrian de lantsheere op een bunder een vierendeel vierentneghentich roeden daerin begrepen hunne hofstede, oost de quaedestraet, zuyt Pieter steuperaert, west Gillis de vlamynck met het wederdeel ende noort de straete, heffende den heere grave van Cruyshautem de thiende op den noortcant vandit lant jehgens de straete.

Gillis de vlamynck fs Lievens van twee vierendeelen een roede, oost de weduwe ende hoirs Adriaen de lantsheere met het wederdeel, zuyt dezelve ende Joos raes, west dhoirs van Inghel Dierickx ende Lowys goeminne causa uxoris ende noort de straete, maer den heere grave van Cruyshautem heft de thiende op den noortcant jehgens de straete.

Pieter steuperaert van een bunder vier en tachtich roeden, oost de quaederstraete ende denselven steuperaert, zuyt Maria mestdagh, west de voorseyde fermerie ende dhoirs van Adriaen de lantsheere met hun voorseyde hofstede ende noort deselve hoirs met deselve hofstede.

Dhoirs Adriaen de lantsheere van een vierendeel twee roeden, oost Pieter steuperaert, zuyt voorseyde fermerie, west Joos claes ende noort Gillis de vlamynck.

Jan Raes een vierendeel twintich roeden synde voor desen begrepen ghewesen samen met de voorgaende partije oost dhoirs van Adriaen de lantsheere, zuyt de voorseyde fermere west de kercke van nazarette ende noort Gillis de vlamynck.

De kercke van nazarette van vier bunderen twee vierendeelen sesenseventich roeden en half, oost Joos Raes de voorseyde fermerie Pieter steuperaert ende de straete, zuyt de kercke van Ste Michiels binnen ghent, Sr Joos lenssens ende jor. Fransoys vande kerchove, west sr. Jan verschaffelt ende de voorseyde kercke van Ste Michael ende noort Joos Dierickx, gheseyt frere de kercke van Cruyshautem ende dhoirs van Inghel Dierickx, heffende nochtans de voors. fermerie ende de kercke van Cruyshautem van dit lant alleenelick de thiende als vooren op ontrent een bunder ende twee vieren deelen, heffende het personat de thiende op het resterende lant van dit article naest den zuytcant.

De voors. fermerie van ter Hoeye van een vierendeel sesenveertich roeden, oost Pieter steuperaert, zuyt Maria Mestdagh, west de kercke van nazarette, noort Joos Raes ende dhoirs van Adriaen de lantsheere.

Pieter steuperaert van een stuck groot een half bunder, oost de quaedestraete ende zuyt-west ende noort denselven steuperaert.

Ende ten laetste Joannes Raes van de hofstede daer hij woont, groot twee vierendeelen twee roeden, oost dhoirs Inghel vanderlooven, zuyt het personat van deynse ende denselven Raes met het stuck ghenaept den heyndrick ende noort de straete.

Deze leenthiende competerende ande voors. fermerie van over veel hondert jaren is in de eeuwen van een duust drij hondert gheamortiseert

ende gheconsenteert te blijven in dooder hant ande selde fermerije bij wijlent de voorsaeten van den voornomden heere grave staende nietmin tsynder trouwe ende waerhede ende ter doot ofte ter veranderinghe ten reliefve vande beste vrome van drijen ende twintich schellinghen paris van camerlinghgelt ende ter vertieringhe bij coope ofte anderssints ten thiende penninck van dat die ghelt relief ende camerlinghgelt als vooren, sood at dit niet anders subject en is als andere leenen sijnde in levende handen.

Aldus gheve ick dit leen uyt den naeme van het voornomde begijnhof ende fermerie over an dheer Philipe fransoys de Meulemeester, Bailliu van het voornomde graefschap ende leenhof van Cruyshautem met protestatie indien daer iet min ofte mier toebehoort dan voorseyt is, dat tselve sal staen ter correctie van mannen van leene van den voornomden hove wiens huysghenoote ick ben. In teecken der waerheyt hebbe ick dit ghetee kent ende gheseghelt den vierden october een duust seven hondert viere (1704) ende was onderteeckent J. DE KEY ende gheseghelt metden seghel vande voors fermerien roode hostie ghedrukt op wit papier, waermede deselve joe de key in haere voorseyde qualiteyt heeft voldaan in behoorelicke forme an haere obligatie van rapport ende denombrement.

In kennisse der waerheyt hebbe ick dese lettren van recipisse ondertee kent ende sijn gheseghelt met den segel van saecken van het voornomde graefschap ende gheconterseghe lt met den mynen den 17 december 1704.

Ph. de Meulemeester
ter Looven

N.B. — Zegel de Jauche: twee schilddragere van de oude Man te Oudenaarde; schild met gravenkroon, waarop twee dwarsstrepen en twee staande leeuwen afgewisseld.

Spreuk: Comitatus aisinum causam.

Het conterzegel: een arm met pen in de hand; fantasieomlijsting.

B. DE BIBLIOTHEEK VAN SIMON BORLUUT

De naam Borluut klinkt te Gent als een hamerslag, de eeuwen door. Oud-schepen Simon Borluut op 't Zand was in 1488 gestorven. Hij was de zoon van Simon sr., die een eerste huwelijk had aangegaan met Barbara vanderperre, daarna met Elisabeth van raveschoot. De zoon Simon huwde Elisabeth de grutere, die eenmaal weduwe geworden, het begijnhof ter Hoyen betrok en haar bibliotheek aan het begijnhof vermaakte om te bewaren, te gebruiken, uit te lenen aan vrienden en kennissen mits geschreven ontvangstbewijs. De boeken moeten met zorg bewaard blijven tot heil van de zielen.

Onderstaande boekenlijst bevat 70 nummers: al geestelijke lectuur. Is er een schifting gebeurd? Want er waren nog andere boeken, zo blijkt uit de lijst van S. Claraklooster. Zuster Sapientia Triest had in

dit sticht een boek gebracht, dat ze gekregen had van Elisabeth de grutere.

Spijtig dat de lijst niet zo goed verzorgd is als deze, uitgegeven door L. Willems in het Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen 1912 en getrokken uit het archief van S. Claraklooster te Gentbrugge. De lijst van ter Hoyen dagtekent vóór of kort na 1499 en is dus ouder dan de opgave van S. Claraklooster, geschreven in 1508.

Dit naervolghende sijn de boucken die Joncfr. Elisabeth sgruters, weduwe van wylen Symoen borluut ter saligher ghedachtenisse gheordineert ende ghegheven heeft den begijnhove vander hoeyn om die te orborne te verwarene ende oec te leenene als daeromme ghebedén werden. Sonderlinghe van eeneghen van haren ofte Symoens vrienden (ende ande diese begheerende syn)⁸ altoes met een cleen cedullen oft syrographie daeraf nemende vanden ghenen diese ontleenen. Want dat was de selve Joncfr. ter salecher memorie sterkelic begheerende in haren levne ende es oec haren utersten wille gheweest. Dat alle degghenen daer dese boucken onder rusten sullen, neerstelic toesien, dat sy niet ghescheeden, verouckeloest noch verloren en werden, maer ghetrouwelic bewaert ende bescut tot salicheit der sielen.

Ten eersten tsomerdeel vander gulden legende	I
Ten tweesten de gulden legende vanden winter	deel II
Ten derden den bouc vande translatie van suster colette	III
Item eenen bouc die in haut XXX sermoenen vanden gheboden int ghemeene	den vierden.
Item eenen bouc hoe haer een siele naect sal hauden.	
Ende hij es ghescreven in vransine	Vsten.
Item eenen exemplare Deerste exempel es van abraham ende sijn nichte	VIste.
Item een exemplare ende es ghetrocken hutten bouc van den hauden vaderons	VII
Item eenen bouc hoe de XII gheslachten van Israel toe quaemen	VIII
Item eenen bouc vande epistelen ende de lessen diemen in de quateremperen haut sintc ende leest binnen den jare. Ten eersten van den advent	IX
Item eenen bouc hoe men therte bereeden sal	X
Item den bouc vanden geestelicken upclemminghe	XI
Item eenen bouc van CCC exempelen, deerste es dat wy alle sonden wech doen ende alle deuchden voert gaen	XII
Item een bouckin vander temptacien, in drien ghedeelt	XIII
Item een bouckin vander goddeliker gracen	XIII
Item een bouckin van de XV blysschepen	XV
Item een bouckin van dat ons heere starf ant cruce ende dat wy ons voughen sullen tot synder heleggher passien	XVI
Item een bouckin dat heet den roesen crans van der pas-	

(8) Is in de tekst geschrapt.

N.B. — Eén boek is in de Franse taal; er zijn twee liederboeken.

sien ons heeren	XVIII
Item een bouckin van den helegghen gheloeve	XIX
Item een bouckin met vele curte leeringhe	XX
Item een bouckin van S. Jheronimus in een epistele die hy screef tot eender maghet synder geesteiker dochtere	XXII
Item een bouckin der sonderlinheit der maechden boven anderen helegghen	XXIII
Item een bouckin het heet synde Sente bernaerts biechte	XXIII
Item een bouckin van LXIII capittelen van vallen ende up te stane tgherechtichs smeinschen	XXV
Item een bouckin van 6LXIII capittelen vanden inwendighen sprekene van Xpus totter gheloeveggher siele	XXVI
Item een bouckin want al onsen troest hope verdiente welvaert ende salichede es in dat lyden ons heeren ghelegghen es	XXVII
Item een bouckin dat Jhs Xps spreekt tot synder ghemynder dochter om huwer groeter oetmoedeghe begheerten	XXVIII
Item een bouckin vander clare discrecie ende merkelike voersienicheit vander groeter moghentheit ons heeren	XXIX
Item een bouckin al en heeft die goede meinsche altoes gheen andacht totten weerden helegghen sacramente te gane, daer omme en sal hys niet ontbeeren	XXX
Item een bouckin ghelyc dat kint sughet de melc huut der moeders borst also sughet die siele de caritate huut den wonden ons heeren, ende wat vanden lyden ons heeren	XXXI
Item een bouckin vander legenden van sente claren	XXXII
Item een bouckin van den levne van S. Elzearius	XXXIII
Item een bouckin van gheesteliken oufeninghen	XXXIII
Item een bouckin in deerste staet een hoedekin van marien	XXXV
Item eenen bouc hoe wy gode syn sculdich te dienene met siele ende met live	XXXVI
Item een bouc van dat sente pauwels screef tot den ephecien	XXXVII
Item een bouc dit seit ons heere J. Ch. tot allen meinschen diene minnen willen	XXXVIII
Item een bouckin van sermoenen die ghepredict waren in eenen vastenen Int jaer MCCCC ende LXI	XXXIX
Item een bouckin een spieghel ofte een reghel ofte een reghel der beghinnender leeke meinschen ende haut in XIX capittelen	XL
Item een bouckin geheeten Bona venture	XLI
Item een boucken gheheeten de bon	XLII
Item een bouckin de vermaninghe vanden helegghen sacramente, ende sijn XVIII capittelen. Ende es den XLIIIsten bouc.	
Item een bouckin up die principale artikelen vander passien ons heeren	XLIII
Item een bouckin vander passien onsheeren JHS Xps	XLV
Item een bouckin waerin dat hem die meinsche in thuis ons heeren saude meughen oufene ende besich maken	XLVI
Item een bouckin ghenoumt thoeykin van devocie	XLVII

- Item een bouxkin vander legende van S. Kerstine XLVIII
 Item een bouc van Sente bernaerts spyghel XLIX
 Item een boucxkin vander vlammegher minnen, ende esden L sten.
 Item een bouc die epistelen die Cyrillus bisscop van Iherusalem LI
 Item eenen bouc van hoeghen daghen vander toecomst ons
 heeren als up den eersten dach vanden advent LII
 Item eenen bouc hoe wy ons herte opheffen sullen tot god achter-
 volghende den a.b.c. LIII
 Item eenen bouc vanden gheloove voer simpele lieden LIIII
 Item eenen bouc van IIII poynten vander⁹ ... gods ende ander
 leeringhe LV
 Item eenen bouc vanden vier hutertsen Ende es den LI sten.
 Item een boucxkin van Sente birgitte Ende es den LVII
 Item eenen bouc van Sente katheline van Syenen LVIII
 Item eenen bouc van Sente fransoys Ende es den LIX ste.
 Item eenen bouc vander passien ons heeren welke passie gheset es
 van sente bernaerdyn den minnare JHS XPS Ende es den LX sten.
 Item eenen bouc van epistelen ende evangelie metten ser-
 moenen vanden gheheelen jare LXI
 Item eenen bouc van sente bernaerdeyn sermoenen LXII
 Item eenen bouc vanden levne ons heeren JHS XPS LXIII
 Item eenen bouc vanden XXIII hauters. Ende es den LXIIIsten
 Item eenen bouc troest der zielen. Ende dat vader bouc te
 gader ghebonden. Ende es den LXVsten.
 Item den pater noster bouc den LXVIsten
 Item een liekin bouc ende eenen leynsen bouc, den LXVIIsten
 Item eenen bouc gheheeten het gheestelic caest spelt¹⁰ LXVIII
 Item een boucxkin van goede leeringhe vanden helegghen
 Sacramente LXVIII
 Item een boucxkin dat derde sermoen ende haut van dien
 telgheren. Ende es den LXXsten.
 Tghetal vanden boucken es LXX.

C. DE STICHTING BORLUUT

Wat nu volgt is de samenvatting van de verschillende punten uit het testament van Simon Borluut-De Grutere, opgesteld ten behoeve van de meesteressen in de zeven conventen. Zij moesten de rekening aanhoren, de vergeten of verwaarloosde stipulaties van het verlopen jaar bekend maken en 12 gr. in ontvangst nemen voor hun convent.

De akte bepaalt tien punten, als volgt samen te vatten:

Jaargetijde; wekemissen; sermonen door de paters predikheren: Zondaglof ter ere van O.L.V.; licht aan O.L.V. altaar, Sint-Hieronimusfeest; de jaarlijkse maaltijd; 12 gr. voor ieder convent; 15 aalmoesen te S. Elisabethsdag; voorzorgen.

(9) ... opengelaten door de schrijver.

(10) Kaartspel, kaatsspel.

Het S. Hieronimusfeest doet denken aan de voorouders van Simon Borluut, waarvan verschillende mannen de naam droegen van Jeroom.

De predikheren te Gent zijn vroeg belast geweest met de zielezorg van de begijnen in S. Elisabethshof. Een onderzoek in het archief ter Hoyen liet toe een invloed vast te stellen van de Franciscanen in tijdelijke en geestelijke zaken, zeker in de XIIIe eeuw. Door de wilsbeschikking van Borluut de Dominikanen in ter Hoyen te laten optreden, zal de invloed van de predikheren aldaar gevoelig stijgen.

Dit es de fundacie van wylen Simoen
Borluut ende myne Joncvrauwe zyne
weduwe int corte.

Ter eeren gods marien syne ghebenidyder moeder ende alle heleghe
Simoen borluut fs. Symons ende Joncv. lysbette sgruters syn ghesel-
nede salegher ghedachtenesse beede begine inde hoye hebben heir in
de hoye boven alle andre weldaden ende ghiften erfelic besedt ten
eeuwichen laste vander fermerie de naervolghende fondacie ende arti-
culen :

EERST twee jaerghetyden daer deen over wylen Simoen ghedaen
sal zyn alle jare te wetene tvighelie op Sente Symoens inde dach ende
sanderdaeghs de commendacien ende de zielmesse insghelycx over
joncvr. lysbette voors. oec huer jaerghetyde naer huer overlyden den
eersten maendach naer de processie van Sente Janshoofde tsuchtens
noch de vighelie met neghen lessen naer costume ende dsisendaechs
daer naer commendatie ende messe met vullen chore ten ware eenich
sonderlinc beledt commende up dese daghen vanden jaerghetyden zo
saude ment vrystellen ten naesten voughelyken daghe midts telken
jaerghetyde gaende ten grave de priesters ende de costere aldaer
lesende miserere ende deprofundis metten relecten dienende ende
met winwatere ende daervooren in elc jaerghetyde te distribuerene
Xs gr. es te wetene de presbyters van den choore X gr. den costere
ende costerigghe elc een blancke om speinden II gr. om twee stapel-
keersen ten grave IIII gr. ende de fermeriesusteren gheextimeert tot
seventiene toe elc eenen gr. ende twee hondert twee ende vyftigh
witte brooden ten eenen enghelschen stic te bedeelene elke binnen
de hove een broot ende van diesser overschotten saude daer den
armen begynkins noch een broot ende diesser dan noch bleve den
huusaermen tusschen poorten gheseten omdat sy alle der zielen ghe-
dincken souden commende telkens VIIs gr. ende also voor beede de
jaerghetyden tsamen XXs gr.

Item ten TWEESTE es gheordineert drie messen de weke eeuwelic
in onser vrouwen capelle binnen den voorseiden hove te wetene tzoen-
dachs binnen de mattenen over de welvaert vaden heleghe kerstenen
ghelove ende sonderlinghe de vrienden vanden fondateurs ende andre
specialic die lettelt ghemendt ghedinct ende oec svriendaechs ter weer-
dichede van de passie ons heeren tware in de goede weke swoendaechs
lesende dan de passie voor elke van desen messen III groeten behau-
dens dies datmen hiertoe gheenen presbytere en neme berucht van

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT (1)

*

OPENBARE LEZINGEN DOOR DE MAATSCHAPPIJ INGERICHT

1949

- 26 Januari : Prof. Dr H. VAN WERVEKE, *De Interpretatie van enige schilderijen van Marinus van Reymerswaele.*
9 Maart : Dr H. PAUWELS, *David 't Kindt en de Rococo.*
30 Maart : Mej. M. J. ONGHENA, *De beeldhouwkunst te Gent tijdens de Laat-Gotiek en de Renaissance.*
4 Mei : Prof. Dr E. VAN BOGAERT, *De internationale stedelijke arbitrages in de Middeleeuwen.*
19 Oktober : Dr J. BUNTINX, *Jeroom du Quesnoy en het praalgraf van bisschop Triest in de Sint-Baafskathedraal te Gent.*
23 November : Architect L. SANGLET, *Monumentenzorg te Gent in de XIXe eeuw.*
21 December : Dr C. WYFFELS, *Het proces Jan Uuttensacke - familie Van der Beurzen.*

1950

- 25 Januari : Dr H. PAUWELS, *De burgerlijke architectuur te Gent in de XVIIIe en de XVIIIe eeuw.*
22 Februari : Eerw. Heer L. REYNTENS, *Het patronaatsgebied der St Pietersabdij.*
29 Maart : Mej. J. VERSYP, *Twee Gentse bestiarie uit de late middeleeuwen.*
25 October : Prof. Dr S. J. DE LAET, *De opgravingen van een Gallo-Romeins heiligdom te Hofstade bij Aalst.*
22 November : Mgr G. VANDEN GHEYN, *L'Agneau Mystique. Etat de conservation : responsabilités.*
20 December : Dr I. DELATTE, *La propriété foncière dans certains villages flamands du XVIe siècle.*

1951

- 7 Februari : Mej. H. DESMET, *De Gentse Burgerij in de XVIIIe eeuw.*
7 Maart : Prof. Dr J. DUVERGER, *Pieter Bosch en de oudste kaarten van de Scheldedelta.*
18 April : Dr H. NOWÉ, *Het riddergraf van Heusden.*
24 Oktober : Prof. Dr P. DE KEYSER, *De Iconographie van het allegorisch paard Vale.*
21 November : Prof. Dr H. VAN WERVEKE, *De Economische Politiek van Filips van de Elzas.*
19 December : Dr H. NOWÉ, *Rondom het verblijf van Lodewijk XVIII te Gent.*

(1) Zie vorig overzicht in de Handelingen van de Maatschappij, Nieuwe Reeks, Deel III, afl. 2, p. 193-194.

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

*

PUBLICATIES

Sedert haar stichting, op 18 Februari 1893, heeft de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent volgende publicaties uitgegeven :

1. BULLETIJN : I - XLVII, 1893-1939.
2. HANDELINGEN : I - XVII, 1894-1923.
3. HANDELINGEN : *Nieuwe Recks*, I-V, 1944-1951.
4. VERHANDELINGEN :
 - I. Henri Pirenne : *Chronique rimée des troubles de Flandre en 1379-1380* (Gent, 1902).
 - II. Victor Fris : *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle* (Gent, 1907).
 - III. Victor Fris : *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis l'an 1500 jusqu'en 1850* (Gent, 1921).
 - IV. *Bijdragen tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde* (met de medewerking van H. Van Werveke, S. De Laet, J. Dhondt, E. Luykx-Foncke, A. Verheyden, J. Scheerder, P. Rogghé), (Gent, 1943).
 - V. H. Roosens : *De Merovingische Begraafplaatsen in België, Repertorium, Algemene Beschouwingen* (Gent, 1949).
 - VI. J. Dhondt : *Locale Standenvertegenwoordiging in het graafschap Vlaanderen, een tractaat uit de 18e eeuw* (Gent, 1950).